

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 40816

CALL No. Sa 2 VI

V.V.R.I



विश्वेश्वरानन्द-नैदिकशोध-संस्थान-प्रकाशनम् — २७८
V. V. Research Institute Publication — 278



विश्वेश्वरानन्द-भारतभारती-ग्रन्थमाला-२१
Vishveshvaranand Indological Series—21

संपादकः — विश्वबन्धुः
Editor — VISHVA BANDHU



भारते होशियारपुरे वि. वै. शो. सं. मुद्राएते ।
शास्त्रिणा देवदत्तेन समुद्राप्य प्रकाशते ॥
Printed and Published by DEV DUTTA SHASTRI
at the V. V. R. I. Press, Hoshiarpur (Pb., India)

V. I. Series—21

RGVEDA

with

The Padapāṭha and the available portions of the Bhāṣya-s
by Skandasvāmin and Udgītha, the Vyākhyā
by Veōkaṭamādhava and Mudgala's Vṛtti
based on Sayana-bhāṣya

Edited,

Critically, and annotated with text-comparative
data from original manuscripts and
other available materials

By

VISHVA BANDHU

In collaboration with

**BHĪM DEV, AMAR NĀTH, K. S. RĀMASWĀMI SĀSTRĪ
AND PITĀMBAR DATTA**

PART III

(Maṇḍala-s II, III and IV)

HOSHARPUR

Vishveshvaranand Vedic Research Institute

1963

ऋग्वेदः

स च

पदपाठेन च यथोपलम्भं स्कन्दस्वाम्युद्गीथीये भाष्ये, वेङ्कटमाधवीया
व्याख्या, सायणभाष्यानुसारिणी सुद्वलीया वृत्तिर् इत्येतैश्च
पाठविमर्शोपयिकैः पाठभेदादिटिप्पणैश्च संयोज्य

भीमदेवः, अमरनाथः, के. एस्. रामस्वामिशास्त्री, पीताम्बरदत्त
इत्येषां सानुज्यभाजा

विश्वकन्धुना

संपादितः

40816

तत्र चाऽयं

द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-मण्डलात्मकः

३यो भागः

Sa 2 VI
V.V.R.I.

होशियारपुरम्

विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थानम्

२०२० वि.

सर्वेधिकाराः सुरक्षिताः

प्रथम संस्करणम्, २०२० वि.

प्रकाशकः — विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थानम्,
साधु-आश्रमः (प.सं.), होशियारपुरम् (पं., भारतम्) ।

All Rights Reserved

FIRST EDITION, 1963

Publishers :

Vishveshvaranand Vedic Research Institute,
Sadhu Ashram (P.O.), Hoshiarpur (Pb. India)



CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No 40816

Date .. 20-6-64

Call No..... Sa. 2. VI / V. V. R. I.

Prepared and Published under the Patronage of the Government of India in the erstwhile Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs, the Government of Panjab, the University Grants Commission, the University of Panjab, the Dayanand Anglo-Vedic College Management, New Delhi and the Trusts and Charities of Shri Vishva Bandhu, Shri Moolchand Khairaitiram and other donors.

Received from Mr. S. Murugesu Low Memorial, Madras, at Rs. 6.64, for Rs. 15/- only.

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-मण्डलात्मकः

तृतीयो भागः

अथ
ऋग्वेदे सभाष्ये
द्वितीयं मण्डलम्

[१]

'गृत्समदो (पूर्वम् आहिरसः शौनदोत्रः) भार्गवः शौनकः ऋषिः । अग्निर्वैवता । जगती छन्दः ।

त्वमग्ने शुभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि ।
त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । शुभिः । त्वम् । आशुशुक्षणिः । त्वम् । अद्भ्यः । त्वम् । अश्मनः । परि ।
त्वम् । वनेभ्यः । त्वम् । ओषधीभ्यः । त्वम् । नृणाम् । नृपते । जायसे । शुचिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'य' आहिरसः शौनदोत्रो भूत्वा भार्गवः शौनकोऽनवत्, स गृत्समदो द्वितीयं मण्डलमपठयत्
(ऋज २, ३, १) । त्वम् अग्ने ! शुभ्यः जायसे । 'दिवस्यारि प्रथमं जगौ' (ऋ १०, ४५, १) इत्युक्तम् ।
त्वम् आशु शुचा शशून् ईसि । त्वम् अन्तरिक्षस्थाम्यः अद्भ्यः वैद्युतः, त्वम् अश्मनः च
आहन्ममानात्, त्वम् ओषधिवनस्पतिभ्यश्च जायसे नृपते । शीतः ॥ १ ॥

तवाग्नि होत्रं तवं पौत्रमृत्विष्यं तवं नेष्टुं त्वमग्निद्वेतायतः ।
तवं प्रशास्त्रं त्वमध्वरीपसि ब्रह्मा चासि गृहर्पतिश्च नो दमे ॥ २ ॥

तवं । अग्ने । होत्रम् । तवं । पौत्रम् । ऋत्विष्यम् । तवं । नेष्टुम् । त्वम् । अग्निम् । अद्वेतायतः ।
तवं । प्रशास्त्रम् । त्वम् । अध्वरिऽपसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहर्पतिः । च । नः । दमे ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव अग्ने ! होत्रकर्म पौत्रकर्म च काले भवति ऋत्विष्यम् आत्विष्यम् । त्वम् आग्नीध्रश्च
यज्ञमिच्छसि । त्वम् एव अध्वरं वेच्छसि, यथाऽध्वर्युरध्वरं कामयते । गृहर्पतिः यजमानः च भवति
अस्मदायतते । शीतं स्पष्टम् ॥ २ ॥

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुरुगायो नमस्यः ।
त्वं ब्रह्मा रयिविद् ब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरन्द्या ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति नुको. २. नास्ति वि लपं. ३. अहिरसः वि^१ अ^१ लपं. ४. शौन^१ वि^१ लपं;
शौन^१ वि^१ अ^१. ५-५. नास्ति वि^१ लपं. † 'लुका' वि^१ अ^१. ६. नास्ति वि^१ अ^१.

त्वम् । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सुताम् । असि । त्वम् । विष्णुः । उरुऽग्रापः । नमस्वयः ।

त्वम् । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वम् । विधर्तरिति विऽधर्तः । सचमे । पुरंमऽध्या ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने । इन्द्रः इषभः च देवः भवसि 'सताम् । त्वम्' विष्णुः च उरुगमनः नमस्कार्यः । त्वम्^१
 वृहस्पतिश्च भवसि धनस्य कम्भविता मन्त्रपते ! । त्वम् विधातः ! सङ्गच्छसे प्रज्ञया ॥ ३ ॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दुस्म ईदर्यः ।

त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥ ४ ॥

त्वम् । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतव्रतः । त्वम् । मित्रः । भवसि । दुस्मः । ईदर्यः ।

त्वम् । अर्यमा । सत्पतिः । यस्य । समऽभुजम् । त्वम् । अंशः । विदथे । देव । भाजयुः ॥४॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने । राजा वरुणो धृतकर्मा^१ च भवसि । त्वम्^२ मित्रः च भवसि^३ ईदरीयः स्तोत्रव्यः ।
 त्वम् अर्यमा सत्पतिः, यस्य सम्भोजने भवति । 'वः खलु वै ददाति' सोऽर्यमा' (ते २, ३, ४, १)
 इति ब्राह्मणम् । त्वम् एव अंशः देव । 'यज्ञे अंशभाजो' देवान् 'स्वानंशान् भाजयन्' ॥ ४ ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव शार्वो मित्रमहः सजात्यम् ।

त्वमाशुहेमा ररिषे स्वद्वयं त्वं नरां शर्धो असि पुरुवसुः ॥ ५ ॥

त्वम् । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुवीर्यम् । तव । शार्वः । मित्रमहः । सुऽजात्यम् ।

त्वम् । आशुऽहेमा । ररिषे । सुऽअद्वयम् । त्वम् । नराम् । शर्धः । असि । पुरुऽवसुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने । त्वष्टा च भवसि परिचरते पुत्रं प्रमच्छन् । तव देवपत्न्यः मित्राणां वृत्रविता ।
 वन्धुता^१ । त्वम् आशुगन्ता ददासि शोभनाश्वसमूहम् । त्वम् नृणां वलम् असि बहुश्वनः ॥ ५ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तदशो वर्गः^२ ॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे ।

त्वं वातैररुणैर्यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना ॥ ६ ॥

त्वम् । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वम् । शर्धः । मारुतम् । पृक्षः । ईशिषे ।

त्वम् । वातैः । अरुणैः । यासि । शंगयः । त्वम् । पूषा । विधतः । पासि । नु । त्मना ॥६॥

१. सदा त्वम् वि^१ अ^१; सदा त्वं सदा वि^१ लपे. २. तु वि^१ लपे. ३. नास्ति वि^१ अ^१.
 ४. नास्ति वि^१ अ^१; सतवृत्रवमो वि^१ लपे. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि^१ लपे. ७. नास्ति लपे.
 ८-८. यज्ञांशमा^१ वि^१; शोभना^१ वि^१ अ^१. ९-९. स्वान्... भाजं वि^१; स्वान्... नभाज्यमिति अ^१.
 १०. शर्धो लपे. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० त्वम् अग्ने॑ । इन्द्रः च भवसि बलवान् महान् शसिः । त्वम् मरुतो वेगः अश्वस्व॑ च ईशिषे॑ । त्वम्
वातेः अरुणैः वासि सुखावासः । त्वम् पोषकः॑ परिचरतः स्वधम् एव पालि॑ ॥ ६ ॥

त्वमग्ने इविणोदा अरुं कृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।
त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽर्विधत् ॥ ७ ॥

त्वम् । अग्ने । इविणःऽदाः । अरुंऽकृते । त्वम् । देवः । सविता । रत्नऽधाः । असि ।
त्वम् । भगोः । नृऽपते । वस्वः । ईशिषे । त्वम् । पायुः । दमे । यः । ते । अर्विधत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! धनस्य दाता भवसि अलङ्कुर्वते । त्वम् देवः सविता रत्नानां धाता च भवसि ।
त्वम् एव भगः नृपते । धनस्य ईशिषे । त्वम् रक्षकः गृहे यः तव परिचरति ॥ ७ ॥

त्वामग्ने दम् आ विश्वपतिं विशस्त्वां राजानं सुविदत्रमृजते ।
त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८ ॥

त्वाम् । अग्ने । दमे । आ । विश्वपतिं । विशः । त्वाम् । राजानम् । सुविदत्रम् । ऋजते ।
त्वम् । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे । त्वम् । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने! गृहे आह्वयन्ति विश्वां पतिम् मनुष्याः । त्वाम् ईश्वरम् शोभनधनम् प्रसाधयन्ति ।
त्वम् विश्वानि धनानि प्रति ईश्वरो भवसि हे शोभनऽवलदनीक । त्वम् सहस्राणि प्रति भवसि
शतानि दश च वीराणाम् ॥ ८ ॥

त्वामग्ने पितरं मिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्या तनुरुचम् ।
त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽर्विधत् त्वं सखा सुशेवः पास्याधृषः ॥ ९ ॥

त्वाम् । अग्ने । पितरं । इष्टिभिः । नरः । त्वाम् । भ्रात्राय । शम्या । तनुरुचम् ।
त्वम् । पुत्रः । भवसि । यः । ते । अर्विधत् । त्वम् । सखा । सुऽशेवः । पासि । आऽधृषः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने! पितारम् इष्टिभिः कुर्वन्ति ऋत्विजः । त्वाम् एव च भ्रातृत्वाय च कर्मणा
अज्ञानो रोचयितारम् । त्वम् पुत्रः च भवसि, यः ते परिचरति । त्वम् सखा च सुमुत्तः रक्षसि
आधर्षणात् ॥ ९ ॥

त्वमग्ने ऋशुराके नमस्यस्त्वं वाजस्य क्षुमतौ राय ईशिषे ।
त्वं वि भास्यनुं दक्षि दावने त्वं विशिश्चुरसि यज्ञमातनिः ॥ १० ॥

१. नास्ति वि' लपे. २. महा' वि' अ' लपे. ३-३. वेष्टिषे वि' अ'; वेष्टि लपे.
४. पोष' लपे. ५. ज्ञापति वि' अ'. ६. ता त्वं वि' लपे. ७-७. नास्ति वि' अ'. † वशानि लपे.
‡ प्रभवसि ल. ८. पातरं वि' अ' लपे. ९. रोचयिते च वि'. १०. नास्ति सूको.

त्वम् । अग्ने । ऋमुः । आके । नसस्यः । त्वम् । वाजस्य । कुऽगतः । रायः । ईशिषे ।
त्वम् । वि । भासि । अनु । वृक्षि । दावने । त्वम् । विऽशिशुः । अमि । युवम् । आऽजनिः ॥

वेङ्कट० त्वम् अगे । दीसः कान्तिके नयस्यः च नः । त्वम् अजस्य घनस्य च शब्दवतः प्रसिद्धस्य
ईशिषे । त्वम् वीण्यसे अनु दहसि च आप्नु । प्रयच्छते त्वम् विविधस्य दाता अति यज्ञस्य
विस्तारयिता ॥ १० ॥

इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टादशो वर्गः ॥

त्वमग्ने अदितिर्देव दाशुषे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा ।
त्वमिका शतर्हिमासि दक्षसे त्वं वृत्रहा वसुपते सरस्वती ॥ ११ ॥

त्वम् । अग्ने । अदितिः । देव । दाशुषे । त्वम् । होत्रा । भारती । वर्धसे । गिरा ।
त्वम् । इका । शतऽर्हिमा । अमि । दक्षसे । त्वम् । वृत्रऽहा । वसुऽपते । सरस्वती ॥ ११ ॥

वेङ्कट० त्वम् अगे । अदितिः देव ! भवसि यजमानाय^१ । त्वम् एव होत्रा भारती च देवपत्नी संतर्धसे
स्तुत्या । त्वम् एव इका देवी शतसंवत्सरा भवसि दक्षसे प्रजापतये । त्वम् वृत्रहा वसुनां पते !
सरस्वती च ॥ ११ ॥

त्वमग्ने सुभृत उत्तमं वयस्तव स्पाहे वर्ण आ सुदृशि श्रियः ।
त्वं वाजः प्रतरणो बृहभसि त्वं रयिर्बहुलो विश्वतस्पृथुः ॥ १२ ॥

त्वम् । अग्ने । सुऽभृतः । उत्तमम् । वयः । तव । स्पाहे । वर्ण । आ । सुमऽदृशि । श्रियः ।
त्वम् । वाजः । प्रऽतरणः । बृहन् । अमि । त्वम् । रयिः । बहुलः । विश्वतः । पृथुः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० त्वम् अगे । सुभृतः सन् उतमम् अन्नं भव । तव स्पर्शणीये वर्णे सन्दर्शने च यजमानायाम्
श्रियः आ गच्छन्ति । त्वम् बलवान् प्रकर्षेण वाहयिता महान् अमि । त्वम् एव अन्नमसि बहु
सर्वतश्च पृथुः ॥ १२ ॥

त्वामग्न आदित्यास आस्यंश् त्वां जिह्वां शुचंयश्चकिरे कवे ।
त्वां रातिपाचो अध्वरेषु सधिरे त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम् ॥ १३ ॥

त्वाम् । अग्ने । आदित्यासः । आस्यंम् । त्वाम् । जिह्वाम् । शुचंयः । चकिरे । कवे ।
त्वाम् । रातिऽपाचः । अध्वरेषु । सधिरे । त्वे इति । देवाः । हविः । अदन्ति । आऽहुतम् ॥ १३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. यजमानाय वि^१ कृ रूपे. ३. सम्भवः वि^२ अं. ४. भवत वि^३ रूपे.
५. पृथु वि^४ रूपे.

वेङ्कट० अग्ने ! त्वाम् आदित्वाः आस्यम् चकिरे, त्वाम् एव विद्वाम् च कवे ! दीप्ताः^१ । त्वाम् धनस्य सम्भकारः यज्ञेषु सेवन्ते । त्वयि देवाः आहुतम् इतिः भक्षयन्ति ॥ १३ ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतांसो अद्रुह आसा देवा इविरदन्त्याहुतम् ।

त्वया मर्तांसः स्वदन्त आसृति त्वं गर्भो वीरुधा जज्ञिषे शुचिः ॥ १४ ॥

त्वे इति । अग्ने । विश्वे । अमृतांसः । अद्रुहः । आसा । देवाः । इविः । अदन्ति । आऽहुतम् । त्वया । मर्तांसः । स्वदन्ते । आऽसृतिम् । त्वम् । गर्भः । वीरुधाम् । जज्ञिषे । शुचिः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वयि अग्ने ! सर्वे देवाः न द्रुहन्ति, आस्येन च देवाः इतिः भक्षयन्ति आहुतम् । त्वया एव मर्ताः च अन्नम् स्वदन्ते । त्वम् गर्भः वीरुधाम् जायते दीप्तः^१ ॥ १४ ॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाऽग्ने सुजात प्र च देव रिच्यसे ।

पृक्षो यदत्र महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥ १५ ॥

त्वम् । तान् । सम् । च । प्रति । च । असि । मज्मना । अग्ने । सुऽजात । प्र । च । देव । रिच्यसे । पृक्षः । यत् । अत्र । महिना । वि । ते । भुवत् । अनु । द्यावापृथिवी इति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १५ ॥

वेङ्कट० त्वम् सूक्तेऽनुक्रान्तान् देवान् बलेन सम् च भवसि प्रति च, यत् सर्वे देवाः सह कुर्वन्ति, यत् च प्ररपेक्षम्, तदुभयं कर्तुं शक्नोषि । अग्ने ! क्षोभनजनन !^१ देवान् प्र रिच्यसे च । यस्मान् तव महत्त्वेन द्रव्यदानमात्रमपि हुतम् असम् वि भवति, सर्वस्य रोधविष्यौ द्यावापृथिवी उभे अपि अन्नु भवति । 'यावदेका' देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रथते' (तैत्ति ३, २, ६, ४) इति ब्राह्मणम् । 'अथो गिरिमाने' वर्षते अथोऽपरम्' (शु. भाष्य १, ५, १, १०) इति च ॥ १५ ॥

ये स्तोत्रभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिभृपसृजन्ति सूर्यः ।

अस्मान् च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

ये । स्तोत्रभ्यः । गोऽअग्राम् । अश्वपेशसम् । अग्ने । रातिम् । भृपसृजन्ति । सूर्यः । अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥

वेङ्कट० ये स्तोत्रभ्यः गोमुखात् अश्वरूपाम् अग्ने ! रातिम् दानम् उवाचाराः प्रवच्छन्ति तान्, अस्मान् च स्वमभ्युदयं प्रति प्रणयसि । यज्ञे दीपतां मुख्यवामिति बृहत् वचनम् वदेम सुपुत्राः ॥ १६ ॥

^१ इति द्वितीयाहके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥

१. दीप्तान् वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'. ३. नास्ति अ' ४. 'अग्ने वि' ल लपं.
५. 'वदेता सूको. ६-६. 'प्रीतिमानं वि' लपं. ७-७. नास्ति सूको.

[२]

'गृत्समदो (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) मार्गवः शौनकः ऋषिः । अग्निदेवता । जगती छन्दः' ॥

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा ।
समिधानं सुप्रयसं स्वर्णं शुक्लं होतारं वृजनेषु धूर्पदम् ॥ १ ॥

यज्ञेन । वर्धत । जातवेदसम् । अग्निम् । यजध्वम् । हविषा । तना । गिरा ।
समिधानम् । सुप्रयसम् । स्वर्णम् । होतारम् । वृजनेषु । धूर्पदम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यज्ञेन वर्धयत जातवेदसम् । अग्निम् यजध्वम् हविषाम् घनेन स्तुत्वा च दीप्यमानं स्वर्णं
सर्वमनुष्यम् दीप्तम् होतारम् यज्ञेषु शुरि स्वीवन्तम् ॥ १ ॥

अभि त्वा नर्तीरुपसो ववाशिरेऽग्रे वृत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।
दिव इवेदरतिमानुषा युगा क्षपां भासि पुरुवार संयतः ॥ २ ॥

अभि । त्वा । नर्तीः । उपसः । ववाशिरे । अग्नेः । ऋसम् । न । स्वसरेषु । धेनवः ।
दिवः । ईव । इत् । अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपाः । भासि । पुरुवार । सम्यतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शब्दे कुर्वन्ति त्वा रात्रयः उपसः च अग्नेः । तसम् इव गोष्ठेषु धेनवः । दिवः^२ मन्त्राऽऽदित्यः इव^३
मानुषाणि युगानि अहानि, स्वं रात्रीः भ्रातृवसि त्वया सङ्गच्छमानाः^४ बहुभिः स्पृहणीयं ॥ २ ॥

तं देवा बुधे रजसः सुदंसं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिपमभि मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यम् ॥ ३ ॥

तम् । देवाः । बुधे । रजसः । सुदंसं । दिवः । पृथिव्योः । अरतिम् । नि । एरिरे ।
रथम् । इव । वेद्यम् । शुक्रशोचिपम् । अग्निम् । मित्रम् । न । क्षितिषु । प्रशंस्यम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आषाढपृथिव्योरुभयोः सञ्चरन्तम् अग्निम् देवाः लोकस्य मूले पृथिव्यां निहितवन्तः,
शुक्रमाणम् रथम् इव घनप्रसिद्धे तु शुक्रं दीप्तम् अग्निम् मित्रम् इव मनुष्यैः शंसनीयं वेदिषु ॥ ३ ॥

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चन्द्रमिव सुरुचं हार आ दधुः ।
पृथ्व्याः पतरं चितयन्तमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अनु ॥ ४ ॥

तम् । उक्षमाणम् । रजसि । स्वे । आ । दमे । चन्द्रम् । इव । सुरुचम् । हारे । आ । दधुः ।
पृथ्व्याः । पतरम् । चितयन्तम् । अक्षभिः । पाथः । न । पायुम् । जनसी हति । उभे इति । अनु ॥

वेङ्कट० तम् तिष्ठन्तम् अस्यां श्रुमौ स्वे गृहे वरुणम् इव सुरुचम् वाधायां सञ्जातायाम् आ दपुः
दिवः गन्तारं प्रजापयन्तं तेजोभिः अन्नम् इव रश्मिकम् उभयोः धावापृथिव्योः ॥ ३ ॥

स होता विश्वं परिं भूत्वध्वरं तमुं हव्यैर्मनुष ऋद्धते गिरा ।
हिरिशिप्रो वृधमानासु जर्षुरद् धौर्न स्तृभिश्चितयद् रोदसी अन्तु ॥ ५ ॥

सः । होता । विश्वम् । परिं । भूत् । अध्वरम् । तम् । कुं इति । हव्यैः । मनुषः । ऋद्धते । गिरा ।
हिरिः शिप्रः । वृधमानासु । जर्षुरत् । धौः । न । स्तृभिः । चितयत् । रोदसी इति । अन्तु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः द्वाता सर्वे यज्ञं परितः भवतु । तम् एक हव्यैः स्तुरया च मनुष्याः प्रसक्तं कुर्वन्ति ।
हरितवर्णशिप्रः वर्धमानासु प्रजासु भरणं कुर्वन् तेजोभिः धेतयति धावापृथिव्योरधाम्
आदित्य इव ॥ ५ ॥

इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये विशो वर्गः ॥

स नो रेवत् समिधानः स्वस्तये संददस्वान् रयिमस्मासु दीदिहि ।
आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये ॥ ६ ॥

सः । नः । रेवत् । समः शिधानः । स्वस्तये । समः शिदस्वान् । रयिम् । अस्मासु । दीदिहि ।
आ । नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति । अग्ने । हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः अस्माकं धनयुक्तं दीप्यमानः अविनाशाय सम्यग् ददत् धनम् अस्मासु
दीप्यस्व । धावापृथिवी च अस्माकम् आ कृणुष्व अस्तुदत्ताय । अग्ने ! देव ! हवीषि मनुष्यस्य
देवानां आदत्ताय कृणु । ॥ ६ ॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणां दुरो न वाजं श्रुत्वा अपां वृधि ।
प्राची धावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वरुर्णं शुक्रमुपसो वि दिद्यतुः ॥ ७ ॥

दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणां । दुरः । न । वाजम् । श्रुत्यै । अपां । वृधि ।
प्राची इति । धावापृथिवी इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वरुः । न । शुक्रम् । उपसः । वि । दिद्यतुः ॥

वेङ्कट० अग्ने ! महद् धनम् अस्मभ्यं देहि शतमहस्रसहस्रवायुक्तम् । द्वाराणि इव अन्नम् अस्माकं
श्रवणाय जनेऽपावृत्तं कुरु । प्राङ्मुखे च धावापृथिवी अग्नेन कुरु । आदित्यम् इव
अग्निम् उपसाः वि द्योतयन्ति ॥ ७ ॥

१. नास्ति विं अं. २. नन्नं सूको. ३-३. नास्ति सूको ४-४. ... नं विं; स धनं अं.
५. नास्ति विं लपं. ६. नास्ति सूको. ७. धावापृथिवी विं अं ल लपं. ८. ... सवत् अं.
९. च विं लपं. १०. जनेमां सूको.

स इधान उषसो राम्या अनु स्वर्षुर्ण दीदिदरुणेण भ्रानुना ।

होत्राभिर्गिर्मनुषः स्वध्वरो राजा विशामतिथिश्चारुणायवे ॥ ८ ॥

सः । इधानः । उषसः । राम्याः । अनु । स्वः । न । दीदिव् । अरुणेण । भ्रानुना ।

होत्राभिः । अग्निः । मनुषः । सुऽनुऽध्वरः । राजा । विशाम् । अतिथिः । चारुः । आयवे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० रमणीवासु उषःसु दीप्यमानः अग्निः आदित्यः हव दीप्यते आरोचमानेन वैजसा । होत्राभिः सप्तभिः अग्निः मनुषः सुषज्ञो भवति^१, राजा मनुष्याणाम्, उर्वशीपुत्राय च शौचनः अतिथिः^२ ॥ ८ ॥

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्व्य धीर्षीपाय बृहद्विदेषु मानुषा ।

दुहाना धेनुर्वृजनेषु कारवे त्मना श्रुतिर्न पुरुषरूपमिषणि ॥ ९ ॥

एव । नः । अग्ने । अमृतेषु । पूर्व्य । धीः । प्रीपाय । बृहतऽद्विदेषु । मानुषा ।

दुहाना । धेनुः । वृजनेषु । कारवे । त्मना । श्रुतिर्नम् । पुरुऽरूपम् । इषणि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एवम् अस्माकम् अग्ने! देवेषु प्रथ! स्तोत्रमया बुद्धिः वक्ष्ये महावीरिषु मनुष्याणाम् । दुहाना स्तुतिः उपद्रवेषु स्तोत्रे स्वयमेव शतसङ्ख्याकं बहुरूपम् एषणोयं धर्मे भवति ॥ ९ ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जना अर्ति ।

अस्माकं बुध्नमधि पञ्च कृष्टिषुच्चा स्वर्षुर्ण शुशुचीत दुस्तरम् ॥ १० ॥

वयम् । अग्ने । अर्वता । वा । सुवीर्यम् । ब्रह्मणा । वा । चितयेम् । जनान् । अर्ति ।

अस्माकम् । बुध्नम् । अधि । पञ्च । कृष्टिषु । उच्चा । स्वः । न । शुशुचीत । दुस्तरम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० वयम् अग्ने! अह्वेन वा शोभनवीर्यं क्षयं चितयेम^३ अह्वेन वा शत्रुजनान् । अस्माकम् अहं पञ्चसु क्रमेण अधि^४ भवतु । उच्चैः आदित्य हव अत्यन्तं दीप्यतां शत्रुभिः दुस्तरम् ॥ १० ॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्त्सुजाता इष्यन्त सूर्यः ।

यमग्ने यज्ञमुपयन्ति वाजिनो नित्ये तोके दीद्विवासं स्वे दमे ॥ ११ ॥

सः । नः । बोधि । सहस्य । प्रऽशंस्यः । यस्मिन् । सुऽजाताः । इष्यन्त । सूर्यः ।

यम् । अग्ने । यज्ञम् । उपऽयन्ति । वाजिनः । नित्ये । तोके । दीद्विवासम् । स्वे । दमे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सः अस्मान् शुक्लस्व सहस्रं हित ! प्रकर्षेण धंसनीयः । यस्मिन् स्वयि शोभनजननाः
स्तोतारः अष्टमैच्छन् । यद् अग्ने ! यज्ञनीयम् इपगच्छन्ति इविष्मन्तः 'औरसस्य पुत्रस्य'
रक्षणार्थम् आहवनीये शीप्यमानम् ॥ ११ ॥

उभर्पासो ज्ञातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूर्यश्च शर्मणि ।

वसो रायः पुरुश्चन्द्रस्य भूर्वसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ १२ ॥

उभर्पासः । ज्ञातवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूर्यः । च । शर्मणि ।

वसोः । रायः । पुरुश्चन्द्रस्य । भूर्वसः । प्रजावतः । स्वपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे ज्ञातवेदः ! त्वं यस्मिन् उभवाप्तः स्याम स्तोतारः इविष्मन्तः प्रेरितारः च सूर्ये । अग्ने !
अस्मभ्यं वासयित् धंसं देहि बहुतां ह्यसकं बहुप्रजावत् शोभनापत्यबुधम् ॥ १२ ॥

ये स्तोतृभ्यो गोजग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमृपसृजन्ति सूर्यः ।

अस्माञ्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

ये । स्तोतृभ्यः । गोऽग्राम् । अश्वपेशसम् । अग्ने । रातिम् । उऽपसृजन्ति । सूर्यः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥

वेङ्कट० अ २, १, १६ इ. ॥ १३ ॥

‘रति द्वितीयाहके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः’ ॥

[३]

‘शूस्समदो मार्गवः शीनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शीनहोवः) कपिः । एकादशानामृषोः क्रमेण
१ इष्मः समिद्धो वाऽग्निः, २ नरागंसः, ३ इळः, ४ बर्हिः, ५ वैवीश्वरः, ६ उपासानका, ७ देव्यो
होषारौ मञ्चतसौ, ८ तिल्लो देव्यः सरस्वतीकामारत्यः, ९ स्वष्टा, १० वनस्पतिः, ११ स्वाहाकृतयो
देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, सप्तमी जगती’ ॥

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्थात् ।

होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान् यजत्वग्भिरर्हन् ॥ १ ॥

समिद्धः । अग्निः । निहितः । पृथिव्याम् । प्रत्यङ् । विश्वानि । भुवनानि । अस्थात् ।

होता । पावकः । प्रदिवः । सुमेधाः । देवः । देवान् । यजत्वत् । अग्निः । अर्हन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० समिद्धः अग्निः देवैरस्थाम् पृथिव्याम् निहितः । सोऽथ मन्वङ्कितः सर्वाणि भूतानि प्रत्यङ्
तिष्ठति । द्वावा शोधकः पुराणः शोभनज्ञानः सोऽयम् देवः देवान् यजतु पूजाम् अर्हन् ॥ १ ॥

१-१. औरसस्यस्य वि^१; *स्त्युपत्य अ^२. २. तं छपं. ३. मेहे छपं. ४. *धितारन् सूको.

५-५. नास्ति सूको. ६. महन् वि^३ छपं.

नराशंसः प्रति धामान्यञ्जन् तिस्रो दिवः प्रति महा स्वर्चिः ।

धृतप्रुषा मनसा हृव्यमुन्दन् मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥

नराशंसः । प्रति । धामानि । अञ्जन् । तिस्रः । दिवः । प्रति । महा । सुऽअर्चिः ।

धृतऽप्रुषा । मनसा । हृव्यम् । उन्दन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सम । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० नराशंसः^१ स्वरसेन देवधारीराणि प्रत्येकम् अञ्जन् त्रीन् लोकान् प्रति भवति महत्त्वेन^२ सुदीप्तिः ।

धृतविन्दुना बुद्धिपूर्वम् हृव्यम् हृदयम् आहवर्नाये देवान् आग्नेन सम अनक्तु ॥ २ ॥

ईळितो अग्ने मनसा नो अर्हेन् देवान् यक्षि मानुषात् पूर्वो अद्य ।

स आ वह मरुतां शर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो बर्हिषदं यजध्वम् ॥ ३ ॥

ईळितः । अग्ने । मनसा । नः । अर्हेन् । देवान् । यक्षि । मानुषात् । पूर्वो । अद्य ।

सः । आ । वह । मरुताम् । शर्धो । अच्युतम् । इन्द्रम् । नरः । बर्हिऽसदम् । यजध्वम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतः^१ अग्ने । त्वं^२ मनसा अस्मान् पृथ्व्यन् देवान् यज्ञं मानुषात् श्रेष्ठः अग्ने भवन् अद्य ।

सः त्वं मादत्तं वेगम् अच्युतम् आ वह^३ । अस्मिन्नपसरे हे मनुष्याः । बर्हिषदम् इन्द्रम् यजध्वम् ॥ ३ ॥

देवं बर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्याम् ।

धृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियांसः ॥ ४ ॥

देवं । बर्हिः । वर्धमानम् । सुवीरम् । स्तीर्णम् । राये । सुभरम् । वेद्यी इति । अस्याम् ।

धृतेन । अक्तम् । वसवः । सीदत । इदम् । विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियांसः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे देवा बर्हिः । त्वं पुनःपुनः ऋग्नेऽपि^१ वर्धमानम् श्रीभनदेववीरम् आसीः । सुष्ठु सम्भि-

माणम् अस्याम् वेद्याम् स्तीर्णम् राये धृतेन अक्तम् इदम् बर्हिः हे वसवः । आसीदत, विश्वे^२ देवाः । रुद्राः । सृष्टम् आदित्याः । च यज्ञादौः ॥ ४ ॥

वि श्रयन्तामूर्विष्या हृयमाना द्वारो देवीः सुप्रायुणा नमोभिः

व्यर्चस्वतीर्वि प्रथन्तामजुर्या वर्ण पुनाना यशसं सुवीरम् ॥ ५ ॥

वि । श्रयन्ताम् । उर्विष्या । हृयमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रऽअयुणाः । नमोऽभिः ।

व्यर्चस्वतीः । वि । प्रथन्ताम् । अजुर्याः । वर्णम् । पुनानाः । यशसम् । सुवीरम् ॥ ५ ॥

१. नराशंस वि^१ अ^१ ऋषे. २. महत्त्वे मूलो. ३-३. त्वमग्ने अ^१. ४-४. नास्ति वि^१ ऋषे.

५. नास्ति वि^१ अ^१. ६. *इ वा वि^१ अ^१. ७. ऋग्नेऽपि वि^१ ऋषे; प्रग्नेऽपि अ^१; ऋग्ने ऋ.

८. विश्वेभिरे वि^१ अ^१.

वेङ्कट० इत्येन विस्तीर्णा भवन्तु ह्यमानाः^१ द्वारः देव्यः सुप्रगमनाः इषिभिः । भवकाशवत्यः
वि प्रथन्ताम् अजराः रूपं प्रवच्छन्त्यः यदास्वत्^२ शोभनपुत्रम् ॥ ५ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

साध्वपांसि सुनता न उक्षिते उपासानक्ता वृष्येव रण्विते ।

तन्तुं तत् संवर्धन्ती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुषे पर्यस्वती ॥ ६ ॥

साधु । अपांसि । सुनता । नः । उक्षिते इति । उपासानक्ता । वृष्याऽइव । रण्विते इति ।
तन्तुम् । ततम् । संवर्धन्ती इति समुऽवर्धन्ती । समीची इति समुऽईची । यज्ञस्य । पेशः ।
सुदुषे इति सुऽदुषे । पर्यस्वती इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० साध्वनि सम्प्रति कर्माणि पुरातनानि आन्येन उक्षिते उपासानके तन्तुवायौ इव प्रायैः
प्रविन्दते कात्यायने^३ तन्तुम् ततम् संवर्धन्ती^४ सक्ते यज्ञस्य रूपभूते शोभनदोहने सारयुक्ते ।
'द्वे^५ स्वसारी वयतः' तन्वमेतत्^६ । सनातनं विततं^७ षण्मयूखम् । अवान्वास्तन्तुव^८ किरतो धनो
अन्यात् । नावष्टज्याते^९ न गमाते अन्तम्^{१०} (तैत्ति २,५,५,३) इति मन्त्रः ॥ ६ ॥

दैव्या होतारा प्रथमा विदुष्टरा ऋजु यक्षतः समुत्ता वृषुष्टरा ।

देवान् यजन्तावृत्तुथा समञ्जतो नामा पृथिव्या अधि सानुषु त्रिषु ॥ ७ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । विदुःष्टरा । ऋजु । यक्षतः । सम् । ऋत्ता । वृषुःष्टरा ।
देवान् । यजन्तो । ऋतुऽया । सम् । अऽऋजतः । नामा । पृथिव्याः । अधि । सानुषु । त्रिषु ॥
वेङ्कट० दैव्यौ होतारौ प्रथमौ विदुष्टरौ अञ्जसा यज्ञम् यक्षतः मन्त्रेण रूपवत्तरौ देवान् यजन्ती
स्वेस्वे काले आन्येन सम् अजतः पृथिव्याः मध्ये त्रिषु धिष्येषु गार्हपत्यादिषु इति ॥ ७ ॥

सरस्वती साधयन्ती धियं न इळा देवी भारती विश्वतृतिः ।

तिष्ठो देवीः स्वधया बृहिरेदमच्छिद्रं पान्तु शरणं निषद्य ॥ ८ ॥

सरस्वती । साधयन्ती । धियम् । नः । इळा । देवी । भारती । विश्वऽतृतिः ।
तिष्ठः । देवीः । स्वधया । बृहिः । आ । इदम् । अच्छिद्रम् । पान्तु । शरणम् । निऽसद्य ॥ ८ ॥
वेङ्कट० विश्वं यया^{११} तृणम् आदित्यपत्न्या सा^{१२} सरस्वती च अस्माकं कर्म साधयन्ती भवति^{१३} । ता
हमाः तिष्ठः देव्यः स्वधया सह आगत्य इदम् अच्छिद्रम् बृहिः आवाप्तस्थानम् निषद्य अस्मान्
रक्षन्तु इति ॥ ८ ॥

१. सूपमाना वि^१ अ' ल' लपं. २. 'शास्व' लपं. ३-३. नास्ति सूको. ४. कात्यायने वि^१ अ'.
५. सवयं वि^१ अ'; सव' लपं. ६. स्वे लपं. ७. 'वृषु' सूको. ८. 'मरेतत्' लपं. ९. नास्ति सूको.
१०. 'वान्यस्तान्' लपं. ११. नापात्रन्तो वि^१ लपं; नात्र वि^१ अ' ल'. १२. वदा सूको. १३. सधयं
ल' शोधः. १४. मपति वि^१ अ'.

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवक्रामः ।

प्रजां त्वष्टा वि व्यत्तु नाभिस्मे अर्था देवानामप्येतु पार्थः ॥ ९ ॥

पिशङ्गरूपः । सुभरः । वयःधाः । श्रुष्टी । वीरः । जायते । देवक्रामः ।

प्रजाम् । त्वष्टा । वि । व्यत्तु । नाभिम् । अस्मे इति । अर्थः । देवानाम् । अपि । एतु । पार्थः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'अनेकरूपः शोभनविभूषणः' अहस्व हाता क्षिप्रकारी पुत्रः स्वपुत्रः प्रसादात् जायते देवान् कामयमानः । वाम् प्रजाम् त्वष्टा वि व्यत्तु^१ विश्वन्तु^२ सङ्गदत्तम् अस्माकम् । अथ तथा कृत्वा देवानाम् स्थानम् अपि एतु^३ ॥ ९ ॥

वनस्पतिरवसुजन्तुर्प स्यादग्निर्हविः सुदयाति प्र धीभिः ।

त्रिधा समक्तं नयतु प्रजानन् देवेभ्यो दैव्यः शमितोर्प हव्यम् ॥ १० ॥

वनस्पतिः । अवसुजन् । उप । स्यात् । अग्निः । हविः । सुदयाति । प्र । धीभिः ।

त्रिधा । समक्तम् । नयतु । प्रजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः । शमिता । उप । हव्यम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० वनस्पतिः देवेभ्यो हवीषि यथास्वम् अवसुजन् उपतिष्ठतु । अग्निः हविः प्रेरयति कर्मभिः । उपस्तरणाद् द्विरभिधास्याच्च त्रिधा^४ समक्तम् नयतु आत्मीयं हविः प्रकर्मण जानन् । देवेभ्यः च दैव्यः शमिता स्वै स्वै हविः उप नयतु ॥ १० ॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिघृते श्रितो घृतम्वस्य धाम ।

अनुस्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् ॥ ११ ॥

घृतम् । मिमिक्षे । घृतम् । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः । घृतम् । ऊँ इति । अस्य । धाम ।

अनुस्वधम । आ । वह । मादयस्व । स्वाहाकृतम् । वृषभ । वक्षि । हव्यम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० घृतम् प्रति गच्छति । घृतम् अस्म योनिः । यस्माद् घृताद्बुवाहुत्तिष्ठति तदर्थमसौ घृते श्रितः 'घृतम् अस्म स्थानम्' स्वर्वास्वर्वा प्रति देवान् वा वह हविः मादयस्व च । स्वधि स्वाहाकृतम् कामानां वर्षितः ! हव्यम् वह ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये प्रचोविंशो वर्गः' ॥

१-३. 'रूपशोभ' वि' अ'. २. 'यति मूको. ३. 'यति वि' ल लपं. ४. 'तु इति वि' अ'.
५. त्रिधात्रिधा वि' लपं. ६-८. 'इ' 'स्वा वि' अ'. ७. स्वाहाकृतं वि' अ'. ८-८. नास्ति मूको.

[४]

सोमाहुतिर्भागवः ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

हुवे वः सुधोत्मानं सुवृक्तिं विशामग्निमतिथिं सुप्रयसम् ।
मित्रइव यो दिधिपार्यो भूद् देव आदेवे जने जातवेदाः ॥ १ ॥

हुवे । वः । सुधोत्मानम् । सुवृक्तिम् । विशाम् । अग्निम् । अतिथिम् । सुप्रयसम् ।
मित्रःइव । यः । दिधिपार्यः । भूत् । देवः । आदेवे । जने । जातवेदाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० सोमाहुतिर्भागवः । हवामि युष्माकं सुवीक्षिं सुस्तुक्तिम्^१ विशाम् अतिथिम्^२ अग्निम् स्वहम् ।
यः मित्रः इव भर्तव्यो भवति, सोऽयं वीष्यमान आनीतदेवजने^३ यजमाने जातवेदाः ॥ १ ॥

इमं विधन्तो अपां सुधस्थे द्वितादभूर्भृगवो विश्वाइयोः ।
एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निरतिर्जीराश्वः ॥ २ ॥

इमम् । विधन्तः । अपाम् । सुधस्थे । द्विता । अद्भुः । भृगतः । विश्वु । आयोः ।
एषः । विश्वानि । अग्निः । अस्तु । भूमं । देवानाम् । अग्निः । अरतिः । जीरऽश्वः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम् परिधन्तः अन्तरिक्षे सगवः^४ प्रथमं द्वैधं^५ निहितवन्तो गार्हपत्यमाहवनीयं च मनुष्येषु
उर्वशीपुत्रस्य । सोऽयं विश्वानि^६ भूतानि अग्नि भवतु देवानाम् अग्निः^७ अग्निगन्ता क्षिप्राइवः ॥ २ ॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विश्वु प्रियं धुः क्षेप्यन्तो न मित्रम् ।
स दीदयद्दुशतीरूम्या आ दक्षायो यो दास्वते दमु आ ॥ ३ ॥

अग्निम् । देवासः । मानुषीषु । विश्वु । प्रियम् । धुः । क्षेप्यन्तः । न । मित्रम् ।
सः । दीदयत् । दुशतीः । ऊर्म्याः । आ । दक्षार्यः । यः । दास्वते । दमे । आ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निम् देवाः^८ मानुषीषु प्रजासु प्रियं मित्रम्^९ अग्ना निवासमिच्छन्तो^{१०} एवं मित्रम् सम्पादयन्ति ।
एवम् सः अग्निः कारनामं कामयमाना राश्रीः आ द्योतयति सर्वनीयो यः यजमानाव
सृहे ॥ ३ ॥

अस्य रप्वा स्वस्यैव पुष्टिः संदृष्टिरस्य द्वियानस्य दक्षोः ।
वि यो भरिद्भ्रदोषधीषु जिह्वामस्यो न रभ्यो दोषवीति चारान् ॥ ४ ॥

१-१ नास्ति सूको, २. संस्तुक्तिं विं; संस्तुक्तिं छन्दे, ३. नास्ति विं अं, ४. देवजने विं छ
कर्म, ५. देवं जने अं, ६. प्रथमं द्वैं सूको; प्रथमं देवं छ शोचः, ७-८. नास्ति विं छन्दे, ९. देवसा
विं छन्दे, १०-११. यथा विं तालं विं छन्दे.

अस्य । रज्जा । स्वस्यऽइव । पुष्टिः । समऽष्टिः । अस्य । द्विवानस्य । धक्षोः ।
वि । यः । भरिभत् । ओषधीषु । जिह्वाम् । अस्यः । न । रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अस्य रमणीया जनस्त्वेव पुष्टिः । सा^१ सन्दर्भमाना अस्य गच्छतः वनं वरुणमिच्छतः । यः
ओषधीषु ज्वालां भरति^२ सोऽथम् जज्ञो रथे युक्तो यथा बालान् पुनोत्वेवं^३ ज्वालाः
मेरयति ॥ ४ ॥

आ यन्मे अम्बं वनदः पनन्तोशिग्भ्यो नामिमीत वर्णीम् ।

स चित्रेण चिकित्ते रंसुं भासा जुजुवां यो मुहुः युवा भूत् ॥ ५ ॥

आ । यत् । मे । अम्बम् । वनदः । पनन्त । उशिक्ऽम्ब्यः । न । अमिमीत् । वर्णीम् ।
सः । चित्रेण । चिकित्ते । रम्ऽसुं । भासा । जुजुवान् । यः । मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ पनन्त अकथयन् मम यस्य वनाद् अरण्यस्य भक्षयितुः महिमानम् । स सर्वं वनं दृष्ट्वापि
उशिग्भ्यः कामयमानेभ्यश्चातकेभ्यो^४ मन्दपालपुत्रेभ्यः स्वर्णै^५ ज्वालालक्षणे न चकार । सः
चित्रेण भासा प्रज्ञापते रमणीयेषु अरण्येषु, यः जीर्णो मुहुर्मुहुः युवा च भवति ॥ ५ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्विंशो वरः ॥

आ यो वनां तातृषाणो न भाति वार्णं पृथा रथ्येव स्वानीत् ।

कृष्णाध्वा तपुं रण्वथिकित् द्यौरिव स्मर्यमानो नभोभिः ॥ ६ ॥

आ । यः । वनां । तातृषाणः । न । भाति । वाः । न । पृथा । रथ्योऽइव । स्वानीत् ।
कृष्णऽध्वा । तपुः । रण्वः । चिकित् । द्यौःऽइव । स्मर्यमानः । नभोऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नः काष्ठानि प्रति विपासुरिव आ^१ भाति, सोऽयमुदकमिव पथा गच्छत् रथचक्रमिव च स्वगति ।
कृष्णवस्त्रं तापयिता रमणीयः प्रज्ञापयते द्यौः इव नक्षत्रैः तेजोभिः स्मर्यमानः ॥ ६ ॥

स यो व्यस्थादभि दक्षदुर्वीं पशुनेति स्वयुरगोपाः ।

अग्निः शोचिष्मां अतसान्युष्णान् कृष्णान्यथिरस्वदयन्न भूर्म ॥ ७ ॥

सः । यः । वि । अस्थात् । अग्निः । दक्षत् । दुर्वीम् । पशुः । न । पृति । स्वऽस्युः । अगोपाः ।
अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि । उष्णान् । कृष्णऽन्यथिः । अस्वदयत् । न । भूर्म ॥ ७ ॥

१. नास्ति सूको. २. विभ्रति वि^१ अ^१. ३. पुनायितं वि^१. ४. 'आतकेभ्यो वि^१; 'अतकेभ्यो
वि^१ कर्पः; 'अतकेभ्यो अ^१.' 'अ गोम्यो ल. ५. एवं वरं वि^१ कर्पः; एवार्णं वि^१. ६-९. नास्ति सूको.

वेङ्कट० 'सः यः अग्निः' वि विष्टले अभि दहन्, उषीम्, सः पशुः इव गच्छति स्वसङ्करणस्थानमिच्छन्
 अरक्ष्यमाणः' स्वैरं गच्छन् । अग्निः दीष्टिमान् अतस्तद्वानि' दहन् कृष्णवर्त्मो भूमिम् पृथ न
 स्वादयति, सर्वम् अन्वय् भक्षयति ॥ ७ ॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीयं विद्ये मन्मं शंसि ।

अस्मे अग्ने संयत्स्वीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥ ८ ॥

नू । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिऽइतौ । तृतीयं । विद्ये । मन्मं । शंसि ॥ अस्मे इति ।
 अग्ने । संयत्स्वीरम् । बृहन्तम् । क्षुमन्तम् । वाजम् । सुऽअपत्यम् । रयिम् । दाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सम्प्रति तव पुरातनस्य अन्नस्य स्मरणे तृतीये सवने शास्त्रम् अशंसि । अस्मभ्यम् अग्ने ।
 संयन्ति यत्र वीराः तत् महत् शब्दवत् अन्नम् शोभनापत्यम् देहि, अने च ॥ ८ ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहां वन्वन्तु उपरां अभि प्युः ।

सुवीरासो अभिमातिपाहः स्मत् सुरिभ्यो गृणते तद् वयो धाः ॥ ९ ॥

त्वया । यथा । गृत्समदासः । अग्ने । गुहां । वन्वन्तः । उपरान् । अभि । स्युरिति स्युः ।
 सुऽवीरासः । अभिमातिऽसहः । स्मत् । सुरिभ्यः । गृणते । तद् । वयोः । धाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वया यथा एते गृत्समदकुलजाताः अग्ने गुहायां स्थितानपि प्रच्छन्नान् शत्रून् अजगवन्तोऽभि-
 भवेयुः सुपुत्राः शत्रून् सहमानाः । तथा शोभनं वयिः प्रेरयद्भ्यः स्तुवते मही च तादृशमन्नं
 देहि ॥ ९ ॥

'इति द्वितीयाहके पञ्चमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

[५]

'सोमाहुतिभारिण ऋषिः । अग्निर्वैवता । अनुष्टुप् छन्दः' ।

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये । प्रयत्नञ्जेन्यं वसुं शुकैर्म वाजिनो यमम् ॥ १ ॥

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृभ्यः । ऊतये ।

प्रयत्नञ् । जेन्यम् । वसुं । शुकैर्म । वाजिनः । यमम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० होता जासः प्रजापतः पालयिता पालयितृभ्यो रक्षणार्थं प्रददन् उच्यते चमन् । अन्व
 वाजिनः यमने शक्ता भवाम कर्तुम् ॥ १ ॥

१. सोऽवनाग्निः वि' कर्पे. २. 'माण वि' कर्पे; 'माण वि' अ'. ३. अतस्तपन्त' वि' क लर्पे;
 अतः तपन्त' वि'; अतः तपन्त' अ'. ४. गृत्स' अ'. ५. प्रच्छन्न वि' कर्पे. ६. अजगवन्तो' वि' अ'.
 ७. सुपुत्रान् अ'; सुपुत्रां वि'. ८-८. नास्ति सूको.

आ यस्मिन्त्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।

मनुष्वद् दैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । सप्त । रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।

मनुष्वत् । दैव्यम् । अष्टमम् । पोता । विश्वम् । तत् । इन्वति ॥ २ ॥

वेङ्कट० यस्मिन् आदित्ये सप्त रश्मयः आ तताः यज्ञस्य नेतरि, मनुष्वत् तं दिवि भवे सप्तानां रश्मिनाम् अष्टमम् पोता अथमग्निः सर्वमेतत् प्रीणयति इति मन्त्राद्यभिहितम् च ॥ २ ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद् ब्रह्माणि वेह तत् ।

परि विश्वानि काव्या नेभिश्चक्रमिवाभवत् ॥ ३ ॥

दधन्वे । वा । यत् । ईम् । अनु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊँ इति । तत् ।

परि । विश्वानि । काव्या । नेभिः । चक्रम् ईव । अभवत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'यदि एनं चिण्णवे अनु स्वापर्याति', वदति वा स्तोत्राणि, वेति तत् सर्वम् अग्निः, परि भवति च विश्वानि स्तोत्राणि नेभिः इव चक्रम् ॥ ३ ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुनाजनि ।

विद्वान् अस्य वृता ध्रुवा वृषाऽऽवन्तु रोहते ॥ ४ ॥

साकम् । हि । शुचिना । शुचिः । प्रशास्ता । क्रतुना । अजनि ।

विद्वान् । अस्य । वृता । ध्रुवा । वृषाः ईव । अनु । रोहते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शुचिना कर्मणा सहेतुं दीप्तोऽग्निः प्रशास्ता प्रादुर्भवति । विद्वान् अस्य कर्मणि ध्रुवाणि, वासाः इव वृषस्य, तानि अनु रोहते ॥ ४ ॥

ता अस्य वर्षामायुषो नेष्टुः सचन्त धेनवः ।

कृवित् तिसृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥ ५ ॥

ताः । अस्य । वर्षाम् । आयुषः । नेष्टुः । सचन्तु । धेनवः ।

कृवित् । तिसृभ्यः । आ । वरम् । स्वसारः । याः । इदम् । ययुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ताः अस्य नेतुः धेनवः प्रयो लोकाः गमनशीलस्य वरणीयं इविः सेषन्ते । ताभ्यः तिसृभ्यः धेनुभ्यो बहु भाग्यवति वरणीयम् । स्वसारः वाः भूभ्यः उदकं प्राप्नुवन्ति । "इदम्" (निघ ३, १२) इत्युदकनाम ॥ ५ ॥

अस्योचरा भूषसे निर्वचनाय—

१. वर्षेभिर्मिथु कन्तु स्वामं विं कपे; *धिमिधेनुष्वानं अं. २. नास्ति सूको. ३. नारिक रिं कपे.
४-४. उदकनाम अं.

यदीं मातुरुपु स्वसां घृतं भरन्त्यस्थित । तासामध्वर्युरामतौ यवो वृष्टीव मोदते ॥६॥

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतम् । भरन्ती । अस्थित ।

तासाम् । अध्वर्युः । आमतौ । यवः । वृष्टीइव । मोदते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'यदि पृथिव्याः स्वसाः घौः उदकम् भरन्तीं उप विष्टति । ततः तासाम् तिसृणाम् अन्तरिक्ष-
सहितानाम् आगमने सद्यमने अध्वरमिच्छन् अग्निः, यवः इव वृष्ट्या, मोदते' ॥ ६ ॥

स्वः स्वाय धार्यसे कृणुतामृत्विगृत्विजम् । स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमां ररिमा वयम् ॥७॥

स्वः । स्वाय । धार्यसे । कृणुताम् । ऋत्विक् । ऋत्विजम् ।

स्तोमम् । यज्ञम् । च । आत् । अरम् । वनेम । ररिम् । वयम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'मदीमोऽयम् ऋत्विक् आत्मनो धारणार्थम् ऋत्विजम् मदीयम् कृणुताम्' । अथ अस्मै वयम्
स्तोमम् यज्ञम् च पर्याप्तं मनेमं दवामे च इति ॥ ७ ॥

यथा विद्वां अरं करद् विश्वेभ्यो यजतेभ्यः । अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयम् ॥८॥

यथा । विद्वान् । अरम् । करद् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।

अयम् । अग्ने । त्वे इति । अपि । यम् । यज्ञम् । चकृम । वयम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यथा प्राज्ञः कलङ्करोति विश्वेभ्यः देवेभ्यः, अयम् अपि त्वयि तथा अग्ने! भवति, यम् यज्ञम्
कृतमन्तः वयम् विद्वांसोऽपि ॥ ८ ॥

'इति द्वितीयाहके पञ्चमाध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

[६]

'सोमाहुतिर्मातैव ऋषिः । अग्निर्देवता । गावत्री छन्दः' ।

इमां मे अप्ते समिधमिमासुपसर्दं वनेः । इमा उ पु श्रुषी गिरः ॥ १ ॥

इमाम् । मे । अग्ने । समुऽध्वम् । इमाम् । उपुऽसर्दम् । वनेरिति वनेः ।

इमाः । ऊँ इति । सु । श्रुषि । गिरः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इमाम् मे अग्ने । समिधम् भजेथाः, एवम् इमाम् उपसर्त्ति च । स्तुतीश्च सुप्तु शृषु
इमाः ॥ १ ॥

१-१. नास्ति विं छपे, ि मरुति अं. १-२. नास्ति विं छपे, ३. अं व विं अं. ४. मज्जम
विं. ५. दधाम अं. ६. इः विं अं. ७. नास्ति मूळो. ८-८. नास्ति मूळो.

अया ते अग्ने विधेमोर्जा नपादश्वमिष्टे । एना सूक्तेन सुजात ॥ २ ॥

अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जाः । नपात् । अश्वमऽश्वे । एना । सुऽसुक्तेन । सुऽजात ॥ २ ॥

वेङ्कट० अनया समिधा परिचरामः अग्ने ! । अश्वस्य पुत्र !, यस्त्वं गमनार्थम् अश्वम् हृष्यसि । सोमसज्जन ! अनेन सूक्तेन विधेम ॥ २ ॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वीणसं द्रविणस्पुं द्रविणोदः । सपुर्वेभं सपुर्वेवः ॥ ३ ॥

तम् । त्वा । गीःऽभिः । गिर्वीणसम् । द्रविणस्पुम् । द्रविणःऽद्रः । सपुर्वेभं । सपुर्वेवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् त्वा गीर्भिः^१ गीर्भिर्वीणसीये धनेच्छुं धनस्य दातः ! इतः परिचरेम परिचरणेच्छवः ॥ ३ ॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् । युयोध्यस्मद् द्वेषांसि ॥ ४ ॥

सः । बोधि । सूरिः । मघऽवा । वसुऽपते । वसुऽदावन् । युयोधि । अस्मद् । द्वेषांसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः^२ बुधस्व मातो^३ धनवान्^४ धनपते ! धनदातः !, युयक् कुरु च अस्मतः वसुम् ॥ ४ ॥

स नो वृष्टिं दिवस्पति स नो वार्जमनवर्णम् । स नः सहस्रिणीरिषः ॥ ५ ॥

सः । नः । वृष्टिम् । दिवः । पति । सः । नः । वार्जम् । अनवर्णम् । सः । नः । सहस्रिणीः । रिषः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः स्वम् अस्मभ्यम् दिवः वृष्टिम् देहि, सः नः बलम् अस्वलितम्, सः नः सहस्रसङ्ख्यानि अश्वानि ॥ ५ ॥

ईळानायानुस्ये यविष्ठ दूत नो गिरा । यजिष्ठ होतुरा गहि ॥ ६ ॥

ईळानाय । अनुस्येवे । यविष्ठ । दूत । नः । गिरा । यजिष्ठ । होतः । आ । गहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० क्लृपते इतिरिच्छते लुचतम ! दूत ! अस्माकं होत्रे स्तोत्रेण प्रीतस्त्वं यष्टुतम ! होतः ! आ गच्छ ॥ ६ ॥

अन्तर्हीन ईर्यसे विद्वान् जन्मोभयां कवे । दूतो जन्येव मित्र्यः ॥ ७ ॥

१-१. 'र... अत्य अ' ; 'र... येऽजं वि'. २. गमनसमानार्थम् विं लपे. ३. नास्ति सूको.

४. नास्ति वि'. ५. यज्ञः विं लपे. ६. नास्ति विं लपे.

अन्तः । हि । अग्ने । ईर्यसे । विद्वान् । जन्म । उभया । कवे । दूतः । जन्याऽइव । मित्र्यः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० षावापृथिव्योः अन्तः हि अग्ने! गच्छसि^१ विद्वान् जन्मानि उभयानि मानुषाणि ईर्यानि च कवे!, दूतः इव जनपदान् मित्रहितः ॥ ७ ॥

स विद्वान् आ च पिप्रयो यक्षि चिकित्वा आनुषक् । आ चास्मिन्सत्सि वहिषि ॥८॥

सः । विद्वान् । आ । च । पिप्रयः । यक्षि । चिकित्वा । आनुषक् । आ । च । अस्मिन् । सत्सि । वहिषि ॥

वेङ्कट० सः विद्वान् अग्ने! देवान् आ च यज च प्रीणय, प्राज्ञ! अनुषपत्तम् । आ सीद च अस्मिन् वहिषि ॥ ८ ॥

^१इति द्वितीयादके पञ्चमाध्याये सप्तविंशो वर्गः^२ ॥

[७]

^१सोमाहुतिर्नागैव ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः^२ ॥

श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने वृमन्तुमा भर । वसो पुरुस्पृहं रयिम् ॥ १ ॥

श्रेष्ठम् । यविष्ठ । भारत । अग्ने । वृमन्तम् । आ । भर । वसो इति । पुरुस्पृहम् । रयिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० श्रेष्ठम् युवतम्! भारत! इत्याह 'एष हि देवेभ्यो हव्यं भरति' (नाश १, ४, २, २; ५, १, ८) इति ब्राह्मणम्, अग्ने! वीक्षिमन्तम् आ भर वासयितः! बहुभिः स्पृहणीयम् रयिम् ।^१वयमेव धनवन्तः स्याम^२ ॥ १ ॥

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च । पृषि तस्या उत द्विषः ॥ २ ॥

मा । नः । अरातिः । ईशत । देवस्य । मर्त्यस्य । च । पृषि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मा अस्माकम् ईशित अरातिः देवमनुष्ययोः । पारय अस्मान् तस्याः^१, शत्रोश्च पारय ॥ २ ॥

विश्वो उत त्वया वयम् धारा उदुन्याइव । अति गाहेमहि द्विषः ॥ ३ ॥

विश्वोः । उत । त्वया । वयम् । धाराः । उदुन्याऽइव । अति । गाहेमहि । द्विषः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि चाग्ने! त्वया वयम् उदकभवाः धाराः इत्येव शत्रून् अति गाहेमहि ॥ ३ ॥

शुचिः पावक वन्द्योऽग्ने बृहद् वि रोचसे । त्वं घृतेभिराहुतः ॥ ४ ॥

शुचिः । पावक । वन्द्यः । अग्ने । बृहद् । वि । रोचसे । त्वम् । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ ४ ॥

१. 'सि पदव्याम् वि' अ'. २-२. नास्ति सूको. (तु. वि. ३). ३. 'स्याः', वयमेव धनवन्तः स्याम सूको. स्थानत्रयः पाठः द्र. ।

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ५ ॥

त्वं नो असि भारताऽग्रे वृशाभिरुक्षभिः । अष्टापदीभिर्गाहुतः ॥ ५ ॥

त्वम् । नः । असि । भारत । अग्रे । वृशाभिः । उक्षभिः । अष्टापदीभिः । आऽहुतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम् भारत । अग्रे ! वृशाभिः उक्षभिः अष्टापदीभिः गभिणीभिश्च आहुतः भवसि ॥ ५ ॥

द्वैत्रः सर्पिरासुतिः प्रनो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अजुतः ॥ ६ ॥

द्वैत्रः । सर्पिः । आसुतिः । प्रनः । होता । वरेण्यः । सहसः । पुत्रः । अजुतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वृशाभिः एताहुतिः पुराणः होता वरेण्यः सहसः सुतुः महात् ॥ ६ ॥

इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टाविंशो वर्मः ॥

[८]

गृत्समदो भागवः शौमकः (पूर्वम् आत्रिरसः शौमहोत्रः) कृषिः ।

अग्निदेवता । गायत्री छन्दः, षष्ठी अनुष्टुप् ॥

वाजयन्तुऽइव नू रथान् योगान् अग्रेरुपं स्तुहि । यशस्तमस्य मीळदुर्षः ॥ १ ॥

वाजयन्तुऽइव । नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उपं । स्तुहि । यशः । तमस्य । मीळदुर्षः ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृत्समदः १ । अन्नमिच्छन् इव रथान् क्षिपन् अग्नेः उपायान् उपं स्तुहि यशस्वितमस्य सेक्तुः ॥ १ ॥

यः सुनीथो ददाशुषेऽजुयो जुर्यन्तरिम् । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

यः । सुऽनीथः । ददाशुषे । अजुयोः । जुर्यन् । अरिम् । चारुऽप्रतीकः । आऽहुतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः सुनयनो यजमानाय स्वयं जरयितुमाकवः सर्वम् जरयन् च अरिम् चारुद्वैः आहुतः ॥ २ ॥

य उं श्रिया दमेष्वा दोषोपसिं प्रशस्यते । यस्य व्रतं न मीर्यते ॥ ३ ॥

यः । ऊं इति । श्रिया । दमेष्वा । आ । दोषा । उपसिं । प्रऽशस्यते । यस्य । व्रतम् । न । मीर्यते ॥

वेङ्कट० यः श्रिया सहितो गृहेषु रात्री अहनि च स्तूयते । नस्य व्रतम् न कश्चिदपि हिंस्यते ॥ ३ ॥

आ यः स्वर्षुर्ण भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अज्जानो अजरैरभि ॥ ४ ॥

आ । यः । स्वर्षुः । न । भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा । अज्जानः । अजरैः । अभि ॥

१. अति विं अं. २-२. नास्ति सूको. ३. गृत्समदः अं. ४. नास्ति विं लपे. ५. संता विं लपे.

वेङ्कट० आ विनाति यः^१ आदित्यः इव^२ वेजसा चित्रः अविषा । सोऽयम् अग्नैः आत्मवेजोभिः सर्वम्
अग्निं अज्ञानः भवति ॥ ५ ॥

अग्निमुं स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः । विश्वा अग्निं श्रियो दधे ॥ ५ ॥

अग्निम् । अग्ने । स्वराज्यम् । अग्निम् । उक्थानि । वृधुः । विश्वाः । अग्निं । श्रियोः । दधे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्निम् अग्निम् अग्ने स्थितानि उक्थानि स्वराज्यम् अग्निम् अवर्धयन् । विश्वाः च श्रियोः
अग्निः अग्निं धारयति ॥ ५ ॥

अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानाम्पुतिभिर्व्यम् ।

अरिष्यन्तः सचेमह्यग्निं प्याम पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अग्नेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानाम् । पुतिभिः । व्यम् ।

अरिष्यन्तः । सचेमहि । अग्निं । प्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्न्यादीनां स्वर्गैः वयम् सङ्गच्छेमहि अहिस्वमानाः । शत्रून् च 'अग्निं भवेम'^१ ॥ ६ ॥

'इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वसुः'^२ ॥

अष्टकस्य द्वितीयस्य माधवः सुन्दरीसुतः ।

श्वारूपस्य पञ्चममध्याये तेषु पश्यन्तु विचक्षणाः^३ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने
द्वितीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥



१. यज्ञ वि^१ अ^१.

२. नास्ति वि^२ अ^२.

३-३. अग्निमायः वि^३ ल लपं.

४-४. नास्ति सूको.

५. तत्र ल.

६. च पण्डिताः ल.

अथ द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः

षेड्कट०

'नि होता होतृपदते'^१ स्याच्चिरुपासति माधवः ।

लुटः प्रदसंयन् वृत्तिं लुटश्च तदनन्तरम् ॥ १ ॥

लट् 'स्तुषिष्णामि त्वामहम्'^२, 'न ज्ञानो न जनिष्यते'^३ ।'यन्मातुषान् यत्नमापान'^४, 'अग्नें भूत्रं करिष्यति'^५ ॥ २ ॥'मार्नि करिष्या कुणुहि'^६, 'प्र दिश्वानः'^७ 'अग्नेगो राजा'^८ ।'वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्'^९, 'वृक्षयन्तीविदा मनीमग्नि'^{१०} ॥ ३ ॥दृष्टो लुटः प्रयोमोऽस्यो लुटस्त्वस्यतरस्वतः'^{११} ।दृश्यन्ते ब्राह्मणे तस्य'^{१२} 'कृत्वा'^{१३} 'वा श्वो'^{१४} संवितेति'^{१५} ॥ ४ ॥'श्वो वृत्ते प्रयोचासि'^{१६} 'श्वो विपुवान् भवितेति'^{१७} च ।शाटयावनके 'तदेवाऽऽगत्य'^{१८} 'श्वो वकाराविति'^{१९} ॥ ५ ॥

लुटो लोटश्च विषये दृश्यन्ते च लिङ्गादथः ।

'वृषमुद्येन्द्रस्य प्रेक्षाः'^{२०}, 'पातर्मूर्धू ध्रियार्चसुः'^{२१} ॥ ६ ॥'हुता इन्द्रेण पणयः समचे'^{२२} लिङ् भविष्यति ।अपि वा लट् वर्तमानतामोष्येऽयं'^{२३} भवेदिति'^{२४} ॥ ७ ॥हेतुहेतुमज्ञावे च 'प्रयुज्येते लुटौ'^{२५} क्वचित् ।'एकं चमसं त्तुर्तः'^{२६} तत्र स्यात्कृनिदर्शनम्'^{२७} ॥ ८ ॥समर्थेते लिङ्गमिच्छे लुङ् क्वा यत्रातिपद्यते'^{२८} ।'श्वो वृत्राय सिनुमर्त्र'^{२९} भूतमावे तु'^{३०} दृश्यते ॥ ९ ॥क्वातिपांसिर्बहुभो ब्राह्मणेषु प्रदृश्यते'^{३१} ।अध्यायादिष्विमे'^{३२} सर्वे लकाराः सम्प्रदाहिताः ॥ १० ॥ इति ॥

१. ऋ २, ९, १.

२. नास्ति वैक्यज.

३. ऋ १, ४४, ५.

४. ऋ १, ८१, ५.

५. ऋ १, ११३, ९.

६. ऋ १, १, ६.

७. ऋ १, १६५, ९.

८. ऋ ९, ९०, १.

९. ऋ ९, ८६, ४५.

१०. ऋ ४, १८, ११.

११. ऋ ६, ७५, २.

१२. 'रः स्यातः वैक्यज.

१३. तच्च वि^१ वैक्यज.

१४-१४. चाश्वो वैक्यज.

१५. तैमा १, ६, ६, ४.

१६. तै २, ६, २, २.

१७. तामा ४, ४, ५.

१८. तरेणा^१

वैक्यज.

१९. तु. जैमि ३, १२४ एते^२ इति पाठे छन्दस्व आद्यशरकोपः^३

२०. ऋ १, १६५, १०.

२१. ऋ १, ५८, ९.

२२. ऋ १०, १०८, ४.

२३. तु. पा ३, ३, १३१.

२४. भविष्यति वि^१ लृपः.२५-२५. 'हुन्तो^४ वि^१ लृपः;

'त्यन्ते लृटः वैक्यज.

२६. ऋ १, १६१, ९.

२७. स्यात्कृनि^५ वैक्यज.

२८. तु. पा ३, ३,

१३९.

२९. ऋ २, ३०, २.

३०. प्र^६ वि^१ लृपः.३१. प्रयुज्येते अ^१.३२. इत्यध्याया^७ वि^१ लृपे वैक्यज.

[९]

१ गृत्समदो (पूर्वम् आङ्गिरसः सौमहोत्रः) भार्गवः सौमकः ऋषिः । अग्निर्वेदेव । त्रिप्सुप् छन्दः १ ।

नि होतां होतृपदने विदानस्त्वेषो दीदिवान् असदत् सुदक्षः ।

अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

नि । होता । होतृऽपदने । विदानः । त्वेषः । दीदिऽवान् । असदत् । सुदक्षः ।

अदब्धव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रन्ऽभरः । शुचिऽजिह्वः । अग्निः ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृत्समदः । नि षीदत् अग्निः होतृपदने विदान् प्रवृत्तः दीप्यमानः सुखबलः । स्तोत्राणां हिंसितानि वतानि कर्माणि प्रमत्तयद्वच येन स दब्धव्रतप्रमतिः, अनेवविधः । वासकितृत्तमः तेजसा । 'सर्वं वै सहस्रः' 'सर्वंभरः शुचिजिह्वोऽग्निः' इति (मास्य ६, ४, २, ७) इति वाजसनेपकम् ॥ १ ॥

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।

अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन् दीर्घद् बोधि गोपाः ॥ २ ॥

त्वम् । दूतः । त्वम् । ऊँ इति । नः । परऽपाः । त्वम् । वस्यः । आ । वृषभ । प्रऽनेता ।

अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूनाम् । अप्रऽयुच्छन् । दीर्घत् । बोधि । गोपाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! त्वम् दूतः, त्वम् एव अस्माकं परः पालयिता, त्वम् एव अस्माकम् श्रेष्ठम् प्रति प्रणेता वर्यिकः ! अग्ने ! अस्माकं पुत्रस्य अज्ञानाम् अप्रसाधन् दीप्यमानः बहून् गोसा इति बुध्यस्व, तथा तनये वेति ॥ २ ॥

विधेम ते परमे जन्मभ्रमे विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।

यस्माद् योनैर्दुदारिण्या यजे तं प्र त्वे हवीर्षि जुहुरे समिद्धे ॥ ३ ॥

विधेम । ते । परमे । जन्मन् । अग्ने । विधेम । स्तोमैः । अवरे । सधऽस्थे ।

यस्मात् । योनैः । उत्तऽदुदारिंय । यजे । तम् । प्र । त्वे इति । हवीर्षि । जुहुरे । समऽद्धे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० परिचरेम ते परमे जन्मनि स्थितस्वेति । तत्र वाजसनेपकम्—'विधेम ते परमे जन्मभ्रम इति वीर्वा अत्य परमे जन्म विधेम स्तोमैरवरे सधस्थ इत्यन्तरिक्षं वा अवरे सधस्थम् ।

१-१. नास्ति सूको. २. होतृपदने ल. ३. नास्ति वि' अ'. ४-४. 'ग्नेः' सूको.

५. 'दन्' । शुचिजिह्वः ऋषिः सूको. ६. पालः सूको. ७. नास्ति सूको.

यस्माद्योनेऽवराविषा सजे तम् इत्येष वा अस्य स्वो योनिः तम् यज इत्येतात् प्र त्वे हवीःषि
जुह्वे समिद्ध इति यदा वा एष समिन्वतेऽधैतास्मिन् हवीःषि प्रमुहति' (माष १, १, १;
३५) इति ॥ ३ ॥

अग्ने यजस्व हविषा यर्जीयाञ्छुष्टी देष्णामभि गृणीहि राधः ।

त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्पु वर्चसो मनोता ॥ ४ ॥

अग्ने । यजस्व । हविषा । यर्जीयान् । शुष्टी । देष्णम् । अभि । गृणीहि । राधः ।

त्वम् । हि । असि । रयिऽपतिः । रयीणाम् । त्वम् । शुक्रस्य । वर्चसः । मनोता ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्ने देवान् हविषा यज' यद्दृढमः । क्षिप्रकारी भवन्' धनम् अभि प्रयच्छ । त्वम् हि
धनानां पतिः, त्वम् दीप्तस्य स्तोत्रस्य मनोता' यस्य मनसि 'स्तोत्रमोक्तं तादृशः' ॥ ४ ॥

उभयं ते न क्षीयते वसुव्यं दिवेदिवे जायमानस्य दस्म ।

कृधि क्षुमन्तं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः ॥ ५ ॥

उभयम् । ते । न । क्षीयते । वसुव्यम् । दिवेऽदिवे । जायमानस्य । दस्म ।

कृधि । क्षुमन्तम् । जरितारम् । अग्ने । कृधि । पतिम् । सूऽअपत्यस्य । रायः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'साधन्मातहोमात्मकम् उभयम् वसुव्यम् ते हि' न कदाचिद् अपि क्षीयते' अन्वहम्
आहवनीयात्मना जायमानस्य द्यौर्नीय ।। हृधि' दीपता' भुज्यतामिति शब्दवन्तं स्तोत्रारम् ।
अग्ने ! कृधि स्वामिनं सुपुत्रस्य धनस्य ॥ ५ ॥

सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवा आर्यजिष्ठः स्वस्ति ।

अर्दव्यो गोपा उत नः परस्पा अग्ने शुमदुत रेवद् दिदीहि ॥ ६ ॥

सः । एना । अनीकेन । सुविदत्रेः । अस्मे इति । यष्टा । देवान् । आर्यजिष्ठः । स्वस्ति ।

अर्दव्यः । गोपाः । उत । नः । परऽपाः । अग्ने । शुमत् । उत । रेवत् । दिदीहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'त्वम् अग्ने ! अनेन' ज्वालाकक्षणेन अनीकेन सुवनः अस्माकं देवानां यजनशीलः आष्वदृतमः'
स्वस्ति भव । अर्दिसितः त्वं गोपायिता अपि च अस्माकं परः पाता अग्ने ! दीप्तियुक्तं
धनयुक्तं च दीप्यस्वेति ॥ ६ ॥

"इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये प्रथमो वसः" ॥

१. नास्ति वि' रूपं. २. गवान् वि'. ३. मनो' रूपं. ४-४. स्तोत्रमोक्तत्वा वि' रूपं;
स्तोत्रमोक्तत्वाद्यः वि'; 'गोत्व्याद्यः अ'; 'यमोक्तत्वाद्यः ल. ५-५. 'तदसि ... (व) ऋग्वेदिः मूको; 'तदसि'
एव सर्वदेवयिताः ल प्रस्तावः ६. नास्ति रूपं. ७. इति वि' अ'. ८. भीय' रूपं. ९-९. नास्ति
वि' अ'. १०. 'नः सौति अ', ११-११. नास्ति मूको.

[१०]

'गुह्यमदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आह्विरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

जोहृत्रो अग्निः प्रथमः पितृवेळरूपदे मनुष्या यत् समिद्धः ।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मजेत्यः श्रवस्यः स वाजी ॥ १ ॥

जोहृत्रः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽऽव । इळः । पदे । मनुष्या । यत् । समिद्धः ।

श्रियम् । वसानः । अमृतः । विऽचेताः । मर्मजेत्यः । श्रवस्यः । सः । वाजी ॥ १ ॥

वेङ्कट० अत्यन्तं प्रथमम् एव पितृव आह्वातव्यः अग्निः, 'यदा इलायाः' आस्यत् उच्यतेदिनाभौ' अन्वयुंणा
सामिद्धः । त्रिष्टुप् छन्दः वसानः अमृतः प्राज्ञः स्वयेताऽऽव इव पाणिना सम्मार्जनीयः अन्नसाधनः
सः अश्व इति ॥ १ ॥

श्रुया अग्निश्चित्रमानुर्हव मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।

इयावा रथं वहतो रोहिता वोतारुवाह चक्रे विभृत्रः ॥ २ ॥

श्रुयाः । अग्निः । चित्रऽमानुः । हवम् । मे । विश्वाभिः । गीऽभिः । अमृतः । विऽचेताः ।

इयावा । रथम् । वहतः । रोहिता । वा । उत । अरुपा । अह । चक्रे । विऽभृत्रः ॥ २ ॥

वेङ्कट० श्रुणोतु अग्निः चित्रदीप्तिः मदीयम् आह्वाने घनादिविषये सर्वाभिः सह स्तुतिभिः
अमृतः त्रिष्टुप् छन्दः । इयाववर्णौ अश्वौ तस्य रथम् वहतः रोहितवर्णौ अपि च, कदाचित्
आरोचमानौ एव अश्वौ करोति स्वरथे विविधे दिव्यमाणः सर्वेष्व भर्ता वा ॥ २ ॥

उत्तानायामजनयन्त्सुपुतं भ्रुवंदग्निः पुरुपेशासु गर्भैः ।

शिरिणायाम् चिद्रक्तुना महोभिरपरीहृतो वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायाम् । अजनयन् । सुऽमृतम् । भ्रुवंत् । अग्निः । पुरुऽपेशासु । गर्भैः ।

शिरिणायाम् । चित् । अक्तुना । महोऽभिः । अपरिऽहृतः । वसति । प्रऽचेताः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत्तानायाम् अरण्ययाम् अग्न्याकार्यं शोभने रेतः अजनयन् । भवति च अग्निः बहुरूपानु
भोषधीषु गर्भैः । शिरिणा शृणोतेः हिंसाकर्मणः, शर्वयाम् अपि अक्तुना अजनेन अन्वकारेण
स्वकेजोभिः अपरिहृतः वसति प्राज्ञः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. नास्ति सूको. ३-३. अनेन वि' अ'; यदेवान वि' छपं. ४. शेरिणान्ति ल,
५. मह अ'; प्राज्ञः रूपं.

जिघर्ष्वभिं हविषा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।
पृथुं तिरश्चा वर्यसा बृहन्तं व्यर्चिष्ठमर्चै रभसं इशानम् ॥ ४ ॥

जिघर्षि । अग्निम् । हविषा । घृतेन । प्रतिक्षियन्तम् । भुवनानि । विश्वा ।
पृथुम् । तिरश्चा । वर्यसा । बृहन्तम् । व्यर्चिष्ठम् । अर्चैः । रभसम् । इशानम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जुहोमि अग्निम् हविषा च घृतेन च । अत्र वाक्सनेयकम्—“अथ ह्ये तेषां सर्वाणि मुन्तानि
क्षियन्ति । ‘पृथुं तिरश्चा वर्यसा बृहन्तम्’ इति पृथुर्वा एव तिरश्च वर्यसो बृहत् धूमेन ‘व्यर्चिष्ठमर्चै’
रभसं इशानम्’ इत्यवकाशवन्तम् अक्षिरघादं दीप्यमानम् इत्येताः” (मास ६, ३, १९) इति ।
पक्षिणोऽपि पृथुम् (?) इत्यर्थो भवति । एवं हि ऋषयमातोऽग्निः इष्टकाभिः इति ॥ ४ ॥

आ विश्वतः प्रत्यञ्चै जिघर्ष्वरक्षसा मनसा तज्जुपेत ।
मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अभिर्नाभिमृशे तन्वा इ जर्मुराणः ॥ ५ ॥

आ । विश्वतः । प्रत्यञ्चम् । जिघर्षि । अरक्षसा । मनसा । तत् । जुपेत ।
मर्यश्रीः । स्पृहयत् । वर्णः । अग्निः । न । अभिमृशे । तन्वा । जर्मुराणः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वाक्सनेयकम्—“आ सर्वतः प्रत्यञ्चं जुहोमीत्येतद् ‘अरक्षसा’ मनसा तज्जुपेत’ इत्यहीदगानेन मनसा
ताज्जोषयेत्येतद् ‘मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अभिनः’ इति मर्यश्रीति स्पृहयद्वर्णोऽग्निम् ‘नाभिमृशे
तन्वा’ जर्मुराणः’ इति न तेषोऽभिमृशे तन्वा दीप्यमानो भवति” (मास ६, ३, २०) इति ।
मनुष्यदिवश्रीः स्पृहणीधवर्ण इति ॥ ५ ॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादृतासो मनुवद् वदेम ।
अनूनमभि जुहा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥ ६ ॥

ज्ञेयाः । भागम् । सहसानः । वरेण । त्वादृतासः । मनुवत् । वदेम ।
अनूनम् । अग्निम् । जुहा । वचस्या । मधुपृचम् । धनसा । जोहवीमि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जानीयाः स्वभागे वारकेण^१ तेजसा वलायमानः^२ । त्वं^३ दूतो येषां ते वरं त्वं यथा
मनुस्वाच तथा वदेम । परिपूर्णम् अभिम् जुहा च वचनेन च^४ मधुना सम्पृक्तं धनप्रदाता^५
पुनःपुनः आह्वयामि ॥ ६ ॥

^१इति द्वितीयादके पद्याध्याये द्वितीया वर्गः^२ ॥

१. 'द्व' वि' लपं. २. 'व्यर्चिष्ठम वि' अ' लपं. ३. 'दीप्यमान' वि' अ'. ४. 'मधुः
वि' लपं. ५. 'अक्षरसा वि' अ' लपं. ६. 'तं जु' वि' लपं. ७. 'पृथुं' वि' लपं. ८. 'ता लपं.
९. 'तमा वि' अ' लपं. १०. 'तेन वि' लपं. ११. 'भागम् वि' अ'. 'माताः लपं. १२. 'नास्ति
वि' अ'. १३. 'नास्ति अ'. १४. 'धने पज्ञाता वि' लपं. १५-१५. 'नास्ति मूळो.

[११]

१ स्वसमक्षे भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । अग्निर्देवता ।
विराट्स्थाना छन्दः, एकविंशो त्रिष्टुप् ।

श्रुधी हवमिन्द्र मा रिपण्युः स्वाम ते दावने वसूनाम् ।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयन्ति वसूयचुः सिन्धवो न क्षरन्तः ॥ १ ॥

श्रुधि । हवम् । इन्द्र । मा । रिपण्युः । स्वाम् । ते । दावने । वसूनाम् ।

इमाः । हि । त्वाम् । ऊर्जैः । वर्धयन्ति । वसूयचुः । सिन्धवः । न । क्षरन्तः ॥ १ ॥

वेङ्कट० श्रुधि हवम् इन्द्र । मा अस्मान् हिंसीः । मवेस तव स्वभूतानां धनानां दाताय भार्गवो
धमम् । इमाः हि त्वाम् ऊर्जैः हवींषि वर्धयन्ति त्वतो यजमानानां धनम् इच्छन्तयः सद्यः
हव क्षरन्तयः ॥ १ ॥

सृजो महीरिन्द्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वाः ।

अमर्त्यं चित् दासं मन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वीष्टानः ॥ २ ॥

सृजः । महीः । इन्द्र । याः । अपिन्वः । परिष्ठिताः । अहिना । शूर । पूर्वाः ।

अमर्त्यम् । चित् । दासम् । मन्यमानम् । अवा । अभिनत् । उक्थैः । वीष्टानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इत्वा अहि व्यसृजः महवीरयः इन्द्र । शौः यय इव, याः अपिन्वः परिवेष्टिताः अहिना
हे शूर ! पूर्वाः पुरातनीः । अमर्त्यम् अग्नि अहिम् असुरम् अभिमन्यमानम् अवा अभिनत् इन्द्रः
स्तोत्रैः वर्धमानः ॥ २ ॥

उक्थेधिन्तु शूर येषु चाकन्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च ।

तुभ्येदेता यामु मन्दसानः प्र वायवे सिद्धते न शुभाः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । तु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इन्द्र । रुद्रियेषु । च ।

तुभ्यम् । इत् । एताः । यामु । मन्दसानः । प्र । वायवे । सिद्धते । न । शुभाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शूर ! येषु शस्त्रेषु कामयते स्तोमेषु न इन्द्र ! रुद्रहृतेषु । 'रुद्रः' (निघ ३, ११) इति स्तोत्रनाम ।
तुभ्यम् एव एताः स्तुतयः, यामु त्वम् मन्दसानः भवसि, शस्त्रे प्र सिद्धते इव शोभनाः । त्वर्धम् एव
निर्गच्छन्तीवेति स्तुतीनां शोभया वदति ॥ ३ ॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं बाहोर्दधानाः ।

शुभ्रस्त्वमिन्द्र वाष्टधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सखाः ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. सतो सूको. ३. नास्ति वि. ४. नास्ति अ. ५. इन्द्र वि. लपे.

६. स्तोत्रेषु वि. लपे. ७. नास्ति सूको.

शुभ्रम् । नु । ते । शुभ्रम् । वर्धयन्तः । शुभ्रम् । वज्रम् । ब्राह्मोः । दधानाः ।
शुभ्रः । त्वम् । इन्द्र । ववृधानतः । अस्मे इति । दासीः । विशः । सूर्येण । सुखाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिः शोभनं बलम् वर्धयन्तः शोभनम् वज्रम् तव ब्राह्मोः दधानाः भवामः^१ । स्तुतः
सत्रादत्ते वज्रम् इति । दीप्यमानः त्वम् इन्द्र । वर्धमानः अस्माकम् उपरपरिव्रतोः^२ प्रजाः
शोभनेन वीर्येण जनिञ्चति ॥ ४ ॥

गुहां हितं गुह्यं गूळहमप्स्वपीवृतं मायिनं श्रियन्तम् ।

उतो अपो घां तस्तम्बांसमहर्षिं शूर वीर्येण ॥ ५ ॥

गुहां । हितम् । गुह्यम् । गूळहम् । अप्सु । अपिऽवृतम् । मायिनम् । श्रियन्तम् ।
उतो इति । अपः । घाम् । तस्तम्बांसम् । अहन् । अर्हिम् । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥

वेङ्कट० गुहायां निहितम् अदृश्यम् अनु निगूढम् अग्निः प्रकाशमानम् मायिनम् निवसन्तम्, अपि
च भादित्वम् 'अपः च' स्तम्भितवन्तं हे शूर । वीर्येण अहिम् इतवान् अस्ति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

स्तवा नु तं इन्द्र पूष्यां महान्युत स्तवाम् नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं ब्राह्मोरुगन्तं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

स्तव । नु । ते । इन्द्र । पूष्यां । महानि । उत । स्तवाम् । नूतना । कृतानि ।
स्तव । वज्रम् । ब्राह्मोः । उशन्तम् । स्तव । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र । तव पूर्वकालभावीनि माहात्म्यानि अहुना स्तवाम् । अपि च स्तवाम् सम्प्रति-
तानि कृतानि । स्तवाम् वज्रम् ब्राह्मोः दीप्यमानम् । स्तवाम् च अश्वी बलस्य प्रशापको ॥ ६ ॥

हरी नु तं इन्द्र वाजयन्ता घृतञ्चुतं स्वारमस्वार्थाम् ।

वि समना भूमिरप्रधिष्टारस्तु पर्वतश्चित् सरिष्यन् ॥ ७ ॥

हरी इति । नु । ते । इन्द्र । वाजयन्ता । घृतञ्चुतम् । स्वारम् । अस्वार्थाम् ।
वि । समना । भूमिः । अप्रधिष्ट । अस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । तव अश्वी बलं कुर्वन्ती उदकस्य स्वायकं 'शब्दं' ध्वनितवन्ती । तथा तव भयात्
समस्थला भूत्वा भूमिः विप्रथिताऽऽसीत् । तथा शिलोच्चयः सरिष्यन् स्वस्थाने स्मते^३ ॥ ७ ॥

१. भवति वि^{११} अं लये. २. उपरपरिव्रतो वि^{१२} अं लये. ३-३. अथत् सूको, उदकम् ल प्रस्तावः

४-४. नास्ति सूको. ५-५. सुदितम् वि^{१३} लये.

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्त्सं मातृभिर्वावज्ञानो अक्रान् ।

दूरे पुरे वार्णा वर्धयन्त इन्द्रैः पिता धूमनि पप्रथन् नि ॥ ८ ॥

नि । पर्वतः । साद्यि । अग्रयुच्छन् । सम् । मातृभिः । ज्ञानः । अक्रान् ।

दूरे । पुरे । वार्णा । वर्धयन्तः । इन्द्रैः पिताम् । धूमनिम् । पप्रथन् । नि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नि पर्वतः पर्वतः । 'स्वस्मिन्दा' स्थाने जप्रमाद्यन् । तथा अग्रयः पर्वतानो वायुश्च आभिः । पुनः सम् अक्रान् सङ्गतो भवति कामयमानः । तथा दूरे पुरे देशे प्रथितवन्त इति ॥ ८ ॥

इन्द्रो महा सिन्धुमाशयानं मायाविने वृत्रमस्फुरन्निः ।

अरेजेतां रोदसी भियाने कर्निकदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥

इन्द्रः । महाम् । सिन्धुम् । आशयानम् । मायाऽविनेम् । वृत्रम् । अस्फुरत् । निः ।

अरेजेताम् । रोदसी इति । भियाने इति । कर्निकदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः महान्तम् सिन्धुम् ब्राह्मण्य शयामम् मायाविनेम् वृत्रम् निः जघान । अकम्पेतां यावापृथिवी भियाने शब्दं कुर्वतः वर्षितुः अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥

अरोरवीद् वृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निज्ज्वात् ।

नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत् पपिवान्सुतस्य ॥ १० ॥

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषम् । यत् । मानुषः । निज्ज्वात् ।

नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् । पपिवान् । सुतस्य ॥ १० ॥

वेङ्कट० अर्थितुः अस्य वज्रः शब्दं चकार । यदा मनुष्याणाम् अहितम् मनुष्यहितः निहतवान्, तदा मायाविनेः दानवस्य मायाः च नि अपादयत् सोमम् पपिवान् इति ॥ १० ॥

इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्थो वर्गः ॥

पिवापिभेदिन्द्र शूर सोमं मन्दन्तु त्वा मन्दिनः सुतासः ।

पृणन्तस्ते कुक्षी वर्धयन्तिवृथा सुतः पौर इन्द्रमाव ॥ ११ ॥

पिवापिभ । इत् । इन्द्र । शूर । सोमम् । मन्दन्तु । त्वा । मन्दिनः । सुतासः ।

पृणन्तः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु । इत्या । सुतः । पौरः । इन्द्रम् । आव ॥ ११ ॥

१. पर्वतस्य सूको. २-२. नास्ति वि' लपं. ३. अस्मिन् वि' अ' ल. ४. जमाद्यन् वि' अ' ल. ५. अङ्गिः ल प्रस्तावः. ६-६. नास्ति वि' अ'. ७. 'स्व न वि' अ'. ८-८. 'धामभित्तम् वि' लपं; 'धामभित्त वि' अ'; 'मभिहितम् ल. ९. ततः वि' लपं. १०. सुतस्य वि' अ'. ११-११. नास्ति सूको.

वेङ्कट० इन्द्र ! शूर ! सोमम् पिब^१ एव । मन्दन्तु त्वो^२ मत्कराः सोमाः । पूरयन्तः तव दुक्षी^३ वर्धयन्तु । सत्यम् एव सुतः पूरयिता सोमः इन्द्रम् रक्षति ॥ ११ ॥

त्वे इन्द्रापर्यभूम विप्रा धियं वनेम ऋतुया सर्पन्तः ।

अवस्पर्वो धीमहि प्रशस्ति सद्यस्ते रायो दावने स्याम ॥ १२ ॥

त्वे इति । इन्द्र । अपि । अभूम । विप्राः । धियम् । वनेम । ऋतुया । सर्पन्तः ।

अवस्पर्वः । धीमहि । प्रशस्तिम् । सद्यः । ते । रायः । दावने । स्याम ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! वने त्वयि किञ्चिद् स्याम संधायिनः कर्म च भजेम सत्यया वाचा त्वं स्तुयन्तः । अवेच्छो वयं धारयामः परास्तिम् । सद्यः च सुन्दं धनस्य दाणे स्याम इति ॥ १२ ॥

स्याम ते त इन्द्र ये त ऊती अवस्पव ऊर्जे वर्धयन्तः ।

शुम्भिन्तमं यं चाकनाम देवास्मे रधिं रासि वीरवन्तम् ॥ १३ ॥

स्याम । ते । ते । इन्द्र । ये । ते । ऊती । अवस्पवः । ऊर्जेम् । वर्धयन्तः ।

शुम्भिन्तमम् । यम् । चाकनाम । देव । अस्मे इति । रधिम् । रासि । वीरवन्तम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! तव रक्षणेन ये व्रीणयन्ते वयं च तव ते स्याम रक्षणेच्छवः इधिः वर्धयन्तः बलवसामम् । यम् कामयामो^४ वयम् देव ! तम् अस्मभ्यम् रधिम् प्रयच्छसि पुत्रपुत्रम् इति ॥ १३ ॥

रासि क्षयं रासि मित्रमस्मे रासि शर्धे इन्द्र मारुतं नः ।

सुजोर्षसो ये च मन्दसानाः प्र वायवः पान्त्यग्रणीतिम् ॥ १४ ॥

रासि । क्षयम् । रासि । मित्रम् । अस्मे इति । रासि । शर्धेः । इन्द्र । मारुतम् । नः ।

सुजोर्षसः । ये । च । मन्दसानाः । प्र । वायवः । पान्ति । अग्रणीतिम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० देहि निवासम् मित्रम् च अस्मभ्यम् रासि च मारुतवेगम् । तथा त्वया सहृताः ये भवन्ति मोदमानाः ते गन्तारो वीराः प्रकर्षेण रक्षन्तु आमणीतिम् सेनाग्रम् इति ॥ १४ ॥

व्यन्तिवन्तु येषु मन्दसानस्तुपत् सोमं पाहि द्रुहदिन्द्र ।

अस्मान्तु पुत्स्वा संव्राडवर्धयो दां बृहद्विरकैः ॥ १५ ॥

१. पिब पिब वि^१ अ^१. २. त्वा वि^२ अ^२. ३. कुधिम् वि^३ ल^३, दुष्टिम् वि^३ अ^३. ४. काम^४ वि^४ अ^४. ५. कामयानो वि^५ ल^५ अ^५; कामयानाः कामयमानाः वा ल^५ प्रस्तावः.

व्यन्तु । इत् । नु । येषु । मन्दसानः । तूपत् । सोमम् । पाहि । इधत् । इन्द्र ।
अस्मान् । सु । पूत्सु । आ । तुरुत्र । अर्वर्षयः । धाम् । बृहत्सभिः । अकैः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० मण्डलम् एव^१ अिमं मरुतः स्वाम् येषु त्वम् मन्दसानः भवसि । ततः तूप्यन् इन्द्र ।
सोमम् पिव आस्मान् इद्वन् । अप अस्मान् वारयितः ! सुप्तु आधेयः सङ्ग्रामेषु दिवं
च महतिः वसेः ॥ १५ ॥

^१इति द्वितीयाहके वष्टाध्याये पञ्चमो वर्गः ॥

बृहन् इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुस्रमाविवासान् ।
स्तृणानासो बृहिः पुस्त्यावत् त्वोता इदिन्द्र वाजमग्मन् ॥ १६ ॥

बृहन्तः । इत् । नु । ये । ते । तरुत्र । उक्थेभिः । वा । सुस्रम् । आऽविवासान् ।
स्तृणानासः । बृहिः । पुस्त्यावत् । त्वाऽकताः । इत् । इन्द्र । वाजम् । अग्मन् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० महान्तः एव ते भवन्ति, ये नु^१ तव भवन्ति इह तरत्र^२ शस्त्रैः च त्वां सुस्रकरं परि-
वरन्ति स्तृणन्तः बृहिः । देवैः विद्भिः तद्वत् त्ववा रक्षिताः एव हे इन्द्र ! वज्रम्
आप्तुवत् ॥ १६ ॥

उप्रेष्विन्नु शूर मन्दसानस्त्रिकटुकेषु पाहि सोममिन्द्र ।
प्रदोषुवच्छमश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिम् ॥ १७ ॥

उप्रेषु । इत् । नु । शूर । मन्दसानः । त्रिकटुकेषु । पाहि । सोमम् । इन्द्र ।
प्रदोषुवत् । श्मश्रुषु । प्रीणानः । याहि । हरिभ्याम् । सुतस्य । पीतिम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० उदगेषु बुधेषु हे शूर ! मोदमानः ^१अभिप्राय्यहं पूर्वं^२ त्रिकटुका इत्याचक्षते^३ (आशी ११,
१,११) तेषु पिव सोमम् इन्द्र ! प्रकम्पयन् क्षमश्रुत्विर्त्वं सोमम् प्रीयमाणः याहि अश्वाभ्यां
सोमस्य पानम् इति ॥ १७ ॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रमुवाभिन्द् दानुर्मौर्णवामम् ।
अपावृणोज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिन्द्र ॥ १८ ॥

धिष्वा । शवः । शूर । येन । वृत्रम् । अवऽअभिन्त् । दानुम् । और्णऽवामम् ।
अप । अपावृणोः । ज्योतिः । आर्याय । नि । सव्यतः । सादि । दस्युः । इन्द्र ॥ १८ ॥

१. शवम् वि^१ अं छपे. २-२. नास्ति मूको. ३-३. त मं वि^१ अं; मं छ. ४. तद्व वि^१ अं.
५-५. ^१अपाति अहं पूर्वं वि^१ छपे; ^२अत्रत्यहं पूर्वं वि^१ अं; ^३अव्यतः छ.

वेङ्कट० 'धारय तत्' बलम् इति । येन इत्तम् अवभिखवान् दानुम् और्णवायम् च असुरी, सोमयोतिः आर्वाग प्रकाशार्थम् अप 'अणुपोः इति' । तत्र स्तोतुः सन्त्याद् ऋषेः दस्युः असुरः नि तादि निर्घोदति विनश्यति । लभया तत्र सन्त्यादपि हस्तात् निर्गच्छति ॥ १८ ॥

सनेम ये तं ऊतिभिस्तरन्तो विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून् ।
अस्मभ्यं तत् त्वाष्ट्रं विश्वरूपमरन्वयः साख्यस्य त्रितार्यं ॥ १९ ॥

सनेम । ये । ते । ऊतिभिः । तरन्तः । विश्वाः । स्पृधः । आर्येण । दस्यून् ।
अस्मभ्यम् । तत् । त्वाष्ट्रम् । विश्वरूपम् । अरन्वयः । साख्यस्य । त्रितार्यं ॥ १९ ॥

वेङ्कट० भवेम तान् वयम् अपि, ये सव रक्षणैः स्वया च आर्येण सर्वान् स्पृधमानान् उपक्षपयित्वा तरन्तः भवन्ति । अस्मभ्यम् तदानीं त्वष्टुः पुत्रम् विश्वरूपम् वशामनयाः सख्यनिष्करवर्धम् त्रिताय इति । तादर्थ्यं चतुर्थ्यौ व्यधिकरणे ॥ १९ ॥

अस्य सुवानस्य मन्दिनस्त्रितस्य न्यर्षुदं वावृधानो अस्तः ।
अवर्तयत् सूर्यो न चक्रं भिनत् वलमिन्द्रो अङ्गिरस्वान् ॥ २० ॥

अस्य । सुवानस्य । मन्दिनः । त्रितस्य । नि । अर्षुदम् । ववृधानः । अस्तुरित्यस्तः ।
अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रम् । भिनत् । वलम् । इन्द्रः । अङ्गिरस्वान् ॥ २० ॥

वेङ्कट० अस्य सोमं सुष्टु सुवानस्य स्तोतुः त्रितस्य, अर्षुद इति विश्वरूपस्य नामान्तरम्, वधमानः नि अस्तः हिंसितवान् असि । अवर्तयत् सूर्यः इव रथचक्रम् आरसीयम्, अभिनत् वलम् चासुरम् अङ्गिरोभिः सहितः इन्द्रः ॥ २० ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दृहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनीं ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो मतिं धग्मगो नो बृहद् वदेम विदये सुवीराः ॥ २१ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दृहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनीं ।
शिक्षा । स्तोतृभ्यः । मा । मतिं । धक् । मगः । नः । बृहत् । वदेम । विदये । सुवीराः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० नूनम् इति पदपरणः । 'सा वरं' मघवती^१ दक्षिणा स्तोत्रे मह्यं वरणीयम् अभिखपितं प्रति दुग्धाम् । देहि स्तोतृभ्यः कामान् । मा वस्मान् अति धाक्षीन् भजनीय इन्द्रः । बृहद्^२ वदेम वजे कस्याणवीराः^३ ॥ २१ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठो वर्गः' ॥

१-१. 'वर वि' लपे; 'वत वि' अ' ल; धारय ल प्रस्तावः २. अणुपोति वि' लपे; 'अणुपोति वि' अ' ल. ३. 'रुद्र वायुपम् वि' अ'. ४. तीव्रितः वि'. ५-५. नास्ति वि' अ'. ६. संभवति वि' अ'; मघवति वि' लपे. ७. महद् वि' अ'. ८. 'गक्षीनाः वि' अ'. ९-९. नास्ति सूको.

[१२]

‘शूत्समदो भागवः शौनकः (पूर्वम् आत्रिस्सः शौनहोत्रः) अपिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

यो ज्ञात एव प्रथमो मनस्वान् देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुष्पाद् रोदसी अभ्यसेतां नृम्यस्य मृहा स जनासु इन्द्रः ॥ १ ॥

यः । ज्ञातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । क्रतुना । परिऽअभूषत् ।

यस्य । शुष्पात् । रोदसी इति । अभ्यसेताम् । नृम्यस्य । मृहा । सः । जनासुः । इन्द्रः । १ ॥

षेडूट०

शौनकः — ‘सिक्वन्वै तपसाऽऽमानम् ऐन्द्रं विभ्रन्नहद् वजुः ।

अहमव सृष्टेन दिवि च ध्वोति वेह च ॥

तन्निद्रमिति मत्वा तु दैत्यो सोमपराक्रमौ ।

धुनिश्च कुमुदिन्वोमी सायुभावभिपेततुः’ ॥

त्रिदित्वा स तपोर्भावम् अपिः पापं चिकीर्षतोः ।

यो ज्ञात इति सूत्रेण कर्माण्यैन्द्राप्यकीर्तयत् ॥ (बृदे ४.६६-६८) इति ॥

‘यः ज्ञात’ एव प्रथमः मनस्वो देवो देवान् क्रतुना कर्मणा पर्यभूषत् पर्यभूषात् पर्यरक्षदत्यका-
मदिति वा” इति यास्कः (१०, १०) । यस्य शोषकात् वेकसो द्वावापृथिव्यौ अपि
अभिनीताम् अहमव च महत्त्वेन सः जनासुः । इन्द्रः, नाहम् इति ॥ १ ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामर्हद् यः पर्वतान् प्रकुपित्वा अरम्णात् ।

यो अन्तरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तेभ्नात् स जनासु इन्द्रः ॥ २ ॥

यः । पृथिवीम् । व्यथमानाम् । अर्हद् । यः । पर्वतान् । प्रऽकुपितान् । अरम्णात् ।

यः । अन्तरिक्षम् । विऽममे । वरीवः । यः । द्याम् । अस्तंभ्रात् । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ २ ॥

षेडूट० यः पृथिवीम् अहन्तीम् अर्हद् । यः च पर्वतान् पक्षवतः प्रकुपितान् अरम्णात् रम्णातिः
संयमनकर्मा, स्वेस्वे स्थाने रमयामासेति । ‘यः च’ अन्तरिक्षम् विस्तीर्णं चकार । यः च अथा
स्थित्या दिवं धारयति ॥ २ ॥

यो हत्वाहिमरिणात् सप्त सिन्धून् यो गा उदाजदपृधा वलस्यं ।

यो अशर्मनोरन्तरिक्षे जजान संवृक् समत्सु स जनासु इन्द्रः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. पुन्वन् वि’ अ’. ३. यम् अ’. ४. ‘अपि ये’ वि’ अ’. ५. ज्ञातम्
वि’ अ’; नापमान वि’ ल लपे. ६. नास्ति वि’ अ’. ७. नास्ति अ’. ८. नास्ति सूको.
९. कम्पातिः अ’; नृणातिः वि’ ल लपे. १०-११. वापुश्च वि’ अ’ लपे.

यः । हृत्वा । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । यः । गः । उतऽभाजत् । अपुऽधा । कुलस्ये ।

यः । अश्मनीः । अन्तः । अग्निम् । जजामे । सुम्ऽष्टक् । समत्ऽष्टु । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः च अहिम् हत्वा निरगमयत् सात नदीः । यः वा पशुन् उदाजत् जगथा विमानपरिगिताः
बलस्त असुरस्य । यः च मेघयोः मध्ये अग्निघातजं वैद्युतम् अग्निम् उभयति । सः ज्ञेय
सहस्रांशेषु ॥ ३ ॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाऽर्कः ।

स्वप्नीव यो जिगीवाँ लक्ष्मादर्यः पुष्टानि स जनासु इन्द्रः ॥ ४ ॥

येने । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासम् । वर्णम् । अधरम् । गुहा । अकुरित्यर्कः ।
स्वप्नीव । यः । जिगीवान् । लक्ष्मम् । आर्दत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० येन यतानि सर्वोभिः च्यवनानि कृतानि । यः च असुरं वारयितास्म अधरम् गुहायां करोति ।
लक्ष्मक इव यः जिगीवान् लक्ष्मसाणे शत्रुं भक्षयति विनाशयति पोषणानि स्तोत्राणां प्रेरयति ॥ ४ ॥

यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरमुतेमाहुर्नपो अस्तीत्येनम् ।

सो अर्यः पुष्टीर्विज्जइवा मिनाति श्रदस्मै धत्त स जनासु इन्द्रः ॥ ५ ॥

यम् । स्म । पृच्छन्ति । कुह । सः । इति । घोरम् । उत । ईम् । आहुः । न । एव । अस्ति । इति । एनम् ।
सः । अर्यः । पुष्टीः । विज्जऽइव । आ । मिनाति । श्रत् । अस्मै । धत्त । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० युवे प्रविशन्तः यन् इन्द्रम् पृच्छन्ति घोरम् क सः इन्द्रः इति । अपि च एनम् आहुः न एव अस्ति ।
अत्र विद्यते शीघ्रं प्रविश युद्धम् इति । सः ईश्वरः शत्रूणां पुष्टीः दिवास्वित्, यथा शत्रो पक्षिणो
दिनस्ति । अस्मै धत्त धत्त इति ॥ ५ ॥

^१इति द्वितीयाहके षष्ठाध्याये सप्तमो वर्गः ॥

यो रघस्यं चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नार्धमानस्य कीरेः ।

युक्तप्राण्यो योऽविता सुशिप्रः सतसोमस्य स जनासु इन्द्रः ॥ ६ ॥

यः । रघस्यं । चोदिता । यः । कृशस्यं । यः । ब्रह्मणः । नार्धमानस्य । कीरेः ।
युक्तप्राण्यः । यः । अविता । सुशिप्रः । सतसोमस्य । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः ससुहस्य कृशस्य च धने चोदयति, यः वा आक्षणस्य वाक्मानस्य स्तोत्रुः । यः च
युक्तप्राण्यः सुतसोमस्य रक्षकः सुवदुः ॥ ६ ॥

१. उदात्त विं अं. २. शत्रुणा विं अं; शत्रूणां विं लपे. ३. व्याव विं लपे. ४. नास्ति
विं अं. ५. च वचस विं अं; वच विं लपे. ६-६. नास्ति सूको. ७. पुष्टितम् अं; पुष्टः... विं.

यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य ग्रामा यस्य विधे रथासः ।
यः सूर्यं य उषसं जजान यो अपां नेता स जनासु इन्द्रः ॥ ७ ॥

यस्य । अश्वासः । प्रदिशि । यस्य । गावः । यस्य । ग्रामाः । यस्य । विधे । रथासः ।
यः । सूर्यम् । यः । उषसम् । जजान । यः । अपाम् । नेता । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ ७ ॥

षेङ्कट० यस्य प्रदेशेने होतृणाम् अन्वाद्यो भवन्ति । विधे स्पष्टमिति ॥ ७ ॥

यं क्रन्दसी संयती विह्वयेते परेऽवर उमया अभित्राः ।
समानं चिद् रथमातस्थिवासा नाना ह्वेते स जनासु इन्द्रः ॥ ८ ॥

यम् । क्रन्दसी इति । संयती इति समऽयती । विह्वयेते इति विऽह्वयेते । परे । अरे । उमयाः ।
अभित्राः ॥ समानम् । चिद् । रथम् । आतस्थिवासा । नाना । ह्वेते इति । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ ८ ॥

षेङ्कट० यम् सङ्क्रन्दमाने मने मामागच्छ मामानाच्छेत्याह्वयत इति । एतदेवोक्तम् — तत्रत्या
सत्रत्याश्च उमये अत्रव' आह्वयन्ते' । एकम् एव इन्द्ररथम् आतस्थिवासी युयुत्सु राजानौ नाना
ह्वेते तम् इन्द्रम् इति ॥ ८ ॥

यस्मात् क्रते विजयन्ते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।
यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत् स जनासु इन्द्रः ॥ ९ ॥

यस्मात् । न । क्रते । विऽजयन्ते । जनासः । यम् । युध्यमानाः । अवसे । हवन्ते ।
यः । विश्वस्य । प्रतिमानम् । बभूव । यः । अच्युतऽच्युत् । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ ९ ॥

षेङ्कट० निगदव्यासपाता ॥ ९ ॥

यः शश्वतो मधेनो दधानानमन्यमानाञ्छवा जघान ।
यः शश्वेते नानुददाति शृष्यां यो दस्वोहन्ता स जनासु इन्द्रः ॥ १० ॥

यः । शश्वतः । मधि । एनः । दधानान् । अमन्यमानान् । शश्वी । जघान ।
यः । शश्वेते । न । अनुददाति । शृष्याम् । यः । दस्वोः । हन्ता । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ १० ॥

वेङ्कट० यः बहून् महत् पापम् दधानात् इन्द्रम् अमन्यमानान् हिंसकेन वज्रेण जघान । यः च^१ यत्नम्
आचरते बलवताम्^२ न अनुप्रवृत्तति, भीष्म ते इति । यः च असुरस्य इत्या इति ॥ १० ॥

^१इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्यायेऽष्टमो वगोः^३ ।

यः शम्बरं पर्वतेषु क्षियन्तं चत्वारिंशपां शूरधृन्वविन्दत् ।

ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनासु इन्द्रः ॥ ११ ॥

यः । शम्बरम् । पर्वतेषु । क्षियन्तम् । चत्वारिंश्याम् । शूरदि । अनुऽअविन्दत् ।

ओजायमानम् । यः । अहिम् । जघान । दानुम् । शयानम् । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः शम्बरम् असुरम् इन्द्रभयात् पर्वतेषु निलीय निवसन्तम् चत्वारिंश्याम् शूरदि संवत्सरे लब्धवान् ।
यः बलमाचरन्तम् अहिम् हतवान्, दानुम् च शयानम् इति ॥ ११ ॥

यः सप्तर्षिभिरुषभस्तुर्विष्मान्वासृजत् सतीवे सप्त सिन्धून् ।

यो रौहिणमस्फुरद् वज्रबाहुर्धामारोहन्तं स जनासु इन्द्रः ॥ १२ ॥

यः । सप्तर्षिभिः । वृषभः । तुर्विष्मान् । अस्मृजत् । सतीवे । सप्त । सिन्धून् ।

यः । रौहिणम् । अस्फुरत् । वज्रबाहुः । धाम् । आरोहन्तम् । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यः सप्तर्षिभिः वर्धिता बलवान् अवाहजत्, सप्तर्षिणां सप्त नदीः । यः च^४ रौहिणम् असुरं हतवान्,
वज्रबाहुः दिवम् आरोहन्तम् ॥ १२ ॥

धावां चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माञ्चिदस्य पर्वता भयन्ते ।

यः सोमपा निञ्चितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनासु इन्द्रः ॥ १३ ॥

धावां । चित् । अस्मै । पृथिवी इति । नमेते इति । शुष्मात् । चित् । अस्य । पर्वताः । भयन्ते ।

यः । सोमपाः । निञ्चितः । वज्रबाहुः । यः । वज्रहस्तः । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अस्मै धावापृथिवी प्रद्वीभवतः । तथा अस्य भयान् पर्वताः विम्बति । यः सोमपाः दृष्टरीरः,
सस्य बाही कदाचिद् वज्रः, कदाचित् हस्ते इति ॥ १३ ॥

यः सुन्वन्तमवति यः पर्वन्तुं यः संसन्तुं यः शंशमानमृती ।

यस्य ब्रह्म वर्धन्तं यस्य सोमो यस्येदं राधुः स जनासु इन्द्रः ॥ १४ ॥

१. नास्ति सूको. २-२. नास्ति वि^१ ३. 'वज्रमन् वि' लपं; 'वज्रमन् वि' अं ल. ४-४. नास्ति
सूको. ५-५. 'दीनयैव वि' लपं; 'दीनय वि' अं.

यः । सुन्वन्तम् । अर्चति । यः । पचन्तम् । यः । शंसन्तम् । यः । शशमानम् । कुंती ।
यस्य । इह । वर्धनम् । यस्य । सोमः । यस्य । इदम् । राधेः । सः । जनासुः । इन्द्रः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यः अभिगमनेन सुन्वन्तम् रक्षति, चरन् पचन्तानि च पचन्तम्, शस्त्राणि शंसन्तम्, भुक्तिभिः
अर्चयन्तम् । यस्य च इहा वर्धनम् भवति, सोमः च, यस्य इदम् अपि 'जगद्दिविः च' ॥ १४ ॥

यः सुन्वते पचते दुध्र आ चिद् वाजं दर्दीषि स किलासि सत्यः ।

व्यं ते इन्द्र विश्वहं श्रियासः सुवीरासो चिदधुमा वदेम ॥ १५ ॥

यः । सुन्वते । पचते । दुध्रः । आ । चिद् । वाजम् । दर्दीषि । सः । किल । अस्ति । सत्यः ।
व्यम् । ते । इन्द्र । विश्वहं । श्रियासः । सुवीरासः । चिदधुम् । आ । वदेम ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यः स्वं दुधेरः सुन्वते पचते च^१ अहम् वा दधसि, सः त्वम् अस्ति अमरः^२ । व्यम् ते इन्द्र! सदा
श्रियाः सुपुत्राः गृहं सर्वदा आभिसुख्येन वदामेति ॥ १५ ॥

^१इति द्वितीयाहके पश्यायाये नवमो वगैः^३ ॥

[१३]

^४गृत्समदो भार्गवः शौनकः (एवं च आहिरसः शौनहोत्रः) कपिः ।

इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, त्रयोदशी त्रिष्टुप् ।

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि मक्षु जात आविशद् वासु वर्धते ।

तदाहना अभवत् पिप्युषी पयोऽशोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यम् ॥ १ ॥

ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मक्षु । जातः । आ । अविशत् । वासु । वर्धते ।
तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी । पर्यः । अशोः । पीयूषम् । प्रथमम् । तत् । उक्थ्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋतुः चन्द्रमसो जननित्री । तस्याः जननिष्या वेगात् पक्षादौ शीघ्रं जातः आ विशालोपधीः,
वासु ओपधीषु वर्धते । तत्र प्राक्स्वाहन्तव्या^५ अतिशयेन रसम्^६ आप्यायन्ती^७ भवति कृता । तत्
इदं स्वया उरपायनानं^८ सोमोऽशोः पीयूषम् सुतम् प्रथमम् एव हे इन्द्र! तुभ्यं स्तोतव्यम् ॥ १ ॥

सध्रीमा यन्ति परि विभ्रंतीः पयो विश्वप्स्याय प्र भरन्त भोजनम् ।

समानो अध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ २ ॥

सध्री । ईम् । आ । यन्ति । परि । विभ्रंतीः । पर्यः । विश्वप्स्याय । प्र । भरन्त । भोजनम् ।
समानः । अध्वा । प्रवताम् । अनुऽस्येदे । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । अस्ति । उक्थ्यः ॥ २ ॥

१. अपेत्तम् वि^१ अ^१.

२. अहविशः वि^१ अ^१; अहं विश्व वि^१ लपे

३. नास्ति वि^१ लप.

४. अगमायो वि^१; अगात् वि^१ लपे; अगमायो अ^१; अग ... ल; अमत्येः (पक्षे) ल प्रस्तावः ५-५, नास्ति सूको.

५. प्राक्स्वाहन्ता तदव्या वि^१ अ^१; एतन् तत् वा ल; एवाहन्तव्या वि^१ लपे. ६. एरसि वि^१ लपे. ७. आप्यायन्ती

ल; आप्यायन्ति वि^१ लपे. ८. उरपाय^१ वि^१ अ^१ ल.

वेङ्कट० सग्रीचीनाः परं समुद्रम् आगच्छन्ति^१ परितः विभ्रायः उदकम् । विभ्रे व्यासे येन स विभ्रान्मयः
समुद्रः तस्मै भोजनम् प भवन्ति । समानः मार्गः समुद्रालयः प्रथमवर्ता मदात्तास्^२ समुद्रस्यन्दनाय ।
यः^३ तानि एतानि पूर्वविधानि^४ कर्माणि अहृणोः सः त्वम् प्रथमम् एव स्तोतव्यः ॥ २ ॥

अन्वेकीं वदति यद् ददाति तद् रूपा मिनन् तदपा एकं ईयते ।

विश्वे एकस्य विन्दुर्दस्तिक्षते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ ३ ॥

अनु । एकः । वदति । यत् । ददाति । तद् । रूपा । मिनन् । तदऽपाः । एकः । ईयते ।
विश्वोः । एकस्य । विन्दुर्दः । तिक्ते । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एकः उदारः सन् मनसा गत ददाति तद् वाचा अनु वदति, तुभ्यम् इदम् ददामि इति ।
अथापरः कश्चित् लुब्धकादिः सुग्रीवीन् हिसन् तस्मात् भूत्वा गच्छति । अथ अन्यः शान्तः
अन्यस्य विविधानि नोदानि बलाभावात् परलोकमवात् न सहते । यः त्वम् पूर्वविधानि ता
कर्माणि अहृणोः इति ॥ ३ ॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजन्त आसते रुपिमिव पृष्ठं प्रभवन्तमायुते ।

असित्वन् दंष्ट्रैः पितुरात्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ ४ ॥

प्रऽजान्यः । पुष्टिम् । विऽभजन्तः । आसते । रुपिन्ऽविव । पृष्ठम् । प्रऽभवन्तम् । आऽयुते ।
असित्वन् । दंष्ट्रैः । पितुः । अत्ति । भोजनम् । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० साध्यमिका देवगणाः स्वपुष्टिं^१ प्रजाभ्यः विभजन्तः आसते वर्षाण्यं धनम् इव भारकं भूतम्
“अतिशयेन आसते” । लोकः दंष्ट्रैः अत्वाद्दन् द्विः पितुः आगतम् भोजनम् अति, न हि ओषध्यादेः
दन्ता भवन्ति ॥ ४ ॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृशे दिवे यो धौतीनामहिहृत्वारिणक् पृथः ।

तं त्वा स्तोमैभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा अजनन्त्सास्युक्थ्यः ॥ ५ ॥

अर्ध । अकृणोः । पृथिवीम् । समुदृशे । दिवे । यः । धौतीनाम् । अहिहृत् । अरिणक् । पृथः ।
तम् । त्वा । स्तोमैभिः । उदभिः । न । वाजिनम् । देवम् । देवाः । अजनन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० अपि च अकरोः पृथिवीम् जादित्यस्य संदर्शनात्^१, यः त्वं धावन्तीनां हे अहिहृत् । अगमयः^२
मार्गान् । तम् त्वा स्तोमैः उदकैः इव अश्वम् देवम् देवाः अजनयन्, स्तुवतो^३ काप्रतः

१. आनिशति लपे. २. नदीनाम् सूको. ३. नास्ति वि' लपे. ४. एवमति विधा' वि' लपे.
५. स वि' लपे. ६. समुद्रिम् अ'. ७-९. अतीतं यत् प्रायं वि' लपे. ८. दर्शनं वि' लपे; शोषणं वि';
शोषणं अ'. ९. अहमनोः अ'; अगमयोः वि'; अगमयोः वि' लपे. १०. स्तुवता वि' अ' लपे.

प्रादुर्भवति, यथा अद्भ्योऽप्रवो जात इति । 'असुगोनिर्वा श्रवः' (ते २, ३, १२, २) इति श्रुतिः ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाहके पद्याभ्यामे दशमो वसः' ॥

यो भोजनं च दरसे च वर्धनमाद्रादा शुष्कं मधुमद् दुदोर्हित्य ।

सः शैवधि नि दधिषे विवस्वति विश्वस्यैक ईशिषे सास्युक्थ्यः ॥ ६ ॥

यः । भोजनम् । च । दरसे । च । वर्धनम् । आद्रात् । आ । शुष्कम् । मधुमत् । दुदोर्हित्य ।

सः । शैवधिम् । नि । दधिषे । विवस्वति । विश्वस्यैक । ईशिषे । सः । अस्मि । उक्थ्यः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः त्वम् अन्नम् वर्धनम् च प्रयच्छसि, यः च आद्रोर् भोषण्यादेः शुष्कम् एकं वीद्यादिकं मधुरसवत् दुदोर्हित्य, सः त्वं निधि धने सज्जमाने नि दधासि । विश्वस्यैकं च एकः त्वम् ईशिषे इति ॥ ६ ॥

यः पुष्पिणींश्च प्रस्वदन् धर्मणाऽधि दाने व्यृवनरिधारयः ।

यश्चासमा अर्जनो दिद्युतो दिव उरुर्वा अभितः सास्युक्थ्यः ॥ ७ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रस्वदन् । च । धर्मणा । अधि । दाने । वि । अर्जनीः । अर्धारयः ।

यः । च । अर्जनाः । अर्जनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । अर्वात् । अभितः । सः । अस्मि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० यः पुष्पवतीः प्रस्तवतीः च धारणेन विविधं धारयसि फलप्रदाने भोषणरवित्रीः । यः च त्वम् नानाविधाः द्योतमानाः विद्युतः दिवः जनयसि विस्तीर्णः विस्तीर्णः सवेतः इति ॥ ७ ॥

यो नार्भरं सहवसुं निहन्तवे पृक्षाय च दासवेशाय चार्बहः ।

ऊर्जयन्त्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृत् सास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥

यः । नार्भरम् । सहवसुम् । निहन्तवे । पृक्षाय । च । दासवेशाय । च । अर्बहः ।

ऊर्जयन्त्याः । अपरि विष्टम् । आस्यम् । उत । एव । अद्य । पुरुकृत् । सः । अस्मि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नृमरस्वायस्ये वसुनासुरेण सहितं निहन्तुम् पृक्षाय ऋषये दासवेशाय च प्रीणनार्थम् ऊर्जयन्त्याः पिपाचिकायाः विद्युत् अपरिमितम् आस्यम् यः त्वं पुरा अर्बहः, सः त्वम् इदानीम् अपि पुरुकृत् त्वोत्पन्नो भवसि ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. इतः वि^{११} छर्प. ३. विस्तीर्णान् सूको; कर्वात् [नाय.] समुद्रान् इत्यर्वाहः (छ. सा. क. ३, १, १४). ४. इतः वि^१ क छर्प; मकृतम् क प्रस्ताव; विद्युत्तम् वि^१.

शतं वा यस्य दश साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद् चोदमाविश ।

अरज्जौ दस्यन्तसमुत्तदभीतये सुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥

शतम् । वा । यस्य । दश । साकम् । आ । अषः । एकस्य । श्रुष्टौ । यद् । ह । चोदम् । आविश ।
अरज्जौ । दस्यन् । सम् । उन् । दभीतये । सुप्राव्योः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'वाद्यु अष्टौति श्रुष्टौ' इति शास्त्रः (तु. ६, ११) । यस्य तत्र पानीयः 'सोमः प्रह' शतम् भवति, अपि 'वा दश' शते साकम् । सहस्रम् इत्यर्थः । सः स्वम् एकस्य दभीतेः आश्वभिगमने समाश्रयणे तस्य चोदकं परबले यदा रक्षितवान् असि । तदानीं रज्जुवर्जित 'उदकवन्ने दभीतेः जयार्थम् अनेकान्' दस्यन् । सम् उन् अमज्जयः । ततश्च सुपु अभिगन्तव्यः अभवः इति ॥ ९ ॥

विश्वेदनु रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्वे घनम् ।

पळस्तभा विष्टिरः पञ्च सदशः परि पुरो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १० ॥

विश्वो । इत् । अनु । रोधनाः । अस्य । पौंस्यम् । ददुः । अस्मै । दधिरे । कृत्वे । घनम् ।
यद् । अस्तम्नाः । विष्टिरः । पञ्च । समुद्रशः । परि । पुरः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य पौंस्यम् आत्मनो निरुद्धा' यजमानाः सर्वाणि एव इवीषि कृत्वे इन्द्राय अतु मदुः, धारयन्ति च प्रदातुं भनम् । यद् इत् उर्वः इन्द्रः अस्तम्नात् विस्तारयन्' पञ्च कृष्टीः । परि अभवः च सर्वं पारयिता त्वम् ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाहके षष्ठाध्याये एकादशो वर्गः' ॥

सुप्रवाचनं तत्र वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विन्दसे वसु ।

जातृष्टिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चक्यं सेन्द्र विश्वास्युक्थ्यः ॥ ११ ॥

सुप्रवाचनम् । तत्र । वीर । वीर्यम् । यत् । एकेन । क्रतुना । विन्दसे । वसु ।
जातृष्टिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चक्यं । सः । इन्द्र । विश्वा । असि । उक्थ्यः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सुन्दु प्रकषेण सर्वसन्धिधाने' प्रकाशयन् तत्र हे वीर! वीर्यम् यत् त्वम् एकैक कर्मणा शत्रुन्वो धने लभसे । ज्ञायमानस्यैषस्य प्ररिच्यन्ते अहानि बलवतः तव, यानि त्वं कृतवान् असि आहृतवान् असि शत्रुभ्यः 'सर्वाणि । सः स्वम्' इन्द्र! सर्वदा स्तुत्यः असि' ॥ ११ ॥

१-१. 'सप्रह' वि' लपे; 'सः...म' ल. २-२. 'दाय' वि' लपे. ३-३. कल्पने ... कान् वि' लपे. ४. 'जयन्' वि' लपे; 'जयन्' ल. ५. 'कथाने वि' लपे; 'कथाने' वि' लपे. ६. 'विधारयन्' वि' लपे. ७-७. 'वास्ति सूको. ८. 'सन्धिधाने वि' लपे. ९-९. 'सर्वेन सूको. १०. 'नारिष्ठ सूको.

अरमयः सरंपसस्तरीयं कं तुर्वीतये च वय्याय च सुतिम् ।

नीचा सन्तमुर्दनयः परावृजं प्रान्धं श्रोणं श्रवयन्सास्युकथ्यः ॥ १२ ॥

अरमयः । सरंऽअपसः । तराय । कम् । तुर्वीतये । च । वय्याय । च । सुतिम् ।

नीचा । सन्तम् । उत् । अन्तयः । पराऽवृजम् । प्र । अन्धम् । श्रोणम् । श्रवयन् । सः । असि । उकथ्यः ॥

वेङ्कट० अरमयः सरणदीलवेणः सुखं तरणाय उदकमध्येऽसुरैः प्रक्षिप्त्वाय तुर्वीतये च वय्याय च सुतिम् उदकम् । कुञ्जत्वात् वृथिव्याम् एव वर्तमानम् परावृजम् । नाम उद अनयः । प्रकथ्येण स्वपदाः † श्रवयन् अन्धम् पश्युं च तम् इति ॥ १२ ॥

अस्मभ्यं तद् वसो दानाय राधः समर्थयस्व बृह ते वसुध्व्यम् ।

इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून् बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सम् । अर्थयस्व । बृह । ते । वसुध्व्यम् ।

इन्द्र । यत् । चित्रम् । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अस्मभ्यम् तद् हे वासयितः । दानाय धनं सङ्गमय प्रेरय । बृह ते धनम् । इन्द्र । यदि चित्रम् जज्ञं दिवसेषु इच्छसि इति ॥ १३ ॥

इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वसो ।

[१४]

गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।

इन्द्रो देवता । विष्टुप् छन्दः ॥

अर्चयवो भरतेन्द्राय सोममामत्रेभिः सिञ्चता मद्यमन्धः ।

कामी हि वीरः सदेमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १ ॥

अर्चयवः । भरत । इन्द्राय । सोमम् । आ । अमत्रेभिः । सिञ्चत । मद्यम् । अन्धः ।

कामी । हि । वीरः । सदेम् । अस्य । पीतिम् । जुहोत । वृष्णे । तत् । इत् । एषः । वष्टि ॥ १ ॥

वेङ्कट० अर्चयवः । सोमम् इन्द्राय भरत । आ सिञ्चत च अग्नी पात्रैः मदकरं तत् जन्मम् । सदैव हि असौ वीरः अस्य पानं कामयते । ततः अस्मै वृष्णे जुहोत । तम् एव असौ अन्नं कामयते ॥ १ ॥

१. सुगम् विं लपे. २-२. नास्ति विं लपे. †-† नामोद्गमनयः लः नामोद्गमनयः अर्. ‡ नास्ति सूको. ३-३. नास्ति विं लपे. † ऋषिर्नास्ति सूको. ४-४. नास्ति सूको. ५. नास्ति सूको.

अर्ध्वर्यवो यो अपो वृद्धिवांसं वृत्रं जघानाशन्येव वृक्षम् ।

तस्मा एतं भरत तद्वशाये एष इन्द्रो अर्हति पीतिमस्य ॥ २ ॥

अर्ध्वर्यवः । यः । अपः । वृद्धिऽवांसं । वृत्रम् । जघान । अशन्याऽइव । वृक्षम् ।

तस्मै । एतम् । भरत । तत्तऽवशाये । एषः । इन्द्रः । अर्हति । पीतिम् । अस्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० अर्ध्वर्यवः । यः दृक्कानि वारयन्तम् इयम् अशन्ना वृक्षम् इव इत्यवान्, तस्मै एतम् सोमम् भरत तत्कामाय । सोऽयम् अस्य पानम् अर्हति ॥ २ ॥

अर्ध्वर्यवो यो दृमीकं जघान यो गा उदाजदप हि वृलं वः ।

तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रं सोमैरोर्णुत जृनं वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अर्ध्वर्यवः । यः । दृमीकम् । जघान । यः । गाः । उतऽआजत् । अप । हि । वृलम् । वरिति वः ।

तस्मै । एतम् । अन्तरिक्षे । न । वातम् । इन्द्रम् । सोमैः । आ । कर्णुत । जृः । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अर्ध्वर्यवः । दृमीकम् असुरम् यः इत्यवान्, पणिभिः अपहृताः गाः च उदाजत्, अपावृणोश्च मेघरूपम् वृलम् । असुरं नवाम् आनयनाय, 'तस्मै एतमा सोमं विमुक्त अन्तरिक्षे इव वायुम्, इन्द्रम् सोमैः आ च्छादयत् जीर्णम् इव वस्त्रैः प्रीतारम्' ॥ ३ ॥

अर्ध्वर्यवो य उरणं जघान नवं चूर्वांसं नवतिं च वाहन् ।

यो अर्बुदमव नीचा ववाधे तमिन्द्रं सोमस्य भृथे हिनोत ॥ ४ ॥

अर्ध्वर्यवः । यः । उरणम् । जघान । नवं । चूर्वांसं । नवतिम् । च । वाहन् ।

यः । अर्बुदम् । अव । नीचा । ववाधे । तम् । इन्द्रम् । सोमस्य । भृथे । हिनोत ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अर्ध्वर्यवः । यः उरणम् असुरम् जघान त्वं नवतिम् च आरमणः वाहन् युद्धाय सम्पश्यन्तम्, यः अर्बुदम् नीचैः एव अव नीचाधे, तम् इन्द्रम् अभिगच्छत सोमस्य सम्भरणे सति ॥ ४ ॥

अर्ध्वर्यवो यः स्वश्रं जघान यः शुष्णमशुषं यो व्यंसम् ।

यः पिप्रुं नमुचिं यो रुधिकां तस्मा इन्द्रायान्वसो जुहोत ॥ ५ ॥

अर्ध्वर्यवः । यः । सु । अश्रम् । जघान । यः । शुष्णम् । अशुषम् । यः । विऽअंसम् ।

यः । पिप्रुम् । नमुचिम् । यः । रुधिकां । तस्मै । इन्द्राय । अन्वसः । जुहोत ॥ ५ ॥

१. नास्ति सूको. २. वलम् वि^{१३} अ^१ कर्ष. ३-३. नास्ति वि^१ कर्ष. ४. एकम् वि^१ अ^१.
४-४. नास्ति वि^१ कर्ष. ५. नास्ति वि^१ कर्ष.

वेङ्कट० स्वये^१ न शुच्यति घोषयति च जन्वान् शुष्णः । तान् एवमादीन् सुष्ठु जपान इति ॥ ५ ॥

अध्वर्यवो यः शतं शम्बरस्य पुरो विभेदादर्मनेव पूर्वीः ।
यो वचिनः शतमिन्द्रः सहस्रमपावपत् भरता सोममस्मै ॥ ६ ॥

अध्वर्यवः । यः । शतम् । शम्बरस्य । पुरः । विभेदं । अर्मनाऽइव । पूर्वीः ।
यः । वचिनः । शतम् । इन्द्रः । सहस्रम् । अपऽअवपत् । भरत । सोमम् । अस्मै ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः ।^२ यः शम्बरस्य शतम् पूर्वीः पुरः अर्मातेव बीजादीन् अनावासेन विभेदः । तथा वचिनः
च अशुरस्य शतम् सवस्य च वीरान् साकम् अपावपत् पराङ्मुखान् कृतवान् इति ॥ ६ ॥

^३इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोदशो वनोः ॥

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जन्वान् ।
कुत्सस्यायोरतिथिस्वस्य वीरान् न्यवृणक् भरता सोममस्मै ॥ ७ ॥

अध्वर्यवः । यः । शतम् । आ । सहस्रम् । भूम्याः । उपस्थे । अवपत् । ज्जन्वान् ।
कुत्सस्य । आयोः । अतिथिऽस्वस्य । वीरान् । नि । अवृणक् । भरत । सोमम् । अस्मै ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः ।^४ यः शतम् सहस्रम् च वीरान् जुडेषु भूम्याः उपस्थे बीजान् इव हत्वा निवपति^५ ।
कुत्सादीनां^६ च शत्रून् निवपानेति ॥ ७ ॥

अध्वर्यवो यन्नरः कामयाध्वे श्रुष्टी बहन्तो नशथा तदिन्द्रैः ।
गर्भस्तिपूतं भरत श्रुतायेन्द्राय सोमं यज्यवो जुहोत ॥ ८ ॥

अध्वर्यवः । यत् । नरः । कामयाध्वे । श्रुष्टी । बहन्तः । नशथ । तत् । इन्द्रैः ।
गर्भस्तिऽपूतम् । भरत । श्रुतायै । इन्द्राय । सोमम् । यज्यवः । जुहोत ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हे तेतारः ! अध्वर्यवः ! वाः यज्यं कामयाध्वे तत् क्षिप्रम् इन्द्राय सोमम् बहन्तः तस्मिन्
प्राप्तुत । बाहुपूतम् सोमम् विधुताय इन्द्राय भरतं जुहोत च हे वतारः ॥ ८ ॥

अध्वर्यवः कर्तना श्रुष्टिमस्मै वने निपूतं वन उत्रयध्वम् ।
जुषाणो हस्त्यमभि वावशे व इन्द्राय सोमं मदिं जुहोत ॥ ९ ॥

१. नम वि^१ अ^१. २. नास्ति सूको. ३-३. नास्ति सूको. ४. नास्ति वि^२. ५. पतति
ति^३ रूपं ६. न कुं वि^३ अ^३ रूपं. ७. न तत् अ^३.

अध्वर्यवः । कर्तन । श्रुष्टिम् । अस्मै । तने । निऽश्रुतम् । वने । उत । नयध्वम् ।
जुषाणः । हस्त्यन । अभि । वावशे । वः । इन्द्राय । सोमम् । मृदिरम् । जुहोत ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः! अस्मै आशुष्यापिने सोमं कुरुत वृक्षविकारे कलबे । एतम् पाप्मे उत नयध्वम् ।
हस्तस्थितं सोमं सेवमानः तम् अभि कामयते युष्मत् अयम् इन्द्रः । ततः अस्मै मदकरम् सोमम्
जुहोत इति ॥ ९ ॥

अध्वर्यवः पयसोध्वर्यधा गोः सोमैभिरीं पृणता भोजमिन्द्रम् ।
वेदाहर्मस्य निमृते म एतद् दित्सन्तं भूयो यजतश्चिकेत ॥ १० ॥

अध्वर्यवः । पयसा । ऊर्ध्वः । यवी । गोः । सोमैभिः । ईम् । पृणत । भोजम् । इन्द्रम् ।
वेदं । अहम् । अस् । निऽमृतम् । मे । एतत् । दित्सन्तम् । भूयोः । यजतः । चिकेत ॥ १० ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः! यथा गोः ऊर्ध्वः पयसा मनुष्यान् पुरवति एवं सोमैः इन्द्रम् पुरवत दातारम् ।
अहम् अयं स्वभावं जानामि । निमृतम् सम एतत्, इत्तः^१ पूर्वं न वः कथितम् । दातुम् इच्छन्ते
यजमानं यदृष्यः बहुतरं जानाति ॥ १० ॥

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।
तमूर्धरं न पृणता यवेनेन्द्रं सोमैभिस्तदपो वो अस्तु ॥ ११ ॥

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा ।
तम् । ऊर्धरम् । न । पृणत । यवेन । इन्द्रम् । सोमैभिः । तत् । अपः । वः । अस्तु ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'पार्थिवी' (निघ १, ३) इत्यन्तरिक्षनाम । अमेति श्रुतिन्याः (तु. निघ १, १) । तम् इन्द्रम्
कुसूलम् इव यवेन सोमैः पुरवत । तत् भवतु भवतां कर्मेति ॥ ११ ॥

अस्मभ्यं तद् वसो दानाय राष्ट्रः समर्थयस्व बहु ते वसव्यम् ।
इन्द्रं यच्चित्रं श्रवस्या अनु दून् बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १२ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । वसो इति । दानाय । राष्ट्रः । सम् । अर्थयस्व । बृह । ते । वसव्यम् ।
इन्द्रं । यत् । चित्रम् । श्रवस्याः । अनु । दून् । बृहत् । वदेम् । विदथे । सुवीराः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० एवं (अ २, १३, १३) व्याख्याता ॥ १२ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्दशो वर्गः ॥

[१५]

‘सूत्समद्यो भार्गवः शौनकाः (पूर्वम् आह्विसमः शौनहोवः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ॥

प्र घ्रा न्वस्य महतो महानि सत्या सुत्यस्य करणानि वोचम् ।
त्रिकंदुकेष्वपिबत् सुतस्यास्य मदे अहिमिन्द्रो जघान ॥ १ ॥

प्र । घ । तु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सुत्यस्य । करणानि । वोचम् ।
त्रिकंदुकेषु । अपिबत् । सुतस्य । अस्य । मदे । अहिम् । इन्द्रः । जघान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदानीम् अस्य महतः महानि सत्यानि कर्माणि अहम् प्र बोधम् जमायस्य । तत्रैकं कर्म —
त्रिकंदुकेषु सोमम् अपिबत् इति, तथा सोमस्य मदे अहिम् च जघम् हतवान् इति ॥ १ ॥

अवृषे धामस्तभायद् बृहन्तमा रोदसी अपृणदन्तरिक्षम् ।
स धारयत् पृथिवीं प्रथञ्च सोमस्य ता मद् इन्द्रश्चकार ॥ २ ॥

अवृषे । धाम् । अस्तभायत् । बृहन्तम् । आ । रोदसी इति । अपृणत् । अन्तरिक्षम् ।
सः । धारयत् । पृथिवीम् । प्रथत् । च् । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ २ ॥

वेङ्कट० वषं विनेव महान्तं दिवम् अस्तन्नात्, आपूरयच्च तेजसा वावापृथिवी अन्तरिक्षम् च ।
तथा सः अनालम्बनाम् पृथिवीम् अधारयत्, विस्तीर्णो च चक्रे । तानि पृथानि कर्माणि इन्द्रः^१
सोमस्य पीतस्य मदे जपिकरोति^२ ॥ २ ॥

सर्वेत् प्राचो वि मिमायु मानैर्वज्रेण खान्यन्तृणन्नुदीनाम् ।
वृथासृजत् पृथिभिर्दोष्याथैः सोमस्य ता मद् इन्द्रश्चकार । ३ ॥

सर्वेत् । प्राचः । वि । मिमायु । मानैः । वज्रेण । खानि । अतृणत् । नुदीनाम् ।
वृथा । असृजत् । पृथिभिः । दोष्याथैः । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यथा गृहान्नुत् मानदण्डैः विमितवान्^१, एवम् प्राचः सिग्धूत् मानदण्डैः^२ विममे । तथा
वज्रेण परिकृतानि नदीनाम् द्वाराणि वज्रेण तृणवान् । अथ ता नदीः अनायासेन दीर्घगमनैः
पृथिभिः असृजत् इति ॥ ३ ॥

स प्रबोळ्हुन् परिगत्या दुभीतेर्विश्वमध्वागार्युधमिद्रे अग्नौ ।
सं गोभिरथैरसृजद् रथेभिः सोमस्य ता मद् इन्द्रश्चकार ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. महानि अ'. ३. नास्ति सूको. ४. कानि तानि वि' लपं.
५. च करो' वि' लपं. ६. विमित्तम वि' अ'; विमित्तता वि' लपं. ७. नास्ति अ' वि'.

सः । प्र॒ऽऽोळ्ळङ्म् । परि॒ऽऽाय॑ । द॒मीतेः॑ । वि॒धम् । अ॒धाक् । आ॒युध॑म् । इ॒द्रे । अ॒ग्नी ।
सम् । गो॒भिः । अ॒श्वैः । अ॒सृज॑त् । रथे॑भिः । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इन्द्रैः॑ । च॒कार॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० दमीतेः अर्थात् तद्वत्तत्त्वं बोद्धव्यहर्षुक्षोरान् सर्वतो वेष्टयित्वा चोरानां सर्वम् आयुधम्
अग्निमिदृश्या तस्मिन् इद्रे अग्नी इच्छवान् । अथ दमीति गवादिभिः क्षात्रीयैः सम्
असृजत् इति ॥ ४ ॥

स ई॑ म॒ही धुनि॑भेतोरर॒म्णात् सो अ॑स्नातृ॒नपार॑यत् स्व॒स्ति ।
त उ॒त्स्त्राय॑ र॒यिम॑भि प्र त॑स्युः सोम॑स्य ता म॒द इन्द्रैः॑ च॒कार॑ ॥ ५ ॥

सः । ई॒म् । म॒हीम् । धुनि॑म् । एतोः॑ । अ॒रम्णा॑त् । सः । अ॒स्नातृ॑न् । अ॒प्राय॑त् । स्व॒स्ति ।
ते । उ॒त्स्त्राय॑ । र॒यिम् । अ॒भि । प्र । त॑स्युः । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इन्द्रैः॑ । च॒कार॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः एतान् मनुष्यान् महती नदीं गन्तुम् अरमयत् नदीं प्रावर्तयत् । तथा सः अथम्
उत्काभावाद् अलक्ष्यस्वानान् तान् स्वस्ति सम् अपारयत् । ते च स्नात्योत्तीर्य धनम् अभि प्र तस्युः
अलक्ष्मीविनाशाद् इति ॥ ५ ॥

इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठदशो वक्त्रे ।

सो॒द॒श्रं॑ सि॒न्धु॑म॒रिणा॑न्महि॒त्वा व॒ज्रेणानं॑ उ॒पसः॑ सं पि॒पेव॑ ।
अ॒ज॒वसो॑ ज॒विनी॑भिर्वि॒वृश्च॑न्त्सोम॑स्य ता म॒द इन्द्रैः॑ च॒कार॑ ॥ ६ ॥

सः । उ॒द॒श्रम् । सि॒न्धु॑म् । अ॒रिणा॑त् । म॒हि॒त्वा । व॒ज्रेण॑ । अ॒नः । उ॒पसः॑ । स॒म् । पि॒पेव॑ ।
अ॒ज॒वसः॑ । ज॒विनी॑भिः । वि॒वृश्च॑न् । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इन्द्रैः॑ । च॒कार॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः महत्त्वेन प्राङ्मुखम् सिन्धुम् उदश्रमुखं करोति । तथा उद्यन् उपसः रथम् आसनी
गमनाथ वज्रेण सम्पिनष्टि जवहीनाः सेनाः विपरीताभिः विच्छिन्दति ॥ ६ ॥

स वि॒द्वौ अ॑प॒गोहं॑ कु॒नीना॑मा॒विर्भ॑वन्नु॒दतिष्ठ॑त् प॒रा॒वृक् ।
प्रति॑ श्रो॒णः स्याद् व्य॑र्न॒गच॑ष्ट सोम॑स्य ता म॒द इन्द्रैः॑ च॒कार॑ ॥ ७ ॥

सः । वि॒द्वान् । अ॒प॒ऽऽोह॑म् । कु॒नीना॑म् । आ॒विः । भ॒वन् । उ॒त् । अ॒तिष्ठ॑त् । प॒रा॒ऽऽवृ॑क् ।
प्रति॑ । श्रो॒णः । स्या॑त् । वि । अ॒नक् । अ॒चा॒ष्ट । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इन्द्रैः॑ । च॒कार॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सः ज्ञानकारमविषयं कल्पकानाम् अपमोहम् इन्द्रं तुष्टाव । पशुं मां कल्पका उपभोगाय नोप-
विष्टमतीति विषादः । अथ आत्मनः पशुगुताम् इन्द्रप्रसादात् मया प्रकाशयन् 'उत् अतिष्ठत्'
पराहृक् ऋषिः । किं मम पशुगुता नष्टा 'उत् न' इति परीक्षितुम् प्रत्युच्चात् । तथा इन्द्रप्रसा-
दादनेष्टः सन् वि अपश्यत् ॥ ७ ॥

भिनत् वृलमङ्गिरोभिर्गुणानो वि पर्वतस्य दृष्टितान्यैरत् ।

रिणग्रोर्धांसि कृत्रिमाण्येषां सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ८ ॥

भिनत् । वृलम् । अङ्गिरःऽभिः । गुणानः । वि । पर्वतस्य । दृष्टितानि । ऐरत् ।
रिणक् । रोर्धांसि । कृत्रिमाणि । ण्याम् । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ८ ॥

वेङ्कट० भिनत् वृलामुरम् अङ्गिरोभिः स्तूपमानः । वि ऐरत् मयाम् आवरणस्य दृष्टीकृतानि । तथा
एवाम् असुराणाम् कृत्रिमाणि निरोधनात् प्राकारादीनि अरिणक् ॥ ८ ॥

स्वप्नेनाम्पुण्या चुसुरिं धुनिं च जघन्धु दस्युं प्र दृभीर्तिमावः ।

रम्भी चिदत्र विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ९ ॥

स्वप्नेन । अभिऽउत्प्यं । चुसुरिम् । धुनिम् । च । जघन्धु । दस्युम् । प्र । दृभीर्तिम् । आवः ।
रम्भी । चित् । अत्र । विविदे । हिरण्यम् । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभिवपनम् उपरि प्रक्षेपः । चुसुरिनामासुरः, धुनिश्च तस्योपरि निद्रां निषाय स्वपन्तं तम्
दस्युम् हतवान् अस्ति । एवम् धुनिम् च । दृभीतिम् ऋषिं च प्र आवः । रम्भी नाम कश्चित् सोऽपि
अस्मिन् कलदे त्वसः हिरण्यम् लेभे ॥ ९ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षां स्तोतृभ्यो मातिं धग्भगीं नो बृहद् वदेम विदधे सुवीराः ॥ १० ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्षं । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगीः । नः । बृहद् । वदेम । विदधे । सुवीराः ॥ १० ॥

वेङ्कट० एवं (सू. २, ११, २१) न्याख्याया ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

१-१. उपतिष्ठत् लपे. २-२. नास्ति वि' ल लपे. ३. अवरणस्य वि' लपे. ४. रिणक् वि' अ';
रीणक् वि' लपे. ५. 'मुरिनाम' ल प्रस्तावः ६. नास्ति वि' ल लपे. ७. विरभ्यन् अ'; ८-८. नास्ति
मृको.

[१६]

'गृह्यमदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आहिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । अगती छन्दः, नवमी त्रिष्टुप् ।

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्नाविव समिधाने हविर्भरे ।

इन्द्रमजूर्यं जरयन्तमुक्षितं सनाद् युवानुमवसे हवामहे ॥ १ ॥

प्र । वः । सताम् । ज्येष्ठतमाय । सुऽस्तुतिम् । अग्नौऽहव । समऽधाने । हविः । भरे ।
इन्द्रम् । अजूर्यम् । जरयन्तम् । उक्षितम् । सनाद् । युवानम् । अवसे । हवामहे ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'युष्मदर्थम् अहम् सताम्' ज्येष्ठतमाय इन्द्राय सुष्टुतिम् प्र भरामि । यथा समिप्यमाने अग्नी
हविः प्रभरन्ति एवम् इति । इन्द्रम् अग्नैः जरयितुम् अयज्यम् अग्नाद् जरयन्तम् हविर्भिः
उक्षितम् सनातनम् युवानम् रक्षणाय हवामहे ॥ १ ॥

यस्मादिन्द्राद् बृहतः किं चुनेमुते विश्वान्यस्मिन्संभृताधि वीर्यां ।

जठरे सोमं तन्वीई सहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुम् ॥ २ ॥

यस्मात् । इन्द्रात् । बृहतः । किम् । चुन । ईम् । क्रते । विश्वानि । अस्मिन् । समऽभृता । अधि । वीर्यां ।
जठरे । सोमम् । तन्वि । सहः । महः । हस्ते । वज्रम् । भरति । शीर्षणि । क्रतुम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० महतः यस्मात् इन्द्रात् अतो बलवान् किम् अपि । न विद्यते इति वाक्यशेषः । तस्मिन्निन्द्रे
विश्वानि अपि वीर्षणि सम्भृतानि भवन्ति । सः जठरे सोमम् चक्रे, शरीरे च महत् बलम्, हस्ते
च वज्रम् विभक्तिं, शिरसि प्रज्ञानं वज्रं वा ॥ २ ॥

न क्षोणीभ्यां परिभ्वै त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।

न ते वज्रमन्वश्नोति कश्चन यदाशुभिः पतंसि योजना पुरु ॥ ३ ॥

न । क्षोणीभ्याम् । परिभ्वै । ते । इन्द्रियम् । न । समुद्रैः । पर्वतैः । इन्द्र । ते । रथः ।
न । ते । वज्रम् । अन्वु । अश्नोति । कः । चन । यत् । आशुभिः । पतंसि । योजना । पुरु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० न वावाशुभिर्वीभ्यां तव वीर्षं परिभवितुं शक्यते । तथा गच्छतः तव रथः इन्द्र! उदकैः क्षित्तो-
त्पथैः वा अविहतगतिः भवति । न तव वज्रम् प्रति कः चिद् आगच्छति, तदा त्वम् आशुभिः
अद्वैः पुरुणि योजनानि गच्छसि ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २-२. नास्ति वि^१ लपे. ३. नास्ति वि^१ अ^१. ४. प्रभरति वि^१ लपे.
५. नास्ति सूको. ६. विभक्तिं इति वि^१ लपे.

विश्वे अस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्रते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेन्द्र सोमं वृषभेण भानुना ॥ ४ ॥

विश्वे । हि । अस्मै । यजताय । धृष्णवे । क्रतुम् । भरन्ति । वृषभाय । सश्रते ।

वृषा । यजस्व । हविषा । विदुःऽतरः । पिब । इन्द्र । सोमम् । वृषभेण । भानुना ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'सर्वे हि अस्मै' यद्यस्याय धृष्णवे वृषभाय सञ्च्यमानाय^१ कर्म समन्तरन्ति । त्वं च वर्षिता हविषाम् पनम् हविषा यजस्व । विदुःतरः त्वं च इन्द्र । वर्षिता^२ स्वतेजसा सोमम् पिब हृत्ति ॥ ४ ॥

वृष्णः कोशः पवते मध्वं ऊर्मिर्वृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यु वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुस्वति ॥ ५ ॥

वृष्णः । कोशः । पवते । मध्वः । ऊर्मिः । वृषभऽअन्नाय । वृषभाय । पातवे ।

वृषणा । अध्वर्यु इति । वृषभासः । अद्रयः । वृषणम् । सोमम् । वृषभाय । सुस्वति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वर्षितुः सोमस्य मधुनः प्रेरकः बधुः पवते सोमाहाय इन्द्राय पानार्थम् । वर्षितारो मध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च तथा वर्षणशीलाः प्रावाणः च वर्षितारम् सोमम् वर्षणशीलाय^३ सुन्वन्ति^४ ॥ ५ ॥

^१ इति द्वितीयाहके षष्ठाध्याये सप्तदशो वर्गः ॥

वृषा ते वज्रं उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाण्यायुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमींशिषु इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृष्णुहि ॥ ६ ॥

वृषा । ते । वज्रः । उत । ते । वृषा । रथः । वृषणा । हरी इति । वृषभाणि । आयुधा ।

वृष्णः । मदस्य । वृषभ । त्वम् । ईंशिषु । इन्द्र । सोमस्य । वृषभस्य । तृष्णुहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदन्त्याम्वाता ॥ ६ ॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सर्वनेषु दाष्टृषिः ।

कुवित्रो अस्य वचसो निवोधिषदिन्द्रमृत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ ७ ॥

प्र । ते । नावम् । न । समने । वचस्युवम् । ब्रह्मणा । यामि । सर्वनेषु । दाष्टृषिः ।

कुवित् । नः । अस्य । वचसः । निऽवोधिषत् । इन्द्रम् । उरसम् । न । वसुनः । सिचामहे ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति विं रूपं २. संमन्ना^१ अं, ३. वर्षिता-सूको, ४. शोले सूको, ५. सुन्वन्ति ल.

६-६. नास्ति सूको.

वेङ्कट० हे^१ यजमान! तव अहम् नामम् इव तथा सङ्ग्रामे वारकं स्तोत्रम् इच्छन्तम् इन्द्रं
 षष्टः यज्ञेषु स्तोत्रेण अभिराच्छामि । अस्माकम् इदं वचनम् इन्द्रः बहु विबुध्यताम् । इन्द्रम्
 कृपम् इव वदकार्थं धनानाम् अर्वाय^२ सिद्धान्त इति ॥ ७ ॥

पुरा सवाधाद्भ्या बृहत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।
 सकृत्सु तं सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८ ॥

पुरा । सुम्ऽवाधात् । अभि । आ । बृहत्स्व । नुः । धेनुः । न । वत्सम् । यवसस्य । पिप्युषी ।
 सकृत् । सु । ते । सुमतिभिः । शत । तो इति शतऽक्रतो । सम् । पत्नीभिः । न । वृषणः । नसीमहि ॥८॥

वेङ्कट० सम्वाधायाः^३ पूर्वमेव अस्मान् "अभि आ बृहत्स्व" धेनुः इव वत्सम् यवसेन तृप्या । शतक्रतो!
 यवं तव सुमतिभिः सकृत् सु^४ सम् नसीमहि संसृष्टा भवेम, यथा पुमांसः पत्नीभिः सङ्गच्छन्ते
 तद्वत् । वृषणः इव पत्नीभिः इवेति द्वावुपमार्थावावप्यन्वित्वाविति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मृधोनी ।
 शिक्षां स्तोत्रभ्यो मातिं धुग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मृधोनी ।
 शिक्षां । स्तोत्रभ्यः । मा । अति । धुक् । भगः । नुः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

वेङ्कट० पूर्वम् (अ २, ११, २१) न्याप्यतेति ॥ ९ ॥

^५इति द्वितीयादके षष्ठाप्यायेऽष्टादशो वर्गः^६ ॥

[१७]

^७गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोषः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । जगती
 छन्दः, अष्टमीनवम्यो त्रिष्टुभी^८ ।

तदस्मै नर्व्यमङ्गिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रलथोदीरते ।
 विश्वा यद् गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दंहितान्यैरयत् ॥ १ ॥

तत् । अस्मै । नर्व्यम् । अङ्गिरस्वत् । अर्चत । शुष्माः । यत् । अस्य । प्रलथो^९ । उतऽईरते ।
 विश्वा । यत् । गोत्रा । सहसा । परीवृता । मदे । सोमस्य । दंहितानि । ऐरयत् ॥१॥

वेङ्कट० तत् अस्मै इन्द्राव स्तोत्रव्यम्^{१०} अङ्गिरसः इव अर्चत । शोषकारः च यः । यत् अस्य पुराणाः
 उच्छलन्ति । यत् च सर्वाद् मेघान् बलेन परिवृतान् सोमस्य मदे दद्याद् अपि प्रेरितवानिति ॥ १ ॥

१. नास्ति अ'. २. नास्ति सूको. ३. वाधायाः वि' अ'. ४-४. अनन्धानुत्सु वि' अ'.
 ५. नास्ति कर्प. ६-६. नास्ति सूको. ७. सौतन्ध्रम्, सूको.

स भूतु यो ह प्रथमाय धार्यस ओजो मिमानो महिमानमातिरत् ।

शूरो यो युत्सु तन्वं परिच्यते शीर्षणि धां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥ २ ॥

सः । भूतु । यः । ह । प्रथमाय । धार्यसे । ओजः । मिमानः । महिमानम् । आ । अतिरत् ।

शूरः । यः । युत्सु । तन्वंम् । परिच्यते । शीर्षणि । धाम् । महिना । प्रति । अमुञ्चत ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः भवताम्, यः प्रथमाय धार्य इन्द्राय बले कुर्वन् महिमानम् स्तोत्रैः वर्धयति, यः शूरः सङ्ग्रामेषु आत्मीयं शरीरं शत्रुभ्यः परिनिधत्ते रक्षति, तिरसि धाम् माहात्म्येन गति मुञ्चते धारयति ॥ २ ॥

अर्धाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद् यदस्याग्ने ब्रह्मणा शुष्मैरयः ।

रथेऽग्नेन हर्यश्चेन विच्युताः प्र जीरयः सिञ्चते सध्यक् पृथक् ॥ ३ ॥

अर्ध । अकृणोः । प्रथमम् । वीर्यम् । महत् । यत् । अस्य । अग्ने । ब्रह्मणा । शुष्मम् । ऐरयः ।

रथेऽस्थेन । हरिऽअग्नेन । विच्युताः । प्र । जीरयः । सिञ्चते । सध्यक् । पृथक् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि च त्वं पूर्वम् महत् वीर्यम् कृतवान् असि, यत् अस्य वीर्यस्य अग्रतः ब्रह्मणा शुष्मम् सग्ने ऐरयः । तस्मै वीर्यायोपहतवानसौत्वर्थः । रथस्थेन हर्यश्चेन इन्द्रेण विच्युताः क्षिप्रकारिणो वीराः युद्धम् अपहाय सङ्ग्रामो गच्छन्ति एकैकपार्श्व ॥ ३ ॥

अथा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनेशानकृत् प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद् रोदसी ज्योतिषा वह्निरातनोत् सीव्यन् तमांसि दुधिता सम्व्ययत् ॥ ४ ॥

अर्ध । यः । विश्वा । भुवना । अभि । मज्मना । ईशानऽकृत् । प्रवयाः । अभि । अवर्धत ।

आत् । रोदसी इति । ज्योतिषा । वह्निः । आ । अतनोत् । सीव्यन् । तमांसि । दुधिता । सम् । अव्ययत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च यः सर्वाणि भुवनानि बलेन अभिभवति, स स्वामित्वस्य कर्ता प्रसिद्धानः अभि वर्धते । अमन्तरम् एव धावापृथिवी ज्योतिषा वोढा इन्द्रः विस्वारयति । सूच्येव तेषसा तमांसि सीव्यन् दुर्निहितानि सङ्ग्रमयति ॥ ४ ॥

स प्राचीनान् पर्वतान् इहदोर्जसाऽधराचीनमकृणोदपामपः ।

अधारयत् पृथिवीं विश्वधायसुमस्तभ्रान्मायया दामवस्ससः ॥ ५ ॥

सः । प्राचीनान् । पर्वतान् । इहत् । ओर्जसा । अधराचीनम् । अकृणोत् । अपाम् । अपः ।

अधारयत् । पृथिवीम् । विश्वऽधायसम् । अस्तभ्रात् । मापया । दान् । अवस्ससः ॥ ५ ॥

१. तद् विं अं. २. नास्ति मुको. ३. नास्ति विं. ४. नास्ति विं लपं. ५. ज्योतिषा लपं; 'तिषाः क. ६. सवयं विं अं.

वेङ्कट० नः शिखीन्ध्वान् ऊर्वाभ्रान् अरुहन् पृथिव्यां वलेन, तथा अपाम् वेगम् अवाहमुत्सं प्रवणाभिमुखम् अकरोत्, अवारयत् च विद्वस्य घात्रीम् पृथिव्याम्, याम् च अस्त-नात् प्रजानेन अपसंस्तनात् ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाहके षष्ठाध्याये एकोनविंशो वर्गः' ॥

साम्ना अरं ब्राह्म्यां यं पिताकृणोद् विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परिं ।

येनां पृथिव्यां नि क्रिर्विं शयध्वै वज्रेण हृत्व्यवृणक् तुविस्वर्णिः ॥ ६ ॥

सः । अस्मै । अरम् । ब्राह्म्याम् । यम् । पिता । अकृणोत् । विश्वस्मात् । आ । जनुषः । वेदसः । परिं । येन । पृथिव्याम् । नि । क्रिर्विम् । शयध्वै । वज्रेण । हृत्वी । अवृणक् । तुविस्वर्निः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः सोमः अस्मै इन्द्राय पर्याप्तो^१ भवति, यम् अस्य पालयिता यजमानः करोति ब्राह्म्याम् सर्वस्मात् एव जातान् धनात् । परिः पञ्चम्यर्थे स्फुटीकरोति । येन सोमेन गौतमस्वै^२ अग्रतः प्रापयितुं दूरस्थे कृपम्^३ वज्रेण हत्वा नि अवृणक्^४ महास्वनः आनयनार्थं कृपम् । अस्व 'वज्रं मूले' निघाण मूलमच्छिन्दत् इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अमाजूरिव पित्रोः सचां सुतीं समानादा सदसुस्त्वामिये भर्गम् ।

कृधि प्रक्रेतमुपे मास्या भर दृद्धि भागं तन्वोर्दे येन मामहः ॥ ७ ॥

अमाजुः इव । पित्रोः । सचां । सुती । समानात् । आ । सदसः । त्वाम् । इये । भर्गम् । कृधि । प्रक्रेतम् । उपे । मासि । आ । भर । दृद्धि । भागम् । तन्वः । येन । मामहः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दौर्भाग्यादलक्ष्यपतिका यावज्जीवन् पित्रोः सह जीर्णा अस्मिन् गृहे पितृभ्यां भवामि इति यदा वामन्यत, आत्मनः पितृभ्यां च साधारणात् पितृगृहात् अन्वयं पतिगृहं गन्तुम् इन्द्र! त्वाम् कल्पका भगम् यथावे । तदा स्वं च कृतवाद् अस्ति प्रकालं गृहचतस्रं । ताम् उवा मासि पूजयसि आहरसि च । तस्यै भागं प्रयच्छसि शरीरस्य । येन तां पूजितवाद् असि । पूरणम् इव इति ॥ ७ ॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम दृदिष्ट्वमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविद्धीन्द्र चित्रयां न ऊती कृधि वृषभिन्द्र वस्यसो नः ॥ ८ ॥

भोजम् । त्वाम् । इन्द्र । वयम् । हुवेम । दृदिः । त्वम् । इन्द्र । अपांसि । वाजान् । अविद्धि । इन्द्र । चित्रयां । नः । ऊती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. 'गोतम् वि' अ' लपं. ३-३. सोमस्य अ': 'न गोत' वि'. ४. शक्तिम् वि' अ'. ५. नास्ति वि' लपं. ६-६. न्यावृणक् वि' अ'. ७. तयनात्वे लपं; नपार्थे वि'. ८-८. वजे मूले वि'; वजे मूले वि' लपं; वज्रमूले अ' ल.

वेङ्कट० दातारम् इन्द्र! स्वा वयम्^१ वृदेम। दाता त्वम् इन्द्र! कर्माणि ज्ञानानि च। रक्ष अस्मान्
इन्द्र। चित्रेण रक्षणेन। कुरु वृषन्।^२ वसीपसः अस्मानिति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मुषोनीं ।

शिक्षां स्तोतृभ्यो मातिं धृग्भर्गो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मुषोनीं ।

शिक्षां । स्तोतृभ्यः । मा । अतिं । धृक् । भर्गः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (श्र २, ११, २१) व्याख्यातेषु ऋक् ॥ ९ ॥

'इति द्वितीयाहके षष्ठाध्याये विशो वर्गः' ॥

[१८]

'गृहसमदो भागवः शौनकः (पूर्वम् आहिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । विष्टुप् छन्दः' ।

प्राता रथो नवो योजि सस्निश्चतुर्युगश्चिकुशः सप्तर्श्मिः ।

दशरित्रो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभि रंखो भूत् ॥ १ ॥

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्निः । चतुःशुगः । चिकुशः । सप्तर्श्मिः ।

दशरित्रः । मनुष्यः । स्वःशसाः । सः । इष्टिभिः । मतिभिः । रंखः । भूत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रातरेव रथः नवतरः युक्तः^३ शुद्धः अर्चुभिः युगैः युक्तः तिसृभिः च अश्वजनीभिः युक्तः
सप्तभिः च रश्मिभिः यमनसाधनैः दशभिः अरित्रैः च मनुष्येभ्यो हितः स्वर्गस्य
सम्भक्ता । सः रथः इष्टिभिः स्तुतिभिः च रंखोऽथो नेचः भवति । तच्च महर्षिजो युगाः, ऋषो
यज्ञेषु सामाप्नोति कृपाः, इदं चमसा भवन्ति, सप्त छन्दांसि ॥ १ ॥

सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमतो तृतीयं मनुषः स होता ।

अन्यस्या गर्भमन्य ऊं जनन्तु सो अन्येभिः सचते जेन्यो वृषा ॥ २ ॥

सः । अस्मै । अरम् । प्रथमम् । सः । द्वितीयम् । उतो इति । तृतीयम् । मनुषः । सः । होता ।

अन्यस्याः । गर्भम् । अन्ये । ऊं इति । जनन्तु । सः । अन्येभिः । सचते । जेन्यः । वृषा ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः यज्ञः इन्द्राय प्रथमम् पर्वान्तं प्रातःसवने । एवं माध्यन्दिने तृतीयसवने च । सः^४

१. नास्ति वि' छपं. २. 'य' मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. उन्नः ल, रूपं; योजितः ल प्रस्तावः.
५. नास्ति वि' अ'.

यज्ञः^१ मनुष्यस्य देवेभ्यः स्वधनं प्रयच्छतः प्रदाता, देवान् वा सात्मना आह्वयति । पृथिव्या उत्पन्नैः इविभिः वायव्यैः च यज्ञो जायते इति पृथिव्याः गर्भं उच्यते । तम् अस्विजः जनयन्ति । सः च जातः देवैः सङ्गच्छते जयशीलः कामानां वर्षिता इति ॥ २ ॥

हरीं नु कुं रथु इन्द्रस्य योजमायै सूक्तेन वचसा नवेन ।

मो पु त्वामत्र ब्रह्मो हि विप्रा नि रीरमन् यज्ञमानासो अन्ये ॥ ३ ॥

हरीं इति । नु । कुम् । रथे । इन्द्रस्य । योजम् । आऽयै । सूऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।

मो इति । सु । त्वाम् । अत्र । ब्रह्मः । हि । विप्राः । नि । रीरमन् । यज्ञमानासः । अन्ये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एवं वितते षष्ठे अद्वौ सम्प्रत्यहम् इन्द्ररथे योजयामि आयातुम् सुष्टुष्यमानेन स्तोत्रेण नवतरेण । मा त्वाम् अन्ये यज्ञमानाः अस्मिन् अहनि आह्वयन्तु । ब्रह्मः हि भवन्तु^२ मेधाविनो लोके । ते सर्वे नि रमयन्तु । अथ विरमन्तु अन्ये यज्ञमाना इति ॥ ३ ॥^३

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिन्द्र याद्वा चतुभिरा षड्भिर्हूयमानः ।

आष्टाभिर्दशभिः सोमपेयमयं सुतः सुमख मा मृधस्कः ॥ ४ ॥

आ । द्वाभ्याम् । हरिऽभ्याम् । इन्द्र । याहि । आ । चतुऽभिः । आ । षट्ऽभिः । हूयमानः ।

आ । अष्टाभिः । दशभिः । सोमऽपेयम् । अयम् । सुतः । सुऽमख । मा । मृधः । कुरिति कः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सोमपानं प्रत्यागमनम् । अयं सोमः त्वदर्थं सुतः, सम्प्रति मा सङ्ग्रहणं कार्षी, क्रोधं वा मा कुर्विति^४ ॥ ४ ॥

आ विंशत्या त्रिंशता याद्वावाडा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः ।

आ पञ्चाशता सुरथैभिरिन्द्रा षष्ट्या सप्तत्या सोमपेयम् ॥ ५ ॥

आ । विंशत्या । त्रिंशता । याहि । अवाड् । आ । चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।

आ । पञ्चाशता । सुऽरथैभिः । इन्द्र । आ । षष्ट्या । सप्तत्या । सोमऽपेयम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदन्वाक्यात् ॥ ५ ॥

^४ इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकविंशो वर्मः^५ ॥

आशीत्या नवत्या याद्वावाडा शतेन हरिभिरुक्षमानः ।

अयं हि तं शुनहोत्रेषु सोम इन्द्रं त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६ ॥

१. यज्ञे विं लपे. २. वन्ति विं लपे. ३. इतः परम् तिष्ठो निगदन्वाक्यात्: सूको. ४. पुर्वीति विं. ५.५. नास्ति सूको.

आ । अशीत्या । नक्त्या । याहि । अर्वाद् । आ । शतेन । हरिऽभिः । उद्गमानः ।
अयम् । हि । ते । शूनऽहोत्रिषु । सोमः । इन्द्र । त्वाऽया । परिऽसिक्तः । मद्राय ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वामा^१ स्वत्कामत्तया । तव मद्रार्थम् परिषिक्तः इति ॥ ६ ॥

मम ब्रह्मेन्द्र पाहाच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्वा रथस्य ।

पुरुत्रा हि विह्व्यो वृभृथास्मिच्छरु सर्वने मादयस्व ॥ ७ ॥

मम । ब्रह्म । इन्द्र । याहि । अच्छ । विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्व । रथस्य ।
पुरुऽत्रा । हि । विऽह्व्यः । वृभृथ । अस्मिन् । शरु । सर्वने । मादयस्व ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । मम स्वोत्राणि प्रति आगच्छ । तदर्थम् रथस्य धुरि अश्वौ स्थापय । त्वं बहुषु
स्थानेषु विविधं मर्यागच्छ मर्यागच्छ इति आह्वानम्बः भवति । सम्प्रति अस्मिन् यज्ञे
शरु । मादयस्व इति ॥ ७ ॥

न म इन्द्रेण सख्यं वि योषट्स्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।

उप ज्येष्ठे वरुये गर्भस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इन्द्रेण । सख्यम् । वि । योषत् । अस्मभ्यम् । अस्प । दक्षिणा । दुहीत ।
उप । ज्येष्ठे । वरुये । गर्भस्तौ । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

वेङ्कट०

'निहत्या तौ गुत्सवदम् ऋषिं शक्योऽन्वभाषत ।

यथेष्टं मां सखे । पश्य त्रिमलं हागतोऽसि^१ मे ॥ १ ॥

वरं गृह्णाण मत्स्वम् अक्षयं चास्तु ते तपः ।

प्रवृत्स्व^२ प्रयुवाचर्षिर् अस्माकं वदता वर^३ ॥ २ ॥

तदुत्तामस्तु^४ चारिष्टिर् वाक् चास्तु हृदयहमा^५ ।

सुवीरा रयिमन्तश्च वसे त्वामिन्द्र ! धीमहे^६ ॥ ३ ॥

इन्द्रा^७ त्वां च^८ विजानीमो वर्यं जन्मनि जन्मनि ।

त्वद्गतक्षेप मे भावो^९ मापगास्त्वे रथीतरः^{१०} ॥ ४ ॥

तथेल्युक्त्वा^{११} तुरापाद् इ^{११} पाणौ जप्साह दक्षिणे ।

अधिदवास्य सखित्वेन पाणिना पाणिमस्पृशत् ॥ ५ ॥ (बृदे ४, ७०-७३, ७५) इति ॥

१. त्वया सूको. २. *वस्त्वन्वाग^१ सूको. ३. प्रवृत्स्व सूको. ४. वरः छ. ५-५. वावदव
*ममाः सूको. ६. धीमहि सूको. ७. इन्द्र सूको. ८. न छ. ९-९. मापगाद् तु रथीतर सूको.
१०. त्वे^१ वि^२ अ^३ कर्ष. ११. तं सूको.

वेङ्कट० न मे इषम् इन्द्रेण सञ्जातम् सप्तमम् विद्युते भवतु । अस्मभ्यम् अस्त इन्द्रस्य दानम्
अभिलषितं प्रयच्छतु । वषम् इन्द्रस्य श्रेष्ठे वारके भवृणां बाही उप त्याम तदावथा भवाम
प्रवाणेप्रवाणे शत्रूर्त् जिगीवांसः इति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मधोनी ।

शिक्षां स्तोत्रभ्यो मातिं धुम्भगो नो बृहद् वदेम विदधे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मधोनी ।
शिक्षा । स्तोत्रभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदधे । सुवीराः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (अ २, ११, २१) श्वाक्याता ॥ ९ ॥

‘इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वर्गः’ ॥

[१९]

‘गुत्समदो भागवः शौनकः (पूर्वम् आहिरस्तः शौनहोत्रः) कविः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

अपात्पस्यान्धसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।

यस्मिभिन्द्रः प्रदिर्वि वावृधान ओक्तो दधे ब्रह्मप्यन्तश्च नरः ॥ १ ॥

अपायि । अस्य । अन्धसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य । प्रयसः ।
यस्मिन् । इन्द्रः । प्रदिर्वि । वावृधानः । ओक्तः । दधे । ब्रह्मप्यन्तः । च । नरः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्म अथनानस्य मदार्यं मेधाविनः प्रमुद्यमानस्य अन्नस्य अन्नः अपायि, यस्मिन् इन्द्रः
पुराणे प्रदीप्यमाने वा वर्धमानः स्यात् धारयति, स्तोत्रमिच्छतः मनुष्याः न इति ॥ १ ॥

अस्य मन्दानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिभिन्द्रो अणोवृतं वि वृथत् ।

प्र यद् वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमन्त ॥ २ ॥

अस्य । मन्दानः । मध्वः । वज्रहस्तः । अहिम् । इन्द्रः । अणोऽवृतम् । वि । वृथत् ।
प्र । यत् । वयः । न । स्वसराणि । अच्छ । प्रयांसि । च । नदीनाम् । चक्रमन्त ॥ २ ॥

वेङ्कट० अस्व मधुसहस्रास्य सोमस्य तुष्यन् वज्रहस्तः इन्द्रः उदकस्य वारकम् अहिम् वि वृथत् ।
यदा पक्षिणः इव स्वावस्थानानि प्रति नदीनाम् वेगाः च प्र चक्रमन्त गन्तुमुपचक्रमिरे ।
अहिं च इतवान्, तदानीमेव नदीश्च प्रावर्तयदित्यर्थः ॥ २ ॥

१. शत्रूर्त् वि' अ'. २-२. नास्ति सूको. ३. अन्नस्य सूको. ४. वेग वेगाम् वि'; वेगाद् वेगाम्
अ'; वेगा वि' अर्थ; वेगाम् ल.

स माहिंन् इन्द्रो अणीं अपां प्रैरयदहिहाच्छा समुद्रम् ।

अजंनयत् सूर्यं विदद् गा अक्तुनाह्वां वयुनानि साधत् ॥ ३ ॥

सः । माहिंन् । इन्द्रः । अणीं । अपाम् । प्र । ऐरयत् । अहिऽह्वा । अच्छा । समुद्रम् ।

अजंनयत् । सूर्यम् । विदत् । गाः । अक्तुना । अह्वाम् । वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः महान् इन्द्रः अपाम् स्रोतः समुद्रम् प्रति प्र ऐरयत् अहेहेन्ता । सूर्यम् च अजन्तयन्, अस्तुहेताः गाः च अविन्दत्, अजन्तसाधनेन तेजसा अह्वाम् प्रशानानि साधयति ॥ ३ ॥

सो अग्रतीनि मनवे पुरूषीन्द्रो दाशद् दाशुषे हन्ति वृत्रम् ।

सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत् पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥ ४ ॥

सः । अग्रतीनि । मनवे । पुरूषी । इन्द्रः । दाशत् । दाशुषे । हन्ति । वृत्रम् ।

सद्यः । यः । नृभ्यः । अतसाय्यः । भूत् । पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रो मनुष्याय वज्रमानाय असदृशानि पुरूषि धनानि प्रयच्छति, हन्ति च वृत्रम्, सद्यः एव साः मनुष्येभ्यः समाश्रयणीयः अभूत् स्पृधमानेभ्यः 'सूर्यस्य सौवदन्वसत्रोः' युद्धे सम्भजन इति । 'प्रैतत्रं सूर्ये पस्पृधानम्' (अ. २, ६९, १५) इत्युक्तमिति च ॥ ४ ॥

स सुन्वत् इन्द्रः सूर्यमा देवो रिण्णमर्त्याय स्त्वान् ।

आ यद् रयिं गुहदवधमस्मै भरदंशं नैतशो दशस्यन् ॥ ५ ॥

सः । सुन्वते । इन्द्रः । सूर्यम् । आ । देवः । रिण्ण् । मर्त्याय । स्त्वान् ।

आ । यत् । रयिम् । गुहत् अवनम् । अस्मै । भरत् । अंशम् । न । एतशः । दशस्यन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः सुन्वते एतशाय सूर्यम् नाम शत्रुम् आ रिण्ण् जवान् स्त्रयमानः यदा 'आ भरत्' धने इविराक्यं निरवधम् अस्मै इन्द्राय पिता पुत्राय अंशम् इव प्रयच्छन् एतशानामा^१ ऋषिः ॥ ५ ॥

^१ इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥

स रन्वयत् सदिवः सारथये शुष्णामशुषं कुर्यं कुत्साय ।

दिवादासाय नवति च नवेन्द्रः पुरो वीरच्छम्बरस्य ॥ ६ ॥

१. अविन्दत् विं लपं. २-२. सौवदन्व सूर्यस्य शत्रोः विं; सौवदन्व सूर्यस्य शत्रोः अर्; सौवदन्व सूर्यस्य शत्रोः विं; सौवदन्व सूर्यस्य शत्रोः लपं. ३. नास्ति विं. ४-४. अमरत् मूको. ५. त्रयिं विं; स्वदिं अर्. ६. धतनां विं. ७-७. नास्ति मूको.

सः । स्त्वयत् । सऽदिवः । सार्वये । शुष्णम् । अशुष्णम् । कुर्मवम् । कुर्साय ।
दिवःऽदासाय । नवतिम् । च । तव । इन्द्रः । पुरः । वि । ऐरत् । शम्बरस्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः यशमनयद् दोस्तिसहितः एकं स्थम् आस्थाप्य सार्व्यं कृतेते शुष्णम् अशुष्णम्
शोषयितुम् अशक्यं कृतम् च कुत्साम् कल्पये । दिवोदासाय राज्ञे नवतिम् नव च इन्द्रः
पुरः शम्बरस्य स्वमूलाः वि ऐरमत् इति ॥ ६ ॥

एवा तं इन्द्रोच्यर्थमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयन्तः ।
अश्याम तत् साप्तमाशुपाणा नूनमो बधरदेवस्य पीयोः ॥ ७ ॥

एव । ते । इन्द्र । उच्यर्थम् । अहेम । श्रवस्या । न । त्मना । वाजयन्तः ।
अश्याम । तत् । साप्तम् । आशुपाणाः । नूनमः । बधः । अदेवस्य । पीयोः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० एवं तव इन्द्र! स्तोत्रं प्रेरितवन्तः, यथा अश्रेच्छयोदारे इरिद्रा वाग्भिः स्तुवन्ति । एवं
स्वयमेव स्तुवन्तः प्राप्नवाम' तत् सप्तपरिमाणं रत्नजातं शत्रुस्यै त्वां स्तुतिभिः श्वाप्तुवन्तः ।
तदर्थम् अशुरस्य 'हित्तितुः वधार्थम् आत्मीयं वज्रं नमयेति' ॥ ७ ॥

एवा तै गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनानि तक्षुः ।
ब्रह्मण्यन्त इन्द्र ते नवीय इषमूर्ज सुक्षिति सुम्नमशुः ॥ ८ ॥

एव । ते । गृत्समदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनानि । तक्षुः ।
ब्रह्मण्यन्तः । इन्द्र । ते । नवीयः । इषम् । ऊर्जम् । सुक्षितिम् । सुम्नम् । अशुः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'एवम् ते गृत्समदाः' हे शूर! स्तोत्राणि स्तुतवन्तः जिनामिषवा इव मामान् नवतरं ब्रह्म
तुभ्यम् इच्छन्तः अहं रसं शोभननिवासं गृहं सुखं च प्राप्तुयुः ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दृहीयदिन्द्र दक्षिणा मधोनी ।
शिक्षा स्तोत्रभ्यो मार्ति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दृहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मधोनी ।
शिक्षा । स्तोत्रभ्यः । मा । अति । धक् । भगोः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (अ. २, ११, २१) श्याक्याता ॥ ९ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्विंशो वसः' ॥

१. प्राप्नुवा (१वा) म वि' अ'. २-२. वृत्तितम् वि' अ'. ३. 'यं नि' कि' क कर्प. ४-४. नाति मुको.

[२०]

'सूरसमदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आक्षिप्तः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । विष्णुपु उन्दः, तृतीया विराड् रूपा ।

वृषं ते वयं इन्द्र विद्धि षु णः प्र भरामहे वाजपुर्न रथम् ।

विपुन्यवो दीर्घ्यतो मनीषा सुन्नभिर्यक्षन्तस्त्वावतो नृन् ॥ १ ॥

वृषम् । ते । वयः । इन्द्र । विद्धि । सु । नृः । प्र । भरामहे । वाजपुः । न । रथम् ।

विपुन्यवः । दीर्घ्यतः । मनीषा । सुन्नम् । इयक्षन्तः । त्वावतः । नृन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० वयम् तुभ्यम् 'इन्द्र' अर्थे प्रेरयामः । अस्मान् सुपुं कुप्यस्व । प्र भरस्व रथम् अन्नम्
इच्छन् इव महते कर्मणि । स्तोतारः स्तुत्या दीप्यमानाः सुखं प्राप्नुम् इच्छन्तः त्वस्त्वयान्
नेषुम् अभिमगच्छन्तीति ॥ १ ॥

त्वं न इन्द्र त्वामिहृती त्वायतो अभिष्टिपासि जनान् ।

त्वामिनो दाशुषो वरुतेत्थाधीरुभि यो नक्षति त्वा ॥ २ ॥

त्वम् । नृः । इन्द्र । त्वामिः । ऊती । त्वायतः । अभिष्टिपा । असि । जनान् ।

त्वम् । इतः । दाशुषः । वरुता । इत्याऽधीः । अभि । यः । नक्षति । त्वा ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र । त्वदीयाभिः ऊतिभिः त्वत्कामान् अभीष्टानां रक्षित्वा अस्मान् अपि रक्ष
जगन् । त्वम् स्वामी दाशुषः सम्भक्ता, यः त्वाम् एवंविधकर्मा अभि न्वाप्नोति ॥ २ ॥

स नो युवेन्द्रो जोहृत्रः सखा शिवो नुरामस्तु पाता ।

यः शंसन्तं यः शशमानमृती पचन्तं च स्तुवन्तं च प्रणेपत् ॥ ३ ॥

सः । नृः । युवा । इन्द्रः । जोहृत्रः । सखा । शिवः । नुराम् । अस्तु । पाता ।

यः । शंसन्तम् । यः । शशमानम् । ऊती । पचन्तम् । च । स्तुवन्तम् । च । प्रणेपत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः युवा अस्माकम् आह्वानम्ब्यः कल्याणः सखा नेतृणाम् अस्तु रक्षकः । यः शंसन्तम्
मार्गेण प्रणयति, शशतिः उद्योगकर्मा, आत्मारामम् उद्युक्तमेव पचन्तम् स्तुवन्तम् च ॥ ३ ॥

तस्य स्तुषु इन्द्रं तं गृणीषे यस्मिन् पुरा वावृधुः शशदुधं ।

स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्युतो नृतेनस्यायोः ॥ ४ ॥

तम् । ॐ इति । स्तुषे । इन्द्रम् । तम् । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । वृक्षुः । वाशदुः । च ।
सः । वस्वः । कामम् । पीपत् । इयानः । ऋण्यतः । नूतनस्य । आधोः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तम् एव स्तौमि इन्द्रम्, तम् एव च संसामि, यस्मिन् पुरा स्तोत्रारो वाशुः वाशदुः च वाशम् ।
'सः गच्छन् वाचमानो वा' धनेन कामम् पूरयतु स्तुविम् इच्छतः सम्प्रतिपत्तस्य मनुष्यस्य
गुस्तमदस्य ॥ ४ ॥

सो अङ्गिरसामुचया जुजुष्वान् ब्रह्मा तूतोदिन्द्रो गातुमिष्णन् ।

मुष्णन्नुपसः सूर्येण स्त्वानश्रस्य चिच्छिन्नथत् पूर्व्याणि ॥ ५ ॥

सः । अङ्गिरसाम् । उचया । जुजुष्वान् । ब्रह्म । तूतोत् । इन्द्रः । गातुम् । इष्णन् ।
मुष्णन् । उपसः । सूर्येण । स्त्वान् । अश्रस्य । चित् । शिश्नयत् । पूर्व्याणि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः अङ्गिरसाम् स्तोत्राणि सेवमानः आदित्ये प्रेरयति गमनम् इच्छन् । सूर्येण उषता
उपसः विनाशयन् स्तयमानः मेघस्य अपि इक्षयति^१ पूर्वकालप्रादुर्भूतानि शरीराणि ॥ ५ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

स हं श्रुत इन्द्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मर्तमः ।

अर्धं प्रियमर्शसानस्य साहाञ्छिरो भरद् दासस्य स्वधावान् ॥ ६ ॥

सः । इ । श्रुतः । इन्द्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मर्तमः ।
अर्धं । प्रियम् । अर्शसानस्य । सद्धान् । शिरः । भरत् । दासस्य । स्वधावान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः विभुतः इन्द्रः नाम देवः प्रातः ऊर्ध्वः भवति मनुष्याणां दर्शनीयतमः । सोऽयं प्रजा वाचमानस्य
वृत्रासुरस्य प्रियम् शिरः अर्धमभरत् सहनशीलः अश्ववान् इति ॥ ६ ॥

स वृत्रहेन्द्रः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरैरयद् वि ।

अर्जनयत् मनवे क्षामपथं सत्रा शंसं यर्जमानस्य तूतोत् ॥ ७ ॥

सः । वृत्रहेन्द्रा । इन्द्रः । कृष्णयोनीः । पुरन्दरः । दासीः । ऐरयत् । वि ।
अर्जनयत् । मनवे । क्षाम् । अपः । च । सत्रा । शंसम् । यर्जमानस्य । तूतोत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'सः वृत्रदा इन्द्रः' कृष्णासुरो वासां योमिषु ताः असुरस्त्रीः पुरंदरः वज्रेण वि ऐरयत् 'यः कृष्णगर्भा
निरहन्' (अ २, १०१, १) इत्युक्तमिति । तथा मनवे उदके क्षेत्रम् च अर्जनयत् । सत्यम् यत्र
यर्जमानस्य अभिलषितं प्रेरयति ॥ ७ ॥

१. नास्ति रूपं. २. त्वं वि' लपं. ३-३. सञ्चान् वाचमानो मुक्तो. ४. नास्ति वि'.
५. सप्तविंशति वि'. ६-६. नास्ति मुक्तो. ७. अयां वि'; भवत् लपं.

तस्मै तवस्यष्टमनु दायि सन्नेन्द्राय देवेभिरर्णसाती ।

प्रति यदस्य वज्रं बाह्योर्धुर्हत्वी दस्यून पुर आयसीनि तारीत् ॥ ८ ॥

तस्मै । तवस्यम् । अतु । दायि । सूत्रा । इन्द्राय । देवेभिः । अर्णसाती ।

प्रति । यत् । अस्य । वज्रम् । बाह्योः । पुः । हत्वी । दस्यून । पुरः । आयसीः । नि । तारीत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उदकं यस्मिन्बैलम्बते सङ्ग्रामे तत्र अस्य बलवत्तां दृष्ट्वा तस्यै^१ इन्द्राय बलवन्निः देवैः सत्यमेव करप्रदानं कृतम् । 'अतु ते दायि मह इन्द्रियान्' (अ. ६, २५, ८) इति मन्त्रः । स्तोत्रेण यदा अस्य वज्रम् बाह्योः निद्रुः देवाः तदा दस्यून इत्यां शत्रूणाम् अयसा निर्मिताः पुरीः नि तारीत् इति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मुघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धूमगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मुघोनी ।

शिक्षा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धृक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (अ. २, ११, २१) व्याख्याता ॥ ९ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठ्यन्तस्य वरः^२ ॥

[२१]

^१पृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौमहोत्रः) ऋषिः ।

इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, षष्ठी विधुप्^२ ।

विश्वजिते धनजिते स्वजिते सत्राजिते नृजिते उर्वराजिते ।

अश्वजिते गोजिते अग्निजिते भरेन्द्राय सोमं यजतार्य हर्यतम् ॥ १ ॥

विश्वजिते । धनजिते । स्वजिते । सत्राजिते । नृजिते । उर्वराजिते ।

अश्वजिते । गोजिते । अग्निजिते । भुर । इन्द्राय । सोमम् । यजतार्य । हर्यतम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'विश्वजिते' इत्येव प्रथमाः शेषः । स्वः^१ स्वर्गः । सत्राजितो महच्छन्दपर्यायः, महत्तपि जयति धनम् इति । हर्मतम् स्पृहणीयम् इति ॥ १ ॥

अभिभुर्वेऽभिभङ्गाय वन्वतेऽपाञ्चहाय सहमानाय वेधसे ।

तुविग्रये बह्वये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥ २ ॥

अभिऽभुवे । अभिऽभृजाये । वृन्वते । अपाळ्ढाय । सहमानाय । वेधसे ।
तुविऽप्रये । वहये । दुस्तरतीतवे । सत्राऽसहे । नमः । इन्द्राय । वोचत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सप्तगामभिभवित्ने पुरामभिभक्तकाय^१ वनने शत्रूणां कुर्वते^२ शत्रुभिरसोपाय^३ तान्
सहमानाय 'सर्वस्य विधात्रे'^४ बहुस्तुत्ये वोवे शत्रुभिः दुस्तराय बहुनाम् अभिभवित्ने इन्द्राय^५
नमस्कारं वृत् ॥ २ ॥

सत्रासाहो जेनभृक्षो जेनसहृच्यवन्नो युध्मो अनु जोषमुक्षितः ।

वृत्तच्ययः सद्दुरिर्विश्वारित इन्द्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥ ३ ॥

सत्राऽसहः । जेनऽभृक्षः । जेनमऽसहः । व्यवनः । युध्मः । अनु । जोषम् । उक्षितः ।
वृत्तम्ऽच्ययः । सद्दुरिः । विश्वः । आरितः । इन्द्रस्य । वोचम् । प्र । कृतानि । वीर्या ॥ ३ ॥

वेङ्कट० बहुनामभिभविता जनानां सम्भक्ता अभिभविता परेषाम्^१ । व्यावपिता च^२ योदा सेवानन्तरं
सोमेन सिकः । परिभृत्स्य बलस्य व्यावपिता सहनशीलः शत्रुषु तदायुधैः^३ सज्जातारः । तस्य
इन्द्रस्य 'प्र वीर्या' कृतानि वीर्याणि ॥ ३ ॥

अनानुदो वृषभो दोधतो वृधो गम्भीर ऋध्वो असमष्टकाव्यः ।

रध्रचोदः श्रधेनो वीळितस्पृधुरिन्द्रः सुयज्ञ उपसः स्वर्जनत् ॥ ४ ॥

अननुऽदः । वृषभः । दोधतः । वृधः । गम्भीरः । ऋध्वः । असमष्टकाव्यः ।
रध्रऽचोदः । श्रधेनः । वीळितः । स्पृधुः । इन्द्रः । सुयज्ञः । उपसः । स्तैः । जनत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अनुदानवर्जितोऽनपेक्षितबलप्रदानः वर्षिता कामानां कल्पयतः इन्द्रा, 'ग्रहणवान् महार्'^१
असमास्तोत्रः, रध्राः^२ असुराः^३ रध्रं कुर्वन्ति शरीरे इति, असुराणां प्रेरकः, इत्यवपिता^४
सेनामहस्य, रधीकृतः पृथुः इन्द्रः शोभनयज्ञः^५ उपसः स्वः आदित्वं च समवति ॥ ४ ॥

यज्ञेन गातुमपुतुरो विविद्विरे धियो हिन्याना उशिजो मनीषिणः ।

अभिस्वरा निषदा गा अवस्यव इन्द्रे हिन्याना द्रविणान्याशत ॥ ५ ॥

यज्ञेन । गातुम् । अपुतुरः । विविद्विरे । धियः । हिन्यानाः । उशिजः । मनीषिणः ।
अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । इन्द्रे । हिन्यानाः । द्रविणानि । आशत ॥ ५ ॥

१. पुराणम् वि^१ अ^१. २. नास्ति वि^२ लपं. ३. 'रमितो' मूको. ४-५. सर्ववर्ति वि^३ अ^३.
५. नास्ति मूको. ६. व तेषाम् वि^४ अ^४. ७. नास्ति लपं. ८. तथापु^५ अ^५. ९-१०. वी^६ वि^६ लपं.
१०-१०. नास्ति लपं. ११. रध्राः मूको. १२. नास्ति वि^७ अ^७ लपं. १३. इत्यवपितां (इति) लपं.
१४. 'नयज्ञः' ल लपं.

वेङ्कट० यज्ञेन जपान् प्रेरयितुः इन्द्रस्य रामने लक्ष्मणतः कर्माणि प्रेरयन्तः^१ अस्मिन् मेधाविनः
अभिरामनेन निपद्येन च अस्मिन् इन्द्रे वाचः द्विन्वानाः रघुणेच्छयो मर्त्याः धनानि
प्राप्नुवन्ति ॥ ५ ॥

इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमुस्मे ।

पोषं रथीणामरिष्टिं तनूनां स्वाधानं वाचः सुदिनत्वमहाम् ॥ ६ ॥

इन्द्र । श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चित्तिम् । दक्षस्य । सुभगत्वम् । अस्मे इति ।

पोषम् । रथीणाम् । अरिष्टिम् । तनूनाम् । स्वाधानम् । वाचः । सुदिनत्वम् । अहाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! त्वं प्रशस्यतराणि धनानि प्रयच्छ । तथा प्राणस्य विज्ञानं प्रयच्छ । अस्माकं शरीर-
लीलास्य^२ देहि ।^३ धनानाम्, पोषम् देहि^४, तथा अज्ञानाम् अविनाशम्, वाचः मधुमध्वम्, अहाम्
सुदिनत्वम् इति ॥ ६ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तविंशो वसो' ॥

[२२]

^१शुभममदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आक्षिप्तः शौभहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रथमा अष्टिः,
द्वितीयाध्याये अतिशक्तौ, चतुर्थी अष्टिः अतिशक्ती वा छन्दः^२ ।

त्रिकटुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मस्तूपत् सोममपिवद् विष्णुना सुतं यथाऽवशत् ।
स ई ममाद् महि कर्म कर्तवे महामुरुं सैनं सश्वद् देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्द्रुः ॥ १ ॥

त्रिकटुकेषु । महिषः । यवऽआशिरम् । तुविशुष्मः । तूपत् । सोमम् । अपिवत् । विष्णुना ।
सुतम् । यथा । अवशत् ॥ सः । ईम् । ममाद् । महि । कर्म । कर्तवे । महाम् । उरुम् । सः ।
एनम् । सश्वत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्द्रुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्रिकटुकेषु^३ बलेषु महान् यवसक्तुभयानं बहुबलः तूप्यत् सोमम् अपिवत् विष्णुना सह सुतम् यथा
कामयते । सः च एवं मदयति महत् कर्म कर्तुं वृत्रवधादिकं महान्तं विल्लीणम् । सः सोमः एनम्
सश्वते देवः देवम् सत्यकर्माणम्^४ इन्द्रम् सत्यकर्मा इन्द्रुः^५ ॥ १ ॥

अथ त्विर्षामाँ अभ्योजसा किर्वि युधाभवदा रोदसी अपृणदस्य मुज्मना प्र वाङ्मथे ।
अर्षत्तान्यं जठरे प्रेमरिच्यत् सैनं सश्वद् देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्द्रुः ॥ २ ॥

१. प्रेरयन्ति वि' लपे. २. शरीरस्य ली' वि' ११' अ'. ३-३. नास्ति वि' अ'. ४-४. नास्ति
मूको. ५. नास्ति लपे. ६. नास्ति वि' लपे. ७. इन्द्रः वि'. ८. इन्द्रः मूको.

अर्ध । त्विर्विष्मान् । अ॒भि । ओ॒जसा । क्रि॒र्विम् । यु॒वा । अ॒भ॒वत् । आ । रो॒द॒सी इति ।
अ॒पू॒णत् । अ॒स्य । गृ॒ह्म॒नी । प्र । वृ॒वृ॒धे ॥ अर्ध॑त् । अ॒न्यम् । ज॒ठरे । प्र । ई॒म् । अ॒रि॒च्यत् ।
सः । ए॒तम् । स॒र॒चत् । दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः । इन्द्रुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अथ दीप्तिमान् अभि अभवत् युवेन बलकृतेन, 'क्रिर्विः' (निघ ३.२३) इति कृपनाम, तत्सदृशं
यज्ञम् । अथ अस्य यज्ञस्य बलेन वावावृधिबी तेजसा आ अपूरयन्, स्वयं च प्रवृद्ध आसीत् । अथ
अन्यम् सोमम् सः उठरे निदधे, प्र अरेचयच्च पानसिष्टम् ॥ २ ॥

साकं ज्ञातः क्रतु॑ना सा॒कमो॒जसा वव॑क्षिथ सा॒कं वृ॒द्धो वी॒र्यैः सास॑हिर्म॒धो वि॒र्षणिः ।
दा॒ता रा॒धः स्तु॒वते का॒म्यं वसु॑ सैनं स॒श्रद् दे॒वो दे॒वं स॒त्यमिन्द्रं॑ स॒त्य इन्द्रुः ॥ ३ ॥

सा॒कम् । ज्ञा॒तः । क्रतु॑ना । सा॒कम् । ओ॒जसा । वव॑क्षिथ । सा॒कम् । वृ॒द्धः । वी॒र्यैः । सा॒स॒हिः ।
वि॒र्ष॒णिः ॥ दा॒ता । रा॒धः । स्तु॒वते । का॒म्यम् । वसु॑ । सः । ए॒तम् ।
स॒र॒चत् । दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः । इन्द्रुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञानेन बलेन च सह ज्ञातः त्वं सर्वं जगद् ब्रह्मसि सह वीर्यैः प्रवृद्धः सोऽहा शत्रुन् जगतो विदधा ।
दाता इति तुन् प्रत्ययः, दानशोः । स्तुवते साधकम् अभिलषितं धने दातेति ॥ ३ ॥

तव॑ त्य॒न्यैर्नृ॒तोऽप्य॑ इन्द्र॒ प्रथ॑मं पु॒र्व्यं दि॒वि प्र॒वाच्यं॑ कृतम् ।
यद् दे॒वस्य॑ शर्व॑सा प्रा॒रिणा॑ असुं रि॒णन्नु॒पः ।
भु॒वद् विश्व॑म॒भ्यादे॒वमो॒जसा वि॒दादूर्जं॑ श॒तक॑तुर्वि॒दादि॑षम् ॥ ४ ॥

तव॑ । त्यत् । न॒र्यम् । नृ॒तो इति । अप्य॑ । इन्द्र॒ । प्रथ॑मम् । पु॒र्व्यम् । दि॒वि । प्र॒वाच्यम् । कृ॒तम् ।
यत् । दे॒वस्य॑ । शर्व॑सा । प्र । अ॒रिणाः । असुं॑ । रि॒णन् । अ॒पः ।
भु॒वत् । विश्व॑म् । अ॒भि । अ॒दे॒वम् । ओ॒जसा । वि॒दात् । ऊ॒र्जेम् । श॒तक॑तुः । वि॒दात् । इ॒षम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तव एतत् नर्यम् नेतः । कर्म पूर्वकालकृतम् दिवि स्थितस्य मन प्रथमम् प्रवाच्यम् भवति । किं सत्
कर्म । यत् त्वम् देवस्य तव बलेन प्र अगमयः अलितारम् असुरं वृत्रम् उदकात् । निर्गमयन् । अभि
भवतु सर्वम् असुरं बलेन शतकतुः लभतां रसम् अन्नं च ॥ ४ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्यायेऽष्टाविंशो वनः^२ ॥

१. 'यत् च वि' । २. शत्रुं वि' अ' । ३. पूर्वकं वि' छपे. • ४. 'ता च वि' अ' छपे.
५-५. नास्ति सूको.

[२३]

‘शुक्लमहो भार्गवः शौमकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौमहोत्रः) ऋषिः । प्रथमापञ्चमीतन्मन्त्रे-
कादशीसप्तदशमेकोनविंशतीनां ब्रह्मणस्पतिर्देवता, अन्पासां बृहस्पतिः ।
जगती छन्दः, पञ्चदशमेकोनविंशती त्रिष्टुभी ॥

गुणानां त्वा गुणर्पतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् ।
ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ॥ १ ॥

गुणानाम् । त्वा । गुणर्पतिम् । हवामहे । कविम् । कवीनाम् । उपमश्रवःस्तमम् ।
ज्येष्ठराजम् । ब्रह्मणाम् । ब्रह्मणः । पते । आ । नः । शृण्वन् । ऊतिभिः । सीद । सादनम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवगणानां पतिं त्वाम् हवामहे । कवीनाम् अपि कविम् । तेषां धुतेन अन्वस्य श्रुतमुपमोपते ते
उपमश्रवसाः, तान् अपि अश्रुत् अतिशेते । श्रेष्ठानाम् अपि राजानम् । हे मन्त्राणाम् पते । अस्माकम्
इदं वदिः स्तोत्रम् शृण्वन् रक्षणेः सप्त आ सीद ॥ १ ॥

देवाश्चित् ते असुर्यं प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञिनं भागमानशुः ।
उस्माद्देव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥

देवाः । चित् । ते । असुर्यं । प्रचेतसः । बृहस्पते । यज्ञिनम् । भागम् । आनुशुः ।
उस्माद्देव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषाम् । इत् । जनिता । ब्रह्मणाम् । असि ॥ २ ॥

वेङ्कट० देवाः अपि तव प्रसादात् असुराणां इत्यः प्रकृष्टज्ञानस्य बृहस्पते! यज्ञिनम् भागम् प्राप्नुवन्ति ।
अस्माद् त्वं महान् सूर्यः इव ज्योतिषा प्रभाः सर्वविधानां मन्त्राणां जनयिता भवसि
असुराणामसि ॥ २ ॥

आ त्रिवाच्यां परिरापुस्तमांसि च ज्योतिष्मन्तुं रथमृतस्यं तिष्ठसि ।
बृहस्पते भीमममित्रदम्भनं रक्षोहर्णं गोत्रभिदं स्वविदम् ॥ ३ ॥

आ । त्रिवाच्यां । परिऽरपः । तमांसि । च । ज्योतिष्मन्तम् । रथम् । मृतस्यं । तिष्ठसि ।
बृहस्पते । भीमम् । अमित्रऽदम्भन्तम् । रक्षःऽहर्णम् । गोत्रऽभिदम् । स्वऽविदम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ तिष्ठसि परितो रक्षः तमांसि च विविधं वाचित्वा ज्योतिष्मन्तम् रथम् यज्ञस्य ममनाथम्
बृहस्पते! भीमम् अमित्रदम्भन्तम् रक्षसां इन्तारं मेघभिदम् उदकस्य लम्भयितारम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. त्वा अ. ३. नास्ति वि. ४. वीति विं रूपं; वति अ.; वदिः
वि; नास्ति छ. ५. प्रभा विं क रूपं; प्रमया अ. ६. वापयिता विं रूपं.

सुनीतिभिर्नयसि त्रायसे जन् यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्रवत् ।

ब्रह्मद्विषस्तर्पनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तत् ते महित्वनम् ॥ ४ ॥

सुनीतिऽभिः । न्युसि । त्रायसे । जन् । यः । तुभ्यम् । दाशान्न । न । तम् । अंहः । अश्रवत् ।
ब्रह्मद्विषः । तर्पनः । मन्युऽमीः । असि । बृहस्पते । महि । तत् । ते । महिऽत्वनम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते जन्म शोभनतर्पणैः नयसि रक्षसि च, यः सुन्यम् इतिः प्रचच्छति । न च ते होतारं व्याप्नोति
दारिद्र्यम् । ब्रह्मद्विषः असुरस्य तापविना ते 'इति मन्योश्च' कर्त्तव्यमस्ति । बृहस्पते । "महत् तत्" ते
महत्त्वम् ॥ ४ ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविर्नः ।

विश्वा इदस्मात् ध्वरसो वि चाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥ ५ ॥

न । तम् । अंहः । न । दुःऽइतम् । कुतः । चन । न । नारातयः । तितिरुः । न । द्वयाविर्नः ।
विश्वाः । इत् । अस्मान् । ध्वरसः । वि । चाधसे । यम् । सुगोपाः । रक्षसि । ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० न तम् अंहः अस्नोति, नापि दुरितम् अस्य कुतः चिदागच्छति । न च एनं प्राश्रवः
तरन्ति, नापि द्वयाविर्नः सत्त्वानुत्थुनाः । तथा स्वम् अस्मात् सर्वो एव हिंसाः वि' चाधसे,
नम् 'ब्रह्मणः पते' स्वम् सुगोपाः रक्षति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकोत्तमिषो वर्गः' ॥

त्वं नो गोपाः पयिऽकृद् विचक्षणस्तर्वं व्रतार्यं मुतिभिर्जरामहे ।

बृहस्पते यो नो अभि ह्वरो दधे स्वा तं मर्मर्तुं दृच्छुना हरस्वती ॥ ६ ॥

त्वम् । नः । गोपाः । पयिऽकृद् । विचक्षणः । तर्वं । व्रतार्यं । मुतिभिः । जरामहे ।
बृहस्पते । यः । नः । अभि । ह्वरः । दधे । स्वा । तम् । मर्मर्तुं । दृच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् नः गोपायिता मार्गकृद् प्राज्ञः । तम् यज्ञार्थं वयं स्तुतिभिः स्तुयः । बृहस्पते । यः
अस्माकं हिंसाम् अभि वचाति, स्वा एव तम् मारयतु अहुदिः हिंसायुक्ता । तेनेविशेषं हरः,
येनान्यं हरति ॥ ६ ॥

१. मुटितम् वि' अ'. २. नास्ति वि' अ' ल. लपे. ३-३. मतिमन्यो' वि' अ' ल. लपे.
४-४. नास्ति वि' लपे. ५. अपि वि' अ'. ६-६. वारित मुको. ७. 'सस्यु' वि' अ'.

उत वा यो नो मूर्चयादनांगसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।

वृहस्पते अप तं वर्तया पृथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥ ७ ॥

उत । वा । यः । नः । मूर्चयात् । अनांगसः । अरातिऽवा । मर्तः । सानुकः । वृकः ।

वृहस्पते । अप । तम् । वर्तय । पृथः । सुगम् । नः । अस्यै । देववीतये । कृधि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च वा अस्मानसिमा^१ डिम्बाम् अनांगसः अरातित्वम् आचरन् मनुष्यः संसृष्टः^२ वृकः, वृहस्पते^३ तम् अस्माकम् मार्गान् अप वर्तय । लोभनगमने मार्गम् अस्माकम् अत्ये इष्टये^४ कृषिति ॥ ७ ॥

त्रातारं त्वा तन्ननां हवामहेऽवस्पर्तरेधिवक्तारमस्मयुम् ।

वृहस्पते देवनिदो नि वर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुन्नमुन्नयन् ॥ ८ ॥

त्रातारम् । त्वा । तन्ननाम् । हवामहे । अवऽस्पर्तः । अधिऽवक्तारम् । अस्मयुम् ।

वृहस्पते । देवनिदः । नि । वर्हय । मा । दुरेवाः । उत्तरम् । सुन्नम् । उत् । नशन् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० रत्रितारं त्वाम् अज्ञानम् इवामहे अवदिसितः^१ अस्माकम् अधिवक्तारम् अस्मकामम् । वृहस्पते^२ देवनिन्दकान् नि वर्हय । मा दुरेवाः निवारं सुन्नम् उत् नशन्^३ अथ आप्तुवन्तु^४, दुरारोहमिति ॥ ८ ॥

त्वया वृथं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्याहो वसु मनुष्या ददीमहि ।

या नो दूरे तृकितो या अरातयोऽभि सन्ति जम्भया ता अनुमसः ॥ ९ ॥

त्वया । वृथम् । सुवृधा । ब्रह्मणः । पते । स्याहो । वसु । मनुष्या । आ । ददीमहि ।

याः । नः । दूरे । तृकितः । याः । अरातयः । अभि । सन्ति । जम्भयाः । ताः । अनुमसः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वया वसुम् सुवर्धयिष्या^१ ब्रह्मणः पते । स्पृहणीयानि धनानि मनुष्येभ्यः^२ आ ददीमहि । याः च नः दूरे अरातयः अनुमसताः याः च तृकितः अन्तिकस्थाः अभि सन्ति । विनाशय ताः^३ । 'अथ इति 'वृथाम' इति वाचकः (३ ११) । अस्याः^४ अकर्मणा वेति इष्टव्यम् इति । त्रिसका वा तृकितः तावयन्ति इति ॥ ९ ॥

त्वया व्यमुत्तमं धीमहे वयो वृहस्पते परिण्णा सखिना युजा ।

मा नो दूःशंसो अभिदिप्सुरीशतु प्र सुशंसा मृतिभिस्तारिषीमहि ॥ १० ॥

१. 'विद्या वि' ल; 'सिन् लपं. २. 'नः वा वि' अ'. ३. नास्ति सूको. ४. 'ये वि'; 'येः वि' अ' ल लपे. ५-५. उद्वात्तु' अ'. ६. 'विता सूको. ७. 'नो वे वि' लपे. ८. तान् सूको. ९-९. 'नामाक्याः इति वाचकः वि' अ' लपे; नास्ति वि'.

त्वया । वयम् । उतऽनुमम् । धीमहे । वयं । बृहस्पते । परिणीता । सकिना । युवा ।
मा । नः । दुःशंसः । अभिऽदिष्णुः । ईशत् । प्र । सुऽशासोः । गतिऽभिः । तारिषीमहि ॥ १० ॥

वेङ्कट० त्वया वयम् उतनम् अहं धारयेमहि बृहस्पते । परिणीता शुद्धेन सहायेन । मा अस्माकम्
स्तेनः अभिदम्भितुम् इच्छन् ईशित । तम् । प्र तारिषीमहि वये स्तुतिभिः सुशंसताः इति ॥ १० ॥
'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रिंशो वर्गः' ॥

अनानुदो वृषभो जग्मिराहवं निष्टप्ता शत्रुं पृतनासु सासहिः ।

असि सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पत उग्रस्य चिद् दमिता वीळुहर्षिणः ॥ ११ ॥

अननुऽदः । वृषभः । जग्मिः । आऽहवम् । निऽस्तप्ता । शत्रुम् । पृतनासु । सासहिः ।
असि । सत्यः । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पते । उग्रस्य । चित् । दमिता । वीळुऽहर्षिणः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सहदेव दाता कामानां वर्षिता युद्धे गन्ता शत्रोः सापयिता युद्धेषु सहनशीलो भवसि
सत्यकनो ऋणानां च सापयिता, कामानां प्रदातेत्यर्थः । उग्रस्य अपि दमयिता इहान् अपि
हर्षयतो भयेन दृष्टतन्महान् कुर्वतः ॥ ११ ॥

अदेवेन मनसा यो रिष्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति ।

बृहस्पते मा प्रणक् तस्य नो वृधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्षतः ॥ १२ ॥

अदेवेन । मनसा । यः । रिष्यति । शासाम् । उग्रः । मन्यमानः । जिघांसति ।
बृहस्पते । मा । प्रणक् । तस्य । नः । वृधः । नि । कर्म । मन्युम् । दुःशर्वस्य । शर्षतः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० असम्प्रमाणेन मनसा यः अस्माद् वाचते, शासने च अस्मदीयम् उदगूणैः कृष्यद् जिघांसति,
बृहस्पते । अस्व धावुधस् मा अस्माद् हिनस्तु । नि कुर्मः* मन्युम् दुष्टस्य आगच्छतः वेगे कुर्वतः ॥ १२ ॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सनिता धनमधनम् ।

विश्वो इदयो अभिदिष्वाऽं मृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथौहव ॥ १३ ॥

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गन्ता । वाजेषु । सनिता । धनम् । अधनम् ।
विश्वोः । इत् । अयः । अभिऽदिष्वाः । मृधः । बृहस्पतिः । वि । ववर्ह । रथान् । उदव ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामेषु आह्लातयः इविषा उपगन्तव्यः गन्ता युद्धेषु दाता सर्वं धनं सर्वोः एव अभिदम्भितुम्
इच्छन्तौः मृधः वायुम् बृहस्पतिः वि ववर्ह विविनक्ति, रथान् इव वेगेन आपततः ॥ १३ ॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसंस्तपु ये त्वां निदे दधिरे दृष्टवीर्यम् ।

आविस्तत् कृष्व यदसत् त उक्थ्यं बृहस्पते वि परिरापो अर्दय ॥ १४ ॥

तेविष्टया । तपनी । रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे । दधिरे । दृष्टवीर्यम् ।

आविः । तत् । कुश्र । यत् । असत् । ते । उक्थ्यम् । बृहस्पते । वि । परिऽरपः । अर्दय ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णम शस्त्रेण राक्षसात् तप, ये राक्षसाः त्वाम् दृष्टवीर्यं योजुम् अशक्तुवन्तः निन्दितुं विष्टन्ति । आविः कुश्रं तत्, यत् भवति त्वं स्वोत्थं वीर्यम् । बृहस्पते ! वि अर्दय च परिऽरपः परितो लपतो राक्षसानिति ॥ १४ ॥

बृहस्पते अति यदयो अर्होव धुमद् विमाति ऋतुमजनेषु ।

यद् दीदयच्छर्वम ऋतप्रजात् तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥ १५ ॥

बृहस्पते । अति । यत् । अर्थः । अर्होत् । धुऽमत् । विऽमाति । ऋतुऽमत् । जनेषु ।

यत् । दीदयत् । शर्वसा । ऋतुऽप्रजात् । तत् । अस्मासु । द्रविणम् । धेहि । चित्रम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० बृहस्पते ! यत् 'वदारोऽप्यत्यन्तं' पूजयति, कथम् इदम् अनेन इत्तम् इति । यत् दीदयत् कर्मनच जनेषु विमाति । यत् च दीपयति बहेन । यज्ञार्थं प्रजात् । तादात्म्यं धनम् चित्रम् अस्मासु स्वापय इति ॥ १५ ॥

इति द्वितीयाहके षष्ठाध्याये एकत्रिंशो वर्गः ॥

मा नः स्तेनेभ्यो ये अभि द्रुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽक्षेषु जागृधुः ।

आ देवानामोर्हते वि त्रयो हृदि बृहस्पते न पुरः साम्नो विदुः ॥ १६ ॥

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । द्रुहः । पदे । निरामिणः । रिपवः । अक्षेषु । जागृधुः ।

आ । देवानाम् । ओर्हते । वि । त्रयो । हृदि । बृहस्पते । न । पुरः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० मा नः स्तेनेभ्यः यज्ञे नष, ये स्तेनाः द्रोहस्य स्थाने तिष्ठन्तो निर्गैतरमणाः रिपवः अक्षेषु अभि जागृधुः अभिकाङ्क्षन्ति अपहर्तुं माम् इव । बहन्ति च देवानां हृदये वीर्याम्, तेभ्यः बृहस्पते त्वद्भ्ये न केचन साम जानन्ति । 'साम वै एकोह' (ते ६, ६, ३, १) इति ब्राह्मणम् इति ॥ १६ ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुर्वनेभ्यस्परि त्वष्टार्जनत् साम्नःसाम्नः कुविः ।

स ऋणचिष्टण्या ब्रह्मणस्पतिर्द्रुहो हन्ता मह ऋतस्य धूर्तरि ॥ १७ ॥

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुर्वनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अर्जनत् । साम्नःऽसाम्नः । कुविः ।

सः । ऋणऽचित् । ब्रह्मणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । द्रुहः । हन्ता । महः । ऋतस्य । धूर्तरि ॥ १७ ॥

१-३. *रोऽपि विं लपः *रोऽप्यन्ते ल. २. नास्ति विं लपः, येन विं अं ल. ३. दोषिणम् ल लपः. ४. नास्ति अं. ५-५. नास्ति सूको. ६. इति सूको. ७. *भ्यः इति विं** अं लपः.

वेङ्कट० सर्वेभ्यः भूतेभ्यः उच्छ्रितम् हि त्वाम् जगतामस । त्वं मानाविधाभि सामानि जालासि । सा-
त्वं स्तोत्राणां कामम् अणमिव हृदये धिमोपि, अणस्य च वापयिता भवसि । अणः पतिः महतः
पशस्य भर्तरे जगध्वारं हन्ति ॥ १७ ॥

तव श्रिये व्यजिहीतु पर्वतो गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः ।

इन्द्रेण युजा तर्मसा परीवृतं बृहस्पते निरुपामौञ्जो अणवम् ॥ १८ ॥

तव । श्रिये । वि । अजिहीतु । पर्वतः । गवांम् । गोत्रम् । उतऽअसृजः । यत् । अङ्गिरः ।
इन्द्रेण । युजा । तर्मसा । परिऽवृतम् । बृहस्पते । निः । अपाम् । औञ्जः । अणवम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० तव श्रयणार्थं शिलोक्यः द्वारं विहाय न भयतोऽतिष्ठन्, यदा त्वम् अङ्गिरसां कुले जातः । गवाम्
समुदम् उदसृजः पणिभिरपहृतम्, तथा "इन्द्रेण सहायेन" मेघतमसा वृत्रेण परिवृतम् बृहस्पते ! अपाम्
अणवम् मेघम् निः औञ्जः, उञ्जति वधकर्मौ, तेजोभिरधो विद्ववान् असि इति ॥ १८ ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य युन्ता सुक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।

विश्वं तद् भद्रं यदवन्ति देवा बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १९ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वम् । अस्य । युन्ता । सुऽसुक्तस्य । बोधि । तनयम् । च । जिन्व ।
विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० "ब्रह्मणः पते" त्वम् इदं जगत् सर्वं नियच्छसि । स त्वम् इदं सूक्तं दुष्पस्व । त्वत्कुलात्तत्वात् तव
तनयम् माम् च ग्रीण्य । विश्वं तद् भद्रम् एव भवति यत् "रक्षन्ति" देवाः । वयं च स्वदक्षिताः बृहत्
वदेम विदथे सुवीराः इति ॥ १९ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः' ॥

षष्ठं व्याख्येद् द्वितीयस्य माधमोऽध्यायमज्जमा ।
सङ्कर्षणानुजो यस्य आताऽऽसीदनुजः कविः ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने
द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

— * —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥



अथ द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः

वेदूट०

'सिमामविद्वि प्रसंतम्' न्याचिख्यासति माधवः ।
तत्राक्रियेषु वाक्येषु कर्तव्यमुपदिश्यते ॥ १ ॥

अपेक्षया क्रियाक्षेपः कारकाणामिति स्थितिः ।
'यासते प्रजा भ्रष्टास्य परस्मिन्'^१ परिवचरन्ति ॥ २ ॥

'दधां इ सदेकयाः'^२ इति याचते तामिति क्रिया ।
'ता शिक्षया सदुमेदं सुमेयाः'^३ याचते जलम् ॥ ३ ॥

उपसर्गाः प्रयुज्यन्ते क्रियाक्षेपाय च^४ क्वचित् ।
'यन्ति सभिन्त्यु आ वरम्'^५ आग्रयणेदिति क्रिया ॥ ४ ॥

'इमे सोमासु इन्द्रवः सुतासो^६ अर्षिः'^७ भासते क्रिया ।
'अर्षयन्तु स्वराज्यम्'^८ इत्यत्रान्वास्ते'^९ क्रियापदम् ॥ ५ ॥

पक्षवेद् यदादिभोगेऽपि निहतं^{१०} पवि तिङ्पदम् ।
मध्ये क्रियापदाक्षेपस्तत्तद्वाचनानुरूपतः^{११} ॥ ६ ॥

'सुहो इन्द्रो य ओजसा'^{१२}, 'प्र यद्विचो हरिकः'^{१३} च ।
'न सो वराय सुहताम्'^{१४} ऋचस्तत्र निदर्शनम् ॥ ७ ॥

'अर्षु न त्वा वाचन्तम्'^{१५}, 'मनोजवेभिरिष्टिरे'^{१६} ।
'कृता यद् गर्भमदितिः'^{१७} आक्षिपन्ति^{१८} क्रियामिमाः^{१९} ॥ ८ ॥

'यदोपमेये नामवेति'^{२०} क्रियाशब्दस्तदाऽपि च ।
उपमेवान्वये योग्यामन्यामन्वाहरेद् क्रियाम्^{२१} ॥ ९ ॥

'भार्यत्वान्या बृद्धिरेव'^{२२}, 'सुनाद्राजन्वो × जुहोमि'^{२३} ।
'आगाविः समिष्टानि'^{२४} ऋचस्तत्र निदर्शनम् ॥ १० ॥

१. ऋ १, ४३, ९. २. ऋ १, १५०, १. ३. ऋ ६, ६७, ८. ४. नास्ति वि' लपे. ५. ऋ १, ४, ४. ६. कृता वि' अ' वैकज. ७. ऋ १, १६, ९. ८. ननु वि' लपे. ९. ऋ १, ८०, २. १०. 'प्र यासते वि' लपे; 'त्यशाले वि' अ'. ११. निहितं वि' लपे. १२. 'तुस्त...वि'; 'तुस्ततः अ' वैकज. १३-१४. नास्ति वि' अ'. † ऋ ८, ६, १. ‡ ऋ १, ३३, ५. § ऋ १, १४३, ५. १५. ऋ १, २२, १. १६. ऋ ६, ६२, ३. १७. ऋ ६, ६७, ४. १८. 'ति वि' लपे. १९. 'मिमास् वि' लपे; क्रिया रगाः वैकज. २०-२१. 'मेया' वैकज. २०-२०. क्रिया...क्रियाम् वि' अ'. २१. ऋ १, ११८, १. २२. ऋ २, २७, १. २३. ऋ २, १६, १.

'यान्नुद्धि ते रिषो वचा', 'स नो वृद्धि दिवस्पतिं' ।

अपेक्षन्ते, किचामेतां इत्याक्षेपः प्रपञ्चितः ॥ इति ॥ ११ ॥

[२४]

^१गृत्समदो भार्गवः शीतकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शीतहोत्रः) ऋषिः । ब्रह्मणस्पतिर्देवता,
प्रथमादशम्भोर्बृहस्पतिः, द्वादश्या इन्द्राग्न्यास्पति । जगती छन्दः,
द्वादशीषोडश्वी त्रिष्टुभ्यौ ।

सेभामविद्धि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नर्वया महा गिरा ।

यथा नो मीद्वान्स्तवते सखा तत्र बृहस्पते सीषधुः सोत नो मृतिम् ॥ १ ॥

सः । इमाम् । अविद्धि । प्रभृतिम् । यः । ईशिषे । अया । विधेम । नर्वया । महा । गिरा ।

यथा । नुः । मीद्वान् । स्तवते । सखा । तत्र । बृहस्पते । सीषधुः । सः । उत । नुः । मृतिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृत्समदः । सः^१ इमाम् अत्रियमाणां^२ स्तुतिम् । अविद्धि घनयदानेन नः^३ स्वे धनस्य ईशिषे ।
अनया परिचरम नर्वया महत्या स्तुत्या । यथा अस्माकं^४ इविषां सेका सखा^५ होसा तत्र स्तुतिं
करोति^६, हे बृहस्पते । साधय अस्माकम् अभिजापतं तथेति ॥ १ ॥

यो नन्त्वान्यनमन्नुजोर्जसोताददर्मन्युना शम्बराणि वि ।

प्राच्याव्यदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविशत् वसुमन्तं वि पर्वतम् ॥ २ ॥

यः । नन्त्वानि । अनमत् । नि । ओर्जसा । उत । अदर्दः । मन्युना । शम्बराणि । वि ।

प्र । अच्युत । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः । आ । च । अविशत् । वसुमन्तम् । वि । पर्वतम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः नमनीयानि बलेन नि नमयति । अपि च स विदारयति क्रोधेन^१ असुरकुलानि ।
प्राच्यावपति च अच्युतानि ब्रह्मणस्पतिः । तथा पणिभिः^२ अपहृतेः^३ पशुभिस्तदन्ते शिशोत्तमम् च
वि^४ आ अविशत् सः । मन्युना तथेति ॥ २ ॥

तद् देवानां देवतामाय कर्ष्वमश्रन् इच्छावदन्त वीळिता ।

उद् गा आजुदर्मिनद् ब्रह्मणा वृलमगूहत् तमो व्यचक्षुत् स्वः ॥ ३ ॥

तत् । देवानाम् । देवतामाय । कर्ष्वम् । अश्रन् । इच्छा । अवदन्त । वीळिता ।

उत् । गाः । आजुत् । अर्भिनत् । ब्रह्मणा । वृलम् । अगूहत् । तमः । वि । अचक्षुत् । स्वः । रिषि स्वः ॥ ३ ॥

१. अ १, २५, १. २-२. वृष्टिः...त इति वि' अ'. † अ २, ६, ५. ‡ 'जेते वि': 'जेते वैजज.
† 'जेते वैजज वि'. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि'. ५. मति' वि' अ' कपं. ६-६. ...रेति
वि' अ'. † तथा मूको. ७-७. नास्ति वि' अ'. † नास्ति मूको. ८. इते: वि' अ'. ९. नास्ति
मूको.

वेङ्कट० तत्र देवानाम् अविद्यायेन देवाय 'कर्म, यत्' गाः 'आविपृक्षतः अस्य विदुष्वद्वाराणि अभवन्', इदानीमपि असुरकुलानि सुदृशि, ततो यन् पश्यन् जन आश्रय, अभिनत् च मन्त्रेण असुरम्, अन्वकारं च तत्रत्यम् अहूत्, स्वदर्शयच्च आदित्यम् ॥ ३ ॥

अदमोऽस्यमवृत्तं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसार्णत् ।

तमेव विश्वे पापिरे स्वर्दृशी बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणम् ॥ ४ ॥

अदमोऽआस्यम् । अवृत्तम् । ब्रह्मणः । पतिः । मधुऽधारम् । अभि । यम् । ओजसा । अर्णत् । तम् । एव । विश्वे । पापिरे । स्वऽदृशीः । बहु । साकम् । सिसिचुः । उत्सम् । उद्रिणम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अदमपिद्वितास्यम् कञ्चन कृपम्' ब्रह्मणः पतिः मधुधारम् अभि अर्णत् यम् कलेन । मधु-धारम् इति तत्रत्यगवानिद्यायम् । तम् एव विश्वे पिबन्ति देवाः, ततो इविषामुत्पत्तेः । 'बहु च सह समुन्दनवद् गोधनम् ततः कृपात् उत्सं' सिसिचुः इति । यास्कास्त्वाह— अश्वत्थान्मास्थन्दनवन्तम् अवाकितम्, ब्रह्मणस्पतिः मधुधारम् अभि यमोजसा बलेनान्यर्णत्, तमेव सर्वे 'पिबन्ति रश्मयः सूर्यरसः बहेनं सह सिञ्चन्ति उत्समुद्रिणम्' उदकवन्ताम् (१०, १३) इति ॥ ४ ॥

सना ता का चिद् भुवेना भवीत्वा माद्रिः शरद्भिर्दुरी वरन्त वः ।

अयंतन्ता चरतो अन्यदन्यदिद् या चकार वयुना ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

सना । ता । का । चिद् । भुवेना । भवीत्वा । मात्ऽभिः । शरत्ऽभिः । दुरीः । वरन्तः । वः । अयंतन्ता । चरतः । अन्यत्ऽन्यत् । इत् । या । चकार । वयुना । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यानि प्रशानानि मन्त्रैः ब्रह्मणः पतिः नकार, तानि कामि चित् सनात्तानि भूतानि भूत्वा असुरान् मायमद्रिः शरैः सह देवाः युष्मदर्थम् पर्वतस्य द्वाराणि अभवन्, तेषां भूतानाम् अन्वदनम् च भूतम् प्रयत्नमकुर्वाणे सम्भ्राण्ते ब्रह्मणस्पतेः निर्गच्छतः इति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

अभिनक्षन्तो अभि ये तमान्शुनिधिं पणीनां परमं गुह्यं हितम् ।

ते विद्वांसः प्रतिचक्षुषानृता पुनर्यत उ आयन् तदुदीयुराविशम् ॥ ६ ॥

अभिनक्षन्तः । अभि । ये । तम् । आन्शुः । तिऽधिम् । पणीनाम् । परम् । गुह्यं । हितम् । ते । विद्वांसः । प्रतिचक्षुषे । अर्हता । पुनः । यतः । उं इति । आयन् । तत् । उद् । ईयुः । आऽविशम् ॥

१-१. नास्ति विं लपं. २-२. 'इत्' 'व्यमवत् वि'; 'पृथः मवत् अ'. ३-३. प्रतिचक्षुषे विं अ'. ४. 'अन्' यो मूळो. ५. नास्ति मूळो. ६. नास्ति विं लपं. ७-७. 'यद्रिः मवत् वि' अ'. † इ दे देव विं. ८-८ नास्ति मूळो.

वेङ्कट० अमिगच्छन्तः ये तम् आतवन्तः 'निधिम् पणिभिः अण्डवम् उत्तमं गुहायां निहितम् । ते प्राज्ञाः' तत्र सोषनविचक्षणि असुराणाम् अनृतानि मायाः इष्ट्वा पुनः च यतो देवलोकात् आगत, तम् एव आविश्य उरु ईशुः इति दृष्टमाह । अस्योत्तरा 'भूषणे निर्वचनार्था' ॥ ६ ॥

ऋतावानः प्रतिचक्ष्यान्ता पुनरात् आ तस्युः कुर्वयीं महस्पथः ।

ते बाहुभ्यां धमितमग्निमश्मनि नक्तिः सो अस्त्यररणो जहुर्हि तम् ॥ ७ ॥

ऋतवानः । प्रतिचक्ष्य । अनृता । पुनः । आ । अतः । आ । तस्युः । कुर्वयीः । महः । पथः । ते । बाहुभ्याम् । धमितम् । अग्निम् । अश्मनि । नक्तिः । सो । अस्ति । अरणः । जहुः । हि । तम् ॥

वेङ्कट० 'सत्यवन्तोऽसुराणाम्' अनृतानि इष्ट्वा ततस्ते पुनः च आस्थिताः विद्वांसः महतो^१ मार्गाद् देवलोकं प्रति गन्तुम् । ते बाहुभ्याम् धमितम् अग्निम् अश्मनि तस्मिन् 'पर्वते' निदधुः । ततश्च तस्मिन् पुरे न कश्चित् सः अरणः विद्यते पुरः सर्वो^२ अस्पृशिता इत्यर्थः, यस्मात् तत्र दृष्टाः अग्नि तम् जहुः इति ॥ ७ ॥

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्रोति धन्वना ।

तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो इशये कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

ऋतज्येन । क्षिप्रेण । ब्रह्मणः । पतिः । यत्र । वष्टि । प्र । तत् । अश्रोति । धन्वना । तस्य । साध्वीः । इषवः । यामिः । अस्यति । नृचक्षसः । इशये । कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यज्येन इत्यनेन शराणां क्षेपकेण धनुषा सह 'यत्र' इच्छति, तत्र प्रगच्छति ब्रह्मणः पतिः । तस्य साधवः शराः^१, यैः श्रेयति मनुष्याणां इष्टुम् भृग्याः कृत्वाप्रदेशजाणान् असुरान् देवानां दर्शनाय । देवानाम् अमृतो वधान 'तान्' इशयति इति ॥ ८ ॥

स सैन्यः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्ष्मो यद् वाजं भरते मुती धनाऽऽदित् सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ९ ॥

सः । सैन्यः । सः । विनयः । पुरः । इहितः । सः । सुस्तुतः । सः । युधि । ब्रह्मणः । पतिः । चाक्ष्मः । यत् । वाजम् । भरते । मुती । धनाः । आत् । इत् । सूर्यः । तपति । तप्यतुः । वृथा ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'सः मन्त्रैर्विश्लेषान्' सन्नयति । सङ्घर्षात् विश्लेषयति । देवैः पुरोहितः सुष्टु च स्वपते,

१-३. नि ... वाः वि^१ प्रदितम् अ^२. † पहा वि^३. २-२. नास्ति वि^१ अ^२. ३. ... वात् वि^१ अ^२. ४. नास्ति वि^१. ५-५. सुष्टुतम् अ^१; ... वः वि^२. † नास्ति मूको. ६-६ नास्ति अ^१; ... यवः वि^२. ७. मुता वि^१ अ^२. ८. संज्ञा^३ रूप.

बुद्धेऽपि च प्रादुर्भवति 'सः अद्यागः पतिः' । सोऽप्यम् वृक्षयति मनुष्यस्य स्तुत्यम् 'यत् सन्नम्,
धनानि च भरते । ततोऽभन्तरं स' सुवीर्यैः' तपति शक्यतापविताऽनावासेन ॥ ९ ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या ।

इमा सातानि केन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भङ्गते विशः ॥ १० ॥

विभु । प्रभु । प्रथमम् । मेहनाऽवतः । बृहस्पतेः । सुविदत्राणि । राध्या ।

इमा । सातानि । केन्यस्य । वाजिनः । येन । जनाः । उभये । भङ्गते । विशः ॥ १० ॥

वेङ्कट० विभुनि प्रभुणि च प्रथमम् एव हविर्भिः सिद्धतो यजमानस्य 'बृहस्पतेः शोभनधनानि
राध्यानि भवन्ति इमानि दानानि' वेनानां कामयितृणाम् आश्रयस्य बलवतोऽस्य, येन देवाः
मनुष्याः च भुजते इति ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाहके सप्तमाध्याये द्वितीयो वर्गः' ।

योऽर्वरे वृजने विश्वथा विभुर्ग्रहामु रण्वः शर्वसा वृक्षिथ ।

स देवो देवान् प्रति पप्रथे पृथु विश्वेदु ता परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

यः । अर्वरे । वृजने । विश्वथा । विभुः । महाम् । ऊँ इति । रण्वः । शर्वसा । वृक्षिथ ।

सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु । विश्वः । इत् । ऊँ इति । ता । परिभुः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः स्वम् अर्वरे स्पृष्टे 'वृजने विश्वथा विभुः महाम् उ रण्वः' बलेन बहसि । परोक्षः
शेषः । सः देवः देवान् प्रति पप्रथे प्रथयामास पृथु बलम् आस्मीयम् । विश्वानि एव
तानि परिभवति बुधानि 'अथम् अरागिव तेभिः' ॥ ११ ॥

विश्वं सत्यं मधवाना युवोरिदाषश्चन प्र भिनन्ति व्रतं वाम् ।

अच्छेन्द्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजैव वाजिना जिगातम् ॥ १२ ॥

विश्वम् । सत्यम् । मधवानां । युवोः । इत् । आपः । चन । प्र । भिनन्ति । व्रतम् । वाम् ।

अच्छे । इन्द्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नम् । युजाऽऽव । वाजिनां । जिगातम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्रदश देवता' । हे धनरक्षी ! युवयोरेव विश्वम् सत्यम् भवति । तथा युवयोरेव
वृष्टयर्थं कर्म आपः अपि न हिंसन्ति । हे इन्द्राब्रह्मणस्पती ! 'अस्मदीयम् हविः प्रति आगच्छन्तम्,
यथा वासलक्षणम् अन्नम् सहितम्' द्रावश्वाविति ॥ १२ ॥

१-१. नास्ति सूको. २-२. नास्ति वि' अ'. ३. सर्वभेः वि' अ'; सर्वविः अ'. ४. एव...ति वि';
वृष्टयति...ति अ'. ५-५. नास्ति वि' अ' लपे. ६. नास्ति वि' अ'. ७-७. आगच्छन्तम्...

उताशिष्ठा अनुं शृण्वन्ति बह्वयः सुभेयो विप्रो भरते मुती धना ।

वीळुद्वेषा अनु वर्णं क्रुणमादृदिः स हं वाजी संमिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥ १३ ॥

उत । आशिष्ठाः । अनुं । शृण्वन्ति । बह्वयः । सुभेयः । विप्रः । भरते । मुती । धना ।

वीळुद्वेषाः । अनुं । वर्णा । क्रुणम् । आदृदिः । सः । हं । वाजी । समुद्वेषे । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० ऋषि च शीघ्रतरा भूत्वा भवतोरनुशासनं देवाश्च अनु शृण्वन्ति योद्धारः । तथा
तुभ्यं सनाथां साधुहोत्रा भरते स्तुत्यां हवीषि । स इदंकोषो वशायाः पयोः पशुचातुं
वज्रमानामान् श्वणम् आदृदिः एभ्यो देयमस्ति इति मन्यमानः । सः अयम् ब्रह्मवान् भवति
युवे ब्रह्मणः पतिः इति ॥ १३ ॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद् यथावृषं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।

यो गा उदाजन् स दिवे वि चाभजन् महीव रीतिः शर्वसासत् पृथक् ॥ १४ ॥

ब्रह्मणः । पतेः । अभजन् । यथाऽवृषान् । सत्यः । मन्युः । महि । कर्मा । करिष्यतः ।

यः । गाः । उतऽआजत । सः । दिवे । वि । च । अभजन् । महीऽईव । रीतिः । शर्वसा । असत् । पृथक् ॥

वेङ्कट० ब्रह्मणः पतेः स्वइदं वनुगुणम् सत्यः एव कोषो भवति महत् कर्म करिष्यतः । यः पणि-
भिरपहृताः गाः उदाजन्, सः दिवे तत्रत्येभ्यो देवेभ्यो यथास्व वि अभजन् च । महतीव
वृद्धकरोतिः वेगेन स्वस्वं गृहं प्रति असत् गर्वा समूह इति ॥ १४ ॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वर्हा रायः स्याम रथ्योऽु वर्यस्वतः ।

वीरेषु वीरा उर्षं पृह्वि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वेपि मे हवम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मणः । पते । सुयमस्य । विश्वर्हा । रायः । स्याम । रथ्यः । वर्यस्वतः ।

वीरेषु । वीरान् । उर्षं । पृह्वि । नः । त्वम् । यत् । ईशानः । ब्रह्मणा । वेपि । मे । हवन् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० ब्रह्मणः पते । सोमनियमनस्य सर्वदा घनत्वं नेतायः स्वाम अक्षयतः । वीरेषु पुत्रेषु
अस्माकम् त्वम् वीरान् उपपश्यन्नां अनुस्यूते वीरान् जयच्छ । यदा स्वामी हविषा सह
कामयते अम आह्वानम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य पुन्ता सूक्तस्य बोधि तर्नयं च जिन्व ।

विश्वं तद् भद्रं यदवन्ति देवा बृहद् वंदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वम् । अस्य । युता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तर्नयम् । च । जिन्व ।
विभ्रंण । तत् । मुद्रम् । यत् । अर्वान्ति । देवाः । ब्रूहत् । वरेम् । चिदेयं । सुऽवीरः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (अ. २, २३, १९) व्याख्यातेषु ॥ १६ ॥

'इति द्वितीयाहके सप्तमाध्याये तृतीयो वयोः' ॥

[२५]

'पृथग्भद्रो भार्गवः सौमिकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौमहोत्रः) ऋषिः । ब्रह्मणस्पतिर्वेत्ता । जगती छन्दः ।'

इन्धानो अग्निं वनवद् वनुष्यतः कृतब्रह्मा शूशुवद् रानहव्य इत् ।
जातेन जातमति स प्र संसृते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

इन्धानः । अग्निम् । वनवत् । वनुष्यतः । कृतब्रह्मा । शूशुवत् । रानहव्यः । इत् ।
जातेन । जातम् । अति । सः । प्र । संसृते । ययम् । युजंम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अयम् ब्रह्मणः पतिः यम्' यम् सहस्रं करोति, सः अग्निम् इन्धानः पश्यायं हन्ति इन्धुमि-
च्छतः शशुन् । तथा कृतस्तोत्रो देवानां वर्धते इत्तद्विष्णुः । तथा इवेन मनुष्येण शशुमन्
'अति स सरति' अतिप्रसरिष्यति' ॥ १ ॥

वीरेभिर्वीरान् वनवद् वनुष्यतो गोभीं रयिं पप्रथद् बोधति त्मना ।
तोके च तस्य तर्नयं च वर्धते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

वीरेभिः । वीरान् । वनवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिम् । पप्रथत् । बोधति । त्मना ।
तोकेम् । च । तस्य । तर्नयम् । च । वर्धते । ययम् । युजंम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आत्मीयैः वीरैः अन्धान् वीरान् इन्धुम् इच्छतो हन्ति । गोभिः च धनं प्रपद्यति । बुध्यते
च आत्मना विधेयम् । तथा 'पुत्रम् तस्य पुत्रम् च वर्धयति' ॥ २ ॥

सिन्धुर्न क्षोदः शिर्षीर्वा ऋषायतो वृषेन् वधीरभि वृष्ट्योजसा ।
अघोरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

सिन्धुः । न । क्षोदः । शिर्षीऽवान् । ऋषायतः । वृषेऽव । वधीन् । अभि । वृष्टि । ओजसा ।
अघोऽव । प्रसितिः । न । अह । वर्तवे । ययम् । युजंम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति नृको.

२-२. वृष्टितम् वि' अ'.

३-३. 'तथा... प्रसवती वि' अ'.

वि' अतिप्रसरति वि' कवे; अतिप्रसरति क.

वेङ्कट० सिन्धुः नदी इव उदकं कर्मवादं भूत्वा हिंसकान् शत्रून् प्रक्षिणोति । तथा शत्रून् अयम् अभि
भवति ओजसा, यथा शार्ङ्गं कंसभः शिशुहृषणान् । सः 'अन्तेः इव स्वाहासन्धः न निवारयितुं
शक्यत' इति ॥ ३ ॥

तस्मा अपर्णन्ति दिव्या असश्वतः स सत्त्वभिः प्रथमो गोर्षु गच्छति ।
अनिमृष्टतविषिर्हन्तपोजसा ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४ ॥

तस्मै । अपर्णन्ति । दिव्याः । असश्वतः । सः । सत्त्वभिः । प्रथमः । गोर्षु । गच्छति ।
अनिमृष्टतविषिः । हन्ति । ओजसा । ययस्यम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तस्मै निपतन्ति दिव्याः आकाः सङ्घवर्जिताः । सः आरमोदैः परिवारकैः सह प्रथममेव गोर्षु
गच्छति । शत्रुभिः 'अनपभंशितबलः इति ताद् बलेन' ॥ ४ ॥

तस्मा इदं विश्वे धुनयन्तु सिन्धवोऽच्छिद्रा शर्म दधिरे पुरूणि ।
देवानां सुमे सुभगः स एधते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

तस्मै । इत् । विश्वे । धुनयन्तु । सिन्धवः । अच्छिद्रा । शर्म । दधिरे । पुरूणि ।
देवानाम् । सुमे । सुभगः । सः । एधते । ययस्यम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तस्मै एव सर्वे सिन्धवः स्वयन्ते, तथा अश्विद्वानि बहूनि गृह्याणि तं धारयन्ति, देवदत्ते
सुमे सुभनः ताः वधेते ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाहके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः' ॥

[२६]

'एत्समदो मार्गवः शौनकः (एवेम् भाद्रिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
ब्रह्मणस्पतिर्देवता । जगती छन्दः' ।

ऋजुरिच्छंसी वनवद् वनुष्यतो देवयन्निददेवयन्तमभ्यसत् ।
सुभ्रावीरिद् वनवत् पूत्सु दुष्टरं यज्वेदयज्पोर्वि भज्जाति भोजनम् ॥ १ ॥

ऋजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुष्यतः । देवयन् । इत् । अदेवयन्तम् । अभि । अभ्यसत् ।
सुभ्राऽअवीः । इत् । वनवत् । पूत्सु । दुष्टरम् । यज्वे । इत् । अयज्वोः । वि । भज्जाति । भोजनम् ॥

वेङ्कट० ऋजुः एव देवानां 'स्तोमो इति शत्रून्, देवानिच्छन्नेव अदेवयन्तम् अभि भवति । देवैः' सुष्ठु

१. नास्ति वि' र्पः; ... नदी अ'. २. नास्ति वि'. ३. नास्ति सूको. ४-४. 'भ्ये ... इ
वि' अ'. ५. गोष्ठे छप. ६-६. नास्ति वि' अ'. ७. नास्ति वि' अ'. ८. चिदाणि छ.
९-९. नास्ति सूको. १०-१०. 'मे ... वैः वि' अ'.

प्ररक्षमाण एव हन्ति युद्धेषु दुस्तरम् प्रयुम्, यन्वा एव नयजमानस्य धनमादत्त इति, तदिदं सर्वं ब्रह्मणस्पतिनेत्ये भवतीति ॥ १ ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूषं ।
हविष्कृणुष्व सुभगो यथासंसि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥ २ ॥

यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रम् । मनः । कृणुष्व । वृत्रतूषं ।
हविः । कृणुष्व । सुभगः । यथा । असंसि । ब्रह्मणः । पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'युयुत्सो' ब्रह्मणस्पतिम् वयान् । प्र गच्छ अगन्तरे मन्थमानान् प्रयुम् । मत्वा च भद्रम् मनः
उसुम् कुरु युद्धे । हविः च देवेभ्यः कुरु, यथा सुभगो भवसि । सर्वे त्वे त्वं ब्रह्मणः
पतेः रक्षणम् आ वृणीमहे ॥ २ ॥

स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।
देवानां यः पितरं प्राविवांसति श्रद्धार्जना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥ ३ ॥

सः । इत् । जनेन । सः । विशा । सः । जन्मना । सः । पुत्रैः । वाजम् । भरते । धना । नृभिः ।
देवानाम् । यः । पितरम् । प्राडविवांसति । श्रद्धार्जनाः । हविषा । ब्रह्मणः । पतिम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः एव जन्मपदेन जन्मपदस्यैः मनुष्यैः च अहं धनानि च विभक्तिं, तथा सर्वेण
जातेन रक्षणेन आत्मीयैः पुत्रैर्दासैश्च सह, यः देवानाम् पालयितारम् ब्रह्मणः पतिम् परिचरति
श्रद्धामनस्कः हविषा इति ॥ ३ ॥

यो अस्मै हव्यैर्धृतवद्भिरविधत् प्र तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।
उरुध्वतीमहंसो रक्षती रिषोऽहोश्चिदस्मा उरुचक्रिदुसुतः ॥ ४ ॥

यः । अस्मै । हव्यैः । धृतवत्सभिः । अविधत् । प्र । तम् । प्राचा । नयति । ब्रह्मणः । पतिः ।
उरुध्वतिः । इमः । अहंसः । रक्षति । रिषः । अहोः । चित् । अस्मै । उरुचक्रिः । अदुसुतः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः अस्मै हविर्भिः धृतसहितैः परिचरति, तम् अस्मै देवः उरुचै नयति, अहर्तेः च
रक्षति पत्नम्, तथा हिंसितुः च रक्षति, 'आहन्नुश्च । अस्मै बहु करोति' महान् इति ॥ ४ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

१. यजमानस्य वि^१ हव्यैः यथा^२ अ^३. २-२. युद्धेषु वि^४ अ^५. ३. वरुक्तं सूको. ४. 'याम् वि^६.
५-५. ... यैः वि^७; युद्धैः अ^८. ६. यथा सूको, ७-७. युद्धेषु वि^९ अ^{१०}. † ब्रह्मणस्पतिः च प्रस्तावः;
यजमानस्य वि^{११}. ८. यथायैः वि^{१२} हव्यैः च यो वि^{१३} अ^{१४} ह. ९-९. युद्धेषु वि^{१५} अ^{१६}. † न^{१७} ह. १०-१०. नास्ति सूको.

[२७]

‘कूर्मो गार्समदो घृत्समदो वा ऋषिः । आदित्या देवता । त्रिन्दुप् इन्द्रः ।’

इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः सनाद् राजभ्यो जुह्वा जुहोमि ।
शृणोतु मित्रो अर्यमा भर्गो नस्तुविज्ञातो वरुणो दक्षो अंशः ॥ १ ॥

इमाः । गिरः । आदित्येभ्यः । घृतस्नूः । सनात् । राजभ्यः । जुह्वा । जुहोमि ।
शृणोतु । मित्रः । अर्यमा । भर्गः । नः । तुषिऽज्ञातः । वरुणः । दक्षः । अंशः ॥ १ ॥

वेङ्कट० कूर्मो गार्समदः । इमाः स्तुतीः आदित्येभ्यः घृतप्रस्राविणीतिव स्वाहुतया समात्तनेभ्यः राजभ्यः
यथा जुह्वा आहुतीर्होतुः, ‘घृत्सम् त्रिन्दुमि । ताभ्यस्माकम् । मित्रादयः’ सतादितेः पुत्राः
शृण्वन्तु अन्वदं ज्ञापमानाः । बहुजनत इन्द्रः । धाता दक्षः इति ॥ १ ॥

इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य मित्रो अर्यमा वरुणो जुषन्त ।
आदित्यासुः शुचयो धारपूता अर्बुजिना अनवद्या अरिंष्टाः ॥ २ ॥

इमम् । स्तोमम् । सक्रतवः । मे । अद्य । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । जुषन्त ।
आदित्यासुः । शुचयः । धारपूताः । अर्बुजिनाः । अनवद्याः । अरिंष्टाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम् स्तोमम् समात्तकर्माणः मे ‘अद्य मित्रादयः सेवन्त्याम् आदित्याः निर्मलाः’ पूतस्तोमभाराः
अर्बुजिनाः अवशरहिताः अर्हिंसिताः ॥ २ ॥

त आदित्यासं उरवो गभीरा अर्दब्धासो दिप्सन्तो भूर्यश्वाः ।
अन्तः पश्यन्ति वृजिनात साधु सर्वे राजभ्यः परमा चिदन्ति ॥ ३ ॥

ते । आदित्यासुः । उरवः । गभीराः । अर्दब्धासुः । दिप्सन्तः । भूरिऽश्वाः ।
अन्तरिति । पश्यन्ति । वृजिना । उत । साधु । सर्वेभ्यः । राजभ्यः । परमा । चित् । अन्ति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ते आदित्याः बहुच्छरीराः गभीराः अर्हिंसिताः शत्रून् ‘हिंसितुम् इच्छन्तो बहुदर्शनाः । ते
मनुष्याणाम्’ अन्तः स्थित्वा पापानि साधुनि च पश्यन्ति । सर्वम् पश्यान् अपि दूरस्थानि अन्तिके
भवन्ति तत्रतत्र सजापादः ॥ ३ ॥

धारयन्त आदित्यासो जगत् स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।
दीर्घाधिषो रक्षमाणा असुर्यमृतावान्धर्यमाना ऋणानि ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूको. २-२. नास्ति अं. ३-१. नास्ति वि. २. ‘वाः इति वि’ अं.
४-४. नास्ति अं. ५-१. नास्ति वि. ५. नास्ति वि. छपं. ६-६. वि ... यात् वि; नास्ति अं.
७. सम्भवात् वि छपं.

धारयन्तः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य । सुवर्नस्य । गोपाः ।
दीर्घऽर्धिवः । रक्षमाणाः । अर्यमन् । अतऽर्जानः । चर्यमानाः । ऋणानि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० धारयन्तः आदित्याः कर्म रथादरे च देवाः विश्वस्य भुवनस्य गोपावितारः दीर्घकर्माणः
रक्षमाणाः अनुराणां स्वभूतं बलं वक्षिणाः अनुष्वाणाम् ऋणानि चापमानाः ॥ ४ ॥

विद्यामादित्या अर्वसो वो अस्य यदर्यमन् भय आ चिन्मयोभु ।
युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वभ्रैव दुरितानि वृज्याम् ॥ ५ ॥

विद्याम् । आदित्याः । अर्वसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । भये । आ । चित् । मयःऽनु ।
युष्माकम् । मित्रावरुणा । प्रऽर्जितौ । परि । श्वभ्राऽइव । दुःऽर्जितानि । वृज्याम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे आदित्याः । युष्मदीये रक्षणमहं अभिष्य, अर्यमन् । मनुष्यस्य भये सति यत् रक्षणम्
आगत्य सुखं भावयति । हे मित्रावरुणौ । महमादित्यानां प्रणयने परि वर्जयामि अवतानीय
दुरितानि ॥ ५ ॥

‘इति द्वितीयाष्टके सप्तमान्याये षष्ठो वर्गः’ ॥

सुगो हि वो अर्यमन् मित्र पन्था अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।
तेनादित्या अर्धि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहन्तु शर्म ॥ ६ ॥

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पन्थाः । अनृक्षरः । वरुण । साधुः । अस्ति ।
तेन । आदित्याः । अर्धि । वोचत । नः । यच्छत । नः । दुःऽपरिहन्तु । शर्म ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे अर्यमन् । मित्र । वरुण । सुगमः कण्ठकवर्जितश्च पन्थाः युष्माकम् अस्ति हि । तेन हे आदित्याः ।
अस्मान् प्रणयन्तः अस्माकमधिक्चनं कुरुत । यच्छत च अस्मभ्यम् शत्रुभिः दुष्परिहन्तु
सुखम् ॥ ६ ॥

पिपर्तु नो अर्दित्ति राजपुत्राऽति द्वेषास्यर्यमा सुगोभिः ।
बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरुवीरा अरिंथाः ॥ ७ ॥

पिपर्तु । नः । अर्दित्तिः । राजपुत्रा । अर्ति । द्वेषासि । अर्यमा । सुगोभिः ।
बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम । पुरुऽवीराः । अरिंथाः ॥ ७ ॥

१. यत् मं विं अं ल् कर्षे. २-२. नास्ति विं अं. ३-२. नास्ति सूको. ४. तत् विं अं कर्षे.

५. पित्त ल.

वेङ्कट० राजानः पुत्रा वस्याः सा अदितिः अस्मान् अति पारयतु सुगमैर्मायैः शत्रून्, अर्पमा च । मित्रावरुणयोर्महत् शर्म वचम् उप स्थान बहुपुत्रा अदिसिता ॥ ७ ॥

त्रिभो भूर्माधारयन् त्रींशत् शून् त्रीणि व्रता विदथे अन्तरेपाम् ।

ऋतेनादित्या महिं वो सहित्वं तदर्यमन् वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥

त्रिभः । भूर्माः । धारयन् । त्रीन् । शत । शून् । त्रीणि । व्रता । विदथे । अन्तः । एषाम् ।

ऋतेन । आदित्याः । महिं । वः । सहित्वं । तत् । अर्पमन् । वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'महत्त्वात् लोका भूमय उप्यन्ते, रीतत्वाद् दिवः । तिस्रः एव वः' भूमयः सन्ति, दिवश्च । 'तिस्रो वायः सवितुः' (अ १, ३५, ६) इति मन्त्रः । त्रीणि च वशे अन्तः एषाम् मत्वाणि इति सवनाभिप्रायम् । सत्येनैव महत् हे आदित्याः ! भवतां महत्त्वम् । तत् 'करुणार्णे च इति' ॥ ८ ॥

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुच्यो धारयूताः ।

वस्वेष्वज्ञो अनिमिषा अर्दग्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

त्री । रोचना । दिव्या । धारयन्त । हिरण्ययाः । शुच्योः । धारयूताः ।

वस्वेष्वज्ञः । अनिमिषाः । अर्दग्धाः । उरुशंसाः । ऋजवे । मर्त्याय ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'दिव्यानि त्रीणि रोचनानि लोकान् इमे' धारयन्ति हिरण्ययनरीराः निर्मलाः चाराभिरिव पूताः जाग्रतो निमेषवर्जिताः अदिसिताः साधवे' वज्रमानाय बह्वासेसनाः ॥ ९ ॥

त्वं विश्वेषां वरुणामि राजा ये च देवा अंसुर ये च मर्ताः ।

शतं नो रास्व शरदो विचक्षेऽज्ञयामायुषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥

त्वम् । विश्वेषाम् । वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः । अंसुर । ये । च । मर्ताः ।

शतम् । नः । रास्व । शरदः । विचक्षे । अज्ञयाम् । आयुषि । सुधितानि । पूर्वा ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'दमशीनाम् वरुण' देवीनां' मातृशीणाम् च विश्वाम्' राजा असि' बलवन् ।' सः त्वम् अस्माकम् शतम् शरदः विदशंसाय देहि । अज्ञयाम्' अज्ञानि त्वमि मुनिहितानि एतानि ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाह्वके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः' ॥

न दक्षिणा वि चिकित्ते न सुव्या न प्राचीनमादित्या नोत पुत्र्या ।

पाक्या चिद् वसवो धीर्या चिद् सुष्मानीतो अभयं ज्योतिरदयाम् ॥ ११ ॥

१-१. ...व्या वि' अ', २-२. कला...वि', कला...अ', ३-३. ...निमि वि' अ', ४. सववो वि' अ' लपे. ५-५. ...शान वि', मुदितम् अ', † उन्नेषाम् वि' अ लपे. ‡ देवा' अ लपे. ६. नास्ति सूको. ७. 'वाग् सूको. ८. 'श्यामः वि' अ', ९-९. नास्ति सूको.

न । दक्षिणा । वि । चिकित्से । न । सुभ्या । न । प्राचीनम् । आदित्याः । न । उत । पुश्वा ।
प्राक्या । चित् । वसुवः । धीर्या । चित् । पुष्पाऽर्नीतः । अमयम् । ज्योतिः । अश्याम् ॥११॥

वेङ्कट० रात्रावन्धकारसद्भावात् न 'अतन्मन्त्रेण दिशु किञ्चिदपि ज्ञापते । तथा सति' पस्तस्योऽप्राज्ञो
धीरो वाऽहं पुष्पाभिः प्रणीतः अमयम् वेजः अश्याम् हे वासवितारः ! ॥ ११ ॥

यो राज्ञम्य ऋतनिम्ब्यो दृदाशु यं वर्धयन्ति पुष्टयश्च नित्याः ।

स रेवान् याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२ ॥

यः । राज्ञम्यः । ऋतनिऽम्ब्यैः । दृदाशु । यम् । वर्धयन्ति । पुष्टयैः । च । नित्याः ।

सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुदावा । विदथेषु । प्रशस्तः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० निगदस्यास्येति ॥ १२ ॥

शुचिरपः मयवसा अदंश्च उपं श्वेति वृद्धव्याः सुवीरः ।

नकिष्टं घ्नन्त्यन्तितो न दुराद् य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥ १३ ॥

शुचिः । अपः । मयवसाः । अदंश्चः । उपं । श्वेति । वृद्धव्याः । सुवीरः ।

नकिः । तम् । घ्नन्ति । अन्तितः । न । दुरात् । यः । आदित्यानाम् । भवति । प्रणीतौ ॥ १३ ॥

वेङ्कट० शुचिः, शोचते: 'दीप्तिकर्मणः, उद्रकानि सुसस्यानि अहिंसितः वा निवसति' प्रवृद्धाशः सुदुलः ।
तम् न केचन^१ अन्ति समीपात् दुरात् शोच्याय, यः^२ आदित्यानाम् भवति प्रणयने ॥ १३ ॥

अदिते मित्रं वरुणोत मूलं यद् वीं वयं चकृमा कच्चिदार्गः ।

उर्वेश्याममयं ज्योतिरिन्द्र मा नो दीर्घा अभि नश्नन्तमिन्नाः ॥ १४ ॥

अदिते । मित्रं । वरुण । उत । मूलं । यत् । वीं । वयम् । चकृम । कत् । चित् । आर्गः ।

उरु । अश्याम् । अमयम् । ज्योतिः । इन्द्र । मा । नुः । दीर्घाः । अभि । नश्नन् । तमिन्नाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अदिते । मित्रं । अपि च वरुण । दयां कुरु, 'यत् किम् चिद् वा वयम् आगः कृतवन्तः । हे
इन्द्र !^१ मह्यम् अमयम् ज्योतिः अश्याम् । मा^२ अस्मान् दीर्घाः अभि न्वाप्तुवन्तु तमिन्नाः ॥ १४ ॥

१. '२: स्रज्जाय वि' अ'; 'रसंभवात् लपे. २-२. न ... वि' अ'. ३. वक्तव्ये' वि' अ' लपे.
४-४. दीप्ति ... ति वि'; दीप्ति ... अ'. ५. तेवम वि' अ'. ६. नास्ति वि' लपे. ७-७. वृद्धितम् वि';
नास्ति अ'. † यदि वि' लपे. ‡ नास्ति लपे. ८. नास्ति लपे.

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।

उभा क्षयात्ताजयन् याति पृत्तमावर्षी भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥

उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति समऽस्मीची । दिवः । वृष्टिम् । सुऽभगः । नामे । पुष्यन् ।

उभा । क्षयी । आऽजयन् । याति । पृत्तऽस्तु । उभौ । अर्षी । भवतः । साधू इति । अस्मै ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यावापृथिवी समीची^१ अस्मै कामम् आप्याययतः । तत्र दिवः^२ अस्मी सुभनः इष्टिम् पुभान् भवति । नाम इति पूरणम्^३ । एवमहिरात्री चाऽऽभिमुख्येन जयन् याति युक्तेषु । तयोभे अर्षे पूर्वकायोऽपर-
कायश्च अस्मै साधुनी भवतः ॥ १५ ॥

या वीं माया अभिद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिषे विचृत्ताः ।

अश्वीत्त तौ अति येषु रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्त्स्याम ॥ १६ ॥

याः । वः । मायाः । अभिऽद्रुहे । यजत्राः । पाशाः । आदित्याः । रिषे । विऽचृत्ताः ।

अश्वीऽश्व । तान् । अति । येषुम् । रथेन । अरिष्टाः । उरौ । आ । शर्मन् । स्वाम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० याः^१ वः मायाः^२ अभिद्रुहे^३ यजत्राः^४ पाशाः^५ आदित्याः^६ रिष्याम्^७ अर्षीष
प्रसारिताः, अश्ववान् इव तान् रथेन अहनतीत्य वाचाम्, अश्वताश्च महति सुखे वा भवेमेति^८ ॥ १६ ॥

माहं मधोनो वरुण प्रियस्य भूरिदान् आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादर्व स्थां बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥

मा । अहम् । मधोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदान् । आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽपमात् । अर्व । स्थान् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० न अहम् धनवतः^१ सरुवुः^२ हे वरुण । शूनम् मां बृहत् त्वं धनप्रदानेन वर्धयेति आविदम्
आवेद्यानि बहुदानस्य^३ आपेः च । मा^४ अहम् राजन्^५ धमात्^६ सुयमात्^७ अवरुणो भवामि
सुन्द नियच्छतीति ॥ १७ ॥

^१ इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्यायेऽष्टमो वर्गः ॥

[२८]

^१ कुर्मो गार्त्समदो गृत्समदो वा अपिः । वरुणो देवता । त्रिपुष्प इन्द्रः^२ ।

इदं कुवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सान्त्यभ्यस्तु मृह्णा ।

अति यो मन्द्रो यजथाय देवः सुकीर्ति भिक्षे वरुणस्य भूरः ॥ १ ॥

१. नास्ति सूक्तो. २-२. 'सी'... गन् वि' अ. ३. वनवन् क लरे. ४-४. यः पूषाम् वि' अ.
† नास्ति सूक्तो. ‡ ये वि' क लरे. ५. गन्ताः कर्ष. ६-६. 'नः' इडान्तव वि' अ. ७. नास्ति वि'.
८. नास्ति वि' क. ९. सुऽपाम् वि' लरे. १०-१०. नास्ति सूक्तो.

इदम् । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । सन्ति । अग्नि । अस्तु । मुह्य ।
अति । यः । मन्द्रः । युज्याय । देवः । सुऽक्रीतिम् । भिक्षे । वरुणस्य । भूरैः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदम् अहं ज्ञानवस्थादितेः पुत्रस्य स्वराजः विश्वानि 'विद्यमानानि कर्मणि महता
स्त्वोपेणाभिभवामि । मादधिता यः देवः अत्यन्तं पञ्जमानाय भवति', तस्य प्रष्टव्यं वरुणस्य
'शोभनकीर्तनं वनम्' भिक्षे ॥ १ ॥

तव व्रते सुभगांसः स्वाम स्वाध्वो वरुण तुष्टुवांसः ।
उपार्यन उपसां गोमतीनामग्रयो न जरमाणा अनु द्यून् ॥ २ ॥

तव । व्रते । सुऽभगांसः । स्वाम् । सुऽआध्वैः । वरुण । तुष्टुऽवांसैः ।
उपऽअर्यने । उपसाम् । गोऽमतीनाम् । अग्र्यैः । न । जरमाणाः । अनु । द्यून् ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव कर्मणि सुभगाः स्वाम् सुकर्मणो दे वरुण । 'स्वाम् तुष्टुवांसः । उपाराम् शब्दमतीनाम्
उपायनेो अग्रयः इव स्तूपानाम् अन्वहम् । ते यथा दीप्ताः शोभनाः, एवं वयमपि
स्वामेति ॥ २ ॥

तव स्वाम पुरुवीरस्य शर्मक्षुशंसस्य वरुण प्रणेतः ।
युयं नः पुत्रा अदितेरदब्धा अग्नि क्षमध्वं युज्याय देवाः ॥ ३ ॥

तव । स्वाम् । पुरुऽवीरस्य । शर्मन् । उरुऽशंसस्य । वरुण । प्रनेतरिति । प्रऽनेतः ।
युयम् । नः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः । अग्नि । क्षमध्वम् । युज्याय । देवाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तव स्वाम बहुवीरस्य सुक्ते बहुस्तुतस्य दे वरुण । प्रणेतः । 'युयम् अस्मान् अदितेः पुत्राः । अदि-
सिताः । अदब्वहनाय शक्तानो कुरुत' देवाः । 'अग्नि नो तीरो अर्चति समेत' (ऋ. २, २३, १)
इति मन्त्रः ॥ ३ ॥

प्र सीमाद्वित्यो असृजद् विधृतां ऋतं सिन्धवो वरुणस्य यन्ति ।
न श्राम्यन्ति न वि मुञ्चन्त्येते वयो न पपृरघुया परिजमन् ॥ ४ ॥

प्र । सीम् । आदित्यः । असृजत् । विऽधृतां । ऋतम् । सिन्धवः । वरुणस्य । यन्ति ।
न । श्राम्यन्ति । न । वि । मुञ्चन्ति । एते । वर्यैः । न । पपृः । रघुया । परिऽजमन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सिन्धुर् वरुणः सर्पतः प्र असृजद् विधृतां वरुणस्य उदकमेव ते न प्राप्नुवन्ति 'न श्राम्यन्ति न
च स्पन्दन्तं कदाचिद् वि मुञ्चन्ति एते । पक्षिणाः' इव पतन्ति लघवः पवित्रो गमने ॥ ४ ॥

१-१. 'आता ... न' वि' अ'. † नास्ति सूको. २. 'दृढं' वि'. ३-३. 'तीनपनम्' वि' लपं.
४-४. 'मुदितम्' वि' अ'. † नास्ति सूको. ५. 'एव' वि'. ६. 'वीर्यव' वि' अ'. ७-७. 'युव' ... स्य
वि' अ'. † 'एव' वि' ल' लपं. ८. नास्ति सूको. ९. नास्ति वि' लपं. १०-१०. 'मुदितम्' वि' अ'.
† 'मुञ्चति' वि' ल' लपं. ‡ नास्ति सूको.

वि मच्छ्रुधाय रक्षनाभिवागं ऋष्याम ते वरुण खामुतस्य ।

मा तन्तुंश्लेष्टि वर्यतो विर्यं मे मा मात्रा शार्पसः पुर ऋतोः ॥ ५ ॥

वि । मत् । श्रय्य । रक्षनाम्श्लेष्टि । आगोः । ऋष्याम । ते । वरुण । खाम । ऋतस्य ।

मा । तन्तुः । श्लेष्टि । वर्यतः । विर्यम् । मे । मा । मात्रा । शारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥५॥

वेङ्कट० हे वरुण ! मत्तो रक्षुम् इव पापे विश्लथव । प्राप्नुयाम तत्र अभ्युदयस्य नदीम् । मा सुप्रम्
खिन्ने भवतु कर्म 'नगतः मे । मा च मात्रा शीर्षा भवतु । कर्मणः' पुरा संस्थानकालाद् इति
कर्मकरणं वस्तुकरणमिवाह ॥ ५ ॥

इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः ॥

अपो सु म्यंक्ष वरुण भियसं मत् सभ्राहृतावोऽनु मा गृभाय ।

दामेव कृत्साद् वि मुमुग्ध्यहो नृदि त्वदारे निमिषंश्चनेशे ॥ ६ ॥

अपो इति । सु । म्यंक्ष । वरुण । भियसम् । मत् । सभ्राहृत् । ऋतः । अनु । मा । गृभाय ।

दामेऽव । कृत्साद् । वि । मुमुग्ध्यहो । अंहः । नृदि । त्वत् । आरे । निमिषः । चने । ईशे ॥६॥

वेङ्कट० हे वरुण ! मत्तो मयं सुष्ठु अपगमय । हे तामाद् ! सत्यवद् ! माम् अनुगृह्याण । 'कृत्साद्
तन्तिमिव पापं विमोक्षय । नृदि त्वयि असति' कश्चन निमेषस्य चेश्वरो भवति ॥ ६ ॥

मा नो बुधैर्वरुण ये तं इष्टावेनः कृष्वन्तमसुर भ्रीणन्ति ।

मा ज्योतिषः प्रवसुथानि गन्म् वि ष्ट मृषः शिशथो ज्विसे नः ॥ ७ ॥

मा । नः । बुधैः । वरुण । ये । ते । इष्टौ । एनः । कृष्वन्तम् । असुर । भ्रीणन्ति ।

मा । ज्योतिषः । प्रवसुथानि । गन्म् । वि । सु । मृषः । शिशथः । ज्विसे । नः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् आयुधैः हे वरुण ! हिंसीः, ये सव यज्ञे यतामहे । पापं 'कृष्वन्ते बलवन् ! तवाऽऽयुधानि
थानि हिंसन्ति तैः । मा' वयम् ज्योतिषः प्रवसुथान् विचोगान् गन्म', मृषं पश्येम । अस्माकं
जीवनाय ताम् सुष्ठु विप्रमयेति ॥ ७ ॥

नमः पुरा ते वरुणोत नूनमुतापरं तुविजात व्रवाम ।

त्वे हि कुं पर्वते न श्रितान्वप्रच्युतानि दूलम व्रतानि ॥ ८ ॥

नमः । पूरा । ते । वरुण । उत । नूनम् । उत । अपरम् । त्विऽज्ञात । त्रवाम ।
 त्वे इति । हि । क्रम् । पर्वते । न । श्रितानि । अप्रऽप्युतानि । दुःऽद्रम् । प्रतानि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पूरा च ते नमः वरण! 'सम्प्रति च अपि च तवोर्ध्वमपि बहुमनन! त्रवाम' । त्वधि
 हि पर्वते इव श्रितानि, क्रम् इति परणम्, अप्रऽप्युतानि हे दुर्म! तव कर्मानि ॥ ८ ॥

परं क्रुणा सावीरभ मत्कृतानि माहं राजन्तन्यकृतेन भोजम् ।
 अव्युष्टा इन्दु भूर्यसीरुषाम् आ नो जीवान् वरुण तासुं श्राधि ॥ ९ ॥

परा । क्रुणा । सावीः । अर्ध । मत्ऽकृतानि । मा । अहम् । राजन् । अन्यऽकृतेन । भोजम् ।
 अविऽउष्टाः । इत् । तु । भूर्यसीः । उपसीः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तासुं । श्राधि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपि च भस्माकृतानि क्रुणानि परा सावीः, मा' अहम् 'राजन् । अन्यप्रयुक्तेन अनेन भोजम् ।
 अव्युष्टाः एव मन बह्वदः' उपसः । क्रुणभवादानागतार्था निद्रायाम् एवम् अव्युष्टान्तापु तास्व-
 स्मान् जीवतः हे वरण! कुरु स्वेनैव घनेन ॥ ९ ॥

यो मे राजन् युज्यो वा सखा वा स्वमे भयं भीरवे मद्भ्रमाहं ।
 स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद् वरुण पाद्भ्रस्मान् ॥ १० ॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वमे । भयम् । भीरवे । मद्भ्रम् । आहं ।
 स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वम् । तस्मात् । वरुण । पाद्भिः । अस्मान् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यः मे राजन् वरण! नियोक्यः' वा सखा वा स्वमे भयम् इष्टमिति भीरवे मद्भ्रम् अर्हति,
 स्तेनः' वा वृकः वा भस्मान् द्वितितुमिच्छति त्वम् तस्मात् वरण! अस्मान् रक्षेति ॥ १० ॥

माहं मधोनो वरुण प्रियस्य भूरिऽदाहं आ विदं शूर्नपापेः ।
 मा रायो राजन्सुयमादर्वं स्यां वृहद् वदेम विदथे सुवीरोः ॥ ११ ॥

मा । अहम् । मधोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाहः । आ । विदम् । शूर्नम् । आपेः ।
 मा । रायः । राजन् । सुयमात् । अर्ध । स्याम् । वृहत् । वदेम । विदथे । सुवीरोः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० (अ. २, २७, १० इ.) ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वर्गः' ॥

१. तव वि' क लपे. २-२. ... वाम वि' क. ३. नास्ति क लपे. ४. दुर्दम अ'.
 ५. व लपे. ६-६. ... इप वि' अ'. ७. 'कन्वो नो वि' अ'. ८-८. नास्ति वि'; ... नो अ'.
 ९-९. नास्ति सूको.

[२९]

'स्रमो गार्समदो गृस्समदो वा ऋषिः । विश्वे देवा देवता । जित्पुप् ऊन्दः' ।

धृतव्रता आदित्या इषिरा आरे मत् कर्त रद्वरिवागीः ।

शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वा अवसे हुवे वः ॥ १ ॥

धृतव्रताः । आदित्याः । इषिराः । आरे । मत् । कर्त । रद्वरिवागीः । आगीः ।

शृण्वतः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वा । अवसे । हुवे । वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे धृतव्रताः! आदित्याः! इषियाम् एषणशीलाः! कृते मत्तः कुरुत पापम्, ये रद्वरिवागीस्मै प्रेरयन्ति तानिव मन्त्रवेलावाम् । हे वरुणादयः! स्तुतीः शृण्वतः भवतो भद्रं ज्ञानम् रक्षणाय कृषामि । पुतः वः इति पूरणम् इति ॥ १ ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्यूयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतर्षुयोत ।

अभिस्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मूर्ख्यतापरं च ॥ २ ॥

यूयम् । देवाः । प्रमतिः । युवम् । ओजः । युवम् । द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।

अभिस्तारोः । अभि । च । क्षमध्वम् । अद्य । च । नः । मूर्ख्यते । अपरम् । च ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'यूयम् देवाः! प्रमतिमाभिता कुरुता ओजः च, यूयम् एव अर्वाहितानि द्वेषांसि पृथक् कुरुत, अभिस्तारोः अभि च क्षमध्वम्, अद्य इवः च अस्मान् सुखयतेति' ॥ २ ॥

किम् नु वः कृणवामापरिण किं सनेन वसव आप्येन ।

यूयं नो मित्रावरुणादिते च स्वस्तिमिन्द्रामरुतो दधात ॥ ३ ॥

किम् । नु इति । नु । वः । कृणवाम् । अपरिण । किम् । सनेन । वसवः । आप्येन ।

यूयम् । नः । मित्रावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिम् । इन्द्रामरुतः । दधात ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'युष्मन्धे सम्प्रतितनेन किम् उ सनात्तनेन इषिया परिस्वरणम् कृणवाम, अथवा अपरिण इति । विष्टे स्पष्टम्' ॥ ३ ॥

ह्ये देवा यूयमिद्रापयः स्थ ते मृळत नार्धमानानु मह्यम् ।

मा वो रथो मध्यमवाळते भृन्मा युष्मावत्स्त्रापिषु श्रमिष्म ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूळो. २-२. एषण ... वि' अ'. † 'तां वि' ल लपं. ‡ अमदम् वि'.
३-३. सुदितम् वि' अ'. † 'स्य वि' लपं. ‡ अवि वि' लपं. ४-२. सुदितम् वि' अ'.
† संसृतेन लपं; संसृतेन वि'. ‡ 'धम् इति वि'.

हृये । देवाः । युयम् । इत् । आपर्यः । स्थ । ते । मूळत् । नार्धमानाय । मर्धम् ।
मा । वः । रथः । युष्मत्स्वाद् । ऋते । भुत् । मा । युष्मावत्सु । आपिषु । अमिष्म ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे देवाः ! युयम् एव मम बन्धवः स्थ, ते सुखयत याचमानाय मह्यम् । मा युष्माकम् रथः मन्त्रे भवन्तमन्तरिक्षं यो वहति दिवो युष्माद् स युष्माभिः ऋते भवतु । भवतिः सह गच्छतु । मा वर्ष युष्मत्सदृशेषु बन्धुषु सरसु धनमाम चनाभावादिनेति ॥ ४ ॥

प्र वृ एकौ मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितव शशास ।

अरे पाशा अरे अघानि देवा मा मार्वि पुत्रे विमिव प्रभीष्ट ॥ ५ ॥

प्र । वृः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पिताऽईव । कितवम् । शशास ।
अरे । पाशाः । अरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अर्धि । पुत्रे । विमऽईव । प्रभीष्ट ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'युष्माकम् एकः वरुणः भूरि पापं हिनस्ति । यस्मात् माम् पितेव कितवपुत्रम् शशास । वरुण-
मयाद् हि पापं नानुविद्यति । हे देवाः ! वरुणपाशाः मत्तो वृरे भवन्तु, एवम् आहन्तृणि
चान्धानि । मा माम् अत्र पुत्रे पश्यति पक्षिणम् इव स्वाधः प्रभीष्टं वृक्षीध्वं पाशैः' ॥ ५ ॥

अर्वाञ्चो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि मर्यमानो व्ययेयम् ।

त्रार्ध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्रार्ध्वं कर्ताद्वपदो यजत्राः ॥ ६ ॥

अर्वाञ्चः । अद्य । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि । मर्यमानः । व्ययेयम् ।
त्रार्ध्वम् । नः । देवाः । निऽजुरः । वृकस्य । त्रार्ध्वम् । कर्तात् । अद्वऽपदः । यजत्राः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे वरुणाः देवाः ! इतोऽमिसुखाः अद्य भवत । अहं विन्यत् युष्माकं हार्दि प्रियम् आ
व्ययेयम् । तेनास्मानमावृणोमि । तथा सति रक्षध्वम् अस्मान् नितरां हिंसातः वृकस्य । रक्षध्वं
चाऽवपातयितुः श्वभाद् इति ॥ ६ ॥

माहं मधोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाञ्च आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादर्व स्थां बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ७ ॥

मा । अहम् । मधोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाञ्चः । आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।
मा । रायः । राजन् । सुयमात् । अर्व । स्थाम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ७ ॥

१-१. वृदितम् वि^३ अ^३. २-२. वृदितम् वि^३ अ^३. । वर्षं सूको. ३-२. वृदितम् वि^३ अ^३;
"वृधना" सूको. । रक्षत ल प्रस्तावाः.

वेङ्कट० (अ २, २७, १० इ.) ॥ ७ ॥

इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये एकादशो वर्गः ॥

[३०]

गृह्यसमयः भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोषः) ऋषिः । इन्द्रो देवता, षड्याः
इन्द्रासोमौ, अष्टम्याः पूर्वोऽर्चवैस्व सरस्वती, नवम्या वृद्धस्पतिः, एकादश्या
मरुतः । त्रिष्टुप् छन्दः, एकादशी जगती ।

ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे इन्द्रायाहिष्ठे न रमन्तु आपः ।

अहंरहर्यात्यक्तुरपां कियत्या प्रथमः सर्ग आसाम् ॥ १ ॥

ऋतम् । देवाय । कृण्वते । सवित्रे । इन्द्राय । अहिष्ठे । न । रमन्ते । आपः ।

अहःऽअहः । याति । अक्तुः । अपाम् । कियति । आ । प्रथमः । सर्गः । आसाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृह्यसमयः । यथाङ्गिरसदेवते सूक्तम्, एवंपूर्वम् अपि च । आहितः पञ्चैन्द्रयः । सत्यम्
कुर्वते प्रेरयित्वा देवाय इन्द्राय अहिष्ठे न कदाचिदपि आपः विमिश्रं कुर्वन्ति, सर्वदा
निरीचन्ति । अन्वहम् अपाम् विन्दुरामाच्छति । एवम् अपाम् अन्तोऽस्माभिरे दश्यते । अथ
कियति काले स्विया आसाम् अपाम् प्रथमः सर्गः । अनादिः अर्चयन्तः इत्युक्तं भवति ॥ १ ॥

यो वृत्राय सितमत्रामरिष्यन् प्र तं जनित्री विदुषं उवाच ।

पथो रदन्तीरनु जोषमस्मै दिवेर्दिवे धुनयो यन्त्यर्थम् ॥ २ ॥

यः । वृत्राय । सितम् । अत्र । अमरिष्यत् । प्र । तम् । जनित्री । विदुषं । उवाच ।

पथः । रदन्तीः । अनु । जोषम् । अस्मै । दिवेऽर्दिवे । धुनयः । यन्ति । अर्थम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्रो वृत्रे इन्दुं बन्धकं वज्रनिमित्तबन्धम् अत्र अमरत्, तम् इन्द्रम् वृत्रस्य माता
विदुषे वृत्राय 'अथ त्वां इन्दुमुपूक्तः' इत्युवाच, उरस्तां च तत्प्रापयिषेत् । तथा मन्त्रः—
'उत्तरा सूरधरः पुत्र आसीत्' (अ १, २२, ९) इति । अथ वृत्रे इते भार्गवः कनक्यः इन्द्ररूप
वशम् अन्वहं तद्यः प्रवणे प्रति गच्छन्ति ॥ २ ॥

ऊध्वो ह्यस्थादध्यन्तरिक्षेऽर्धा वृत्राय प्र वधं जमार ।

मिहं वसान् उप हीमदुद्रोत् तिमार्धुधो अजयच्छत्रुमिन्द्रः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २-१. वृद्धितम् वि^१ अ^१. † अेषिप सूको. † अेषिप सूको. † अेषिप सूको. † अेषिप सूको.
३-३. वृद्धितम् वि^१ अ^१. † अेषिप सूको.

ऊर्ध्वः । हि । अस्वात् । अर्धे । अन्तरिक्षे । अर्धे । वृत्रार्धे । प्र । वृधम् । जभात् ।
मिहम् । वनानः । उप । हि । ईम् । अर्द्धद्रोत् । तिमऽर्धायुधः । अजयत् । शत्रुम् । इन्द्रः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः ऊर्ध्वः अतिष्ठत् अन्तरिक्षे । वृत्रस्याधः स्थितस्य वज्रं प जहार । तदाती स वृत्र
एनं वृष्टिमाच्छादयन् उप दुद्राव । तम् शत्रुम् इन्द्रः तीक्ष्णायुधः अजयत् इति ॥ ३ ॥

बृहस्पते तपुषाश्चैव विध्य वृकद्वरसो असुरस्य वीरान् ।

यथा जघन्य धृपता पुरा चिद्रेवा जहि शत्रुमस्माकमिन्द्र ॥ ४ ॥

बृहस्पते । तपुषा । अश्रोऽइव । विन्यु । वृकद्वरसः । असुरस्य । वीरान् ।
यथा । जघन्ये । धृपता । पुरा । चित् । एव । जहि । शत्रुम् । अस्माकम् । इन्द्र ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रसहाय बृहस्पतेः तेजसा अस्मा इव विन्यु आदीयमानद्वारान् असुरस्य वीरान् । हे इन्द्र ।
त्वम् यथा पुरा वज्रेण हतवानसि, तथा इदानीमपि अस्माकम् शत्रुम् जहि ॥ ४ ॥

अवे क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मन्दसानो निज्वीः ।

तोकरस्य सातौ तनयस्य भूरैस्माँ अर्धे कृणुतादिन्द्र गोनाम् ॥ ५ ॥

अवे । क्षिप । दिवः । अश्मानम् । उच्चा । येन । शत्रुम् । मन्दसानः । निज्वीः ।
तोकरस्य । सातौ । तनयस्य । भूरैः । अस्मान् । अर्धम् । कृणुतात् । इन्द्र । गोनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० उच्चैः स्थितम् दिवः अवे क्षिप वज्रम्, येन पुरा त्वम् हृष्यमाणः शत्रुम् हिंसित-
वानसि । वज्रोः पुत्रस्य पौत्रस्य भजननिमित्तम् अस्मान् प्रति त्वदीयानां गवाम् अर्धम्
कृणुताद् इति ॥ ५ ॥

इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वर्गः ॥

प्र हि कर्तुं बृहथो यं वनुथो रध्रस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।

इन्द्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिन् भयस्थे कृणुतसु लोकम् ॥ ६ ॥

प्र । हि । कर्तुम् । बृहथः । यम् । वनुथः । रध्रस्य । स्थः । यजमानस्य । चोदौ ।
इन्द्रासोमा । युवम् । अस्मान् । अविष्टम् । अस्मिन् । भयस्थे । कृणुतम् । लोके इति । लोकम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्रासोमौ! यम् इयः। सन्म कर्म य इयः विश्वरूपः। राफकस्य। यत्रमानस्य चोद-
यितारौ च भवथः। तौ युवम् अस्मान् रक्षतम्। अरिमन्ः स्त्रुमाने ह्युतम् विलोकनम्ऽ
अथवा स्यान्म हति' ॥ ६ ॥

न मां तमन्न श्रमन्नोत तन्द्रन्न वीचाम मा सुनोतेति सोमम् ।

यो मे पृणाद् यो ददद् यो निबोधाद् यो मां सुन्वन्तमुप गोभिरायत् ॥ ७ ॥

न। मा। तमत्। न। श्रमत्। न। उत। तन्द्रत्। न। वीचाम। मा। सुनोत। इति। सोमम्।
यः। मे। पृणात्। यः। ददत्। यः। निबोधात्। यः। मा। सुन्वन्तम्। उप। गोभिः। आ। अयत्॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'न माम् इन्द्रो ग्लपयतु। स्वयं च न श्राम्यतु, अपि च मा पन्दिं करोतु। यथं
प्रमादादपि सोमम् मा सुनोत इति न वीचाम। यः सन्न कामं पूरयति। यः च धनं
प्रयच्छति। उक्तं च शृणोति। यः च माम् सुन्वन्तम् गोभिः सह उप आऽ गच्छतीति' ॥ ७ ॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविद्धि मरुत्वती धृपती जेषि शत्रून् ।

त्यं चिच्छर्वन्तं तविषीयमाणमिन्द्रो हन्ति वृषभं शण्डिकानाम् ॥ ८ ॥

सरस्वति। त्वम्। अस्मान्। अविद्धि। मरुत्वती। धृपती। जेषि। शत्रून्।
त्यम्। चित्। शर्वन्तम्। तविषीयमाणम्। इन्द्रः। हन्ति। वृषभम्। शण्डिकानाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'सरस्वति त्वमित्यस्मिन्नर्थे मन्थमा तु ताक्' इति शौनकः (वृदे ४, ८५) । हे सरस्वति!
त्वम् अस्मान् रक्ष। मरुद्भिः तद्वती चर्षयन्ती जयसि शत्रून्। त्यम् चित् वेगे कुर्वन्तं
बलमिवाचरन्तम् इन्द्रः हन्ति असुराणामीश्वरं वृषम् शत्रुमिति' ॥ ८ ॥

यो नुः सनुत्य उत वा जिघत्सुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य ।

बृहस्पते आर्युधेजेषि शत्रून् द्रुहे रीपन्तं परिं धेहि राजन् ॥ ९ ॥

यः। नुः। सनुत्यः। उत। वा। जिघत्सुः। अभिख्याय। तम्। तिगितेन। विध्य।
बृहस्पते। आर्युधेः। जेषि। शत्रून्। द्रुहे। रीपन्तम्। परिं। धेहि। राजन् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'यः अस्माकमन्तमिच्छति, अपि च अस्मान् जिघांसति, तम् अभि इच्छति। त्रेतिनायुधेन
विध्य। बृहस्पते! त्वम् आर्युधेः शत्रून् जेषि। हे राजन्! हिंसन्तं द्रोणुं परितो निवेहि' ॥ ९ ॥

१-१. वृटितम् वि' अ'. † विश्वरूपः वि' लपे. ‡ तस्मि' लपे. § विलोकनम् लपे;
विलोकनम् अस्माकम् वि'. २-२. वृटितम् वि' अ'. † 'तुन वि'. ‡ नास्ति लपे. ३-३. नास्ति
वि' अ'. † अर्पति सूक्ते. ४-४. नास्ति वि' अ'. †-† अग्निह्वय क प्रस्तावः ‡ श्रेणम् वि' लपे.

अस्माकैभिः सत्त्वभिः शूर शूरैर्वीर्यै कृधि यानि ते कर्त्वाणि ।

ज्योर्गभूवन्ननुधूपितासो हुत्वी तेषामा भरा नो वसूनि ॥ १० ॥

अस्माकैभिः । सत्त्वैभिः । शूर । शूरैः । वीर्यै । कृधि । यानि । ते । कर्त्वाणि ।

ज्योक् । अमुक्त् । अनुधूपितासः । हुत्वी । तेषाम् । वा । भर । नः । वसूनि ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'आस्माकीभिः' शूरैः पुरुषैः सह त्वं वीर्याणि कुरु शूर ।, 'यानि तेषु वीर्याणि' कर्त्तव्यानि । चिरम् अभूवन् शत्रवः पूषायमानहृदयाः, तान् हत्वा तेषाम् वसूनि अस्माकम् आ भर' ॥ १० ॥

तं वः शर्थं मारुतं सुस्नयुर्गिरोपं ब्रुव नमसा दैव्यं जनम् ।

यथा रयिं सर्ववीरं नशामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥ ११ ॥

तम् । वः । शर्थम् । मारुतम् । सुम्नुयुः । गिरा । उप । ब्रुवे । नमसा । दैव्यम् । जनम् ।

यथा । रयिम् । सर्वैर्वीरम् । नशामहै । अपत्यसाचम् । श्रुत्यम् । दिवेदिवे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'श्रीनकः — 'बृहस्पतिस्तुतिर्यो नस्तं वः अह्यमर्तां स्तुतिः' (वृदे ४, ८५) इति । हे जनाः ! युष्माकम् तम् माहूतम् बलिने सुप्तमिच्छन्ती स्तुत्या उप ब्रुवे नमसा च दैव्यम् जनम्, अस्माकं प्रसादाद् यथाऽऽभने सर्ववीरम् । व्याप्नवामऽ पुत्राणां सम्भरन्तुं अवनियम् अन्वहमिति' ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वसः' ॥

[३१]

'शूत्समदो भार्गवः श्रीनकः (पूर्वम् आह्विरसः श्रीनहोत्रः) ऋषिः ।

विश्वे देवा देवता । जगती छन्दः, सप्तमी विष्टुप्' ॥

अस्माकं मित्रावरुणावत् रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाश्रुवा ।

प्र यद् वयो न पप्तन् वस्मन्स्परिं श्रवस्यत्रो हृषीवन्तो वनर्षदः ॥ १ ॥

अस्माकम् । मित्रावरुणा । अवत् । रथम् । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुभिः । सचाश्रुवा ।

प्र । यद् । वयः । न । पप्तन् । वस्मन्ः । परिं । श्रवस्यवः । हृषीवन्तः । वनः । ऽर्षदः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'वैशदेवमिदम् । हे मित्रावरुणौ ! अस्माकम् रथम् रक्षतम् आदित्यादिभिः सहसुवौ । यदा प्र पतन्ति वसवेः स्वाधालात् पक्षिणः इव अहमिच्छन्तः हृष्टाः वने स्वीदन्तो युवार्थमथाः' ॥ १ ॥

१-१. वुदितम् वि' अ'. † अत्मा' सूको. ‡ नास्ति सूको. § बीनेग सूको. २-२. वुदितम् वि' अ'. † 'छन्दस' सूको. ‡ नास्ति सूको. § वीरम् सूको. § श्रानुवाम सूको. ¶ सम्भरन्तु सूको. ३-३. नास्ति सूको. ४-४. वुदितम् वि' अ'. † यथा सूको.

अर्धं स्मा न उदवता सजोषसो रथं देवासो अभि विश्व वाजयुम् ।

यदाश्वः पद्याभिस्तित्रतो रजः पृथिव्याः सानौ जह्वनन्त पाणिभिः ॥ २ ॥

अर्धं । स्म । नः । उत । अयत् । सजोषसः । रथम् । देवातः । अभि । विश्व । वाजयुम् ।
यत् । आश्वः । पद्याभिः । तित्रतः । रजः । पृथिव्याः । सानौ । जह्वनन्त । पाणिभिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'अथ अस्माकम् उत रथत सकृताः रथम् हे देवाः ! अभि विश्व अहमिच्छन्तम् । यदा अश्वः
पद्याभिः गतिभिर्युद्धदेशं तरन्तः' पृथिव्याः उच्छ्रिते देशे पुनः पुनर्मिच्छन्ति पाणिभिः अग्रपादैः ॥ २ ॥

उत स्य न इन्द्रो विश्वर्षणिर्दिवः शर्धेन मारुतेन सुकृतुः ।

अनु नु स्यात्यवृकाभिरुतिभी रथं महे सनये वाजसातये ॥ ३ ॥

उत । स्यः । नुः । इन्द्रः । विश्वर्षणिः । दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुकृतुः ।
अनु । नु । स्याति । अवृकाभिः । उतिभिः । रथम् । महे । सनये । वाजसातये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'अपि चापम् इन्द्रः सर्वदृष्टा अस्माकम् रथम् दिवः' आगत्य मारुतेन वेगेन सह सुकृतो
सम्प्रति अनु तिष्ठति अवृकैर्मरुद्रिः सह महये लाभाय युद्धार्थमिति ॥ ३ ॥

उत स्य देवो भुवनस्य सृक्षणिस्त्वष्टा ग्राभिः सजोषां जूजुवद् रथम् ।

इळा मगो बृहद्विवात रोदसी पूषा पुरंधिरश्विनावथा पती ॥ ४ ॥

उत । स्यः । देवः । भुवनस्य । सृक्षणिः । त्वष्टा । ग्राभिः । सजोषाः । जूजुवत् । रथम् ।
इळा । मगः । बृहत् । इति । उत । रोदसी इति । पूषा । पुरं । श्विः । अश्विनौ । अर्धं । पती इति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि चापम् देवः भुवनस्य सेवको 'दृष्टा च त्वष्टा' देवपत्नीभिः सहितः रथम् 'मेवयति । इळा च
देवी मगः च तथा बृहद्विवा' च भारती चावापृथिवी पूषा स्वस्वती अश्विनौ च सर्वशेषराविति ॥ ४ ॥

उत स्ये देवी सुभगे मिषूदशोपासानक्ता जगतामपीजुवा ।

स्तुपे यद् वा पृथिवि नव्यसा वचः स्यातुदच वयस्त्रिवया उपस्तिरे ॥ ५ ॥

उत । स्ये इति । देवी इति । सुभगे इति सुभगे । मिषूदशा । उपसानक्ता । जगताम् । अपि । जुवा ।
स्तुपे । यत् । नाम । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्यातुः । च । त्रयः । त्रिद्वयाः । उपस्तिरे ॥

वेङ्कट० अपि चैते देव्यो शोभनस्ये मिथुनं इत्यमानि उपासान्ता शोकानाम् अपितुवा प्रेरयिष्यी स्तौमि ।
यदा हे विलुते ! नवतरण वाम् वचसा सह स्थावरं जलमं च इषिस्त्रिधात्राः पुरुषा वां प्रदानार्थम्^१
उपश्रुत्वान्त, त्वरानीं स्तौमि इति । 'ते वधराभा' (आ. १, ६६, ९) 'इति मैत्रः' ॥ ५ ॥

उत वः शंसमुशिजांमिव इमस्यहिर्वुष्ण्योऽज एकपादुत ।

त्रित ऋभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादाशुहेमां प्रिया शर्मि ॥ ६ ॥

उत । वः । शंसम् । उशिजान्ऽजव । इमस्ति । अहिः । वुष्ण्यः । अजः । एकपात् । उत ।
त्रितः । ऋभुक्षाः । सविता । चनः । दधे । अपाम् । नपात् । आशुहेमां । प्रिया । शर्मि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च बुष्ण्यकं स्तोत्रे कामयमानानामन्येषां यथाऽभ्युदयो भवति, एवं यथाऽभ्युदययुक्ताः (?)
^१अहिः वुष्ण्यः बुष्णेऽन्तरिक्षे भवः^२ अजः एकपात्^३ आदित्यः त्रिस्थानः । इन्द्रः सविता च
अस्मभ्यमङ्गं^४ प्रपच्छतु अपाम् नपात्, चाऽऽशुगन्ता गमनकर्मणा कर्मणि ॥ ६ ॥

एता वो वृश्म्युर्धता यजत्रा अतक्षन्नायवो नव्यसे सम् ।

श्रवस्यवो वाजं चक्रानाः सप्तिर्न रथ्यो अहं धीतिर्मदयाः ॥ ७ ॥

एता । वः । वृश्मि । उतऽयता । यजत्राः । अतक्षन् । आयवं । नव्यसे । सम् ।
श्रवस्यवः । वाजम् । चक्रानाः । सप्तिः । न । रथ्यः । अहं । धीतिम् । अदयाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० एतानि वः कामये उद्यमानि हे वृष्टव्याः !, समु अतक्षन् मनुष्याः नवतराव^१यानि स्तोत्राणि । यथा
इच्छन्तः अक्षम् कामयमानाः^२ यथाऽत्रो रथे युक्तो युक्तं प्राप्नोति एवम् कर्म प्राप्नुवन्तु ॥ ७ ॥

^३इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्दशो वर्गः ।

[३२]

'गुरुमदो भागवः शौनकः (पूर्वम् आश्रितः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
प्रथमाया द्यावापृथिवी देवता, द्वितीयातृतीयायोः इन्द्रस्त्वष्टा वा, चतुर्थपिञ्जल्यो राका,
पृथ्वीसस्योः सिनीवाली, अष्टम्या लिङ्गोक्ताः ।
जगती इन्द्रः, तिष्ठोऽन्त्या मनुषुर्भः ॥

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमंत्रित्री वचसः सिपांसतः ।
ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्तुते वसुयुवीं महो दधे ॥ १ ॥

१-३. हे ... स्तौं वि^१ अ^२. २. प्रथमानस्यसुपदिशन्ति अ^३; प्रदानात्म वि^३. ३. नास्ति वि^३.
४-५. नास्ति वि^३ अ^३. ५-५. बुष्णेऽन्तरिक्षे भवः अहि वुष्ण्यः सूक्तो. ६-६. 'वः ... वृष्ण्यं वि^३ अ^३.
† 'नः इन्द्रस्त्वष्टाः वि^३ क लपं. ७-७. वा ... वां वि^३ अ^३. ८-८. नास्ति सूक्तो.

अस्य । मे । वावापृथिवी इति । अह्नः । अवित्री इति । चर्चसः । सिसांसतः ।
ययोः । आर्तुः । प्रऽतरम् । ते इति । इदम् । पुरः । उपस्तुते इत्युपांस्तुते । वसुऽयुः । वाम् । महः । दधे ॥

वेङ्कट० हे वावापृथिवी ! तुषां सम्मन्त्रमिच्छतो मम अस्य वचनस्य 'रक्षिके भवतम् । गयोः
वावापृथिव्योः' प्रकृतमन्त्रमुत्तरं भवति, ते मया पुरः वर्तमाने उपस्तुते । तथाऽर्थमिच्छन् वाम्
महद् हविः प्रयच्छामि ॥ १ ॥

मा नो गुह्या रिपे आयोरहन् दधन् मा न आम्बो रीरघो दुच्छुनाभ्यः ।

मा नो वि यीः सुख्या विद्धि तस्ये नः सुज्ञायता मनसा तत् त्वेमेहे ॥ २ ॥

मा । नः । गुह्याः । रिपेः । आयोः । अहन् । दधन् । मा । नः । आम्बः । रीरघोः । दुच्छुनाभ्यः ।
मा । नः । वि । यीः । सुख्या । विद्धि । तस्ये । नः । सुम्नऽयता । मनसा । तत् । त्वा । ईमेहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० इचोरिन्द्रो देवता । 'मा अस्मान् आयोः गृहाः दिस्काः' दिस्सियुः, मा च दुम्भियुः । मा
चास्मान् एभ्यो दुःसुखेभ्यः शत्रुभ्यो वयो नय । मा चास्माकं सुख्यानि निश्कलय । तस्य अस्य
सर्वस्य अस्मदीयस्य वचनस्य पुण्यस्य । 'सुखमिच्छता मनसा तत् इदं सर्वं त्वां वाचामहे' ॥ २ ॥

अहेळता मनसा श्रुष्टिमा वह दृहानां धेनुं पिप्युधीमसुश्वतम् ।

पद्याभिगशुं वर्चसा च वाजिनं त्वां हिंनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेळता । मनसा । श्रुष्टिम् । आ । वह । दृहानाम् । धेनुम् । पिप्युधीम् । असुश्वतम् ।
पद्याभिः । आशुम् । वर्चसा । च । वाजिनम् । त्वाम् । हिंनोमि । पुरुहूत । विश्वहा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अकुप्यता मनसा क्षिप्रकारिणीम् आ वह दृहानाम् धेनुम् पयः आप्यायन्तीम् असुश्वतम् । ऋग्भिः
स्तोत्रेण च शीघ्रं बलिन् त्वाम् मेरयामि 'अस्मत्कार्ये हे पुरुश्विराहूत । सर्वदेति' ॥ ३ ॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु तमना ।

सीष्युत्वर्षः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥ ४ ॥

राकाम् । अहम् । सुहवान् । सुऽस्तुती । हुवे । शृणोतु । नः । सुभगा । बोधतु । तमना ।
सीष्यतु । अर्षः । सूच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । वीरम् । शतऽदायम् । उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० राकाम् अहम् शोभनाह्वानां सुष्टुत्या हुवे । शृणोतु अस्मान् सुधना । तथा जातमेव च
बुध्यताम् । सीष्यतु च 'दृष्टिलक्षणाः' अपः सूच्या अच्छिद्यमानया 'स्वायुधमृतया । वाक्स्त्वदाह—
'सीष्यावपः' प्रबननकर्म सूच्या' (११, ३१) इति । ददातु वीरम् शतप्रदं स्तोत्रमिति ॥ ४ ॥

१-१. रक्षिके वि' क लये; ...पृथिव्योः वि' अं. २-२. ... सता वि' अं. ३-३. ... दुषापां
वि' अं. ४. आप्यायन्तीम् क; आप्यायन्तीन् कर्षे. ५-५. सुष्टुतम् वि' अं. ६. नास्ति वि'.
७. सुष्टुतं वि'.

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपागमहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५ ॥

याः । ते । राके । सुमतयः । सुपेशसः । याभिः । ददासि । दाशुषे । वसूनि ।

ताभिः । नः । अद्य । सुमनाः । उपऽआगमहि । सहस्रऽपोषम् । सुभगे । रराणा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० याः ते राके ! सुमतयः सुरूपाः । याभिः सुमतिभिः प्रवच्छसि यजमानाय धनानि, ताभिः सह 'अस्मान् अद्य सुमनाः भूत्वा सुभगे ! उपागच्छां' सहस्रभनपोषम् यजमानेषु रममाणेति ॥ ५ ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।

जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिद्धि नः ॥ ६ ॥

सिनीवालि । पृथुऽस्तुके । या । देवानाम् । असि । स्वसा ।

जुषस्व । हव्यम् । आऽहुतम् । प्रऽजाम् । देवि । दिदिद्धि । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यास्कः—'सिनीवालि । पृथुषपने । । स्तुकः स्थायतेः सहातः । पृथुकेस्तुके । पृथुष्टुते । का । या त्वं देवानामसि स्वसा । स्वसा सु-असा, स्वेषु सौदतीति वा । जुषस्व हव्यम् अदनम् । प्रजां च देवि । दिश नः' (वा ३१, ३२) इति ॥ ६ ॥

या सुबाहुः स्वङ्गुरिः सुपूमा बहुसूवरी ।

तस्यै विश्वपत्न्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतन ॥ ७ ॥

या । सुऽबाहुः । सुऽअङ्गुरिः । सुऽपूमा । बहुऽसूवरी । तस्यै । विश्वपत्न्यै । हविः । सिनीवाल्यै । जुहोतन ॥

वेङ्कट० या शोभनबाहुः शोभनाङ्गुलिः शोभनप्रजा बहूनां जनपित्री, तस्यै विश्वं 'पालयिष्ये सिनीवाल्यै जुहोतनं' हविः ॥ ७ ॥

या गुङ्गूर्या सिनीवाली या राका या सरस्वती । इन्द्राणीमह्ण कृतये वरुणानी स्वस्तये ॥ ८ ॥

या । गुङ्गूर्या । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती ।

इन्द्राणीम् । अह्णे । कृतये । वरुणानीम् । स्वस्तये ॥ ८ ॥

१-१. गुङ्गूर्या वि० अ० । २. इन्द्राणी वि० अ० । ३. 'स्तुका मूको । ४. 'पृथुः मूको । ५. नास्ति अ० । ६. नास्ति मूको । ७. नाहुतन् मूको । ८-८. ... पुत्र अ० । गुङ्गूर्या वि० ।

वेङ्कट० वा सुवृत्ः इति कुहूमाहेति ॥ ८ ॥

इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

[३३]

‘गृहसमदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आश्रितसः शौनहोत्रः) ऋषिः । रुद्रो देवता । शिष्टेषु छन्दः ।

आ ते पितर्मरुतां सुभ्रमेतु मा नः सूर्यस्य सुन्दशो युयोधाः ।

अभि नो वीरो अर्षति क्षमेतु प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १ ॥

आ । ते । पितः । मरुताम् । सुभ्रम् । एतु । मा । नः । सूर्यस्य । सुमऽदशः । युयोधाः ।

अभि । नः । वीरः । अर्षति । क्षमेतु । प्र । जायेमहि । रुद्र । प्रजाभिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे मरुताम् पितः ! तव सुभ्रमस्मान् वा यातु । मा अस्मान् सूर्यस्य सन्दर्शनात् पृथक् कुरु । तथा अस्माकं पुत्रः अक्षे शक्तो भवतु । हे रुद्र ! तव प्रसादात् प्रजाभिः च वयम् प्र जायेमहि ॥ १ ॥

त्वार्दत्तेभी रुद्र शतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः ।

व्यस्मद् द्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विभूचीः ॥ २ ॥

त्वार्दत्तेभिः । रुद्र । शतऽर्जमेभिः । शतम् । हिमाः । अशीय । भेषजेभिः ।

वि । व्यस्मत् । द्वेषः । वितरम् । वि । अहं । वि । अमीवाः । चातयस्व । विभूचीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वया दत्तैः हे रुद्र ! सुखतमैः भेषजैः शतम् संवत्सरान् व्याप्तुवाम् । अस्मत्तः वायून् वि चातयं पृथक् कुरु, पापं च दूरतरम्, एवं राक्षसांश्च नानादिक्कानिति ॥ २ ॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि त्वस्तमस्तुवसां वज्रवाहो ।

पथि नः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपंसो युयोधि ॥ ३ ॥

श्रेष्ठः । जातस्य । रुद्र । श्रिया । असि । त्वऽर्जमः । त्वसांम् । वज्रवाहो इति वज्रऽवाहो ।

पथि । नः । पारम् । अंहसः । स्वस्ति । विश्वाः । अभीर्जतीः । रपंसः । युयोधि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे रुद्र ! सर्वैस्व भूतजातस्य त्वमेव श्रेष्ठः भवसि श्रिया । वेगवत्तमः वेगवतामपि आयुधयुक्तवाहो !

१-१. नास्ति सूको. २-२. 'शौन...पु' वि' अ'. ३-३. सुदितम् वि' अ'. † पाण्डु' वि' सपे.
४. चातय अ'. ५. दूरम् छपे. ६-६. वेग...वि' अ'.

स त्वम् अस्मान्^१ पारय पापस्य पारम् अविभासेन । रपसः पापस्य सर्वाः अर्मातीः अभिगतोः
पृथक् कुरु ॥ ३ ॥

मा त्वां रुद्र चुकुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहृती ।
उन्नो वीरान् अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि ॥ ४ ॥

मा । त्वा । रुद्र । चुकुधाम् । नमःऽभिः । मा । दुःऽस्तुती । वृषभ । मा । सऽहृती ।
उत् । नः । वीरान् । अर्पय । भेषजेभिः । भिषक्ऽर्तमम् । त्वा । भिषजांम् । शृणोमि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे रुद्र ! नमस्कारैः मा त्वां 'क्रोधयामां' । मा च 'दुस्तोत्रेण' । हे वृषभ ! मा च 'अन्यैर्देवैः
सहृत्वा' 'सोमाकदा वि वृहतम् (ऋ ६, ७४, २) इत्यादिक्रिया । अस्माकम् वीरान् उत्थापय
भेषजैः भिषक्तमम् त्वा भिषजाम् शृणोमि वृद्धेभ्य इति ॥ ४ ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमैभी रुद्रं दिषीय ।
ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्ये वभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ ५ ॥

हवीमऽभिः । हवते । यः । हविःऽभिः । अव । स्तोमैभिः । रुद्रम् । दिषीय ।
ऋदूदरः । सुहवः । मा । नः । अस्ये । वभ्रुः । सुऽशिप्रः । रीरधत् । मनायै ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'होमयोन्यैः हविभिः' सह यः आहूयते, तम् रुद्रम् स्तोमैः अव दिषीय पृथक् करोमि
अस्मत्^१ । 'ऋदूदरः सोमः' । 'सुहवः' इति वाक्का (६, ४) । 'स्वाह्वानः मा अस्मान् अस्ये'
पुरुषाग्मन्यमानायै 'वशं नयतु । अस्य बुद्धिः सर्वान् अमन्यत' इति । वभ्रुवर्णः सुहवः ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाहके सप्तमाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

उन्मा ममन्द वृषभो मरुत्वान् त्वर्क्षीयसा वयसा नाधमानम् ।
घृणीव च्छायामरपा अशीया विवासेयं रुद्रस्य सुन्नम् ॥ ६ ॥

उत् । मा । ममन्द । वृषभः । मरुत्वान् । त्वर्क्षीयसा । वयसा । नाधमानम् ।
घृणीऽइव । छायाम् । अरपाः । अशीय । आ । विवासेयम् । रुद्रस्य । सुन्नम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० उन्मदित्वान् कामानां वर्षिता मरुद्भिः सहितो वीसेन हविषा 'वाचमानम् माम्' ।

१. नास्ति लपे. २-२. जो ... वि^१ अं. † कोपेभ्नु वि^१. ३. संदृष्टा अं. ४-४. तुदितम्
वि^१ अं. ५. अस्मात् वि^१ लपे. ६. नास्ति वि^१ अं लपे. ७-७. तुदितम् अं; नास्ति वि^१.
८-८. नास्ति वि^१ अं. ९-९. नास्ति मूको.

'यथा धर्मगृहीते भूतम् छायाम्' महतुते, एतम् अरणाः महमपि सुखं 'प्राप्नुवान् । आ विवेचनम्
अस्य सुखम् । अविद्यानम् आविवासः' ॥ ३ ॥

क१ स्य ते रुद्र मूळ्याकुर्वस्तो यो अस्ति भेषजो जलापः ।
अपभर्ता रपसो दैव्यस्वामी जु मा वृषभ चक्षमीधाः ॥ ७ ॥

क । स्यः । ते । रुद्र । मूळ्याकुः । इस्तः । यः । अस्ति । भेषजः । जलापः ।
अप०भर्ता । रपसः । दैव्यस्य । अ०भि । जु । मा । वृषभ । चक्षमीधाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० क सः ते रुद्रः सुखयिता इस्तः, याः विद्यते भेषज्यकृत् सुखकरोऽपभर्ता पापस्य
दैवकृतस्य । तादृशः स्वम् नाम् वृषभ । अत्यन्तम् अभि क्षमस्वेति ॥ ७ ॥

प्र वभ्रवे वृषभार्य श्वितीचे महो मही सुष्टुतिमीरयामि ।
नमस्या कल्मलीकिनं नमोभिर्गुणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥ ८ ॥

प्र । वभ्रवे । वृषभार्य । श्वितीचे । महः । महीम् । सु०स्तुतिम् । ईरयामि ।
नमस्य । कल्मलीकिनम् । नमःऽभिः । गुणीमसि । त्वेषम् । रुद्रस्य । नाम ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र ईरयामि 'वभ्रवे वधिन्ने श्वेतिमानमन्त्रे' महतोऽपि महतीम् सुस्तुतिम् । नमस्यत् नमस्कारै-
र्वीर्यम्, ज्वलन्नामसु (निघ १, १७) पठितम् कल्मलीकिनम् इति, वज्रज्वलम् । उच्चारणामो 'वीर्यम्'
इत्यत्र नामधेयम् ॥ ८ ॥

स्थिरोभिरङ्गैः पुरुरूप उग्रो वभ्रुः शुक्रैर्मिः पिपिशे हिरण्यैः ।
ईशानादस्य भुवनस्य भूरेर्न वा उ योपद् रुद्रादसुर्यम् ॥ ९ ॥

स्थिरोर्मिः । अङ्गैः । पुरु०रूपः । उग्रः । वभ्रुः । शुक्रैर्मिः । पिपिशे । हिरण्यैः ।
ईशानात् । अस्य । भुवनस्य । भूरेः । न । वै । उँ इति । योपत् । रुद्रात् । असुर्यम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इदं: 'शक्रैः सुक्तो बहुरूपः' उद्गृह्योः, 'शुक्रं कोचतेज्जलतिकर्मणाः' (या ८, ३१), धीरैः
आभरणैः अङ्गानि संशोषयति हिरण्यैः । अस्य सर्वस्य महोः भुवनस्य ईश्वरादस्मात् रुद्रात्
न वृषभ 'नवतु असुराणां इत्य् रूपम् इति' ॥ ९ ॥

१-१. ... नाम वि' अ'. २-२. 'वाम् ... पिपात वि' अ'. ३. 'य मुक्तो. ४. मा वि'.
५-५. ... नाम वि' अ'. ६-६. 'यम् न रुद्र' वि' अ'; 'नवतु' वि' लघु. ७-७. इति वि' अ'.
८. मय ... वि' अ'.

अहैन् विमर्षिं सार्यकानि घन्वाहैन् निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।
अहैन्निर्दं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओर्जीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥

अहैन् । विमर्षिं । सार्यकानि । घन्व । अहैन् । निष्कम् । यजतम् । विश्वरूपम् ।
अहैन् । इदम् । दयसे । विश्वम् । अम्भम् । न । वै । ओर्जीयोः । रुद्र । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

वेङ्कट० तद् अहैन् स्वम् सार्यकानि घन्वाह विमर्षिं निष्कम् आभरणं घोभनं नानारूपम् । तथा
अहैन् त्वं सर्वं महद्गुणम् अनुगृह्णासि । न त्वत्तो बलवत्तरम् इह किञ्चित् अस्ति ॥ १० ॥

इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तदशो वर्गः ॥

स्तुहि श्रुतं गर्तिसदं युवानं मृगं न भीममुपहत्सुमुग्रम् ।
मूढा जरित्रे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मान्नि वपन्तु सेनाः ॥ ११ ॥

स्तुहि । श्रुतम् । गर्तिसदम् । युवानम् । मृगम् । न । भीमम् । उपहत्सुम् । मुग्रम् ।
मूढ । जरित्रे । रुद्र । स्तवानः । अन्यम् । ते । अस्मात् । नि । वपन्तु । सेनाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० स्तोतः ।^१ स्तुहि विश्रुतं रथस्थम् युवानम् मृगम् इव भीमम् उपहन्तारं शत्रूणाम् उद्गर्णम् । एवं
च रुद्र । स्तुयमानः स्तोत्रे सुखं कुरु । मत्तः अन्यम् तव सेनाः नि वपन्तु दिनदन्तु ॥ ११ ॥

कुमारश्चित् पितरं वन्दमानं प्रति नानाम रुद्रोपयन्तम् ।
भूरेंद्रातारं सत्पतिं गृणीषि स्तुतस्त्वं भेषजा रस्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरम् । वन्दमानम् । प्रति । नानाम् । रुद्र । उपयन्तम् ।
भूरेंद्रः । दातारम् । सत्पतिम् । गृणीषि । स्तुतः । त्वम् । भेषजा । रसि । अस्मे इति ॥ १२ ॥

वेङ्कट० ^१बाहू इव पितरम् प्रह्वीभवन्तम् ^२उपगच्छन्तम् हे रुद्र । अहं त्वाम् प्रति नानाम प्रणतोऽस्मि ।
तथा स्तौमि च बहुनः ^३दातारम् सत्पतिम् । स्तुतः च त्वम् अस्मभ्यं भेषजानि प्रयच्छसि ॥ १२ ॥

या वो भेषजा भरुतः शुचीनि या शतमा वृषणो या मयोभु ।
यानि ममुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वरिम ॥ १३ ॥

१. यो तथा विं अं. २-२. तदर्थस्त्वया त्वम् अं. ३. नास्ति विं अं. ४-४. नास्ति मूको.
५. युदियम् विं अं. ६-६. ... भीमव' विं; ... भीमव' अं. ७. वा विं अं. ८. इना विं अं.

या । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शम्ऽर्त्तमा । वृषणः । या । मयऽसु ।
यानि । मनुः । अर्चणीत । पिता । नः । ता । शम् । च । योः । च । रुद्रस्य । त्विम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'हे मरुतः । वृषणः । यानि' वः भेषजानि शुचीनि, यानि सुखतमानि, यानि च मयोभूनि, यानि च सर्वेषामस्माकमर्थाय भवदन्वः मनुः पिता अर्चणीत, तानि इदस्य ताम् च योः च कामये ॥ १३ ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृष्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्धृही गात् ।
अवे स्थिरा मध्वर्वद्भ्यस्तनुष्व् भीद्वंस्तोकाय तनयाय मूळ ॥ १४ ॥

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृष्याः । परि । त्वेषस्य । दुःऽमितिः । मही । गात् ।
अवे । स्थिरा । मध्वर्वत्ऽभ्यः । तनुष्व् । भीद्वः । तोकाय । तनयाय । मूळ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० 'रुद्रस्य आयुषम् अस्मान् वनेषत् । तथा' दीप्तस्य दुर्मतिः चास्मान् अपहाय गच्छन्तु महती ।
किञ्चाऽऽततज्जानि स्थिराणि भनूपि इविष्मदन्वोऽवतज्जानि कुरु । हे वर्धितः ! युत्राप तपुत्राप च
न कद्रो भव ॥ १४ ॥

एवा बभ्रो वृषम चेकितान् यथा देव न हृणीषि न हंसि ।
हवनश्रुन्नो रुद्रह वीधि वृहद् वदेम चिदर्थे सुवीराः ॥ १५ ॥

एव । बभ्रो इति । वृषम । चेकितान् । यथा । देव । न । हृणीषि । न । हंसि ।
हवनऽश्रुत् । नः । रुद्र । इह । वीधि । वृहत् । वदेम । चिदर्थे । सुवीराः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'एवमेव हे बलुवर्ण !' हवन ! विद्वन् ! देव ! यथा न कुप्ससि, 'न तम् हंसि च', तथा स्तोत्रस्य
श्रोता अस्मान् इह अनुकम्प्यान् हे रुद्र ! वृषस्तेति ॥ १५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्यायेऽष्टादशो वर्गः' ॥

[३४]

'गृत्समदो भागवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोषः) ऋषिः ।
मरुतो देवता । जगती छन्दः, षड्वशी त्रिष्टुप्' ।

यारावरा मरुतो घृण्वोऽसो मृगा न भीमास्तर्विषीभिरुचिनः ।
अमयो न शुशुचाना ऋजीपिणो भूमि धमेन्तो अप गा अर्चवत ॥ १ ॥

भारावराः । मरुतः । धृण्युऽओजसः । मृगाः । न । भीमाः । तर्विषीभिः । अचिन्तः ।
अग्रयः । न । शृशुञ्जानाः । शृजोषिणः । शृमिम् । धर्मन्तः । अप । गाः । अनुष्णत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उदकधाराणां सम्भकारः 'मरुतः' पृष्टवताः मृगाः इव अथावहाः बलैः अचिन्तः अग्रयः इव
द्वीप्यमानाः पांसुयुक्ताः, सोमस्य वा ज्वीषेण तद्वन्तः । शृमिश्चन्दो वाणवचनः, तथा मन्त्रः—
'धर्मन्तो वाणं मरुतः' (अ. २, ८५, १०) इति । त इमे वाणवाद्यन्तु धर्मन्तः 'अप वृण्वन्ति'
उदकानि ॥ १ ॥

द्यावो न स्तुभिश्चितयन्त स्वादिनो व्यभ्रिया न द्युतयन्त वृष्टयः ।
रुद्रो यद् वी मरुतो रुक्मवक्षसो वृषार्जनि पृश्न्याः शुक्र ऊर्धनि ॥ २ ॥

द्यावः । न । स्तुऽभिः । चितयन्त । स्वादिनः । वि । व्यभ्रियाः । न । द्युतयन्त । वृष्टयः ।
रुद्रः । यद् । वी । मरुतः । रुक्मऽवक्षसुः । वृषी । अर्जनि । पृश्न्याः । शुक्रे । ऊर्धनि ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'द्यावः इव नक्षत्रैः ज्ञायन्ते' शोभसा स्वादिभिरुज्ज्वलैरायुधैः । विद्योतन्ते चाक्षेभ्यो विनिर्गताः
वृष्टयः इव धाराकाराः पतन्तः । रुद्रः यदाऽज्जनयद् युष्मान् हे रुक्मानरणवक्षसः ! मरुतः । 'वर्षिता
पृश्न्याः ऊर्धनि पयसि शुक्रवर्णैः । 'पृश्नित्वै' वै पयसो मरुतो जाताः' (उ. तै. २, २, ११, ४) इति
वाङ्मनम् ॥ २ ॥

उक्षन्ते अर्ध्या अत्या इवाजिषु नदस्य कर्णैस्तुरयन्त आशुभिः ।
हिरण्यशिप्रा मरुतो दर्विध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः समन्यवः ॥ ३ ॥

उक्षन्ते । अर्ध्यान् । अत्यान्ऽइव । आजिषु । नदस्य । कर्णैः । तुरयन्ते । आशुभिः ।
हिरण्यऽशिप्राः । मरुतः । दर्विध्वतः । पृक्षम् । याथ । पृषतीभिः । समन्यवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आपयन्ति आत्मीयान् अश्वान् गमनार्थं यथा सुदार्षमश्वान् योद्धारः । रतः नदस्य सिन्धोः
'कृतप्रदेशाद् निर्गच्छन्ति अश्वैः । हिरण्यमयशिरस्त्राणाः' हिरण्यमयहनुकाः वा मरुतः । दर्विध्वतः
विधुन्वन्तः हविः प्रति गच्छन्त' पृषद्वर्णाभिरश्वभिः हे समानमनस्काः । ॥ ३ ॥

पृथे ता विश्वा सुर्वना ववक्षिरे मित्राय वा सदुमा ज्जीरदानवः ।
पृषदश्वासो अनवभ्ररांघस ऋजिप्यासो न वयुनेषु वर्षदः ॥ ४ ॥

१-१. 'तः...मन्तः वि' अ'. २-२. च वृण्वन्ति वि; वृण्वन्ति वि' अ'. ३-३. सुदितम् वि' अ'.
† ज्ञायन्ते वि' ल छपे. ४-४. वर्षिता...पृ' वि' अ'. ५. पयसं मूको. ६-६. कृत...दि'
वि' अ'. ७. विध्वन्तः मूको. ८. 'त वि' अ'.

पुले । ता । विश्वा । भुवना । वृवक्षिरे । मित्राये । वा । सदेम् । वा । जौरऽदानवः ।

पुषत्ऽअधासः । अमवभ्रद्राधसः । ऋजिप्यासः । न । वसुनेषु । भूऽसदेः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यानि भूतानि 'मरुतो गजन्ते, यानि अमी सर्वाणि एव' अङ्गे वहन्ति मित्रायेक्षया' । मित्रे प्रति च सदैव शिप्रवानाः पृषद्गणाऽश्वाः अनपभ्रष्टधनाः सासधयः इव भूतानि' मार्गेषु पुरि सीदन्तः ।
'ऋजु प्रापयन्ति ऋजिप्यासः इति' ॥ ४ ॥

इन्धन्वभिधेनुमीं रृषादूधभिरध्वस्मभिः पृथिभिर्भ्राजदृष्टयः ।

आ हंसासो न स्वसराणि गन्तन् मधोर्मदाय मरुतः समन्यवः ॥ ५ ॥

इन्धन्वऽभिः । धेनुऽभिः । रृषादूधऽभिः । अध्वस्मऽभिः । पृथिऽभिः । भ्राजत्ऽऋष्टयः ।

आ । हंसासः । न । स्वसराणि । गन्तन् । मधोः । मदाय । मरुतः । सऽमन्यवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० उदकप्रधानान् मनुष्यान् दीपयन्तीभिः महोष्नीभिः धेनुभिः सह अध्वसतैः मार्गैः हे दीप्य-
मानायुधाः । आ गच्छत हंसा इव श्रेणशः 'स्वनिलयानि सोमस्य मदाय हे' मरुतः ।
समानमनस्काः ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये ऋकोनविंशो वगैः ॥'

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नुरां न शंसुः सर्वनानि गन्तन् ।

अर्धामिव पिप्यत धेनुमूर्धनि कर्ता धिर्यं जरित्रे वाजपेशसम् ॥ ६ ॥

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नुराम् । न । शंसुः । सर्वनानि । गन्तन् ।

अर्धाम्ऽइव । पिप्यत । धेनुम् । ऊर्धनि । कर्तृ । धिर्यम् । जरित्रे । वाजपेशसम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः । समन्यवः । अस्माकं स्तोत्राणि प्रति आ गच्छत, यथा ऋत्विजां स्तुतिः सर्वानि
अभिगच्छति । तथाऽस्मादीयाम् 'धेनुम् ऊर्धनि आध्याययत् पयसा', यथाऽश्वान् चतसेन सुहितान्
कुर्वन्ति । कुरुत् च स्तोत्रे कर्म अङ्गे संविकृष्टम् इति ॥ ६ ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथं आपानं ब्रह्म चित्तयद् द्विर्वेदिवे ।

इषं स्तोत्रभ्यो वृजनेषु कारवै सुनि मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥ ७ ॥

१-१. न ... येव वि' । वुदितम् अ' । २. 'वेद्याय वि' कथं. ३. नास्ति कथं. ४-४. वुदितम्
वि' अ'. ५-५. न ... वि' अ'. ६-६. नास्ति सूको. ७-७. धेनु ... वि' अ'. † 'प्रापत क
कथं. ८. उत सूको.

तम् । नः । दात । मरुतः । बाजिनम् । रथे । आपानम् । ब्रह्म । चित्तपत् । दिवेऽदिवे ।
इषम् । स्तोत्रऽभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सुनिम् । मेधाम् । अरिष्टिन् । दुस्तरम् । सहैः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः! तम् अस्माकम् कश्चम् रथे नियोगाय प्रयच्छत म्याप्नुवानम् अन्वहम् अस्मदर्थं 'अपुषु
अत्र वेतयत् । तथाऽसम्' स्तोत्रः कर्मणः कर्मै च अनुबलेषु स्थितं प्रयच्छत तथा धने प्रशान्
अहिंसितम् दुस्तरम् सहः ॥ ७ ॥

यद् युञ्जते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान् रथेषु भग आ सुदानवः ।
धेनुर्न शिखे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषम् ॥ ८ ॥

यत् । युञ्जते । मरुतः । रुक्मवक्षसः । अश्वान् । रथेषु । भगे । आ । सुदानवः ।
धेनुः । न । शिखे । स्वसरेषु । पिन्वते । जनाय । रातहविषे । महीम् । इषम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदि युञ्जते मरुतः रुक्मवक्षसः अश्वान् आरमीयेषु रथेषु भगार्थं सुदानाः । तथा धेनुः
इव वत्साय अहासु पिन्वते इत्तहविषे यजमानाय महदन्नमिति ॥ ८ ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्यां रिपुर्दधे वंसत्रो रक्षता रिषः ।
वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसो हन्तना वधः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकताति । मर्यां । रिपुः । दधे । वत्सः । रक्षत । रिषः ।
वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तम् । अव । रुद्राः । अशसः । हन्तन । वधरिति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः! यः अस्माकम् वृकताति, सोर्लोपः, आदानपरो मनुष्यो हिसाकर्मा, हे
वासवितारः! तस्मात् हिसकार रक्षत अस्मात् । किञ्च तापयिष्या क्रकषाकारया च भवतां
चक्रिया' तम् अभि वर्तयत । हे रुद्रपुत्राः! अस्तोत्रस्याऽऽस्मीयमायुषम् अत्र अन्वतेति ॥ ९ ॥

चित्रं तद् वा मरुतो याम् चेकिते पृथ्व्या यद्भरप्यापयो दृहुः ।
यद् वा निदे नवमानस्य रुद्रियात्रितं जराय जुरतामदाम्याः ॥ १० ॥

चित्रम् । तत् । वा । मरुतः । याम् । चेकिते । पृथ्व्याः । यत् । ऊर्ध्वः । अपि । आपयः । दृहुः ।
यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । त्रितम् । जराय । जुरतान् । अदाम्याः ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे मरुतः! तद् वा प्रयाणम् चित्रम् कञ्चाचते । इत्यतीति दिवो नाम (निष १, ४,);

१. नास्ति सूको. २-२. वृद्धितम् वि' अ'. ३. यद् अ'. ४-४. नव ... वि' अ'. ५. अत्ता' वि' अ'.
६. नवतं क प्रस्तावः. ७. चक्रिया वि' अ'. ८-८. ... पुत्राः वि' अ'. ९-९. वृद्धितम् वि' अ'.

तस्यामरुतः आपयः कस्तुत्रवाह^१, तस्या ऊषः यत् यस्मिन् प्रयागे वृष्टिं भवन्ती वृष्टन्ति ।
अपि-शब्दः समुच्चये । मत्^२ वा प्रयागे^३ अवती स्तुतेः कर्तुर्वी^४ गिन्दिताऽतः शत्रुवलय^५ हननाय भवति
हे रुद्रयुक्तकाः ।^६ किं तद्विवाह—वितम् इति । वितम् क्वपि जरयितुमनुभावतां वृकाणां हननाय हे
अहिंसिताः ! ॥ १० ॥

^१इति द्वितीयाहंके सप्तमाध्याये विंशो वर्गः ॥

तान् वीं महो मरुत एव्यान्नो विष्णोरिषस्य प्रभुधे इवामहे ।

हिरण्यवर्णान् ककुहान् यतस्तुचो ब्रह्मप्यन्तः शंस्यं राधं ईमहे ॥ ११ ॥

तान् । वः । महः । मरुतः । एव्यान्नः । विष्णोः । इषस्य । प्रभुधे । इवामहे ।

हिरण्यवर्णान् । ककुहान् । यतस्तुचः । ब्रह्मप्यन्तः । शंस्यम् । राधं । ईमहे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० "तान् वः महतः" महतः एव गच्छतो यज्ञस्वादेपयितुर्वर्जमानस्य इतिषः सम्भरणानन्तरम्
इवामहे । हिरण्यवर्णान् उच्छ्रितान् उद्यतस्तुचः यथे स्तुतिं "वेच्छन्तः शंसन्तीयं धनं वाचामहे" ॥ ११ ॥

ते दशम्बाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वन्तुपसो व्युष्टिषु ।

उषा न रामीररुणैरयोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥ १२ ॥

ते । दशम्बाः । प्रथमाः । यज्ञम् । मूहिरे । ते । नः । हिन्वन्तु । उपसैः । व्युष्टिषु ।

उषाः । न । रामीः । अरुणैः । अर्प । ऊर्णुते । महः । ज्योतिषा । शुचता । गोअर्णसा ॥ १२ ॥

वेङ्कट० ते मरुतो दशनीयगमनाः (?) प्रथममेव यज्ञम् वहन्ति । ते अस्मान् प्रेरयन्तु कार्येषु उपसः
व्युच्छन्तेषु । उषाः इव रात्रीः अरुणैः महानादित्यः ज्योतिषा दीप्यमानेन गच्छन्तोतसा रात्रीः^१
"अप ऊर्णुते"^२ । "सम्प्रति रात्रिर्गता"^३ इत्यर्थः ॥ १२ ॥

ते क्षोणीभिररुणोभिर्नाञ्जिभी रुद्रा ऋतस्य सदेनेषु वावृषुः ।

निमेधमाना अत्येन पाजसा सुइचन्द्रं वर्णं दधिरे सुपेशसम् ॥ १३ ॥

ते । क्षोणीभिः । अरुणैः । न । अञ्जिभिः । रुद्राः । ऋतस्य । सदेनेषु । वावृषुः ।

निमेधमानाः । अत्येन । पाजसा । सुइचन्द्रम् । वर्णम् । दधिरे । सुपेशसम् ॥ १३ ॥

१. "वात् तथा मध्ये अर्प. २. नास्ति वि' अर्प. ३-३. वृष्टितम् वि' अर्प. ४. तादृशम् अर्प.
५. "पुत्राः वि'. ६-६. नास्ति सूको. ७-७. नास्ति वि' अर्प. ८. उषा क. ९-९. वृष्टितम्
वि'; नास्ति अर्प. १०. रोऽङ्कि वि' अर्प; एङ्कि वि' क अर्प. ११-११. अपोर्णो सूको.
१२-१२. नास्ति वि'.

वेङ्कट० ते मरुतः आरोग्यमानैः आरोग्यैः आरोग्यैः आरोग्यैः सह रूढपुत्रा उदकस्य स्वातेषु
अन्तरिक्षेषु वायुषुः । तितरां सिद्धन्तः सन्ततगमनेन बलेन सुकान्तम् वर्णम् आरयन्ति शोभन-
पुष्टिमिति ॥ १३ ॥

तां इयानो महि वरूथमूतम् उप धेदेना नर्मसा गृणीमसि ।

त्रितो न यान् पञ्च होतृन्भिष्टय आवर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥ १४ ॥

तान् । इयानः । महि । वरूथम् । कुतये । उप । इत् । पुना । नर्मसा । गृणीमसि ।

त्रितः । न । यान् । पञ्च । होतृन् । भिष्टये । आवर्तत् । अवराञ् । चक्रिया । अवसे ॥ १४ ॥

वेङ्कट० तान् अभिगच्छन् महद् वारकं लभते रक्षणार्थम् । तथा सति वयं चामेन नमस्कारेण ह तान् उप
स्तुमः । यो मनुष्यः त्रितः इव रूपपतितः यान् इमान् पञ्च मरुतोऽभिलषितसिद्धयर्थम् आरमा-
भिमुञ्चान् रक्षणाय चक्रिया आयुधेन सहऽऽनर्तयति । स तान् इयानः इति सम्बन्धः । पञ्च
प्राणाः पुण्यधैर्यात् होतार उच्यन्ते इति । 'मरुतः प्रारौरिन्द्रे बलेन' (तैआ २,१८,१) इति
वाङ्मनमिति ॥ १३ ॥

यया रघ्नं पारयथात्वंहो यया निदो मुञ्चथं वन्दितारम् ।

अर्वाची सा मरुतो या वं कुतिरो षु त्वाश्रेव सुमतिर्जिगातु ॥ १५ ॥

यया । रघ्नम् । पारयथ । अति । अंहः । यया । निदः । मुञ्चथं । वन्दितारम् ।

अर्वाची । सा । मरुतः । या । वः । कुतिः । ओ इति । सु । त्वाश्रेव । सुमतिः । जिगातु ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यया आराधकम् अंहः अति पारयथ, यया च शत्रोः मुञ्चथं स्तोतारम्, हे मरुतः सा
अस्मदभिमुखी भवतु या सुप्ताकं स्वभूता कुतिः । निर्गच्छतु सुप्तु धेनुरिव सुमतिः ॥ १५ ॥

इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

[३५]

गुरुसमद्रो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आश्रितः शौनहोत्रः) चापि ।
अर्पावपाद् देवता । तिष्ठतु ऋद्धः ।

उपैमसृक्षि वाजपुर्वेषुस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरौ मे ।

अपां नपादाशुहेमा कुवित् स सुपेशंसस्करति जोषिषुद्धि ॥ १ ॥

१-१. 'लो...स' वि०. † 'कुवितम्' अ०. २-२. शौन... वि० अ०. ३. नास्ति सूको.
४-४. 'वा...भिमुञ्चान्' वि० अ०. † 'तिष्ठतु' वि० ल. ५-५. नास्ति वि० अ०. † 'नाकाभि' वि० ल. लपे.
६. नास्ति वि० अ०. ७. नास्ति वि० अ० लपे. ८-८. नास्ति सूको.

उर्षे । ईम् । अमृक्षि । वाजऽयुः । वृक्षस्याम् । चर्नः । दधीत । नाद्यः । गिरः । मे ।
अपाम् । नपात् । आशुऽहेमा । कुवित् । सः । सुऽपेशसः । कृति । जोषिपत् । हि ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'मध्यमस्थानपरितोऽग्निरो नपादिति' । उ। एमां सूत्रामि^१ अद्यमिच्छन् स्तुतीच्छाम् । मम^२
दधिर्वायवतु स्तुतीद्वय नाद्येव । सः अयम् अपाम् पुत्रो यजमानेषु बहुः जीवे गन्ता भवति, सुरूपोऽथ
'करोति, सेवते हि स्तोतृन् इति' ॥ १ ॥

इमं स्वस्मै हृद आ सुतंष्टं मन्त्रं वोचेम कृविदस्य वेदत् ।

अपां नपादिसुर्यस्य मद्वा विश्वान्युर्यो भुवना जजान ॥ २ ॥

इमम् । सु । अस्मै । हृदः । आ । सुतंष्टम् । मन्त्रम् । वोचेम । कुवित् । अस्य । वेदत् ।
अपाम् । नपात् । असुर्यस्य । मद्वा । विश्वानि । अर्यः । भुवना । जजान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम्^१ मन्त्रम् मदीयाद् इदयात् सुप्तु तदम् सु^२ आ^३ वोचेम अस्मै बहु । इमं मन्त्रम् उच्यमानम्
अये वेत्ति हि । सोऽयमसुरहनमतिभिचस्य बहुस्य महत्त्वेन विश्वानि भुवनानि 'जम-
यितुं स्वामी' ॥ २ ॥

समन्या यन्त्युप यन्त्यन्याः समानमूर्ध्वं नर्धः पृणन्ति ।

तम् शुचिं शुचयो दीदित्वांसपां नपात् परि तस्युरापः ॥ ३ ॥

सम् । अन्याः । यन्ति । उर्षे । यन्ति । अन्याः । समानम् । ऊर्वम् । नर्धः । पृणन्ति ।
तम् । ऊँ इति । शुचिम् । शुचयोः । दीदित्वांसम् । अपाम् । नपात्तम् । परि । तस्युः । आपः ॥

वेङ्कट० काश्चित्तमहानद्यः^१ स्वरूपेण तद्वृच्छन्त ऊर्वेण, अथ अन्याः शुद्धनद्यो महानदीभिः सङ्गता
उपगच्छन्ति । ताः सर्वा नदीनाम् 'साधारणमिमम् ऊर्वं' पुरयन्ति । तम् एव शुचिम् दीदित्
निर्मलाः अपाम् नपात्तम् परितः विद्यन्ति आपः ॥ ३ ॥

तमस्मेरा युवतयो बुवानं मर्मृज्यमानाः परि यन्त्यापः ।

स शुक्रेभिः शिक्वभी रेवदस्मे दीदायानिष्मो घृतनिर्णिगुप्सु ॥ ४ ॥

तम् । अस्मेराः । युवतयः । बुवानम् । मर्मृज्यमानाः । परि । यन्ति । आपः ।
सः । शुक्रेभिः । शिक्वभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदायं । अनिष्मः । घृतनिर्णिगुक् । अप्सु ॥

१-१. शुद्धितम् वि^१ अं. २. 'आनि वि' लपे. ३. यास्ति मूको. ४-४. करो ... वि^१; करोति ... अं.
५. शुद्धितम् वि^१ अं. ६-६. कर ... वि^१ अं. ७. तया वि^१. ८-८. असाधारणानिममूर्ध्वं मूको.

वेङ्कट० स्मेरमुखा युवायो भवन्ति, 'असादशाः काविष्व' युवतसः युवानसु अस्वस्ते परिचरन्त्यः परितः नन्ति आपः । सः 'दीर्घस्तेजोभिः धनयुक्तम् अस्माकम्' दीप्यते काशरहितः तेजसा-
स्वरूपः उदकेषु ॥ ४ ॥

अस्मै तिस्रो अल्पध्याय नारीदेवाय देवीद्विधिपन्त्यक्षम् ।

कृताह्वोष हि प्रसस्ते अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसूनाम् ॥ ५ ॥

अस्मै । तिस्रः । अल्पध्यायं । नारीः । देवाय । देवीः । द्विधिपन्ति । अक्षम् ।

कृताःऽह्व । हि । प्रसस्ते । अप्सु । सः । पीयूषम् । धयति । पूर्वसूनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अर्धिर्दिसाकर्म । अल्पध्यायं अस्मै देवाय इळा सरस्वती भारती च तिस्रः देव्यो धारयन्ति अक्षम् । नार्यो जनविष्व इव पुत्रे उपससार अप्सु । सः पीयूषम् सारं पिबति पूर्वसूनाम्, पूर्वं वा एतम् अजतयन्ति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाधके सप्तमाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

अश्वस्पात्रं जनिमास्य च स्वर्द्रुहो रिषः संपृचः पाहि सुरीन् ।

आमासु पूर्षु पुरो अप्रमुष्यं नारातयो वि नशुचानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्व । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । द्रुहः । रिषः । सम्पृचः । पाहि । सुरीन् ।

आमासु । पूर्षु । पुरः । अप्रमुष्यम् । न । नारातयः । वि । नशुचानृतानि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'अप्युयोनिर्वा अश्वः' (तैसा ३, ८, ५, ३) इति ब्राह्मणम् । 'अस्माद् अश्वोऽजायत । 'स्वः' (मिथ १, १२) इत्युदकनाम । अश्व उदकस्व' च अस्मादेव जन्म । स स्वं द्रुहो-
विनाशयितुश्च सम्पृचोऽस्तेतुम् रथ । आमासु पूरवित्रीषु नदीषु परः 'अश्वमपां नपात्
अनभिभवनीयमुपे तेजो' विसृजति । न अस्मान् नारातयः व्याप्नुवन्तु, न च रक्षन्ति ॥ ६ ॥

स्व आ दमे सुदृवा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वक्षमति ।

सो अपां नपादूर्जयन् अप्स्व अन्तर्वसुदेयाय विधुते वि भाति ॥ ७ ॥

स्वे । आ । दमे । सुदृवा । यस्य । धेनुः । स्वधाम् । पीपाय । सुदुम् । अक्षम् । अति ।

सः । अपाम् । नपात् । ऊर्जयन् । अप्सु । अन्तः । वसुदेयाय । विधुते । वि । भाति ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि' रूपे. २-२. कुटिलम् वि' अ'. ३. 'रहितम् सूको. ४. तेजसाऽश्व' च रूपे. ५-५. कुटिलम् वि' अ'. ६. 'नवितीरित सूको. ७. नास्ति सूको. ८-८. नास्ति सूको. ९-९. अस्ता... विसृजन्तेतकत्क वि' अ'. १०-१०. 'पां... वि' अ'.

वेङ्कट० से यद्दे सुदोहा यस्य वेतुः नदी स्वधाम् आप्यायति^१, स शोभनमपनम् अक्षम् अति^२ । सः अयम् अपाम् नपात् अन्तः^३ बलं कुर्वन् वसुदानाम् परिचरते दीप्यते ॥ ७ ॥

यो अप्स्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस उर्विया विभाति ।

वया इन्त्या भुवनान्यस्य प्र जायन्ते वीरुवश्च प्रजाभिः ॥ ८ ॥

यः । अप्स्व । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतावा । अजसः । उर्विया । विभाति ।

वयाः । इत् । अन्त्या । भुवनानि । अस्य । प्र । जायन्ते । वीरुवः । च । प्रजाभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः अन्तः निर्मलेन देवाङ्गण सेजसा यजमान् तिस्रः उरुः विभाति । अस्वापां नप्युः शालाः एव अन्त्यानि भूतानि । किं च^४ अस्य प्रसादात् वीरुवः^५ प्रजायमानैः पुष्पकलैः प्र जायन्ते इति ॥ ८ ॥

अपां नपादा ह्यस्यादुपस्थं जिह्वानामूर्ध्वो विद्युत् वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्ती हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यद्हीः ॥ ९ ॥

अपाम् । नपात् । आ । हि । अस्यात् । उपस्थम् । जिह्वानाम् । ऊर्ध्वः । विद्युत् । वसानः ।

तस्य । ज्येष्ठम् । महिमानम् । वहन्तीः । हिरण्यवर्णाः । परि । यन्ति । यद्हीः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपाम् नपात्^६ आ तिष्ठति^७ अपाम् उपस्थम् तिष्ठन् मच्छन्तीनां मध्ये स्वयम् ऊर्ध्वः दीप्तिमाच्छा-
दयन् । तस्य प्रशस्यतमे तेजो वहन्त्यः हिरण्यवर्णाः^८ नद्यः परितो मच्छन्ति महत्तयः ॥ ९ ॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंहृत्पां नपात् सेदु हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात् परि योनेर्निपद्या हिरण्यदा ददत्यक्षमस्मै ॥ १० ॥

हिरण्यरूपः । सः । हिरण्यसंहृत् । अपाम् । नपात् । सः । इत् । ईत् । इति । हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात् । परि । योनेः । निपद्यात् । हिरण्यदा । ददति । अक्षम् । अस्मै ॥ १० ॥

वेङ्कट० हिरण्ययात्ते हिरण्यस्यसन्दर्शनः^९ सः^{१०} अयम् अपाम्^{११} नपात् । तथा सः^{१२} एव^{१३} हिरण्यवर्णः । तस्य योनिश्च
हिरण्ययात्, तस्माद् आगत्येह निपद्य हिरण्यस्य दाता अस्मै यजमानाय अक्षम् प्रदच्छति ॥ १० ॥

^१ इति द्वितीयाष्टके सप्तनाख्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥

१. नाप्यायति अ लपे. २. 'ति अकम् वि' लपे; अत्युद वि' अ'. ३-३. युदितम् वि' अ'.
४-४. 'जाः... च वि'; 'सा... च अ'. ५. 'इः वि' अ'. ६-६. माडभिति' लपे; आपिति' अ'.
७. नास्ति सूको. ८. 'नपद्यसंज्ञो' वि'. ९-९. नास्ति सूको.

तद्दस्यानीकमुत चारु नामापीर्य्यं वर्धते नप्तुरपाम् ।

यमिन्धते युवतयुः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥ ११ ॥

तत् । अस्य । अनीकम् । उत । चारु । नाम । अपीर्य्यम् । वर्धते । नप्तुः । अपाम् ।
यम् । इन्धते । युवतयः । सम् । इत्या । हिरण्यवर्णम् । घृतम् । अन्नम् । अस्य ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तद् अत्य वेत्तः । 'तस्य रत्नसोऽनीकानि' (तैत्ति १,६,६,२) इति ब्राह्मणम् । अपि चास्य
शोभनं नामान्तरितम् वर्धते अपा नप्तुः । तद् वेदविज्ञयोऽवगम्यम् । यम् इत्यं नपाः सपु इत्यते
हिरण्यवर्णम् । अस्य उदकम् अन्नम् भवति ॥ ११ ॥

अस्मै बहुनामवमाय सख्ये यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

सं सानु मार्जिम दिधिषामि विलमैर्दधाम्यन्नैः परि वन्द ऋग्भिः ॥ १२ ॥

अस्मै । बहुनाम् । अवमार्य । सख्ये । यज्ञैः । विधेम । नमसा । हविःऽभिः ।
सम् । सानु । मार्जिम् । दिधिषामि । विलमैः । दधामि । अन्नैः । परि । वन्दे । ऋक्ऽभिः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अस्मै बहुनाम् 'अपि देवानाम्' अन्तिकवताम् । 'अग्निर्वै देवानामवमः' (ऐजा १,१) इति ब्राह्मणम् ।
सख्ये यज्ञैः परिच्येयममस्कारेण हविर्भिः च । तस्य निधानार्थं समुच्छ्रितं विष्णव्यं सम् मार्जिम ।
विलमशब्द उपासवचनः । धारयामि चोपास्यैः, धारयामि च हविर्भिः । परि स्तौमि च मन्त्रैः ॥ १२ ॥

स ईं वृषाजनयत् तासु गर्भे स ईं शिशुर्भयति तं रिहन्ति ।

सो अपां नपादनभिस्लातवर्णोऽन्यस्यैवेह तन्वा विवेप ॥ १३ ॥

सः । ईम् । वृषा । अन्नयत् । तासु । गर्भम् । सः । ईम् । शिशुः । भयति । तम् । रिहन्ति ।
सः । अपाम् । नपात् । अनीभिस्लातवर्णः । अन्यस्यैऽव । इह । तन्वा । विवेप ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अग्निरेवैनं देतसः वृषा अन्नयत् ओषधीषु गर्भम् । अयोषधिवनस्पतिभ्यो जातः सः एता
ओषधीः शिशुः भूत्वा भयति । ताञ्चैनं तस्मिन् विह्वया लिहन्ति । सः अयम् अपाम्
पीत्रः अग्लानवर्णः अन्यस्य इव शरीरेणास्मिहोके आ विवेपं न्यासः ॥ १३ ॥

अस्मिन् पुदे परमे तस्थिवांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीदिवांसम् ।

आपो नत्रै घृतमन्नं वहन्तीः स्वयमत्कैः परि दीयन्ति युद्धीः ॥ १४ ॥

१. नास्ति वि' रूपं. २-२. नास्ति वि'. ३. 'पपी' वि'. ४. 'श्मान' वि' अ' रूपं.
५. 'वेत् वि' अ'. ६. न्यास वि' अ'.

अस्मिन् । पुदे । परमे । तस्थिऽवांसम् । अयस्मऽभिः । विश्वो । होविऽवांसम् ।
आर्षः । नत्रे । वृतम् । अत्रम् । वहन्तोः । स्वयम् । आर्षः । परि । दीयन्ति । युद्धीः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् परमे पुदे तस्थिवांसम् अयस्मिन् अयस्मिन्स्वेतोभिः सदा शीघ्रमात्मन् स्वयम् एवाकैः
आयः परितो यन्ति महत्पुत्रस्येव अत्रयेऽवभृत्तम् वृतम् वहन्त्यः ॥ १४ ॥

अर्षांसमग्रे सुक्षितिं जनायासांसु मध्वद्वधः सुवृक्तिम् ।

विश्वं तद् भद्रं यदवन्ति देवा बृहद् वदेम विदधे सुवीराः ॥ १५ ॥

अर्षांसम् । अग्रे । सुऽक्षितिम् । जनाय । अर्षांसम् । ऊँ इति । मध्वद्वत्ऽम् । सुऽवृक्तिम् ।
विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदधे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अग्रे । स्वामहे शोभननिवासं जनायम् अर्षांसम्, तथा अर्षांसम् इदं इतिष्मज्जपः शोभत-
स्तुतिमिति ॥ १५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्विंशो वसः' ॥

[३६]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आहिरतः शौनहोत्रः) ऋषिः । अस्तवो देवाश्च
देवता (प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च, द्वितीयाया मरुतो माध्वश्च, तृतीयायाः इवष्टा
शुक्रश्च, चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च, पञ्चमा इन्द्रो
नभश्च, षष्ठा मित्रावरुणौ नभस्वश्च) ।
जगती इन्द्रः' ।

तुम्पे हिन्वानो वसिष्ठ गा अपोऽधुश्चन्तमीमर्विभिरद्रिभिर्नरः ।

पिवेन्द्र स्वाहा प्रहुते वर्षदकृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईधिषे ॥ १ ॥

तुम्पम् । हिन्वानः । वसिष्ठः । गाः । अपः । अधुश्चन् । मीमः । अर्विऽभिः । अर्द्रिऽभिः । नरः ।
पिबे । इन्द्रः । स्वाहा । प्रऽहुतम् । वर्षदऽकृतम् । होत्रात् । आ । सोमम् । प्रथमः । यः । ईधिषे ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्र ! तुम्पम्' प्रेरणामीति मन्त्रीः अपः गृहीत्वा वासयति । अथ प्रातरेव ऋत्विजस्ताः
परिगृह्य अग्निभिः दशावधितैः प्राक्भिश्च सोमं दुदन्ति । ते हुतम् वर्षदकृतम् सोमम् इन्द्र ।
स्वम् पिब, तथा मम स्वा वागाइ होतुः सकागान् सोमम् प्रथमः यः त्वम् ईधिषे
सोमपानस्येति ॥ १ ॥

१. नास्ति वि' उपे. २. जगती सूको. ३-३. नास्ति सूको. ४-४. तुम्पम् इन्द्र उपे.
५. 'ममेव वि' अ'.

यज्ञैः संमिष्टलाः पृषतीभिर्ऋषिभिर्षामंञ्जुभ्रातो अक्षिषु प्रिया उत ।

आसद्यो बर्हिभैरतस्य सूनवः पौत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥ २ ॥

यज्ञैः । समिष्टलाः । पृषतीभिः । ऋषिभिः । षामन् । शृभ्रासः । अक्षिषु । प्रियाः । उत ।

आसद्यं । बर्हिः । भरतस्य । सूनवः । पौत्रात् । आ । सोमम् । पिबत । दिवः । नरः ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'द्विभिः बहूनाभिः भातुषैश्च' संयुक्ताः आगतनवेलायां जीमायुक्ताः अपि चाऽऽभरणेषु प्रियाः
ते चूयम्' हे आदित्यस्य सुतः भरतः । अस्मिन् बर्हिषि आसद्य पौत्राङ्गस्य सोमम् 'पिबत दिवः
नरः' ॥ २ ॥

अमेवं नः सुहृवा आ द्वि गन्तं नि बर्हिषि सदतना रषिष्टन ।

अथो मन्दस्व जुजुषाणो अन्वसस्त्वष्ट्रदेवेभिर्जनिभिः सुमद्राणः ॥ ३ ॥

अमाऽव । नः । सुहृवाः । आ । द्वि । गन्तं । नि । बर्हिषि । सदतना । रषिष्टन ।

अथे । मन्दस्व । जुजुषाणः । अन्वसः । त्वष्ट्रः । देवेभिः । जनिभिः । सुमद्राणः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'हे देवपत्न्या ! यज्ञागता इत स्वाङ्गानाः ! अस्मान् आ गच्छत' । आगत्य चास्मिन् बर्हिषि
निषीदत' तत्र स्मृतं च । अथ 'पासु भागतासु' त्वं च हे त्वष्ट्रः ! सोमेन तुष्यस्व समीपमाणो
देवैस्तेषां जयाभिश्च शोभनगणः ॥ ३ ॥

आ बक्षि देवाँ इह विप्र यक्षि चोशन् होतृनि पंढा योनिषु त्रिषु ।

प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पिवाग्नीध्रात् तवं भागस्यं तूष्णुहि ॥ ४ ॥

आ । बक्षि । देवान् । इह । विप्र । यक्षि । चोशन् । होतृनि । पंढा । योनिषु । त्रिषु ।

प्रति । वीहि । प्रस्थितम् । सोम्यम् । मधु । पिब । आग्नीध्रात् । तवं । भागस्यं । तूष्णुहि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अग्रे विप्र' ! देवान् इह आ बहू' बक्षि च तान् कामयमानः' । होतः ! निषीद् च आग्नीध्रात्
स्थानेषु' । प्रति कामय प्रस्थितम्' सोमस्यम् मधु, पिब च आग्नीध्रात् । स्वदीयेन आगेन तुष्यस्व ॥ ४ ॥

एष स्य ते तन्वो नृगणवर्धनः सह ओजः प्रदिवि वाहोर्हितः ।

तुभ्यं सुतो मध्वन् तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तूपत् पिब ॥ ५ ॥

एषः । स्यः । ते । तन्वः । नृगणवर्धनः । सह । ओजः । प्रदिवि । वाहोः । हितः ।

तुभ्यम् । सुतः । मध्वन् । तुभ्यम् । आभृतः । त्वम् । अस्य । ब्राह्मणात् । आ । तूपत् । पिब ॥ ५ ॥

१-१. ... ब्रूयन् वि' अ'. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि' कर्प. ४-४. ब्रुवितम् अ'.

५. नास्ति वि'. ५-५. ब्रुवितम् वि' अ'. ६. नास्ति अ'. ७. 'दय मूको. ८. मय त' वि' अ'.

९-९. स्वागताय वि' अ' कर्प. १०-१०. वद अ'; नावद वि'. ११. कामय वि'; कामय वि' अ'.

१२. प्रस्थितं प्रस्थितम् वि'.

वेङ्कट० वृष्टु 'मनो यस्य नृन् वा नमवति स नृग्न इत्युच्यते' । हे इन्द्र! सोऽयं सोमः तव शरीरस्य बर्धनः । तथा पुराणे त्वयि बाहोः सहस्करः शीतस्करश्च अभिहितः । सोऽयम् तुभ्यम् दत्तः मधवन् । तथा तुभ्यम् एव सम्भृतः । त्वम् इमं आह्वणाच्छेसिनो यागात् वृष्यन् पिव इति ॥ ५ ॥

जुषेथां युञ्जं बोधतं हर्वस्य मे सुतो होता निविदः पूर्वा अनु ।

अच्छ राजाना नम एत्यावृते प्रशास्त्रादा पिबतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥

जुषेथाम् । युञ्जन् । बोधतम् । हर्वस्य । मे । सुतः । होता । निविदः । पूर्वाः । अनु ।

अच्छ । राजाना । नमः । एति । आऽवृतेम् । प्रऽशास्त्रात् । आ । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे मित्रावरुणौ! सेवेथाम् युञ्जन्, वृष्यतस्^१ च मदीयस्वाऽऽह्वानस्य । निषण्णः होता वाचः पूर्वाः रुद्रीयन्तस्य । यथार्थं युवां सोमात्ममजम् अच्छ एति । भवजयामामिमुक्येन वृष्टं मैत्रावरुणात् आ पिबतम् सोमसयम् मधु इति ॥ ६ ॥

^१ इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

ध्याक्यत् सप्तममाध्यायं द्वितीयस्येति भाष्यः ।

गोविन्दो यस्य तनयो ज्येष्ठः पुत्रश्च वेङ्कटः ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाध्यायकार्यविरचिते ऋक्संहिताम्याख्याने द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ।

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥



अथ द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः

वेङ्कट०

'मन्दस्व हीयात्' अन्वयाय व्याचिख्यासति भाष्यतः ।

दर्शयन्नात्मनेपदप्रयुक्तं भेदमादितः^१ ॥ १ ॥

किमत्र कारणे श्रुतिं चातपोऽमी व्यास्थिताः ।

परस्मैपदिनः केचिदात्मनेपदिनोऽपरे ॥ २ ॥

आत्मनेपदमेवैषु दृश्यते भाष्यकर्तृणोः^२ ।

वदाहरणमेतेषां बहुस्वाहा प्रदर्शयते^३ ॥ ३ ॥

वदन्ति तत्र कवयः स्वभावादिह केचन ।

अभिसंयन्ति^४ कर्तारम् 'क्षुमिमीळि पुरोहितम्'^५ ॥ ४ ॥

फलं स्तुतेः^६ स्वभावेन कर्तारमुपगच्छति ।

अन्वयार्त्वे स्तुतेर्यथात् प्रतिपाद्यमिति स्थितिः ॥ ५ ॥

आत्मनेपदिनस्ते स्तुः परस्मैपदिनोऽपरे ।

ईक्षतेः पश्यतेश्चापि भेदः सूक्ष्मोऽस्ति कश्चन ॥ ६ ॥

अभिसन्धाय कारार्थं दर्शनं विदुरीक्षणम् ।

'अवेक्षे सुप्रजास्वायं^७ तत्राऽऽहुश्च^८ निदर्शनम् ॥ ७ ॥

नियमः पश्यतेर्नास्ति 'नराशांसं सुष्टमम्'^९ ।

परस्मैपदी^{१०} पश्यतिरन्वस्तेनात्मने^{११}दी^{१२} ॥ ८ ॥

भवन्ति चोभयविधाः 'प्रता रत्नं प्रावुरत्वा'^{१३} ।

'क्षुजन्ति त्वामंभुरे'^{१४} च 'चित्रैरुत्तिशिवंपुषे'^{१५} ॥ ९ ॥

कर्तृगामिन्वपि फले न भवत्यात्मनेपदम् ।

अतिवक्ष्योपपन्नात्^{१६} प्रतीतेश्च तथा कश्चित् ॥ १० ॥

आत्मनेपदमित्येषा संज्ञाऽर्थे दर्शयत्यमुम् ।

पदिः^{१७} प्रयोगकर्ता स्याद् आत्मने भाष्यतः^{१८} इति ॥ ११ ॥

१. भेदं विं लपे २. ट. पा १,३,१२. ३. 'दृश्यते विं लपे. ४. 'संपति अं ल. ५. अ. १,१,१. ६. क्लोः विं लपे. ७. 'तेषांमाद् विं अं. ८. ते १,१,१०,३०. ९. तदाहुः लपे. १०. अ. १,१८,१. ११. 'पदि विं ल लपे. १२. पर्यन्ति अं विं अं. १३. अ. १,१२५,१. १४. अ. ३,८,१. १५. अ. १,६४,४. १६. 'पपादाय लपे. १७. वदि ल. १८. भाषा अं.

अस्ये भेदमनाभित्तम परोक्षार्थे लुकादयः ।
 अतुल्यन्ते यथा तद्वत् सङ्कराणि ददाते ॥ १२ ॥
 वदन्ति वैधाकणा इमं भेदमुपग्रहम् ।
 स चाथे दुर्भेदो भेदः स्पष्टं तेभ्योऽवधारयताम् ॥ १३ ॥ इति

[३७]

^१एत्समसो भागवः त्रीमकः (पूर्वम् आङ्गिरसः भीमश्रोतः) ऋषिः ।
 सविता देवता । सिन्दुप् छन्दः^२ ।

मन्दस्व होत्रादनु जोषमन्धसोऽध्वर्यवः स पूर्णा वृष्ट्यासिचम् ।
 तस्मा एतं भरत तद्वशो वृदिहोत्रात् सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥ १ ॥

मन्दस्व । होत्रात् । अनु । जोषम् । अन्धसः । अध्वर्यवः । सः । पूर्णाम् । वृष्टि । आऽसिचम् ।
 तस्मै । एतम् । भरत । तत्तद्वशः । वृदिः । होत्रात् । सोमम् । द्रविणःऽदः । पिबं । ऋतुऽभिः ॥

वेङ्कट० एत्समसः । यथाकामम् होत्रात् सोमेन तुल्यस्व । हे अध्वर्यवः । द्रविणोदाः पूर्णाम् आसिचम्
 सिञ्चतेः^१ सुचम्^२ कामयते । ततः च तस्मै एतम् सोमम् भरत । तत्कामोऽयं दामनीको
 द्रविणोदाः । ^३हे द्रविणोदः । ^४होतुः सोमम् ऋतुभिः सह पिब ॥ १ ॥

यमु पूर्वमह्वे तमिदं ह्वे सेदु हव्यो वृदियो नाम पत्यते ।
 अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु प्रोत्रात् सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥ २ ॥

यम् । ऊँ इति । पूर्वम् । अह्वे । तम् । इदम् । ह्वे । सः । इत् । ऊँ इति । हव्यः । वृदिः । यः । नाम । पत्यते ।
 अध्वर्युऽभिः । प्रऽस्थितम् । सोम्यम् । मधु । प्रोत्रात् । सोमम् । द्रविणःऽदः । पिबं । ऋतुऽभिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् एव पूर्वम् आहूतवात्, तम् इवानीमाह्वयामि । सः एव ह्यतप्यः^१ दाता, 'यः नाम'
 ईश्वरो भवति सर्वेष्व । ^२सोम्यम् मधु^३ अध्वर्युभिः सह प्रस्थितम् इति ॥ २ ॥

मेद्यन्तु ते बह्व्यो येभिरिवसेऽरिपण्यन् वीळ्यस्वा वनस्पते ।
 आयुषा वृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात् सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥ ३ ॥

१. तथा ल. २-२. नास्ति सूको. ३. होवा वि' लपं. ४. 'ते वि' लपं. ५. सु वि' लपं;
 सुम् वि' लपं. ६-६. नास्ति वि' लपं. ७. माणां वि'. ८-८. रोऽप्य वि' लपं. ९. 'सि
 वि' लपं.

मेघंस्तु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयंसे । अरिषिण्यन् । वीळवस्व । वनस्पते ।
आऽव्यूषे । धृष्णो इति । अभिऽपूर्वे । त्वम् । नेष्टात् । सोमम् । द्रविणःऽदाः । पिबं । क्तुऽभिः ॥३॥

वेङ्कट० सुहिता मेघन्तु ते वह्नयः कोष्ठासोऽथाः वैरश्वैरोच्छसि । अहिंसन् स्तम्भय, अत यास्यः—
'हवींभय आयुव धृष्णो' अभिपूर्वं त्वं नेष्टितात्, विष्ण्यात्' (८, ३) इति, वनात् पते ! बाळोवप'
हे धृष्णो ! सोमम् भिक् अभिपूर्वे । अभिगोरणम् आरमाभिमुखं मथनमिति ॥ ३ ॥

अपांढ्रोऽत्रादुत पांत्रादमत्तोत नेष्टादजुषत प्रयो हितम् ।
तुरीयं पात्रममृतममृत्यं द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदसः ॥ ४ ॥

अपात् । होत्रात् । उत । पांत्रात् । अमत्तु । उत । नेष्टात् । अजुषत । प्रयः । हितम् ।
तुरीयम् । पात्रम् । अमृतम् । अमृत्यम् । द्रविणःऽदाः । पिबतु । द्राविणःऽदसः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० होतुः सोमम् अपात् । अणि च पेतुः सोमेनामाचत् । अपि च नेष्टुत्वं सेवितवान् निहितम् ।
अधुना चतुर्थम् पात्रम् अमृत्यम्' दक्षापवित्रेणापराष्टुर्दे सोमसम्भवाद्यम् द्रविणोदाः पिबतु आत्सी-
यस्य सोमस्य' ॥ ४ ॥

अर्वाश्वमद्य सुदर्वं नृवारहणं रथं युञ्जाथामिह वा विमोचनम् ।
पृङ्क्तं हवीषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतं वाजिनीवस्र ॥ ५ ॥

अर्वाश्वम् । अथ । पृङ्क्तम् । नृवारहनम् । रथम् । युञ्जाथाम् । इह । वाम् । विमोचनम् ।
पृङ्क्तम् । हवीषि । मधुना । आ । हि । कम् । गतम् । अथ । सोमम् । पिबतम् । वाजिनीवसु इति
वाजिनीऽवस्रम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अस्मदभिमुखम् अथ अरवन्तं वन्तं नेत्रोयुक्त्वोर्वाहनम् रथम् युञ्जाथाम्, वा रथः वाम् इह
विमोचयति । सम्भवेत्यन्तं हवीषि सेचने' तदर्थं मधुना सह आगच्छतम् । कम् इति
पूरणम् । अथ सोमम् पिबतम् हे अश्ववधु अदिनी ! ॥ ५ ॥

जोष्यंभे समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि सुष्टुतिम् ।
विश्वेभिर्विश्वी ऋतुना वसो मह उचान् देवा उशतः पायथा हविः ॥ ६ ॥

जोषि । अग्ने । समऽधमम् । जोषि । आऽहुतिम् । जोषि । ब्रह्म । जन्यम् । जोषि । सुऽस्तुतिम् ।
विश्वेभिः । विश्वान् । ऋतुना । वसो इति । महः । उचान् । देवान् । उशतः । पायथ । हविः ॥६॥

१. 'जोष्यं वि' अं. २. 'जोष्यं वि' अं. ३. साम्नि सूको. ४. वारित वि' अं.
५. अर्थं अर्थ. ६. 'जोष्यं वि' अर्थ.

वेङ्कट० जुषस्व ओ। सतिदादिकम्, जनभवमुक्तम् । सर्वैस्तुभिः सद् सवीन् दे वासधितः! महतः कामयमानान् देवान् कामयमानाः सोमम् पापय ॥ ६ ॥

इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये प्रथमो वसः ॥

[३८]

शुक्लमहो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आत्रिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । सविता हवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

उदु स्य देवः सविता सुवापं शश्वत्तमं तदर्पा बर्हिरस्थत् ।
नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथार्भजव् वीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । देवः । सविता । सुवापं । शश्वत्ऽनुमम् । तत्ऽअर्पाः । बर्हिः । अस्थत् । नूनम् । देवेभ्यः । वि । हि । धाति । रत्नम् । अर्थः । आ । अमज्जत् । वीतिऽहोत्रम् । स्वस्तौ ॥ १ ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठति अयम् देवः सविता सर्वेषां प्रसवाय नित्यं तत्कर्मा बोधा । नूनम् सः देवेभ्यः रमणीयं धने वि दधाति । तथा प्रियवर्जं च यजमानम् अविनाशे प्रापयति ॥ १ ॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र ब्राह्मो पृथुपाणिः सिसर्ति ।
आपश्चिदस्य व्रत आ निर्मृग्रा अयं चिद् वातौ रमते परिज्मन् ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । ब्राह्मो । पृथुपाणिः । सिसर्ति । आपः । चिद् । अस्य । व्रते । आ । निर्मृग्राः । अयम् । चिद् । वातः । रमते । परिऽज्मन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० विश्वस्य स्वकार्येषु क्षिप्रत्वाय देवः ऊर्ध्वः प्र सारयति ब्राह्म पृथुपाणिः । आपः चिद् अस्य कर्मणि आ निर्मृग्राः निर्मृग्वन्ते इष्टिलक्षणाः । अयम् वातः च परितो गन्तरि सन्वितरि रमते ॥ २ ॥

आशुभिश्चिद्यान् वि मुञ्चाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।
अह्वरूपानां चिन्न्येषां अविष्यामनु व्रतं सवितुमोक्यागात् ॥ ३ ॥

आशुभिः । चिद् । यान् । वि । मुञ्चाति । नूनम् । अरीरम् । अतमानम् । चिद् । एतोः । अह्वरूपानाम् । चिद् । नि । अयान् । अविष्याम् । अनु । व्रतम् । सवितुः । मोक्षा । आ । अगात् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आशुभिः अशैः सम्प्रति अस्तमनवेलायान् यान् वि मुञ्चाति । नूनम् रमयति गच्छन्ते

१-१. नास्ति मुक्तो. २. देवः मुक्तो. ३-३. नास्ति वि' अ' ४. 'भवं वि' अ' छ. ५-५. 'इ...मृग' वि' अ' ६. मिमृगानि ए' वि' छ लपं. ७. नास्ति वि'' अ' लपं ८. उपरम् वि'' लपं.

'आनि पथि गमतात्' । अणपूर्णात्^१ सर्वाणां तेषाम् नि अयान् निर्गतानानि करोति प्राणिनां रक्षणीयां रात्रिं प्रतीति गम्यते । सवितुः इदमस्तमथकर्म अनु राजिरागतेति ॥ ३ ॥

पुनः समवपुद् विततं वयन्ती मध्या कर्तोर्न्यध्वच्छक्म धीरः ।

उत् संह्यायास्थाद् वपृष्टूर्दधर्रमतिः सविता देव आगात् ॥ ४ ॥

पुनरिति । सम् । अव्यत् । विस्तृतम् । वयन्ती । मध्या । कर्तोः । नि । अध्यात् । शक्म । धीरः ।

उत् । सुगऽह्याय । अस्थात् । वि । च्चरन् । अदधेः । अरमतिः । सविता । देवः । आ । अगात् ॥४॥

वेङ्कट० 'पुनः-शब्दो मध्यमवचनः, 'पुनर्निष्कृतो रथः दक्षिणा' (ते १, ५, २, ४) इति मध्यकाले प्रागेव वरणात् संस्कृतं इत्यर्थः । रथ्यायाम् विततम् वस्त्रम्^२ वयन्ती कन्मुवायस्त्री मध्ये तम् सम् अव्यत् संवेष्टयति आदाय गृहे मिधादुम् । तथा करणस्य मध्ये कर्म निष्ठते प्रातः करिष्यामीति श्रोतः^३ । सोऽयं सविता रात्रिम् संह्याय प्रातरुच्छति, चरन् च विधारयति^४ स्वागमनेन विवेचयति 'आसोऽयम् अधर्मासोऽयम्' । अनुपरमणः सविता देवः आ गच्छतु इति ॥ ४ ॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभुवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सुनवे भ्रागमाधादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा ॥ ५ ॥

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वम् । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रऽभुवः । शोकः । अग्नेः ।

ज्येष्ठम् । माता । सुनवे । भ्रागम् । आ । अध्यात् । अनु । अन्व । केतम् । इषितम् । सवित्रा ॥५॥

वेङ्कट० नाना वासान् वासरेषु^५ प्रविशन् सर्वम् अङ्गे इविलक्षणं प्रति 'वि तिष्ठते'^६ अग्नेः प्रभाषतः शोकः दीप्तिः । सवितुर्दिनान्तेऽग्निमयं प्रविधातीत्यर्थः । अयं प्रवोस्वतममग्निहोत्राण्यम् भागम् रात्रिः पुत्रायाश्चै तस्याऽऽगमनज्ञानानन्तरम् आद्याति प्रेषितम् सवित्रा इति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वितीयो वर्गः' ।

सुमाववर्ति विष्टितो जिगीपुर्विशेषां कामश्चरताममाभूत् ।

शश्वौ अपो विकृतं हिट्ठ्यागादनु व्रतं सवितुर्द्वैव्यस्य ॥ ६ ॥

सुम्ऽआववर्ति । विऽस्थितः । जिगीपुः । विश्वेषाम् । कामः । चरताम् । अमा । अमुत् ।

शश्वान् । अपः । विऽकृतम् । हिट्ठ्या । आ । अगात् । अनु । व्रतम् । सवितुः । द्वैव्यस्य ॥६॥

१-१. नास्ति अ. २. पुनः शब्दः वि^{१३} अ^१ कः पुनः शब्दं अर्ध-यो तेषां दर्शने कर्षे. ३-३. 'पुनर्निष्कृतो दक्षिणोऽय्यकाले वि';... दक्षिणोऽय्यकाले अ; 'पुनर्निष्कृतो दक्षिणोऽय्यकाले क कर्षे. ४. संस्तुत कर्षे ५. नास्ति वि^१ कर्षे. ६. वीरः कर्षे. ७. विदार^१ मूको. ८-८. 'सोऽतिसायन् वि^१ कर्षे. ९. वीपु कर्षे. १०-१०. तिष्ठते वि^१. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० समावर्तते सुदृढे प्रस्थितो योदा । तथा सर्वेषाम् एव जङ्गमानाम् अस्तंराच्छति सपिठरि
सृष्टे प्रति कानः भवति । 'अना' (निघ ३, ४) इति सृष्टनाम, तस्मिन्नन्तु काम इति ।
तथा 'तनुकरणस्य' कर्ता यथास्य' तथा सामिह्ये कर्म दित्वा आ गच्छति देवस्य सवितुः
अस्तमये प्रति ॥ ६ ॥

त्वया हितमर्ष्यमप्यु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्युः ।
वनानि विस्म्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥

त्वया । हितम् । अर्ष्यम् । अप्सु । भागम् । धन्व । अन्तु । आ । मृगयसोः । वि । तस्युः ।
वनानि । विस्म्योः । नकिः । अस्युः । तानि । व्रता । देवस्य । सवितुः । मिनन्ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वया हितम् अप्यम् भागम् अन्तरिक्षे निरुद्धो भूमिम् अन्तु मृगयमाणो मनुष्याः आ' वि'
मिनन्ति । तथाऽरण्यानि पक्षिभ्यः वायासाय भवन्ति उदकवधितानि । न केचिद् अस्व वाट्यानि
देवस्य सवितुः कर्माणि हिंसन्ति ॥ ७ ॥

याद्द्राघ्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जमुराणः ।
विश्वो मार्ताण्डो व्रजमा पशुगीत् स्थो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥

याद्द्राघ्यम् । वरुणः । योनिम् । अर्ष्यम् । अनिशितम् । निमिषि । जमुराणः ।
विश्वः । मार्ताण्डः । व्रजम् । आ । पशुः । गात् । स्थऽशः । जन्मानि । सविता । वि । आ । अकरित्यकः ॥

वेङ्कट० अन्तर्माण्डो संराघनीयम् अन्तु भवम् वरणः स्थानम् अतीक्ष्णं राज्ञी मनुष्याण्यं निमेष्य-
देहामम् जमुराणः भवति । वृद्धातीत्यर्थः । तथा सर्वो मार्ताण्डः पशुः पशुः अन्तम् आ' गच्छति ।
सर्वेणि आताभि सविता स्थाने-स्थाने वि आ करोति स्व-स्वं निजस्य प्रति' आगमयति' ॥ ८ ॥

न यस्येन्द्रो वरुणो न मित्रो व्रतमर्यमा न मिनन्ति रुद्रः ।
नारातवस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ९ ॥

न । यस्य । इन्द्रः । वरुणः । न । मित्रः । व्रतम् । अर्यमा । न । मिनन्ति । रुद्रः ।
न । नारातयः । तम् । इदम् । स्वस्ति । हुवे । देवम् । सवितारम् । नमोभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदन्त्याकृता ॥ ९ ॥

१. नास्ति कर्षे. २. 'करस्य वि'. ३. यथा वि'. ४. नास्ति-सुम्ने. ५. 'तो' वि' अं.
६. पशुव वि' अं. ७. प्रत्यय वि' अर्षे. ८. गम' वि' कर्षे.

भगुं धिये वाजयन्तः पुरंधि नराशंसो वास्पतिर्नो अघ्याः ।

आपे वामस्य संगृथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

भगम् । धियम् । वाजयन्तः । पुरंधिऽधिम् । नराशंसः । वाःपतिः । नः । अघ्याः ।

आऽअपे । वामस्य । संगृथे । रयीणाम् । प्रियाः । देवस्य । सवितुः । स्याम ॥ १० ॥

वेङ्कट० ध्यातारं बहुप्रसन्नं भगम् देवं बलिने कुर्वतः^१ अग्निः स्वष्टा च अस्माद् रक्षतु । आभिमुख्येन राश्ट्रस्य धनानां श्रेष्ठस्य धनस्य सम्भजने स्याम वषम् देवस्य सवितुः प्रियाः इति ॥ १० ॥

अस्मभ्यं तद् दिवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राघ आ गात् ।

शं यत् स्तोत्रभ्यं आपये भवात्पुरुशंसाय सवितर्जित्ने ॥ ११ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । दिवः । अत्ऽम्यः । पृथिव्याः । त्वया । दत्तम् । काम्यम् । राघः । आ । गात् ।

शम् । यत् । स्तोत्रभ्यः । आपये । भवाति । पुरुशंसाय । सवितुः । जित्ने ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्मभ्यम् तत् प्रिभ्यो लोकेभ्यः त्वया दत्तम् कामनीये धनम् आगच्छतु । किं च त्वत् स्तोत्रभ्यः यजमानाय च यत् शम् भवति तद् बहुस्तुतये माहम् सवितः । जित्ने प्रयच्छ ॥ ११ ॥

^१इति द्वितीयाहके अष्टमाध्याये तृतीयो वर्गः ॥

[३९]

^१गृह्यसमदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आह्निरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।

अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दाः ।

प्रावाणेषु तदिदर्थं जरेषु मृध्रेषु वृक्षं निधिमन्तमच्छं ।

ब्रह्माणेषु विदर्थं उक्थशासां दूतेषु हव्या जन्या पुरुत्रा ॥ १ ॥

प्रावाणाऽऽव । तत् । इत् । अर्थम् । जरेषु इति । गृध्राऽऽव । वृक्षम् । निधिऽमन्तम् । अच्छं ।

ब्रह्माणाऽऽव । विदर्थे । उक्थऽशासां । दूताऽऽव । हव्या । जन्या । पुरुऽत्रा ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ ! यथा^१ दण्डुपले बीजं^२ चूर्णीकुरुतः, एवं^३ तदानीमेव शत्रुं जरेषुः मधेच्छयः इति ।

यथा गृध्री वृक्षम् प्रत्यागच्छतः^४, एवं हविष्मन्तं प्रत्यागच्छतः, ब्राह्मणी इव यज्ञे शत्रुणां संसितारी

शंसनप्रतिगरणयोः^५ कर्तारौ दूतौ इव पुरुत्रा जमपदेषु भवी यजमानैराह्लातच्यौ इति ॥ १ ॥

१. "तो कथं तव नि" अर् कर्ष. २-२. नास्ति सूको. ३. नास्ति सूको. ४. नास्ति वि^१ अर्.

५. नास्ति अर्. ६. एव कर्ष. ७. गच्छतः क. ८. शंसेन अर् क.

प्रातर्यावाणा रथ्यैव वीराऽजेव यमा वरुमा संचेधे ।

मेने इव तन्वाऽ शुम्भमाने दम्पतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २ ॥

प्रातःऽयावाणा । रथ्योऽथ । वीरा । अजाऽथ । यमा । वरुमा । आ । मन्चेधे इति ॥

मेने इवेति मेनेऽथ । तन्वा । शुम्भमाने इति । दम्पती इवेति दम्पतीऽथ । क्रतुऽविदा । जनेषु ॥

वेङ्कट० हे अधिनौ! प्रातरेव गन्तारी लौकिकी को चिद् रथिनो इव वीरो भजो इव यमजातो मुसरणो पर्याप्तम् आ संचेधे स्त्रियौ इव परीरेण शोभमाने दम्पती इव च सङ्गतौ लब्धयज्ञौ मनुष्येषु इति ॥२॥

शृङ्गेव नः प्रथमा गन्तर्वाक्छावित्र जर्भुराणा तरौभिः ।

चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुह्याऽर्वाञ्चा यातं रथ्यैव शक्रा ॥ ३ ॥

शृङ्गाऽथ । नः । प्रथमा । गन्तम् । अर्वाक् । शफौऽथ । जर्भुराणा । तरःऽभिः ।

चक्रवाकाऽथ । प्रति । वस्तोः । उह्या । अर्वाञ्चा । यातम् । रथ्योऽथ । शक्रा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे अधिनौ! पशोः शृङ्गे इव अस्मदभिसुखम् आगच्छतम् प्रथमम् एव शफावित्र च तरणैः पृथिवी हरमाणैः । मिथुनमूर्तौ चक्रवाकौ इव महाः प्रति हे उत्सरणौ! आगच्छतम् रथिनौ इव हे शक्तौ! ॥३॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।

श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां स्वर्गलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥ ४ ॥

नावाऽथ । नः । पारयतम् । युगाऽथ । नभ्योऽथ । नः । उपधी इवेत्युपधीऽथ । प्रधी इवेति

प्रधीऽथ ॥ श्वानोऽथ । नः । अरिषण्या । तनूनाम् । स्वर्गलोऽथ । विस्रसः । पातम् । अस्मान् ॥४॥

वेङ्कट० हे अधिनौ! नावा नदीम् इव अस्मान् पारयतम् । तथा युगौ इव नभ्ये चक्रमध्यस्थे फलकम्, तस्मिन् फलके दाहयार्थं च उपधीयते स उपधिः, पाद्वरुणे धनुराकारे प्रधी, पृभिः सर्वैरिव पारयतम् इति । तथा इवाऽज्ञानि न हि नस्त्येवम् अस्माकम् तनूनाम् अहिंसकौ, स्वर्गले तनुनाणम् इत्याहुः, ते इव विस्रसनात् अस्मान् रक्षतम् इति ॥ ४ ॥

वातंवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक् ।

हस्ताविव तन्वेऽ शंभविष्टा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥ ५ ॥

१. वासित् मूको. २. सुररत्नी वि' लपे. ३-३. 'सुले ना र' वि' अ'. ४. वरुणेः लपे.

५. श्वाणा. मूको. ६. नद्ये मूको. ७. अहिंसकौ वि' लपे. ८. कुगले वि' अ'; स्वर्गले लपे.

९. उप वि' लपे. १०. विस्रसनात् ल.

वाताऽऽव । अजुर्मा । नृवाऽऽव । रीतिः । अक्षी इत्येक्षीऽऽव । चक्षुषा । आ । यातुम् । अर्वाक् ।
हस्तौऽऽव । तन्वै । शमऽर्भविष्ठा । पादाऽऽव । नुः । नयतुम् । वस्यः । जच्छे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे अधिनौ! वाताविव अजरी अस्मान् भागच्छतम् । नदीभवा जलरीतिः इव तथा जक्षी
इव मध्यस्थेन वेजसा सह अस्मान् भागच्छतम् । हस्ताविव शरीरस्य सुखस्य भावयितारी पादौ
इव अस्मान् नयतम् अन्वुदयं प्रति ॥ ५ ॥

इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्थो वगः ॥

ओष्ठाविव मध्वास्त्रे वदन्ता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।

नासेव नस्तुन्वो रक्षितारा कर्णोविव सुश्रुता भूतमस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठौऽऽव । मधु । आस्त्रे । वदन्ता । स्तनौऽऽव । पिप्यतुम् । जीवसे । नः ।
नासाऽऽव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णौऽऽव । सुश्रुता । भूतम् । अस्मे इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे अधिनौ! यथा ओष्ठौ आस्त्रे मधुपानसाधनावेवमिमौ च भवतः मनुष्याणाम् आस्वाय
मधुदानं वदन्ताविति अस्मान् स्तनाविव आप्याययतम् जीवितुम् । नासिकं इव अस्माकं शरीरस्य
रक्षितारी भवतम् । तथा कर्णोविव सुध्वयौ भवतम् अस्माकमिति ॥ ६ ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः धामेव नः समजतं रजांसि ।

इमा गिरौ अश्विना युष्मयन्तीः क्षणोत्रेणेषु स्वधितिं सं शिशीतम् ॥ ७ ॥

हस्ताऽऽव । शक्तिम् । अभि । संददी इति समऽददी । नः । धामेऽऽव । नः । सम । अजतम् । रजांसि ।
इमाः । गिरः । अश्विना । युष्मयन्तीः । क्षणोत्रेणऽऽव । स्वधितिम् । सम । शिशीतम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यथा हस्तौ शक्तिम् अभि संयच्छतम् । तथा चावापृथिवी इव अस्माकम् उदकानि प्रेरयतम् ।
हे अश्विनौ । याम् इच्छन्तीः एताः स्तुतोः यथा वेजनसाधनेन शिलादिना स्वधितिम् तीक्ष्णीकरोति
एवं संस्कृतम् ॥ ७ ॥

एतानि वामश्विना वर्षनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासो अक्रन् ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ८ ॥

१. नास्ति सूको. २. अस्मात् वि^{११} अ^१ लपे; अस्मात् ल; अस्मदांसि ल प्रस्तावः. ३. मध्यमेन लपे.
४. अस्मात् वि^{११} अ^१. ५-५. नास्ति सूको. ६. अस्मात् सूको. ७. व्यापतम् सूको. ८. वतः
वि^{११} अ^१ ल; वन् लपे. ९. नास्ति वि^{११}. १०. नास्ति वि^{११} अ^१. ११. नास्ति लपे; वत वि^{११} अ^१
ल. १२. नास्ति वि^{११}; तम् इति अ^१.

एतानि । वाम् । अश्विना । वर्धनानि । ऋषः । स्तोमम् । गृत्सुऽमदासः । अकृन् ।
तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातुम् । बृहत् । वदेम् । विदधे । सुऽवीरः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तानिः एतानि वचनानि युवयोः वर्धनानि इति द्वितीयाष्टम् । बृहत् स्तोत्रे गृत्सुमदाः
कृतवन्तः । तानि हे नरो! सेवमानौ आगच्छतम् इति ॥ ८ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठमो वरीः ॥

[४०]

^२गृत्सुमदो नारायः शौतकः (पूर्वम् आश्विनसः शौतकोः) ऋषिः ।
सोमापूपणी देवता, पृथ्वा अग्न्यार्धर्चस्य अदितिः । विण्डुप् छन्दः^३ ।

सोमापूपणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।
जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृञ्जन् अमृतस्य नाभिम् ॥ १ ॥

सोमापूपणा । जनना । रयीणाम् । जनना । दिवः । जनना । पृथिव्याः ।
जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपौ । देवाः । अकृञ्जन् । अमृतस्य । नाभिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे सोमापूपणी ! युषाम् एतेषां जनयितारी जातौ सर्वस्य भुवनस्य^४ च गोपायितारी कृतवन्तः^५
देवाः अद्यस्य उत्पत्तिस्थानम् ॥ १ ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुपन्तेमौ तमांसि गृहतामजुष्टा ।
आभ्यामिन्द्रैः पृक्वमामास्वन्तः सोमापूपभ्यां जनदुस्त्रियांसु ॥ २ ॥

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुपन्तः । इमौ । तमांसि । गृहताम् । अजुष्टा ।
आभ्याम् । इन्द्रैः । पृक्वम् । आमाम् । अन्तरिति । सोमापूपभ्याम् । जनन्तः । दुस्त्रियांसु ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमौ देवौ जायमानौ एव देवाः कार्पायमजुपन्तः । तपैतौ तमांसि नाशितवन्तौ अपर्याप्तानि
स्ववेत्ससा । आभ्याम् सोमापूपभ्याम्^६ इन्द्रः पृक्वम् पृथः आमाम् गोषु अन्तः जनयति । सोमा
ओषधीः जनयति पृथिव्या गोभ्यः इति ॥ २ ॥

सोमापूपणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम् ।
विपृष्टुं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥ ३ ॥

सोमापूषणा । रजसाः । विष्मानम् । सप्तऽचक्रम् । रथम् । अविचऽमिन्वम् ।
विष्णुऽवृत्तम् । मन्सा । पुञ्जमानम् । तम् । जिन्वथः । वृषणा । पञ्चऽरश्मिम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे सोमापूषणौ ! लोकस्य पविच्छेत्तारं तं सप्ततुचक्रं संवत्सरस्थं सर्वैः अपविच्छिद्यमानं नानावर्त-
मानम् एतान्बाम्^१ मन्सा एव प्रयुज्यमानम् तम् इन्द्रं प्रीणयथः^२ हे वरिधितारौ ! पञ्चतुरश्मिमिति ॥३॥

दिव्यऽन्यः सर्दनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे ।
तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं वि प्यतां नाभिंमस्मे ॥ ४ ॥

दिवि । अन्यः । सर्दनम् । चक्रे । उच्चा । पृथिव्याम् । अन्यः । अर्धे । अन्तरिक्षे ।
तौ । अस्मभ्याम् । पुरुऽवारम् । पुरुऽक्षुम् । रायः । पोषम् । वि । स्यताम् । नाभिम् । अस्मे इति ॥

वेङ्कट० तयोरकः एषा दिवि उच्चैः मदनम् चक्रे । अथ अन्यः सोमः ज्योतिरूपेण पृथिव्याम् वर्तते,
चन्द्ररूपेण अन्तरिक्षे । तौ इमौ अस्मभ्यम् बहूनां वरणीये बहूनां कीर्तनीये घनस्य पोषम्
विमुञ्चतां नहनम् अस्माकम् इति ॥ ४ ॥

विश्वान्यन्यो भुवना जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।
सोमापूषणावर्तं धिर्यं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥ ५ ॥

विश्वानि । अन्यः । भुवना । जजान । विश्वम् । अन्यः । अभिऽचक्षाणः । एति ।
सोमापूषणौ । अवर्तम् । धिर्यम् । मे । युवाभ्याम् । विश्वाः । पृतनाः । जयेम ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तयोः पूषा सर्वाण्येव भुवनानि जनयति, अथ अन्यः चन्द्रमाः विश्वम् भुवनम् पश्यन् एति ।
अथ प्रत्यक्षः । सोमापूषणौ । रक्षतम् कर्म अस्मदीयम् । युवाभ्याम् सर्वाः एव पृतनाः जयेम इति ॥५॥

धिर्यं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रुधि सोमो रभिपतिर्दधातु ।
अवतु देव्यादितिरनर्वा बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ६ ॥

धिर्यम् । पूषा । जिन्वतु । विश्वमऽइन्वः । रुधिम । सोमः । रुधिऽपतिः । दधातु ।
अवतु । देवी । अदितिः । अनर्वा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कर्म पूषा प्रीणयतु सर्वस्य माण । शिष्टे स्पष्टमिति ॥ ६ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठो वरीः^२ ॥

१. नास्ति वि^१ रूपं. २. अस्मदीयं रथं वि^२. ३. एव तान्बाम् रूपं. ४. वरणीये वि^३ अ^४.

[४१]

मृत्समदो भार्गवः शीमकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शीमहोत्रः) ऋषिः । प्रथमाद्वितीययोर्वायुर्देवता, तृतीयाया इन्द्रवायू, चतुर्थीपञ्चमीषष्ठीनां मित्रावरुणौ, सप्तम्यष्टमीनवमीनाम् अश्विनौ, दशम्येकादशी-द्वादशीनामिन्द्रः, त्रयोदशीचतुर्दशीपञ्चदशीनाम् विश्वे देवाः, षोडशीसप्तदशष्टादशीनां सरस्वती, एकोनविंशीविंशत्येकविंशीनां धावापृथिव्यौ हविर्धाने वा, एकोनविंशत्यास्तृतीयापादस्य अग्निर्वा । गावत्रो रुन्द्रः, षोडशीसप्तदशयौ अनुप्युनौ, अष्टादशी बृहती ।

वायो ये ते सहस्रिणो रथांसस्तेभिरा गृहि । नियुत्वान्तसोमपीतये ॥ १ ॥

वायो इति । ये । ते । सहस्रिणः । रथांसः । तेभिः । आ । गृहि ॥ नियुत्वान् । सोमपीतये ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे वायो ! ते सहस्रसंख्याः रथाः सैः आगच्छ^१ नियुद्भिर्वुक्कः सोमपानाय ॥ १ ॥

नियुत्वान् वायवा गृह्ययं शुक्रो अयामि ते । गन्तासि सुन्वतो गृहम् ॥ २ ॥

नियुत्वान् । वायो इति । आ । गृहि । अयम् । शुक्रः । अयामि । ते ॥ गन्ता । असि । सुन्वतः । गृहम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे वायो ! नियुद्भिर्वुक्कः त्वमागच्छ । अयम् सोमः, तं गमयामि तुभ्यम् । त्वं हि यजमानस्य गृहम् गन्ता असि ॥ २ ॥

शुक्रस्पाद्य गवाशिर इन्द्रवायू नियुत्वतः । आ यातं पिबतं नरा ॥ ३ ॥

शुक्रस्ये । अथ । गोऽशिरः । इन्द्रवायू इति । नियुत्वतः ॥ आ । यातम् । पिबतम् । नरा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शुक्रस्य^१ अथ गोभिः अितस्य हे इन्द्रवायू ! वापोः सम्बन्धिनः आगच्छतम् पिबतम् च ॥ ३ ॥

अयं वा मित्रावरुणा सुतः सोमं क्रतावृधा । ममेदिह श्रुतं हवम् ॥ ४ ॥

अयम् । वायम् । मित्रावरुणा । सुतः । सोमः । क्रतवृधा ॥ मम । इत् । इह । श्रुतम् । हवम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मित्रावरुणात्ता ॥ ४ ॥

राजानावर्नभिद्ब्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे । सहस्रस्थूण आसाते ॥ ५ ॥

राजानौ । अर्नभिद्ब्रुहा । ध्रुवे । सदसि । उत्तमे ॥ सहस्रस्थूणे । आसाते इति ॥ ५ ॥

१-२. नास्ति सूको. २. नास्ति वि^२ अ^१. ३. 'व्यसि वि^२ अ^१'. ४. तं वि^२ ऊर्ध्वः ताम् वि^२ अ^१. ५. नास्ति वि^२.

वेङ्कट० विमदव्याख्याता ॥ ५ ॥

इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तमो वर्गः ।

ता सम्राज्ञी घृतासुती आदित्या दानुनस्पती । सवेते अनवह्वरम् ॥ ६ ॥

ता । सम्राज्ञी । घृतासुती इति घृतऽभासुती । आदित्या । दानुनः । पत्नी इति ॥ सवेते इति । अनवऽह्वरम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ता सम्राज्ञी घृतदोहनी मित्राश्रुणी दानस्य स्वामिनौ सेवेते कर्मणोऽनपन्नम् ॥ ६ ॥

गोमदू पु नासत्याऽश्वावद् यातमश्विना । वर्ती रुद्रा नृपाय्वम् ॥ ७ ॥

गोऽमृत । ऊँ इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातम् । अश्विना ॥ वर्तिः । रुद्रा । नृऽपाय्वम् ॥

वेङ्कट० हे असत्वरहितौ अश्विनौ ! गोमदू अश्ववत् च आघाते मार्गेण युद्धे क्रूरकर्माणौ ! नृभिः पातव्यं सोमम् ॥ ७ ॥

न यत् परो नान्तर आदधर्षद् वृषण्वस्र । दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥ ८ ॥

न । यत् । परः । न । अन्तरः । आऽदधर्षत् । वृषण्वस्र इति वृषण्वस्रम् ॥ दुःशंसः । मर्त्यः । रिपुः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अज्ञातिः शक्तिर्वा यत् अभिभवितुम् न शक्नोति हे प्रदीयमानधनी ! यद्य दुःशंसतः मर्त्यः रिपुः च न आधर्षति । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ८ ॥

ता न आ वोल्हमश्विना रधि पिशङ्गसन्दशम् । धिष्ण्या वरिवोविदम् ॥ ९ ॥

ता । नः । आ । वोल्हम् । अश्विना । रधिमम् । पिशङ्गऽसन्दशम् ॥ धिष्ण्या । वरिवऽविदम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ ! तादशम् रधिमम् अस्मभ्यम् "आ वहवम्" पिशङ्गरूपम् हे स्तोत्राहो ! पूजायाः अस्मभितारम् ॥ ९ ॥

इन्द्रो अङ्ग महद् भयमभी पदप चुच्यवत् । स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ १० ॥

इन्द्रः । अङ्गम् । महत् । भयम् । अभि । पदम् । चुच्यवत् ॥ सः । हि । स्थिरः । विऽचर्षणिः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्तेत्यप्राणिलोम्भं द्योतयति क्षिप्रवचनम् । इन्द्रः क्षिप्रम् महत् भयम् अभि भवति । अस्तिम् पृक्ते^१ वैषाकरणाः सकारमाक्षरते । तथा सति शब्दं अपख्यावयतु^२ । सः हि स्थिरः विद्रष्टा ॥ १० ॥

इन्द्रश्च भुज्याति नो न नः पश्वाद्धं नशत् । भुद्रं भवाति नः पुरः ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. "नवर्ज" अप. ३. यातम् वि. ४-४. नास्ति वि. अ. ५. दीपमानसनी लये. ६. नास्ति अ. ७-७. "(व)हेतुं वि. अ. ८. "व्यपति" सूको. ९. "वचनः ल. १०. पते सूको. ११. अपिभ्यां वि. अ.

इन्द्रः । च । मूळयति । नः । न । नः । पश्चात् । अघम् । नृशत् ॥ भद्रम् । भवति । नः । पुरः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः चेदघम्^१ अस्मान् मुळयति, न ततः पश्चात् अस्मान् अघम्^२ प्राप्नोति, भद्रम् चास्माकम् पुरः भवति^३ ॥ ११ ॥

“इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्यायेऽष्टमो वर्गः” ॥

इन्द्र आशांभ्यस्परि सर्वांभ्यो अर्भयं करत् । जेता शत्रून् विचर्षणिः ॥ १२ ॥

इन्द्रः । आशांभ्यः । परि । सर्वांभ्यः । अर्भयम् । करत् ॥ जेता । शत्रून् । विचर्षणिः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० स्वष्टोऽर्थः^४ ॥ १२ ॥

विश्वे देवास आ गत शृणुता मे इमं हवम् । एदं बर्हिनि पीदत ॥ १३ ॥

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुता । मे । इमम् । हवम् ॥ आ । इदम् । बर्हिः । नि । पीदत ॥ १३ ॥

वेङ्कट० स्वष्टोऽर्थः^५ ॥ १३ ॥

तीव्रो वो मधुमाँ अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः । एतं पिबत काम्यम् ॥ १४ ॥

तीव्रः । वो । मधुमान् । अयम् । शुनहोत्रेषु । मत्सरः ॥ एतम् । पिबत । काम्यम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० स्वष्टोऽर्थः^६ ॥ १४ ॥

इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूर्प्रातयः । विश्वे मम श्रुता हवम् ॥ १५ ॥

इन्द्रज्येष्ठाः । मरुद्गणाः । देवासः । पूर्प्रातयः ॥ विश्वे । मम । श्रुता । हवम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० स्वष्टोऽर्थः^७ ॥ १५ ॥

“इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये नवमो वर्गः” ॥

अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति । अप्रशस्ता ईव स्मसि प्रशस्तिमम्ब नस्कृधि ॥ १६ ॥

अम्बितमे । नदीतमे । देवितमे । सरस्वति ।

अप्रशस्ताः ईव । स्मसि । प्रशस्तिम् । अम्ब । नः । कृधि ॥ १६ ॥

१. चेदघम् सूको. २. अतघम्. छ. ३. “ति अवशिष्टो वर्गः सनाथः सूको. ४-४. नास्ति सूको.
५. नास्ति सूको.

वेङ्कट० शौनकः— 'वायव्ये चन्द्रवायवी पश्चाद्य प्राङ्गास्तृणाः ।

भ्रतयुक्ं स्तीति हविर्धाने अभिस्तत्र निपतमान् ।

धावापृथिवी यावेति हविर्धाने ततः परे ॥ (बृ. ४, १२) इति ॥

मातृत्तमे ! नदीभ्यो वरिष्ठे ! वीर्यवर्धने ! सरस्वति ! धनाभावाद् अमशस्ताः इव स्मः, तानरुमान् धनप्रदानेन प्रशस्तान् कुरु ॥ १६ ॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूषि देव्याम् । शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिद्दि नः ॥ १७ ॥

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूषि । देव्याम् ।

शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रजाम् । देवि । दिदिद्दि । नः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० स्ववि सर्वाणि सरस्वति ! श्रितानि अन्नानि देव्याम्, सा स्वम् शुनहोत्रेषु स्तोत्रेण मत्स्व, दे देवि ! प्रजाम् च देहि नः ॥ १७ ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुपस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्मं गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुहति ॥ १८ ॥

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुपस्व । वाजिनीवति ।

या । ते । मन्मं । गृत्समदा । ऋतावरि । प्रिया । देवेषु । जुहति ॥ १८ ॥

वेङ्कट० इमानि हवीषि सेतस्व अन्नवति सरस्वति !, आन्यानि श्रियतमानि यानि गृत्समदाः देवमध्ये गुण्यम् जुहति हे ऋतावरि ॥ १८ ॥

प्रेतां यज्ञस्य शंभुवां युवामिदा वृणीमहे । अग्निं च हव्यवाहनम् ॥ १९ ॥

प्र । इताम् । यज्ञस्य । शम्भुवां । युवाम् । इत् । आ । वृणीमहे । अग्निम् । च । हव्यवाहनम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छताम् यज्ञस्य सुतस्य भावधिकारो । युवाम् एव हविर्ब्रह्मनाय आ वृणीमहे, अग्निम् च हविषां बोधारम् ॥ १९ ॥

धावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशम् । युज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥ २० ॥

धावा । नः । पृथिवी इति । इमम् । सिध्रम् । अद्य । दिविस्पृशम् । युज्ञम् । देवेषु । यच्छताम् ॥ २० ॥

१. अ. २, ४१, १९. २. अ. २, ४१, २०. ३. 'दोषयुक्तु वि' : शुक्लब्राह्मणेषु अ'. ४. 'रिमिति वि' अ', 'द्वाराविति स्य'.

वेङ्कट० यज्ञे चावापृथिवी हविर्धाने भवत इति प्रसङ्गात्, तयोः स्तुतिः । चावापृथिवी अस्माकं
साधकं दिवः स्पष्टारम् इमम् यमम् हविर्धाने भूत्वा अर्धं देवेषु यच्छताम् ॥ २० ॥

आ वापृपस्थमदुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥ २१ ॥

आ । वा । पृ । प । स्थ । म । अ । दुहा । देवाः । सी । द । न्तु । य । ज्ञि । याः । इ । हा । अ । य । सो । म । पी । त । ये ॥ २१ ॥

वेङ्कट० आ सीदन्तु युवयोः उत्सङ्गं 'हे अदुहौ!' यज्ञियाः देवाः अस्मिन् यज्ञे अत्र सोमपानाय ॥ २१ ॥

'इति द्वितीयाहके अष्टमाध्याये दशमो वगः' ।

[४२]

*युत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आश्रितसः शौनहोषः) कृषिः ।
वाहुन्तः (कपिल्लकरूपीन्द्रः) देवता । त्रिप्लुप् छन्दः ।

कर्निकदज्जनुषं प्रब्रुवाण इयति वाचमरितेषु नावम् ।

सुमङ्गलंश्च शकुने भवामि मा त्वा का चिदभिभा विष्ण्या विदत् ॥ १ ॥

कर्निकदत् । जनुषम् । प्रब्रुवाणः । इयति । वाचम् । अरितोऽर्धव । नावम् ।

सुमङ्गलः । च । शकुने । भवामि । मा । त्वा । का । चि । द । अ । भि । भा । वि । ष्ण्या । वि । दत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० शौनकः— 'रुति तु पुनरेच्छन् इन्द्रो भूत्वा कपिलः ।
क्षेत्रीयमिषोरारुणं तवाशास्वाय दक्षिणाम् ॥
स तमार्षेण सम्प्रेत्य चक्षुषा पक्षिपिणम् ।
पराभ्यामभितुष्टाव सूक्तान्नां तु 'कर्निकदत्' ॥ (सुदे ४, ९३; ९४) इति ।

'न्यक्रन्दोऽजन्म प्रब्रुवाणः' इति यास्कः (९, ४) । अर्धं कुर्वन्निति वदत उत्तरत्र स्वरः
सिध्यति अर्ध । अर्धो जन्म, अर्धं कुर्वन्ननुदयम् प्रब्रुवाणः प्रेरयति वाचः क्रमेण प्रेरयितेव
नावम् अरितेषु । अत्र प्रत्यक्षः । कल्पयामङ्गलः च शकुने । भवामि । विद्वो 'वासयिता श्वासाः' (?)
तेन निहितता का चिद् अभिभा वासाः (!) मा त्वां विन्दतु । 'मा च' त्वां काचिदाभभृतिः सर्वतो
विदत्' इति यास्कः (९, ४) ॥ १ ॥

मा त्वा श्येन उद् वधीन्मा सुपणो मा त्वा विददिपुमान् वीरो अस्ता ।

पित्र्यामसुं प्रदिशं कर्निकदत् सुमङ्गलौ भद्रवादी बदेह ॥ २ ॥

१. 'जाः वि' अ' ल लप. २. नास्ति सूको. ३-३. अदुहः सूको. ४-४. नास्ति सूको.
५. 'गम्' सूको. ६. न्यायः लप्रस्तावः ७. त्वा वि', ८. नास्ति वि' लप. ९. त्वा वि लप.

मा । त्वा । स्वेनः । उव् । वृधीव् । मा । सुऽऽर्णोः । मा । त्वा । विदत् । इष्टुऽमान् । वीरः । अस्ता ।
पिऽर्णाम् । अर्तु । प्रऽदिशम् । कर्मिकदत् । सुऽमङ्गलः । भद्रऽवादी । वद । इह ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'मा त्वा' स्वेनसुपर्णी कपिञ्जलम् उव् हतान् । मा च त्वां विन्दतु शरवान् व्याधः प्रेरयिता ।
पिऽर्णाम् प्रहृष्टां दक्षिणां महादिशम् अर्तु स्थिरवा शब्दं कुर्वन् कल्पानमङ्गलः इह भद्रवादी 'वद इति
मङ्ग्रे वदेत्यर्थः' ॥ २ ॥

अर्वं क्रन्द दक्षिणतो गृहाणां सुमङ्गलो भद्रवादी शकुन्ते ।

मा नः स्तेन ईशत माचर्शसो वृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

अर्वं । क्रन्द । दक्षिणतः । गृहाणाम् । सुऽमङ्गलः । भद्रऽवादी । शकुन्ते ।

मा । नः । स्तेनः । ईशत । मा । अचर्शसः । वृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'गृहाणाम् दक्षिणतः क्रन्दनं कुण सुमङ्गलं भद्रवादी हे शकुन्ते । मा अस्माकं मार्गे स्तेनः
ईशवरो भवतु, मा च पापाभिलाषः ॥ ३ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये एकादशो वर्गः' ॥

[४३]

'गृत्समदो भार्गवः क्षीमकः (पूर्वम् आङ्गिरसः क्षीमहोत्रः) ऋषिः । शकुन्ताः
(कपिञ्जलरूपीन्द्रः) देवता । जगती छन्दः, द्वितीया अतिरक्तवरी अष्टिर्वा ।

प्रदक्षिणित्वमि गृणन्ति कारवो वयो वर्दन्त ऋतुथा शकुन्तयः ।

उभे वाचीं वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

प्रऽदक्षिणित् । अमि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वर्दन्तः । ऋतुऽथा । शकुन्तयः ।

उभे इति । वाचीं । वदति । सामगाऽइव । गायत्रम् । च । त्रैस्तुभम् । च । अनु । राजति ॥

वेङ्कट० प्रदक्षिणं कपिञ्जलं गच्छन्तं स्तुवन्ति स्तोत्रारः । 'शकुन्तयः च तेषाम् अन्नम् वर्दन्तः भवन्ति
कालेषु । शकुन्तानाम् आगच्छतां त्रिभविषद्वां अन्नं वदति । सोऽयम् कपिञ्जलो न खेत इत्युभे(?)
वाचीं वदति । यथा सामगाः शोभनं स्तुवन्ति, सोऽयमेव वदद् गायत्रम् च त्रैष्टुभम् चोभे
सामनो लक्ष्मीकृत्वा राजति । ते उच्चारयन् यथा राजत्येवं राजतीति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. इतः सूको. ३-३. नास्ति अ'. ४. नास्ति वि'; 'क्षिणित् लपे.

५-५. नास्ति वि' अ'. त्रि-त्रि अम' सूको. ६. नास्ति लपे.

उद्गातेव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्रइव सर्वनेषु संससि ।
 वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्यां सर्वतो नः शकुने भद्रमा वंद ।
 विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वंद ॥ २ ॥

उद्गाताऽऽत्र । शकुने । सामं । गायसि । ब्रह्मपुत्रऽइव । सर्वनेषु । संससि ।
 वृषाऽइव । वाजी । शिशुमतीः । अपिऽइत्ये । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रम् । आ । वद ।
 विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यम् । आ । वद ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे शकुने! यथा उद्गाता साम गायति, एवं च गाने करोषि । यज्ञेषु शोभा इव संससि । यथा
 पुमानइवः शिशुमतीः ब्रह्मवाः संस्रम्य शब्दं करोति, एवं वदसि । स त्वम् शकुने । सर्वाभ्यो दिग्भ्यः^१
 भद्रम् आ^२ वद, विश्वतः च रक्षःप्रभृतिभ्यः इति ॥ २ ॥

आवदंस्त्वं शकुने भद्रमा वंद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्दि नः ।
 यदुत्पतन् वदसि कर्करियथा बृहत् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

आऽवदं । त्वम् । शकुने । भद्रम् । आ । वद । तूष्णीम् । आसीनः । सुमतिम् । चिकिद्दि । नः ।
 यत् । उत्पतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन शब्दं कुर्वन् त्वम् शकुने । अस्माकं कल्याणम् आ वद, तूष्णीम् आसीनः च
 सुमतिम् चिन्तय । यत् त्वम् उत्पतन् कर्करिः इव, महावत् ब्रह्मो वाचविशेषः शाठ्यापनके,
 भद्रम् वदसि । एतो वचम् बृहद् वदेन गृहे सुपुत्राः ॥ ३ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वादशो वर्गः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयं प्रणहलं समाप्तम् ॥



अथ
ऋग्वेदे सभाष्ये
तृतीयं मण्डलम्

[१]

'विश्वामित्रो गायिनः कपिः । अग्निर्वेवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यन्ते बर्हिं चकर्थं विदधे यजध्वै ।
देवाँ अच्छा दीर्घव् युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वम् जुषस्व ॥ १ ॥

सोमस्य । मा । तवसम् । बर्हिं । अग्ने । बर्हिम् । चकर्थं । विदधे । यजध्वै ।
देवान् । अच्छे । दीर्घव् । युञ्जे । अद्रिम् । शमाऽऽयाये । अग्ने । तन्वम् । जुषस्व ॥ १ ॥

वेङ्कट० "कुशिकत्सैपीरधिरिन्द्रतुल्यं पुनमिच्छन् ब्रह्मचर्यं चकार । तस्येन्द्र एव गार्गी पुत्रो बभूव ।
गायिनो विश्वामित्रः । स तृतीये मण्डलमपठयन् 'सोमस्य'" (ब्रा० २, ३, १) इति । 'दे अग्ने' सोमस्य
वेदे प्रति माम् वह च, वोदारं च कुरु वसे देवान् वष्टुम् । देवान् प्रति दीन्वमानोऽहम् यावापि
च पुनश्चिन्म, त्वं च सुखप्राप्तयेम मम तन्वम् सेवस्विति ॥ १ ॥

प्राञ्चं यज्ञं चक्रुम वर्धतां गीः समिद्धिरग्निं नमसा दुवस्पन् ।
दिवः शशासुर्विदधा कवीनां गृत्साय चित् तवसें गातुमीषुः ॥ २ ॥

प्राञ्चम् । यज्ञम् । चक्रुः । वर्धताम् । गीः । समित्ऽग्निः । अग्निम् । नमसा । दुवस्पन् ।
दिवः । शशासुः । विदधा । कवीनाम् । गृत्साय । चित् । तवसें । गातुम् । ईषुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्राञ्चम् वक्ष्यन् कर्मप्रवृत्ते कुर्मः । वर्धताम् स्तुतिः । समिद्धिः अग्नेन च अग्निम् परिष्करन्तु ।
तथाऽग्निम् कवीनाम् प्रज्ञानानि दिवः पृथिव्यामागच्छेति शशासुः । तथा तानि मेधाविने प्रवृत्ता-
याऽजने गमने यज्ञं प्रति इच्छन्ति । ततोऽनुशासनमिति ॥ २ ॥

मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबन्धुर्जनुषा पृथिव्याः
अर्विन्दन्तु दर्शतमस्व अन्तदेवासो अग्निमपसि स्वसृणाम् ॥ ३ ॥

मयो । दधे । मेधिरः । पूतदक्षः । दिवः । सुबन्धुः । जनुषा । पृथिव्याः ।
अर्विन्दन् । ऊँ इति । दर्शतम् । अप्सु । अन्तः । देवासः । अग्निम् । अपसि । स्वसृणाम् ॥

१-१ नास्ति मूको. २-२. नास्ति विं लपं ३. 'नामास्व विं', 'मागच्छति विं' अं, 'मागच्छन्ति स्वः',
'मागच्छे लपं. ४. गमने विं अं. ५. रचाति विं अं.

वेङ्कट० जोभनवन्धनोऽग्निः जन्मना द्यावापृथिव्योः सुखं धत्तयति पश्चिवाः शुद्धबलाः, तमिसं देवाः
अकिन्दन् अपां मध्ये दर्शनार्थं सरन्तीनां नदीनां वेगोऽवस्थितम् ॥ ३ ॥

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त युद्धीः श्वेतं जज्ञानमरुणं महित्वा ।

शिशुं न ज्ञातमभ्यारुश्वा देवासो अभि जनिमन् वपुष्यन् ॥ ४ ॥

अवर्धयन् । सुभगम् । सप्त । युद्धीः । श्वेतम् । जज्ञानम् । अरुणम् । महित्वा ।

शिशुम् । न । ज्ञातम् । अभि । आरुः । अश्वाः । देवासोः । अभिम् । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अवर्धयन् सुभगम् सात नद्यो महत्याः श्वेतवर्णान् जावमानान् आरोचमानान् महत्तया । तथा
ज्ञातम् आत्मनः पुत्रम् अभिम् शिशुम् इव ज्ञातम् बद्धवाः अभि अगच्छन् । तमिसं ज्ञातम् अद्रिम्
देवाः जन्मना आधातुमैच्छन् । वपुः आवपने नृन्पामिति ॥ ४ ॥

शुक्रेभिरङ्गै रजं आततन्वान् ऋतुं पुनानः कृविभिः पवित्रैः ।

शोचिर्वसानः पर्याध्वरुपां श्रियों मिमीते बृहतीरन्ताः ॥ ५ ॥

शुक्रेभिः । अङ्गैः । रजः । आततन्वान् । ऋतुम् । पुनानः । कृविभिः । पवित्रैः ।

शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपाम् । श्रियोः । मिमीते । बृहतीः । अन्ताः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० शुक्रैः अङ्गैः अन्तरिक्षम् विस्तारयन् कर्म च शोधयन् आत्मनः पवित्रैः कर्मभिः तेषां
आच्छादयन् अपाम् गन्ता महतीः कान्तीः अन्त्यूनाः परितः करोति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये त्रयोदशो वर्गः ॥

ब्रवाजा सीमनेदतीरदंवा दिवो युद्धीरवसाना अनन्ताः ।

सना अत्र युवतयुः सयोनैरेकुं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥ ६ ॥

ब्रवाजे । सीम् । अनन्ताः । अदंवाः । दिवः । युद्धीः । अवसानाः । अनन्ताः ।

सनाः । अत्रे । युवतयुः । सयोनैः । एकम् । गर्भम् । दधिरे । सप्त । वाणीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'सोमिति परिग्रहाणभिः' (वा १, ७) । शब्दमकुर्वन्तः' अहिंसिताः दिवः सप्त नदीः अहिर्गर्भो
भूत्वा वसाज् अभिजसात् । सर्वतः परिगृह्य वस्यसनाच्छादयन्तीरणि जलाच्छादनाद् अन्ताः ।
पुरातनाः अन्तरिक्षे सप्त नद्यो गच्छन्त्यः समानयोमयः एकम् अन्त्यालयम् गर्भम् दधिरे
सप्त नद्यः ॥ ६ ॥

स्तीर्णा अस्य सहती विश्वरूपा घृतस्य योनीं स्रवथे मधुनाम् ।

अस्थुरत्रं धेनवुः पिन्वमाना मुही दुस्मस्य मातरां समीची ॥ ७ ॥

स्तौत्रिणीः । अस्पृ । समुद्रतः । त्रिचन्द्रकृपाः । घृतस्य । योनीं । सुवधे । मधुनाम् ।
अस्युः । अत्रे । धेनुवैः । पिन्वमानाः । मूर्हा इति । दस्मस्य । मातरा । समोची इति समुद्राची ॥

वेङ्कट० इतस्ततो विस्वीर्णाः एनं जनयितुं सङ्गता नद्यः । उदकस्य योनीं अन्वविक्ष्य मधुनाम् उदकानाम्
सवणे अस्मिन् उदकम् पिन्वमानाः नद्यः तिष्ठन्ति । तत्र जातस्याऽग्रेः दर्शनीयस्य महती धाना-
पृथिवी च समोची भवतः ॥ ७ ॥

ब्रह्माणः सुनो सहस्रो व्यधौद् दधानः शुक्रा रभसा वपूषि ।
श्रोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृषे काव्येन ॥ ८ ॥

ब्रह्माणः । सुनो इति । सहस्रः । वि । अधौत् । दधानः । शुक्रा । रभसा । वपूषि ।
श्रोतन्ति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । वावृषे । काव्येन ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उदकैर्धर्ममाणः हे सहस्रः सुनो ! वि श्रोतते भवान् अपानुपस्थे दधानः शुक्राणि वेगयुक्तानि
अङ्गानि^१ । तत्र मधुमदशस्य उदकस्य धाराः श्रोतन्ति^२, वपूषा 'यत्र वपूषेते' कर्मणा ॥ ८ ॥

पितृश्चिद्ब्रह्मर्जुना विवेद व्यस्य धारा असृजद् वि धेनाः ।
गुहा चरन्तुं सखिभिः शिवोभिर्दिवो यद्द्विभिर्न गुहा बभूव ॥ ९ ॥

पितुः । चिद् । ऊर्ध्वः । ब्रह्मर्जुना । विवेद । वि । अस्य । धाराः । असृजत् । वि । धेनाः ।
गुहा । चरन्तम् । सखिभिः । शिवोभिः । दिवः । यद्द्विभिः । न । गुहा । बभूव ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दिवः ऊर्ध्वः जायमानः एव^३ जानाति, ज्ञात्वा च अस्य धाराः उदकानि पृथिवीं प्रति
विमृजति, प्रीणयित्वा रोषधीश्च । अपां मध्ये गुहायां चरन्तम् सखिभिः अन्यैरनिभिः क्रत्याणैः
दिवः अपि महन्निः सा गुहा^४ न सम्बभूव । ततोऽयमपाम् उपस्थानाद्विचरति तत्राऽसम्भूतः^५ ॥ ९ ॥

पितृश्च गर्भं जनितुश्च वज्रे पूर्वोरेको अवयत् पीप्यानाः ।
वृष्यो सपत्नी शुचये सवन्धु उभे अस्मै मनुष्येभ्यो नि पाहि ॥ १० ॥

पितुः । च । गर्भम् । जनितुः । च । वज्रे । पूर्वोः । एकः । अवयत् । पीप्यानाः ।
वृष्यो । सपत्नी इति सपत्नी । शुचये । सवन्धु इति सवन्धु । उभे इति । अस्मै । मनुष्येभ्यो इति । नि । पाहि ॥

वेङ्कट० पितुः दिवः जनयितुः च अस्य लोकस्य उभयोः गर्भम् अग्निरिभति, दिवः^६ अपो विभति

१. नास्ति विं. २. 'ज्ञान्यङ्गानि वि' लक्ष्यं. ३. 'दिवो' विं लक्ष्यं. ४-५. वपूषेते एव विं लक्ष्यं.
६. एव विं लक्ष्यं. ७. समा विं लक्ष्यं. ८. 'तः विभः विं लक्ष्यं. ९. दिवि लक्ष्यं.

पृथिव्या ओषधीः । तथा पूर्वाः अपः एकः एव भवति अग्निमाध्यायवन्तीः । अथ प्रथमः ।
इविषो वविषे समानपतिके शुचये समानवन्धने बावापृथिव्यौ उभे अस्मै सनुष्याय नितराम्
रक्ष ॥ १० ॥

इति द्वितीयाहके अष्टमाध्याये चतुर्दशो वरीः ॥

उरौ महौ अनिवाधे ववर्धोऽऽपौ अग्निं यज्ञसः सं हि पूर्वीः ।
ऋतस्य योर्नावज्ञपद् दर्मना जामीनामग्निरपसि स्वसृणाम् ॥ ११ ॥

उरौ । महान् । अनिऽवाधे । ववर्धे । आपः । अग्निम् । यज्ञसः । सम् । हि । पूर्वीः ।
ऋतस्य । योर्नौ । अज्ञपत् । दर्मनाः । जामीनाम् । अग्निः । अपसि । स्वसृणाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० विस्तीर्णं महान् बाधारहिते ववर्धे अपामवकाशे, आपः एवम् अग्निम् यज्ञस्वरत्यः पूर्वम्
सम् हि दधिरे इति क्रिया । तदर्थं ऋतस्य इदं ऋतस्य अशमत् योर्नौ वमसनाः । सोऽयम् अन्ध-
नाम् स्वयं सरन्तीनाम् वेगोऽशयदिति ॥ ११ ॥

अक्रो न वभिः संमिथे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे भाऋजीकः ।
उदुम्विया जनिता यो जजानाऽपां गर्भो नृतमो यद्दो अग्निः ॥ १२ ॥

अक्रः । न । वभिः । समऽमिथे । महीनाम् । दिदृक्षेयः । सूनवे । भाऽऋजीकः ।
उत् । उदुम्वियाः । जनिता । यः । जजान । अपाम् । गर्भः । नृतमः । यद्दो । अग्निः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अक्रः 'अक्र आक्रमणात्' इति वास्कः (६, १०), नक्र इव वीर्यवान् भवति सङ्ग्रामे महतीनां
सेनानाम् दशनीयः इविषो वरविषे भाऋजीकः, 'भाऋजीकः प्रसिद्धमाः' इति वास्कः (६, ४), यो
पशूनां जनयिता पशून् कनयति, सोऽयम् अपाम् गर्भः जेवृत्तमः महान् अग्निः ॥ १२ ॥

अपां गर्भे दर्शतमोर्षधीनां वनां जजान सुभगा विरूपम् ।
देवासंदिचन्मनसा सं हि जग्मुः परिष्ठं जातं त्वसं दुवस्यन् ॥ १३ ॥

अपाम् । गर्भम् । दर्शतम् । ओर्षधीनाम् । वनां । जजान् । सुभगा । विरूपम् ।
देवासः । चित् । मनसा । सम् । हि । जग्मुः । परिष्ठम् । जातम् । त्वसं । दुवस्यन् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अपाम् गर्भम् दर्शयितारम् (?) ओर्षधीनाम् भजनीया माता जवचामास सुभगा विविधरूपम् ।
तज्जातम् देवाः च मनसा सम् जग्मुः । ज्ञात्वा च देवानां स्तोत्रमन्त्रं जातम् पशून्
पर्यचरति ॥ १३ ॥

१. 'मायावन्तीः वि' ल; 'व्यापण्डः लपे. २-२. नास्ति सूको. ३. अपामाकाशे वि' अ'. ४. नास्ति
वि' लपे. ५. पदम् सूको. ६-६. योनापुत्रकल्प सूको. ७. रसगिना लपे. ८. महीनां वि'.
९. नास्ति सूको. १०. सुभगा वि'. ११. ...तमम् वि' अ'; वि' लप्रस्तावः लपे.

बृहन्त इव भानवो भास्त्रजीकमग्निं संचन्त विद्युतो न शुक्राः ।
गुह्येव वृद्धं सदासि स्वे अन्तरपार ऊर्वे अमृतं दुहानाः ॥ १४ ॥

बृहन्तः । इत् । भानवः । भाःऽश्वजीकम् । अग्निम् । संचन्तु । विऽद्युतः । न । शुक्राः ।
गुह्याऽइव । वृद्धम् । सदासि । स्वे । अन्तः । अपारे । ऊर्वे । अमृतम् । दुहानाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० महान्तः एव भानवः ऋषुदीप्तिम् अग्निम् संवन्द्ये विद्युतः इव वीर्यमानाः शुक्रवर्णाः
वा । पर्वतगुहायाम् इव भयान् अन्तः स्वस्मिन् स्थाने मृद्धम् अग्निम् पारमार्गिते ऊर्वाग्रे^१ तस्मिन्
वदन्तु दुहानाः भानवः ॥ १४ ॥

ईले च त्वा यजमानो हविर्भिरीले सखित्वं सुमूर्तिं निकामः ।
देवैरवो मिमीहि सं जरित्रे रक्षा च नो दम्येभिरनीकैः ॥ १५ ॥

ईले । च । त्वा । यजमानः । हविःऽभिः । ईले । सखिऽइवन् । सुऽमूर्तिम् । निऽकामः ।
देवैः । अवैः । मिमीहि । सम् । जरित्रे । रक्ष । च । नः । दम्येभिः । अनैकैः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० याचे^१ च त्वाम् हविर्भिः यजमानः अहम् । तथा त्वया सहयम् याचे शोभनमूर्तिं त्वाम् निकामय-
मानः । स्तोत्रे देवैः सह रक्षणम्^२ कुरु । रक्ष न^३ अस्मान् दमनकुशलैः तव तेजोभिः ॥ १५ ॥

^१इति द्वितीयाहके अष्टमाध्याये पञ्चदशो वगैः^२ ॥

उपक्षेतारस्त्वं सुप्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः ।
सुरेतसा श्रवसा तुङ्गमाना अभि प्याम पृतनायूरदेवान् ॥ १६ ॥

उपऽक्षेतारः । त्वं । सुऽप्रणीते । अग्ने । विश्वानि । धन्या । दधानाः ।
सुरेतसा । श्रवसा । तुङ्गमानाः । अभि । प्याम । पृतनाऽयून् । अदेवान् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अग्ने । शोभनप्रणयन ! तव उपनिवासं कुर्वन्तः विश्वानि धनसमूहानि धारयन्तः शोभन-
कर्मणा अग्नेन वाचमानेभ्यो दातं कुर्वन्तः अभिभवेम पृतनामिच्छतः अदायून् ॥ १६ ॥

आ देवानामभवः केतुरग्ने मन्द्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।
प्रति मतीं^१ अवासयो दमृना अनु देवान् रथिरो यासि साधन् ॥ १७ ॥

१. त्पुत्रे सा. २. वासि वि'अ'. ३. 'ह रथे वि'अ'. ४. नास्ति लपे. ५-५. नास्ति सूको.

आ । देवानाम् । अमृतः । केतुः । अग्ने । मन्द्रः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ।
प्रति । सतीन् । अवाससुः । दमनाः । अनु । देवान् । रथिरः । यासि । सार्धन् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० देवानाम् निमन्त्रयित्वा त्वम् मनुष्येषु आ भवसि मादयित्वा सर्वाणि स्तोत्राणि ज्ञानम् ।
तथा मर्त्याश्च स्वस्वे स्थाने प्रति वासवसि दमनाः, देवान् च अनु गच्छसि रथवान्
रथिभिः साधयन् इति ॥ १७ ॥

नि दुरीणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद् विद्वानि सार्धन् ।
धृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान् ॥ १८ ॥

नि । दुरीणे । अमृतः । मर्त्यानाम् । राजा । ससाद् । विद्वानि । सार्धन् ।
धृतप्रतीकः । उर्विया । वि । अद्यौत् । अग्निः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० नि ससाद् गृहे देवः स मनुष्याणाम् राजा यज्ञान् साधयन् । लाज्येन सन्तुक्षितारवको
विस्तारोर्णां नि घोषते अग्निः विश्वानि कविकर्माणि ज्ञानम् ॥ १८ ॥

आ नो गहि सरुवेभिः शिवेभिर्महान् महीभिरुतिभिः सरुष्यन् ।
अस्मे रयि बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं युदासं कृधी नः ॥ १९ ॥

आ । नः । गहि । सरुवेभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । कृतिभिः । सरुष्यन् ।
अस्मे इति । रयिम् । बहुलम् । संतरुत्रम् । सुवाचम् । भागम् । युदासम् । कृषि । नः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० अस्मान् आ गच्छ कल्याणैः सरुवैः महद्भिः रथणैः सह महान् अभिसरणमिच्छन् । अस्माकम्
'धनम् महत्' सन्तारयितुं शोभनवाक्यम् भजनीयम् यथास्वितं पुत्रं च कुत । पुत्रः नः इति
पुत्रम् इति ॥ १९ ॥

एता ते अग्ने जनिमा सनानि प्र पूर्याय नूतनानि वोचम् ।
महान्ति वृष्णे सर्वना कृतेमा जन्मन्जन्मन् निर्द्वितो जातवेदाः ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । जनिमा । सनानि । प्र । पूर्याय । नूतनानि । वोचम् ।
महान्ति । वृष्णे । सर्वना । कृता । इमा । जन्मन्जन्मन् । निर्द्वितः । जातवेदाः ॥ २० ॥

१. कृतिम् अ'. २. अभि वि' लपं. ३. नास्ति वि' लपं. ४. कर्माणि वि'. ५-५. महानम्
वि' लपं. ६. *य वि' लपं.

वेङ्कट० अतो। तुभ्यम्' पुरात्तत्राय समात्तनानि नक्ताराणि च एतानि जन्मानि प्र अवोधम्, तथा महान्ति सवनानि' इण्डे कृतानि इमानि । सोऽयम् अग्निः अस्माभिः जन्मनिजन्मनि' आहितः इति । अथोत्तरा मूयसे निर्वचनाय ॥ २० ॥

जन्मन्जन्मन् निहितो ज्ञातवेदा विश्वामित्रेभिरिष्यते अर्जसः ।

तस्य वृषं सुमतौ यज्ञियस्याऽर्पि मूद्रे सौमनसे स्याम ॥ २१ ॥

जन्मन्जन्मन् । निऽहितः । ज्ञातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः । इष्यते । अर्जसः ।

तस्य । वृषम् । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अर्पि । मूद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ २१ ॥

वेङ्कट० सोऽयम् सर्वेषु जन्मसु विश्वामित्रैः आहितः' समिष्यते' अन्ववदतम्' जातवेदाः' । तस्य यज्ञियस्य वृषम् सुमतौ स्याम, अपि च भजनीये सौमनसे ॥ २१ ॥

इमं यज्ञं सहसावन् त्वं नो देवत्रा धेहि सुक्रतो रराणः ।

प्र यंसि होतवृहतीरिषो नोऽग्ने महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२ ॥

इमम् । यज्ञम् । सहसाऽवन् । त्वम् । नः । देवऽत्रा । धेहि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः ।

प्र । यंसि । होतः । वृहतीः । इषः । नः । अग्ने । महि । द्रविणम् । आ । यजस्व ॥ २२ ॥

वेङ्कट० हे बलवन्! सुक्रतो!' त्वम् अस्माकम् इमम् यज्ञम् देवेषु निषेदि रममाणः । प्र यजस्व होतः । महान्ति लज्जानि अस्मभ्यम् । तथा महत्त्वं धनम् 'आ यजस्व' अग्ने ॥ २२ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्तमम् । हवमानाय । साधु ।

स्यात् । नः । सुनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० अन्नकर्मणम् गोः शश्वतीम् इळाम् देवीम् बहुतममन्नञ्ज अग्ने! साधय' यजमानाय । भवतु अस्माकम् अग्ने! पुत्रः पुत्र्याणां जनयिता । अतो! सा तव प्रसिद्धा सुमतिः अस्मासु अस्तिवति ॥ २३ ॥

'इति द्वितीयाहके अटमाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

१. नास्ति वि' कर्ष. २. 'जानि च वि'. ३. जन्मनि मूको. ४. आध्याय वि' अ' कः, आध्याय कर्ष. ५. 'अग्ने वि' अ'. ६. अन्ववदतम् वि' अ'. ७. नास्ति मूको. ८-८. नास्ति वि' अ' कर्ष. ९. शोषय वि' अ'. १०-१०. नास्ति मूको.

[२]

विश्वामित्रो गाभिन ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । जगती उन्मः^१ ।

वैश्वानरायं धिषणांमृताङ्घ्रिं घृतं न पूतमग्रये जनामसि ।

द्विता हीतारं मनुष्यं वाघतौ धिया रथं न कुलिशः समृण्वति ॥ १ ॥

वैश्वानरायं । धिषणांम् । अतुऽङ्घ्रिं । घृतम् । न । पूतम् । अग्रये । जनामसि ।

द्विता । हीतारम् । मनुष्यः । वाघतः । धिया । रथम् । न । कुलिशः । समृ । ऋण्वति ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वानरायं स्तुतिम् यज्ञस्य वर्षेभिर्ये पूतम् इष पूतम् अग्रये जलपामः । तमिमम् मनुष्या यजमानाः^१ ऋत्विजः च सहभूताः कर्मणा द्विता^२ धिषन्ति गार्हपत्यमाह्वयनीचं च रचाञ्जम् इव चक्रयोः वास्यादिः ॥ १ ॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत् पुत्र ईर्ष्यः ।

हृष्यञ्जाद् अग्निः अजरः चनेऽहितः दुःश्रमः विशामतिषिर्विभार्वसुः ॥ २ ॥

सः । रोचयत् । जनुषां । रोदसी इति । उभे इति । सः । मात्रोः । अभवत् । पुत्रः । ईर्ष्यः ।

हृष्यञ्जाद् । अग्निः । अजरः । चनेऽहितः । दुःश्रमः । विशाम् । अतिषिः । विभाऽर्षसुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः रोचयति जन्मना घावाऽधिर्वी उभे अपि । सः घावाऽधिष्योः भवति पुत्रः स्तुत्यः इविषां बोवा अग्निः जरारहितः अन्नरहितः दुर्दमः^१ मनुष्याणाम् अतिषिः दीप्तिजनः ॥ २ ॥

कृत्वा दक्षस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयन्त चित्तिभिः ।

रुचानं मानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सन्धिष्यन्तुषं ब्रुवे ॥ ३ ॥

कृत्वा । दक्षस्य । तरुषः । विधर्मणि । देवासः । अग्निम् । जनयन्त । चित्तिभिः ।

रुचानम् । मानुना । ज्योतिषा । महाम् । अत्यम् । न । वाजम् । सन्धिष्यन् । उषं । ब्रुवे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कर्मणा अज्ञानैश्च दक्षस्य मनोस्तरकस्य विचारणार्थम् अग्निम् अजतयन् देवाः । दीप्यमानम् दीप्यमानेन^१ तेजसा महान्तम् अत्यम् इव अग्निने सङ्ग्रामम् अजिष्यन् उप स्तौमि ॥ ३ ॥

आ मन्द्रस्यं सन्धिष्यन्तो वरेण्यं घृणीमहे अह्यं वाजमुमियम् ।

गतिं भृगूणामुशिर्जं कुविक्रतुमग्निं राजन्तं दिव्येन शोचिषा ॥ ४ ॥

१. नास्ति सुष्ठो. २. मनाः कर्षे. ३. विषा वि^{११} अ^१, कर्षे. ४. दुर्दमः वि^१ कर्षे.
५. दीप्यमानेन वि^१.

आ । मन्द्रस्ये । सुनिष्पन्तः । बरेण्यम् । वृणोमहे । अह्वयम् । वाजम् । अग्निर्वम् ।
रातिम् । भृगूणाम् । उशिर्जम् । कृविऽकृतम् । अग्निम् । राजन्तम् । दिव्येन । शोचिषी ॥४॥

वेङ्कट० आ इणीमहे मादचित्तुः लक्ष्मिष्णन्तः बरणीयम् जन्तमानेः । तम् अह्वयम् अह्वयमानम् अग्न्यम्
अग्निम् भृगूणाम् रातिम्, ते ह्येनमादधिरे, कामिनम् काण्ठप्रश्नम् दिव्येन तेजसा दीप्य-
मानम् इति ॥ ४ ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तवर्हिषः ।
यत्सुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसाम् ॥ ५ ॥

अग्निम् । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजऽश्रवसम् । इह । वृक्तऽवर्हिषः ।
यत्सुचः । सुरुचम् । विश्वऽदेव्यम् । रुद्रम् । यज्ञानाम् । साधत्तऽष्टिम् । अपसाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्निम् सुम्नायम् आहवनीयं कुर्वन्ति जनाः बलिष्ठाणम् अस्मिन्लोके स्तरणाय षडवर्हिषः
आप्तसुचः सुरोचनम् सर्वदेवहितम् स्तोत्रारम् यज्ञानाम् तथा कर्मणां च साधदिष्टिम् अभिलषितं
येन साध्यते तमिति ॥ ५ ॥

इति द्वितीयाहने षष्टमाध्याये सप्तमो वर्गः ॥

पार्वकशोचे तव हि क्षयं परि होतयज्ञेषु वृक्तवर्हिषो नरः ।
अग्ने दुर्व इच्छमानासु आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥

पार्वकऽशोचे । तव । हि । क्षयम् । परि । होतः । यज्ञेषु । वृक्तऽवर्हिषः । नरः ।
अग्ने । दुर्वः । इच्छमानासः । आप्यम् । उपासते । द्रविणम् । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० शोषकदीप्ये । तव आवासम् परितः होतः । यज्ञेषु स्तीर्णवर्हिषः मनुष्याः तिष्ठन्ति । अग्ने ।
तव परिचरणम् स्वया सकल्पं च इच्छन्तः स्वाम् उपासते मे, तेभ्यः चनम् प्रयच्छ ॥ ६ ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो आधारयन् ।
सो अध्वराय परि नीयते क्विरत्यो न वाजसातये चनोहितः ॥ ७ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणत् । आ । स्वः । महत् । जातम् । यत् । एनम् । अपसः । आधारयन् ।
सः । अध्वराय । परि । नीयते । क्विः । अत्यः । न । वाजऽसातये । चनऽहितः ॥ ७ ॥

१. आतिम् वि' अ'; जाति वि' रूपे. २. कलाप' सूको. ३. 'दिष्टम् वि'; 'दिचमिष्टम् अ'.
४-५. नास्ति सूको. ५. नास्ति वि'.

वेङ्कट० आवाटुषिबी आ^१ परपति, महत् च अन्तरिक्षम् । जातम्-सत्^२ एनम् कर्मयन्तः वासपत्ति^३ ।
सः भयम् अश्वराम^४ परितः नीमते कान्तः^५ भद्रः इव सक्प्रामाय अत्रहितः^६ ॥ ७ ॥

नमस्यते हव्यदाति स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसम् ।

रथीश्रुतस्य बृहतो विचर्षणिर्भिर्देवानामभवत् पुरोहितः ॥ ८ ॥

नमस्यते । हव्यदातिम् । मुऽअध्वरम् । दुवस्यते । दम्यम् । जातवेदसम् ।

रथीः । श्रुतरथं । बृहतः । विऽचर्षणिः । अग्निः । देवानाम् । अभवत् । पुरःऽहितः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नमस्यत आह्वातव्यदानम्, हविषां वा दातारम् 'यजमानो वै हव्यदातिः' (मास १, ४, १, २४) इति शास्त्रम्, शोभनयज्ञम् । परिचरत्^१ दमहितम् अग्निम् । यज्ञस्य स्य एव रथीः, 'रथीरश्वराणामिति । रथो इ वा एव भूत्वा^२ देवेभ्यो बर्हो बहति' (मास १, ४, २, ११) इति शास्त्रम्, महतः विद्वष्टा अग्निः देवानाम् अभवत् अग्रतो हितः ॥ ८ ॥

तिष्ठो यद्दस्य सभिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनन्नुशिजो अमृत्यवः ।

तासामेकामदधुर्मत्ये भुजसु लोकमु द्वे उपं जामिमीयतुः ॥ ९ ॥

तिष्ठः । यद्दस्यं । सन्ऽअर्धः । परिऽज्मतः । अग्नेः । अपुनन् । उशिर्जः । अमृत्यवः ।

तासाम् । एकाम् । अर्धधुः । मत्ये । भुजम् । ऊँ इति । लोकम् । ऊँ इति । द्वे इति । उपं । जामिम् । ईयतुः ।

वेङ्कट० परितः गन्तुः महतः अग्नेः तिलाः समेषिकाः^१ तन्ः सूर्युरहिताः कामयितारो देवाः अपुनन् । तासाम् तनूनाम् एकाम् तन्मन्थारिमकाम् मत्ये लोके निवृत्तुः भोगसाधनीम् । अथ अन्ये द्वे वायुः सूर्यश्च जामिम् लोकम् उपगती^२ । अन्तरिक्षे दिव्येति । देवा अष्टणन्नुशिजो अमृत्यवे × × लोकमिदं द्वे उपं जामी ईयते^३ (काशौ १२-३, १०) इति शास्त्रान्तरे पाठः^४ ॥ ९ ॥

विशां कुविं विदपतिं मानुषीरिषुः सं सीमकृष्णन्स्वर्धितिं न तेजसे ।

स उद्धतो निवतो याति वेविषत् स गर्भेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ १० ॥

विशाम् । कुविम् । विदपतिम् । मानुषीः । इषः । सम् । सीम् । अकृष्णन् । स्वर्धितिम् । न । तेजसे ।

सः । उद्धतः । निवतः । याति । वेविषत् । सः । गर्भम् । एषु । भुवनेषु । दीधरत् ॥ १० ॥

१. नास्ति सूको. २. वदा वि^१ अं. ३. वाक्पताः वि^१ लपं. ४. अश्वराम लपं. ५. कान्तः वि^१ अं लपं. ६. अश्रितः वि^१ लपं. ७. 'इतं तं कर्मस्तावाः. ८. सूती वि^१. ९. नि हव्ये वि^१ अं. १०. व्यागतान् वि^१ लपं. ११. पाठान् वि^१ लपं.

वेङ्कट० विद्याम् कान्तम्^१ विद्यां पालयितारम् मनुष्यसम्बद्धानि^२ अज्ञानि सर्वतः संसृजन्ति त्वयितम् इव वेज्जनाय । सः^३ उच्छ्रितान् निर्मांश देशान् गच्छति सर्वं श्वान्तुवन् । नः एव वैश्वानरो भूत्वा एषु सर्वेषु भूतेषु गर्भम् धारयति ॥ १० ॥

“इति द्वितीयाष्टके ऋतमाध्याये ऋषादशो वर्गः” ॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान् वृषा चित्रेषु नानन्दं न सिहः ।
वैश्वानरः पृथुपात्रा अर्मस्यो वसु रत्ना दर्यमानो वि द्राक्षुषे ॥ ११ ॥

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिवान् । वृषा । चित्रेषु । नानन्दत् । न । सिहः ।
वैश्वानरः । पृथुपात्राः । अर्मस्योः । वसु । रत्ना । दर्यमानः । वि । द्राक्षुषे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सः प्रीणयति मनुष्याणामुदरेषु प्रजातः^४ कामानां वर्धिता चित्रेषु अरण्येषु स्थित्वा शब्दं कुर्वन् इव सिहः । वैश्वानरः पृथुपात्रः अर्मस्योः वासयितृणि रत्नानि प्रयच्छते वज्रमात्म विक्षेपेण प्रयच्छन् भवति ॥ ११ ॥

वैश्वानरः प्रजथा नाकमारुहद् दिवस्पृष्टं मन्दमानः सुमन्मभिः ।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनं समानमज्म पर्येति जागृविः ॥ १२ ॥

वैश्वानरः । प्रजथा । नाकम् । आ । अरुहत् । दिवः । स्पृष्टम् । मन्दमानः । सुमन्मभिः ।
सः । पूर्ववज्जत् । जनयन् । जन्तवे । धनम् । समानम् । अज्मम् । पर्येति । जागृविः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० प्रातरादित्यात्मना वातः^५ वैश्वानरः तदानीमेव पुराणः दिवम् आ रोहति^६ दिवः धनो रत्नमानाः स्तोत्रैः । सः पुराण इव जनयन् वज्रमात्म धनम् एकमेव मार्गम् अप्यहं परि गच्छति जागरणमीकः ॥ १२ ॥

अतारानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्य^७ मा यं दवे मातरिश्वा दिवि क्षयम् ।
तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३ ॥

अतारानम् । यज्ञियम् । विप्रम् । उक्थ्यम् । आ । यम् । दवे । मातरिश्वा । दिवि । क्षयम् ।
तम् । चित्रयामम् । हरिकेशम् । ईमहे । सुदीतिम् । अग्निम् । सुविताय । नव्यसे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सत्यवन्तम् यशांसम् मेधापिनम् स्तुत्यम् अन्तरिक्षे दीप्ते आत्मन आवासम्^८ यम् मातरिश्वा आ दये, तम् अधिष्टाय वसतीत्यर्थः । तम् चित्रगमनम्^९ इदितकेषाम् वाचामहे ओशनदीप्तिम् अग्निम् अभ्युदयाय नवतरयति ॥ १३ ॥

१. कान्तं विं लपे. २. *मन्थानि विं^{१२} ल लपे; *मन्थानि ल प्रस्तावः. ३. नास्ति अं. ४-४. नास्ति सूको. ५. वजाता विं अं. ६. नास्ति विं लपे. ७. रोहयति सूको. ८. आवासे लपे. ९. चित्रगमं विं अं.

शुचिं न यामन्निपिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थाम्पुषुर्धम् ।

अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ १४ ॥

शुचिम् । न । यामन् । इपिरम् । स्वऽदृशम् । केतुम् । दिवः । रोचनऽस्थाम् । उपुऽपुषुर्धम् ।

अग्निम् । मूर्धानम् । दिवः । अप्रतिऽस्कृतम् । तम् । ईमहे । नमसा । वाजिनम् । बृहत् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० 'आदित्यम् इव गमने क्षिप्रम् सर्वस्य द्रष्टारम् प्रशान्तम् दिवः रोचमानेषु तिष्ठन्त्यम् प्रातः प्रभुष्यमानम् अग्निम् दिवः उच्छ्रितम् अप्रस्तलितम् अप्रतिष्कृतम् वा तम् अभिगच्छामः अग्नेन वलिनम् महान्तम्' ॥ १४ ॥

मुन्द्रं होतारं शुचिमर्दयाविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वर्षणिम् ।

रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुहितं सदमिद् राय ईमहे ॥ १५ ॥

मुन्द्रम् । होतारम् । शुचिम् । अर्दयाविनम् । दमूनसम् । उक्थ्यम् । विश्वर्षणिम् ।

रथम् । न । चित्रम् । वपुषाय । दर्शतम् । मनुऽहितम् । सदम् । इत् । रायः । ईमहे ॥ १५ ॥

वेङ्कट० सादकम् ह्यतारम् शुचिम् सत्त्वानृतान्ध्यामयुक्तं केवलसत्त्वयुक्तम् दमसनसम् स्तोत्रव्यम् सर्वस्य द्रष्टारम् रथम् इव चित्रम् रूपस्य अर्दयाकम् मनुष्याणां हितम् सदा पूष भवानि वाषामहे ॥ १५ ॥

'इति द्वितीयाहके अष्टमाध्याये एकोमविंशो वर्गः' ॥

[३]

'विश्वामिशो गाभिम् ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्वैशता । जगती छन्दः' ।

वैश्वानरारथं पृथुपार्जसे विषो रत्नां विधन्त धरुणेषु गार्तवे ।

अग्निर्हि देवाँ अमृतं दुवस्यत्यथा धर्माणि सनता न दृदुषत् ॥ १ ॥

वैश्वानरारथं । पृथुपार्जसे । विषः । रत्नां । विधन्त । धरुणेषु । गार्तवे ।

अग्निः । हि । देवान् । अमृतः । दुवस्यति । अथ । धर्माणि । सनता । न । दृदुषत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वानराय पृथुपार्जसे मेधाविनो विषाः रमणीयानि हवीषि ददति भारकेषु देवेषु गन्तुम् । अग्निः हि देवान् अमृतः परिचरति, तथा चिरन्तनानि धर्माणि च न दृष्यति परिपालयति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति लपे. † दिवम् सूको. ‡ नास्ति विं अं ल. २. दर्शकम् विं; प्रदर्शनकम् विं अं. ३-३. नास्ति सूको. ४. अमृतं विं अं. ५. नास्ति विं अं.

अन्तर्दूतो रोदसी दृस्म ईयते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।

क्षयं बृहन्तं परिं भूपतिं धुभिर्देवेभिरग्निरिषितो भियावेसुः ॥ २ ॥

अन्तः । दूतः । रोदसी इति । दृस्मः । ईयते । होता । निऽस्तः । मनुषः । पुरःऽहितः ।
क्षयम् । बृहन्तम् । परिं । भूपतिं । धुऽभिः । देवेभिः । अग्निः । इषितः । भियाऽवेसुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० दशमीषोऽग्निः चावापृथिवी अन्तः दूतः भूत्वा गच्छति । होता सन् होतृपदे निषत्तः
मनुष्यस्य पुरो निहितः निवासं महान्तम् जलङ्करोति उपरवेदि दीशिभिः देवैः अग्निः
पेरितः प्रशावसुः ॥ २ ॥

केतुं यज्ञानां विदथेस्य सार्धनं विप्रांसो अग्निं महयन्तु चित्तिभिः ।

अपांसि यस्मिन्नाधिं संदधुगिरस्तस्मिन्सुम्नानि यजमान आ चके ॥ ३ ॥

केतुम् । यज्ञानाम् । विदथेस्य । सार्धनम् । विप्रांसः । अग्निम् । महयन्तु । चित्तिभिः ।
अपांसि । यस्मिन् । अधिं । सुम्दधुः । गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यजमानः । आ । चके ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'पताकास्थानीयम् यज्ञानाम्' गृहस्य साधवितारम् विप्राः अग्निम् पूजयन्ति कर्मभिः ।
यस्मिन्' कर्माणि स्तुतोश्च संदधुः, तस्मिन् सुम्नानि यजमानः मनुष्यः कामयते ॥ ३ ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निवेषुनं च वाचताम् ।

आ विवेश रोदसी भूरिवर्षसा पुरुषप्रियो मन्दते धामेभिः कविः ॥ ४ ॥

पिता । यज्ञानाम् । असुरः । विपऽश्चिताम् । विऽमानम् । अग्निः । वेषुनेम् । च । वाचताम् ।
आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिवर्षसा । पुरुऽप्रियोः । मन्दते । धामेभिः । कविः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पालयिता यज्ञानाम् विपश्चिताम् अपि प्रशावान् सोऽयम् अग्निः अस्त्वित्वां विमानसाधनं मयति,
वेधाः प्रशासाधनं च । सोऽयम् आ विशति चावापृथिवी बहुरूपेण वेत्सा, बहुनां शिषः स्तौति
शरीरैः स्वैर्बहुभिः कविः ॥ ४ ॥

चन्द्रमग्निं चन्द्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुपदं स्वर्दिदम् ।

विगाहं तूर्णं तविषीभिराहृतं भूर्णि देवास इह सुश्रिये दधुः ॥ ५ ॥

चन्द्रम् । अग्निम् । चन्द्ररथम् । हरिव्रतम् । वैश्वानरम् । अप्सुऽपदम् । स्वऽदिदम् ।
विऽगाहम् । तूर्णम् । तविषीभिः । आऽहृतम् । भूर्णिम् । देवासः । इह । सुऽश्रियेम् । दधुः ॥ ५ ॥

१. प्रेरितं वि० अ०, २-२. नास्ति लपे. ३. पत्न्या लपे. ४. नास्ति सुको. ५. अग्निमानं
वि० अ०, ६. वेधां वि० लपे. ७. तद्वरूपेण वि० अ० ल लपे; बहु रूपेण वि०.

वेङ्कट० कान्तम् अग्निम् कान्तरधम्, प्रतमिति रुमाहा हरितन्वधम् वैश्वानरम् अशु स्त्रीदन्तं सर्वज्ञं
उदेषु विगाहमानं क्षिप्रं बलैः^१ आहतम् नवारम् इह श्लोके देवाः सुधियम् मिदधुरिति ॥ ५ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये विंशो जगः^२ ॥

अग्निर्देवो भर्मनुषश्च जन्तुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुषेशंसं धिया ।

स्थीरन्तरीयते सार्धदिष्टिभिर्जीरो दमूना अभिशस्तिच्चातनः ॥ ६ ॥

अग्निः । देवैर्भिः । मनुषः । च । जन्तुभिः । तन्वानः । यज्ञम् । पुरुषेशंसम् । धिया ।

स्थीः । अन्तः । ईयते । सार्धदिष्टिभिः । जीरः । दमूनाः । अभिशस्तिच्चातनः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्निः देवानुदिश्य मनोः च जन्तुभिः अपत्यैः एताभिर्मानवीभिः प्रजाभिः तन्वानः यज्ञम्
बहुरूपम् प्रजया रथभूतः धावापृथिव्योः अन्तः गच्छति सार्धश्लेभ्यः^३ मनुष्येभ्यः क्षिप्रः
दममनाः रक्षसां आतपिता ॥ ६ ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूजां पिन्वस्व समिषो दिदीहि नः ।

वर्यासि जिन्व बृहतश्च जागृव उशिन्देवानामसि सुक्रतुर्विपाम् ॥ ७ ॥

अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊजां । पिन्वस्व । सम् । इषः । दिदीहि । नः ।

वर्यासि । जिन्व । बृहतः । च । जागृवे । उशिक् । देवानाम् । असि । सुऽक्रतुः । विपाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! जरस्व अस्मान् शोभनापत्ययुके जीविते, हविषा अस्माकं कामान् पिन्वस्व,
भक्षानि च अस्मन्मं प्रयच्छ, तथा महान्ति वर्यासि अइवान् अस्मन्मं प्रयच्छ जागरण-
शील रक्षक ! । कामयिता देवानाम् भवसि, अपि^४ च सुप्रज्ञः विपश्चिताम् ॥ ७ ॥

विश्वपतिं यद्भमतिथिं नरः सदा युन्तारं धीनामुशिर्जं च वाघताम् ।

अश्वराणां चेतनं ज्ञातव्येदसं प्र शंसन्ति नमसा जृतिर्भिवृधे ॥ ८ ॥

विश्वपतिम् । यद्भम् । अतिथिम् । नरः । सदा । युन्तारम् । धीनाम् । उशिर्जम् । च । वाघताम् ।

अश्वराणाम् । चेतनम् । ज्ञातव्येदसम् । प्र । शंसन्ति । नमसा । जृतिभिः । वृधे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० विश्वो पति महान्तम् अतिथिम् मनुष्याः सदा कर्मणां नियन्तारं कामयितारं च
शक्तिकर्मां यज्ञानां चेतयितारं ज्ञातव्यम् प्र शंसन्ति नमस्कारैः स्तुतिभिश्च वर्धनाय । जृतिः
जस्तेः स्तुतिकर्मणः ॥ ८ ॥

१. बलेन रूपं. २-२. नास्ति सूको. ३. सार्धश्लेभ्यः वि^१ अ^२. ४. नास्ति वि^३ अ^४.
५. अति वि^३ अ^४ ल.

विभावां देवः सुरणः परिं शितीराग्निर्विभूत् शर्वसा सुमद्रथः ।

तस्य वृतानि भूरिपोषिणो वयमुप भूमे दम आ सुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभावां । देवः । सुरणः । परिं । शितीः । अग्निः । वयम् । शर्वसा । सुमद्रथः ।
तस्य । वृतानि । भूरिपोषिणः । वयम् । उप । भूमे । दमे । आ । सुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रभावान् देवः सुरमणः प्रजाः सर्वाः पर्यभवत् अग्निः बलेन शोभनरथः । तस्य कर्माणि
बहूनां पोषयितुः वयम् अलङ्कृतैः स्वशुद्धे शोभनस्तोत्रैः ॥ ९ ॥

वैश्वानरं तव धामान्या चक्रे येभिः स्वर्विदमवो विचक्षण ।

जात आपृणो भुव्नानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि त्मना ॥ १० ॥

वैश्वानर । तव । धामानि । आ । चक्रे । येभिः । स्वःचित् । अभवः । विऽचक्षण ।
जातः । आ । अपृणः । भुव्नानि । रोदसी इति । अग्ने । ता । विश्वा । परिऽभूरः । असि । त्मना ॥

वेङ्कट० हे वैश्वानर । तव शरीराणि आभिमुख्येन कामये । यैस्त्वम् स्वर्गस्थ लम्भयिता भवसि
प्राप्त । जातः आ परवसि भूतानि श्वावापृथिवी च । अग्ने । सर्वाणि तानि आत्मनैव परिभवसि
अरानिव नेमिः ॥ १० ॥

वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः ।

उभा पितरा महर्षन्नजायताग्निर्धावापृथिवी भूरिरेतसा ॥ ११ ॥

वैश्वानरस्य । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सुऽअपस्यया । कविः ।
उभा । पितरा । महर्षन् । अजायत । अग्निः । धावापृथिवी इति । भूरिरेतसा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० वैश्वानरस्य कर्मभ्यः महर्षमिह एकः प्राप्नोति शोभनकर्मैच्छया कविः । सोऽयम् उभौ
पितरौ धां च पृथिवी च बृहदेतस्के पूजयन् अजायत । पृथिव्याः ओषध्याद्यो रेतः, उदकं
दिव इति ॥ ११ ॥

१ इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये एकविंशो वर्गः ।

१. सुरमणे वि० अ०. २. कुर्मः वि० लपे. ३. "मुच्यमानि वि०" अ०; "मुच्ये ल लपे. ४. पमन
लपे. ५. वा वि० अ०. ६. नास्ति वि० लपे. ७. एक वि० अ०. ८. नास्ति वि०. ९-९. पूजय...
वि० अ०. १०. श्विनवान् वि० अ०. ११-११. नास्ति सूको.

[४]

विश्वामित्रो गाधित ऋषिः । आग्नीसूक्तम् । प्रथमाया इध्नः समिदोऽग्निर्वा देवता,
द्वितीयायाः तमूनपात्, तृतीयाया इळः, चतुर्थ्या बर्हिः, पञ्चम्या देवीर्वाँरः,
षष्ठ्या उषालानका, सप्तम्या दैव्यौ होतारी प्रचेतसौ,
अष्टम्याः मित्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः, नवम्याः स्वष्टा,
दशम्या वनस्पतिः, एकादश्याः स्वाहाकृतयः । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

सुमित्समित् सुमनां बोध्यस्मे शुचाशुंचा सुमतिं रासि वस्वैः ।

आ देव देवान् यजथाय वक्षि सखा सखीन्सुमनां यक्षयन्ने ॥ १ ॥

सुमित्समित् । सुऽमनाः । बोधि । अस्मे इति । शुचाऽशुंचा । सुऽमतिम् । रासि । वस्वैः ।
आ । देव । देवान् । यजथाय । वक्षि । सखा । सखीन् । सुऽमनाः । यक्षि । अग्ने ॥ १ ॥

वेङ्कट० समिधंसमिधम् सुमनाः बुध्यस्व । अग्ने !^१ तेजसातिजसा भवद्दीर्घा धनस्य सुमातम् अस्मभ्यं^२
देहि । आ बह ऋ देव !^३ देवान् यजाय । अथ तान् समानरूपानान् त्वम् सखा^४ सन् शोभनमनाः
यज्ञ च अन्ति ॥ १ ॥

यं देवासुखिरहन्तायजन्ते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।

समं यज्ञं मधुमन्तं कृषी नस्तनूनपाद् घृतयोनिं विधन्तम् ॥ २ ॥

यम् । देवासैः । मिः । अहन् । आऽयजन्ते । दिवेऽदिवे । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
सः । इमम् । यज्ञम् । मधुमन्तम् । कृषि । नः । तनूनपात् । घृतऽयोनिम् । विधन्तम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् वरुणाद्योऽपि देवाः अन्वहम् अहनि^१ मिः आयजन्ते^२ अग्निं मिषु सवनेषु । सः^३ त्वम् इमम्
यज्ञम् मधुमन्तम् कृष नः हे तनूनपात् । घृतोत्पत्तिस्थानम् देवान् परिचरन्तं यज्ञम् ॥ २ ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजथ्यै ।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वन्दथ्यै स देवान् यक्षदिपितो यर्जीयान् ॥ ३ ॥

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारम् । इळः । प्रथमम् । यजथ्यै ।
अच्छ । नमःऽभिः । वृषभम् । वन्दथ्यै । सः । देवान् । यक्षत् । इपितः । यर्जीयान् ॥ ३ ॥

१-३. नास्ति सूक्तो. २. नग्ने ल प्रस्तावः. ३. नास्ति सूक्तो. ४. नास्ति वि^१ अ^१. ५. आयजन्तो
वि^१ अ^१. ६. नास्ति वि^१ अ^१.

वेङ्कट० प्र गच्छति दीप्तिः सर्वस्य वरणीया भस्मिन् । स्तुतयश्च प्रथमम् यष्टुम् अक्षैः सह वर्धितारम्
भस्मिन् वन्दितुम् अभिमण्डन्ति । साः देवान् यजतु प्रेषितः वन्द्यतः ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वो वां गातुरंध्वरे अकार्युर्ध्वा शोचीषि प्रस्थिता रजांसि ।
दिवो वा नाभा न्यसादि होता स्तृणीमहि देवर्ष्यञ्च वि ब्रुहिः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वाम् । गातुः । अंध्वरे । अकारि । ऊर्ध्वा । शोचीषि । प्रस्थिता । रजांसि ।
दिवः । वा । नाभा । नि । असादि । होता । स्तृणीमहि । देवर्ष्यञ्च । वि । ब्रुहिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे अग्नीषोमी ! पुत्रयोः गमनम् अंध्वरे^१ ऊर्ध्वम् कृतम् इति । एतदेवोक्तम्—ऊर्ध्वानि शोचकानि
तेजानि प्रस्थितानि । भक्तोरैकः दिवः नाभौ इत्येतेषां नाभौ निषीदति द्वावाऽग्निः ।
ततो विविधं स्तृणीमहि^२ देवर्ष्यांसम् ब्रुहिः^३ ॥ ४ ॥

सप्त होत्राणि मर्नसा वृणाना इन्वन्तो विश्वं प्रति यन्नुतेन ।
नृपेशसो विदथेषु प्र जाता अभी ईमं यज्ञं वि चरन्त पूर्वीः ॥ ५ ॥

सप्त । होत्राणि । मर्नसा । वृणानाः । इन्वन्तः । विश्वम् । प्रति । यत् । नृतेन ।
नृपेशसः । विदथेषु । प्र । जाताः । अभि । इमम् । यज्ञम् । वि । चरन्त । पूर्वीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सात वषट्कर्तारः होतृकर्माणि मनसा कामयमानाः सर्वं जगत् प्रीणयन्तः प्रति गच्छन्ति^४
सत्येन मार्गण । प्रविशन्ति नृप्यैरादिलक्षः यज्ञेषु प्रादुर्भूताः इमम् यज्ञम्^५ अगि चरन्त^६ पुरातन्यः^७
द्वारो देव्यः^८ ॥ ५ ॥

^१इति द्वितीयादके ऋत्विजाभ्यामे द्वाविंशो वर्गः ॥

आ भन्दमाने उपसा उपाके उत स्मयेते तन्वा ई विरूपे ।
यथा नो मित्रो वरुणो जुजौपदिन्द्रो मरुत्वौ उत सा महोभिः ॥ ६ ॥

आ । भन्दमाने इति । उपसौ । उपाके इति । उत । स्मयेते इति । तन्वा । विरूपे इति विरूपे ।
यथा । नः । मित्रः । वरुणः । जुजौपद् । इन्द्रः । मरुत्वान् । उत । सा । महोऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तूपमाने अहोरात्रे परस्परान्तिके^९, अपि च आं एवमेते^{१०} सूर्येण तक्षत्रैश्च पारीरेण विरूपे । यथा
अस्मान् मित्रावरुणौ जुषेताम्^{११}, इन्द्रः च मरुत्वान् महर्षिर्देवैस्त्वयाऽहोरात्रौ कुरुताम् ॥ ६ ॥

१. नास्ति सूको. २. नास्ति लप. ३. नास्ति वि. ४. नास्ति अ. ५-५. *योसमहिः
वि^१ अ. ६-६. प्रति गच्छन्ति वि^१ अं ल लपे; प्रगच्छन्ति वि. ७ इति सूको. ८. *ताः वि^१ ल लपे.
९. *तनाः सूको. १०. देव्याः वि^१ ल लपे. ११-११. नास्ति सूको. १२. *तानितो ल प्रस्तावः.
१३. सूपते वि^१; सूपते अं ल. १४. उपोमान् वि^१ अं ल लपे.

देव्या होतारा प्रथमा न्यृञे सप्त पृश्नासः स्वधया मदन्ति ।
ऋते शंसन्त ऋतमित् त आहुरन्तु व्रतं व्रतया दीर्घानाः ॥ ७ ॥

देव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋञे । सप्त । पृश्नासः । स्वधया । मदन्ति ।
ऋतम् । शंसन्तः । ऋतम् । इत् । ते । आहुरः । अन्तु । व्रतम् । व्रतयाः । दीर्घानाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० देव्यो होतारी प्रथमो हविभिः साधयामि । सप्त होतारः तौ च स्वधया मदन्ति । सत्यमनयोः
स्तौतम् शंसन्तः सत्यम् एव ते वदन्ति व्रतस्य रक्षितारः यज्ञे दीप्यमानाः ॥ ७ ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्भनुष्येभिरग्निः ।
सरस्वती सारस्वतेभिर्वाक् तिस्रो देवीर्बृहिरेदं सदन्तु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सजोषाः । इळा । देवैः । भनुष्येभिः । अग्निः ।
सरस्वती । सारस्वतेभिः । अवाक् । तिस्रः । देवीः । बृहिः । आ । इदम् । सदन्तु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० भारती स्वानुचरीभिः भारतीभिः सहिता इळा च देवैः सहिता तथा तस्सहचरः अग्निः
च भनुष्यैः सरस्वती च स्वानुचरैर्देवगणैः इत्यम् तिस्रः देव्यः इदम् बृहिः आ सीदन्तु ॥ ८ ॥

तर्वास्तुरीषमर्ष पोषयित्नु देवं त्वष्ट्रविं रराणः स्यस्व ।
यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तप्रावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

तर् । नुः । तुरीषम् । अर्ष । पोषयित्नु । देवं । त्वष्ट्रः । वि । रराणः । स्पृश्वेति स्यस्व ।
यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुदक्षः । युक्तप्रावा । जायते । देवकामः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तद् रेतः अस्माकम् तारकम् अथ च पोषकम् देव । त्वष्ट्रः । वित्स्वस्त रममाणः । यतः
रेतसः वीरः कर्मसु साधुः सुबलः यज्ञे प्रयुक्तप्रावा जायते देवान् कामयमानः ॥ ९ ॥

वर्नस्पतेऽवं सृजोषे देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ।
सेदु होता सस्यतरं यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

वर्नस्पते । अवं । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति ।
सः । इत् । ऊँ इति । होता । सस्यतरः । यजाति । यथा । देवानाम् । जनिमानि । वेद ॥ १० ॥

वेङ्कट० वर्नस्पते । हविः देवान् प्रति उप अवं सृज । अग्निः हविः संस्कर्ता संस्करोति । सः एव
होता सस्यतरः देवान् यजति, यथायथा देवानाम् जन्मानि वेद इति ॥ १० ॥

आ याँक्षमे समिधानो अर्वाङ्घ्रिण देवैः सुरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

आ । याँहि । अग्ने । सुरऽध्वानः । अर्वाङ् । इन्द्रेण । देवैः । सुऽरथम् । तुरेभिः ।

बर्हिः । तः । आस्ताम् । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ याँहि अग्ने । दीप्यमानः अग्निमुक्तः इन्द्रेण देवैः च समानरथम् स्वरमार्गैः । अस्माकम् इदम् बर्हिः शोभनपुत्रा अदितिः च आस्ताम् । स्वाहाकारेण देवाः च अमृताः मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

१ इति द्वितीयाष्टकेऽष्टमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥

[५]

१ विश्वामित्रो गाधिन कफिः । अग्निदेवता । त्रिरदुप् उन्दः १

प्रत्यग्निरुषसुश्रेकितानोऽर्वाधि विप्रः पदवीः कवीनाम् ।

पृथुपाजा देवयज्ञिः समिद्रोऽप द्वारा तमसो बहिरावः ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । चकितानः । अर्वाधि । विप्रः । पदऽवीः । कवीनाम् ।

पृथुऽपाजाः । देवयत्ऽभिः । समऽद्रोऽप । अप । द्वारा । तमसः । बर्हिः । आवरित्यावः ॥ १ ॥

वेङ्कट० उपःसु^१ शयमानः अग्निः प्रबुद्ध आसीत् मेधावी कवीनाम् १ पदानि धाता^२ पृथुपलः देवानिच्छन्निः समिद्रः । सः तमसः द्वाराणि चैस्तमांसि प्रविसन्ति, तानि अपावृतवान् बर्हिः ॥ १ ॥

प्रेद्वग्निर्वावृषे स्तोमैभिर्गाभिः स्तोतृणां नमस्य उक्थैः ।

पूर्वीर्ऋतस्य संदृशश्चक्रानः सं दूतो अधौदुषसो विरोके ॥ २ ॥

प्र । इत् । ऊँ इति । अग्निः । वृषे । स्तोमैभिः । गीऽभिः । स्तोतृणाम् । नमस्यैः । उक्थैः ।

पूर्वीः । ऋतस्यै । समऽदृशीः । चक्रानः । सम । दूतः । अधौत् । उपसः । विऽरोके ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र एव अग्निः वृषं स्तोमैः ऋग्भिः उक्थैः च स्तोतृणाम् नमस्कार्यैः । दीप्यमानः बहसुं-
सख्याः सत्यस्य सन्दृशीः उपसः दूता^३ स^४ विद्योतयति^५ उपसाम् प्रादुर्भावे ॥ २ ॥

अघाव्यग्निर्मानुषीषु विक्ष्वशृपां गर्भो मित्र ऋतेन साधेन् ।

आ हर्षतो यजतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनाम् ॥ ३ ॥

१. मादयन्तः वि^१ लये. २-२. नास्ति सूको. ३. उपससु वि^१ लये. ४-४. पदानि धाताः
वि^१ लये; पदानि धाता अ^१. ५. नास्ति वि^१ अ^१. ६. सम वि^१ अ^१. ७. बोतयति वि^१ लये.

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विश्वु । अपाम् । गर्भः । मित्रः । कुतेन । सार्वन् ।
आ । ह्येतः । यजतः । साते । अस्यात् । अभूत् । ॐ इति । विप्रः । हर्म्यः । मृतीनाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मिहितः अग्निः मानुषीषु^१ श्रद्धासु अपाम् पुत्रः मित्रभूतः सत्येन अभिलषितं साधयन् ।
आ विद्यति स्पृहणीयः सद्यः समुच्छ्रितामुत्तरेदिम् । अभयत् च मेधावी स्तुतीनाम्
भाङ्गात्प्यः ॥ ३ ॥

मित्रो अग्निर्भवति यत् समिद्धो मित्रो होता वरुणो ज्ञातवेदाः ।

मित्रो अध्वर्युरिषिरो दर्मता मित्रः सिन्धूनामुत पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । समिद्धः । मित्रः । होता । वरुणः । ज्ञातवेदाः ।

मित्रः । अध्वर्युः । इषिः । दर्मता । मित्रः । सिन्धूनाम् । उत । पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सन्ना भवति अग्निः, यदा समिद्धः भवति । 'तथा मित्रः भवति' होता वरुणः ज्ञातमज्ञः ।
तथा मित्रः भवति अध्वरमिच्छन् एतज्जोहः दममताः । सोऽपम् वर्षणात्तदीनाम् शिखोच्चयानाम्
अपि मित्रः एव भवति ॥ ४ ॥

पाति श्रियं रिपो अग्नें पृदं वेः पाति यद्भ्ररंणं सूर्यस्य ।

पाति नामां सप्तशीर्षाणमग्निः पाति देवानाम् उपमादं पृष्वः ॥ ५ ॥

पाति । श्रियम् । रिपः । अग्नेम् । पृदम् । वेः । पाति । यद्भ्रः । चरणम् । सूर्यस्य ।

पाति । नामां । सप्तशीर्षाणम् । अग्निः । पाति । देवानाम् । उपमादम् । पृष्वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० रक्षति यद्वचतः पक्षिणः अभिसूच्यन् त्रिवम् नदम् अन्तरिक्षम् । रक्षति च महार्त्^१ सूर्यस्य स्यात्सम्
दिवम् । रक्षति च उत्तरवेद्यां वर्तमानः सप्तविण्पथिरस्कं यक्षम् आत्^२ । रक्षति च देवानाम्
उपमादं विचारं यज्ञम् दर्शनीयः ॥ ५ ॥

^१इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्विंशो वरः ॥

ऋभुश्चक्र ईड्यं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।

सप्तस्य चर्मं घृतवत् पृदं वेस्तदिदग्नी रत्नत्वप्रयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुः । चक्रे । ईड्यम् । चारु । नाम । विश्वानि । देवः । वयुनानि । विद्वान् ।

सप्तस्य । चर्म । घृतवत् । पृदम् । वेः । तत् । इत् । अग्निः । रक्षति । अग्रं प्रयुच्छन् ॥ ६ ॥

१. नास्तीति विं^१ वरः. २-२. नास्ति विं^२. † तदा सूको. ३. नास्ति सूको.
४-४. नास्ति सूको.

वेङ्कट० दीप्तः^१ करोति स्तोत्रं कल्याणम् उदकम् दिव्यानि देवः^२ प्रज्ञानानि विद्वान् स्वपतः
स्यावस्त्य वेः गच्छतो ज्ञानमस्य धरणसाधनम् उदकान् अन्तरिक्षाण्ये स्थानम् । तत एव
रक्षति भद्रमाणन् अग्निः ॥ ६ ॥

आ योनिं^३ अग्निं^४ वृत्तं^५ अन्तम^६ स्थानं^७ पृथुप्रगाणमुन्नन्तमुशानः ।
दीर्घानः शुचिंश्च^८ पावकः पुनःपुनर्मातरा नव्यसी कः ॥ ७ ॥

आ । योनिं । अग्निः । वृत्तं । अन्तम । अस्थात् । पृथुप्रगाणम् । उन्नन्तम् । उशानः ।
दीर्घानः । शुचिः । ऋचः । पावकः । पुनःपुनः । मातरा । नव्यसी इति । क्रुरिति कः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आ तिष्ठति स्थानम् अग्निः उदकवन्तम् पृथुप्रगमने विलीर्णावकाशम् कामयमानम्
कामयमानः दीप्यमानः शोधमानः दीर्घानः शोधकः । पुनःपुनः द्वावापृथिवी नवतरे करोति
वृष्टयोषधिभिश्च^९ ॥ ७ ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववले यदी वर्धन्ति प्रस्वो वृतेन ।
आप इव प्रवता शुम्भमाना उरुभ्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववले । यदि । वर्धन्ति । प्रस्वो । वृतेन ।
आपः । इव । प्रवता । शुम्भमानाः । उरुभ्यत् । अग्निः । पित्रोः । उपस्थे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सद्यः एव जातः अग्निः ओषधीभिः उद्यते, यदि वृद्धा भवन्ति ओषधयः उदकेन आपः
इव प्रवगायता मार्गेण ओषधमानाः । निक्षेपे ओषधयो वर्धन्ते । रक्षति अग्निः द्वावापृथिव्योः
दत्सङ्गे ॥ ८ ॥

उदुं पृतः समिधा यद्वा अद्यौ वर्ष्मन् दिवो अधि नामा पृथिव्याः ।
पित्रो अग्निरीदर्यो मातरिक्षा दूतो वक्षद् यजथाय देवान् ॥ ९ ॥

उत् । ऊं इति । स्तुतः । समिधा । यद्वा । अद्यौ । वर्ष्मन् । दिवः । अधि । नामा । पृथिव्याः ।
पित्रः । अग्निः । ईदर्यः । मातरिक्षा । आ । दूतः । वक्षत् । यजथाय । देवान् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० "उन् द्योतते" स्तुतः समिधा महान् दिवः वर्ष्मन् अन्तरिक्षे पृथिव्याः च नामादुत्तरदेवान् ।
सखा अग्निः स्तोत्रम्यः अन्तरिक्षे वर्तमानः दूतः आ^{१०} बहति यजथ देवान् ॥ ९ ॥

१. दीप्तम् वि^३ कं क लपे. २. देव वि^३ क लपे. ३. वृत्तौ'यो' वि^३ कं लपे, 'योपधि'
ल. ४-४ उद्यो^३ सुको. ५-५. नास्ति सुको.

उदस्तम्भीत् सुभिधा नार्कमृष्वोऽग्निर्भवत्सुत्तमो रोचनानाम् ।

यदी भृगुंस्युः परिं मातरिश्वा गुहा सन्तै हव्युवाहै समीधे ॥ १० ॥

उत् । अस्तम्भात् । सुभिधा । नार्कम् । ऋष्वः । अग्निः । भवन् । उदस्तम् । रोचनानाम् ।

यदि । भृगुंस्युः । परिं । मातरिश्वा । गुहा । सन्तैम् । हव्युवाहैम् । समीधे ॥ १० ॥

वेङ्कट० उत अस्तम्भात् समिन्धनेन शुलोकम् दर्शनीयः अग्निः दीप्यमानानाम् उतमः भवन्, यदि भृगुंस्युः अन्नुदवार्यै वायुः गुहायाम् सन्तम् हव्युवाहम् आहृत्य परि समीधे । 'एति भरद् समवे मातरिश्वा' (अ. १, १०, १) इति मन्त्रः ॥ १० ॥

इक्रामग्ने पुरुदंसै सुनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्वाध्नः सुनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इक्राम् । अग्ने । पुरुदंसैम् । सुनिम् । गोः । शश्वत्तमम् । हवमानाय । साधु ।

स्वात् । सुः । सुनुः । तनयः । विजावा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (अ. ३, १, २३) व्याख्याता ।

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चविंशो अंगः' ॥

[६]

'विद्यामित्रो गाधिन ऋषिः । अग्निर्वेवता । विष्टुप् इन्द्रः' ॥

प्र कारवो मनना वृच्यमाना देवद्रीचीं नयत देव्यन्तः ।

दक्षिणावाद् वाजिनी प्राच्येति इविर्भरन्त्युग्नये घृताचीं ॥ १ ॥

प्र । कारवः । मनना । वृच्यमानाः । देवद्रीचीम् । नयतु । देव्यन्तः ।

दक्षिणावाद् । वाजिनी । प्राची । एति । इविः । भरन्ती । अग्नये । घृताचीं ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र नयत हे स्तोत्रारः ! पञ्चमेन उच्यमानाः देवान्छन्तीं सुच्य देवान् कामयमानाः घृणम् अपरोक्ष आहवनीये दक्षिणोद्गमना सुक् अच्युर्भिरिदियमाणा प्राची गच्छति इविः भरन्ती अग्नये घृतमश्नती, घृणमपि तथा नयतेति ॥ १ ॥

आ रोदसी अपृणा जायमान उत प्र रिक्था अधु नु प्रयज्यो ।

दिवश्चिदग्ने महिना पृथिव्या वृच्यन्तां ते वह्यः सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः । अधु । नु । प्रयज्यो इति प्रयज्यो ।

दिवः । चिद । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । वृच्यन्ताम् । ते । वह्यः । सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रादुर्भवन्^१ द्यावापृथिव्यौ आ परितवानसि, अपि च प्र रिक्तवानसि अनन्तरम् एव प्रकषेण
यष्टव्यः । द्यावापृथिव्योरुभयोः अपि स्तूयन्ताम् महत्वेन अग्रे^२ ते स्वभूताः बोधारोऽग्नयः
सप्तभिर्जिह्वाभिः कालीकराहरीत्यादिभिर्युक्ताः ॥ २ ॥

द्यौश्च त्वा पृथिवी वृजियासो नि होतारं सादयन्ते दमाय ।

यदी विशो मानुषीर्देव्यन्तीः प्रयस्वतीरीळते शुक्रमर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । वृजियासः । नि । होतारम् । सादयन्ते । दमाय ।

यदि । विशः । मानुषीः । देव्यन्तीः । प्रयस्वतीः । ईळते । शुक्रम । अर्चिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० द्यावापृथिव्यौ देवाः च होतारम् त्वा नि सादयन्ते यज्ञाय । यदि मानुष्यः प्रजाः^१ देवानिच्छन्त्यः
इविष्मत्यः स्तुवन्ति तत्र दीप्यमानम् तेजः,^२ तदानीं निषादयन्ति ॥ ३ ॥

महान्सुधस्थे ध्रुव आ निषतोऽन्तर्घावा माहिने हयमाणः ।

आस्के सपत्नी अजरे अमृक्ते सबर्दुषे उरुगायस्य धेनु ॥ ४ ॥

महान् । सुधस्थे । ध्रुवः । आ । निऽसंतः । अन्तः । घावा । माहिने इति । हयमाणः ।

आस्के इति । सपत्नी इति सुऽपत्नी । अजरे इति । अमृक्ते इति । सबर्दुषे इति सत्रऽदुषे ।

उरुगायस्य । धेनु इति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० महान् अस्मिन् लोके विश्वलः आ निषणाः अन्तः द्यावापृथिवी महत्तौ गच्छन् भवति ।
आस्केन्दनशीले^१ समानपतिके जराघ्निते शत्रुभिरपरिमृष्टे द्यावापृथिव्यौ विस्तीर्णमभनस्याग्नेः
अमृत्स्य दोग्ध्यौ भवतः ॥ ४ ॥

१. 'वन् प्रादुर्भवन्' लपं. २. नास्ति सूको ३. प्रजाम् वि^१ कां ल; यमा लपं. ४. तेजसः
ल लपं. ५. द्यावापृथिव्यावास्केन्दनं सूको.

व्रता ते अग्ने महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ ततन्ध ।

त्वं दृतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥

व्रता । ते । अग्ने । महतः । महानि । तव । क्रत्वा । रोदसी इति । आ । ततन्ध ।

त्वम् । दृतः । अभवः । जायमानः । त्वम् । नेता । वृषभ । चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अत्रानि ते 'अग्नेः महतः' महानि । तव प्रज्ञानेन त्वम् आवापृषिष्वी आ ततन्ध । त्वम् दृतः
भवसि जायमानः प्रणवा च वृषभ । मनुष्याणाम् ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाहकेऽष्टमाध्याये पद्विंशो वसः' ॥

ऋतस्य वा केशिना योग्याभिर्घृतस्तुवा रोहिता धुरि धिष्व ।

अथा वह देवान् देव विश्वान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य । वा । केशिना । योग्याभिः । घृतस्तुवा । रोहिता । धुरि । धिष्व ।

अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् । सुऽध्वरा । कृणुहि । जातवेदः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मनुष्याभिर्घृतौ वा-अध्वः । वसं प्रसागमताधर्मं प्रसास्तकेषी रोहितर्षणी ध्रुवघ्राविणावद्वी
घोक्त्ररजुभिः स्वरथस्य धुरि नियोजय च । अथ आ वह च देवान् देव । सर्वान्, सुधर्मांश्च
कुरु जातवेदः ॥ ६ ॥

द्विवद्विवा ते रुचयन्त रोका उपो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।

अपो यदग्न उशध्वनेषु होतुर्मन्द्रस्य पुनयन्त देवाः ॥ ७ ॥

द्विवः । द्वि । आ । ते । रुचयन्त । रोकाः । उपः । विभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः ।

अपः । यत् । अग्ने । उशध्वक् । वनेषु । होतुः । मन्द्रस्य । पुनयन्त । देवाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दोस्तस्य तव जाभिमुत्तरेण दीप्यन्ते इदमथः । उपसथ स्तुच्छन्तीः 'अनु दीप्यसे' । अहर्मु-
त्तस्थाः यथोपसो विभान्ति तथा दीप्यसे । हे अग्ने । यदा त्वम् गियदाहः सन् अरण्येषु
जाप्तोषि । यदा वा होतुः मन्द्रस्य स्तोत्रं कुर्वन्ति देवाः ॥ ७ ॥

उरौ वा ये अन्तरिक्षे मरुन्ति द्विवो वा ये रौचने सन्ति देवाः ।

ऊमा वा ये सुहवासो यज्ञत्रा आधेभिरे रूषो अग्ने अर्थाः ॥ ८ ॥

१-३. महतोऽपि अ'. २-२. नास्ति मूको. ३. मनुष्याभि' वि' अ' क. लयं. ४. 'विक्रिनी
मूको. ५. घोक्त्र' वि' अ' क. 'स्तुच्छन्तु कयं. ६. नास्ति वि' लयं. ७-७. नास्ति क. ८. नास्ति
मूको.

उरौ । वा । ये । अन्तरिक्षे । मरुन्ति । दिवः । वा । ये । रोचने । सन्ति । देवाः ।

उमाः । वा । ये । सुहृत्वासाः । यजत्राः । आऽवेभिरे । रथ्येः । अग्ने । अन्नाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अन्तरिक्षे वा अन्तरिक्षे ये देवाः मरुन्ति वायुप्रभृतयः, दिवः आदित्यस्य रोचने दिवि वा ये भवन्ति अदिवप्रभृतयः । रथ्यः, ये स्वाह्वानाः पार्थिवा देवाः वा आनिबध्नन्ति रथिनः अग्ने । अन्नाः । 'अन्तरिक्ष सम्बन्धः' ॥ ८ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

ऐभिर्मने सरथं याह्वर्वाङ् नानारथं वा विभवो ह्यन्नाः ।

पत्नीऽवतः । त्रिशतं । त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९ ॥

आ । एभिः । अग्ने । सुप्रथम् । याहि । अर्वाङ् । नानाऽरथम् । वा । विऽभवः । हि । अन्नाः ।

पत्नीऽवतः । त्रिशतम् । त्रीन् । च । देवान् । अनुऽस्वधम् । आ । वह । मादयस्व ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एभिः सर्वदेवैः समानरथम् आ याहि अभिमुक्तः अग्ने । नानारथम् वा । विभवः हि तव आवाः भवन्ति । तथा तान् त्रयस्त्रिंशत् देवान्, पत्नीसंयुक्तान् इदं हविः आवह, मादयस्व च ॥ ९ ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञयज्ञमभि वृधे गृणीतः ।

प्राची अध्वरेव तस्यतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये ॥ १० ॥

सः । होता । यस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । यज्ञमऽयज्ञम् । अभि । वृधे । गृणीतः ।

प्राची इति । अध्वराऽव । तस्यतुः । सुमेके इति सुमेके । ऋतऽवरी इत्युतवरी ।

ऋतऽजातस्य । सत्ये इति ॥ १० ॥

वेङ्कट० सः त्वम् होता यस्य तव घञम् उर्वी वावापृथिव्यौ अभि अभि गृणीतः वृधेयमे प्रोस्ताहार्यम् । ते वावापृथिव्यौ त्वयि संसत्यभिसुप्तौ जन्वयु इव विद्यतः शोभनपरिमाणे यज्ञवत्पौ ऋतजातस्य सत्यन्ते ॥ १० ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनि गोः शशत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति विः, उक्त ... त्वः रूपं.

२-२. नास्ति सूको.

३. नास्ति विः अ' लः.

४. नास्ति रूपं.

इलाम् । अग्ने । पुरुऽरसेम् । सुमिम् । गोः । शृचत्ऽनुमम् । हवमानाय । साधु ।
 स्वात् । नः । सुनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमृतिः । भुवु । अस्मे इति ॥११॥
 वेङ्कट० क. ३. १. २३ द.

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तविंशो वर्गः' ॥

वागर्षदीपिका सेवे^१ द्वितीयध्यायमष्टकः ।

अके श्रीवेङ्कटाचार्यस्य समयो भाषवाङ्मयः ॥ १ ॥

'शाकल्यदृष्टं ऋग्वेदे द्वितीयस्याऽष्टकस्य षष्ठं ।

ज्ञाप्यं तन्माध्वतीयायसे लिखितं देवसर्मणाः^२ ॥ २ ॥

'इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताभ्याष्यायाने द्वितीयाष्टके अष्टमोऽध्यायः' ॥

— ७ —

इति ऋग्वेदे समाम्ने द्वितीयाष्टके अष्टमोऽध्यायः ॥

द्वितीयाष्टकः समाप्तः ॥



१-२. नास्ति सूको.

३. वेवे वि^१ उर्य.

४-३. नास्ति वि^१ अ^१.

† 'स्वल्पं सूको.

‡ देवसर्मणा ति^१. ४-४. नास्ति वि^१ क.

अथ तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः

तृतीयोऽथाऽष्टकस्तस्मिन्नाध्यायादियु वक्ष्यते ।
 मङ्गलार्थं निपातेषु ब्राह्मणैरुक्तान्देवैरिह ॥ १ ॥

इयन्त इति सङ्ख्यान् निपातानां न सङ्घते ।
 उपसर्गास्तु विज्ञेयाः क्रियायोगेषु विंशतिः ॥ २ ॥

निपाताः खलु कामे वै प्रथक् नाच्छा सचा पुनः ।
 गच्छकं दिवा नाकिर्वधेदिति सद् मुहुः ॥ ३ ॥

आध्याय मियू^१ शीमं वृथा^२ स ज्योगृधम् वृधक्^३ ।
 द्विक् श्रीपदरं^४ वट सु^५ किल हन्त नकिर्वहः^६ ॥ ४ ॥

अथो यदि नमस्तेऽमी चत्वारिंशदुदाहृताः ।
 आद्युदात्ताश्च सर्वेऽमी सन्त्यन्थेऽपि च तादृशाः ॥ ५ ॥

नामेदाश्वो(?)^७ वषट् स्वाहा नाना जेषं स्मदन्ति कर्^८ ।
 शनैस्सामि हि मा^९ बलि माकीमाकीं सतेमि^{१०} साव^{११} ॥ ६ ॥

मूयस्त्वं सुधा^{१२} शः भ्रुकवीं वस्तोः पद्विंशतिः ।
 अन्तोदात्ता निपातेषु ननु सूते स्वये पुरा ॥ ७ ॥

उत्तापिरेव(?)^{१३} महिवथा पद्वादेवममा तिरः ।
 प्रातरुवाह सुपद्वा कुवित्स्वय इह^{१४} मिधः ॥ ८ ॥

साकनारात्सह^{१५} चिरमन्तराहु सनादते ।
 अन्तरा सनुतः स्वरित चनाऽऽरेऽथाऽऽनुपक पुनः ॥ ९ ॥

दोषा सार्थं चत्वारिंशत् सन्ति चाऽन्ये च तादृशाः ।
 द्विक् सथा हुक्^{१६} पराधिः^{१७} शनकैर्मियुवा तृपु^{१८} ॥ १० ॥

१. तु. पा १,४,५३. २. सरा वि^१ लपं. ३. मिपु लपं. ४-४. सन्तोऽनुपपट् वैकृत्; स ज्योगृधम् वृधक् वि^१ क; स ज्योगृधम् लपं; शनोऽनुपक वृधक् वि^१; शनोऽनुपक वृधक् अ. ५-५. त्रुटितम् वैकृत् अ. † सोपदर् द्वि^{१०} अ^१ क लपं. ६. शनैस्वहः वि^१ अ^१ क; नकिर्वहः वि^१ लपं. ७. नामेदाश्व ल लपं. ८. स्मदन्ति वि^१ लपं. ९-९. नास्ति वैकृत् अ. † समाऽति क. ‡ तय वि^{१०} अ^१ लपं. १०. जेषं लपं; इव वि^१. ११-११. शनैस्व वि^१ क. १२. शिवक् ल लपं; विरुक् अ^१. १३. प्रावेः वि^{१०} अ^१ लपं. १४. तथा ल वैकृत् अ.

सस्वरोषसना(१) तेऽमी इश सन्ति तथाऽपरे ।
 स्वःश्लेति स्वरितौ विद्याद् इष्ट्याश्च तथाऽपरे ॥ ११ ॥
 लीमुतुःस्विस्मवाद्येवा' इादशैते चिरीनचैः ।
 समी च सर्वानुदाना इष्ट्याश्च तथाऽपरे ॥ १२ ॥
 अर्चा निरीक्षणादते निपाताः शतमुद्घताः ।
 त्रिंशच्च सूक्ष्मेक्षिकया समुदायास्तथाऽपरे ॥ १३ ॥
 वाक्कार्येष्वप्रवृत्तेषु' निपाताइषेदन्निवृताः ।
 अरुपादपूरणास्ते स्युरिति वाक्कस्य दर्शनम्' ॥ १४ ॥
 न वै किल तु नामाद्य अन्विदाद्य लीमु कम् ।
 उतनूनसिधेइस्मचिद्व्याः स्युरनर्धकाः ॥ १५ ॥
 अन्वेषां तु निपातानां पूरणत्वं न इदमते ।
 नादयः पूरणाश्च स्युर्यदा वाक्कष्वनन्विताः' ॥ १६ ॥
 अप्रवृत्तेऽपि' वाक्कार्येषु ब्राह्मणेष्वपि नन्वमी ।
 इत्यन्ते यत्र नाऽपेक्षा विद्यते पादपूरणैः ॥ १७ ॥
 बाधवस्तत्र वदति स्फुटस्वोद्ग्रहणादिकम् ।
 वाक्कार्येषु' जनयन्त्येते मन्त्रब्राह्मणयोरिति ॥ १८ ॥
 स्फुटस्वोद्ग्रहणादिदत्र क्वचित् सूक्ष्मः क्वचित् स्फुटः ।
 यत्र' स्फुटस्तदा' सार्थाः सूक्ष्मे स्युः पूरणा इति ॥ १९ ॥
 'मधु इ स्म वा ऋषिभ्यः' त्रिभिः स्फुटतरोऽभवत्' ।
 तथैव 'उ' वा पा स्वालात्' बहुवः सन्ति तादृशाः ॥ २० ॥
 उकारो विनिग्रहाद्यस्तथाऽनेकत्र दर्शनात् ।
 'तमुं व्रवामु वं मिरः' १, 'तमुं त्वा गोतमो निरा' ॥ २१ ॥

१. समरीपादता क. २. युटिसम् वि' अ'. ३. 'बेनापद्यतेषु वि' लपे. ४. तु. वा. १, ५.
 ५. 'अनिन्विताः वि' लपे. ६. 'अपवृत्ते' वि' अ' लपे; अपवृत्ते तु वैजय. ७. 'अन्वेषे वि' लपे.
 ८. यतः वि' लपे. ९. 'स्फुटस्तदा वि' अ'. १०. 'तरो भवेत् वि' लपे वैजय. ११. तै १, १, १४, १.
 १२. क. ८, १५, ६. १३. अ. १, ७८, २.

'अथमुं ते समतसि'^१ न विमिग्रहसम्भवः ।
 'उदु ध्व देवः संविता'^२ पूरणस्तादृशेषु सः ॥ २२ ॥
 पृथकारेण सद्यः वकारोऽन्यत्र दृश्यते ।
 मन्त्रेष्वेषु तु तत्त्वाऽर्थैः स्फुटत्वोत्प्रहणादिकः ॥ २३ ॥
 धृतावता पूरणत्वं मानयेन्मादिति स्थितिः ।
 आदानन्तर्धेषानो यथा 'आदहे स्वप्नानु'^३ ॥ २४ ॥
 'आभूर्ध्वं जनयन् यामुपासम्'^४, 'आदित् ते हर्षता'^५ ।
 'आदिद्धोर्तां' भूयत'^६ पूरणश्चाऽपि विद्यते ॥ २५ ॥
 इदेवकारसदृशः 'स इद् सोजो सो गृह्वे'^७ ।
 'स इद् देवेषु गच्छति'^८ दृश्यते चाऽपि पूरणः ॥ २६ ॥
 इमिदंशाब्दसदृश 'एसाञ्जुमावावे नर'^९ ।
 'स ई' पाहि य ऋर्त्तृषी'^{१०} विद्यते चाऽपि पूरणः ॥ २७ ॥
 उच्चावेषु निपततामर्थेष्वेषां^{११} यथायथम् ।
 हानोपादानविशिष्टो न मन्त्रार्थेषु सुद्यति ॥ २८ ॥

[७]

^१विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । विप्लवु ऊन्द'^१ ।

प्र य आरुः शितिपृष्ठस्य ध्रासेरा मातरा विविशुः सप्त वाणीः ।
 परिश्रितां पितरा सं चरेते प्र संसृते दीर्घमायुः प्रयक्षे ॥ १ ॥

प्र । ये । आरुः । शितिऽपृष्ठस्य । ध्रासेः । आ । मातरा । विविशुः । सप्त । वाणीः ।
 परिऽश्रिता । पितरा । सम् । चरेते इति । प्र । संसृति इति । दीर्घम् । आयुः । प्रयक्षे ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । प्र गच्छन्ति ये नीलपृष्ठस्पोदकरय'^१ पातुरग्नेः रश्मयः, ते^२ वां च पृथिवी'^३ च
 आ विषान्ति मा च गमनस्वभावा नदीः । 'एकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः' (ऋ ३, १, ६) इति
 मन्त्रः । तेनाऽग्नेनाऽग्निना^४ वावापृथिवी परितो वर्तमाने सम् चरेते । 'मही दस्मस्य मातरा समीची'^५
 (ऋ ३, १, ७) इति मन्त्रः । तथाऽग्नेः प्रकर्षेण वागाय दीर्घम् अक्षे च प्र संसृते विमृजतः ॥ १ ॥

१. ऋ १, ३०, ४. २. ऋ २, ३०, १. ३. ऋ १, ६, ४. ४. ऋ १, ३२, ४. ५. ऋ ८, १२,
 २५-२७. ६. ऋ १, १४१, ६. ७. ऋ १०, १७, ३. ८. ऋ १, १, ४. ९. पृष्ठो वेङ्कट. १०. ऋ
 १, ४, ७. ११. ऋ ६, १७, २. १२. 'भेषु वेङ्कट. १३-१३. नास्ति मूको. १४. 'कय कवीषा
 वि'. १५-१५. वावापृथिवी वि' लपे. १६. 'शिताऽपि वि' लपे.

दिवक्षसो धेनवो वृष्णो अश्वो देवीरा तस्थौ मधुमद् वहन्तीः ।
ऋतस्य त्वा सर्दसि क्षेमयन्तं पर्येका चरति वर्तनि गीः ॥ २ ॥

दिवक्षसः । धेनवः । वृष्णः । अश्वः । देवीः । आ । तस्थौ । मधुमद् । वहन्तीः ।
ऋतस्य । त्वा । सर्दसि । क्षेमयन्तम् । परि । एका । चरति । वर्तनिम् । गीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० दिवं स्वानुवाताः प्रीणयिष्यः वर्षितुरग्नेः अश्वः । सोऽर्थे मधुमद् उदकम् बहुतीः देवीः नदीः
आ तिष्ठति । तं त्वाम् उदकस्य स्थाने क्षेमं कुर्वन्तम् एका गीः परि चरति इति सात्त्वमिकां
वाचमाह, स्वाहाः प्रवर्तयन्तम् ॥ २ ॥

आ सीमरोहत् सुयमा भवन्तीः पतिथिकित्वान् रथिविद् रथीणाम् ।
प्र नीलपृष्ठो अतसस्य धासेस्ता अवासयत् पुरुषप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ । सीम् । अरोहत् । सुयमाः । भवन्तीः । पतिः । थिकित्वान् । रथिविद् । रथीणाम् ।
प्र । नीलपृष्ठः । अतसस्य । धासेः । ताः । अवासयत् । पुरुषप्रतीकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ रोहति सर्वतः सुयमाः भवन्तीः अश्वः^१ तासाम् पतिः शत्रो धनानां लभयिता । प्रकर्षेण
वासयति च आत्मनः सततगमनत्वं पातुः पानाय ताः^२ नदीः^३ नीलपृष्ठः बहुमकाराहः ॥ ३ ॥

महिं त्वाष्टमूर्जयन्तीरजुयं स्तभुयमानं वहतो वहन्ति ।
व्यङ्गेभिर्दिद्युतानः सधस्य एकांमिव रोदसी आ विवेश ॥ ४ ॥

महिं । त्वाष्टम् । ऊर्जयन्तीः । अजुयम् । स्तभुयमानम् । वहतोः । वहन्ति ।
वि । व्यङ्गेभिः । दिद्युतानः । सधस्ये । एकांमिव । रोदसी इति । आ । विवेश ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अस्यन्तं त्वष्टुर्जायमानं जरायितुमशक्तम् बलयन्त्यः स्तम्भनं लोकानामिच्छन्तम् अश्विम्^१ नद्यः
धारयन्ति । दीप्यमानः अपाम् सधस्ये अवस्थितः एकांमिव स्थिरयमनावासेन^२ अङ्गैः^३ "वां च
श्विनी" शोभे अपि विविधम् आ विवेश इति ॥ ४ ॥

जानन्ति वृष्णो अरुषस्य शेवमुत ब्रह्मस्य आसने रणन्ति ।
दिनोरुचः सुरुचो रोचमाना इळा येषां गण्या माहिना गीः ॥ ५ ॥

१. जेनें मुको. २. नास्ति मुको. ३. सात्त्वमस्य वि^१ लये. ४. तां वि^१ अ^१. ५. नदी
वि^१ अ^१. ६. मिव^१ अ^१. ७-८. वागाष्टविनां वि^१ लये.

जानन्ति । वृष्णः । अहपस्य । शेर्वम् । उत । ब्रह्मस्य । शासन् । रणन्ति ।
दिवःऽरुचः । सुऽरुचः । रोचमानाः । इळा । येषाम् । गण्या । माहिना । गीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० जानन्ति वर्धितुः आरोचमानस्य आश्रितविषये सुखम् । अपि च जानन्तः महतोऽग्नेः शासने
रमन्ते । 'अस्य शासुवभपासः' (अ. १, ६०, २) इति मन्त्रः । सुहोकरस्य रोचकाः शोभन्दीलस्यः
रोचमानाः ते भवन्ति, येषाम् अनुभवाणाम् ईज्या मही स्तुतिः अग्नेर्गणीया । येऽग्नि
स्तुवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये प्रथमो वर्गः' ॥

उतो पितृभ्यां प्रविदाऽनु घोषं महो महद्भ्यामनयन्त श्रुपम् ।

उक्षा ह यत्र परि धानमक्तोरनु स्वं धामं जरितुर्व्वर्षं ॥ ६ ॥

उतो इति । पितृभ्याम् । प्रऽविदा । अनु । घोषम् । महः । महत्ऽभ्याम् । अनयन्तु । श्रुपम् ।
उक्षा । ह । यत्र । परि । धानम् । अक्तोः । अनु । स्वम् । धामं । जरितुः । वर्षं ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च आवापृथिवीभ्याम् प्रवेदनेन वृष्यमाणम् सुखम् महतोऽपि महद्भ्याम् अनु अनयन्त
वज्रमानाः । वृष्टनुत्पादनेन येषु यजमानेषु उदकस्य सेक्ता रात्रेः धारकम् आत्मीयम् तेजः होतुः
स्तुतिभ्रवणाय हि अनु वहति, सच्चिदानं करोतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अध्वर्युभिः पञ्चभिः सप्त विप्राः प्रियं रक्षन्ते निहितं पदं वेः ।

प्राञ्चो मदन्त्युक्षणो अजुर्या देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ ७ ॥

अध्वर्युभिः । पञ्चभिः । सप्त । विप्राः । प्रियम् । रक्षन्ते । निऽहितम् । पदम् । वेरिति वेः ।
प्राञ्चः । मदन्ति । उक्षणः । अजुर्याः । देवाः । देवानाम् । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥

वेङ्कट० उद्गातृव्यतिरिक्ता द्वादश भवन्त्यृत्विजः, तेषु सप्त वषट्काराः, पञ्चान्येऽध्वरे नयन्ति ।
पञ्चभिः सह' सप्त मेधाविनः गमनस्वभावस्य प्रियम् आहवनीयाकथम् निहितम् पदम् रक्षन्ति ।
प्राञ्चमुखाः सोमाः जरयितुमशक्यान् देवान् मादयन्ति सेक्तारः । देवाः देवानाम् इति प्राणानाह ।
'देवा देवेष्वपि देवत्वमायन्' (मा. १७, १४) इति मन्त्रः । ते हि सोमपानार्थं कर्माणि
प्रधानानि अनु भगच्छक्षिति ॥ ७ ॥

दैव्या होतारा प्रथमा न्यूञ्जे सप्त पृक्षासः स्वधया मदन्ति ।

श्रुतं शंसन्त ऋतमिन् त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीप्यानाः ॥ ८ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋञ्जे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदन्ति ।
श्रुतम् । शंसन्तः । श्रुतम् । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतम् । व्रतपाः । दीप्यानाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० (अ. ३, ४, ७ इ.) ॥ ८ ॥

वृषायन्ते महे अत्याय पूर्वीवृष्णे चित्राय रश्मयः सुयामाः ।

देव होतमन्द्रतरश्चिकित्वान् महो देवान् रोदसी एह वक्षि ॥ ९ ॥

वृषायन्ते । महे । अत्याय । पूर्वीः । वृष्णे । चित्राय । रश्मयः । सुयामाः ।

देव । होतः । मन्द्रतरः । चिकित्वान् । महः । देवान् । रोदसी इति । आ । एह । वक्षि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० वृषेवाऽऽश्रयन्ति ज्वालाः महते अद्याय बाह्य इति । एतदेवाह—वृष्णे चित्रवर्णायाऽग्ने
रश्मयः 'सुयामाः भवन्ति' । अथ प्रत्ययः । इत्थे समिन्द्रस्त्वम् देव होतः । मादमित्तरः
जानन् महतः देवान् रोदसी च एह 'आ वद' ॥ ९ ॥

पृक्षप्रयजो द्रविणः सुवाचः सुकेतव उपसो रेवदपुः ।

उतो चिदग्ने महिना पृथिव्याः कृतं चिदेनः सं महे दशस्य ॥ १० ॥

पृक्षप्रयजः । द्रविणः । सुवाचः । सुकेतवः । उपसोः । रेवदः । ऊपुः ।

उतो इति । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । कृतम् । चित् । एनः । सम् । महे । दशस्य ॥ १० ॥

वेङ्कट० द्रविणः इवते । हे अग्ने ! गमनस्वभाव ! इषिलक्षणान्यस्त्रानि यासुं होतुं प्रकम्पन्ते, ताः
शोभनवाचो वचसां मनुष्याणां च शब्दैः सुप्रशान्ताः उपसः धनवृकमस्माकम् स्तुच्छन्तु ।
अपि च अग्ने ! विलीर्णाया ज्वालायाः महात्वेन कृतम् अपि पापे महते यत्तमानाय सम् क्षय ॥ १० ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यात्तः सुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्स्तमम् । हवमानाय । साध ।

स्यात् । तः । सुतुः । तनयः । विजावा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भूत् । अस्मे इति ॥

वेङ्कट० एवं (अ ३, १, २) स्यात्कवात् ।

"इति तृतीयाष्टके त्रयमाध्याये द्वितीयो वर्गः" ॥

[<]

"विद्यामित्रो गायित्वा अग्निः । यूयो देवता, यहीससम्बष्टमीनवमीदशमीनाम् यूपाः, अष्टम्या विदेवेदेवा वा,
एकादश्या बभ्रनः । त्रिष्टुप् छन्दः, तृतीयासप्तमी अनुष्टुभी" ।

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवन्तो वनस्पते मधुना देव्येन ।

यदुर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह श्रत्ताद् यद् वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. ... व वि'. ३. समिधस्त्वम् वि' अ' लपे. ४-४. आदन् वि' अ'.
५. नास्ति वि'. ६. यकन्ते वि' लपे. ७-७. नास्ति सूको.

अञ्जन्ति । त्वाम् । अञ्जरे । देवऽयन्तः । वनस्पते । मधुना । दैव्येन ।
यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठः । इति । इह । भृतात् । यत् । वा । क्षयः । मातुः । अस्याः । उपऽस्थे ॥

वेङ्कट० वनस्पते ! मधुना यजे देवान् कामवमानाः 'एतद्वै मधु दैव्यं सदाज्यम्' (ऋ-
ऐशा २, २) इति तेन 'दैव्येन मधुना' अजन्ति । तथा सति यदि च ऊर्ध्वः तिष्ठसि यदि च क्षये
द्रविणमेव अस्मासु वेति' अस्याः मातुः पृथिव्याः उत्सङ्गे इति ॥ १ ॥

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद् ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरम् ।
आरे अस्मदमतिं वार्धमान उच्छ्रयस्व महते सौभगाय ॥ २ ॥

समिद्धस्य । श्रयमाणः । पुरस्तात् । ब्रह्म । वन्वानः । अजरम् । सुवीरम् ।
आरे । अस्मत् । अमतिम् । वार्धमानः । उत् । श्रयस्व । महते । सौभगाय ॥ २ ॥

वेङ्कट० बाहवनीयस्य पुरस्तात् धरणे कूर्चं अर्धं च जरावर्जितं शोभनपुत्रं प्रयच्छन् दूर एव
अस्मत्तः 'अमतिम् वार्धमानः', 'अमति वार्धमानः इत्यवनाया नै पाप्माऽमतिस्तामेव तद्वारान्मुदते'
(ऐशा २, २) इत्युक्तम्, उत् श्रयस्व महते सुवन्तवाप ॥ २ ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्धन् पृथिव्या अर्धं ।
सुमिती मीयमानो वर्चो धा युज्जवाहसे ॥ ३ ॥

उत् । श्रयस्व । वनस्पते । वर्धन् । पृथिव्याः । अर्धं ।
सुमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । युज्जवाहसे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठ वनस्पते ! पृथिव्याः वर्धन् अपि सारभूते देशे देववज्जते । शोभनेन मामेन मीयमानः
यजमानाय वर्चः वेदि ॥ ३ ॥

युवां सुवासाः परिर्वीत् आगात् स उ श्रेयान् भवति जायमानः ।
तं धीरासः क्वय उच्यन्ति स्वाध्यां मनसा देवयन्तः ॥ ४ ॥

युवां । सुवासाः । परिर्वीत् । आगात् । सः । ऊँ इति । श्रेयान् । भवति । जायमानः ।
तम् । धीरासः । क्वयः । उत् । उच्यन्ति । सुऽआर्ध्वः । मनसा । देवऽयन्तः ॥ ४ ॥

१. 'भूतं वि' अ'. २-२. दैव्यं मधु मूको. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. तिष्ठसि
वि' अ' ल; तिष्ठसि अ'. ६. शमासि अ' ल; नास्ति वि'. ७. देवि वि' अ'; वेतीति ल. ८. मिमी-
यमानः वि' अ'.

वेङ्कट० युवा शोभनेन वाससा रक्षणया युक्तः^१ तथा परिशीलः आगतः । सः पृष्ट्वा जन्मिभ्यो
वत्सप्रतिभ्यः धेमान् भवति जायमानः जायमानेभ्यः । तम् च वीरसः कवयः उत ननन्ति
शोभनकर्मणः प्रनता देवान् कामयमानाः ॥ ५ ॥

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नां समर्थ आ विद्ये वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देव्या विप्र उदियति वार्षम् ॥ ५ ॥

जातः । जायते । सुदिनत्वे । अह्नां । समर्थे । आ । विद्ये । वर्धमानः ।

पुनन्ति । धीराः । अपसोः । मनीषा । देव्याः । विप्रः । उत् । इयति । वार्षम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एधिष्यान् जातः स्मरति अह्नां सुदिनत्वे जायते सुदिनान्प्रहानि करोति यज्ञतपनेन
समनुभ्ये वसे वर्धमानः । आ-कारः सप्तम्यर्थे स्फुटीकरोति । तं प्रज्ञाकृत्वादिभिः शोधयन्ति
धीराः कर्मणः बुद्ध्या । देवानो यथा मेधाया च^२ होता स्तुतिलक्षणाम् वाचम् यूपं प्रति
प्रेरयति ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये तृतीयो वसः ॥

यान् नो नरो देवयन्तो निमिष्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततश्च ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवासः प्रजावदस्मे दिधिपन्तु रत्नम् ॥ ६ ॥

यान् । नः । नरोः । देवयन्तोः । निमिष्युः । वनस्पते । स्वधितिः । वा । ततश्च ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिवासः । प्रजावदत् । अस्मे इति । दिधिपन्तु । रत्नम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नरः बहवो यूपाः^३ यान् युष्मान् देवान् कामयमानाः यगार्थमवदेयुं प्रक्षिप्तवन्तः ।
वनस्पते । वा इमां युष्मदीयान् परशुः चिच्छेद । ते दीप्ताः स्वरमन्तः तिष्ठन्तः प्रजायुक्तम्
रत्नम् अस्मभ्यम् धारयन्तु ॥ ६ ॥

ये वृक्षणासो अधि क्षमि निमितासो यतस्तुचः ।

ते नो व्यन्तु वार्यं देवत्रा क्षेत्रसाधसः ॥ ७ ॥

ये । वृक्षणासः । अधि । क्षमि । निमितासः । यतस्तुचः ।

ते । नः । व्यन्तु । वार्यम् । देवत्रा । क्षेत्रसाधसः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ते परशुना क्षिप्ताः अमायान् अवदेयुः प्रक्षिप्ताः यज्ञाय यतस्तुचः^४ ते समयन्तु देवेषु
अस्मदीयान् हविः क्षेत्राणां साधयितारो यजमानानामिति ॥ ७ ॥

१. नास्ति विं लपे. २. वः अ'. ३. युष्मान् लः युं वि^{१२} अ' लपे. ४-२. नास्ति मुफो.

५. वृक्षायं विं लपे. ६. वार्यवेः विं लपेः लपे.

आदित्वा रुद्रा वसवः सुनीषा वावाक्षामां पृथिवी अन्तरिक्षम् ।

सजोषसो यज्ञमवन्तु देवा ऊर्ध्वं कृष्वन्त्वध्वरस्यं केतुम् ॥ ८ ॥

आदित्वाः । रुद्राः । वसवः । सुनीषाः । वावाक्षामां । पृथिवी । अन्तरिक्षम् ।

सजोषसः । यज्ञम् । अवन्तु । देवाः । ऊर्ध्वम् । कृष्वन्तु । अध्वरस्यं । केतुम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आदित्वादिवः शोभनतयनाः वावामृमी च विस्तीर्णं अन्तरिक्षम् च सङ्गताः यज्ञम्
इमम् रक्षन्तु, यज्ञस्य च पितृदूतं यूपसहस्रं दच्छयन्तु ॥ ८ ॥

इंसा इव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः ।

उन्नीयमानाः कविर्मिः पुरस्ताद् देवा देवानामपि यन्ति पार्थः ॥ ९ ॥

इंसाऽइव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः । नः । आ । अगुः ।

उत्तऽउन्नीयमानाः । कविऽमिः । पुरस्तात् । देवाः । देवानाम् । अपि । यन्ति । पार्थः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इंसाः इव^१ पङ्क्तिषाः यतमानाः^२ शुक्राणि वासांसि आच्छादयन्तः यूपाः अस्मान् आगताः ।
यज्ञस्य पुरस्तात् उच्छीयमानाः देवाः देवानाम् प्राप्नुवन्ति स्थानम् ॥ ९ ॥

शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सं ददश्रे चपालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम् ।

वाघद्विर्वा विहवे श्रोषमाणा अस्माँ अवन्तु पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

शृङ्गाणिऽव । इव । शृङ्गिणां । सं । ददश्रे । चपालवन्तः । स्वरवः । पृथिव्याम् ।

वाघद्विऽमिः । वा । विऽहवे । श्रोषमाणाः । अस्मान् । अवन्तु । पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

वेङ्कट० शृङ्गाणीव शृङ्गिणाम्^३ महिषादीनाम्^४ सम ददश्रे चपालवन्तः यूपाः अस्माः पृथिव्याः ।
कविर्मिभिः इव^५ अस्माभिः विहवे क्रियमाणे सति स्तुतिम्^६ श्रोषमाणाः अस्मान् रक्षन्तु
सेनासङ्गमनेषु ॥ १० ॥

वर्नस्पते शतवल्क्षो वि रौह महस्रवल्क्षा चि वयं रुहेम ।

यं त्वामयं स्वधित्तिस्तेजमानः प्रणिनायं महते सौमगाय ॥ ११ ॥

१. यूपस्ये च वि^१ लपे. २. ण्तु च वि^२ अं. ३. नास्ति लपे. ४. यतं वि^३ अं लपे.

५. नास्ति वि^४ अं ल. ६. एव वि^४ लपे. ७. स्तुति मूको.

नर्नस्यते । शतऽवल्दाः । वि । रोह । सहस्रऽजल्दाः । वि । न्यम् । रुहेम् ।
यम् । त्वाम् । अयम् । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽन्तिनापे । महते । सौभगाव ॥ ११ ॥

वेङ्कट० नर्नस्यते । स्वम् शतकाण्डः वि रोह, वयम् च सहस्रशालाः वि रुहेम् । यम् त्वाम् अयम्
परशुः निशितधारः प्रणिनाव वजे महते सौभाष्यावेति ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्थो वसोः' ॥

[९]

'विधामित्रो गाभिन कधिः । अप्रिदेवता । बृहती ऋच्, नवमी चिष्टुप्' ।

सखायस्त्वा बभ्रमहे देवं मर्तास ऊतये ।
अपां नपातं सुभगं सुदीदिति सुप्रवृत्तिमनेहसम् ॥ १ ॥

सखायः । त्वा । बभ्रमहे । देवम् । मर्तासः । ऊतये ।
अपाम् । नपातम् । सुऽभगम् । सुऽदीदितिम् । सुऽप्रवृत्तिम् । अनेहसम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! सखायः त्वां वृणीमहे देवम् मनुष्याः रक्षणाय अपाम् पीयम् सुधनम् सोम-
दीक्षितम् शोभनप्रकरणम् अनुपदवम् ॥ १ ॥

कार्यमानो वृना त्वं यन्मातृजगन्त्पः ।
न तत् ते अग्ने प्रमृषे निवर्तेनं यद् दूरे सन्तिहाभवः ॥ २ ॥

कार्यमानः । वृना । त्वम् । यत् । मातृः । अजगन् । अपः ।
न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृषे । निऽवर्तेनम् । यत् । दूरे । सन् । इह । अर्भवः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अरण्यानि रक्षितुम्^१ कामयमानः यदा त्वम् मातृः अपः गच्छसि, न^२ तदानीं तव
अग्ने ! प्रमर्षणाय भवति आत्मानिमुखं गमनम्, यदा त्वम् दूरे^३ जायमानः क्षणेन
समीपे भवसि ॥ २ ॥

अतिं तृष्टं ववक्षिष्याथैव सुमना असि ।
प्रग्रान्ये यन्ति पर्यन्य आसते येषां सरूपे असि श्रितः ॥ ३ ॥

१. नास्ति वि^१ लपे. २. नास्ति सूको. ३. नास्ति वि^२. ४. नास्ति वि^३ अ^४.
५. नास्ति लपे. ६. दूरः वि^४; दूरेण अ^५.

अतिं । तूष्टम् । पवक्षिषु । अथ । एव । सुऽमनीः । असि ।
प्रऽस्रे । अन्ये । वन्ति । परिं । अन्ये । आसते । येषाम् । सख्ये । अग्नि । श्रिनः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तोतुस्तुष्णाम् अति बहसि । सुमनाः च भवसि तदनुन्तरम् एव तस्मै । ते त्वां केचिन
अग्ने! स्तुतिभिः प गच्छन्ति, परितः आसते अन्ये, येषाम् स्वम् सख्ये श्रितः भवति ।
सकवसुपगच्छसीत्यर्थः ॥ ३ ॥

ईषिवांसमति स्त्रिषुः द्यश्चतीरति सुश्वतः ।
अर्न्वीमविन्दन् निचिरासो अद्रुहोऽप्सु सिहमिब श्रितम् ॥ ४ ॥

ईषिवांसम् । अति । स्त्रिषुः । द्यश्चतीः । अति । सुश्वतः ।
अनु । ईम् । अविन्दन् । निऽचिरासोः । अद्रुहोः । अप्ऽसु । सिहम्ऽइव । श्रितम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अति गच्छन्तम् द्रपक्षपयितृन् शयून् एवं बहोदच सेनाः सङ्गकारिणीः अतिगच्छन्तम्
एनम् अग्नि तिरोहितम् अप्सु प्रविष्टम् सिहमिव भीमम् अनु अविन्दन् नितरां चिरासो विद्वे
देवाः अद्रोत्पारः । 'पक्षा न तावुम्' (श्र १, १५, १) इति मन्त्रः ॥ ४ ॥

ससुवांसमिच त्मनाऽग्निमित्था तिरोहितम् ।
एनं नयन्मातरिश्वा पशवतो देवेभ्यो मथितं परिं । ५ ॥

ससुवांसमऽइव । त्मना । अग्निम् । इत्था । तिरऽहितम् ।
आ । एनम् । नयत् । मातरिश्वा । पशवतोः । देवेभ्यः । मथितम् । परिं ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यथा कश्चिन् स्वयमेव सरति एवम् अग्निम् तिरोहितम् देवेभ्यः परि बलाद् आहृतम्
एनम् भुगवः! मातरिश्वा आ नयन् दूरात् इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

तं त्वा मर्ता अगृभ्णात देवेभ्यो हव्यवाहन ।
विश्वान् यद् यज्ञां अभिपासिं मानुष तव कृत्वा यविष्ठ्य ॥ ६ ॥

तम् । त्वा । मर्ताः । अगृभ्णात् । देवेभ्यः । हव्यऽवाहन ।
विश्वान् । यत् । यज्ञान् । अभिऽपासिं । मानुष । तव । कृत्वा । यविष्ठ्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्ने! तम् त्वां मनुष्याः देवेभ्यः पर्यगृह्यत हविषां वोढः! । परमात् त्वं सर्वान् एव
यज्ञान् अभिरक्षसि मनुष्यहित! तव कर्मणा युक्तम्! इति ॥ ६ ॥

१. 'तेषु वि' लपे. २. नास्ति वि' लपे. ३. 'यदिति वि' लपे. ४-६. नास्ति मूको.
५. 'वा वि' अ'. ६-६. नास्ति वि' अ'.

तद् भद्रं तव दंसना पाकाय चिच्छदयति ।
त्वां यदग्ने पशवः समासते समिद्धमपिश्वरे ॥ ७ ॥

तद् । भद्रम् । तव । दंसना । पाकाय । चित् । छदयति ।
त्वाम् । यत् । अग्ने । पशवः । समऽआसते । समऽईद्धम् । अपिश्वरे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'तद् इदम् भद्रम् तव कर्म सुद्राय अपि मनुष्याय कामप्रदानेनोपच्छादनं करोति । त्वाप्
यस्माद् अग्ने ।' पशवः सङ्घच्छन्ते^१ अपिश्वरेषु समिद्धम् अर्पयन्ति । प्रपच्छसि पशुमित्यर्थः ॥ ७ ॥

आ जुहोता स्वध्वरं शीरं पावकशोचिपम् ।
आशुं द्रुतर्मज्जिरं प्रत्नमीड्यं श्रुष्टी देवं सपर्यत ॥ ८ ॥

आ । जुहोत । सुऽअध्वरम् । शीरम् । पावकशोचिपम् ।
आशुम् । द्रुतम् । अज्जिरम् । प्रत्नम् । ईड्यम् । श्रुष्टी । देवम् । सपर्यत ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आहुतिभिः 'सपर्यत सुवज्रं आसितारं प्रोचकवीतिम्' । शीश्रुगन्तारं देवानाम् द्रुतम्
गमनशीलं पुराणं स्वोत्पथं क्षिपम् देवम् इमम् सपर्यत ॥ ८ ॥

त्रीणि शता त्री सहस्राण्यग्निं त्रिंशच्च देवा नव चासपर्यन् ।
औधन् घृतैरस्तृणन् बर्हिरस्मा आदिद्वोतारं न्यसादयन्त ॥ ९ ॥

त्रीणि । शता । त्री । सहस्राणि । अग्निम् । त्रिंशत् । च । देवाः । नव । च । असपर्यन्
औधन् । घृतैः । अस्तृणन् । बर्हिः । अस्मै । आत् । इत् । होतारम् । नि । असादयन्त ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्रीणि सहस्राणि 'त्रीणि च' शतानि^१ त्रिंशत्^२ च नव च^३ देवाः अग्निम् अपृणन् । घृतैः च^४
अग्निमनक्षन्त । बर्हिः च अस्मै अस्तृणन् । अनन्तरम् एव तस्मिन् बर्हिषि होतारम् अग्निम्
नि असादयन्त इति । अत्र आह्वणम् — "मदिनाम एवमग्नेते जगत्स्त्रिंशत्त्वेव देवा इति । कर्मै^५ ते
जगत्स्त्रिंशदिति, अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशदित्वास्त एकत्रिंशदिन्द्रत्वेन प्रजापतिश्च जगत्स्त्रिंशा-
रिति । कर्मै^६ वसव इति, अग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं च" (मास १४, ६, ९, ३, ४) इत्यादिकं
वाजसनेयिष्यः ओषधिमिति ॥ ९ ॥

“इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये षष्ठो वर्गः” ॥

१-१. त्रुटितम् वि^१ अं. † नास्ति ल. २. "चल्लः अं. ३. गोपदीयिन् वि^१ लपं.
४-४. नास्ति वि^१ अं. ५. तानि लपं. ६. नास्ति वि^१ अं. ७. नास्ति वि^१ ल लपं. ८. च तमा
वि^१ लपं. ९. अग्निम् वि^१ लपं १०. कर्मै च वि^१ लपं. ११-११. नास्ति मुक्तो.

[१०]

‘विधामित्रो गाधिन ऋषिः । अग्निर्देवता । उष्णिक् छन्दः’ ।

त्वामग्ने मनीषिणः सम्राजं चर्षणीनाम् । देवं मर्तास इन्धते समध्वरे ॥ १ ॥

त्वाम् । अग्ने । मनीषिणः । सम्राजम् । चर्षणीनाम् । देवम् । मर्तासः । इन्धते । सम् । अध्वरे ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने । मन्स इन्धराः प्रजानाम् अधिपतिम् देवम् सतुष्याः चजे सम् इन्धते ॥ १ ॥

त्वां यज्ञेष्वृत्विजसग्ने होतारमीळते । गोपा क्रतस्य दीदिहि स्वे दमे ॥ २ ॥

त्वाम् । यज्ञेषु । ऋत्विजम् । अग्ने । होतारम् । ईळते । गोपाः । क्रतस्य । दीदिहि । स्वे । दमे ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदस्याल्लयात् ॥ २ ॥

स या यस्ते ददाशति मभिधां ज्ञातवैदसे । सौ अग्ने धत्ते सुवीरुं स पुंयति ॥ ३ ॥

सः । यः । यः । ते । ददाशति । सुम् । इधो । ज्ञातवैदसे । सः । अग्ने । धत्ते । सुवीर्यम् । सः । पुंयति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने । यः सुस्यं समिवाधाने करोति ज्ञातप्रज्ञाय, सः खलु शोभनवीर्यं पुत्रं धारयति, पुंयति च प्रजया पशुभिः ॥ ३ ॥

स केतुरध्वराणामग्निर्देवेभिरा गमत् । अज्ञानः सुप्त होतृभिर्हविष्मते ॥ ४ ॥

सः । केतुः । अध्वराणाम् । अग्निः । देवेभिः । आ । गमत् । अज्ञानः । सुप्त । होतृभिः । हविष्मते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः अग्निः यज्ञानां चिह्नभूतो देवः देवैः सह आ गच्छतु सप्तभिः वषट्कर्तृभिः लोभेन यज्ञ-
मानार्थम् अज्यमानः* ॥ ४ ॥

प्र होत्रे पूर्यं वचोऽग्नये भरता बृहत् । विषां ज्योतीषि विभ्रते न वेधसे ॥ ५ ॥

प्र । होत्रे । पूर्यम् । वचः । अग्नये । भरत । बृहत् । विषाम् । ज्योतीषि । विभ्रते । न । वेधसे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पुराणे स्तुतिवक्षणं महत् वचः ‘प्र भरत’ अग्नये इति मेधाविनां शेषास्ति विभ्रते विधाये ।
न इति परम् इति ॥ ५ ॥

‘इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये सप्तमो वरीः’ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. अज्यमानः ल; इज्यमानः ल प्रस्तावः. ३. पूं विं लपं, ४-४. यवत्
विं लपं. ५. पूरणेन विं लपं.

अग्निं वर्धन्तु नो गिरो यतो जायते उक्थ्यः । महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥६॥

अग्निम् । वर्धन्तु । नः । गिरः । यतः । जायते । उक्थ्यः । महे । वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्निम् वर्धन्तु नः स्तुतयः । यस्मान् कथं भवति श्योतयः अस्माकम्, महते अघार्य
धनाय च दर्शनीयः ॥ ६ ॥

अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान् देवयते यज । होता मन्द्रो वि राजस्यति सिधः ॥७॥

अग्ने । यजिष्ठः । अध्वरे । देवान् । देवऽयते । यज । होता । मन्द्रः । वि । राजसि । अति । सिधः ॥७॥

वेङ्कट० वायकात् अति वि राजसि । अकशिष्टं स्पष्टमिति ॥ ७ ॥

स नः पावक दीदिहि धुमदस्मे सुवीर्यम् । भवां स्तोतृभ्यो अन्तमः स्वस्तये ॥८॥

सः । नः । पावक । दीदिहि । धुऽमत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यम् । भव । स्तोतृऽभ्यः । अन्तमः । स्वस्तये ॥

वेङ्कट० सः त्वम् पावक । अस्मदर्थं दीप्यस्व दीप्तिभुक्तम् शोभनवीर्ययुक्तं च । अस्मे इति परणम् । भव च
स्तोतृभ्यः अन्तिकतमः अविनाशार्थम् ॥ ८ ॥

तं त्वा विप्रा विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । इव्यवाहमर्मत्यं सहोवृधम् ॥ ९ ॥

तम् । त्वा । विप्राः । विपन्यवः । जागृऽवांसः । सम । इन्धते । इव्यऽवाहम् । अर्मत्यम् । सहऽवृधम् ॥९॥

वेङ्कट० तम् त्वा^१ विप्राविनः श्योतारः प्रबुधाः सम् इन्धते इव्यवाहम्^२ अर्मत्यम् बलेन वर्धमानम् ॥ ९ ॥

^१ इति मृतीषाष्टके प्रथमाध्याये अष्टमो वगः ॥

[११]

“विश्वामित्रो गाधिग ऋषिः । अप्रिर्वेचता । गाधम्री छन्दः” ।

अग्निहोता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः । स वेद यज्ञमानुषक् ॥ १ ॥

अग्निः । होता । पुरःऽहितः । अध्वरस्य । विऽचर्षणिः । सः । वेद । यज्ञम् । आनुषक् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निः ह्यता^१ पुरोहितः यज्ञस्य विद्वष्टा । सः वेदि यज्ञम् आनुपूर्व्येण ॥ १ ॥

१. यनाम वि^१ अ^२. २. नास्ति वि^३ अ^४. ३. ता वि^५ अ^६. ४. इव्यवाहम् वि^७ अ^८.
५. नास्ति सूको. ६. यता वि^९ अ^{१०}.

स हृष्यवाळर्मर्त्यं उशिन्दूतश्चनोहितः । अग्निधिया समृण्वति ॥ २ ॥

सः । हृष्यऽवाट् । अर्मर्त्यः । उशिक् । दूतः । चर्नःऽहितः । अग्निः । धिया । सम् । ऋण्वति ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः इषिषां वांटा अमरणधर्मा इषिः कामयमानः देवानाम् दूतः निहितासोऽश्चेन् वा निहितः अग्निः प्रलया सम् गच्छते ॥ २ ॥

अग्निधिया स चेतति केतुर्यज्ञस्यं पूर्व्यः । अर्थं ह्यस्य तरणि ॥ ३ ॥

अग्निः । धिया । सः । चेतति । केतुः । यज्ञस्यं । पूर्व्यः । अर्थम् । हि । अस्त्यु । तरणि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः अग्निः पश्या स वै जानीते यज्ञस्य केतुः पूर्वकालभवः गमनस्वभावम् हि अस्य तमसः सारकं तेजः ॥ ३ ॥

अग्निं सुनुं सनश्चतं सहसो ज्ञातवेदसम् । वक्षिं देवा अंकुषवत् ॥ ४ ॥

अग्निम् । सुनुम् । सनऽश्रुतम् । सहसः । ज्ञातऽवेदसम् । वक्षिम् । देवाः । अंकुषवत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सहसः सुनुम् अग्निम् सनातनश्रवणं ज्ञातप्रज्ञं बोधारं महामस्बुद्धयार्थम् देवाः कृण्वन्तु ॥ ४ ॥

अदाभ्यः पुरप्ता विशामग्निमानुषीणाम् । तूर्णां रथः सदा नवः ॥ ५ ॥

अदाभ्यः । पुरऽप्ता । विशाम् । अग्निः । मानुषीणाम् । तूर्णाः । रथः । सदा । नवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अदाभ्यः अग्निः माणुषीणाम् विशाम् पुरतो गन्ता शरणशीलः रथः हृष्यवद्गताद् सदा एव नवः ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये नवमो वर्गः ॥

साहान् विश्वा अभियुजः ऋतुदेवानाममृतः । अग्निस्तुविश्र्वस्तमः ॥ ६ ॥

साहान् । विश्वाः । अभिऽयुजः । ऋतुः । देवानाम् । अमृतः । अग्निः । तुविश्र्वऽस्तमः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सहस्रान्तः विश्वाः अभियोक्त्रोः सेनाः कर्त्ता देवानाम् शत्रुभिरपरिमृष्टः अग्निः सतिशयेन बहुश्रुतः ॥ ६ ॥

१. 'वितासोऽनेन वि' कर्प. २. 'स्वभावक वि' : 'स्वभावस्त क. ३. नास्ति वि' अ' क कर्प.
४-७. नास्ति सूको. ५. शत्रुभिः परि' वि'. ६. 'शत्रुः वि' अ' क' कः शत्रुभिः वि' कर्प.

अभि प्रयोसि वाहसा द्वाब्धौ अश्नोति मर्त्यः । क्षयं पाक्कशोचिषः ॥ ७ ॥

अभि । प्रयोसि । वाहसा । द्वाब्धान् । अश्नोति । मर्त्यः । क्षयम् । पाक्कशोचिषः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वाहकेनाऽग्निना अशानि' अभि अश्नोति द्वाब्धान् मनुष्यः निवासं च शोचकशीपेरग्नेः
मन्वश्नुते ॥ ७ ॥

परि विश्वानि सुधिताऽग्नेरेदयाप् मन्मभिः । विप्रांसो ज्ञातवेंदसः ॥ ८ ॥

परि । विश्वानि । सुधिता । अग्नेः । अश्याम् । मन्मऽभिः । विप्रांसः । ज्ञातवेंदसः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० परि अश्याम् विश्वानि एव सौधित्वानि अग्नेः स्तोत्रैः मेधाविनः ज्ञातप्रज्ञात् ॥ ८ ॥

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिषामहे । स्वे देवा एरिरे ॥ ९ ॥

अग्ने । विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिषामहे । स्वे इति । देवासः । आ । इरिरे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'अग्ने । विश्वानि' अनानि' युद्धेषु सम्मन्वेमहि । तानि त्वभि देवाः अस्माकं प्रदानायामभ्यर्चयिषि ।
'तदग्निर्वैतो देवेभ्यो वनते 'वयमग्नेमांशुषाः' (तै २, १, ९, ८) इति मन्वा' ॥ ९ ॥

'इति एतौवाएके प्रथमाध्याये द्वाग्नौ वग्नेः' ॥

[१२]

'विश्वामिन्नो गाभिन ऋषिः । इन्द्राग्नी देवता । गायत्री छन्दः' ।

इन्द्राग्नी आ गतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धिपेषिता ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । सुतम् । गीःऽभिः । नभः । वरेण्यम् । अस्य । पातम् । धिषा । इषिता ॥

वेङ्कट० 'इन्द्राग्नी । आ गच्छतम् सुतम् सोमं प्रति अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः । नभसः स्वर्गस्थानात् ।
वरणीयम् । आगत्य च अस्य पिबतम् कर्मणा प्रेरितौ' ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः । अया पातमिमं सुतम् ॥ २ ॥

इन्द्राग्नी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः । अया । पातम् । इमम् । सुतम् ॥ २ ॥

१. अतदि वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'; 'ज्ञान् ल. ३-३. वयमग्नेमांशुषा इति मन्वः । अग्ने विश्वामि
इन्द्राग्नी वि' अ'. ४. इन्द्राग्नि अ', ... नासि अ'. ५-५. नास्ति वि' अ'. ६-६. नास्ति सूको.
७-७. नास्ति वि' अ' । नास्ति सूको. † स्वस्थानात् वि' लयं.

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी । स्तोतुः इकारो सोमो युवामसि गच्छति केतवितेन्द्रिवाणाम् । अनया स्तुत्यां च^१ पिबतम् इमम् सुतम् ॥ ३ ॥

इन्द्राग्निं केविच्छदा यज्ञस्य जुत्या वृणे । ता सोमस्पेह तृस्पताम् ॥ ३ ॥

इन्द्रम् । अग्निम् । कुविच्छदा । यज्ञस्य । जुत्या । वृणे । ता । सोमस्य । इह । तृस्पताम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तोत्राणां कामिश्चन्दवितारी^१ इन्द्राग्नी इविषः जवेन वृणे । तौ सोमेन अस्मिन् कर्मणि तृस्पताम् ॥ ३ ॥

तोशा वृत्रहणां हुवे सजित्वानापराजिता । इन्द्राग्नी वाजसातमा ॥ ४ ॥

तोशा । वृत्रहणां । हुवे । सजित्वाना । अपराजिता । इन्द्राग्नी इति । वाजसातमा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शय्यां इन्तारी उपव्रवाणां च^२ इन्तारी अहम् हुवे समानेतरौ^३ अपराजितौ इन्द्राग्नी अतिशयेन सकृन्नामार्णां सम्भक्तारौ ॥ ४ ॥

प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीधाविदो जगितारः । इन्द्राग्नी इप् आ वृणे ॥ ५ ॥

प्र । वाम । अर्चन्ति । उक्थिनः । नीधाविदः । जगितारः । इन्द्राग्नी इति । इष् । आ । वृणे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी । प्र अर्चन्ति वाम् शक्तिणः स्तोत्रविद्वा स्तोतारः^४ । तथा इह चार्चन्नामिति^५ आ इप् ॥ ५ ॥
इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकादशो वर्मः ॥

इन्द्राग्नी नवति पुरो दासपत्नीरधुनुतम् । साकमेकेन कर्मणा ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी इति । नवतिम् । पुरो । दासपत्नीः । अधुनुतम् । साकम् । एकेन । कर्मणा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी । दासाः पत्न्यो दासो ताः नवतिसंख्याः पुरः सह युवाम् एकेन एव उद्योगेन अकम्पयतम् ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी अपसस्पर्युप प्र यन्ति धीतर्यः । अतस्य पृथ्याइ अतु ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । अपसः । परि । उप । प्र । यन्ति । धीतर्यः । अतस्य । पृथ्याः । अतु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी । कर्मणः^६ इत्यत्र प्र गच्छन्ति^७ स्तुतयः यज्ञस्य मार्गान् कर्त्तव्यम् ॥ ७ ॥

१. नास्ति कर्म. २. नास्ति वि. ३. कर्मिश्चन्दे सप. ४. नास्ति वि' अ' क.

५. समानेते' कर्म. ६. स्तोत्रस्य वि'. ७. नास्ति वि' अ'; वापानि वि' छ-कर्म.

८-८. नास्ति सूको. ९. कर्मणा वि' कर्म. १०-१०. नवतिसंख्ये वि' कर्म.

इन्द्राग्नी तविषाणि वां सधस्वानि प्रयांसि च । युवोरप्युर्वी हितम् ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी इति । तविषाणि । त्राम । सधस्वानि । प्रयांसि । च । युवोः । अप्पुर्वीम् । हितम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी । युवयोः सह स्थितानि 'बलानि बलानि' च । तथा युवयोरेव अपां प्रेरणम् सिद्धितम् ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषथः । तद् वां चेति प्र वीर्यम् ॥ ९ ॥

इन्द्राग्नी इति । रोचना । दिवः । परि । वाजेषु । भूषथः । तत् । त्राम् । चेति । प्र । वीर्यम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दिवः 'प्रकाशकौ हे इन्द्राग्नी' । सव्यमेषु युवां परितः भवथः । तत् युवयोः वीर्यम् प्रज्ञापयति ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये द्वादशो वर्गः' ॥

[१३]

'ऋषभो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निदेवता । अनुष्टुप् छन्दः' ।

प्र वो देवायाम्नये बर्हिष्ठमर्चास्मै ।

गमद् देवेभिरा स नो यजिष्ठो बर्हिरा सदत् ॥ १ ॥

प्र । वोः । देवाय । अग्ने । बर्हिष्ठम् । अर्च । अस्मै ।

गमत् । देवेभिः । आ । सः । नुः । यजिष्ठः । बर्हिः । आ । सदत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋषभो वैश्वामित्रः । अस्मै देवान् अग्ने यूपम् बृहत्तमं स्तोत्रम् प्र अर्चयत उच्चारयत । आ गच्छतु सः अस्मान् देवैः सह यष्टुतमः बर्हिः च आ सीदतु ॥ १ ॥

ऋतावा यस्य रोदसी दक्षं सचन्त ऊतयः ।

इविर्भन्तुस्तमीळते तं सनिष्यन्तोऽर्वसे ॥ २ ॥

ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दक्षम् । सचन्ते । ऊतयः ।

इविर्भन्तः । तम् । ईळते । तम् । सनिष्यन्तः । अर्वसे ॥ २ ॥

१-१. अस्मान् बलानि वि^१ ऊपं. २. व यथा वि^२ अ^३. ३. दितम् अ^४ छ. ४-४. प्रकाशकारीन्द्रा^५ वि^६ अ^७. ५. सवतः वि^८ ऊपं. ६-६. नास्ति सुको. ७. युवमयं वि^९ अ^{१०} छ. युवमे ऊपं. ८. नास्ति वि^{११} अ^{१२}.

वेङ्कट० सत्यकर्मणः^१ यस्य ह्ये घावापृथिवी षष्ठे भवतः, तस् दक्षम् सेवन्ते मरुतः, सम्भृतद्विविष्काः तम् स्तुवन्ति हविर्वह्नार्षम्, तम्^२ एव कामं सम्भवतुमिच्छन्तः रक्षणाय आशयन्ते ॥ ३ ॥

स यन्ता विप्रं एषां स यज्ञानामथा हि पः ।

अग्निं तं वीं द्रुवस्यत दाता यो वर्निता मधम् ॥ ३ ॥

सः । यन्ता । विप्रः । एषाम् । सः । यज्ञानाम् । अथ । हि । सः ।

अग्निम् । तम् । वः । द्रुवस्यत । दाता । यः । वर्निता । मधम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एषाम्^१ हविष्मताम् सः^२ मेधावी नियन्ता । सः एव यज्ञानाम् अपि नियन्ता^३ । पुनः सः इति पूरणम् । तम् अग्निम् पूर्य परिचरत, दाता वः अग्निः अने प्रयच्छति मदनीयम् ॥ ३ ॥

स नः शर्माणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु शंतमा ।

यतौ नः प्रुष्णवद् वसुं दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा ॥ ४ ॥

सः । नः । शर्माणि । वीतये । अग्निः । यच्छतु । शमऽतमा ।

यतः । नः । प्रुष्णवद् । वसुं । दिवि । क्षितिभ्योः । अप्स्व । आ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः अस्मान्यं सुखतमाद् गृह्णात् कामात् प्रयच्छतु, यस्माद्भ्योः अस्माकं पोषणयुक्तं धनम् दिवि उपलब्धं भवति । एवं^१ पृथिवीभ्यः अन्तरिक्षे चेति । यस्य प्रसादात् त्रिन्योऽपि लोकेभ्यो धनम् अस्माकम् भवतमतीत्यर्थः । शत्रूणां वा शोषे कुर्वत् पुष्पावदिति^२ ॥ ४ ॥

दीद्विवांसुमपूर्व्ये वस्वीभिरस्य वीतिभिः ।

ऋक्वाणो अग्निमिन्धते होतारं त्रिस्पतिं विशाम् ॥ ५ ॥

दीद्विवांसुम् । अपूर्व्यम् । वस्वीभिः । अस्य । वीतिभिः ।

ऋक्वाणः । अग्निम् । इन्धते । होतारम् । त्रिस्पतिम् । विशाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सन्दीप्यमानम् अभूतपूर्वम्^१ वसुमक्तिः^२ अस्य ज्योः कर्मभिर्हेतुभूतैः होतारम् विशाम् पतिं सम्प्रवन्तः अग्निम् सन्दीपयन्ति ॥ ५ ॥

१. सत्यकर्म विं ल. लपं. २. नास्ति विं अं. ३. वेपां विं. ४. नास्ति विं लपं.

५-५. नास्ति विं अं. ६-६. पौनयुक्तार् लपं; पौनयुक्तम् विं. ७. वसुभिः विं. ८. नास्ति सूको.

उत नो ब्रह्मन्विष उक्थेषु देवहृतमः ।

शं नः शोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसार्तमः ॥ ६ ॥

उत । नः । ब्रह्मन् । अविषः । उक्थेषु । देवऽहृतमः ।

शम् । नः । शोच । मरुत्ऽवृधः । अग्ने । सहस्रऽसार्तमः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मान् रक्ष वास्त्रेषु स्तोत्रे च देवानामाह्वानृतमः । सुखं च अस्मान्
दीपय मरुद्विर्वर्धमानः अग्ने । सहस्राणां दातृतमः ॥ ६ ॥

नू नो रास्व सहस्रवत् लोकवत् पुष्टिमद् वसु ।

धूमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपाक्षितम् ॥ ७ ॥

नू । नः । रास्व । सहस्रऽवत् । लोकऽवत् । पुष्टिऽमत् । वसु ।

धुऽमत् । अग्ने । सुवीर्यम् । वर्षिष्ठम् । अनुपाक्षितम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्ने । क्षिप्रम् अस्मभ्यं देहि^१ सहस्रसंख्यं सपुत्रं पोषणवत् धने दीप्तिमत् सोभनवीर्यम्
अतिशयेन वृद्धम् अनुपाक्षीणमिति ॥ ७ ॥

^१ इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोदशो वर्गः ॥

[१४]

^१ रूपभो वैश्वामित्र कविः । अग्निदेवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ॥

आ होता मन्द्रो विदधान्यस्थात् सत्यो यज्वा क्वित्तमः स वेधाः ।

विद्युद्रथः सहसस्पुत्रो अग्निः शोचिष्केशः पृथिव्यां पाजो अश्रेत् ॥ १ ॥

आ । होता । मन्द्रः । विदधानि । अस्थात् । सत्यः । यज्वा । क्वित्तमः । सः । वेधाः ।

विद्युत्ऽथः । सहसः । पुत्रः । अग्निः । शोचिऽष्केशः । पृथिव्याम् । पाजैः । अश्रेत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ ह्यता मोहनः यज्जानां तिष्ठति सत्यकर्मो देवानां यथा अतिशयेन कविः सर्वस्य
विधाया । विद्योत्तमानरथः सहसः सपुत्रः अग्निः ज्वालाकेशः पृथिव्याम् वर्तमानः बले सेवते ॥ १ ॥

अयामि ते नमोऽक्ति जुषस्व ऋतावस्तुभ्यं चेतत सहस्वः ।

विदाँ आ वक्षि विदुषो नि वस्ति मध्य आ वहिँरुतये यजत्र ॥ २ ॥

अयामि । ते । नमोऽक्तिम् । जुषस्व । ऋताऽत्र । तुभ्यम् । चेतते । सहस्वः ।

विदान् । आ । वक्षि । विदुषः । नि । वस्ति । मध्ये । आ । वहिः । उतये । यजत्र ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रेरयामि तुभ्यम् नमोऽक्तिम् । एवं सेवस्व यज्ञवन् । तुभ्यम् एव चेतते नमोऽक्तिः कियते बलवन् । विदान् त्वम् आ वह देवाम् विदुषः । नि सीद च वहिः मन्त्रे रक्षितुमस्मान् यजनीयः ॥ २ ॥

द्रवतां त उपसां वाजयेन्ती अग्ने वातस्य पृथ्याभिरच्छे ।

यत् सीमञ्जन्ति पूर्व्यं हविर्भिरा वन्धुरैव तस्थतुर्दुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवताम् । ते । उपसां । वाजयेन्ती इति । अग्ने । वातस्य । पृथ्याभिः । अच्छे ।

यत् । सीम् । अञ्जन्ति । पूर्व्यम् । हविःऽभिः । आ । वन्धुराऽइव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने! अभिरञ्जताम् उपासानके तव अस्ते कुर्वणि । वातस्य मागैः शीघ्रं गच्छ । यदा सर्वतः हविर्भिः पूर्व्यम् अग्निम् अतिवजः अञ्जन्ति, तदानीं त्वापुरासानके जापृत्स्य तिष्ठतः, अहोरात्रयोर्हि यज्ञकरणम्, दुरवने । यथा वन्धुरापभिसुखी भवतः फलकासंघाटौ ॥ ३ ॥

मित्रश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वं मरुतः सुस्रमर्चन् ।

यच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि क्षितीः प्रथयन्सूर्यो नृन् ॥ ४ ॥

मित्रः । च । तुभ्यम् । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे । मरुतः । सुस्रम् । अर्चन् ।

यत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । तिष्ठाः । अभि । क्षितीः । प्रथयन् । सूर्यः । नृन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बलवन् अग्ने! तुभ्यम् मित्रावरुणौ विश्वे च मरुतः सुस्रम् अर्चन्ति कुर्वन्ति । यदा स्वं दीप्यते हे सहसः पुत्र ! दीप्यमानः तिष्ठसि मनुष्यान् अभि नेतृन् आत्मनो रश्मीन् प्रथयन् शोभनवीर्यः ॥ ४ ॥

चयं तं अद्य ररिमा हि काममुत्तानहस्ता नमसोपसद्य ।

यजिष्ठेन मनसा यक्षि देवानस्त्रैधता मन्मना विप्रो अग्ने ॥ ५ ॥

१. तुभ्यं तुभ्यं वा विं अं, २. त्वं त्वाम् विं ल लय. २. यजनीयः विं अं. ३. अच्छेता विं अं लयं. ४. मञ्ज विं लयं. ५. वन्धुं विं अं. ६. फलकासंघाटौ ल प्रस्तावः. ७. नास्ति विं अं.

वृषम् । ते । अथ । रुरिम् । हि । कामम् । उच्छान्जस्ताः । नर्मसा । उपऽसर्षे ।

यजिष्ठेन । मर्मसा । पुञ्चि । देवान् । अश्लेषता । मर्मसा । विप्रः । अग्ने ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वृषम् तुभ्यम् अग्ने ! अथ कामम् इति प्रपञ्चानः हि इषिष आदानार्थम् उच्छान्जस्ताः समस्कारेण सह उपसथ । तथा सति यद्वृत्तमेव मर्मसा यत्र देवान् अकीवमापेन स्तोत्रेण मेधावी स्वम् अग्ने ! ॥ ५ ॥

त्वाद्दि पुत्र सहस्रो वि पूर्वोद्वेषस्य यन्त्यूतयो वि वाजाः ।

त्वं देहि सहस्रिणं रयि नोऽद्रोषेण वर्चसा मृत्यमग्ने ॥ ६ ॥

त्वत् । हि । पुत्र । सहस्रः । वि । पूर्वीः । देवस्ये । यति । ऊतयैः । वि । वाजाः ।

त्वम् । देहि । सहस्रिणम् । रयिम् । नः । अद्रोषेण । वर्चसा । मृत्यम् । अग्ने ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सहस्रः पुत्र अग्ने ! स्वस्तः हि देवमशीलस्य यजमानस्य ऊतयः विविधं गच्छन्ति बहुधा । एवमस्मानि च वि गच्छन्ति । त्वम् सहस्रमहस्यं धनम् अस्मभ्यम् देहि परानिद्रोहरद्विजेन वास्येन सह सत्यमूर्तं परिगृह्याम धनमिति ॥ ६ ॥

तुभ्यं दक्ष कविक्रतो यान्मा देव मर्तासो अच्युरे अकर्म ।

त्वं विश्वस्य सुरार्थस्य बोधि सर्वं तदग्ने अमृत स्वदेह ॥ ७ ॥

तुभ्यम् । दक्ष । कविक्रतो इति कविऽक्रतो । यानि । इमा । देव । मर्तासः । अच्युरे । अकर्म ।

त्वम् । विश्वस्य । सुरार्थस्य । बोधि । सर्वम् । तत् । अग्ने । अमृत । स्वत् । देह ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् प्रवृत्त ! कान्तप्रज्ञ ! यानि इमानि हवीषि देव ! मनुष्याः यज्ञे अकर्म । त्वम् विश्वं शोभनार्थं यजमानं बुध्यस्व । सर्वम् च तत् अग्ने ! अमृत ! इति अस्मिन् कर्मणि स्वत् इति ॥ ७ ॥

इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्दशो वर्यः ॥

[१५]

उरशीलः कास्य कपिः । अग्निदेवता । त्रिदृष्टु इन्द्रः ।

वि पाजसा पृथुना शोशुचानो वाधेस्व द्विषो रक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो वृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्यु प्रणीतौ ॥ १ ॥

वि । पार्जसा । पृथुना । शोशुचानः । वाधस्व । द्विपः । रुक्षसः । अमीवाः ।
सुऽधार्मणः । बृहत्तः । शमीणि । स्याम् । अग्नेः । अहम् । सुऽहवेस्य । प्रऽर्जाती ॥ १ ॥

वेङ्कट० बत्कीलः^१ कात्यः । विस्तर्णेन तेजसा दीप्यमानः वि वाधस्व शत्रून् राक्षसान् अव्ययमपराः
पिशाचिकाश्च । शोभनसुखहेतोः^२ महत्स्त्वव सुखे स्याम् अग्नेः अहम् स्वाह्वानस्य प्रणयने ॥ ३ ॥

त्वं नो अस्या उपसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते वोधि गोपाः ।
जन्मेव नित्यं तनयं जुपस्व स्तोमं मे अग्ने तन्वां मुजात ॥ २ ॥

त्वम् । नः । अस्याः । उपसः । विऽउद्वी । त्वम् । सूरं । उद्विंते । वोधि । गोपाः ।
जन्मेऽइव । नित्यम् । तनयम् । जुपस्व । स्तोमम् । मे । अग्ने । तन्वां । मुजात ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम्^३ अस्याः उपसः व्युष्टौ,^४ तथा त्वम् सूर्ये च उदिते जुपस्व गोपायित्वा
भवामीति । पिता इव भौरसम् तनयम् अहोः सेवस्व मदीयम् स्तोमम् अग्ने! शोभनजनन! ॥ २ ॥

त्वं नृचक्षा वृषभानु पूर्वीः कृष्णास्वप्ने अरुषो वि भाहि ।
वसो नेपिं च परिं चात्पंहः कृधी नो राय उशिर्जो यविष्ठ ॥ ३ ॥

त्वम् । नृऽचक्षाः । वृषभम् । अनुं । पूर्वीः । कृष्णासुं । अग्ने । अरुषः । वि । भाहि ।
वसो इति । नेपिं । च । परिं । च । अति । अंहः । कृधि । नः । राये । उशिर्जः । यविष्ठ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् मनुष्याणां^५ दृष्टा चर्षितः! कामानाम् अनुक्रमेण प्रकाशय उवाहाः रात्रिषु
अग्ने! मांसोचमानः । वासयितः! अस्मान् प्रणय, दारिद्र्यम् च अति पारथ कुरु च^६ अस्मान्
कामयमानान् घनाय सुवतम!^७ ॥ ३ ॥

अपाळ्हो अग्ने वृषभो दिदीहि पुरो विदवाः सौभगा संजिगीवान् ।
यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोर्जातवेदो बृहत्तः सुप्रणीते ॥ ४ ॥

अपाळ्हः । अग्ने । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विदवाः । सौभगा । सुऽजिगीवान् ।
यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातवेदः । बृहत्तः । सुऽप्रणीते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शत्रुभिरनभिभूतः त्वम् अग्ने! वृषभः दीप्यस्व शत्रुपुराणि सौभाग्यानि च विद्वानि
सम्भ्रजयन्^८ यज्ञस्य प्रणेता पुरातनस्य रक्षकस्य हे जातप्रज्ञ! महत्तः शोभनप्रणयन!^९ ॥ ४ ॥

१. वल्लितः मूको. २. शोण्डो वि^१ कर्प. ३. नास्ति कर्प. ४. नास्ति वि^१. ५. व्युष्टौ
वि^१ अ. ६. मनुष्यान् वि^१ कर्प. ७. वा वि^१ अ. ८. तमः वि^१ अ. ९. समकयन् वि^१ अ.
कर्प. १०. पतन् मूको.

अच्छिद्रा शर्मं अरितः पुरूणि देवाँ अच्छा दीर्घानः सुमेधाः ।

रथो न सखिरभि वक्षि वाजमग्ने त्वं रोदसी नः सुमेके ॥ ५ ॥

अच्छिद्रा । शर्मं । अरितरिति । पुरूणि । देवान् । अच्छ । दीर्घानः । सुमेधाः ।

रथः । न । सखिः । अभि । वक्षि । वाजम् । अग्ने । त्वम् । रोदसी इति । नः । सुमेके इति सुमेके ॥

वेङ्कट० अच्छिद्राणि सुखानि देवानां स्तोतः! अग्ने! त्वयि बहुनि मन्त्रि । तथा त्वम् देवान् प्रति
स्वीयमानो भवसि सुप्रजः । रथः इव शुद्धः अभि प्रापय अहम् अस्मान् अग्ने! त्वम्
धावापृथिवी च अत्यन्तमेकवरे शोभमाने वेति । शिरोबाह्यमशुद्धं भवति नैवं रथवाह्यमिति रथः
सन्निः उच्यते ॥ ५ ॥

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाजानग्ने त्वं रोदसी नः सुदोषे ।

देवेभिर्देव सुरुचा रुचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परिं छात् ॥ ६ ॥

प्र । पीपय । वृषभ । जिन्व । वाजान् । अग्ने । त्वम् । रोदसी इति । नः । सुदोषे इति सुदोषे ।

देवेभिः । देव । सुसुरुचा । रुचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुःस्रतिः । परिं । छात् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'प्र व्यापय' अस्मान् कामानां वर्धितः! पूरय च अस्मानि, धावापृथिवी च सुदोषे कुरु देवेभिः
सह अग्ने! त्वम् यत्र शोभनरुचां देवसा रोचमानः । मा अस्मान् यानोर्मनुष्यस्य दुर्मतिः
परितः तिष्ठतु ॥ ६ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिभूत्स्मे ॥ ७ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्तमम् । हवमानाय । साधुः ।

स्यात् । नुः । सूनुः । तनयः । विजावा । अग्ने । सा । ते । सुस्रतिः । भूत् । स्मे इति ॥७॥

वेङ्कट० (अ ३, १, २३ इ.) ॥ ७ ॥

"इति कृतीवाहके प्रथमाध्याये पञ्चदशो वर्गः" ॥

[१६]

"वस्कीलः कात्य ऋषिः । अग्निदेवता । प्रगाथः छन्दः, प्रथमाध्यायेपञ्चम्यो बृहत्सः,
द्वितीयाध्यायेपञ्चम्यः सप्तोबृहत्सः" ।

अयमग्निः सुवीर्यस्पर्शे महः सौभगस्य ।

राय ईशे स्वपत्यस्य गोमत्त ईशे बृत्रहथानाम् ॥ १ ॥

१-१. सुवीर्येऽपि प्रापय वि० अ० लपे. २. 'वत्सव' लपे. ३-३. प्रापयय वि० अ०; प्रापयय वि० लपे;
प्र प्रापय ल. ४. देवैः ल प्रस्तावः. ५. गोमन्तः लपे. ६. तिष्ठ वि० लपे. ७-७. नास्ति सुको.

अयम् । अग्निः । सुऽवर्षीस्य । ईशो । महः । लौभगस्य ।
रायः । ईशे । सुऽअपत्यस्य । गोऽर्मतः । ईशे । वृत्रऽहर्षानाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अयम् अग्निः' शोभनवीर्यस्य महतः सौभाग्यस्य^१ ईश्वरो भवति, तथा वनस्य च शोभनपुत्रस्य
गोयुक्तस्य । तथा वृत्रहत्तानां च ईष्ट इति ॥ १ ॥

इमं नरो मरुतः सधत्ता वृधं यस्मिन् रायः शेष्टधासः ।
अभि ये सन्ति पृतनासु दृढयो विश्वाहा शत्रुमादृष्टः ॥ २ ॥

इमम् । नरः । मरुतः । सधत्त । वृधम् । यस्मिन् । रायः । शेष्टधासः ।
अभि । ये । सन्ति । पृतनासु । दुऽऽर्ष्यः । विश्वाहा । शत्रुम् । आऽद्रुसुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे वेत्तारः मरुतः । इमम् अग्निं वर्षमानं सेवतं वस्मिन् धनानि सुखस्य वर्ष-
वितृणि सन्ति, ये पृतनासु अभि भवन्ति दुडुर्दीन, रायः ये च सर्वदा आदस्नुवन्ति शत्रुम् ॥ २ ॥

स त्वं नो रायः शिशीहि मीद्वो अग्ने सुवीर्यस्य ।
तुर्विद्युम्न वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥ ३ ॥

सः । त्वम् । नः । रायः । शिशीहि । मीद्वो । अग्ने । सुऽवर्षीस्य ।
तुर्विऽद्युम्न । वर्षिष्ठस्य । प्रजाऽवतः । अनुमीवस्य । शुष्मिणः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अग्ने ! अस्मान् धनेन तीक्ष्णोक्तु संक्तः^२ अग्ने ! शोभनवीर्येण बहवः ! वृद्धमेव
प्रजावता अभिभवितृवर्जितेन बलवता ॥ ३ ॥

चक्रियो विश्वा भुवंनाभि ससहिश्चकिंदेवेष्वाम् दुवः ।
आ देवेषु यतत आ सुवीर्यु आ शंस उत नृणाम् ॥ ४ ॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवंना । अभि । ससहिः । चक्रिः । देवेषु । आ । दुवः ।
आ । देवेषु । यतते । आ । सुऽवीर्यु । आ । शंस । उत । नृणाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शत्रूणां सहनशीलः यः अग्निः विश्वानि भूतानि करोति, यत्र देवेषु परिक्रमां करोति,
सोऽयं देवानुद्दिश्य आ यतते प्रयत्नं करोति, एवम् सुवीर्यं, तथा शंसने च^३ सर्वस्मिन्
मनुष्याणाम् इति ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति सूक्ते. २. सोम आगत्य त्रिं. ३. हेतुभ्यम् क प्रस्तावः. ४. वेपः विं कपे;
सुदुः विं, तत्तुः अं क. ५. नास्ति विं.

मा नो अग्नेऽर्मतये मावीरतायै रीरधः ।

मागोतायै सहसस्पुत्र मा निदेऽप द्वेषास्या कृधि ।

मा । नः । अग्ने । अर्मतये । मा । अवीरतायै । रीरधः ।

मा । अगोतायै । सहस्रः । पुत्र । मा । निदे । अप । द्वेषासि । आ । कृधि ॥ ५ ॥

चेङ्कट० अर्थाऽभावत् तां दुर्गतिर्भवति तस्मै^१ मा अस्मान् अग्ने ! अर्षं वैषीः, मा च अनपत्पतायै, मा च अपसुतायै, द्वे सहस्रः पुत्र ! मा च निदिद्रे । तदर्थम् अर्षान् द्वेष्यन् अस्मत्तः अप आ कृधि ॥ ५ ॥

शुग्धि वाजस्य सुभग प्रजावृत्तोऽग्ने बृहतो अश्वरे ।

सं राया भूर्यसा सृज मयोभुना तुर्विद्युम्न यशस्वता ॥ ६ ॥

शुग्धि । वाजस्य । सुऽभग । प्रजाऽवृतः । अग्ने । बृहतः । अश्वरे ।

सम् । राया । भूर्यसा । सृज । मयोऽभुना । तुर्विऽद्युम्न । यशस्वता ॥ ६ ॥

चेङ्कट० देहि अन्नम् सुभन ! प्रजावृत्तम् अग्ने ! महत् बलम् । "सम् सृज च" भूर्यसा धनेन सुवास्य भावविभ्रान्^२ तुर्विद्युम्न ! यमोभुक्तेन ॥ ६ ॥

^१इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये षोडशो वसः^३ ॥

[१७]

^४कतो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निर्देवता । अश्विन्पुत्र इन्द्रः^५ ।

समिध्वमानः प्रथमाऽनु धर्मा समस्तुभिरज्यते विश्ववारः ।

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक् पावकः सुयज्ञो अश्रियैजथाय देवान् ॥ १ ॥

सम्ऽध्वमानः । प्रथमा । अर्तु । धर्मा । सम् । अकतुऽभिः । अज्यते । विश्वऽवारः ।

शोचिऽकेशः । घृतऽनिर्णिक् । पावकः । सुऽयज्ञः । अग्निः । यज्ञऽथाय । देवान् ॥ १ ॥

चेङ्कट० कतो वैश्वामित्रः । प्रथमानि^६ कर्माणि प्रति समिध्वमानः सम् अज्यते अन्नमसाधनैर्हविभिः विश्वैर्वरणीयः न्वाकाकेशः घृतरूपः शोभकः शोभनयज्ञः अग्निः देवान् सष्टुम् ॥ १ ॥

१. न वि^१ रूपं. २. तस्यै रूपं. ३. नास्ति रूपं. ४. च संसृज वि^{१२} ल रूपं; संसृज अं.
५. सापविना वि^१ अं. ६-६. नास्ति सूक्तो. ७. वतानि रूपं.

यथायजो होत्रमग्ने पृथिव्या यथा दिवो जातवेदश्चिकित्वात् ।
एवानेन हविषा यक्षि देवान् भनुष्वद् युज्ञं प्र तिरैममुद्य ॥ २ ॥

यथा । अयजः । होत्रम् । अग्ने । पृथिव्याः । यथा । दिवः । जातुऽवेदः । चिकित्वात् ।
एव । अनेन । हविषा । यक्षि । देवान् । भनुष्वत् । युज्ञम् । प्र । तिर । इमम् । अद्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने! यथा यजमानायाः सस्याः पृथिव्याः पुत्रा त्वम् होत्रम् अयजः कृतवानस्मि, यथा वा
दिवः जातधनः प्राशः, एवम् अनेन हविषा यज देवान् । मनोरिव सस्माकम् इमम् यज्ञम्
अद्य समर्धय ॥ २ ॥

त्रीण्यायुषि तव जातवेदस्तिष्ठ आजानीरुपसस्ते अग्ने ।
तामिदं देवानामर्वा यक्षि विद्वानर्था भव यजमानाय शं योः ॥ ३ ॥

त्रीणि । आयुषि । तव । जातुऽवेदः । तिष्ठः । आऽजानीः । उपसः । ते । अग्ने ।
तामिः । देवानाम् । अर्वाः । यक्षि । विद्वान् । अर्थः । भव । यजमानाय । शम् । योः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे जातधन अग्ने! तव त्रीणि स्रक्तानि आज्यौषधिसोमारसकानि, 'अभि द्विजम् त्रिष्टवम्'
(ऋ. १, १४०, ३) इति मन्त्रः । तथा ते एव उपसः सखाशाश्च त्रीणि भात्रानानि भवन्ति
भद्रुसवन्तः । तामिः त्वम् देवानाम् अर्वा यज्ञं, जानन् अद्य भव यजमानाय शम् च योः च ॥ ३ ॥

अग्निं सुद्रीतिं सुदृशीं गृणन्तीं नमस्यामस्त्वेत्वं जातवेदः ।
त्वां दूतमरतिं हव्यऽवाहं देवा अकृष्वन्तमृतस्य नाभिम् ॥ ४ ॥

अग्निम् । सुद्रीतिम् । सुदृशीम् । गृणन्तीः । नमस्यामिः । त्वा । ईत्वंम् । जातुऽवेदः ।
त्वाम् । दूतम् । अरतिम् । हव्यऽवाहम् । देवाः । अकृष्वन् । अमृतस्य । नाभिम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्निम् शोभनदीप्तिम् शोभनदर्शनम् स्तुवन्तः नमस्यामः त्वां स्तुष्यम् हे जातवेदः । त्वाम्
देवानाम् दूतम् मन्तारम् हविषा बोधारम् देवाः कृतवन्तः अकृष्य धारकम् ॥ ४ ॥

यस्त्वद्धोता पूर्वो अग्ने यजीयान् द्विता च सत्ता स्वधया च शंभुः ।
तस्यानु धर्मं प्र यजा चिकित्त्वोऽथा नो धा अध्वरं देववीतौ ॥ ५ ॥

यः । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । द्विता । च । सत्ता । स्वधया । च । शम्भुः ।
तस्य । अनु । धर्मं । प्र । यज । चिकित्त्वः । अथा । नः । धाः । अध्वरम् । देववीतौ ॥ ५ ॥

१. नास्ति सूको. २. यजः वि' लपं. ३. नास्ति वि' लपं. ४. 'नर्धयः वि' अ' ल; आशब्दः
वि' लपं; यर्धय ल प्रस्तावः. ५. 'यधसोमा' वि' लपं. ६. 'जना' वि' ल लपं; यानान्यति वि' अ'.
७. 'युतं वि' अ'. ८. नापारम् वि' अ'.

वेङ्कट० नः स्वप्नः प्रादुर्भूतः होता पुरातनः अग्रे! यष्टृतरः देवानां द्वैधम् विष्टम् यष्टृत्वेन न
इत्यत्वेन' न अग्रेत देवानां सुखं भावयति, तस्य कर्मणा देवान् प्रकर्षेण यत्त हे चिकितः।।
अथ अस्माकं धारय यज्ञं देवानां प्रीताविति ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये सप्तदशो वर्गः ॥

[१८]

^१कतो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निदेवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

भवां नो अग्रे सुमना उपैतौ सखेव सख्ये पितरैव साधुः ।

पुरुद्रुहो हि क्षितयो जनानां प्रति प्रतीचीद्विहतादरातीः ॥ १ ॥

भवे । नः । अग्ने । सुमनाः । उपैतौ । सखाश्च । सख्ये । पितराश्च । साधुः ।

पुरुद्रुहः । हि । क्षितयः । जनानाम् । प्रति । प्रतीचीः । द्विहतात् । अरातीः ॥ १ ॥

वेङ्कट० भव अस्माकम् अग्रे! शोभनमनस्कः उपगमने । यथा संज्ञा सख्ये साधुः भवति
पुत्राय वा पितरौ, एवम् साधुः भव । पुरुद्रुहाः^१ हि भवन्ति मनुष्याः जनानाम् । यथा
सखि प्रति दहतात् प्रतिमुखमागच्छन्तौः शत्रुसेनाः ॥ १ ॥

तपो प्वग्ने अन्तरौ अमित्रान् तपा शंसमररुषः परस्य ।

तपो वसो चिकितानो अचित्तान् वि ते तिष्ठन्तामजरा अयासः ॥ २ ॥

तपो इति । तु । अग्ने । अन्तरान् । अमित्रान् । तप । शंसम् । अररुषः । परस्य ।

तपो इति । वसो इति । चिकितानः । अचित्तान् । वि । ते । तिष्ठन्तान् । अजराः । अयासः ॥२॥

वेङ्कट० तपैव अग्ने! सुष्ठु छिद्रप्रवेशनपरान् अमित्रान्, एवमस्मभ्यम् अप्रयच्छतः शत्रोः शंसनं
तप च । तपैव वासयितः! प्राज्ञस्त्वम् अस्मास्वपरकचित्तान् । तदर्थं तव जरावकिताः
गमनशीला वसवः वि तिष्ठन्तान् इति ॥ २ ॥

इध्मेनाग्न इच्छमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तरसे बलाय ।

यावद्दीशे ब्रह्मणा वन्दमान इमां धियं शतसेयाय देवीम् ॥ ३ ॥

इध्मेन । अग्ने । इच्छमानः । घृतेन । जुहोमि । हव्यम् । तरसे । बलाय ।

यावत् । ईशे । ब्रह्मणा । वन्दमानः । इमाम् । धियम् । शतसेयाय । देवीम् ॥ ३ ॥

१. यज्ञत्वेन वि^१ अ^१; यज्ञत्वेन वि^१ रूपं; यज्ञत्वेन लप्रस्ताकः. २-२. नास्ति सूक्तो. ३. सप्त
वि^{११} रूपं. ४. "दीशायि वि^१ ल.

वेङ्कट० इधेन घृतेन च सह हज्वम् तुम्बन् अग्ने । जुहोमि त्वत्तः कामान् इच्छमानाः सारके बले त्वास्तिवति । यापता कालेन ईश्वरो भवामि मन्त्रेण स्तुवन् एतत् कर्म देवमशीलम् शतलाभाय कर्तुं तावज्जुहोमि ॥ ३ ॥

उच्छोचिषां सहस्रपुत्रं स्तुतो बृहद् वयः शशमानेषु वेदि ।
रेवदग्ने विश्वामित्रेषु शं योर्मर्मज्मा ते तन्वंशु भूरि कृत्वः ॥ ४ ॥

उत् । शोचिषां । सहस्रः । पुत्र । स्तुतः । बृहद् । वयः । शशमानेषु । वेदि ।
रेवत् । अग्ने । विश्वामित्रेषु । शम् । योः । मर्मज्म । ते । तन्वंशु । भूरि । कृत्वः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे सहस्रः पुत्र ! स्तुतः सन् महत् अले परिष्कारसु वेजसा 'उत्' वेदि' उच्छ्रितं कुरु धनवत् । अग्ने ! विश्वामित्रेषु अस्मासु शम् च योः च कुरु । 'कृत्वः शब्दः' कृत्वसुजन्तपर्यायः । तव शरीरं हविर्वहनार्थम् अत्यन्तम् बहुकृत्वः तपं तप्येन मर्मज्म' इति ॥ ४ ॥

कृधि रत्नं सुसन्नितुर्धनानां स वेदग्ने भवसि यत् समिद्धः ।
स्तोतुर्दुरोणे सुभगस्य रेवत् सृप्रा करत्ना दधिपे वरुषि ॥ ५ ॥

कृधि । रत्नम् । सुसन्नितः । धनानाम् । सः । घृ । इत् । अग्ने । भवसि । यत् । समिद्धः ।
स्तोतुः । दुरोणे । सुभगस्य । रेवत् । सृप्रा । करत्ना । दधिपे । वरुषि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० धनानाम् सुष्ठु दातः ! अस्मभ्यम् रत्नम् प्रयच्छ । सः त्वम् अग्ने ! भवति यदा समिद्धः तदा 'स्तोतुः गृहे' सुदक्षिणस्य', यथा पशुमान् स्यादित्येवमर्थे हविरादाय देवाद् प्रति सर्पणसीली' आरभीषी करो करोषि उवालाक्ष ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अष्टादशोऽवर्गः ॥

[१९]

'माधी कौणिक ऋषिः । अग्निदेवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

अग्निं होतारं प्र वृषे मियेधे गृत्सं कृविं विश्वविटममूरम् ।
स नो पशुद् देवतांता यजीयान् शये वाजाय वनते मधानि ॥ १ ॥

१. इच्छद् ल प्रस्तावः. २. स्तुवन् वि' अ' ल. ३-३. कर्मशीलं वि' अ'; अदेवनशीलं वि' ल-
४. नास्ति वि' लपे. ५-५. ज्येष्ठि वि'. ६. धनवन् वि' लपे. ७-७. इत्यः वि' अ' ल. ८. ते वि' अ.
९. 'नदानं सूको. १०. मष्टम वि' अ' ल; मर्मज्म वि'. ११. भवे वि' लपे. १२-१२. स्तोतुर्गृहे वि' अ'.
१३. सवति' अ'. १४. वरा वि' अ'. १५. सर्पणं वि' अ' लपे. १६-१६. नास्ति सूको.

अग्निम् । होतारम् । अ॒ । वृणे । मिषेधे । गृत्सम् । कृविम् । विश्वेऽविदम् । अमूरम् ।
सः । नः । यज्ञत् । देवज्ञाता । यज्ञीयान् । राये । वावाय । वनते । नृवानि ॥ १ ॥

वेङ्कट० पाथो[वी] षोडशिकः । अग्निम् अहं यज्ञे होतारम् अ वृणोमि मेधापिनम् काम्यकर्मणिम् सर्वज्ञम्
अमूरम् । सः नः यज्ञत् यज्ञे देवान् यष्टृतरः । स यज्ञायम् अवायं च नजते हवीषि ॥ १ ॥

अ ते अग्ने इविष्मतीमियम्यच्छां सुद्युम्नां रातिनीं घृताचीम् ।
प्रदक्षिणिद् देवतातिमुराणः सं रातिभिर्वसुभिर्वज्रवश्रत् ॥ २ ॥

अ । ते । अग्ने । इविष्मतीम् । इयमि । अच्छे । सुद्युम्नाम् । रातिनीम् । घृताचीम् ।
प्रदक्षिणित् । देवज्ञातिम् । उराणः । सम् । रातिभिः । वसुभिः । यज्ञम् । अश्रत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अ ईरवामि तुभ्यम् अग्ने ! इविष्मतीम् जुहुं तव सुयज्ञसं दानवतीं घृतमज्जन्तीं ज्वालं प्रति ।
देवाः ततां वस्मिन् तम् यज्ञम् प्रदक्षिणम् दीयमानैः वसुभिः अग्निः सम् योजयति उराणः,
'उराण उत जुवाणः' इति वास्कः (६, १०) । यज्ञे परितः यज्ञम् समानयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

स तेजीयसा मनसा त्वोत उत शिक्ष स्वपत्यस्य शिक्षोः ।
अग्ने रायो नृत्मस्य प्रभृती भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥ ३ ॥

सः । तेजीयसा । मनसा । त्वाऽकृतः । उत । शिक्ष । सुऽअपत्यस्य । शिक्षोः ।
अग्ने । रायः । नृत्मस्य । प्रभृती । भूयाम । ते । सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः तेनिष्ठेन मनसा संयुक्तो भवति त्वया रक्षितः^१ । 'अपि च' देहि शोभनापायं धनम् ।
'शिक्षोः इति' धनमाह, शिक्षतेदानकर्मणः । हे अग्ने ! धनस्य नेतृत्वमस्य महत्त्वे सति तव सुष्टु
स्तोतारः वासपितारः च वसं भवेमेति ॥ ३ ॥

भूरीणि हि त्वे दधिरे अनीकाऽग्ने देवस्य यज्यवो जनांसः ।
स आ वह देवतातिं यविष्ट शर्भो यद्य द्रिव्यं यजासि ॥ ४ ॥

भूरीणि । हि । त्वे इति । दधिरे । अनीका । अग्ने । देवस्य । यज्यवः । जनांसः ।
सः । आ । वह । देवज्ञातिम् । यविष्ट । शर्भः । यत् । अद्य । द्रिव्यम् । यजासि ॥ ४ ॥

१. दानकर्मणो विं लपे. २. नास्ति विं ल लपे. ३. अं सुचती विं अं. ४. तया विं^१;
खुडा अं लपे. ५. नास्ति शर्भो. ६. 'तो नयति लपे. ७-८. नास्ति विं लपे. ८-८. विष्टुमि
वि लपे. ९. हि विं लपे.

वेङ्कट० बहुनि वेलांसि त्वयि स्थापयन्ति हि^१ अग्नि ! देवसङ्घस्य महारः कलाः । तथा सति सः त्वम् इमे यज्ञे प्रति प्रापय सुवत्सम !^२ दिवि भवम्, नन् दार्धः अर्धं त्वं पतसि इति देवाभिप्रायमिति ॥२॥

यत् त्वा होतारमुनजन् मियेधे निपादयन्तो यजथाय देवाः ।
स त्वं नो अग्नेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि घेहि नस्तनुषु ॥ ५ ॥

यत् । त्वा । होतारम् । अनजन् । मियेधे । निऽपादयन्तः । यजथाय । देवाः ।
सः । त्वम् । नः । अग्ने । अविता । इह । बोधि । अर्धि । श्रवांसि । घेहि । नुः । तनुषु ॥५॥

वेङ्कट० यदा त्वा^१ होतारम् आग्नेनाऽजन्ति यज्ञे धामार्धम् स्थापयन्तः देवाः, तदातेनो सः त्वम् भस्मान् अग्ने ! अस्मिन् यज्ञे सति रक्षिता सुष्यस्य । तथाऽस्माकम् अङ्गेषु इत्ययोः शिरसि य तिविश्रान्पशानि अधि सिधेहि^२ ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकान्विंशो वनः^३ ॥

[२०]

^१गाभी कौशिक ऋषिः । अग्निदेवता, प्रथमापञ्चमोः त्रिभे देवाः । विष्टुप् ऋग्^२ ।

अग्निमुपसंपश्चिना दधिक्रां व्युष्टिषु हवते वारिहृक्वैः ।
सुऽज्योतिषो नः शृण्वन्तु देवाः सज्योषसो अध्वरं वावशानाः ॥ १ ॥

अग्निम् । उपसम् । अश्चिना । दधिऽक्राम । विऽउष्टिषु । हवते । वरिः । उक्वैः ।
सुऽज्योतिषः । नुः । शृण्वन्तु । देवाः । सऽज्योषसः । अध्वरम् । वावशानाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निप्रभृतीन् वषसः व्युष्टिषु होता आङ्गपते स्तोत्रैः । शोभनदीप्तिकाः देवाः भस्मान्नाधातुन् शृण्वन्तु सङ्घताः यज्ञं कामयमानाः । तिस्रं वैश्वदेवी^१ ॥ १ ॥

अग्ने त्री ते वारिजिना त्री पृथस्था तिस्रस्ते जिह्वा श्रुतजात पूर्वीः ।
तिस्र उ ते तुन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥ २ ॥

अग्ने । त्री । ते । वारिजिना । त्री । पृथऽस्था । तिस्रः । ते । जिह्वाः । श्रुतऽजात । पूर्वीः ।
तिस्रः । उँ इति । ते । तुन्वः । देवऽवाताः । ताभिः । नुः । पाहि । गिरः । अप्रयुच्छन् ॥२॥

१. नास्ति वि^१ लयं. २. नास्ति सूको. ३. ता वि^२. ४-४. नास्ति वि^३ ल.पं.

† नास्ति वि^४ लयं. ५-५. नास्ति सूको. ६-६. नास्ति वि^५ लयं. †† नास्ति ल.

वेङ्कट० 'हे अग्ने । वीणि तव' लक्ष्मणाचार्यविरचितेऽभारतकानि । वीणि च तव' इत्यानाति पृथिव्यादीनि । तथा तिस्रः तव जिह्वाः सन्ति गार्हपत्यादिकाः सत्यव्रतम् । यज्ञादा' ज्ञात' पुरातन्यः । तिस्रः एव ते तनयः देवैः समाभिताः पवमानः पावकः शुभिरिति । तामिः अस्मार्कं स्तुतिपाद्यः रश्मिमाद्यन् ॥ २ ॥

अग्ने भूरीणि तव ज्ञातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।

यार्थ माया मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टबन्धो ॥ ३ ॥

अग्ने । भूरीणि । तव । ज्ञातवेदः । देव । स्वधाऽवुः । अमृतस्य । नाम । याः । च । मायाः । मायिनाम् । विश्वमिन्व । त्वे इति । पूर्वीः । संदधुः । पृष्टबन्धो इति पृष्टबन्धो ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने । बहुनि तव ज्ञातवेदः । देवः । अन्नपदम् । अमृतस्य नामानि अग्निः ज्ञातवेदः पावक इत्यादीनि । मायावर्ता' देवानाम् याः च यज्ञाः संस्रियापिद् । त्वधि पुरातनीः देवाः संहितवन्तः, ताव बहुयः पृष्टबन्धो । इति । संदधुः पृष्टबन्धुः इति ॥ ३ ॥

अग्निनेता भग इव क्षितीनां देवीनां देव ऋतुषा ऋतावा ।

स बृहदा सनयो विश्ववेदाः पर्षद् विश्वाति दुरिता गृणन्तम् ॥ ४ ॥

अग्निः । नेता । भगःऽइव । क्षितीनाम् । देवीनाम् । देवः । ऋतुष्याः । ऋतुर्वा । सः । बृहदा । सनयोः । विश्ववेदाः । पर्षत् । विश्वा । अति । दुरिता । गृणन्तम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्निः देवीनाम् प्रजानाम् अग्रेता भवति, यथा भगस्ताः प्रणयति, एवम् देवः ऋतुनां पालयिता सत्यकर्मा' । सः उपब्रूवाणां हन्ता सम्भवनीयः सर्वज्ञः' अति न्यतु विश्वानि दुरितानि स्तुवन्तम् ॥ ४ ॥

दधिकाप्रमिपुपत्तं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवम् ।

अश्विना मित्रावरुणा भर्गं च वसून् रुद्रा आदित्या इह हुवे ॥ ५ ॥

दधिऽकाम् । अग्निम् । उपसत्तम् । च । देवीम् । बृहस्पतिम् । सवितारम् । च । देवम् । अश्विनां । मित्रावरुणा । भर्गम् । च । वसून् । रुद्रान् । आदित्यान् । इह । हुवे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मित्रदन्माख्याया ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये विंशो वर्गः' ॥

१-१. नास्ति वि' लपे. २. 'गान्धीपवसोमाग' लपे. ३. 'त' वि'; नास्ति लपे. ४. ज्ञानादा वि' लपे. ५. नास्ति वि' लपे. ६. मायावितान्, क प्रस्तावः. ७. संस्रियापिद् वि' लपे. ८. देवानाम् वि' लपे; देवीनाम् वि' लपे. ९. नास्ति वि'. १०. सत्यकर्मा' वि' लपे. ११. सर्वज्ञ वि' लपे. १२-१३. नास्ति सूको.

[२१]

'भाष्ये कौशिक ऋषिः । अग्निदेवता । विष्णुषु कन्दाः, द्वितीयातृतीये अनुष्टुभौ, चतुर्थी
विराड्कृपा, पञ्चमी सतोवृहती' ।

इमं नो यज्ञमृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।

स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्प होतः प्राशान प्रथमो निषर्ष ॥ १ ॥

इमम् । नः । यज्ञम् । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । जातवेदः । जुषस्व ।

स्तोकानाम् । अग्ने । मेदसः । घृतस्प । होतरिति । प्र । अशान । प्रथमः । निऽसर्ष ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! अस्माकम् इदं इतिः देवेषु धेहि । इमानि हवीषि जातधम ! सेवस्व । हे अग्ने !
वषामाः घृतस्प च स्तोकां प्रधानवागात् पूर्वमेव निषर्ष आसित्वा प्राशान भक्षण ॥ १ ॥

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः ।

स्वधर्मन् देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् ॥ २ ॥

घृतवन्तः । पावक । ते । स्तोकाः । श्रोतन्ति । मेदसः ।

स्वधर्मन् । देववीतये । श्रेष्ठम् । नः । धेहि । वार्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे पावक ! घृतसुक्ताः मेदसः स्तोकाः तुभ्यम् श्रोतन्ति । स्वभूतकर्मन् ! यज्ञार्थम् अस्मभ्यं
प्रसास्यतमं धने प्रयच्छ ॥ २ ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्चुतोऽग्ने विप्राय सन्त्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राञ्जिता भव ॥ ३ ॥

तुभ्यम् । स्तोकाः । घृतश्चुतः । अग्ने । विप्राय । सन्त्य ।

ऋषिः । श्रेष्ठः । सम् । इध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽञ्जिता । भव ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! भवनीय ! तुभ्यम् मेधाविने घृतश्चुतः मेदसः स्तोकाः भवन्ति । तैस्त्वं व्रथा श्रेष्ठः
सम् इध्यसे । स त्वं प्रकर्षेण रक्षिता भव वशस्य ॥ ३ ॥

तुभ्यं श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः स्तोकासौ अग्ने मेदसो घृतस्य ।

कविशस्तो बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥ ४ ॥

तुभ्यम् । रञ्जोतन्ति । अग्निगो इत्यग्निगो । शन्वीऽश्वः । स्तोकासः । अग्ने । मेदसः । घृतस्य ।
कविऽशस्तः । ब्रह्मता । भातुर्गो । आ । अगाः । हव्या । जूपस्य । मेधिर ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अग्निगुः... अथतमनन । कर्मवत् ।' इति यास्कः (५, ११) । तुभ्यम् मेदसः
घृतस्य च स्तोकाः शोतन्ति । कविभिः स्तुतः स्वयं अग्ने ! महता तेजसा आ गच्छ,
हव्यानि च सेवस्व नक्षिप ! ॥ १ ॥

ओजिष्ठं ते मध्वतो मेट् उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।
श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान् देवशो विहि ॥ ५ ॥

ओजिष्ठम् । ते । मव्यतः । मेदः । उत्ऽर्हतम् । प्र । ते । वयम् । ददामहे ।
श्रोतन्ति । ते । वसो इति । स्तोकाः । अधि । त्वचि । प्रति । तान् । देवशः । विहि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वराहवमोजस्वितमम् मेदः वसोः मायाताः त्वदर्थम् उद्धृतम् तुभ्यमेव च वयम् प्रथच्छामः ।
श्रोतन्ति क्षरन्ति तव दक्षः उपरि मेदसः स्तोकाः हे वासपितः !, तान् देवदेवम्
प्रति गमय ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये एकविंशो वर्गः' ॥

[२२]

'माधी कौशिक ऋषिः । अग्निदेवता, चतुर्वर्षाः पुरीष्या अग्नयः । शिष्टुषु छन्दः, चतुर्धा अनुष्टुप्' ।

अयं सो अग्निर्यस्मिन्सोमिन्द्रः सुतं दृषे जठरे वावशानः ।
सहाक्षिणं वाजमत्यं न सतिं समुवान्तसन्स्तुपसे जातवेदः ॥ १ ॥

अयम् । सो । अग्निः । यस्मिन् । सोमम् । इन्द्रः । सुतम् । दृषे । जठरे । वावशानः ।
सहाक्षिणम् । वाजम् । अत्यम् । न । सतिम् । समुवान् । सन् । स्तुपसे । जातवेदः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम् सोः अग्निः, यस्मिन् वसो हुतम् 'सुतम् सोमम्' इन्द्रः स्वजठरे स्थापयति कामयमानः ।
अथ प्रत्यक्षः । यं त्वं सहस्रसङ्ख्याकम् अयम् अतमवीकम् अयम् इव सम्भजन्
अधितिष्ठत् अस्माभिः स्तुपसे जातवेदः ! ॥ १ ॥

अग्ने यत् ते दिवि वचैः पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा यज्ञत्र ।
येनान्तरिक्षमुर्वीतुतन्व्य त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

१-१. अग्निपुराणम् इति ('नः वि') यास्कः हे कर्मणम् सूको. २. रञ्जोतन्ति अ'. ३. नास्ति
सूको. ४. नाग्निः सूको. ५. नक्षिपः वि' अ' छप. ६. 'का' रञ्जोतन्ति सूको. ७-७. नास्ति सूको.
८-८. सोमं त्वाम् वि' सोमं त्वाम् त्वाम् वि' अ' छ छप.

अग्ने । यत् । ते । दिवि । वर्षैः । पुषिय्याम् । यत् । औषधीषु । अप्सुम् । आ । यजत्र ।
येन । अन्तरिक्षम् । तुरु । आऽतन्व । लोपः । सः । भानुः । अर्णवः । नृऽन्वक्षीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे यष्टव्य अग्ने । यत् तव पुषिय्यादितु स्थितम् तर्कः, येन वर्षमा विस्तीर्णम् अन्तरिक्षम्
आ तनोषि, दीप्तः सः रक्षिः उदकवान् मनुष्याणां द्रष्टा ॥ २ ॥

अग्ने दिवो अर्णमच्छां जिगास्यच्छां देवाँ ऊचिषे विष्या ये ।

या रोचने परस्तात् सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आपः ॥ ३ ॥

अग्ने । दिवः । अर्णम् । अच्छ । जिगामि । अच्छ । देवान् । ऊचिषे । विष्याः । ये ।
याः । रोचने । परस्तात् । सूर्यस्य । याः । च । अवस्तात् । उपतिष्ठन्ते । आपः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने । सुलोकस्य उदकम् नाभिसुख्येन गच्छसि । तथा स्तुतर्होः ये देवाः तान्
अच्छ स्तुतीर्षीषि । याः आपः सूर्यमण्डले परस्तात् उपतिष्ठन्ते, याः च अवस्तात्, ताः
उभयीः च आपः पातयसि अभिगच्छसि वेति ॥ ३ ॥

पुरीष्यासो अग्रयः प्रावृणेभिः सजोषसः । जुपन्तां यज्ञमद्रुहोऽनमीवा इषो मही ॥ ४ ॥

पुरीष्यासः । अग्रयः । प्रवृणेभिः । सजोषसः । जुपन्ताम् । यज्ञम् । अद्रुहः । अनमीवाः । इषः । महीः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पुरीषभवाः अग्रयः प्रवृणोः भक्षिष्याणां लभ्यमानैः सज्जताः मेवन्ताम् यज्ञम् अद्रोग्धारः,
अमीवारहितानि महान्ति अन्नानि चेति ॥ ४ ॥

इळोमग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हर्वमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इळोम् । अग्ने । पुरुदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्तमम् । हर्वमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अ. ३, १, २३ इ. ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

[२३]

देवभवा देवदारुश्च भारतो ऋषिः । अग्निदेवता । त्रिष्टुप् छन्दः, तृतीया सतोषुहती ।

निर्मथितः सुधित आ सधस्ये युवां क्विरध्वरस्य प्रणेता ।

सूर्यस्वग्निर्जरो वनेष्वत्रा दधे अमृतं ज्ञातवेदाः ॥ १ ॥

१. यत्ताय लपे. २. नास्ति वि^{१३} छ लपे. ३-३. नास्ति मूको.

निःस्र्मथितः । सुऽर्धितः । आ । सुधऽस्थे । युवा । ऋषिः । अश्वरस्य । प्रऽनेता ।
ज्यैतऽसु । अग्निः । अजरः । वनेषु । अत्रे । दधे । अमृतम् । ज्ञातऽवेदाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवश्रवा देववात इति द्वावृषी भारती । अरणीभ्याम् निर्मातः सुष्टु निहितश्च स्वस्थाने
युवा कविः यज्ञस्य प्रणेता अरसु कान्तेष्वरण्यस्थेषु जरावर्धितः अग्निः ज्ञातधनः अस्मिन् वने
यज्ञम् स्थापयति । दधे अरण्य मोक्षयः प्रादुर्भवति ॥ १ ॥

अमन्थिष्ठां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सुदक्षम् ।

अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु धन् ॥ २ ॥

अमन्थिष्ठाम् । भारता । रेवत् । अग्निम् । देवऽश्रवाः । देवऽवातः । सुदक्षम् ।

अग्ने । वि । पश्य । बृहता । अभि । राया । इषाम् । नः । नेता । भवतात् । अनु । धन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० मथितवन्तावरणीभ्याम् भरतपुत्री घनयुक्तम् अग्निम् देवश्रवाः देववातः च शोभन-
यज्ञम् । अग्ने ! त्वम् महता अग्नेन अस्मान् आभिसुखयेत विविधम् पदम्, अज्ञानाम् अस्माकं
च नेता भव दिवसेषु ॥ २ ॥

दश क्षिपः पूर्य सीमजीजनत्सुजातं मातृषु प्रियम् ।

अग्निं स्तुहि देववातं देवश्रवो यो जनानामसद् वशी ॥ ३ ॥

दश । क्षिपः । पूर्यम् । सीम् । अजीजनत् । सुऽजातम् । मातृषु । प्रियम् ।

अग्निम् । स्तुहि । देवऽवातम् । देवऽश्रवः । यः । जनानाम् । असत् । वशी ॥ ३ ॥

वेङ्कट० दश सङ्गुलवः पूर्वकालनवम् अग्निं सर्वतः परिगृह्य अजनयन् शोभनजनयन् अरणीषु
सर्वेषाम् प्रियम् । तस्मिन् देववातपुत्रम् अग्निम् हे देवश्रवः ! त्वम् स्तुहि, तः अग्निः जनानाम्
भवति नेता ॥ ३ ॥

नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इळाषास्पदे मुदिन्त्वे अह्वाम् ।

इषद्वैत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि ॥ ४ ॥

नि । त्वा । दधे । वरे । आ । पृथिव्याः । इळायाः । पदे । मुदिन्त्वे । अह्वाम् ।

इषत्सर्वत्याम् । मानुषे । आपयायाम् । सरस्वत्याम् । रेवत् । अग्ने । दिदीहि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वाम् नि दधे स्थापयामि पृथिव्याः उत्कृष्टे देशे देवयजने इलायाः पदे उत्तरवेद्याम्
अहाम् सुदिनत्वे । अनन्तत्वादहाम् सुदिनत्वम् । स त्वम् अग्ने । इष्टइत्याम् सरस्वत्याम् च धनयुक्तम्
यजमानार्थम् दीप्यस्व । आपयेत्पापयाम् आह परोक्षम् । देवधवलः स्थानं दपइतीतीरे,
देववातस्य सरस्वत्यामिति । अथवा तयोः कुलेषु सत्रकरणमिति तत्र दीपनमिति ॥ ४ ॥

इलामग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तुर्म हवमानाय साध ।

स्याश्रः सुनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इलाम् । अग्ने । पुरुदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्तुमम् । हवमानाय । साधु ।

स्यात् । तः । सुनुः । तनयः । विजावा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अ. ३, १, २३ द. ॥ ५ ॥

इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये त्रयोविंशो वरः ॥

[२४]

विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निदेवता । गायत्री छन्दः, प्रथमा अनुष्टुप् ।

अग्ने सहस्व पृतना अभिमातीरपास्य । दुष्टरस्तरभरातीर्विचीं धा यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

अग्ने । सहस्व । पृतनाः । अभिमातीः । अर्प । अस्य ।

दुस्तरः । तरन् । अरातीः । विचीः । धाः । यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । अग्ने । अभिभव सेनाः । शत्रूणां, अभिमातीः च निरस्त पृथक्कुरु ।
केनचिदपि तरितुमशक्यः स्वयमेव तरन् शत्रून् बलम् चेद्दि 'यज्ञस्व विचीं यजमानायेति' ॥ १ ॥

अग्ने इळा समिध्यसे वीतिहोत्रो अमर्त्यः । जुपस्व सु नो अध्वरम् ॥ २ ॥

अग्ने । इळा । सम । इध्यसे । वीतिहोत्रः । अमर्त्यः । जुपस्व । सु । नः । अध्वरम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्ने । त्वम् पृथिव्या समिध्यसे शिष्यपज्ञः अमर्त्यः । सेपस्व सुष्टु अस्याकम् यज्ञम् ॥ २ ॥

अग्नें युष्नेन जागृवे सहसः सूनवाहुत । एदं वहिः सुदो मम ॥ ३ ॥

अग्ने । युष्नेन । जागृवे । सहसः । सुनो इति । आऽहुत । आ । इदम् । वहिः । सुदः । मम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने । जागरणशील ! सहसः पुत्र ! अष्टेन आहुत । मम इदम् वहिः आ सीदेति ॥ ३ ॥

अग्ने विश्वेभिरग्निभिर्देवेभिर्महया गिरः । यज्ञेषु य उ चायवः ॥ ४ ॥

१. अनन्तत्वां विं ल् लपे; अनन्तत्वां विं ल् । २. नास्ति लपे. ३. इलेऽ सुको. ४-५. नास्ति
सूको. ५-५. नास्ति विं. † नास्ति लपे. ६-६. यज्ञेषु य उ चायवः वि लपे. †-† वाह्येण ल् ।

अग्ने । विदेवेभिः । अग्निऽभिः । देवेभिः । मृद्वा । गिरः । पुञ्जेषु । ये । ऊँ इति । चापयतः ॥४॥

वेङ्कट० अग्ने । सर्वैः आग्निभिः सर्वैः 'षाँ देवैः' सह मदीषाः स्तुतीः पुजय, वे' चाऽग्ने पञ्जेषु मनुष्यैश्चायनीयाः पुजनीयाः तैश्च सहेति ॥ ४ ॥

अग्ने दा द्वाशुषे रयिं वीरवेन्तं परीणमम् । शिञ्जीहि नः सनुऽमर्तः ॥ ५ ॥

अग्ने । दाः । द्वाशुषे । रयिम् । वीरऽवेन्तम् । परीणमम् । शिञ्जीहि । नः । सनुऽमर्तः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! प्रयच्छ यज्ञमानाय धनम् पुत्रवत् बहु । तीक्ष्णीकुरु च अस्मान् पुत्रयुक्तानिति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये षतुविंशो वर्गः' ॥

[२५]

विश्वामित्रो नाथिन ऋषिः । अग्निर्वेवसा, चतुर्ष्यां अग्नीन्द्रो । विराट् उन्दः ।

अग्ने दिवः सूनुरसि प्रचेतास्तनां पृथिव्या उत विश्वेदेवाः ।

ऋधग्देवाँ इह यज्ञा चिकित्वः ॥ १ ॥

अग्ने । दिवः । सूनुः । असि । प्रऽचेताः । तनां । पृथिव्याः । उत । विश्वेदेवाः ।

ऋधक् । देवान् । इह । यज्ञ । चिकित्वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'दिवसपि प्रथमं जज्ञे अग्निः' (अ १०, ४५, १) इति मन्त्रः । अग्ने । त्वम् दिवः पुत्रः असि प्रवृद्धमानः, तनयः पृथिव्याः, अपि च विश्वधनः । स त्वं पृथक् देवान् अस्मिन् यज्ञे यज हे शातः ! ॥ १ ॥

अग्निः संनोति वीर्याणि विद्वान्सनोति वाजममृताय भूर्षन् ।

स नो देवाँ एह वह्य पुरुक्षो ॥ २ ॥

अग्निः । संनोति । वीर्याणि । विद्वान् । सनोति । वाजम् । अमृताय । भूर्षन् ।

सः । नः । देवान् । आ । इह । वह्य । पुरुक्षो इति पुरुक्षो ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्निः प्रयच्छति वीर्याणि ज्ञानम् प्रयच्छति च अन्नम् अमृतत्वाय भवन् । सः त्वम् अस्माकम् देवान् इह आ वह्य हे बहुस्तुते ! ॥ २ ॥

अग्निर्वावापृथिवी विश्वर्जये आ भाति देवी अमृते अमूरः ।

क्षयन् वाजैः पुरुदचन्द्रो नमोभिः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि'. † नास्ति लर्प. २. नास्ति वि' अ'. ३. 'सुतामिति वि' अ'.
४-४. नास्ति सुको. ५. सुज्ञते वि' लर्प.

अग्निः । आवापृथिवी इति । विश्वजन्त्ये इति विश्वजन्त्ये । आ । भ्राति । देवी इति । अमृते इति । अमृतः ।
कार्यन् । वाजैः । पुरुञ्जन्द्रः । ननःऽभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निः आवापृथिवी विश्वजन्त्ये आ भ्रात्यति देवी अमृतं अमृतः निवसन् अमृतः
नमस्कारैश्च ब्रह्माह्लादः ॥ ३ ॥

अग्न इन्द्रश्च द्वाशुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातम् ।
अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ ४ ॥

अग्ने । इन्द्रः । च । द्वाशुषः । दुरोणे । सुतऽवतः । यज्ञम् । इह । उप । यातम् ।
अमर्धन्ता । सोमऽपेयाय । देवा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्ने । त्वम् इन्द्रः च सुतवतः प्रयच्छतो यज्ञमानस्य गृहे यज्ञम् प्रति इह उप आगच्छतम्
अकृष्यन्तौ सोमपानार्थम् हे देवी ॥ ४ ॥

अग्ने अपां समिध्यसे दुरोणे नित्यं सूनो सहसो जातवेदः ।
सधस्त्वानि मह्यमान ऊती ॥ ५ ॥

अग्ने । अपाम् । सम् । इध्यसे । दुरोणे । नित्यं । सूनो इति । सहसः । जातऽवेदः ।
सधऽस्त्वानि । मह्यमानः । ऊती ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने । अपाम् स्थानेऽन्तरिक्षे सम् इध्यसे अनवरतः हे सहसः पुत्र जातवेदः । पूजयन्
शीर्षलोकान् रक्षणेन ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये षड्विंशो वरः^१ ॥

[२६]

^१विश्वामित्रो माधिम करिः, सप्तम्या आत्मा । वायानां तिम्रुणां वैश्वानरोऽग्निर्देवता,
चतुर्थोपञ्चमोषष्टानां भरतः, सप्तम्यष्टम्योः जात्मा अग्निर्षो, नवम्या विश्वामित्रोपाध्यायः ।
तृतासी छन्दः, अमृत्यास्तिस्रः त्रिष्टुभः^१ ।

वैश्वानरं मर्नसाग्निं निच्चार्यो हविष्मन्तो अनुप्तयं स्वर्विदम् ।
सुदानुं देवं रथिरं बंसुयवो गीर्भी रण्वं कुशिकासो हवामहे ॥ १ ॥

वैश्वानरम् । मर्नसा । अग्निम् । निऽचार्यम् । हविष्मन्तः । अनुऽप्तयम् । स्वऽविदम् ।
सुऽदानुम् । देवम् । रथिरम् । बंसुऽयवः । गीऽभिः । रण्वम् । कुशिकासः । हवामहे ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वानरम् मनसा अग्निम् पृथक्त्वा इतिभन्तः सत्पातुयात्सर्वविदम् शोभनदानम्
देवम् रथमन्तम् धमकाभाः स्तुतिभिः रमणीयम् कुशिकवेद्यजाता वधम् हवामहे ॥ १ ॥

तं शुभ्रमुग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं मातरिश्चानमुक्थ्यम् ।

बृहस्पतिं मनुषो देवतातपे विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुऽस्यदम् ॥ २ ॥

तम् । शुभ्रम् । अग्निम् । अवसे । हवामहे । वैश्वानरम् । मातरिश्चानम् । उक्थ्यम् ।

बृहस्पतिम् । मनुषः । देवतातपे । विप्रम् । श्रोतारम् । अतिथिम् । रघुऽस्यदम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० तम् शोभमानम् अग्निम् रक्षणाय आह्वयामः वैश्वानरम् अन्तरिक्षे धमन्तमादित्यरूपम्
स्तुत्यम् बृहतः पतिम् मनुष्यस्य यज्ञाय मेधाविनम् स्तुतीनाम् श्रोतारम् यज्ञमानानाम् अतिथिम्
श्रीं स्तुत्यमानं लघुजवे वा ॥ २ ॥

अश्वो न क्रन्दञ्जनिभिः समिध्यते वैश्वानरः कुशिकेभिर्वुगेयुगे ।

स नो अग्निः सूवीर्यं स्वश्व्यं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः ॥ ३ ॥

अश्वः । न । क्रन्दन् । जनिभिः । सम् । इष्यते । वैश्वानरः । कुशिकेभिः । वुगेयुगे ।

सः । नः । अग्निः । सूवीर्यम् । सुऽअश्व्यम् । दधातु । रत्नम् । अमृतेषु । जागृविः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अश्वः इव सन्दायमानो घामिः अग्निः अश्वैः सम् इष्यते जातैः कुशिकैः वैश्वानरः वुगे-
युगे पुत्रः पिता तरिपता च सर्वे एव यज्ञमाना एते प्रज्वलयन्ति । सः अस्मभ्यम् शोभनवीर्यम्
शोभनाश्वयुक्तम् च रत्नम् प्रचच्छतु देवेषु जागरणशीलः ॥ ३ ॥

प्र यन्तु वाजास्तर्विषीभिरग्नयः शुभे संभिश्लाः पृषतीरयुक्षत ।

बृहदुक्षो मरुतो विश्ववेदसः प्र वेपयन्ति पर्वताँ अदाम्याः ॥ ४ ॥

प्र । यन्तु । वाजाः । तर्विषीभिः । अग्नयः । शुभे । सम्भिश्लाः । पृषतीः । अयुक्षत ।

बृहत् । उक्षः । मरुतैः । विश्ववेदसः । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । अदाम्याः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मारुतस्तृषः । प्र गच्छन्तु बलिभ्यः वैशुताः अन्नयः मरुद्भिः उद्रकार्यम् सज्जताः आरमोया
अग्नाः सोमयन्तु । प्रभूतं सिञ्चन्तः मरुताँ सर्वस्य वेदितारः केनचिदप्यर्हिसिताः प्र कम्प-
यन्ति मेघान् ॥ ४ ॥

अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टय आ तेषमुग्रमव ईमहे वयम् ।

ते स्वानिनो रुद्रियो वर्षनिर्णिजः सिहा न हेषकृतवः सुदानवः ॥ ५ ॥

अग्निश्रियः । मरुतः । विश्वकृष्टयः । आ । तेषम् । उग्रम् । अवः । ईमहे । वयम् ।

ते । स्वानिनः । रुद्रियोः । वर्षनिर्णिजः । सिहाः । न । हेषकृतवः । सुदानवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वैद्युतमग्निं शयन्तः विश्वस्य कृष्टारः मरुतः । तेषां द्रोणम् उग्रम् गमनम् वयम्
आ वाचामहे । ते रुद्रध्वजः रुद्रधुवाः वर्षरूपाः सिहाः इव अन्दावसाना गमनकर्मणः(?)
शोभनदानाः ॥ ५ ॥

इति मृतीवाएके प्रथमान्वाये षड्विंशो वर्गः ॥

व्रातव्रातं गुणमणं सुश्रुस्तिभिरग्नेर्भामं मरुतामोज ईमहे ।

पृषदश्वासो अन्वभ्रराधसो गन्तारो यज्ञं विदधेषु धीराः ॥ ६ ॥

व्रातमऽव्रातम् । गुणमऽगणम् । सुश्रुस्तिभिः । अग्नेः । भामम् । मरुताम् । ओजः । ईमहे ।

पृषतऽअश्वासः । अन्वभ्रऽराधसः । गन्तारः । यज्ञम् । विदधेषु । धीराः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नामावालीवानां वचानां संपातो व्रातः, समानवालीवानां गणः । अग्नेः भामोऽयम् मरुताम्
ओजः यस्य स्तुतिभिः धनानि व्रातव्रातम्^१ मणमणं च वाचामहे । ते मरुतः पृषदणीयवाः अनपनेकितचनाः
गन्तारः यज्ञम् यजमानगृहेषु घृष्टाः ॥ ६ ॥

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा धृतं मे चक्षुर्मृतं म आसन् ।

अर्कस्त्रिधातु रजसो त्रिमानोऽर्जसो घर्मो हविरस्मि नाम ॥ ७ ॥

अग्निः । अस्मि । जन्मना । जातवेदाः । धृतम् । मे । चक्षुः । अमृतम् । मे । आसन् ।

अर्कः । त्रिधातुः । रजसः । त्रिमानः । अर्जसः । घर्मः । हविः । अस्मि । नाम ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आत्मानं ज्ञानमगच्छन्^१ वदति । आग्निः जातवेदाः^२ अहम् अस्मि जन्मना एव तप्यतः । तस्य मम
चक्षुः एतम् भवति, चक्षुष्या पश्यामि तेनाऽऽग्नेनाग्निरिव प्रीतो भवामि । हविःस्यादीयमहम् मम
आस्थेऽन्वहे प्रक्षिप्यते । तथा स्तोत्रण्यः त्रिगुणः प्राणापानव्यानात्मकः अन्तरिक्षलोकस्य निर्माता
वायुआऽस्मि । तथाऽनवरतः^३ अरदीक्षिः^४ आदित्यव्याऽहमस्मि^५ । तिस्र एवेह देवताः, ता अहमिति ।
तथाऽन्वयादिनामकम्^६ हविः च अहमेव अस्मि ॥ ७ ॥

१. गमनकर्म विं. २-२. नास्ति सूको. ३. मां ... विं; प्रां ... अं. ४. नास्ति विं अं छ.
५. नास्ति सूको. ६. तदात्पुनरसाऽनवरतः विं अं. ७. अरदीक्षिः विं अं; अन्वरदीक्षिः छ. ८. "भक्तोति
विं अं. ९. "न्यादीनां नामकम् विं अं.

त्रिभिः पवित्रैरपुपोद्धथ^१कं हृदा मतिं ज्योतिरनुं प्रजानन् ।

वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधाभिरादिद् यावापृथिवी पर्यपद्यत् ॥ ८ ॥

त्रिभिः । पवित्रैः । अपुपोत् । हि । अकृतम् । हृदा । मतिम् । ज्योतिः । अनुं । प्रजानन् ।

वर्षिष्ठम् । रत्नम् । अकृतम् । स्वधाभिः । आत् । इत् । यावापृथिवी इति । परं । अपद्यत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हृदयेन पुत्रम् आत्मात्म्यं ज्योतिः अनुं प्रजानन् मनुष्यः त्रिभिः पवित्रैः अग्निवायुसूर्यैः दशापवित्रेण सोमविचार्यनीचमात्मात्म्यम् ज्योतिः शोधयति हि । त्रिभिर्देतैः परिकृतः परमात्मोत्प-
वाच्छति । एक एव महानात्मा मन्वत्पुत्रित्वायुसूर्यशरीर इति । तथा च ज्ञानम् बृहत्तरम्
एवादिक्त्वं रत्नम् अग्नेः सह आत्मनि करोति । तथैकैवाऽवस्थितोऽनन्तरम् एव यावापृथिवी
परितः पद्यति ॥ ८ ॥

श्रुतधारमुत्समक्षीयमाणं विपश्चितं पितरं वक्तवानाम् ।

मेळि मदनन्तं पित्रोरुपस्थे तं रोदसी पिपृतं सत्युवाचम् ॥ ९ ॥

श्रुतधारम् । उत्सम् । अक्षीयमाणम् । विपश्चितम् । पितरम् । वक्तवानाम् ।

मेळिम् । मदनन्तम् । पित्रोः । उपस्थे । तम् । रोदसी इति । पिपृतम् । सत्युवाचम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इयं ब्रह्मविद्याप्रदातुल्लाभ्यात्मन्य स्तुतिः । बहुनासर्धानामुपदेशोऽत्यशौचमाणः अनेकज्ञानोदक-
धारः उत्स इव भवत्युपाध्यायः, तम् प्राप्तम् वक्तव्यत्वान् पितरम् उत्पत्तिस्थानम् वाचो
मिथयितानं विषयस्य "यावापृथिव्योरुभयोरपि उत्सङ्गे मादधन्तम् तम् इमम् पारयतम्
हे यावापृथिवी!" यः सत्यमेव वक्षति ॥ ९ ॥

^२इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये सप्तविंशो वर्गः ॥

[२७]

^१विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निः कर्तव्यो वा देवता । गाम्भीर्ये उन्दः^२ ।

प्र वो वाजा अभिर्धवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवाङ्गिगाति सुम्नुयुः ॥ १ ॥

प्र । वो । वाजाः । अभिर्धवः । हविष्मन्तः । घृताच्या । देवान् । जिगाति । सुम्नुयुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'सिध × × × आमेयी सत्त्वानिहता' (भाषा १, ४, १, ५६) इति वाजसनेयकम् । 'वापां ऋतुदेवता
वा' (तु. भाषा २, ६, २७) इत्युक्तमिति । 'मासा वै वाजा अर्धमासा अभिर्धवो देवा हविष्मन्तो
गीर्धतानी' (तै. २, ५, ७, ४) इति ब्राह्मणम् । घृताच्या सह युष्माकम् एते यज्ञकारणभूता वाजादयः

१. परिपिष्टो लपं. २. नास्ति लपं. ३. ... नम् वि^३; नास्ति अं. ४. ४. वावापृथि अं.

† अत नयान् सूको. ५-५. नास्ति सूको. ६. नास्ति वि लपं.

प्रभवन्ति देवाश्च । यज्ञेन सुप्रमिच्छन् यजमानः सञ्जति । 'यजमानो वै भुजसुः स हि देवान् जिगीषति, स हि देवान् जिगीषति' (मास १, ४, १, २१ [तु. ते २, ५, ७, ८]) इति ब्राह्मणम् । 'यज्ञो हि विष्मन्तः सुप्रमृतावो' (तु. मास १, ४, १, ९) इति याजसनेयकमित्युत्तरत्र सम्बन्धः ॥ १ ॥

इँले अग्निं विप्रश्चितं गिरा यज्ञस्य सार्धनम् । श्रुष्टीवानं धितावानम् ॥ २ ॥

इँले । अग्निम् । विप्रःश्चितम् । गिरा । यज्ञस्य । सार्धनम् । श्रुष्टीऽवानंम् । धिताऽवानम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० स्तौमि अग्निम् प्राञ्चं स्तोत्रेण यज्ञस्य सार्धचितारे क्षिप्रकर्मयुक्तं निहितदक्षिष्कं यजमानैः ॥ २ ॥

अग्नें शक्रेम ते वयं यमं देवस्य वाजिनः । अति द्वेषांसि तरेम ॥ ३ ॥

अग्ने । शक्रेम । ते । वयम् । यमम् । देवस्य । वाजिनः । अति । द्वेषांसि । तरेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! वयम् कर्तुं समर्था भवान् सङ्ग्रहणं तव देवस्य बलवतः । अति वायुन् तरेम तव प्रसादात् ॥ ३ ॥

समिध्यमानो अध्वरेऽग्निः पावुक ईर्ष्यः । शोचिष्केशुस्तर्मांमेह ॥ ४ ॥

समऽमिध्यमानः । अध्वरे । अग्निः । पावुकः । ईर्ष्यः । शोचिष्केशः । तम् । ईमेहे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निसाव्याख्याता ॥ ४ ॥

पृथुपाजा अमर्त्यो वृत्निर्निर्णिक् स्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट् ॥ ५ ॥

पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । वृत्ऽनिर्निर्णिक् । सुऽआहुतः । अग्निः । यज्ञस्य । हव्यऽवाट् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पृथुतेजाः अमर्त्यः क्षरद्वयः सुष्ठु आहुतः अग्निः यज्ञस्य हविषो बोद्धा । 'क्षरद्वय सम्बन्धः' ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः' ॥

तं सवार्धो यत्स्रुच इत्या धिया यज्ञवन्तः । आ चक्रुरग्निमृतये ॥ ६ ॥

तम् । सऽवार्धः । यत्ऽस्रुचः । इत्या । धिया । यज्ञवन्तः । आ । चक्रुः । अग्निम् । मृतये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् अग्निं वावासाहिताः जनुभिः पीड्यमानाः पृथीतस्रुचः इत्यं कर्मणा यज्ञवन्तः आभिमुख्येन चक्रुः रक्षणाय ॥ ६ ॥

१-१. स देवान् जिगीषति स देवान् जिगीषति मुक्तो. २-२. उक्तमं कर्म. ३-३. नास्ति सूको.

होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादिति मायया । विदधानि प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया । विदधानि । प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० होता देवः अमर्त्यः अक्षय्य प्रणीयमानस्य पुरस्तात् सच्छति मायया अपि, असुरराजमानां वधार्थं मायायोगः, प्रज्ञानानि कृत्स्नानाम् प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र णीयते । विप्रो यज्ञस्य सार्धनः ॥ ८ ॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । णीयते । विप्रः । यज्ञस्य । सार्धनः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० बलवान् सङ्ग्रामेषु पुरः धीयते, यज्ञेषु च प्राच्यां दिति नमिन्ते मेधावी यज्ञस्य सार्धयिता ॥ ८ ॥

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे । दक्षस्य पितरं तना ॥ ९ ॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानाम् । गर्भम् । आ । दधे । दक्षस्य । पितरम् । तना ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञया कृतः वरणीयोऽग्निः इत्येतद्विशदमाह — भूतानाम् इति । दक्षस्य मनोः वनया इळा नाम अग्निं सर्वेषाम् भूतानाम् गर्भम् यावत्तम् यज्ञे आ दधे इति । अस्वीत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ ९ ॥

नि त्वा दधे वरेण्यं दक्षस्येळा सहस्कृत । अग्ने सुदीतिमुजिर्जम् ॥ १० ॥

नि । त्वा । दधे । वरेण्यम् । दक्षस्य । इळा । सहःस्कृत । अग्ने । सुदीतिम् । उजिर्जम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० नि दधे त्वाम् वरणीयम् दक्षस्य मनोः इळा नाम दुहिता हे बलनोत्पादितः अग्ने । शोभन-दीप्तिस् कामयमानं हवीषि ॥ १० ॥

इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥

अग्निं यन्तुरमपतुरमृतस्य योगे वनुषः । विप्रा वाजैः समिन्धते ॥ ११ ॥

अग्निम् । यन्तुरम् । अपतुरम् । मृतस्य । योगे । वनुषः । विप्राः । वाजैः । सम् । इन्धते ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अग्निम् यन्तारं व्यापनशीले यज्ञस्य प्रारम्भे वननीयस्य मेधाविनः अजैः सम् इन्धते ॥ ११ ॥

ऊजो नपातमध्वरे दीदिवाममुप धवि । अग्निमीळे क्विक्रतुम् ॥ १२ ॥

ऊजः । नपातम् । अध्वरे । दीदिवामम् । उप । धवि । अग्निम् । ईळे । क्विक्रतुम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० ऊर्तः पुत्रम् यज्ञे दीप्यमानम् वास्थाने उत्तरवेद्याः समीपे अग्निम् स्तौमि कान्तप्रशम् ॥ १२ ॥

ईलेन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दक्षतः । समग्निरिध्यते वृषा ॥ १३ ॥

ईलेन्यः । नमस्यः । तिरः । तमांसि । दक्षतः । सम । अग्निः । इध्यते । वृषा ॥ १३ ॥

वेङ्कट० ईदपदच नमस्कार्यदेव तमांसि^१ तिरः दक्षयिता । *तिर इव होष तमांसि समिद्धो दक्षे^२ (माश १, ४, १, २९) इति वाजसनेयकम् । सोऽयम् अग्निः सम इध्यते यज्ञे कामानां वर्धिता ॥ १३ ॥

वृषो अग्निः समिध्यतेऽश्वो न देववाहनः । तं हविष्मन्त ईळते ॥ १४ ॥

वृषो इति । अग्निः । सम । इध्यते । अश्वः । न । देवऽवाहनः । तम् । हविष्मन्तः । ईळते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अश्वो ह वा एष भूया देवेभ्यो यज्ञे वहति^३ (माश १, ४, १, १०) इति वाजसनेयकम् । वृषा अयम् अग्निः सम इध्यते अश्वः इव हविषां बोध, तम् इमम् हविष्मन्तः मनुष्याः स्तुवन्ति ॥ १४ ॥

वृषणं त्वा वृषं वृषन् वृषणः समिधीमहि । अग्ने दीर्घतं बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणम् । त्वा । वृषम् । वृषन् । वृषणः । सम । दीर्घमहि । अग्ने । दीर्घतम् । बृहत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० कामानां वर्धितारम् स्वाम्^४ वयम् वृषन् ।^५ हविषो वर्धितारः सम इधीमहि अग्ने । दीप्यमानम् बृहन्म ॥ १५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये विंशो वर्गः ।

[२८]

^१विश्वामित्रो गाधिन आपिः । अग्निदेवता । मायत्री छन्दः, तृतीया उज्जिक्, षतुर्थी त्रिष्टुप्, पञ्चमी अगती^२ ।

अग्ने जुषस्व नो हविः पुरोळ्ळार्षं जातवेदः । प्रातःस्रावे धियावसो ॥ १ ॥

अग्ने । जुषस्व । नुः । हविः । पुरोळ्ळार्षम् । जातऽवेदः । प्रातःऽस्रावे । धियावसो इति धियाऽवसो ॥

वेङ्कट० अग्ने ! सेवस्व नः हविः पुरोडाशाण्यम् जातवेदः । प्रातः सोमस्याऽभिववे प्रातः-सवने कर्मवसो ॥ १ ॥

१. तमांसि वि^१ अ^२. २-२. तिते होष तमांसि दक्षे समिद्धः (सामिध्वते वि^१ लपे) सूको. ३-३. *य भूतो देवेभ्यो दक्षे व^३ सूको. † इव सूको. ४. त्वा वि^४. ५. नास्ति सूको. ६-६. नास्ति सूको.

पुरोळा अग्ने पचतस्तुभ्यं वा धा परिष्कृतः । तं जुपस्व यविष्ठ्व ॥ २ ॥

पुरोळाः । अग्ने । पचतः । तुभ्यम् । वा । धा । परिष्कृतः । तम् । जुपस्व । यविष्ठ्व ॥ २ ॥

षेकूट० पुरोडाशः 'अग्ने । यः पचः तुभ्याम् एष भाव्येन संस्कृतः । तम् देवस्व युवतम् । आश्विन-
शस्त्रास्ते सपुरोडाशेन अहेन चरन्ति । तत्र सूत्रम्—“पुरोळा अग्ने पचतः” (अ ३, २८, १)
‘अग्ने । इथात् आहुतिम्’ (अ ३, २८, ६) इति समाप्ते” (आधौ ६, ५, २५) इति ॥ २ ॥

अग्ने वीहि पुरोळाशमाहुतं तिरोअह्वयम् । सहसः सूनुरस्यध्वरे हितः ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । पुरोळाशम् । आहुतम् । तिरोऽअह्वयम् । सहसः । सूनुरः । अग्निः । अश्वरे । हितः ॥ ३ ॥

षेकूट० इत्थं तत्र वैकल्पिको भवति । अग्ने । अक्षय पुरोडाशम् आहुतम् प्राप्तेऽहनि भवम् । सहसः
पुत्रः त्वे निहितः “असि चजे” ॥ ३ ॥

माघ्यन्दिने सर्वने जातवेदः पुरोळाशमिह कवे जुपस्व ।

अग्ने यद्दस्य त्वं भागधेयं न प्र मिनन्ति विदधेषु धीराः ॥ ४ ॥

माघ्यन्दिने । सर्वने । जातवेदः । पुरोळाशम् । इह । कवे । जुपस्व ।

अग्ने । यद्दस्य । त्वं । भागधेयम् । न । प्र । मिनन्ति । विदधेषु । धीराः ॥ ४ ॥

षेकूट० माघ्यन्दिने सर्वने जातवेदः । कवे । पुरोडाशम् अस्मिन् यजे सेवस्व । अग्ने । महता त्वं
भागधेयम् न प्र दिसन्ति यज्ञेषु प्राजाः ॥ ४ ॥

अग्ने तृतीये सर्वने हि कार्निषः पुरोळाशं सहसः सूनवाहुतम् ।

अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नवन्तममृतेषु जागृविम् ॥ ५ ॥

अग्ने । तृतीये । सर्वने । हि । कार्निषः । पुरोळाशम् । सहसः । सूनो इति । आहुतम् ।

अथ । देवेषु । अश्वरम् । विपन्यया । धाः । रत्नवन्तम् । अमृतेषु । जागृविम् ॥ ५ ॥

षेकूट० अग्ने । तृतीये हि सर्वने कामपसे पुरोडाशम् वे सहसः पुत्रः आहुतम् । अथ देवेषु यज्ञम्
त्वदीयया स्तुत्या वेदि रत्नयुक्तम् देवेषु रक्षणाय जागरणशीलमिति ॥ ५ ॥

अग्ने वृषान आहुतिं पुरोळाशं जातवेदः । जुपस्व तिरोअह्वयम् ॥ ६ ॥

१-१. अग्ने वे विं लपं; अग्ने विं अं ल. २. अग्नेन विं लपं. ३. भागधेयं विं अं ल.

४-४. भवन् अग्ने विं लपं. ५. अतोयथा सेवस्व विं अं लपं. ६. भाग विं लपं.

अग्नें । वृधानः । आऽहुतिम् । पुरोऽह्वारम् । ज्ञातऽवेदः । जूपस्व । तिरऽअह्वयम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्ने !^१ तर्ध्वयन् आहुतिम् पुरोऽह्वारम् ज्ञातवेदः । सेवस्व तिरोऽअह्वयम् सोममिति ॥ ६ ॥

^१इति तृतीयाहके प्रथमाध्याये एकत्रिंशो वर्गः^२ ॥

[२९]

^१विधामिषो गामिन ऋषिः । अग्निर्देवता, पञ्चम्या ऋषिव्रजे वा । त्रिष्टुप् छन्दः, प्रथमाचतुर्धादशमीद्वादशयोऽनुष्टम्भः, षष्ठ्येकादशीचतुर्दशीपञ्चदशयः जगत्स्यः^२ ।

अस्तीदमग्निमन्थनमस्ति प्रजननं कृतम् ।

एतां विश्वपत्नीमा भृगग्निं मन्थाम् पूर्वथा ॥ १ ॥

अस्ति । इदम् । अग्निमन्थनम् । अस्ति । प्रऽजननम् । कृतम् ।

एताम् । विश्वपत्नीम् । आ । भृगु । अग्निम् । मन्थाम् । पूर्वथा ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्ति इदम् अग्निमन्थनम्^१ शकलम्, अस्ति च प्रजननम् अथनसाधनम् कृतम् । एताम् विश्वं पालयित्रीभारण्यम्^२ अर्^३ इद, अग्निम् मन्थाम्, यथा पूर्वैऽमथनयति ॥ १ ॥

अरण्योनिहितो ज्ञातवेदा गर्भे इव सुधितो गर्भिणीषु ।

दिवेदिव ईडयो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्यैर्भिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । निऽहितः । ज्ञातऽवेदाः । गर्भैऽइव । सुऽधितः । गर्भिणीषु ।

दिवेऽदिवे । ईड्योः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मत्ऽभिः । मनुष्यैर्भिः । अग्निः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अरण्योः अन्तः निहितः अग्निः गर्भेः इव निहितः गर्भिणीषु दिवसेदिवसे स्तुत्यः अप्रमाद्यद्भिः^१ हविष्मद्भिः मनुष्यैः^२ अग्निः ॥ २ ॥

उत्तानायामवं भरा चिकित्वान्तसृद्यः प्रवीता वृषणं अजान ।

अरुपस्तूपो रुशदस्य पात्र इळीयास्तुत्रो व्युनेऽजनिष्ट ॥ ३ ॥

उत्तानायाम् । अवं । भृगु । चिकित्वान् । सृद्यः । प्रऽवीता । वृषणम् । अजान् ।

अरुपऽस्तूपः । रुशत् । अस्य । पात्रः । इळीयाः । तुत्रः । व्युने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अधरारण्याम् उत्तरारण्यम् अवं भृगु जानन् । निहितगर्भारणिः तदानीमेव अग्निम् जनयति ।^१ 'तस्मात्पराचोः प्रजाः प्रवीचन्ते' प्रतोचोर्वाचन्ते' (तै. ६, १, १, ४; ५) इति आह्वयम् । आरोच-

१. नास्ति लपे. २-२. नास्ति सूको. ३. अग्निमन्थनं वि^१ अं. ४. 'रण्योन् लपे; 'वीरगणोन् अं.

५. नास्ति वि'. ६. भगा^२ ल लपे. ७. मनुष्यैर्भिः वि'. ८. प्रवीचते वि'; प्रवीचन्ते लपे. ९. इति दि लपे.

मानसवःसङ्घातः, यत्नान् अस्व^१ तेजः^२, सोऽयम् इळायाः पुत्रः ऊर्ध्वः पुनः मार्गं प्रादुर्भवत् । यज्ञे जायत इत्येकमिति ॥ ३ ॥

इळायास्त्वा पदे वयं नामा पृथिव्या अर्धि ।
जातवेदो नि धीमहि इव्याय वोळ्हेवे ॥ ४ ॥

इळायाः । त्वा । पदे । वयम् । नामा । पृथिव्याः । अर्धि ।
जातवेदः । नि । धीमहि । अग्ने । इव्याय । वोळ्हेवे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'मनोर्दुहितुः इळायाः' पदे वयम् पृथिव्याः च नामाभौ उक्तस्वेषां नामौ हे जातवेदः । त्वा नि धीमहि अग्ने । इवियः वह्नायति । 'एतद्वा इळायास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिः' (एता १, २८) इत्यादि प्राधानमिति ॥ ४ ॥

मन्थता नरः कविमद्वयन्ते प्रचेतसममृते सुप्रतीकम् ।
यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुशेर्वम् ॥ ५ ॥

मन्थत । नरः । कविम् । अद्वयन्तम् । प्रचेतसम् । मृतेम् । सुप्रतीकम् ।
यज्ञस्य । केतुम् । प्रथमम् । पुरस्तात् । अग्निम् । नरः । जनयत । सुशेर्वम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मन्थत हे नरः । कविम् अद्वयन्तम् सत्यममृतं^१ चोभयम् अकुर्वन्ते सत्यं प्रकृष्टज्ञानम्^२ अमृतम् शोभनाययम्^३ अथवा चिह्नम् पुरातनम् प्रथमम् जनयत^४ अग्निम् हे नरः^५ सुसुतम्^६ ॥ ५ ॥

“इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वाविंशो वर्गः”

यदी मन्थन्ति बाहुभिर्वि रोचतेऽद्यो न वाज्यरूपो वनेष्व ।
चित्रो न यामेञ्चिन्नोरनिष्टुतः परि वृणक्त्यश्मनस्तृणा दहेन् ॥ ६ ॥

यदि । मन्थन्ति । बाहुभिः । वि । रोचते । अश्वः । न । वाजी । अरुपः । वनेषु । आ ।
चित्रः । न । यामेन् । अश्विनोः । अनिष्टुतः । परि । वृणक्ति । अश्मनः । तृणा । दहेन् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यदि अग्नि मन्थन्ति^१ बाहुभिः, अथायम् वि रोचते अश्वः इव वेगवान् आरोहमानः काष्ठेषु । चित्रः इव समसे अश्विनोः अप्रतिहतगतिः, 'ऊधो अग्निरशतिहतमातिर्भवति'^२, सोऽयम् अश्मनः वर्जयति तृणानि अस्मीदुर्वचि ॥ ६ ॥

१. नास्ति वि^३ अ^१. २. तेजसा लपं. ३-३. नास्ति वि^३ लपं. ४. "चरवेदि वि^३ लपं.
५. सत्यममृतं वि^३ अ^१. ६-६. अमृतशोभना^३ वि^३ अ^१. ७. जनय लपं. ८. तः। वि^३ लपं.
९. इल्ले लपं. १०-१०. नास्ति मुको. ११. मन्थन्ति ल लपं. १२. 'प्रति --- वर्जयति वि^३ अ^१.

जातो अग्नी रीचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदारुः ।
यं देवास ईर्ष्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातः । अग्निः । रीचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः । सुदारुः ।
यम् । देवासः । ईर्ष्यम् । विश्वविदम् । हव्यवाहम् । अदधुः । अध्वरेषु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अरण्योजातमात्रः अग्निः दीप्यते अत्यन्तं जातम् बलवान् मेधावी कविभिः स्तुतः शोभन-
दानः । यम् अग्निम् देवाः स्तुत्यम् सर्वस्य वेदितारम् हविषां वाचारम् यज्ञेषु स्थापितवन्तः ॥ ७ ॥

सीदं होतः स्व उं लोके चिकित्वान्सादया युज्ञं सुकृतस्य योनौ ।
देवावीर्देवान् हविषा यजास्यग्नें बृहत् यजमाने वयं घाः ॥ ८ ॥

सीदं । होतरिति । स्वे । ऊं इति । लोके । चिकित्वान् । सादय । युज्ञम् । सुकृतस्य । योनौ ।
देवऽअवीः । देवान् । हविषा । यजासि । अग्ने । बृहत् । यजमाने । वयः । घाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सीदं हे होतः । स्वस्मिन् स्थाने उत्तरवेदिनामौ जातम् । सादय च यज्ञम् शोभनस्य
कर्मणः स्थाने उत्तरवेद्याम् । 'यजमानो वै वजः' (ऐवा १, २८) इति ब्राह्मणम् । देवान्
'प्रति गन्ता स्वम्' देवान् हविषा यज, अग्ने । बृहत् च अन्नम् यजमाने स्थापय । 'प्राणो वै वयः'
(ऐवा १, २८) इति ब्राह्मणमिति ॥ ८ ॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽस्त्रेधन्त इतन वाजमच्छे ।
अयमग्निः पृतनापाद् सुवीरो येन देवासो असंहन्त दस्युन् ॥ ९ ॥

कृणोत । धूमम् । वृषणम् । सखायः । अस्त्रेधन्तः । इतन । वाजम् । अच्छे ।
अयम् । अग्निः । पृतनापाद् । सुवीरः । येन । देवासः । असंहन्त । दस्युन् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० कुरुत अग्नेः धूमम् अग्निं च वर्धितारम् हे सखायः, अनुपश्रीणा भवन्तो धूमम् हविः
प्रति गच्छत । सः अयम् अग्निः सैनानामभिभविता सुवीरः, येन देवाः शत्रून् असंहन्त ॥ ९ ॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
तं जानन्नग्ने आ सीदार्था नो वर्धया गिरः ॥ १० ॥

अयम् । ते । योनिः । कृत्वियः । यतः । जातः । अरोचपाः ।
तम् । ज्ञानम् । अग्ने । आ । सोद । अर्थ । नः । वर्धय । गिरः ॥ १० ॥

वेङ्कट० कसौ जातः त्व अयम् योनिः उत्पत्तिस्थानम्, यतो योनेः जातः स्वम् अरोचपाः । तम् इदानीं मम योमिरिति ज्ञानम् कर्मणः संस्थाने आ सोद । अथ अस्माकम् गिरः च कामप्रदानेन वर्धय इति ॥ १० ॥

“इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः” ।

तनूनपादुच्यते गर्भे आसुरो नराशंसो भवति यद् विजायते ।
मातरिश्वा यदर्मिमीत मातरि वातस्य सर्गो अभवत् सरीमणि ॥ ११ ॥

तनु॑नपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नराशंसः । भवति । यद् विजायते ।
मातरिश्वा । यत् । अर्मिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः । अभवत् । सरीमणि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० असुरशब्दः काष्ठवचनः भग्नेरसनात् । आसुरः गर्भः अयम् तनूनपात् उच्यते । अथ नराशंसः भवति यदा अरण्योः विजायते, यस्माद्देवे जाते नरा शंसन्ति । यदा अन्तरिक्षे स्वं तेजः करोति, तदानीम् मातरिश्वा उच्यते, ‘मातर्यन्तरिक्षे’ श्विति’ (वा ७, २६) इति । वातस्य सर्गणे सति सर्गः नाम भवतीति ॥ ११ ॥

सुनिर्मथा निर्मथितः सुनिधा निहितः कृविः ।
अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान् देवयते यज्ञ ॥ १२ ॥

सुनिःऽमर्था । निःऽमथितः । सुनिधा । निहितः । कृविः ।
अग्ने । सुध्वरा । कृणु । देवान् । देवयते । यज्ञ ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सुनिर्मथनेन निर्मथितः सुनिधातेन निहितः क्रान्तदत्तनः स स्वम् अग्ने! सुध्वरात् कृणु देवान् । तथा यज्ञ च देवान् हृष्यते यजमानाय तामिति ॥ १२ ॥

अजीजनधृमृतं मर्त्यांसोऽश्रेमाणं तरणिं वीळुजम्भम् ।
दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुर्मांसं जातमभि सं रभन्ते ॥ १३ ॥

अजीजनन् । अमृतम् । मर्त्यांसः । अश्रेमाणम् । तरणिम् । वीळुजम्भम् ।
दश । स्वसारः । अग्रुवः । समीचीः । पुर्मांसम् । जातम् । अभि । सम् । रभन्ते ॥ १३ ॥

१. “यथा सूको. २. तद् वि” अ. ३. नास्ति वि” ल. छपे. ४-४. नास्ति सूको.
५. असुरः वि” छपे. ६. अन्त” सूको. ७. सन् वि” अ.

वेङ्कट० जनयन्ति स्म अमरजयमानम् अर्थाः अवापन् क्षिप्रम् दृढदंष्ट्रम् । तम् दश पाणेरकान्मा-
दुत्पत्तेः स्वभारः दशाऽङ्गुलधः समञ्जताः^१ संश्लिष्टाः पुनीसम् ज्ञातम् अभियुक्ताः सम्भूय पृच्छन्ति
समिन्धनायेति ॥ १३ ॥

प्र सप्तहोता सनुकादरोचत मातुरुपस्थे यदशोचुर्धनि ।

न नि मिषति मुरणो दिवेदिवे यदसुरस्य जठरादजायत ॥ १४ ॥

प्र । सप्तहोता । सनुकात् । अरोचत् । मातुः । उपऽस्थे । यत् । अशोचत् । कथंनि ।

न । नि । मिषति । मुऽरुणोः । दिवेऽदिवे । यत् । असुरस्य । जठरात् । अजायत ॥ १४ ॥

वेङ्कट० विरादेवारम्य प्र रोचते, वस्याऽग्नेः सप्त वपट्कर्तारो भवन्ति, यदा पृथिव्याः उस्स्रे
उत्तरवेधाम् शीष्यते । न नि मिषति सर्वदा स्वकति दिवेदिवे षोडशरमणः^१ । यदा काष्ठस्य
जठरात् जायते ॥ १४ ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिदं विदुः ।

धूम्रवद् ब्रह्म कुशिकासु एरिरे एकेरको दमे अग्निं समीधिरे ॥ १५ ॥

अमित्रऽयुधः । मरुतामऽश्व । प्रऽयाः । प्रथमऽजाः । ब्रह्मणः । विश्वम् । इत् । विदुः ।

धूम्रवत् । ब्रह्म । कुशिकासुः । आ । ईरिरे । एकऽएकः । दमे । अग्निम् । सम । ईधिरे ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अमित्राणां योदारः, मरुतामिव वेगः यथा मारुतं शर्षो^१ वृक्षादीनुत्तिपति, प्रजापतेः
प्रथममेव जाताः सर्वम् एवाऽस्तिगणम् जानन्ति । तथा इतिपन्द् स्तोत्रम् कुशिकपुत्राः अग्नये
प्रेरयन्ति, तथा एकएकः सर्व एव स्वशूद्रे अस्तिगम् सम पृथितवन्तः ॥ १५ ॥

यदद्य त्वा प्रयति युञ्जे अस्मिन् होतृशिकित्वोऽवृणीमहीह ।

ध्रुवमया ध्रुवमुताशमिष्टाः प्रजानन् विद्वां उपं याहि सोमम् ॥ १६ ॥

यत् । अद्य । त्वा । प्रऽयति । युञ्जे । अस्मिन् । होतृरिति । शिकित् । अवृणीमहि । इह ।

ध्रुवम् । अपाः । ध्रुवम् । उत । अशमिष्टाः । प्रऽजानन् । विद्वान् । उपं । याहि । सोमम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० मात् अद्य त्वा वर्तमानं यज्ञे अस्मिन् अग्ने ! होतः ! प्रजापन् ! होतारम् अवृणीमहि इह^१ । तत्सर्वम्

१. समञ्जताः शूको. २. *नरलाः शूको ३. शर्षो अर्ष. ४. नास्ति शूको.

ध्रुवम् अवाक्षीः देवान् । ध्रुवम् एव अक्षमिहा । कामने संस्कारः यमोरभिगुप्येण । अरण्योः प्रजापमानः
त्वम् विद्वान् त्वं मच्छ अस्मदीयमिमम् सोमम् इति ॥ ३६ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अतुत्रिंशो वसोः' ।

तृतीयस्याऽष्टवाखाऽऽथमध्याये स्वाकरोदिति ।

वागा वसिष्ठस्य कुले सुन्दरो यममीजनत् ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः ।

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥



अथ तृतीयाऽष्टके द्वितीयोऽध्यायः

वेङ्कट०

अथे (अ 'इ'च्छन्ति वा सोम्यासः' स्याच्चित्वासति माधवः ।
 सङ्गतेषु निपातेषु वक्तव्यं सम्प्रदर्शयेत् ॥ १ ॥
 पृथगर्थान् निपातेषु सङ्गतेषु प्रदर्शयेत् ।
 'आवर्षं स्वधामनिव (न्तुं इ)ति' तत्राऽऽहुश्च निदर्शनम् ॥ २ ॥
 त्रिविधस्यैको निपातोऽयम् 'अथः त्रिविदासो' दुपरि' ।
 अथ चेन्नवमी च स्युरभिज्ञा इति निश्चयः ॥ ३ ॥
 समुदाया निपातानां नामी' नो मो अयो इति ।
 अोदरत्तस्य' प्रगृह्यत्वे पृथक् शास्ति हि पाणिनिः' ॥ ४ ॥
 'नो धुं द्विषते रथम्' 'मैवाहं द्विषते रथम्' ।
 एवं 'नो त्वयं मराम' 'तत्र त्वयं मरामिति' ॥ ५ ॥
 समुदायायम् अनयोर् इत्यम् अयं प्रतीतितः' ।
 इच्छन्ति कवयः केचिद् द्वयोरेकः स्वरस्तथा ॥ ६ ॥
 नदीत्येको निपातोऽयं पृथगर्थव्यवस्तु तम् ।
 'अधीषते इयुदाते' च 'न ह्यत्वा अपरे नुन' ॥ ७ ॥
 नदीत्यनेन योने च स्मर्तव्यस्तिदुदात्तवान् ।
 केवलेन हिना योने शाब्दिकैः स्सर्वते यथा ॥ ८ ॥
 बहुवृत्ता द्विकमित्येकं किमिति द्वावधीषते ।
 अथ च युज्यते द्वेक एकोदात्तस्य श्रमनात् ॥ ९ ॥
 'रात्रा हि कुं भुवंनाम' 'तिष्ठा कुं मधुपुत्र मा' ।
 'योना नु कुं मानुषी' च त्रयोऽमी निहताः कमाः ॥ १० ॥
 सूक्ष्मेक्षिकापरा विप्राः कथमन्वयश्च बहुवृत्ताः ।
 यथा समासे पदयोरेकार्थमुपजायते ॥ ११ ॥

१. अ १, ६, ४. २. अ १०, १२९, ५. ३. नामी ल. ४. नास्ति ति' अ', अतस्तेषां वैञ्ज. ५. तु पा २, १, १५. ६. अ २, ५०, १३. ७-८. वुटितम् वि' अ', नास्ति वैञ्ज. ९. क १, ११९, ६०. ८-८. ... मरामिति त्वयं; नो त्वयं मराम इति वैञ्ज. ९. वुटितम् वि' अ'. १०-१०. 'तेऽयुदा' वैञ्ज. ११. ते १, ७, १३, १ [वैत. अ. १०, ८६, ११ नभ']. १२. अ १, ९८, ९. १३. अ ३, ५३, २-१४. अ १, ७२, ८.

नञो हेअ तथैकाच्यै बहीत्यत्रोपजायते ।
 छर्षस्य च प्रधाकवादनोद्गातमभूत् पदम् ॥ १२ ॥
 हिना योगे नुमुन्यां च कमित्येतद्विद्वन्व्यते ।
 "राज्ञा वि कुं मुर्चनातां" विना नु कुं गार्मुवी(वी) (१-३)ति ॥ १३ ॥
 पदेनाभ्येन संयोगाद् वधाक्यात् निवृण्वते ।
 हिनुयोगे कमित्येतदेवमेवेति बहुवृत्ताः ॥ १४ ॥
 अध्वर्येषस्तु मेच्छन्त् 'आदिषु वै के नवमानः' ।
 इत्युदात्तमधीयानाः पृथक् चार्थे कर्मो विदुः ॥ १५ ॥

[३०]

विश्वामित्रः गाथिन ऋषिः । इन्द्रोः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

इच्छन्ति त्वा सोम्याम्ः सखायः सुन्वन्ति सोमं दधति प्रयांसि ।
 तितिक्षन्ते अभिशस्ति जनानामिन्द्र त्वदा कश्चन हि प्रक्रेतः ॥ १ ॥

इच्छन्ति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वन्ति । सोमम् । दधति । प्रयांसि ।
 तितिक्षन्ते । अभिशस्तिम् । जनानाम् । इन्द्रः । त्वत् । आ । कः । चन । हि । प्रक्रेतः ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । इच्छन्ति त्वाम् । सोमपानार्हाः समानख्याना यज्ञमानाः, सुन्वन् सोमम् सुन्वन्ति
 निदधति च । ऋषिभिः । तथा तत्र यज्ञाच्छत्रुजनानाम् अभिशसने च सहन्ते । हे इन्द्र ! त्वत्सोम्याः
 कः । सख्यस्ति हि प्रकर्षेण ज्ञायमान इति ॥ १ ॥

न ते दूरे परमा चित् रजांस्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्याम् ।
 स्थिराय वृष्णे सर्वना कृतेमा युक्ता ग्रावाणः समिधाने अग्नी ॥ २ ॥

न । ते । दूरे । परमा । चित् । रजांसि । आ । तु । प्र । याहि । हरिवो । हरिभ्याम् ।
 स्थिराय । वृष्णे । सर्वना । कृता । इमा । युक्ताः । ग्रावाणः । सम्मिधाने । अग्नी ॥ २ ॥

वेङ्कट० न तव दूरे भवन्ति दूरस्थानि अपि अवस्थानानि । सोमम् आ प्र याहि हे हरिवोः हरिभ्याम् ।
 स्थिराय वर्षिषे स्वनामि इमानि अस्माभिः कृतानि, युक्ताः चाभिपवार्थम् ग्रावाणः, होमार्थम्
 समिधाने अग्नी आगच्छेति । दुराभावे । शीघ्रे तत्र गन्तुमसौ शक्य इति ॥ २ ॥

१-१. नास्ति वैक्य. १ क १, ५८, १. १ क १, ५२, ८. २. *नेन वैक्य. ३. तै १, ५,
 १, ५. ४. चार्थे लपे. ५-५. नास्ति मूको. ६. त्वा वि' लपे. ७. ना वि' लपे. ८. मत्तं उपुवतामम्
 वि' लपे. ९. सते वि' अ'. १०. नास्ति वि' लपे. ११. दुराभावे वि' अ' ल; *माः वि' लपे.

इन्द्रः सुधिप्रो मुधवा तरुत्रो महाव्रातस्तुविकूर्मिर्ऋषावान् ।
यदुग्रो धा बाधितो मर्त्येषु कर्त्तुः त्या ते वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

इन्द्रः । सुऽधिप्रः । मुधऽवा । तरुत्रः । महाऽव्रातः । तुविऽकुर्मिः । ऋषावान् ।
यत् । उग्रः । धाः । बाधितः । मर्त्येषु । कर्त्तुः । त्या । ते । वृषभ । वीर्याणि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सुधनुः धनवान् तारयिता महता व्रातेन मरुताः संयुक्तः बहुनामवदानकर्मणां कर्ता वा
हिंसावान् धानि उद्गर्णः धारयति शत्रुभिः बाध्यमानः शत्रुषु मनुष्येषु जयार्थं कृतानि कर्त्तव्यानि
तव हे वृषभ । वीर्याणि इति न तानि सम्प्राति दृश्यन्ते, इत्यनात्मनाद् इन्द्रम् अधिक्षिपति ॥ ३ ॥

त्वं हि रमा च्यावध्वञ्च्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्रमानः ।
तव धावापृथिवी पर्वतासोऽनु व्रताय निर्मितेषु तस्युः ॥ ४ ॥

त्वम् । हि । रम् । च्यावध्वन् । अच्युतानि । एकः । वृत्रा । चरसि । जिघ्रमानः ।
तव । धावापृथिवी इति । पर्वतासः । अनु । व्रताय । निर्मितेषु । तस्युः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! अच्युतानि अपि त्वम् कञ्चुबलानि व्यावयन् असहायः^१ उपद्रवान् नाशयन् चरसि वि^२
तवस्य धावापृथिवी पर्वतास्य तव कर्मणे भीताः सञ्चरणकुशला^३ अपि निर्मिता इव अनु तस्युः^४, यथा
पृथिव्यामुष्ठाः स्थावरा अचलास्तिष्ठन्त्येवमिति ॥ ४ ॥

उतामपे पुरुहूत श्रवोभिरेको दृळ्हमवदो वृत्रहा सन् ।
इमे चिदिन्द्र रोदसी अपारे यत् संगृभ्णा मधवन् काशिरित् ते ॥ ५ ॥

उत् । अमपे । पुरुहूत् । श्रवःऽभिः । एकः । दृळ्हम् । अवदः । वृत्रऽहा । सन् ।
इमे इति । चित् । इन्द्र । रोदसी इति । अपारे इति । यत् । संगृभ्णाः । मधवन् । काशिः । इत् । ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अपि च हे बहुभिराहूत ! अभयार्थम् अशैर्हविभिः एकः त्वम् एष्टे यदसि धुवे
यजमानशत्रूणां हन्ता सन् । किं च यत् इमे धावापृथिवी अपारे अपि सङ्गृह्णासि हे मधवन् इन्द्र !,
अतः तव मुष्टिः, महामिति शेषः, तेषु धास्तेनोक्तम् (६, १) इति ॥ ५ ॥

^१ इति सूचीयाष्टके द्वितीयाध्याये प्रथमो वयोः ॥

प्र स्र त इन्द्र प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्तु शत्रून् ।
जुहि प्रतीचो जंनूचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥ ६ ॥

१. मया वि^१ अ^१. २-२. शत्रुकल्पनाः कर्प. ३. नास्ति वि^१ अ^१. ४. नास्ति वि^१ कर्प. ५. न स्यात्तः वि^१. ६. नास्ति वि^१ अ^१; वि इत् लज्ज वि^१ कर्प. ७. सधारकु^१ वि^१. ८. अनित्यः कर्प. ९-२. नास्ति मूको.

प्र । सु । ते । इन्द्र । प्रऽजती । हरिऽभ्याम् । प्र । ते । तत्रैः । प्रऽभूणन् । एतु । शशून् ।
अहि । प्रतीचः । अनुचः । परीचः । विश्वम् । सत्यम् । कृणुहि । विष्टम् । अस्तु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छतु सुन्दु तव, तव इति शेषः, प्रवृत्तेन मार्गेण अद्याभ्याम् । प्र एतु च तव वज्रः
शशून् प्रकर्षणं हिंसद् । स त्वम् अप्रतः प्रविमुक्तनागच्छतः पृष्ठतश्चानुमुखमागच्छतः अप्रत
एष पराहसुखं गच्छतः सर्वानेष शशून् अहि । तदीयं च विश्वम् सत्यम् अस्मिन् सुदे
कृणुहि । निविष्टम् अस्तु अस्मदीयं ब्रह्मिति ॥ ६ ॥

यस्मै धायुरदधा मर्त्यायामक्तं चित् भजते गेवांशु सः ।

भद्रा त इन्द्र सुमतिर्वृताचीं सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥ ७ ॥

यस्मै । धायुः । अर्दधाः । मर्त्याय । अर्मात्तम् । चित् । भजते । गेवांशु । सः ।

भद्रा । ते । इन्द्र । सुऽमतिः । भृताचीं । सहस्रऽदाना । पुरुऽहूत । रातिः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्मै अनुष्वाप धारणं स्वं प्रयच्छति सः मर्त्याः अलब्धम् अपि शशुन्वो गृहयोग्यं घने
लभते । किञ्च कल्याणा तव सुमतिः, षोडशं वृष्टिलक्षणमञ्जति, तथा रातिः अनेकदाना
अनेकघनसम्बन्धादिति ॥ ७ ॥

सहदांशु पुरुहूत क्षियन्तमहस्तमिन्द्र सं पिणक् कुणारुम् ।

अभि वृत्रं वर्धमानं पिषारुमपादमिन्द्र त्वसां जघन्थ ॥ ८ ॥

सहऽदांशुम् । पुरुऽहूत । क्षियन्तम् । अहस्तम् । इन्द्र । सम् । पिणक् । कुणारुम् ।

अभि । वृत्रम् । वर्धमानम् । पिषारुम् । अपादम् । इन्द्र । त्वसां । जघन्थ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० दानुगान्ना असुरेण सहितम् हे पुरुहूत । निघसन्तम् अश्वघासकः—अहस्तम् इन्द्र । कृत्वा सं पिण्डि
परिक्रवणं मेघम् (या ६, १), तथा अभि जघन्थ वृत्रम् वर्धमानम् 'वदकस्य पातारम्' अनादम्
कृत्वा हे इन्द्र । घनेन ॥ ८ ॥

नि सामनामिषिरामिन्द्र भूमिं महीमपारां सदेने ससत्य ।

अस्तभ्नाद् द्यां वृषभो अन्तरिक्षमर्पन्त्वापस्त्वपेह प्रध्वताः ॥ ९ ॥

नि । सामनाम् । इषिराम् । इन्द्र । भूमिम् । महीम् । अपाराम् । सदेने । ससत्य ।

अस्तभ्नात् । द्याम् । वृषभः । अन्तरिक्षम् । अर्पन्तु । आपः । त्वया । इह । प्रऽध्वताः ॥ ९ ॥

१. नास्ति वि' अ'. २. नास्ति वि'. ३. नास्ति वि' लपं. ४. विष्टम् वि' लप. ५. मया वि' अ'.
६. इति वि' लपं. ७. नास्ति मूको. ८. अनेकरात्मनेक' मूको. ९-९. अकल्याणानाम् लपं.

वेङ्कट० समस्थलवतीम् सामनाम् दीर्घैस्त्वयवद्वान्दसः^१ । विपमां समां कृत्वा सामनस्वभावाम् इन्द्र ।
भूमिम्^२ महतीम् अपयन्ताम् स्वम् सदने नि सनाथ स्वस्थाने स्थापितवान् । अथ परोक्षः । आरपति
दिवम् अन्तरिक्षम् च कामानां वरिषा । त्वया प्रेरिताः आपः नास्मिन् लोके गच्छन्तु ॥ ९ ॥

अलातृणो वल इन्द्र व्रजो गोः पुरा इन्तोर्भयमानो व्यार ।

सुगान् पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन् वाणीः पुरुहुतं धर्मन्तीः ॥ १० ॥

अलातृणः । वलः । इन्द्र । व्रजः । गोः । पुरा । इन्तोः । भयमानः । वि । आर ।

सुगान् । पथः । अकृणोत् । निःऽअजे । गाः । प्र । आवन् । वाणीः । पुरुहुतम् । धर्मन्तीः ॥

वेङ्कट० अलमातर्दनः वलः नामाऽसुरः देव ! गोसहस्रं व्रजस्थानीयः 'पुरा इननात्' भीतः सन्
वि आर तिरोबभूव । अथ परोक्षः । सुगमान् मार्गान् अकरोत् पशुन् निर्गमयितुन् । अथवा
वाण्यो बहनाद्वायुं दस्यन्ते । ताः इन्द्रं निर्गच्छन्त्याः पुरुहुतम् प्रत्यगच्छन्ति । नास्त्यस्वाह—
'अलातृणोऽलमातर्दनो मेघः'^३ । वलो वृणोतेः । व्रजो व्रज्यन्तरिक्षे । गीरेतस्या साधयित्वाता वाचः ।
पुरा इननाद्भयमानो व्यार ।^४ सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः^५ । सुगमान् पथोऽकरोत्^६ निरजनाम
गवाम् (वा ६, २) इति ॥ १० ॥

^१ इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये द्वितीयो वगः^२ ॥

एको द्वे वसुमती समीची इन्द्र आ पप्रौ पृथिवीभूत घाम् ।

उतान्तरिक्षादभि नः समीक इषो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ११ ॥

एकः । द्वे इति । वसुमती इति वसुऽमती । समीची इति समऽईची । इन्द्रः । आ । पप्रौ । पृथिवीम् । उत ।
घाम् । उत । अन्तरिक्षात् । अभि । नः । समऽईके । इषः । रथीः । सऽयुजः । शूर । वाजान् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० एकः^१ एव द्वे धनवत्यौ समीची परस्परमभिमुखे इन्द्रः तेजसाऽऽपूरयति पृथिवीभूतौ ।
अपि च अन्तरिक्षात् आगत्य अभि गच्छ अस्माकं सङ्ग्रामे रथवांस्त्वम् अस्माभिः सङ्गतानि
अश्वानि बलानि च^२ कर्तुमिति ॥ ११ ॥

दिशः सूर्यो न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्वप्रसृताः ।

सं यदानुलध्वन् आदिदशैर्विमोचनं कृणुते तत् त्वस्य ॥ १२ ॥

दिशः । सूर्यः । न । मिनाति । प्रदिष्टाः । दिवेऽदिवे । हर्यश्वऽप्रसृताः ।

सम् । यत् । आनत् । अध्वनः । आत् । इत् । अश्वैः । विऽमोचनम् । कृणुते । तत् । तु । अस्य ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण हरिहवेन प्रवर्तिताः दिशः सूर्यैः न मिनाति न हिनस्ति अन्वहम् उदयेन दिग्भि-

१-१. सामाने दीर्घेण^१ एषः सामानां दीर्घेण^२ वि^३; सामानदीर्घेण^४ वि^५ अ^६ ल. २. भूमिम् लघुं.
३-३. कुटितम् वि^४ अ^५. ४-४. अलमातर्दनः सूको. ५-५. नास्ति सूको. ६. पयोऽङ्गोप सूको.
७. नास्ति वि^८ अ^९. ८. नास्ति सूको. ९. नास्ति वि^{१०} लघुं.

भागं करोति परिहाः इन्द्रेण 'अनेन मार्गेण स्वया गन्तव्यम्' इति । यदा च गन्तव्यान् मार्गात् लसौ सन् अदनुते, अगन्तव्यम् एव अधानाम् रथात् विमोचनम् करोति । तत् इदं 'सर्वं कर्म' इन्द्रस्य प्रभावकृतमिति ॥ १२ ॥

दिदृशन्त उपसो यामेन्नक्तोर्विवस्वत्या महिं चित्रमनीकम् ।
विश्वे जानन्ति महिना यदागादिन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि ॥ १३ ॥

दिदृशन्ते । उपसः । यामेन् । अक्तोः । विवस्वत्याः । महिं । चित्रम् । अनीकम् ।
विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इन्द्रस्य । कर्म । सुकृता । पुरुणि ॥ १३ ॥

वेङ्कट० रात्रेः आगमने सति विवासनवत्याः उपसः महत् चित्रम् अनीकम् रश्मिसहस्रम् उमाः
द्रुमुमिच्छन्ति । विश्वे च प्रातः तामागतम् जानन्ति । सा महिना सह यत् आ गच्छति,
तच्चैतदिन्द्रकृतम् । तस्मात् इन्द्रस्य सुकृतानि वसोणि बहूनीति ॥ १३ ॥

महि ज्योतिर्निहितं वृक्षणास्वामा पृक्तं चरति विभ्रती गौः ।
विश्वं स्वाद्य संभृतमुस्त्रियायां यत् सीमिन्द्रो अर्दधात् भोजनाय ॥ १४ ॥

महिं । ज्योतिः । निऽहितम् । वृक्षणासु । आमा । पृक्तम् । चरति । विभ्रती । गौः ।
विश्वम् । स्वाद्य । संभृतम् । उस्त्रियायाम् । यत् । सीम् । इन्द्रः । अर्दधात् । भोजनाय ॥ १४ ॥

वेङ्कट० महत् ज्योतिः निहितम् देवानां इन्द्रशोकासु । एतद्विशदमाह — आमा गौः पक्वम्
पयः विभ्रती सञ्चरतीति । पयोदधिघृतमिति विश्वम् अन्नम् गन्धि संभृतम् यत् इन्द्रः
मनुष्याणां भोजनार्थम् गधि स्थापितवानेतिविति । सीम् इति पूरणः परिमहाधीनी या । परिगुह्य
निहितवानिति ॥ १४ ॥

इन्द्रं दृष्ट्वा यामकोशा अभूवत् युजाय शिक्ष गृणते सखिन्म्यः ।
दुःस्नायवो दुरेवा मर्त्यासो निषङ्गिणो रिपवो हन्त्वासः ॥ १५ ॥

इन्द्रं । दृष्ट्वा । यामऽकोशाः । अभूवत् । युजाय । शिक्ष । गृणते । सखिन्म्यः ।
दुःस्नायवः । दुःस्वाः । मर्त्यासः । निषङ्गिणः । रिपवः । हन्त्वासः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! अभिन्वो घनानां दृष्ट्वा साधो! तत् प्रादुर्भवन्ति यामकोशाः ससमानेभ्यागमने
देवानि घनानि । तत् आदाय त्वां गृणते स्तुवते यजमानाय पुत्रपौत्रार्थं देहि, यज्ञशब्दो यजमान-

१-१. सर्वकर्म वि' कर्ष. २. नास्ति शृको. ३. महि वि' कर्ष. ४. इहं षोडि मयु' इत्यने कर्षे.

५. यामे कोशाः कर्षे.

वचनश्च वर्धनात्, संक्षिप्तः यज्ञार्थं च देहीत्यपरमिति । दुर्मनताः दुष्टागमताः मनुष्याः
आधुमिनः शश्वदश्च इन्तव्याः स्वया ॥ १५ ॥

इति तृतीयादके द्वितीयाध्याये तृतीयो वर्गः ।

सं घोषः शृण्वेऽवमैरभिर्नही न्येष्वशनिं तर्पिष्ठाम् ।

बृश्रेमधस्ताद् वि रुजा सहस्व जहि रक्षो मधवन् रन्धर्यस्व ॥ १६ ॥

सम् । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अभिर्नैः । जहि । नि । एषु । अशनिम् । तर्पिष्ठाम् ।

बृश्न । ईम् । अधस्ताद् । वि । रुज् । सहस्व । जहि । रक्षः । मधवन् । रन्धर्यस्व ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अग्निष्कारागैः शयुभिः क्रियमाणः शब्दः सम् श्रूयते । नि जहि एषु तापवितृप्तमाम् अशनिम् ।
किञ्च इत्थं एताद् मूलतः वि रुज् 'अभिभव च' । तथा नाशय रक्षः । हे मधवन् । वशं च
नव इत्यने परिमित ॥ १६ ॥

उद् बृह रक्षः सहस्रमूलमिन्द्र वृश्वा मध्यं प्रत्यग्रं शृणीहि ।

आ कीर्वतः सल्लृकं चकर्ष ब्रह्मद्विषु तपुषि हेतिर्मस्य ॥ १७ ॥

उत् । बृह । रक्षः । सहस्रमूलम् । इन्द्र । वृश्वा । मध्यम् । प्रति । अग्रम् । शृणीहि ।

आ । कीर्वतः । सल्लृकम् । चकर्ष । ब्रह्मद्विषे । तपुषिम् । हेतिम् । अर्यम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० उद् बृह रक्षः सहस्रमूलम् हे इन्द्र । छिन्धि च तस्मै मध्यम् । प्रति शृणीहि च अग्रम्,
शृणातिर्दिसाकर्मा, शिरसा उपरि वज्रे पातयेत्यर्थः । कीर्वतः कियतो दूरस्थितमपि शरणाशीलं
रक्षः स्वम् आ चकर्ष अग्रतः कुरु तस्माहेतान् । अथ कर्मद्विषे तस्मै तापावितृप्तासुषम्
श्रेयेति । अथवा समुच्चयार्थे भाकारः । अथ वाक्कः — आ कियतो देशाद् । सल्लृकं
संल्लृकं भःति । पापकर्मिणि नैदक्ताः । शरकं वा स्यात् शरतेरन्वयस्तान् । तपुषिस्तपतेः
हेतिर्हेतोः (६.३) इति ॥ १७ ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेत्तुः सं यन्महीरिषं आसत्सि पूर्वाः ।

रायो वन्तारो बृहतः स्यामाऽस्मे अस्तु भग इन्द्र प्रजावान् ॥ १८ ॥

स्वस्तये । वाजिभिः । च । प्रनेत्तरिति प्रऽनेतः । सम् । यत् । महीः । इर्यः । आसत्सि । पूर्वाः ।

रायः । वन्तारः । बृहतः । स्याम् । अस्मे इति । अस्तु । भगः । इन्द्र । प्रजावान् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० हे प्रकर्षण नेतः इन्द्र । अस्माकम् स्वस्तये अर्यैः च वा, महतोः इयः इर्वीषि पुरातनानि
सम् आसत्सि । धनस्य महतः सम्भकारः ययम् स्याम् । अस्माकम् अस्तु प्रजायुक्तः भगः इति ॥ १८ ॥

१. 'य' गुणते मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. यत् वि' कर्ष. ४-४. वाजिभव वि' कर्ष. ५. नाशय
च वि'. ६. नास्ति वि' कर्ष. ७. शृणीहि वि' अ'. ८. शिरसा वि'. ९. संल्लृकं वि' अ'. १०. पावक'
वि' अ'. ११. 'रन्यासाय मूको.

आ नो भू भर्गमिन्द्र द्युमन्तं नि ते देष्णास्य धीमहि प्ररेके ।

ऊर्वईव पप्रथे कामो अस्मे तमा पूण वसुपते वसूनाम् ॥ १९ ॥

आ । नः । भू । भर्गम् । इन्द्र । द्युमन्तम् । नि । ते । देष्णास्य । धीमहि । प्ररेके ।

ऊर्वःऽईव । पप्रथे । कामः । अस्मे इति । तम् । आ । पूण । वसुऽपते । वसूनाम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! 'आ भर्' अस्माकं धने दीप्तिम् । 'नि धीमहि' पदं वषम् तत्र दानशीलस्य धनस्य प्ररेचने रचाते । वाङ्मवः इव पप्रथे कामः अस्माकम्, तम् आ पूणं ते वसूनाम् वसुपते ॥ १९ ॥

इमं कामं मन्द्या गोभिरश्वैश्चन्द्रवंता राधस्ता पप्रथश्च ।

स्वर्वैर्वो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ २० ॥

इमम् । कामम् । मन्द्या । गोभिः । अश्वैः । चन्द्रऽवंता । राधस्ता । पप्रथः । च ।

स्वःऽयवैः । मतिऽभिः । तुभ्यम् । विप्राः । इन्द्राय । वाहः । कुशिकासो । अक्रन् ॥ २० ॥

वेङ्कट० इमम् कामम् पुर्य गोभिः अश्वैः च, सुखवता धनेन विस्तीर्णम् च कुट्ट । स्वस्म भागमनसुखं स्वर्गं वा आत्मन इच्छन्तः तुभ्यम् इन्द्राय पूजाभिः सह विप्राः बहिनसाचने स्तोत्रम् कुशिकवंशजाः कृतवन्तः ॥ २० ॥

आ नो गोत्रा ददेहि गोपते गाः समस्मभ्यं सुनयो यन्तु वाजाः ।

दिवक्षा असि वृषभ सत्यशुष्मोऽस्मभ्यं सु मघवन् बोधि गोदाः ॥ २१ ॥

आ । नः । गोत्रा । ददेहि । गोऽपते । गाः । सम् । अस्मभ्यम् । सुनयो । यन्तु । वाजाः ।

दिवक्षा । असि । वृषभ । सत्यऽशुष्मः । अस्मभ्यम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० हे गोपते ! अस्माकम् उवकानि 'मेघान् आ ददेहि' रक्षिभिः, इति द्विकर्मकः । सम् मन्तु' अस्मभ्यम् धनानि अद्यानि । दिवं व्याप्तुवंस्त्वम् वृषभ ! असि सत्यवज्रः । स' स्वम् अस्मभ्यम् सुष्ठु वृष्यस्व गोदाः भवामीति हे धनवन् !' इति ॥ २१ ॥

शूनं हुवेम मघवान्मिन्द्रमस्मिन् भरे नृत्यं वाजसातो ।

शृण्वन्तमुग्रमूर्तेषु समत्सु घ्नन्त वृत्राणि संजितं घनानाम् ॥ २२ ॥

१-१. आचर वि' अ'; नाचर वि' कपे. २. वीत्यम्, वि'. ३-३. अग्निधोमहि वि' कपे. ४. वास्ति कपे. ५. वयनां ते वि' अ'. ६-६. मेघाः ददेहि क. ७. द्विकर्मकम् वि' कपे. ८. यति कपे. ९. त वि' कपे. १०. एतन् वि' कपे.

शूनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽसतम् । वाजऽसातौ ।
शूण्वन्तम् । उपम् । ऊतये । समत्ऽसु । जन्तम् । वृत्राणि । समऽजितम् । धनानाम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सुखतरम् हुवेम धनघन्तम् इन्द्रम् अस्मिन् सङ्ग्रामे नेतृत्वम् अजलाभनिमित्ते शूण्वन्तम्
वाहानामि अर्घ्यम् रक्षणाय युद्धेषु धन्तम् शम्भुम् धनानाम् सम्पत्तेतरम् इति ॥ २२ ॥

‘इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये अतुर्थो वर्गः’ ।

[३१]

‘कुशिक ऐश्वर्यवर्धनिः, गाविनो विश्वामित्रो वा । इन्द्रो देवता । विद्मद् इन्द्रम्’ ।

शासद् वहिर्दुहितुर्नृण्यं गाव् विद्वाँ अतस्य दीर्घिति सपुयन् ।

पिता यत्र दुहितुः सेकमुज्जन्तसं शम्भ्येन मनसा दधुन्वे ॥ १ ॥

शासत् । वहिः । दुहितुः । नृण्यम् । गाव् । विद्वान् । अतस्य । दीर्घितिम् । सपुयन् ।

पिता । यत्र । दुहितुः । सेकम् । उज्जन् । सम् । शम्भ्येन । मनसा । दधुन्वे ॥ १ ॥

वेङ्कट० कुशिको वैश्वामित्रः(?) । तृतीयस्वारुचि पुत्रप्रसङ्गादिदमुक्तम् ‘अस्यां यो जायते पुत्रः स मे
पुत्रो भवेदिति’ (वाच १७, १७) । विद्वपतेरनुशासनं कुर्वन् वहिः दुहितरमन्थे प्रति नयन्
दुहितुः पुत्रं गच्छति रेतसः चारकं पूजयन् । दौहित्रस्त्वस्य पुत्रो भवति । विद्वपतिः यत्र अम-
पत्यस्य दुहितुः पुत्रिकायाः रेतःसेकम् कृत्वा केवलसुखनिमित्तेन मनसा सन्द्धारवात्मानं
न पुत्रनिमित्तेनेति ‘प्रशान्तिं बोद्धा सन्तानकामो’ (३, ४) इत्यादिकं निरुक्तं दृष्टव्यम् ।

‘करोति पुत्रिकां नाम’ तथा दुहितरं तथा ॥

तस्यां सिद्धति रेतो वा तच्छासदिति कीर्तितम्’ । (बृह ४, ११०-१११) इति शौनकः ।

‘रिक्थस्व दुहितुर्दाने नेत्युचि प्रतिशिष्यते ॥

तस्याथाऽऽह यदीमात्तं धातरं ज्येष्ठवस्तुतम्’ । (बृह ४, १११, ११२) इति च ॥ ११ ॥

न जामये तान्वी रिक्थमारैकं चकाम् गर्भं सनितुर्निधानम् ।

यदी मातरौ जनयन्तु वहिर्भूयः कृता सुकृतौर्गन्य अन्धन् ॥ २ ॥

न । जामये । तान्वीः । रिक्थम् । अरैकं । चकार । गर्भम् । सनितुः । निऽधानम् ।

यदी । मातरः । जनयन्तु । वहिर्भूयः । अन्यः । कृता । सुऽकृतौः । अन्यः । अन्धन् ॥ २ ॥

१. नास्ति वि* अ* लपे. २. नास्ति वि*. ३. शकुन् सूको. ४. नास्ति सूको. ५. नती
लपे. ६. तस्यां वृ* वि* लपे. ७. नास्ति लपे.

वेङ्कट० 'न भगिनी तानः' अरमजः पुत्रः रिक्त्वम् प्रारिचत् प्रादात्, चकार एताम् गर्भम् सम्भक्तुर्ह-
स्तप्रामस्य गर्भनिधानीम् । यदि मातरः जलपन्ति 'पुत्रम् एकस्य' आर्वाः, तदानीं तयोः
पुत्रस्य दुहितुश्च अन्यः पुत्रः शोभनस्य कर्मणः कर्ता भवति स्वतन्त्रः । तथा अन्यः,
दुहितेत्स्ये, सा तस्मै 'पशमात्माने नयमाना' भवति । यास्कस्त्वद्— 'धृती' मातरो जनयन्त । वद्वि
पुत्रम् । अर्वाणि च स्त्रियम् । अन्यतरः' सन्तानकर्ता भवति पुमान् दायादः । अन्यतरोऽर्वायित्वा तामिः
प्रदीयंत परस्मै' (३, ६) इति ॥ २ ॥

अभिर्भजे जुहाते रेजमानो महस्पुत्रा अरुपस्य प्रयक्षे ।

महान् गर्भो मह्य ज्ञातमेषां मही प्रवृद्धर्यश्वस्य यज्ञैः ॥ ३ ॥

अभिः । भजे । जुहा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरुपस्य । प्रयक्षे ।

महान् । गर्भः । महि । आ । ज्ञातम् । एषाम् । मही । प्रवृत् । हरिऽअश्वस्य । यज्ञैः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अभिः' अजे' होमेन चकृन् महतः पुत्रस्थानीयान् रश्मीन् आरोहमानस्येन्द्रस्य' प्रक्षेपेण
यागाय । महत् एषाम् रश्मीनाम् उरपतिस्थानम् महत् जननम् । महती च प्रवृत्तिः
हर्यश्वस्य यज्ञाभिमिति ॥ ३ ॥

अभि जैत्रीरसचन्त स्पृधानं महि ज्योतिस्तमसो निरंजानन् ।

तं जानतीः प्रत्युदायन्नृपासुः पतिर्गवामभवदेक इन्द्रः ॥ ४ ॥

अभि । जैत्रीः । अनचन्त । स्पृधानम् । महि । ज्योतिः । तमसः । तिः । अनजानन् ।

तम् । जानतीः । प्रति । उत् । आयन् । उपसैः । पतिः । गवाम् । अभवत् । एकः । इन्द्रः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पणिभिः स्पृधमानमिन्द्रे ज्यहेतव षषसः अभि असचन्त । महत् ज्योतिः पणिभिस्त्पादि-
ताद् अन्धकारात् तिः अजानन्' इति । एतदेवाह— तमिति । तन् स्पृधमानन् जानत्यः उपसः
प्रति उत् आयन्' । अथ इन्द्रः अश्वदायः सा जित्वा पतिः तासाम् अभवत् इति ॥ ४ ॥

धीळौ सतीरुमि धीरा अतृन्दन् प्राचाऽर्हिन्नुन् मनसा सप्त विप्राः ।

विश्वामविन्दन् पृथर्पांमृतस्य प्रजानभित्ता नमुसा विवेश ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'. ३-३. पुत्रकत्व क. ४. पुत्र वि' कर्पे. ५. अन्यस्य
मूको. ६. पया मूको. ७. कर्मे वि' अ' क. ८. पशमात्माने नयने वि' अ'; पशमात्माने वि' क कर्पे.
९. वदि वि' अ' अ'; वदि इ कर्पे. १०. 'उत् तन् वि'. ११. परा कर्पे. १२. अजान वि' क.
१३. 'यतवेन्द्र' वि'. १४. 'जलवन् वि' अ'. १५. मवान् कर्पे.

बीजौ । सुतीः । अ॒भि । धीराः । अ॒तुन्द॒न् । प्रा॒चा । अ॒हिन्व॒न् । नर्म॑सा । तु॒प्त । वि॒प्राः ।
वि॒स्वा॒म् । अ॒वि॒न्द॒न् । पु॒ष्या॒म् । क॒तस्य॑ । प्र॒ऽजान॑न् । इ॒त् । ता । नर्म॑सा । आ । वि॒वेश् ॥५॥

वेङ्कट० इदे शिलोच्चये वर्तमानाः^१ घृष्टाः सप्त विप्राः ऋषयः अभि अतुन्दन्^२ । शिलोच्चयस्य द्वाराण्य-
कुर्वन्निवृत्तः । अथ प्राचीनेन घृष्टेनाऽपराह्मुखेन मनसा युक्ता ऋषयः^३ ताः स्वर्गं प्रति अहिन्वन् प्रैरघन्,
सर्वांमेव^४ पञ्चस्य^५ भेषजभूतां नाम् अविन्दन् । कथं ताः प्रकर्षेण जानन्^६ एव सर्वो जनः महायन्
मृदेवु निवेद्यापि स्मेति । अन्नादीषा एवेता इति प्रज्ञानमिति ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चमो वसः ॥

वि॒द् यदी॑ सु॒रमा॑ रु॒णम॒द्रेर्भ॑हि पाथः पू॒र्य स॒ध्र्यक् ।
अ॒ग्रं न॒यत्सु॒पद्य॑क्षराणा॒मच्छा॑ रवै॒ प्र॒मा जा॑नुती गा॒त् ॥ ६ ॥

वि॒द् । यदी॑ । सु॒रमा॑ । रु॒णम् । अ॒द्रेः । म॒हि । पा॒थः । पू॒र्यम् । स॒ध्र्यक् । कु॒रिति॑ कः ।
अ॒ग्रम् । न॒यत् । सु॒ऽपदी॑ । अ॒क्षरा॑णाम् । अ॒च्छा॑ । रवै॒म् । प्र॒मा । जा॑नुती । गा॒त् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पणिभिरपहृता गा ज्ञात्वा देवेषु सरमा प्रत्याजगाम । अथ देवा वदन्ति—यदि शिलोच्चयस्य
विद्म सरमा ज्ञातवती, महार अक्षं पूर्वकालमवम् अस्मदीयं गवात्मकम् अस्माभिः सहितं करोतु ।
यत्र गावो गत्वाऽतिष्ठन् सः अग्रम् उच्यते । तत् अस्माद्यतु । शोभनपदी तत्पर्यमस्माकमग्रतः
गवात्, शत्रुत्वपि न इत्यन्त इति गावोऽक्षराण्युच्यन्ते, स्वच्छम्^७ देशम् अवराच्छन्तो गच्छतु ॥ ६ ॥

अ॒गच्छ॑तु वि॒प्रत॑मः स॒नीय॑न्नसु॒दय॑त् सु॒कृते॑ गर्भ॒मद्रिः॑ ।
स॒सान् म॒र्यो॑ यु॒र्वभि॑र्मस्व॒स्वन्नथा॑भव॒दाङ्गि॑राः सु॒द्यो अ॒र्चन् ॥ ७ ॥

अ॒गच्छ॑त् । कुँ इति॑ । वि॒प्र॒ऽतमः॑ । सु॒खि॒ऽयन् । अ॒सु॒दय॑त् । सु॒कृते॑ । गर्भ॑म् । अ॒द्रिः ।
स॒सान् । म॒र्यो॑ । यु॒र्व॒ऽभिः॑ । म॒ग्न॒स्वन् । अ॒र्च॑ । अ॒भव॑त् । अ॒ङ्गि॑राः । सु॒द्योः । अ॒र्चन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अगच्छत् भेषावितमः सन्नित्वमक्षिरोभिरिच्छन्^८ तेषां गोप्रदानार्थम् । अथ सुकृते इन्द्राय
शिलोच्चयः गर्भभूतं गौसहस्रम् असुदयत्, सुदयतिः^९ क्षरणकर्मा, निरगमयत् । अथ मेमे^{१०}
गाः महाङ्गः सह इन्द्रः यजामिच्छन् । तथा अनवरं ऋषिः अङ्गिराः सद्यः एवेन्द्रं स्तुतिभिः^{११}
अर्चन् आहृता^{१२} गा हृद्वेति ॥ ७ ॥

स॒तःस॑तः प्र॒तिमा॑नं पु॒रोभू॑वि॒श्वो॑ वे॒द॒ जनि॑मा ह॒न्ति शु॒ष्णम् ।
प्र॒ षो॑ द्वि॒वः प॑द॒वीर्ग॑व्यु॒रर्च॑न्त्स॒खा स॒खी॑रमु॒ञ्च॒न्निर॑नु॒द्यात् ॥ ८ ॥

१. वर्षेमानाः वि^१ अ^१; 'माना गाः वि^१ कपे. २-२. कृदात् वि^१ अ^१. ३. नास्ति वि^१ कपे.
४. पूर्वमेव वि^१ कपे. ५. नास्ति वि^१. ६-६. नास्ति वि^१ कपे. ७. नास्ति सूको. ८. वन्दति वि^१ क.
९. 'काले मय' कपे. १०. सच्छतं वि^१ अ^१. ११. सलीमनाच्छन् वि^१ कपे; सलीमतिर कच्छन् वि^१ अ^१.
१२. वदतिः वि^१ कपे. १३. नास्ति क. १४. इतिभिः वि^१ कपे. १५. अग्रयुक् वि^१ कपे.

सुतःऽसतः । प्रतिऽमानम् । पुरःऽभूः । विश्वो । वेद । जनिम् । हन्ति । शुष्णान् ।
प्र । नः । दिवः । पदऽश्वीः । गृह्युः । अर्चन् । सखा । सखीन् । अमुञ्चत् । निः । अत्रथात् ॥८॥

वेङ्कट० सर्वस्य ब्रह्मणः प्रतिमानम् अग्रतो नवशिल्पः सर्वाणि वेत्ति वाताणि मृतानि, हन्ति च शुष्णान् असुरम् । सोऽस्मान् दिवः प्रधानभूतः अस्माकं गा इच्छन् गोभिश्चास्मान् प्र अर्चन् सखा सन् सखीन् अस्मान् महोपद्रवात् निसृजत् ॥ ८ ॥

नि गव्यता मनसा सेदुर्कैः कृष्णानासो अमृतस्वार्यं गातुम् ।
इदं चिन्तु सदनं भूषेपां येन मासान् अस्तिपासन्नृतेन ॥ ९ ॥

नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अर्कैः । कृष्णानासोः । अमृतस्वार्यं । गातुम् ।
इदम् । चिन्तु । नु । सदनम् । भूषेः । एषाम् । येन । मासान् । अस्तिपासन् । नृतेन ॥ ९ ॥

वेङ्कट० नि सेदुः सद्यश्चिरसः गा इच्छता मनसा स्तोत्रैः सह दुर्बन्तव्यं अमृतस्वरास्वार्यम् मार्गम् ।
इदम् चित्तं नु सत्राऽऽसनं बहु भवति एषाम्, येन भासनेन मासान् सम्भक्तुमैच्छन् यद्येन
अस्तिपासो बहुन् ॥ ९ ॥

सुषुष्यमाना अमदन्तभि स्वं पर्यः प्रत्नस्यु रेतसो दुर्वाणाः ।
वि रोदसी अतपद् घोषं एषां जाते निःष्ठामर्दधुमोर्षु वीरान् ॥ १० ॥

सुम्ऽपुष्यमानाः । अमदन् । अभि । स्वम् । पर्यः । प्रत्नस्युः । रेतसः । दुर्वाणाः ।
वि । रोदसी इति । अतपद् । घोषः । एषाम् । जाते । निःऽस्थाम् । अर्दधुः । गोर्षु । वीरान् ॥

वेङ्कट० सह पश्यन्तः स्वमूले गोसङ्घम् अस्तिरसः अभि अमदन् पुराणस्य रेतसः पुत्रस्य मयः
दुर्वाणाः । कुमारार्थं यत्र यथापूर्वं दुर्वाणा इत्यर्थः । वि अतपद् अस्तिरसो तपोयोगादिन्द्रम् स्तुतवाम्
शब्दः यो च पृथिवी च । अथ ते तपसा जाते मूले प्रजाणम् अर्दधुः, गोषु च वीरान् इति ।
जातेषु रमणे^१ निहितवन्त इत्यपरमिति ॥ १० ॥

“इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षष्ठो वर्गः” ।

स जातेभिर्बृत्रहा सेदु हव्यैरुदुस्त्रियां असृजदिन्द्रो अर्कैः ।
उरुच्यस्मै घृतवद् भरन्ती मधु स्वार्थं दुदुहे जेन्या गीः ॥ ११ ॥

सः । जातेभिः । बृत्रहा । सः । इत् । ऊ इति । हव्यैः । उत् । उस्त्रियां । असृजत् । इन्द्रः । अर्कैः ।
उरुची । अस्मै । घृतवत् । भरन्ती । मधु । स्वार्थं । दुदुहे । जेन्या । गीः ॥ ११ ॥

१. नास्ति वि^१ कर्षे. २. मधुप^२ क. ३. निसृजत् वि^३ कर्षे ४. अमृतम्^४ मुको.
५-५. मधुपत् मुको. ६. मरणे वि^६ कर्षे छ. ७-७. नास्ति मुको.

वेङ्कट० सः^१ मनुष्यायै वायुहा । सः एव देवायै पशुभिरपहता गामः पर्यंतात् जतु अद्यजत् इन्द्रः
सप्तभिर्विश्वैः^२ प्रयुक्तैः स्तोत्रैः । उरुत्वमजन्ती^३ बह्वी^४ पशुभ्यो मिता गौः भरन्ती इन्द्राय पृथयुक्तै
स्त्ववोयै पशुः इदुते इति ॥ ११ ॥

पित्रे चिचक्रुः सदेनं सभस्मै महि त्विषीमत् सुकृतो वि हि ख्यन् ।

विष्कृन्नन्तः स्कम्भनेना जनित्री आसीना ऊर्ध्वं रभसं वि मिन्वन् ॥ १२ ॥

पित्रे । चित् । चक्रुः । सदेनम् । सम् । अस्मै । महि । त्विषीमत् । सुकृतः । वि । हि । ख्यन् ।
विष्कृन्नन्तः । स्कम्भनेन । जनित्री इति । आसीनाः । ऊर्ध्वम् । रभसम् । वि । मिन्वन् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० जगतो पालयिषे इन्द्राय सदनम् स्थानमन्तरिक्षम् सम् चक्रुः । महदिदमन्तरिक्षम् शीतिसम्
सुकृतः हि वि अख्यन् दृष्टवन्तः । प्रजनयिष्यौ धावापृथिष्यौ स्कम्भनेन^५ इन्द्रेण विष्कृन्नन्तः
आसीनाः अक्षिरसः वेगवन्तम् इन्द्रम् अन्तरिक्षे ऊर्ध्वम् अस्थापयन् ॥ १२ ॥

मही यदि धियणां शिश्ने धात् संद्योवृषं विम्बं^६ रोदंस्योः ।

गिरो यस्मिन्ननवधाः समीचीविश्वा इन्द्राय तविपीरनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही । यदि । धियणां । शिश्ने । धात् । सद्यः । ऽवृषम् । विम्बम् । रोदंस्योः ।
गिरैः । यस्मिन् । अनवधाः । समुऽईचीः । विश्वाः । इन्द्राय । तविषीः । अनुत्ताः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० महती यदि वाक् सद्यो वर्षमानम्^७ धावापृथिष्योः व्याप्तमिन्द्रम् अशिश्नयत् म्पपीषयत्^८ ।
अथ स धारयत्समानिन्द्रः । स्तुतयः यस्मिन् इन्द्रे अद्यदरदिताः समीच्यो भवन्ति वास्यन्ति^९ ।
अस्मा^{१०} एव इन्द्राय सर्वाण्येव बलानि शशुभिरनुत्तानि विद्यन्त इति^{११} ॥ १३ ॥

मह्या ते सुख्यं वशिम शुक्तीरा वृत्रघ्ने नियुतो यन्ति पूर्वीः ।

महिं स्तोत्रमव आगन्म सुरेरस्माकं सु मधवन् बोधि गोपाः ॥ १४ ॥

महिं । आ । ते । सुख्यम् । वशिम । शुक्तीः । आ । वृत्रघ्ने । निऽयुतः । यन्ति । पूर्वीः ।
महिं । स्तोत्रम् । अवः । आ । अगन्म । सुरैः । अस्माकम् । सु । मधऽवन् । बोधि । गोपाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! महन् तव सख्यम् आ कामये बलानि च^१ । आ यान्ति अस्मान् प्रति गमनाय इन्द्राय
अशवाः पुरातनाः । महत् स्तोत्रम् इति च^२ आ गमयामः सुरैः इन्द्रस्य तव । त्वम् अस्माकम्
हे धनवन्! सुष्ठु बुध्यस्व गोपायिता भवामीति ॥ १४ ॥

१. नास्ति विं. २. सप्तभिर्विश्वैः क. ३. 'महती मूको. ४. बह्वीः क. ५. स्कम्भ-
विं कर्प. ६. नास्ति विं कर्प. ७. नास्ति क; निपठित्त्वे विं कर्प. ८. गच्छन्त्यः अ. ९. अस्मात्
अ. १०. नास्ति विं अ. ११. ना कर्प.

महि क्षेत्रं पुरु इन्द्रं विविद्वानादित् सखिम्पश्चरुं सभैरत् ।

इन्द्रो नृभिरजनद् दीर्घानः साकं सूर्यमुपसं गातुपविम् ॥ १५ ॥

महि । क्षेत्रम् । पुरु । इन्द्रम् । विविद्वान् । आत् । इत् । सखिऽन्व्यः । चरुम् । सम् । ऐरत् ।
इन्द्रः । नृभिः । अजनत् । दीर्घानः । साकम् । सूर्यम् । उपसम् । गातुम् । अविम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० महत् क्षेत्रम् बहु च सुवर्षम् च कर्मभयत् जनन्तरम् एव स्तोत्रम्पः चरणशीलं गवाधिकं
च सम् प्रैरवत् । इन्द्रः मनुष्यानुदित्य अजनयत् दीप्यमानः सह सूर्यम् उपसम् गमनशीलं
गातुम् अभिम् चेति ॥ १५ ॥

इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तमो वर्गः ॥

अपश्चिद्रेष विम्भोऽु दमृताः प्र सुधीर्चीरसृजद् विश्वश्चन्द्राः ।

मध्वः पुतानाः कुविभिः पवित्रैर्द्युभिर्हिन्वन्त्यक्तुभिर्धनुत्रीः ॥ १६ ॥

अपः । चिद् । एषः । विऽन्वः । दमृताः । प्र । सुधीर्चीः । असृजत् । विश्वश्चन्द्राः ।
मध्वः । पुतानाः । कुविभिः । पवित्रैः । द्युभिः । हिन्वन्ति । अक्तुभिः । धनुत्रीः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० एषः इममनाः स्याताः अपः च न अस्तुत् सहायतीः सर्वस्य कमनीयाः । सोमार् पुतानाः
अतिविभिः पनापवित्रैश्च सह अहस्तु रात्रियुं च अनवरतं गच्छन्ति प्रीणाधम्बः ॥ १६ ॥

अनु कृष्णे वसुधितो जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यजत्रे ।

परि यत् ते महिमानं वृजध्वै सखाय इन्द्र काम्या ऋजिप्याः ॥ १७ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधितो इति वसुधितो । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य । मंहना । यजत्रे इति ।
परि । यत् । ते । महिमानम् । वृजध्वै । सखायः । इन्द्र । काम्याः । ऋजिप्याः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० सुधीर्षस्तेन्द्रस्य तेजसि मंहनानि लोकभ्याऽनुगच्छतः कृष्णा रात्रिरहश्च निहितधने उभे
चमनीये । परि गन्तुम् तव महिमानम् यस्मान् समानकषानाः हे इन्द्र ! सजातकामाः अजुगमनाः
देवा इति ॥ १७ ॥

पतिर्भव इत्रहन्त्सूतानां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।

आ नो गहि मरुयेभिः शिवेभिर्महान् मुहीभिर्रुतिभिः सरण्यन् ॥ १८ ॥

१. नास्ति विं अं. २. नास्ति विं. ३-३. नास्ति म्को. ४. दान्मनाः विं कर्पे.
५. सोभं कर्पे. ६. पुनः पुनः कर्पे. ७. एधीषु कर्पे. ८. वा विं अं.

पतिः । भव । वृत्रऽहन् । सूनृतांताम् । गिराम् । विश्वऽर्थायुः । वृषभः । वृषऽध्याः ।
आ । नः । गृहि । सख्येभिः । शिखेभिः । महान् । मूर्धाभिः । कृतिऽभिः । सरण्यन् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० स्वामी भव हे शत्रुहन् ! स्वयानाम् स्तुतीनाम् सर्वगमनः कामानां धर्षिता अकल्प्य दाता
च । आ गच्छ अस्मान् कल्याणैः सख्यैः महान् महद्भिः मरुद्भिः सह सरणमित्यङ्क ॥ १८ ॥

तमङ्गिरस्वभ्रमसा सपुयन् नव्यं कृणोमि सन्पसे पुराजाम् ।
दृष्टो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मधवन्त्सातये धाः ॥ १९ ॥

तम् । अङ्गिरस्वत् । नमसा । सपुयन् । नव्यम् । कृणोमि । सन्पसे । पुराऽजाम् ।
दृष्टः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः । स्वश्चरिति स्वः । च । नः । मधुऽवन् । सातये । धाः ॥

वेङ्कट० अङ्गिरस इव तम् त्वाम् अखेन पूजयन् नवम् कृणोमि श्वेतुणां धनसर्पायम् दुरा जातम् ।
यातिबंधकर्मसु पठितः, श्रोत्रीः वि जहि बहुलाः आसुरीः सेनाः । स्वर्गम् च अस्माकम्
हे धनवन् ! असुरकिनासेन भक्त्याय कुर्विति ॥ १९ ॥

मिहः पात्रकाः प्रतता अभूवन्स्वस्ति नः पिष्टुहि पारमांसाम् ।
इन्द्र त्वं रथिरः पाहि नो रिपो मधुसू कृणुहि गोजितो नः ॥ २० ॥

मिहः । पात्रकाः । प्रतताः । अभूवन् । स्वस्ति । नः । पिष्टुहि । पारम् । आंसाम् ।
इन्द्र । त्वम् । रथिरः । पाहि । नः । रिपः । मधुऽसू । कृणुहि । गोजितः । नः ॥ २० ॥

वेङ्कट० मद्यः शोषधिन्यः प्रतताः भवन्ति । स्वस्ति अस्मान् पारम्य रीरम् आंसाम् इति
मदीकृतिरीर्षेदति । संवादश्च भविष्यति 'य पर्वतानाम्' (अ. ३, ३३, १) इति । त्वम् हे इन्द्र !
रथवाम् रक्ष अस्मात् विनाशात् क्षिपे च अस्मात् गर्वां जेतुम् कुरु ॥ २० ॥

अदेदिष्ट वृत्रहा गोपतिर्मा अन्तः कृष्णो अरुपैर्धार्माभिर्गात् ।
प्र सूनृता दिशमान ऋतेन दुरेऽन् विश्वा अवृणोदपु स्वाः ॥ २१ ॥

अदेदिष्ट । वृत्रऽहा । गोऽपतिः । गाः । अन्तरिति । कृष्णान् । अरुपैः । धार्माभिः । गात् ।
प्र । सूनृताः । दिशमानः । ऋतेन । दुरैः । च । विश्वाः । अवृणोत् । अप्य । स्वाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० मायकम् वृत्रहा मद्यो पतिः पश्यन् । तदर्थं कृष्णवर्णान् असुरान् आशेषमानैः वेजोभिः
कृतः कर्ताम् । य दिशन् धनप्रदानाभिसुखीः सत्या वाचः यजेन सर्वानि स्वानि द्वाराणि च
अपावृणोतु धनप्रदानार्थमिति ॥ २१ ॥

१. नास्ति वि' कर्षे. २. पतिता च कर्षे. ३. 'कर्म' कर्षे. ४-५. नास्ति रि'.

शूनं हुवेम मघवान्मिन्द्रमस्मिन् भरे नृत्तं बाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु मन्तं वृत्राणि संजितं घनानाम् ॥ २२ ॥

शूनम् । हुवेम् । मघवानाम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृत्तम् । बाजसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । मृतये । समत्सु । मन्तम् । वृत्राणि । संजितम् । घनानाम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० अ ३, २०, २२ द. ॥ २२ ॥

‘इति तृतीयाहके द्वितीयाध्याये अष्टमो वर्तः’ ॥

[३२]

‘विश्वामित्रः गाधिम ऋषिः । इन्द्रो देवता । सिन्दुर्गुण्डः’ ।

इन्द्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सर्वं चारु यत् ते ।
प्रग्रुध्या शिप्रे मघवन्नृजीपिन् विमुच्य हरी इह मादयस्व ॥ १ ॥

इन्द्र । सोमम् । सोमपते । पिबे । इमम् । माध्यन्दिनम् । सर्वम् । चारुम् । यत् । ते ।
प्रग्रुध्या । शिप्रे इति । मघवन् । नृजीपिन् । विमुच्य । हरी इति । इह । मादयस्व ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । हे सोमपते इन्द्र ! यत् स्वदीप्यत् माध्यन्दिनम् सर्वम् चारुं तत्र सोमम् इमम् पिब ।
प्रसार्य इन् मघवन् ! तृतीयध्यायेऽप्यन्वयाद् नृजीपिन् ! अश्वी विमुच्य अत्र सोमेन वृषस्व ॥ १ ॥

गवाशिरं मन्थिनमिन्द्र शुक्रं पिवा सोमं ररिमा ते मदाय ।
ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥ २ ॥

गोऽर्वाशिरम् । मन्थिनम् । इन्द्र । शुक्रम् । पिबे । सोमम् । ररिमा । ते । मदाय ।
ब्रह्मकृता । मारुतेन । गणेन । सजोषा । रुद्रैः । तृपदा । आ । वृषस्व ॥ २ ॥

वेङ्कट० मन्थः कर्मन्थः । ‘पयोमिश्रणे कर्मिणम्’ हे इन्द्र ! दूधम् पिब सोमम्, वृषः तुभ्यम्
मदान । अचकृता मरुताम् गणेन सहितः रुद्रैः च सह तृपन् आ सिञ्चस्व जडे
सोममिति ॥ २ ॥

ये ते शुष्मं ये तविष्ठीमवर्धुञ्जन्त इन्द्र मरुतस्तु ओजः ।
माध्यंदिने सर्वे वज्रहस्त पिवा रुद्रेभिः सर्गणः सुधिप्र ॥ ३ ॥

ये । ते । शुभ्रम् । ये । तर्विषाम् । अर्ववेन् । अर्वन्तः । इन्द्र । मरुतः । ते । जीर्जः ।
माष्यन्दिने । सर्वने । वज्रऽहस्त । पित्रे । रुद्रेभिः । सजाणः । सुऽक्षिप्र ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ने तत्र शोषके तेजः वर्धयन्ति, ये च वृद्धिम्, पूजयन्तः इन्द्र । तत्र बलम् मरुतः ।
माष्यन्दिने सर्वने हे वज्रहस्त ! पितृ रुद्रपुत्रैस्त्वैः सहितः सोमं सुरगो ! ॥ ३ ॥

त इन्व्वस्य मधुमद् विविप्र इन्द्रस्य शर्षी मरुतो य आसन् ।
येभिर्वृत्रस्येपितो त्रिवेदाभर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥ ४ ॥

ते । इत् । तु । अस्म । मधुमत् । विविप्रे । इन्द्रस्य । शर्षीः । मरुतः । ये । आसन् ।
येभिः । वृत्रस्ये । इपितः । त्रिवेद । अभर्मणः । मन्यमानस्य । मर्म ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते एक क्षिप्रम् अथ मधुमत् उदकम् प्रावेपयन्, ने मरुतः अस्व वृत्रेण स्पर्धमानस्य
बलम् अभवन् । येभिः वैः मरुद्भिः प्रेषितः ब्रह्मर्षोऽहमस्मीति मन्यमानस्य वृत्रस्य मर्मस्थानं
ज्ञातवानिति ॥ ४ ॥

मनुष्वदिन्द्र सर्वनं जुषाणः पित्रा सोमं शश्वते वीर्यीप ।
स आ ववृत्स्व हर्यश्च यज्ञैः सरण्युभिर्पो अणी सिसर्षि ॥ ५ ॥

मनुष्वत् । इन्द्र । सर्वनम् । जुषाणः । पितृ । सोमम् । शश्वते । वीर्यीप ।
सः । आ । ववृत्स्व । हरिऽअस्व । यज्ञैः । सरण्युभिः । अपः । अणी । सिसर्षि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मनोरिव अस्माकमपि सर्वनम् हेन्द्र ! सेवमानः पितृ सोमम् समग्राथ वीर्यीप । सः
त्वम् आ ववृत्स्व हे हर्यश्च, यज्ञनीयैर्मरुद्भिः । तत्र सरणमिच्छन्तिः वृत्रस्थाः अपः गमनशीलाः
निस्सारथ ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये नवमो वनः ॥

त्वमपो यद्ध वृत्रं जघृन्वाँ अत्पौइन् प्रासृजः सर्तवाजौ ।
शयानमिन्द्र चरता वधेन वत्रिवांसं परिं देवीरदेवम् ॥ ६ ॥

त्वम् । अपः । यत् । ह । वृत्रम् । जघृन्वान् । अत्पान्ऽइव । प्र । असृजः । सर्तवे । आजौ ।
शयानम् । इन्द्र । चरता । वधेन । वत्रिऽवांसम् । परिं । देवीः । अदेवम् ॥ ६ ॥

१. प्रवेपयन्ता अपः, २. वा वि^१ अं, ३. नास्ति वि^१ अपः, ४. सरणमिच्छन्ति वि^१ अपः,
५-५ नास्ति मूको.

वेङ्कट० त्वम् उदकानि यदा इवम् हतवानसि तदाभोमइवानिव 'सङ्ग्रामे सरणार्थम्' शृण्वी' इति प्र अस्तुजः । शयानम् इन्द्र! १ वृत्रे देवनशीलाः अथः परितः वज्रवांसम् अदेवनशीलं तं 'प्रति मच्छता' वज्रेण जग्निवामित्यन्वय इति ॥ ६ ॥

यजाम् इजामेसा वृद्धमिन्द्रं वृहन्तमृष्वभृजं युवानम् ।
यस्य प्रिये समतुर्गृह्यस्य न रोदसी महिमानं ममाते ॥ ७ ॥

यजामः । इत् । जामेसा । वृद्धम् । इन्द्रम् । वृहन्तम् । ऋष्वभृजम् । युवानम् ।
यस्य । प्रिये इति । समतुः । गृह्यस्य । न । रोदसी इति । महिमानम् । ममाते इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यजामः एव 'अथेन महद्भम् इन्द्रम् महान्तं दशमीये जरावर्जितम् युवानम् । यस्य प्रियठमे अत्यन्तं परितुष्टुः (?) १ यज्ञांस्य न द्यावापृथिवी महिमानम् परिच्छेत्तुं शक्नुतः । 'परि द्यावापृथिवी जज्ञ दधी नास्य ते महिमानम्' (अ १, ६१, ८) इत्युक्तमिति ॥ ७ ॥

इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुषि व्रतानि देवा न मिनन्ति विश्वे ।
दाधार यः पृथिवीं द्यामृतेमां जजान सूर्यमृषसं सुदंसाः ॥ ८ ॥

इन्द्रस्य । कर्म । सुकृता । पुरुषि । व्रतानि । देवाः । न । मिनन्ति । विश्वे ।
दाधारः । यः । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् । जजान । सूर्यम् । ऋषसम् । सुदंसाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य कर्मणि सुकृतानि बहूनि । व्रतानि चाऽस्य सर्वे देवाः न हिनन्ति । दधार यः अन्तरिक्षे दिवं भूमिं च । 'पृथिवी' (निष १, ३) इति जन्तरिक्षनाम । जनयामास च सूर्यम् ऋषसम् च सोमकर्म ॥ ८ ॥

अद्रोष सत्यं तव तन्महित्वं सद्यो यज्जातो अर्पिवो ह सोमम् ।
न द्यावं इन्द्र तवसस्तु ओजो नाहा न मासाः शरदो वरन्त ॥ ९ ॥

अद्रोष । सत्यम् । तव । तत् । मुहित्वम् । सद्यः । यत् । जातः । अर्पिवः । ह । सोमम् ।
न । द्यावं । इन्द्र । तवसः । ते । ओजः । न । अहा । न । मासाः । शरदो । वरन्त ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अद्रोष हिसारहित! सत्यम् तव तत् महत्त्वम्, सद्यः एव यत् जातः स्वम् सोमम् अर्पिवः । न द्युलोकाः १ इन्द्र! वृद्धस्य तव बलम् निवारयन्ति, तथा अहःप्रभृतयश्चेति ॥ ९ ॥

१-१. सारणार्थे संग्रामे विं छपे. २. पृथिवी छपे. ३. नास्ति सूको. ४-४. नास्ति विं अं.

† मच्छ तावत् छ; मच्छता अस्ता छ प्रस्तावः. ५-५. नास्ति विं अं. ६. परितच्छतु विं छ.

७. दाधर अं. ८. 'यत् सूको.

त्वं सद्यो अपिचो जात इन्द्र मदाय सोमं परमे व्योमन् ।

यद्वा द्यावापृथिवी आविर्वेशीरथाभवः पूर्व्यः कारुधायाः ॥ १० ॥

त्वम् । सद्यः । अपिचः । जातः । इन्द्र । मदाय । सोमम् । परमे । त्रिऽव्योमन् ।

यत् । इ । द्यावापृथिवी इति । आ । अविर्वेशीः । अथ । जम्बुवः । पूर्व्यः । कारुऽधायाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० त्वम् उदानामिन् अपिचः जातः इन्द्र । मदाय सोमम् परमे^१ व्योमि स्वस्थाने^२ स्थितः । यदा त्वं प्रादुर्भूत उदितः द्यावापृथिव्यौ आ विश्रितः, अथ जम्बुवः पुरातनः कारुणां धत्ता ॥ १० ॥

^१इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये दशमो वर्गः ॥

अह्वहिं परिश्रयानमर्षी ओजापमानं तुविजातु तव्यान् ।

न ते महित्वमस्तु भूदधु द्यौर्यद्वन्पया स्फुग्पाई धामवस्थाः ॥ ११ ॥

अह्वन् । अह्विम् । परिऽश्रयानम् । अर्षीः । ओजापमानम् । तुविऽजातु । तव्यान् ।

न । ते । महिऽत्वम् । अस्तु । भूत् । अर्षः । द्यौः । यत् । अन्वया । स्फुग्पा । धाम् । अर्वास्थाः ॥

वेङ्कट० उदकम् परिपूत्य नद्यानम् अह्विम् हतवानसि बलमाचरन्तस् हे षण्डुजनन ! तवीयान् प्रबुद्धतरः । न तव महत्त्वम् अथ अगु भवति द्यौः अपि, यदा त्वम् अन्वतरया कज्या पृथिवीम् अचतिष्ठसि अथःस्थिताम् अधितिष्ठसीति ॥ ११ ॥

यज्ञो हि तं इन्द्र वर्धनो भूदत प्रियः सुतसोमो म्रियेषः ।

यज्ञेन यज्ञमंब यज्ञियः सन् यज्ञस्ते वज्रमहिहत्ये आवत् ॥ १२ ॥

यज्ञः । हि । ते । इन्द्र । वर्धनः । भूत् । उत । प्रियः । सुतऽसोमः । म्रियेषः ।

यज्ञेन । यज्ञम् । अम्ब । यज्ञियः । सन् । यज्ञः । ते । वज्रम् । अहिऽहत्ये । आवत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यज्ञः हि तव हे इन्द्र ! वर्धनः भवति । अपि च प्रियः सुतसोमः मेधाज्ञो यज्ञमानः । तत्तत्त्वम् मन्त्रेण यज्ञमानम् रक्ष यज्ञार्थः सन् । यज्ञः तव वज्रम् अतिहनने^१ अरक्षन्^२ बलानुप्रदानादिति ॥ १२ ॥

यज्ञेनेन्द्रमवसा चक्रे अर्वागैर्न सुम्नायु नव्यसे ववृत्पाम् ।

यः स्तामेभिर्वावुधे पुर्व्येभिर्यो मध्वमेभिरुत नृतेभिः ॥ १३ ॥

१. नास्ति वि' कर्ष. २. कल्पाने वि' कर्ष. ३-३. नास्ति सुको. ४. *ग्लेन कर्ष.
५. यज्ञ् वि' कर्ष.

यजेन । इन्द्रम् । अवेसा । आ । जजे । अवाक् । आ । एनम् । सुसाय । मन्वसे । वृत्त्याम् ।
यः । स्तोत्रेभिः । वृत्ते । पुर्वेभिः । यः । मधुमेभिः । उत । नृतेभिः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० रक्षकेण यजेन इन्द्रम् आ करोमि । 'अभिसुखम् आ वर्तयेयम्' अयं अहम् एनम् इन्द्रम् सुसाय
ववतराम, यः स्तोत्रेभिः वृत्ते पूर्वेषु भवैः, यः वा मन्वसेभ्यः, अयि च सम्प्रतिष्ठते ॥ १३ ॥

त्रिवेषु यन्मा धिपणा जजान स्तवै पुरा पायीदिन्द्रमङ्गः ।

अहंसो यत्र पीपरत् यथा नो नावेत् यान्तमुभये हवन्ते ॥ १४ ॥

त्रिवेष । यत् । मा । धिपणा । जजान । स्तवै । पुरा । पायीत् । इन्द्रम् । अङ्गः ।
अहंसः । यत्र । पीपरत् । यथा । नः । नावाऽहव । यान्तम् । उभये । हवन्ते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० उपस्थिता यस्मान् मां स्तुतिवाक्, अतस्तो जजयामि । स्तवानि 'पुरा एव परे' भवात्
मरणदिषसात् इन्द्रम् । अस्मिन् स्तोत्रे अस्ति येन प्रकारेण यस्मान् अहतः पीपरत् इन्द्रः, तेनैव प्रकारेण
बहुयसान् यस्मान् नावा यान्तम् इव उभयकूलस्था उभयपाङ्गस्था आह्वयन्ति लिप्सन्त इति ॥ १४ ॥

आपूर्णो अस्य कूलशः स्वाहा सेक्तो कोशो सिसिचे पिबध्वै ।

समं श्रिया आववृत्रन् मदाय प्रदक्षिणित्वाभि सोमांस इन्द्रम् ॥ १५ ॥

आपूर्णः । अस्य । कूलशः । स्वाहा । सेक्तोऽहव । कोशम् । सिसिचे । पिबध्वै ।
सम् । श्रिया इति । श्रियाः । आ । आववृत्रन् । मदाय । प्रदक्षिणित्वाभि । अभि । सोमांसः । इन्द्रम् ॥

वेङ्कट० इन्द्रार्थे सोमेन द्रोणकूलशः आपूर्णः । स हृषते पृथिव्यादिकं सिञ्चन् । यथा कोशम्
सिञ्चति उत्सेका, एवमहम् इन्द्रस्य सोमपानार्थम् द्रोणकूलशम् उचरयेयं सिञ्चामि ।
सम् अभि आ आववृत्रन् प्रदक्षिणं श्रियाः सोमाः मदायन् इन्द्रम् इति ॥ १५ ॥

न त्वा गभीरः पुरुहूत् सिन्धुर्नाद्रयः परि पन्तो वरन्त ।

इत्या सखिभ्य इषितो यद्विन्द्रा इळहं चिदरुजो गव्यसूर्वम् ॥ १६ ॥

न । त्वा । गभीरः । पुरुहूत् । सिन्धुः । न । अद्रयः । परि । पन्तो । वरन्त ।
इत्या । सखिभ्यः । इषितः । यत् । इन्द्र । आ । इळहन् । चित् । अर्हजः । गव्यम् । सूर्वम् ॥ १६ ॥

१-१. वृत्तितम् वि' अ'. २. नास्ति क. ३. पृष्ठे वि' कपे. ४. मध्यमं वि' अ' क.
५. नास्ति वि' कपे. ६-९. नास्ति वि' अ'. ७. यान्तः पासी' वि' कपे. ८. ... यन्ति वि' अ'.
९. 'ववृत्रन् इन्द्रं सूको. १०-१०. नास्ति वि' कपे.

वेङ्कट० हे पुरुभिराहूत इन्द्र! न त्वां गम्भीरा नद्यः परि वारयन्ति, न च शिकोक्षया विधमन्ताः ।
इत्थम् सूक्त उक्तेन प्रकारेण सञ्चिन्तः देवेभ्योऽङ्घ्रिरोन्मद्यत् तैः प्रेषितः सन् यदा त्वम्
इन्द्र! आ अहतः त्वम् गवामावरणम् ऊवम् महाशक्तं शिकोक्षयम् इति ॥ १६ ॥

शुनं हुवेम मुषवान्मिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसाती ।

शृष्वन्तमुग्रमूर्तये समत्सु जन्तै वृत्राणि संजितं धर्नानाम् ॥ १७ ॥

शुनम् । हुवेम । मुषऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृतमम् । वाजऽसाती ।

शृष्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्सु । जन्तैम् । वृत्राणि । सम्जितम् । धर्नानाम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अ ३, २०, २२ द. ॥ १७ ॥

‘इति तृतीयाहके द्वितीयाध्याये एकादशो वर्गः’ ॥

[३३]

‘विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, ऋषीण्डवग्रहमीदशमीनां नद्य ऋषिकाः । गद्यो देवता,
ऋषीण्डवग्रहमीनां विश्वामित्रः, षडोससम्बोत्तिन्द्रः । त्रिष्टुप् छन्दः, त्रयोदशमष्टुप्’ ।

प्र पर्वतानामुग्रती उपस्थादश्वे इव विषिते हासमाने ।

गावेषु शुभ्रे मातरां रिहाणे विपादच्छुतुद्री पर्यसा जवेते ॥ १ ॥

प्र । पर्वतानाम् । उग्रती इति । उपस्थात् । अश्वे इवेत्यश्वेऽश्व । विषिते इति विऽसिते । हासमाने इति ।

गावाऽश्व । शुभ्रे इति । मातरां । रिहाणे इति । विऽपाद् । शुतुद्री । पर्यसा । जवेते इति ॥ १ ॥

वेङ्कट० वाक्कः—‘विश्वामित्रः सर्वमित्रः’ । सन् वित्तं गृहीत्वा विपादच्छुतुद्रीयोः सम्भेदमागमौ, अनुप-
युरितरे । स विश्वामित्रो नदीस्तुष्टाव, गाथा भवतेति । अपि द्विवत् । अपि बहुवत् (२, २४)
इति । तदेतद् द्विवत् ‘प्र पर्वतानाम्’ इति । पर्वतानाम् उपस्थात्वात् निर्गत्य कामभमाने बध्ने इव
विमुक्तं, हासतिः स्वर्धाकमां, परस्परं स्वर्धमाने, इपंकमां वा, हर्षमाणे गाथाविव शोभमाने
शेववर्णे मातृस्थानीये इतरतरं संलिहाने विपादच्छुतुद्रीयोः पर्यसा प्र जवेते ॥ १ ॥

इन्द्रेषिते प्रसुवं भिद्यमाणे अर्च्छा समुद्रं रूष्येव याथः ।

समाराणे ऊर्मिभिः पिन्वमाने अन्या वामन्यामप्येति शुभ्रे ॥ २ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. सुदितम् सूको. ३. नास्ति वि^{११} अ'. ४. मां वि' अ'. ५. 'शत'
वि' अ'. ६. नास्ति वि'; तदेतद् वि' अ' क कपं.

इन्द्रोपिते इतोन्द्रोऽपिते । सुऽसुवम् । भिन्नमाणे इति । अच्छ । सुमुद्रम् । सुषोऽश्व । धामुः ।
सुमाराणे इति सुमऽभाराणे । त्सर्मिभिः । पिन्वमाने इति । अन्या । वाम् । अन्याम् । अपि । एति ।
शुभ्रे इति ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण प्रेषिते तस्मान्नुशाम्, भिन्नमाणे सुमुद्रम् प्रति रथमार्गेण रथ इव युवां गच्छतः
सुसुवमाने परस्परम् त्सर्मिभिः उद्वेगम् पिन्वमाने । सुवयोः अन्या अन्याम् अनि एति हे शुभ्रे ॥ २ ॥

अच्छा सिन्धुं मातृत्तमामयासुं विपांशुमुर्वीं सुभगांमगन्म ।
वृत्सर्मिव मातरां संरिहाणे समानं योनिमनु संचरन्ती ॥ ३ ॥

अच्छ । सिन्धुम् । मातृत्तमाम् । अघासुम् । विष्पांशम् । त्सर्मिम् । सुऽभगाम् । अगन्म् ।
वृत्सम् इव । मातरां । संरिहाणे इति सुग्ऽरिहाणे । समानम् । योनिम् । अनुं । संचरन्ती इति
सुमऽचरन्ती ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अतिशयेन मातृस्थानीयाम् सिन्धुम् आनिसुक्तेन यामि शुद्धीयते, विष्पांशम् च विस्तीर्णं
कन्याणीम् अनिगतवन्तः, यत्नानि मातरौ संरिहाणे समानम् स्थाने समुद्रे उद्दीप्यत्य
सञ्चरन्त्याविति ॥ ३ ॥

एना वृषं पर्यसा पिन्वमाना अनु योनिं देवकृतं चरन्तीः ।
न वर्तवे प्रसवः समीतक्तः किंयुर्विप्रो नृषी जोहवीति ॥ ४ ॥

एना । वृषम् । पर्यसा । पिन्वमानाः । अनुं । योनिम् । देवऽकृतम् । चरन्तीः ।
न । वर्तवे । सुऽसवः । समीतक्तः । किंयुऽयुः । विप्रैः । नृषीः । जोह्वन्ति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० नद्यो वदन्ति । अनेन उदकेन वषट् करन्त्यः देवेन कृतं स्थाने समुद्रम् अनु चरन्त्यो भवाम् ।
न भिन्नोपितुं वाक्यः अस्माकमिन्द्रकृतः प्रसवः प्रसक्तममनः । अरयो मातृभ्यस्तर्गप्रतक्तः (अ १,
१५,३) इति मन्त्रः । एवं सति किं सचऽनु अपि ब्राह्मणः नदी, अस्मात् आह्वयति ॥ ४ ॥

रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरुपं सुहृतेभैः ।
स सिन्धुमच्छां वृहतीं मनीषावस्युरङ्गे कुशिकस्यं सुनुः ॥ ५ ॥

रमध्वम् । मे । वचसे । सोम्याय । ऋतऽवरी । उपं । सुहृतेम् । एवैः ।
प्र । सिन्धुम् । अच्छ । वृहती । मनीषा । अवस्युः । अङ्गे । कुशिकस्यं । सुनुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वजावमसौ गच्छति, तद्ये च तद्वारवृषावति । वास्तु—उपरमण्यम् मे वचसे सोम्याय
सोमसाप्यादिने । ऋतावरीकृतवचः । ऋतामित्युदकगान, प्रसूते भवति । सुहृतेम् एवैरवमैरवमैर्षा ।

मुहूर्तो मुहुर्कृतः । अतुरतोर्मतिकर्माणः, मुहुर्मूर्कृतः इव काकः, वासपमीश्वरं वेति । प्रामिहगामि
सिन्धुं इहत्या महत्या मनीषया । ममत् इत्यस्य स्तुत्या यज्या वा । अवनाम् कृषिकल्पे सन्तुः
(२, २५) इति ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये द्वादशो वसोः ।

इन्द्रो अस्माँ अरदद् वज्रं चाहुरपाहन् वृत्रं परिधिं नदीनाम् ।
देवोऽनयत् सविता सुपाणिस्तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

इन्द्रः । अस्मान् । अरदत् । वज्रंवाहुः । अपि । अहन् । वृत्रम् । परिधिम् । नदीनाम् ।
देवः । अनयत् । सविता । सुपाणिः । तस्य । वयम् । प्रसवे । याम् । उर्वीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नद्यः प्रचूडः । इन्द्रः अस्मान् अरदत् वज्रवाहुः । अरदतिः अनतिकर्मा (मा २, २६) ।
अपहतवान् वृत्रासुरं परिचावन् नदीनाम् । अथ अस्मान् देवः अनया सविता कल्याणपाणिः ।
तस्य वयम् सवितुः प्रसवे यामः 'जात्यादविश्वो महत्यो' वेति ॥ ६ ॥

प्रवार्यं शश्वधा वीर्यं तदिन्द्रस्य कर्म यदहिं विवृश्वत् ।
वि वज्रेण परिपदो जघाना यन्नापोऽर्यतमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

प्रवार्यम् । शश्वधा । वीर्यम् । तत् । इन्द्रस्य । कर्म । यत् । अहिम् । विवृश्वत् ।
वि । वज्रेण । परिपदोः । जघान् । आर्यन् । आपः । अर्यन्त् । इच्छमानाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० क्षयिवचनम् । इन्द्रस्यो धामरमयः । प्रकरोम वाक्ये सर्वेषां वीर्यम् तत् । किं तत् इत्याह ।
इन्द्रस्य कर्म, यत् अहिम् विवृश्वत्, वि जघान च वज्रेण परितः सीदतः अनुचरान् अहेः । अथाऽगच्छन्
आपः स्थाने समुद्रम् इच्छमानाः ॥ ७ ॥

एतद् वचो जस्तिर्मापि मृष्टा आ यत् ते घोषानुत्तरा युगानि ।
उक्थेषु कारो प्रति नो जुपस्व मा नो नि कः पुरुषत्रा नर्मस्ते ॥ ८ ॥

एतत् । वचः । जस्तिः । मा । अपि । मृष्टाः । आ । यत् । ते । घोषान् । उत्तरा । युगानि ।
उक्थेषु । कारो इति । प्रति । नः । जुपस्व । मा । नः । नि । कः । पुरुषत्रा । नर्मः । ते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० संवादात्मकम् । एता, वचः हे स्तोत्राः । मा अपि मृष्टाः । अपिमाजने निराकरणम् । आ घोषान्ति
नत् त्वदीयमिदं वचो मनुष्याः उत्तराण्यपि युगानि । अगच्छति काळ इत्यर्थः । तथापि
स्मरणान् अस्मानपि उक्थेषु कारो । प्रति जुपस्व प्रतिसेवस्व, भाज्यैत्यर्थः । मा नः नि कारोः स्तुत्याः
पुरुषेषु । नमः ते इति ॥ ८ ॥

१. 'नृह क्ष'. २. 'इयमाया सूको. ३. नास्ति लपे. ४-४. पाणनाम वि' लपे. ५-५. नास्ति
सूको. ६. नास्ति लपे. ७. मन्वहापान वि' ल; मया दत्तवान् वि' क्ष'. ८-८. 'च्छदविश्वो
महतां वि'. ९. लूणा ल. १०. इह उप' सूको.

ओ षु स्वसारः कारवे शृणोत यूयौ वो दूरादनेसा रथेन ।

नि षु नमध्वं भवेता सुपारा अधोअक्षाः सिन्धवः स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

ओ इति । सु । स्वसारः । कारवे । शृणोत । यूयौ । वः । दूरात् । अनेसा । रथेन ।

नि । सु । नमध्वम् । भवेत । सुपाराः । अधःअक्षाः । सिन्धवः । स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपेक्षितमधुना विश्वामित्रो वदति । हे भगिन्धः! अस्मदीये वधने सुष्टु वा शृणुत । यात्वात् अहम् सुप्तात् वरात् अनोभिश्च रथेद्यम् । आगतं मां दृष्ट्वा सुष्टु नि नमध्वम् स्वल्पाः भवत । भवत मम सुत्वेन पारयितव्याः । तदर्थं गमनानुगुणं हे सिन्धवः! स्रोतोभिः अक्षस्याऽधोभूता भवतिति ॥ ९ ॥

आ ते कारो शृणवामा वचांसि यूयार्थे दूरादनेसा रथेन ।

नि ते नंसै पीप्यानेव योषा मर्यायेव कन्या शश्वचै ते ॥ १० ॥

आ । ते । कारो इति । शृणवाम । वचांसि । यूयार्थे । दूरात् । अनेसा । रथेन ।

नि । ते । नंसै । पीप्यानाऽव । योषा । मर्यायेव । कन्या । शश्वचै । ते इति ते ॥ १० ॥

वेङ्कट० शाक्क आह—'आ शृणवाम ते कारो वचनानि । याहि दूरात् अनेसा च रथेन च । नि नमाम ते, पात्यमानेव योषा युष्म, मर्यायेव कन्या परिष्वजनात्' (२,२७) इति । कन्या युवतिः मैथुनात्' तिनमति, युष्मात् माता स्तनं प्रदातुमिति ॥ १० ॥

इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये तयोद्गमो वर्गः ॥

यदङ्ग त्वा भरताः संतरेपुर्गव्यन् ग्रामं इषित इन्द्रं जतः ।

अपोदहं प्रसवः सर्गतक्त आ वो वृणे सुमति युद्धियानाम् ॥ ११ ॥

यत् । अङ्ग । त्वा । भरताः । समऽतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः । इषितः । इन्द्रं जतः ।

अपीत् । अहं । प्रऽसवः । सर्गैऽतक्तः । आ । वः । वृणे । सुऽमतिम् । युद्धियानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यदा क्षिप्रम् भरतकुलजाताः विद्वामिप्रस्तसहायाश्च हे मदि! 'त्वा संतरेयुः' इति । एतेहवाह गा इच्छन् भरतानां संघातः इन्द्रप्रेषितः इन्द्रेण कामदेनाऽऽकृष्टः अनन्तरमेव गच्छतु यथावृषभं प्रसक्तगमतः तयोद्वक्त्रमन्तः । अथ बहुवदाह । आ वृणे वः सुमतिम् अहम् यज्ञाहाणामिति ॥ ११ ॥

अतारिपुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमति नदीनाम् ।

प्र पिन्वध्वमिषयन्तीः सुराधा आ वृक्षणाः पूणध्वं यात क्षीभम् ॥ १२ ॥

१. वैश्वेन विं लपं. २-२ नास्ति सूको. ३. ... तुके विं अं. ४-४. त्वातरेयुः विं अं.
५. सुः लपं. ६. 'दक... विं अं. ७. नास्ति विं अं.

अतारिषुः । भरताः । गृह्यत्रैः । सम् । अर्भकः । विप्रः । सुप्रतिम् । नदीनाम् ।
 प्र । पिन्वन्वम् । इत्यर्पन्तीः । सुद्राचीः । आ । वृक्षणीः । पूणध्वम् । यात । शीर्षम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सम् अतारिषुः भरतवंशजाः सर्वे पश्येन गाः इच्छन्ताः । अथ विश्वामित्रश्च नदीनाम् सुप्रतिम्
 अमकता । अथ पूषं मनुष्याणाम् अक्षयुषादयितुमिच्छन्त्यः शोभनधनाः अपः प्र पिन्वन्वम्
 प्रक्षरत, कृकानि चाऽऽपरपल, यथापूर्वं शीर्षम् यात इत्युत्तीर्णस्य वचनमिति ॥ १२ ॥

उद् वं ऊर्मिः शर्म्या हन्त्वापो योक्त्राणि मुञ्चत ।
 मादृक्कृतौ व्येनसाध्न्यौ शूनमारताम् ॥ १३ ॥

उद् । वः । ऊर्मिः । शर्म्याः । हन्तु । आपः । योक्त्राणि । मुञ्चत ।
 मा । अदृक्कृतौ । विऽर्पन्सा । अघ्न्यौ । शूनम् । आ । अरताम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० हे आपः ! युष्माकम् ऊर्मिः शक्रेषु युक्तानां गवां वाः शर्म्यास्ताः उद् हन्तु शर्म्यानां
 मूलमाहन्तु न तत ऊर्ध्वं गच्छतु । तथा पूषं गवां योक्त्राणि च विमुञ्चत । अदृक्कारिण्यौ
 विगतपोप विपाद्शुतद्वौ अहन्तव्ये वृद्धिम् मा मागच्छतामिति ॥ १३ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षतुर्दशो वर्गः' ॥

[३४]

'विश्वामित्रो माधिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रिन्दुः छन्दः' ।

इन्द्रः पूभिर्दातिरिद् दासमर्केर्विदद्वसुर्दयमानो वि शत्रून् ।
 ब्रह्मज्जतस्तन्वा वावृधानो भूरिद्रात्र अपृणद् रोदसी उमे ॥ १ ॥

इन्द्रः । पूऽमित् । आ । अतिरिद् । दासम् । अर्केः । विदत्सुः । दयमानः । वि । शत्रून् ।
 ब्रह्मज्जतः । तन्वा । ववृधानः । भूरिद्रात्रः । आ । अपृणत् । रोदसी इति । उमे इति ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः पुरां भेत्ता वृत्रमसुरं स्तुतिभिः प्रवृद्धः वाज्रवान् लभ्यमानधनः ति हिंसन् शत्रून् ।
 स्तुतिभिराहृष्टः शरीरेण वर्धमानः बहुदानः वावापृथिवी उमे अपि तेजसा आ पश्यति ॥ १ ॥

मुखस्य ते तविषस्य प्र जूतिभिर्यमिं वाचममृतापु भूषन् ।
 इन्द्रं क्षितीनामसि मानुषीणां त्रिधां दैवीनामृत पूर्व्यावा ॥ २ ॥

१. 'वाजाः वि' लपे. २. आपः वि' ल. ३. 'वाजं वि' अ' लपे. ४. स्वाः सूको.
 ५-५. नास्ति वि' लपे. ६. ववा सूको. ७. नास्ति वि' लपे. ८. 'शत्रुवी अ'. ९-९. नास्ति सूको.
 १०. शत्रुम् सूको. ११. नास्ति वि' अ'. १२. अपि च वि' लपे.

मखस्य । ते । तविषस्य । प्र । जूतिम् । इयमि । वाचम् । अमृताय । भूर्यम् ।
इन्द्र । क्षितीनाम् । अग्नि । मानुषीणाम् । विशाम् । देवीनाम् । उत । पूर्वप्यावा ॥ २ ॥

वेङ्कट० मन्थो महतेदीनकर्माणः (तु. निघ ३, २०) । दातुः प्रकृदस्य सव आकर्षणसाधनभूतां स्तुतिम् अहं
प्र ईरयामि अखत्त्वाय भवितुमिच्छत् । हे इन्द्र ! त्वम् अग्नि मानुषीणाम् प्रजानाम् अपि च देवीनाम्
विशाम् अग्ने गन्ता ॥ २ ॥

इन्द्रो वृत्रमवृणोच्छर्धेनीतिः प्र मायिनामभिनाद् वर्षणीतिः ।
अहन् व्यंसमुशध्वनेभ्वाविधेना अकृणोद् राम्याणाम् ॥ ३ ॥

इन्द्रः । वृत्रम् । अवृणोत् । शर्धेऽनीतिः । प्र । मायिनाम् । अभिनात् । वर्षेऽनीतिः ।
अहन् । विऽर्धसम् । उशध्वक् । धनेषु । आविः । धेनाः । अकृणोत् । राम्याणाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः वृत्रम् अवृणोत् उलुकनयनः तथा मायातुकानामसुराणाम् प्रकर्षेण कृतवान् द्विसौ
शतृणामावारकनयनः । तथा व्यंसनामासुरम् अहन् अभिलषितवृहनः तस्याऽऽवासभूतेष्वरण्येषु ।
दग्धवांश्च तस्थारण्यमित्यर्थः । क्रियापदे वा उशध्वक् इति । इधीपि कामयामास देवयजनभूते-
ष्वरण्येष्विति । रमणकृणालानां कवीनाम् स्तुतीश्च भाषिः अकृणोत् ॥ ३ ॥

इन्द्रः स्वर्षा जनयन्नहानि जिगायोशिग्भिः पृतना अभ्रिष्टिः ।
प्रारोचयन्मनवे केतुमह्वामविन्दज्ज्योतिर्बृहते रणाय ॥ ४ ॥

इन्द्रः । स्वऽऽसाः । जनयन् । अहानि । जिगाय । उशिक्ऽभिः । पृतनाः । अभ्रिष्टिः ।
प्र । आरोचयत् । मनवे । केतुम् । अह्वाम् । अविन्दत् । ज्योतिः । बृहते । रणाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः स्वर्गस्य सम्भक्ता दिवसांश्च जनयन् जपति कामचमानैरुद्भिः सह शत्रुसेनाः
अन्वेषणशीलः । प्र दीपयति च मनुष्येभ्यः अह्वाम् केतुम् सूर्यम् । अन्वकारविनाशो महते युद्धाय
प्रकारं लम्बयति ॥ ४ ॥

इन्द्रस्तुजो बृहणा आ विवेश नृवद् दधानो नर्या पुरूणि ।
अचेतयद् धियं इमा जग्निरे प्रेमं वर्णमतिरच्छुक्रमांसाम् ॥ ५ ॥

इन्द्रः । तुजः । बृहणाः । आ । विवेश । नृवत् । दधानः । नर्या । पुरूणि ।
अचेतयत् । धियं । इमाः । जग्निरे । प्र । इमम् । वर्णम् । अतिरत् । शुक्रम् । आंसाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः शत्रूणां हिंसाः^१ परिवर्द्धनाश्च अभितः आ विशति मनुष्येषु निदधानो धनानि बहुनि ।
 ज्ञापयत्येव कर्तव्यम् इतीमानि कर्माणि स्तोत्रे । वर्धयति च एषां कर्मणाम्^२ इन्म^३ शुक्लम् वर्णम्^४ ।
 समलान्युपद्रवरहितानि कर्माणि करोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

महो महानि पनयन्त्स्येन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि ।
 वृजनेन वृजिनान्त्सं पिपेप मावाभिर्दस्यूरभिर्भूत्योजाः ॥ ६ ॥

महः । महानि । पनयन्ति । अस्य । इन्द्रस्य । कर्म । सुकृता । पुरुणि ।
 वृजनेन । वृजिनान् । सम् । पिपेप । मावाभिः । दस्यूर् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० महताः महानि अस्तु स्तुवन्ति इन्द्रकर्माणि सुकृतानि बहुनि । बलेनाऽयम् स्तोतृणामुपद्र-
 वान्^१ सम् पिपेपि, मावाभिः च दस्यूर् अभिभवन्तीत्यर्थः ॥ ६ ॥

युधेन्द्रो महा वरिवश्कार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्षणिप्राः ।
 त्रिवस्वतः सदेने अस्य तानि विप्रा उक्थेभिः कृवयो गृणन्ति ॥ ७ ॥

युधा । इन्द्रः । महा । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । सत्पतिः । चर्षणिप्राः ।
 त्रिवस्वतः । सदेने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः । कृवयोः । गृणन्ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० युधेन^१ इन्द्रः महता धनम् करोति देवेभ्यः सतां पतिः मनुष्याणां कर्मैः पूरयिता । यज-
 मानस्य गृहे अत्य तानि कर्माणि क्रान्तदर्शनाः श्रेष्ठाविनः शस्त्रैः गृणन्ति^२ प्रकाशयन्ति ॥ ७ ॥

सत्रासाष्टं वरेण्यं सहोदां ससवांसं स्वरपथं देवीः ।
 ससान् यः पृथिवीं द्यामुतेमामिन्द्रं मदन्त्यनु धीरणासः ॥ ८ ॥

सत्राऽसाष्टम् । वरेण्यम् । सहाऽदाम् । ससवांसम् । स्वेः । अपः । च । देवीः ।
 ससान् । यः । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् । इन्द्रम् । मदन्ति । अनु । धीरणासः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्रमेव सत्राणामभिभवितारम्^१ वरणीयम् बलस्य दातारं स्तोतृणां प्रयच्छन्ते च स्वरोम्^२
 देवमशीलाः अपः च इन्द्रम् स्तुतिभिः अनु मदन्ति कर्मसु ये रमन्ते यजमानाः, यः इन्द्रः
 अन्तरिक्षम् याम् इमाम् सुमिं च मनुष्येभ्यः प्रायच्छत् । 'पृथिवी' (निघ १, ३) इत्यन्त-
 रिक्षणमेति ॥ ८ ॥

१. हिंसां अर् लपे. २. कर्मणा वि^१ ल लपे. ३-३. शुक्लणम् वि^२ अ. † नास्ति कर्प.

४-४. नास्ति सूको. ५. 'द्रवाणाम्' अ. ६. युधा इत्येव वि. ७. गृणन्ति वि^३ लपे. ८. 'पिता ...
 वि^४ अ.

ससानान्त्यौ उत सूर्यं ससानेन्द्रः ससान पुरुभोजसं गाम् ।

हिरण्ययमुत भोगं ससान इत्वी दस्युन् प्रायं वर्णमावत् ॥ ९ ॥

ससान । अत्यान् । उत । सूर्यम् । ससान् । इन्द्रः । ससान् । पुरुभोजसम् । गाम् ।

हिरण्ययम् । उत । भोगम् । ससान् । इत्वी । दस्युन् । प्र । आर्यम् । वर्णम् । आवत् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० उगतः इन्द्रः प्राच्यकन् अश्वान्, अपि च सूर्यम्, तथा बहुप्रकारभोग्यान् गाम् च । तथा हिरण्ययुक्तम् भोगम् च प्रयच्छति । सोऽयमिन्द्रः दस्युन् इत्वा वैवर्णिकान्, प्र आवत् इति ॥ ९ ॥

इन्द्र ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीरसनोदन्तरिक्षम् ।

विभेदं क्लं नुनूदे विवाचोऽर्थाभवद् दमिताभिक्रतूनाम् ॥ १० ॥

इन्द्रः । ओषधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् । असनोत् । अन्तरिक्षम् ।

विभेदं । क्लम् । नुनूदे । विवाचः । अर्थः । अमवत् । दमिता । अभिक्रतूनाम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० इन्द्रः ओषधीः अहानि प्रति प्रेषयति, तथा वनस्पतीन् अन्तरिक्षम् प्रति, क्लम् चासुरम् विभेदं, वाचब्राह्मणकृताः विनुनुदे व्याचकार, अथ अमवत् दमिता अभिकर्मणां शत्रूणामिति ॥ १० ॥

शुनं हुवेम मुघवान्मिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं घनानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मुघवानाम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृतमम् । वाजसातौ ।

शृण्वन्तम् । उग्रम् । मृतये । समत्सु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । समऽजितम् । घनानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अ. ३, २०, २२ इ. ॥ ११ ॥

‘इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षोडशो वनः’ ।

[३५]

‘साधिनो विश्वामित्र अपिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् उन्दः’ ।

तिष्ठ हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छ ।

पिवास्पन्धो अभिसृष्टो अस्मे इन्द्र स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥ १ ॥

तिष्ठ । हरी इति । रथे । आ । युज्यमाना । याहि । वायुः । न । नियुतः । नः । अच्छ ।

पिवांसि । अन्धः । अभिसृष्टः । अस्मे इति । इन्द्र । स्वाहा । ररिम । ते । मदाय ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! आ तिष्ठ रथमिमम् । तस्मिन् इमावदवौ युज्यमानौ भवतः । अथाऽस्मान् अग्नि
आ याहि, यथा वायुः नियुतः अच्छ याति । पिब च आगत्य सोमलक्षणमकम्, अस्माभिः
तस्मिन्नभिविद्युष्टः । हे इन्द्र! स्वाहुतमस्तु, सोमं दद्याः तुन्मं सदाप्यम् इति वाक्यद्वयम् ।
ततः रथिम् इत्युवाचमिति ॥ १ ॥

उपाजिरा पुरुहुताय सप्ती हरी रथस्य धूर्वा युनज्मि ।
द्रवद् यथा संमृतं विश्वतोश्चिद्रूपेण यज्ञमा वहात् इन्द्रम् ॥ २ ॥

उप । अजिरा । पुरुऽहुताय । सप्ती इति । हरी इति । रथस्य । धुऽस्तु । आ । युनज्मि ।
द्रवत् । यथा । सम्मृतम् । विश्वतः । चित् । उप । इमम् । यज्ञम् । आ । वहात् । इन्द्रम् ॥

वेङ्कट० उप आ युनज्मि ब्रह्मणा वेगवन्ती बहुभिराहुताश्च सर्पणशीली हरी रथस्य धूर्वा । द्रवत् इदम् सम्मृ-
तम् अस्मिन्नातं भवति यथा सर्वतोदिशम्, एवम् इमम् यज्ञम् प्रति इन्द्रम् अश्वौ आ वहेताम् ॥२॥

उपो नयस्व वृषणा तपुष्पोतेम्व त्वं वृषभ स्वधावः ।
प्रसेतामश्वा वि मुंचेह शोणा दिवेदिवे सदृशीरद्धि धानाः ॥ ३ ॥

उपो इति । नयस्व । वृषणा । तपुऽष्वा । उत । ईम् । अव । त्वम् । वृषभ । स्वधाऽवः ।
प्रसेताम् । अश्वा । वि । मुच । इह । शोणा । दिवेऽदिवे । सदृशीः । अद्धि । धानाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उप नयस्व पुसांसौ बलस्य रक्षकौ त्वम् अश्वौ । अय एने रक्ष द्वे कामानां वर्षितः
अश्ववन् । तव अश्वविमी पासम् प्रसेताम्, तदर्थं शोणवर्णावश्वौ अस्मिन् यज्ञे विमुञ्च ।
दिवेदिवसे हारिषोऽनस्थिताः धानाः स्वाद ॥ ३ ॥

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधुमाद आशू ।
स्थिरं रथं सुखमिन्द्राधितिष्ठन् प्रजानन् विद्वान् उप याहि सोमम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया । सधुऽमादे । आशू इति ।
स्थिरम् । रथम् । सुखम् । इन्द्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तव ब्रह्मणेण धीमन्तोयौ सखायौ अश्वौ सधुऽग्रामे क्षिप्रगमनौ अहम् ब्रह्मणा युनज्मि । तम् स्थिरम्
रथम् शोभनाशादिद्वारम् हे इन्द्र । अधितिष्ठन् प्रकर्षेण जानन् विद्वान् उप गच्छ इमम् सोमम् ॥ ४ ॥

१. इदम् सूको. २. नास्ति वि^३ अ^१. ३. वहेताम् लपं. ४-५. नास्ति वि^३ अ^१. ५-५. दिवसे
वि^३ अ^१. ६-६. रथं स्थिरं वि^३ अ^१.

मा ते हरी वृषणा व्रीतपृष्टा नि रीरमन् यजमानासो अन्ये ।

अत्यायाहि शश्वतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृणवामु सोमैः ॥ ५ ॥

मा । ते । हरी इति । वृषणा । व्रीतऽपृष्टा । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ।

अतिऽआयाहि । शश्वतः । वयम् । ते । अरम् । सुतेभिः । कृणवामु । सोमैः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मा तव अद्वी वरिचारी कान्तपृष्टो यजमानाः अस्मद्व्यतिरिक्ताः नि रीरमन् आत्मनि^१ निरमयन्तु^२ । तानतीत्यास्मानागच्छ । पुरातनाः वयम् सुतैः सोमैः तव पयोसि कुर्मः^३ ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तदशो वर्गः ।

तत्रायं सोमस्त्वमेहर्वाह शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।

अस्मिन् यजे बर्हिष्या निषद्या दधिष्वेमं जठर इन्दुमिन्द्र ॥ ६ ॥

तत्रं । अयम् । सोमः । त्वम् । आ । इहि । अर्वाह । शश्वत्तमम् । सुमनाः । अस्य । पाहि ।

अस्मिन् । यजे । बर्हिषि । आ । निऽस्यै । दधिष्व । इमम् । जठरे । इन्दुम् । इन्द्र ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तत्र अयम् सोमः । त्वम् अस्मदभिमुखम् आगच्छ । शश्वत्तमशब्दः सदा इत्यनेन समानार्थः । सर्वदा शोभनमना इमं सोमं पिब । अर्वाहितं स्पष्टम् इति ॥ ६ ॥

स्तीर्णं ते बर्हिः सुत इन्द्र सोमः कृता धाना अचवे ते हारिभ्याम् ।

तदोक्से पुरुशाकाय वृष्णे मरुत्वते तुभ्यं राता हवीषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णम् । ते । बर्हिः । सुतः । इन्द्र । सोमः । कृताः । धानाः । अचवे । ते । हारिभ्याम् ।

तत्ऽओक्से । पुरुशाकाय । वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यम् । राता । हवीषि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आसनाय स्तीर्णम् तव बर्हिः, सुतः च इन्द्र । सोमः, कृताः धानाः तव अद्वयोः मक्षणायम् । बर्हिः^१ निवासस्थानं यस्य तस्मै बहुसहाय्यं वृष्णे मरुद्वियुक्ताय^२ तुभ्यम् दत्तानि हवीषि ॥ ७ ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापुः समिन्द्र गोभिर्मधुमन्तमक्रन् ।

तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन् विद्वान् पृथ्वाऽनु स्वाः ॥ ८ ॥

१. कान्त वि^१ अं ल. २-२. नास्ति वि^१ अं. ३. रमयन्तु वि^१ अं ल. ४-४. नास्ति वि^१ अं. ५-५. नास्ति मूर्को. ६-६.शश्वः वि^१ अं. ७-७. शोभन...वि^१ अं. ८. विष्णुः वि^१ ल. ९. स्पष्टः वि^१ ल. १०. कृताय वि^१ अं. ११. नास्ति वि^१ अं. १२. काय वि^१ अं.

इमम् । नरः । पर्यताः । तुभ्यम् । आपः । सम । इन्द्र । गोभिः । मधुऽमन्तम् । अकम् ।
तस्य । आऽआर्यम् । सुऽमनाः । अश्व । पाहि । प्रऽजानम् । विद्वान् । पुर्याः । अनु । स्वाः ॥८॥

वेङ्कट० इमम् मधुमन्तम् सोमम् अश्विभ्यः प्रावाणश्च तुभ्यम् यस्योवर्षंश्च सम् अकम् इन्द्र । अभि-
षयणश्चर्षदैः गोभिः सह । तम् आगत्य शोभतमनाः दर्शनीयः पाहि, स्वान् मार्गान्
प्रजानन् तान् अनु जागत्य विद्वान् पाहि इति ॥ ८ ॥

याँ आर्मजो मरुत इन्द्र सोमे ये त्वामवर्धन् अभवन् गुणस्ते ।
तेभिरेतं सजोषां वावशानोऽग्नेः पिव जिह्वया सोममिन्द्र ॥ ९ ॥

यान् । आ । अर्मजः । मरुतः । इन्द्र । सोमे । ये । त्वाम् । अवर्धन् । अभवन् । गुणः । ते ।
तेभिः । एतम् । सुऽजोषाः । वावशानः । अग्नेः । पिव । जिह्वया । सोमम् । इन्द्र ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'त्वम् इन्द्र । सोमे वाग् मरुतः पितृभिः कृतवानसि, ये च त्वाम् अवर्धयन्, ये च ते
गणः अभवन्, तेभिः संहितः एतम् सोमे कामयमानः अग्नेः जिह्वया पिव सोमम् इन्द्र ।' ॥ ९ ॥

इन्द्र पिव स्वधया चित् सुतस्त्राग्नेर्वा पाहि जिह्वया यजत्र ।
अश्वयोर्वा प्रयतं शक्र हस्ताद्दोतुर्वा यज्ञं द्विषो जुपस्व ॥ १० ॥

इन्द्र । पिव । स्वधया । चित् । सुतस्य । अग्नेः । वा । पाहि । जिह्वया । यजत्र ।
अश्वयोः । वा । प्रयतम् । शक्र । हस्तात् । दोतुः । वा । यज्ञम् । द्विषोः । जुपस्व ॥ १० ॥

वेङ्कट० इन्द्र । पिव बलेन अभिपुलं सोमम्, अथवा हुतं सोमम् अग्नेः जिह्वया सेवस्व हे यजत्र ।
अथवा शक्र ! होमार्पम् आत्तम् अश्वयोः हस्तात् एव पिव । अथवा द्विषः दानं वाज्वान्ते होतुः
सेवस्व ॥ १० ॥

शुने हुवेम मधवानिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमृगमृतये समत्सु व्रन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मधवानिन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृतमम् । वाजसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । कृतये । समत्सु । व्रन्तम् । वृत्राणि । समुज्जितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अ ३, ३०, २२. २. ॥ ११ ॥

*इति तृतीयाहके द्वितीयाध्यायेऽष्टादशो बर्गः ॥

१. नास्ति सूको. २-२. नास्ति वि' अ'. िनः क लपे. † तैः क. ३. नास्ति वि' अ'
क लपे. ४. 'मार्गं वि' लपे. ५. वाज्वन्ते वि' क लपे. ६. होतृणां सूको ७-८. नास्ति सूको.

[३६]

विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, इक्ष्वाक्यो घोर आश्रितसः । इन्द्रो देवता । विश्वत् कन्दः ।

इमाम् पु प्रभृतिं सातये धाः शश्वच्छश्वदूतिभिर्पदिमानः ।

सुतेसुते वावृषे वर्षेनेभिर्षः कर्मभिर्महाद्रिः सुश्रुतो भूत् ॥ १ ॥

इमाम् । ॐ इति । सु । प्रभृतिम् । सातये । धाः । शश्वत्ऽश्वत् । उतिऽभिः । पदिमानः ।

सुतेऽसुते । वावृषे । वर्षेनेभिः । षः । कर्मऽभिः । महाद्रिः । सुऽश्रुतः । भूत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० इमाम् त्वदीयां धनस्य प्रभृतिम् प्रदानम्^१ अस्मान् सुश्रुतिबेहि भक्त्याच निरयं^२ मरुद्रिः सह अस्मान् प्रत्यागच्छन् । अथ परोक्षः । सुतेसुते वावृषे^३ इन्द्रो वर्षेपिदुभिः^४, षः इन्द्रः कर्मभिः महाद्रिः जगति^५ विश्रुतः अभवदिति ॥ १ ॥

इन्द्राय सोमाः प्रदितो विद्वाना ऋभुर्येभिर्वृषपत्रा विहायाः ।

प्रयुम्यमानान् प्रति पू गृभायेन्द्र पिव वृषधृतस्य वृष्णाः ॥ २ ॥

इन्द्राय । सोमाः । प्रऽदितः । विद्वानाः । ऋभुः । येभिः । वृषऽपत्रां । विऽहायाः ।

प्रऽयुम्यमानान् । प्रति । सु । गृभाय । इन्द्र । पिव । वृषऽधृतस्य । वृष्णाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्राय सोमाः पूर्वेष्वप्यदस्तु शायमानाः नवन्ति । मेधाकी यैः पीतैः^१ वृषपत्रा इन्द्रः महान् भवति । प्रदीयमानान् तान् इन्द्र ! सुश्रुतिं प्रति गृहाण । इन्द्र ! पिव अश्वयुष्णा अग्नीं प्रक्षिप्तं वृषणं सोममिति ॥ २ ॥

पिवा वर्षेस्व तव धा सुतासु इन्द्र सोमांसः प्रथमा उतेमे ।

यथापिबः पूर्याँ इन्द्र सोमाँ एवा पाहि पन्वो अद्या नवीयान् ॥ ३ ॥

पिव । वर्षेस्व । तव । सु । सुतासः । इन्द्र । सोमांसः । प्रथमाः । उते । उतेमे ।

यथा । अपिबः । पूर्याँ । इन्द्र । सोमान् । एव । पाहि । पन्वः । अद्या । नवीयान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पिवं सोमान्, वर्षेस्व च तैः । तव एव लल्लु सुताः इन्द्र ! सोमाः पूर्वं भवन्ति, अपि च अग्नी सम्प्रतितनाः । यतः त्वम् यथा अपिबः पुरातनाद् इन्द्र ! सोमान्, एवम् पिब स्तोतव्यः अद्यतनापि नचत्तः ॥ ३ ॥

महो अमत्रो वृजने विरुण्युग्रं शर्वः पत्यते धृष्णवोर्जः ।

नाह विव्याच प्रथिवी जनेनं यत् सोमांसो हर्यश्नुमर्मन्दन् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि' अ' क. ३. नस्य छपे. ४. नास्ति वि' छपे. ५-५. इन्द्रवर्षे' वि' अ' क. ६-६. मम भवदिति वि' अ'. ७. पीतैः वि'. ८-८. नास्ति वि'. † नास्ति छपे. ९. नास्ति वि'.

महान् । अमंत्रः । वृजने । विरुषी । उग्रम् । शर्वः । पत्यते । धृष्यु । ओजः ।
न । जह । विन्धात्र । पृथिवी । चन । एनाम् । यत् । सोमासः । हरिऽअश्वन् । अमन्दन् ॥३॥

वेङ्कट० 'महनीयो महान्' (३, १३), 'अमत्रोऽमात्रः' (६, २३), इति यास्कः । स्तुतिः
विरुषं महान् विरुषो युजे स्तोतव्यः । उग्रणी धर्षणशीलम् अस्व ओजः प्रादुर्णां बलस्य
ईष्टे । न एव पृथिवी अपि एनाम् व्यासवती, यदा पीताः सोमाः ह्येषाम् अमन्दन् । तथा
भूम्या अपि महानासीदिति ॥ ३ ॥

महो उग्रो वावृषे वीर्याय समाचक्रे वृषभः कार्ष्णेन ।
इन्द्रो भगो वाजदा अस्पु गावः प्र जायन्ते दक्षिणा अस्य पूर्वीः ॥ ५ ॥

महान् । उग्रः । ववृषे । वीर्याय । सुगऽआचक्रे । वृषभः । कार्ष्णेन ।
इन्द्रः । भगोः । वाजऽदाः । अस्पु । गावः । प्र । जायन्ते । दक्षिणाः । अस्य । पूर्वीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० महान् उदग्रणीः वृद्ध आसीत् वीर्यकरणाय । सोऽयम् स्तोतृणां स्तोत्रेण^१ समाभिमुखीकृषते ।
सोऽयम्^२ इन्द्रः भजनीयः अहस्य दाया । अस्म स्वमृताः गावः विपन्ते । तथा अस्य सनुत्येभ्यो
वृषाः दक्षिणाः प्रजाभिः प्र जायन्ते बद्धरः ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयादके द्वितीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः^२ ॥

प्र यत् सिन्धवः प्रसवं यथायन्नापः समुद्रं रुरुषेव जग्मुः ।
अतश्चिदिन्द्रः सदर्सो वरीयान् यदी सोमः पृणति दुग्धो अंशुः ॥ ६ ॥

प्र । यत् । सिन्धवः । प्रऽसुवम् । यथो । आयन् । आपः । समुद्रम् । रुरुषेव । जग्मुः ।
अतः । चित् । इन्द्रः । सदर्सः । वरीयान् । यत् । ईम् । सोमः । पृणति । दुग्धः । अंशुः ॥६॥

वेङ्कट० अस्मिन् काले येन प्रकारेण नद्यः इन्द्रस्य अनुज्ञाम् प्र आयन्, तस्मिन् काले तेन प्रकारेण
आपः समुद्रम् विस्तारणाः रथमार्गाः इव गच्छन्ति । अस्मात् कारणात् इन्द्रः स्वस्थानात् अन्त-
रिक्षान् अपि उत्तरः । यत् एनम् सोमः पूरयति दुग्धः अंशुः । अत्र यास्कः—'अंशुः
दमष्टमामो भवति' (२, ५) इति ॥ ६ ॥

समुद्रेण सिन्धवो यार्दमाना इन्द्राय सोमं सुषुतं भरन्तः ।
अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरित्रैर्मध्वैः पुनन्ति धारया पवित्रैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सिन्धवः । यार्दमानाः । इन्द्राय । सोमम् । सुऽसुतम् । भरन्तः ।
अंशुम् । दुहन्ति । हस्तिनः । भरित्रैः । मध्वैः । पुनन्ति । धारया । पवित्रैः ॥ ७ ॥

१-१. 'सोऽमात्रः इ' ; 'सोऽमात्रः वि' लपं. २. नास्ति वि'. ३. नास्ति अ'. ४. इति इव सोमम्
वि'; सोममिति अ'; सोमम् वि' ल लपं. ५-५. नास्ति सूको.

वेङ्कट० द्रोगकवशेन^१ भावः सङ्गच्छमानाः इन्द्राय सोमम् सुन्द्वभितुषम्^२ सममरत्^३ । तथा अंशुम् पुनरिति इत्युपचया अन्वयार्थः सोमसममरणसाधनैः । मधुनि पुनरिति धारया इशापविशेद्वेति ॥ ७ ॥

हुदाइव कुक्षयः सोमधानाः सर्भी विव्याचु सर्वना पुरुषिण ।

अन्ना यदिन्द्रः प्रथमा व्याशं वृत्रं जघुन्वाँ अचृणीतु सोमम् ॥ ८ ॥

हुदाःइव । कुक्षयः । सोमधानाः । सम । ईमिति । विव्याचु । सर्वना । पुरुषिण ।

अन्नो । यत् । इन्द्रः । प्रथमा । वि । आशं । वृत्रम् । जघुन्वान् । अचृणीतु । सोमम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हुदाः इव इन्द्रस्य जटावक्राणाः सोमाधाराः । सम् म्याप्नोति बहुनि सवनामि । ईम् इति पूरणम् । मन्त्यलोपवृत्तान्दसः । अन्नानि विविधानि पुरातनानि वृत्रवधात् पूरे यस्यात् इन्द्रः विविधम् अन्नात् । अन्न इत्यम् अचृणीत् । 'द्वेषेभ्यः सोमन् पूर्व' वृत्तयानिति ॥ ८ ॥

आ तू मरु माकिरितत् परिं छाद् विन्ना द्वि त्वा वसुपतिं वसूनाम् ।

इन्द्र यत् ते माहितं दत्रमस्तपस्मभ्यं तद्वर्षश्च प्र यन्धि ॥ ९ ॥

आ । तु । मरु । नाकिः । एतत् । परिं । स्यात् । विन्न । हि । त्वा । वसुपतिम् । वसूनाम् ।

इन्द्रं । यत् । ते । माहितम् । दत्रम् । अस्ति । अस्मभ्यम् । तत् । हरिऽअश्च । प्र । यन्धि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आ भर धने क्षिप्रमस्मभ्यं दातुम् । मा कश्चित् त्वया हीपमानम् एतत् निरुणु । जानीमः हि त्वाम् बहुपतिम् वसूनाम् । तथा सति इन्द्र! नत् तव एजगीयं देवधनम् अस्ति, 'हे देवस्य!' तत् अस्मभ्यम् प्र यच्छेति ॥ ९ ॥

अस्मे प्र यन्धि मघवन्न्जीषिभिन्द्रं रायो विश्ववारस्य भूरः ।

अस्मे शतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छवेत इन्द्र शिप्रिन् ॥ १० ॥

अस्मे इति । प्र । यन्धि । मघवन् । ऋजीषिन् । इन्द्रं । रायः । विश्ववारस्य । भूरः ।

अस्मे इति । शतम् । शरदोः । जीवसे । धाः । अस्मे इति । वीरान् । शरवतः । इन्द्र । शिप्रिन् ॥

वेङ्कट० आहिरसो^४ धोर एतां^५ ददशं । अस्मभ्यं प्रयच्छ धनम्! तृतीयसवनान्पश्चात् ऋजीषवन्! इन्द्र! सर्वैवेरगीयं भूरि धनम् । तथाऽस्मभ्यं जीवनायम् शतम् शरदः प्रयच्छ अस्मभ्यम् वीरान् च बहुन् इन्द्र! शिप्रिन् । ॥ १० ॥

१. 'मशक्रेण छ. २. मुदितम् वि' अ'. ३. समरत् सूको. ४-५. 'वेभ्यः...व वि' अ'.
६-७. नासित वि' अ'. ८. माङ्गलो सूको. ९. एव वि' छपे. १०-११. मुदितम् वि' अ'.
१२. वाचते वि' छपे.

शुनं हुवेम मधवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृत्तमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूर्तये समत्सु प्रन्तं वृत्राणि संजितं धर्मानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मधवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृत्तम् । वाजसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊर्तये । समत्सु । प्रन्तम् । वृत्राणि । समुज्जितम् । धर्मानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अ. ३. ३०, २२ प. ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके त्रिविधाभ्यामे विंशो वर्गः' ॥

[३७]

'विश्वामित्रो गायत्रिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, एकादशी अनुष्टुप् ।

वारिंहत्याय शर्वसे पृतनाषाहाय च । इन्द्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

वारिंहत्याय । शर्वसे । पृतनाऽसहाय । च । इन्द्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥ १ ॥

वेङ्कट० वारिंहत्याय शत्रुहन्निमित्ताय सेनाभिवन्निमित्ताय च । ब्रह्मण्य तदस्माकं यथा स्यादित्येवम्
इन्द्र । त्वाम् । आ वर्तयामः ॥ १ ॥

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो । इन्द्रं कृण्वन्तु वाघतः ॥ २ ॥

अर्वाचीनम् । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्रं । कृण्वन्तु । वाघतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अभिमुखं सुन्दु हण्वन्तु तत्र मनः चक्षुः च हे बहुप्रण इन्द्र । वाघतः कृत्विकः ॥ २ ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गाभिरीमहे । इन्द्राभिमातिपाद्यै ॥ ३ ॥

नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः । गीऽभिः । ईमहे । इन्द्रं । अभिमातिऽस्तौ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे शतक्रतो इन्द्र । शक्रपुरुहुतेत्यादीनि तत्र नामानि सर्वोभिः स्तुतिभिः अभिमातीनां सहनतिमितं
पाषामहे ॥ ३ ॥

पुरुष्टुतस्य धार्माभिः श्रुतेन महयामसि । इन्द्रस्य चर्षणिधृतः ॥ ४ ॥

पुरुऽस्तुतस्य । धार्माभिः । श्रुतेन । महयामसि । इन्द्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥

१-३. नास्ति सूको. २. नास्ति वि' अ'. ३. तंभाऽस्तौ वि' अ'. ४. ...सुते वि' अ'.
५. नास्ति सूको. ६. गाभीनां वि' अ'. ७. *हे नेन्दु चक्षु इत्याय शत्रुहन्ता शत्रुहन्तुमिति वि'; *हे
नेन्द्र...नेऽपि तर्हि नामानुचरन्त इतीत्यनुचरिति वि' अ'; *हे नेष्टुता वा आहृत्वा च शत्रुहन्त शत्रुहन्तुमिति अर्थ.

वेङ्कट० बहुस्तुतस्य पृथक्संज्ञासंज्ञितैः शतेन धामभिः^१ तनुभिः^२ पूर्वां कुर्मो वचम् शीतितैः इन्द्रस्य मनुष्यवतः^३ ॥ ४ ॥

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे पुरुहुतस्युषं जुवे । भरेषु वाजसातये ॥ ५ ॥

इन्द्रम् । वृत्राय । हन्तवे । पुरुहुतम् । उप । जुवे । भरेषु । वाजसातये ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् 'वपद्रवस्य हननाय' बहुभिराहुतम् उप रतीमि सह्यामेषु सङ्गभवताय ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये एकविंशो वर्मः ॥

वाजेषु सासहिर्भेव त्वामीमहे शतक्रतो । इन्द्रं वृत्राय हन्तवे ॥ ६ ॥

वाजेषु । सासहिः । भव । त्वाम् । ईमहे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्रं । वृत्राय । हन्तवे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सह्यामेषु अभिधविता भव, त्वाम् वाचामहे हे शतकर्मन् इन्द्र । शतं हन्तुम् ॥ ६ ॥

द्युमेषु पृतनाज्ये पृतसुतर्षु श्रवःसु च । इन्द्र साक्ष्वाभिमातिषु ॥ ७ ॥

द्युमेषु । पृतनाज्ये । पृतसुतर्षु । श्रवःसु । च । इन्द्रं । साक्ष्व । अभिमातिषु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० मन्त्रेषु पृतनाज्ये, 'पृतनाज्यम्' (निघ २, १०) इति सह्याभनाम, सेनाविषयेषु वरणेषु कीर्तिषु सक्तो भव इन्द्र !, ये च त्वानभिमन्वन्ते तेषु चेति ॥ ७ ॥

शुभिनन्तमं न ऊतये द्युस्निनं पाहि जागृविम् । इन्द्र सोमं शतक्रतो ॥ ८ ॥

शुभिन्ऽन्तमम् । नः । ऊतये । द्युस्निनम् । पाहि । जागृविम् । इन्द्रं । सोमम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥

वेङ्कट० बलवत्तमम् अस्माकं रक्षणाय वनाद्यज्युक्तं पिब प्रागरणशौलम् बद्भूतरसम् इन्द्र । सोमम् शतकर्मन् ॥ ८ ॥

इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पृञ्चसु । इन्द्र तानि तु आ वृणे ॥ ९ ॥

इन्द्रियाणि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । या । ते । जनेषु । पृञ्चसु । इन्द्रं । तानि । ते । आ । वृणे ॥

वेङ्कट० निपादपञ्चमेषु चतुषु वर्णेषु यानि स्वया दीयन्ते बलानि स्तोत्रेषु, 'अथवा तत्रास्य' बलानि व्यासक्तानि' तिष्ठन्ति, इन्द्र ! त्वदीयानि सर्वाण्येव तानि अहम् आ वृणे इति ॥ ९ ॥

अगन्निन्द्र अर्वां मृद्दु द्युसं दधिष्व दुष्टरम् । उत् ते द्युषमं तिरामसि ॥ १० ॥

१. नास्ति सूको.

२. तनुभिः वि' अ.

३. 'स्यस्य पुतः सूको.

४-५. उप...स्य वि' अ.

५-५. नास्ति सूको.

६. नास्ति वि' अ.

७. नास्ति वि' अ.

८. वनाद्यु' वि' अ.

९-९. कुटिलम् वि' अ.

१०. नास्ति वि' अ.

अगन् । इन्द्र । अश्वः । बृहत् । बुधम् । दधिष्णु । दुस्तरम् । उत । ते । शुष्मम् । तिरामसि ॥ १० ॥

वेङ्कट० आगतम् इन्द्र । बृहत् अश्वम् घोटमसाभनम्, तज्जले चारम् । सन्तुभिः 'दुष्टम् वर्षामः' तत्र बले सोमेन ॥ १० ॥

अर्वावर्तो न आ गृह्यथो शक्र परावर्तः । उ लोको यस्ते अद्रिन् इन्द्रेह तत् आ गृहि ॥ ११ ॥

अर्वाऽवर्तः । नः । आ । गृहि । अथो इति । शक्र । पराऽवर्तः ।

ऊँ इति । लोकः । यः । ते । अद्रिऽवः । इन्द्र । इह । ततः । आ । गृहि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आसन्नात् देशात् अस्मान् आ गच्छ, अथि च शक्र । पूरात् । किं बहुना । अथ तत्र स्थानम् इन्द्र । इह ततः आ गच्छ ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाह्नके द्वितीयाध्याये द्वाविंशो वर्तः' ॥

[३८]

'प्रजापतिः वैश्वामित्रो वाच्यो वा अथिः, ताबुभावपि वा, विश्वामित्रो वाचिनो वा ।

इन्द्रो देवता । त्रिन्दुम् छन्दः' ।

अभि तष्टैव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।

अभि प्रियाणि मर्मेशत् पराणि कर्वादिच्छामि सन्दर्शे सुमेधाः ॥ १ ॥

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषाम् । अत्यैः । न । वाजी । सुधुरः । जिहानः ।

अभि । प्रियाणि । मर्मेशत् । पराणि । कर्वादि । इच्छामि । सन्दर्शे । सुमेधाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रजापतिर्वैश्वामित्रो वाच्यो वा । यथा तथा काष्ठं संस्करोति, एवं त्वं स्तोतः! तत्र बुद्धिम् इन्द्रस्तवार्यम् अनिदीपय तीक्ष्णो कुरु, अतनवीलः अथव इव सुप्तु भूर्बहनक्षमः पन्थानं गच्छन् । सोऽपि तीक्ष्णबुद्धिर्भवति समनाय । अथ तथा करोमीति वदति — अभि प्रियाणि इति । इन्द्रस्य प्रियतमानि उत्तमानि कर्माणि स्तोतुं बुद्ध्या विमृशन् कर्तुं अनिगच्छामि सन्दर्शनाय प्राज्ञः । 'ये वै ते न आशयः पूर्वे प्रेतास्ते वै कवयः' (ऐवा ६, २०) इत्युक्तमिति ॥ १ ॥

इनोत् पृच्छ जनिमा कर्वाीनां मनोऽधृतः सुकृतस्तक्षत् धाम् ।

इमा उ ते प्रण्योऽु वर्षमाना मनोवाता अथ नु धर्मीणि ग्मन् ॥ २ ॥

इना । उत । पृच्छ । जनिम । कर्वाीनाम् । मनःऽधृतः । सुकृतः । तक्षत् । धाम् ।

इमाः । ऊँ इति । ते । प्रण्यैः । वर्षमानाः । मनःऽवाताः । अथ । नु । धर्मीणि । ग्मन् ॥ २ ॥

१. अथरूपे.

२. तापय अ' वि'.

३-२. बुद्धिम् वि' अ'.

४-४. नास्ति सूको.

५. वैश्वामित्रः वि' अ'.

६. स्तोतुः वि' अ' रूपे.

वेङ्कट० अथि च देवानीश्वरान् पृच्छ पूर्वेषां प्रेतानाम् कवीतम् जन्मानि । मनसो धारयितारः
शोभनकर्मणः कर्तारः देवाः शुक्रोक्तम् कृतवन्तः, कवयश्च प्रेतारतश्च वर्तन्ते । इमाः स्मृतयः
खदीयाः इन्द्रं प्रति प्रणीयमानाः तर्धनानाः भवन्ति । अथै श्रवणार्थं मनःसदृशगतयः स्वी
धारयितुम् क्षिप्रम् भागताः । तान् पृच्छति ॥ २ ॥

नि श्रीमिदन् गुह्या दधाना उत क्षत्राय रोदसी समञ्जन् ।

सं मात्राभिर्मिरे येसुर्वी अन्तर्मही समृते धार्यसे धुः ॥ ३ ॥

नि । सीन् । इत् । अत्रे । गुह्या । दधानाः । उत । क्षत्राय । रोदसी इति । सन् । अञ्जन् ।
सन् । मात्राभिः । मिरे । येसुः । उर्वी इति । अन्तः । मही इति । समृते इति समञ्जते । धार्यसे ।
धुरिति धुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् लोके सर्वत एव दुर्नित्यकारणानि नानानातीवकाभिः कर्मणि कुर्वन्तः अपि
च प्राणिनां मनसि चावापृच्छिमी सम् अत्रन् इत्येतराच्छिष्टं अकुर्वन् । 'भूमिं पर्वणां जित्वा नित्यं
जित्वा नित्यं' (अ. १, १६४, ५१) इति तथा कृतवन्त इत्यर्थः । इत्यनानाभिः मात्राभिः
प्रमाणैः धां च पृथिवी च निर्मितवन्तः, तथाऽप्यञ्जन्, धमने धारणम्, विस्तीर्णैः, तथा
महती सङ्गते चावापृच्छिमी अन्तरिक्षेण अन्तः दधुः सर्वेषां धारणार्थमिति ॥ ३ ॥

आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषच्छ्रियो वसानधरति स्वरोचिः ।

महत् तद् वृष्णो असुरस्य नामा विश्वरूपो असृतानि तस्थौ ॥ ४ ॥

आतिष्ठन्तम् । परि । विश्वे । अभूषन् । श्रियोः । वसानः । धरति । स्वरोचिः ।
महत् । तत् । वृष्णः । असुरस्य । नाम । आ । विश्वरूपः । असृतानि । तस्थौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हवीषि प्रत्यागच्छन्तम् इन्द्रम् विधे देवाः परितः भवन्ति । अथार्थं शोभाः वरातः पश्ये
प्रति गच्छति स्वहीसिः । महत् तद् इवम् इन्द्रस्य मनुष्यान् प्रति तमनम् आगतमम्
शक्यतः, सोऽस्य विदवत्पः श्रेष्ठे सोमात् आ विद्यति ॥ ४ ॥

असूत पूर्वो वृषभो ज्यायानिमा अस्य शुरुर्धः सन्ति पूर्वीः ।

दित्रो नपाता विद्वथस्य धीभिः क्षत्रं राजाना प्रदिवो दधारे ॥ ५ ॥

असूत । पूर्वः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । शुरुर्धः । सन्ति । पूर्वीः ।
दित्रैः । नपाता । विद्वथस्य । धीभिः । क्षत्रम् । राजाना । प्रदिवैः । दधारे इति ॥ ५ ॥

१. 'धीभिः वि' अ'. २. तद् ऊर्ध्वः नास्ति विः अ' अ'. ३. तान् प्रति वि' ऊर्ध्व. ४. नास्ति
वि' ऊर्ध्व. ५. नास्ति वि' अ'. ६. धारणे च अ' क. ७. 'धीभिः सूको ८. पत्त वि' अ'.
९. गमनम् सूको. १०. नास्ति सूको.

वेङ्कट० असुत पूर्वः कामानां वर्धिता वृद्धतरः उदकानीमानि । अत्र्य शुचो^१ रोषमिष्यः पूर्वयः आपः सन्ति । दिवः उदितौ ! इन्द्रावरुणौ ! यज्ञस्य कर्मभिरान्प्रायितौ पुराणम् ब्रह्म भारभेषे ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोविंशो वर्मः । ॥

श्रीणि राजाना विदधे पुरुणि परि विश्वानि भूपधुः सदांसि ।

अर्पश्यमत्र मनसा जगन्वान् व्रते गन्धर्वा अपि वायुकेशान् ॥ ६ ॥

श्रीणि । राजाना । विदधे । पुरुणि । परि । विश्वानि । भूपधुः । सदांसि ।

अर्पश्यम् । अत्र । मनसा । जगन्वान् । व्रते । गन्धर्वान् । अपि । वायुकेशान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे राजानो ! यज्ञे श्रीणि बहुपञ्चविधस्यैवाद् बहुसंख्यानि सधनानि परिभवधः, तथा विश्वानि च सदांसि । किञ्च^२ अर्पश्यम् एषु सदःसु मनसा जगन्वान् मनस्तत्र प्रवेशयन् यज्ञे गन्धर्वान् स्तोतृन् अपि वायुकेशान् नामेति ॥ ६ ॥

तदिन्वस्व वृषभस्य धेनोरा नामभिर्मभिरे सकर्म्यं गोः ।

अन्यदंन्यदसुर्यै^३ वसाना नि मायिनो ममिरे रूपमस्मिन् ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामभिः । ममिरे । सकर्म्यम् । गोः ।

अन्यत् । अन्यत् । असुर्यम् । वसानाः । नि । मायिनः । ममिरे । रूपम् । अस्मिन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तत् अस्य वर्धितुः प्रीणयितुः तमनशीलस्य सुदनिमित्तमिन्द्रियं स्तोतारः उच्चरितैः नामभिः अभिमुखम् कुर्वन्ति । तथा अन्यदन्यात् तानाधिभस्म असुराणां स्वभूतत् रूपम् भीषणम् भाष्यादवन्तः माषायुक्ता असुराः अस्मिन् इन्द्रे विमितं कुर्वन्ति^४ विनाशयन्ति ॥ ७ ॥

तदिन्वस्व सवितुर्नर्किमे हिरण्ययीममतिं यामर्शिथ्रेत् ।

आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अर्पान् योषा जनिमानि ववे ॥ ८ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । सवितुः । नर्किः । मे । हिरण्ययीम् । अमतिम् । याम् । अर्शिथ्रेत् ।

आ । सुष्टुती । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वमऽन्वे । अर्पिऽइव । योषा । जनिमानि । ववे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तत् अस्य प्रेरयित् रूपम् न मीषते केनचिदपि, हिरण्यवर्णं यद् रूपम् असावाभवति ।
^५किञ्च यः^५ सुष्टुत्या विश्वयापिन्वो चावापृथिव्यौ अपि आ वृणोति, यथा जनयित्री स्त्री जातान्य-
पत्यानि ॥ ८ ॥

१. 'वका मा हि वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. वृदितम् वि' अ'.

५. इति वि' लपे. ६. नास्ति वि' लपे. ७-७. नास्ति वि' अ'.

युवं प्रत्नस्य साधयो महो यद् देवीं स्वस्तिः परिं षः स्यात्तम् ।
गोपाजिह्वस्य तस्थुषो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥ ९ ॥

युवम् । प्रत्नस्य । साधुषः । महः । यद् । देवीं । स्वस्तिः । परिं । षः । स्यात्तम् ।
गोपाजिह्वस्य । तस्थुषः । विरूपा । विश्वे । पश्यन्ति । मायिनः । कृतानि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० युवामिन्द्रावरुणी पुराणस्य मम तद्धनं साधयतम्, यत् महतः भयस्याद्वयत्* । 'अस्मानपि
परितः भवतम् । गोप्योऽं स्तोत्रेषां यस्य वाम्' भवति घनप्रदानाद् तस्य स्थिरस्य ज्ञानाविधानि
कर्माणि सर्वे पश्यन्ति प्रजावन्तः । सुकमिदमनिरुक्तम्* । वृद्धैः सह चिन्त्यमिति* ॥ ९ ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूर्तये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ १० ॥

शुनम् । हुवेम । मघवान् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृतमम् । वाजसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । कूर्तये । समत्सु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । समञ्जितम् । धनानाम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० अ. ३, १०, १३ द. ॥ १० ॥

इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये ऋषिर्बिशो बरीः ।

[३९]

विश्वामित्रो मायिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

इन्द्रं मतिर्दृष्ट आ वृच्यमानाञ्छ्रुत्वा पतिं स्तोमं तद्या जिगाति ।
या जागृविर्विदये शस्यमानेन्द्र यत् ते जायते विद्धि तस्य ॥ १ ॥

इन्द्रम् । मतिः । दृष्टः । आ । वृच्यमाना । अञ्छ्रुत्वा । पतिम् । स्तोमं । तद्या । जिगाति ।
या । जागृविः । विदये । शस्यमाना । इन्द्रं । यत् । ते । जायते । विद्धि । तस्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः* । इन्द्रम् स्तुतिः मदीयाद् हृदयाद् मयोच्यमाना स्तोत्रियासंख्याभिः संस्कृता
स्वामिनम् अग्नि गच्छति, वा स्तुतिः इन्द्रोद्धोधनाय जागर्ति यत्ते शस्यमाना । तथा "सति
हे इन्द्र । यत्" स्वस्यै वचः* असः जायते, तद् विद्धि* ॥ १ ॥

१. नास्ति विं लपे. २. नास्ति विं. ३-३. नास्ति लपे. † गोक्तिः सूको. ४. नास्ति
विं लपे. ५. मृच्यमानं विं लपे. ६. नास्ति विं अं ल. ७-७. नास्ति सूको. ८. नास्ति विं.
९. संस्तुता विं लपे. १०-१०. नास्ति विं अं. † नास्ति विं. ११. नास्ति अं.

दिवश्चिदा पूर्वा जायमाना वि जागृविदिधे शस्यमाना ।

भद्रा वस्त्राण्यर्जुना वसाना सेवस्मे संनजा पित्र्या धीः ॥ २ ॥

दिवः । चित् । आ । पूर्वा । जायमाना । वि । जागृविः । दिधे । शस्यमाना ।

भद्रा । वस्त्राणि । अर्जुना । वसाना । सा । इयम् । अस्मे इति । संनजा । पित्र्या । धीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शुक्रोकात् उदीयमाना पुरातनी आगरणशीला यज्ञे शस्यमाना कल्पाणानि शुक्रानि वस्त्राणि वसाना विभवति । सा इयम् अस्माकम् क्रमादागतत्वात् पुरातनी भवति धीः इति वाचमाद् 'यद्भि मनसा वायति तद्वाचा वदति' इति ब्राह्मणम् इति ॥ २ ॥

यमा चिदत्र यमस्रंस्रत जिह्वाया अग्रं पतदा अस्यात् ।

वर्षेपि जाता मिथुना संचेते तमोहना तर्पुपो बुध्न एता ॥ ३ ॥

यमा । चित् । अत्र । यमऽसुः । असुत् । जिह्वायाः । अग्रम् । पतत् । आ । हि । अस्यात् ।

वर्षेपि । जाता । मिथुना । संचेते इति । तमऽहना । तर्पुपः । बुध्ने । आऽइता ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य विवस्वतश्च स्तुतिमेतां मन्यते । अदितेऽङ्गैः पुत्रावजायेताम्, तत्रैक इन्द्रोऽपरो विवस्वानिति । अपरं मतम्—यमसुः बुद्धिः यमो अज्ञतयम् वाचं च मनश्च । तत्र जिह्वायाः अग्रम् चलनस्वभावम् वाग् आ तिष्ठति हि । ताविमौ मनुष्याणां शरीराणि जातौ मिथुनी सेवेते ज्योतीरूपौ तमसो हन्तारौ, 'मनोज्वोतिः' (माश १४,६,९,११) 'वाग्ज्वोतिः' (माश १४,७,१,५) इति ब्राह्मणम्, बलस्य मूलम् आगताविति । केचिदिन्द्रावरुणयोः स्तुतिमेतां मन्यन्त इति ॥ ३ ॥

नकिरेषां निन्दिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोषु योधाः ।

इन्द्र एषां दंहिता माहिनावानुद् गोत्राणि ससृजे दंसनावान् ॥ ४ ॥

नकिः । एषाम् । निन्दिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकम् । पितरः । गोषु । योधाः ।

इन्द्रः । एषाम् । दंहिता । माहिनाऽवान् । उत । गोत्राणि । ससृजे । दंसनाऽवान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० न कश्चिदस्ति एषाम् निन्दकः मनुष्येषु सुकर्मणाम् । ये सर्वेषाम् अस्माकम् पितृन्ता अक्रिंसः पाणिभिरपहृतापुं गोषु तदर्थं योद्धारः । इन्द्रः एषाम् अक्रिंसान् अपोद्धारकः पूजायान् गवामाधारणान् मेधात् तज्जेण उत ससृजे कर्मणा इति ॥ ४ ॥

१. युदितम् विं अं. २. वाचां विं. ३. 'मिनां विं' क कर्ष. ४. दितेऽङ्गैः दो विं अं; ति दो दो विं; दो दो रूपे; दितेऽङ्गैः क. ५. इन्द्रो मूको. ६. अजायत मूको. ७. ससृजे विं. ८. 'हतेषु मूको. ९. नास्ति विं अं. १०. 'मातरणा विं अं. ११. नास्ति रूपे विं क.

सखां ह यत्र सखिभिर्नवगैरभिइवा सत्वाभिर्गा अनुष्मन् ।

स्त्यं तदिन्द्रो दशभिर्दशगैः सूर्यं विवेद तमसि क्षियन्तम् ॥ ५ ॥

सखा । ह । यत्र । सखिभिः । नवैः । अभिः । आ । सत्वाभिः । गाः । अनुष्मन् ।
स्त्यम् । तत् । इन्द्रः । दशभिः । दशैः । सूर्यम् । विवेद । तमसि । क्षियन्तम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सखां कलु बल समानस्यानैः अङ्गिरोभिः युद्वाधैर्माभिगतानुक्तैः अन्यैश्च सत्वाभिः भेदे-
गाः आभिसुख्येनाभवाच्छन् । सायम् तदानीम् इन्द्रः दशसंख्यैः अङ्गिरोभिः सह असुरान् हरवा
तमोहननेन^१ तमात् निवसन्तम्^२ विवेद सूर्यम् इति^३ ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाहके द्वितीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

इन्द्रो मधु संभृतमृत्त्रियायां पृद्धु विवेद शुफवृत्रमे गोः ।

गुहां हितं गुह्यं गूळहमसु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान् ॥ ६ ॥

इन्द्रः । मधु । समः संभृतम् । तृत्त्रियायाम् । पृत्पृत् । विवेद । शुफवृत् । नमै । गोः ।
गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळहम् । अप्सु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणावान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः मधुरसम् गवि संभृतम् पयः विवेद, तत्कारणभूतं पदयुक्तम् शुफवृत्तम् च
धमं लेभे, सबाधम् कृतवान् ममनमित्यर्थः । गुहायाम् निहितम् अत एव गुह्यम् इदकेपु
स्थितमकं स्तोतुः दक्षिणे हस्ते प्रपच्छति देयधनवानिति^४ ॥ ६ ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विज्ञानन्नारे स्याम दुरितादभीकै ।

इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुपस्वेन्द्र पुरुतमस्य कारोः ॥ ७ ॥

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विज्ञानम् । अरे । स्याम् । दुःश्रुतात् । अभीकै ।
इमाः । गिरः । सोमपाः । सोमवृद्ध । जुपस्व । इन्द्र । पुरुतमस्य । कारोः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ज्योतिः । समभक्त नैशस्य तमसः । सकाशात् । विज्ञायमानः । ततो वषं दूरे स्याम दुरितात् ।
सङ्ग्रामे । इमाः स्तुतीः हे सोमस्य पातः सोमेन वृद्ध । सेवस्व हे इन्द्र । यदानीं ग्लपयितुः स्तोतुः^५ ॥ ७ ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अनु ध्यादारे स्याम दुरितस्य भूरः ।

भूरि चिद्वि तुजत मर्यस्य सुपारासो वसवो बर्हणावत् ॥ ८ ॥

ज्योतिः । यज्ञाय । रोदसी इति । अनु । स्यात् । अरे । स्याम् । दुःश्रुतस्य । भूरः ।
भूरि । चिद्वि । हि । तुजतः । मर्यस्य । सुपारासः । वसवः । बर्हणावत् ॥ ८ ॥

१. अन्वेनापच्छन् वि^१ लपे, अन्वेनापच्छन् लः, अन् वि^२ अं. २. तमोऽवनेन अं. ३-३. नास्ति
वि^३ लपे. ४-४. नास्ति नुको. ५-५. नास्ति वि^४ लपे. † देव^५ वि^५ अं ल. ६-६. नास्ति वि^६.
† नास्ति लपे. ‡ नास्ति वि^७ अं ल लपे. § इत्येव वि^८ अं ल लपे; इतिरेव ल प्रस्तावः.

वेङ्कट० हे वसवः। अस्माकं पञ्चकरणार्थं नैशस्य तमसो वाचकं ज्योतिः धावापृथिवी भगु
भयतु। आरे स्वाम तमसा कृतस्य दुरितस्य भूरेः। इन्द्रमित्ये स्तुवतो बहु अपि धनम्
वेवार्ये प्रयच्छतः मर्त्यस्य शोभनपारणा द्यूयम् हे वसवः। धनं प्रयच्छय वृद्धिनादिति ॥ ८ ॥

शुनं हुवेम मुघवान्मिन्द्रमस्मिन् भरे नृत्तमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमृत्ये समत्सु प्रन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ९ ॥

शुनम् । हुवेम । मुघवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृत्तमम् । वाजसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । मृत्ये । समत्सु । प्रन्तम् । वृत्राणि । समजितम् । धनानाम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अ. ३, ३०, ३२ इ. ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षड्विंशो ऋषीः ।

प्राक्यद् द्वितीयमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।

मित्रावरुणयोर्वक्षे मातुर्यस्य समुद्रवः ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताप्राक्यनि तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ।

— ❁ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥



अथ तृतीयाऽष्टके तृतीयोऽध्यायः

वेङ्कट०

'इन्द्र इवा वृषभं वरुं' इवाविक्रियासति माधवः ।
 निपातेष्वेव केषांश्चिद् वृत्तिभेदे प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

निपाता ये विकल्पार्थां ते समुच्चयवाचिनः ।
 ये वा विनिग्रहार्थीषा उपमायांश्च ये तथा ॥ २ ॥

सर्वे ते न प्रयुज्यन्ते ऋषपादादिविति स्थितिः ।
 'इव देवदत्त' इति न हि लोके प्रयुज्यते ॥ ३ ॥

'वा देवदत्त' इति वा तथा वेदे च दृश्यताम् ।
 तन्भेदकारसदृश उकारो दर्शनासथा ॥ ४ ॥

स दृश्यते च पादादाच् 'उ लोकमग्रे कुण्डः' ।
 'उ लोककुण्डमग्रे' 'उ लोककुण्डमद्रिवः' ॥ ५ ॥

'उ लोको वस्ते' अद्रिवस्' ते चावार उदाहृताः ।
 नामी विनिग्रहार्थीषा न शेष्वस्ति विनिग्रहः ॥ ६ ॥

पूरणत्वं च 'नैतेषां न आदौ' सन्ति पूरणाः ।
 उ लोक उच्यते लोकः इति वक्तुं न युज्यते ॥ ७ ॥

शाकल्यो ऋषगृहीषात् तदा नो इति दर्शयेत् ।
 अथाप्युत्तमपर्यायं लोकात् प्राक् पर्यवस्थितम् ॥ ८ ॥

मन्वाग्रहे कान्दिशीकास्तत्र वृद्धेषु निर्णयः ।
 उपमायांश्च मन्वादी यथाशब्दः प्रयुज्यते ॥ ९ ॥

'तथा तदस्तु सोमपाः', 'यया त उडमसृष्टये' ।
 प्रकारवचनः सोऽयं लौकिकाश्च प्रयुज्यते ॥ १० ॥

येन प्रकारेण कृतं तेनास्माकं 'करोत्विति ।
 इव' देवदत्ते' कृतं 'न तु' दृष्टं तथा कश्चित् ॥ ११ ॥

१. अन्तरा* वि लपे. २-२. नास्ति वि* लपे. † अ ५, २, ११. ३. अ ९, ३, ८. ४. अ ८, १५, ४. ५. अ ३, ३७, ११. ६-६. नौपानभ्यादौ वि* लपे. ७. नास्ति वि*. ८. अ २, ३०, १२. ९-९. नास्ति वि* अ*. १०. देवदत्तेन वि* अ* वैकल्य. ११-११. नास्ति वि* लपे.

तस्माद् यथेवौ^१ निष्कार्पाविति सूक्ष्मेक्षिकापराः ।
 प्रयुज्यते यथाशब्दे क्त्वापदमपेक्षितम् ॥ १२ ॥
 उद्गमसीत्यादिकं नैवमिवयोगे^२ प्रयुज्यते ।
 बहुष्वर्थेषु इष्टो नञ्^३ निषेधेऽथ समुच्चये ॥ १३ ॥
 सम्प्रत्यर्थे इवार्थे च पूरणेऽपि च दृश्यते ।
 प्रयुज्यते न वाक्यादावुपमार्थे इति स्थितिः ॥ १४ ॥
 उपमायां निषेधे च दृश्यन्ते बहुवो नञः ।
 तथा^४ समुच्चयार्थीनाः 'अग्निमुष्वा न वर्तेते'^५ ॥ १५ ॥
 'नस्मिन्सुार्कं विश्रुता न'^६, 'होता मनुष्योऽहं न इक्षः'^७ ।
 'अद्वे न विंसे अहपि'^८ सम्प्रत्यर्थे नञे विदुः ॥ १६ ॥
 'अस्मै मीमात्र'^९ च तथा सन्ति चान्येऽपि तादृशाः ।
 'क्त्वा उभोर्दोषि विभ्रते'^{१०} नकारस्तत्र^{११} पूरणः ॥ १७ ॥
 पादादौ^{१२} न प्रयुज्यन्ते द्वि-स्म-चेत्-स्विद्-इ-वै-तवः ।
 कारणं तत्र वाक्यादापर्यस्यैवामनन्वयः ॥ १८ ॥
 पादादावपि सद्भाव^{१३} पूरणानामपीच्छति ।
 वास्को यदाह^{१४}—'नूनं सा'^{१५} नूनमित्येष पूरणः ॥ १९ ॥
 यथा 'न नूनमस्ति'^{१६} इति सम्प्रत्यर्थस्य^{१७} वाचकः ।
 तथैव सम्प्रत्यर्थत्वमत्रापीच्छन्ति केचन ॥ २० ॥
 नुनशब्दः क्षिप्रवचनो वाक्यादावपि दृश्यते ।
 'नू नतो द्रवते'^{१८} इति मध्ये प्रश्नस्य वाचकः ॥ २१ ॥
 निपातानां^{१९} प्रयोगस्य स्थानं ज्ञात्वा न मुञ्चति^{२०} ।
 अतो लोकावसारेण निपातार्थं प्रदर्शयेत् ॥ २२ ॥ इति

१. यथेव वि^१; मयैव अं. २. नैवयोगे वि^२ अं. ३-३. नास्ति वि^३ अं. ४. वर्ते वि^४;
 नास्ति वि^५ अं. ५. अ. १, १०१, ९. ६. अ. १, १६४, ४८. ७. अ. १, ५९, ४. ८. अ. १, ३०, २१.
 ९. अ. १, ५७, ३. १०. अ. ३, १०, ५. ११. नकारस्तत्रा वि^{११} लपे. १२. पादादौ वि^{१२} लपे. १३. यद्-
 भावः वि^{१३} लपे; 'वः वि^{१४} अं ल. १४. अ. १, ६; ७ द. १५. अ. २, १९, २१. १६. अ. १, १७०, १.
 १७. सम्प्रतिप्रत्यर्थस्य वैकल्य. १८. अ. ७, १००, १. १९-१९. प्रयोगानां न मुञ्चति कारावन वैकल्य.
 † नास्ति सूको; जगत् वा ल प्रस्तावः.

[४०]

'विश्वामित्रो गाभिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः ।

इन्द्रं त्वा वृषमं वयं सुते सोमं हवामहे । स पाहि मध्वो अन्वसः ॥ १ ॥

इन्द्रं । त्वा । वृषमम् । वयम् । सुते । सोमं । हवामहे । सः । पाहि । मध्वः । अन्वसः ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । आषा निगदसिद्धा ॥ १ ॥

इन्द्रं ऋतुविदे सुतं सोमं हर्यं पुरुष्टुत । पित्रा वृषस्व तार्त्विपिम् ॥ २ ॥

इन्द्रं । ऋतुऽविदम् । सुतम् । सोमम् । हर्यं । पुरुऽस्तुत । पित्रं । आ । वृषस्व । तार्त्विपिम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्रं । प्रजाया लम्भकम् सुतम् सोमम् इच्छ पुरुष्टुतः, अथ पित्र, अथ च सिद्धस्य तर्पणसमर्थम् ॥ २ ॥

इन्द्र प्र णो धितार्वानं यज्ञं विश्वेभिर्देवेभिः । तिर स्त्वान विशपते ॥ ३ ॥

इन्द्रं । प्र । नः । धितऽर्वानम् । यज्ञम् । विश्वेभिः । देवेभिः । तिर । स्त्वान् । विशपते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रं । वधेय अस्माकम् निदितलोमम् यज्ञम् विश्वेः देवैः सह हे स्तुषमान विनां पते! ॥ ३ ॥

इन्द्र सोमाः सुता इमे तव प्र यन्ति सत्पते । क्षयं चन्द्रासु इन्द्रवः ॥ ४ ॥

इन्द्रं । सोमाः । सुताः । इमे । तव । प्र । यन्ति । सत्ऽपते । क्षयम् । चन्द्रासुः । इन्द्रवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रं । इमे सुताः सोमाः तव अर्थं प्रति गच्छन्ति हे सत्पते! सोमाः हर्षकराः दीप्ताः ॥ ४ ॥

दधिष्वा जठरे सुतं सोमंभिन्द्र वरेण्यम् । तव वृक्षामु इन्द्रवः ॥ ५ ॥

दधिष्वा । जठरे । सुतम् । सोमम् । इन्द्रं । वरेण्यम् । तव । वृक्षासुः । इन्द्रवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रं । स्वापयं जठरे सुतम् सोमम् वरेणीयम् । 'तव भवन्ति' दीप्ताः सोमा इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये प्रथमो वर्गः' ।

गिर्विणः पाहि नः सुतं मधुधाराभिरज्यसे । इन्द्र त्वादातुमिद् यशः ॥ ६ ॥

गिर्विणः । पाहि । नः । सुतम् । मधुधाराभिः । अज्यसे । इन्द्रं । त्वाऽदातम् । इत् । यशः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'हे सोमिः' वननीयः! पित्र नः सुतम् सोमम् । मधुमदस्य सोमस्य धाराभिः स्वम् अज्यसे । इन्द्रं त्वयैव दीपते यज्ञमावानां कीर्तिः, ततस्तां च देहीति ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. यणं ल अयं. ३. अवस्थां विं; वस्था अं. ४-५. तपन्ति विं अं.

५-५. नास्ति विं अं. ६. तर्पणः अं; वरेणीय विं अं. ७. नास्ति विं; कीर्तिः तव विं अं अयं.

अभि वृष्मार्नि वनिन इन्द्रं सचन्ते अक्षिता । प्रीत्वी सोमस्य वावृषे ॥ ७ ॥

अभि । वृष्मार्नि । वनिनीः । इन्द्रम् । सचन्ते । अक्षिता । प्रीत्वी । सोमस्य । वावृषे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वृष्मार्नि 'वृष्मं' योतेतः, वषो वाषे वा' (या. ५. ५) इत्युक्तम्, सोमलक्षणान्वयानि भजनवती वषमाभात् इन्द्रम् अभि सचन्ते अक्षीणानि । ततोऽयं प्रीत्वा सोमम् वषेते ॥ * ॥

अर्वावतो न आ गहि परावतश्च वृत्रहन् । इमा जुपस्व नो गिरः ॥ ८ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । पराऽवतः । च । वृत्रहन् । इमाः । जुपस्व । नः । गिरः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! समीपात् अस्मान् आ गच्छ, दूरस्थः च इतः । अथाऽस्माकम् इमाः स्तुतौः सेवस्व ॥ ८ ॥

यदन्तरा परावतमर्वावते च ह्युसे । इन्द्रेह तत् आ गहि ॥ ९ ॥

यद् । अन्तरा । पराऽवतम् । अर्वाऽवतम् । च । ह्युसे । इन्द्र । इह । ततः । आ । गहि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दूरान्तिकयोः मध्ये वर्तमानस्त्वम् अस्मात् अस्मानिः आहूयसे, ततः इन्द्र ! अत्र आ गच्छ ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाहके तृतीयाध्याये द्वितीयो वर्गः' ।

[४१]

'विश्वामित्रो गाधिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गाधश्री उन्द्रः' ।

आ तू न इन्द्र पृथग्धुवानः सोमपीतये । हरिभ्यां याह्यद्रिवः ॥ १ ॥

आ । तू । नः । इन्द्र । पृथक् । धुवानः । सोमपीतये । हरिभ्याम् । याहि । अद्रिऽतः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ याहि क्षिप्रम् अस्मात् अस्मदभिमुखम् होतृभिर्होतृमानः सोमपानार्थम् अथाभ्याम् वे बज्रिद् ! ॥ १ ॥

सुतो होता न ऋत्विर्यस्तिस्तुरे वहिरानुपक् । अयुञ्जन् प्रातरद्रयः ॥ २ ॥

सुतः । होता । नः । ऋत्विर्यः । तिस्तुरे । वहिः । आनुपक् । अयुञ्जन् । प्रातः । अद्रयः ॥ २ ॥

वेङ्कट० निषण्णः होता अस्माकम्, यागकालः प्रातोः यस्य सः ऋत्विषः । तथा स्तोत्रं च वहिः अनुपकम् । सुक्ताश्चाऽऽसद् प्रातः एव अभिषेकार्थम् प्रावाणः ॥ २ ॥

१. नास्ति सूको.

२. सर्वं वि' अ'.

३-४. स ततः वि' लपे; स ततः वि' अ' ल.

५-४. नास्ति सूको. ५. नास्ति वि' लपे; प्राप्नोति अ'. ६. नास्ति लपे.

इमा ब्रह्म ब्रह्मवाहः क्रियन्त आ बृहिः सीद । वीहि शूर पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

इमा । ब्रह्म । ब्रह्मवाहः । क्रियन्ते । आ । बृहिः । सीद । वीहि । शूर । पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिर्न उद्धते तस्य सम्बोधनम् ब्रह्मवाहः इति । हे महावाहः ! इमानि ब्रह्मणि स्तुतयः क्रियन्ते स्वर्घम् । ततः सीदम् बृहिः आ सीद, अक्षय च शूर । पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

ररन्धि सर्वनेषु ण एषु स्तोमेषु वृत्रहन् । उक्थेध्विन्द्र गिर्विणः ॥ ४ ॥

ररन्धि । सर्वनेषु । नः । एषु । स्तोमेषु । वृत्रहन् । उक्थेधु । इन्द्र । गिर्विणः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० रमस्व सर्वनेषु अन्नाकम् एषु स्तोमेषु वृत्रहन् । अस्त्रेषु च इन्द्र । गीर्भिवन्नीयम् ॥ ४ ॥

मतयः सोमपामुरुं रिहन्ति शर्वसुस्पतिम् । इन्द्रं वृत्सं न मातरः ॥ ५ ॥

मतयः । सोमपामु । उरुम् । रिहन्ति । शर्वसु । पतिम् । इन्द्रम् । कसम् । न । मातरः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्तुतयः सोमपातारम् महान्तम् रिहन्ति बळस्य पतिम् इन्द्रम् कसम् इव मातरः ॥ ५ ॥

इति तृतीयाहके तृतीयाध्याये तृतीयो वर्गः ॥

स मन्दस्वा अन्वसो राधसे तुन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥ ६ ॥

सः । मन्दस्व । हि । अन्वसः । राधसे । तुन्वा । महे । न । स्तोतारम् । निदे । करः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् मन्दस्व अन्वेन महते धनाय शरीरभूतेन स्वोमेन हि । स्तोतारम् च निन्द्याये शत्रुणाम् मा कार्षीः । चलोपस्थात्र सद्वावाद् 'यद्विदुपरं कन्दति' (पा ८, १, ५९) इत्येवं न प्रवर्तते । एवं चात्र हि इति पूरणम् ॥ ६ ॥

वृषमिन्द्र त्वायवो हविष्मन्तो जरामहे । उत त्वमस्मयुर्वसो ॥ ७ ॥

वृषम् । इन्द्र । त्वाऽयवः । हविष्मन्तः । जरामहे । उत । त्वम् । अस्मऽयुः । वसो इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वृषम् इन्द्र । त्वत्कामाः हविष्मन्तः स्तुमः, अपि च त्वम् अपि अस्मत्कामो भव हे वासयितः ! ॥ ७ ॥

मारे अस्मव् वि मुमुक्षो हरिप्रियावाङ् याहि । इन्द्रं स्वधाधो मस्त्रेह ॥ ८ ॥

मा । आरे । अस्मत् । वि । मुमुक्षुः । हरिऽप्रिय । अवाङ् । याहि । इन्द्र । स्वधाऽधुः । मस्त्रेह ॥ ८ ॥

१. नास्ति सूको. २. एषु च वि' अ'; एषु वा वि'. ३. वा वि' कर्ष. ४-५. नास्ति वि'.
५-५. नास्ति सूको. ६. 'म मन्दस्व सूको. ७. शेषे. ८. स प्रस्तावः.

वेङ्कट० अस्मत्तः दुरेऽन्वास्मिन्त्^१ यत्माने अथाः मा नि युष्मः हे हरिमियं, अस्मदभिसुखम्^२ भागच्छ, इन्द्र! अन्नवन्! इत् सोमम मत्सव ॥ ८ ॥

अर्वाञ्चै त्वा सुखे रथे वहतामिन्द्र केशिनी । घृतस्नू वहिंरासदे ॥ ९ ॥

अर्वाञ्चर्म। त्वा। सुखे। रथे। वहताम्। इन्द्र। केशिनी। घृतस्नू इति घृतऽस्नू। वहिः। आऽसदे ॥९॥

वेङ्कट० अस्मदभिसुखम् त्वाम् दृष्टे^३ रथे स्थापयित्वा वहताम् हे इन्द्र! अश्वी केशवन्तौ घृतस्नू^४ "घृतम्" (निघ १, १२) इत्युदकनाम,^५ उदकन्नाविणौ वहिः इदम् अविष्ठातुम्^६ ॥ ९ ॥

"इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्थो वर्गः" ॥

[४२]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गाथत्री छन्दः" ।

उप नः सुतमा गंहि सोममिन्द्र गवांशिरम् । हरिंभृषां यस्ते अस्मद्युः ॥ १ ॥

उप। नः। सुतम्। आ। गंहि। सोमम्। इन्द्र। गोऽशिरम्। हरिऽभ्याम्। यः। ते। अस्मद्युः ॥१॥

वेङ्कट० उप आ गच्छ अस्माकम् 'सुतम् सोमम्' इन्द्र! पयोमिजम्^७, अथान्वायम्, नः ते अस्माकामो रथः तेन घेति ॥ १ ॥

तमिन्द्र मद्रमा गंहि वहिःष्टां प्रावभिः सुतम् । कुविन्वस्य तृष्णवः ॥ २ ॥

तम्। इन्द्र। मद्रम्। आ। गंहि। वहिःऽस्थाम्। प्रावभिः। सुतम्। कुवित्। नु। अस्म्य्। तृष्णवः ॥२॥

वेङ्कट० तम् इमम् सोमम् इन्द्र! आ गच्छ वहिषि स्थितम् प्रावभिः अभिपुत्रम् । बहु ऋभनेन तृष्णस्व ॥ २ ॥

इन्द्रमित्था गिरो ममाच्छागुरिपिता इतः । आवृते सोमपीतये ॥ ३ ॥

इन्द्रम्। इत्या। गिरेः। ममे। अच्छ। अगुः। इपिताः। इतः। आऽवृते। सोमपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् अति गच्छन्ति इत्थं प्रयुज्यमानाः मम श्वुलभः मया प्रेषिताः मरुतकाशात् मां प्रथामन्तुम् सोमे च पातुम् ॥ ३ ॥

१. दुरेऽस्मिन् विं. २. 'युष्म विं' रूपे. ३. नु विं; नु दुरे विं' अर्. ४. नास्ति सूको. ५. नास्ति विं' रूपे. ६. अविष्ठातुम् विं. ७. नास्ति सूको. ८. सोमम् घृतम् विं' रूपे. ९. 'मिसगम् ल.

इन्द्रं सोमस्य पीतये स्तोमैरिह हवामहे । उक्थेभिः कृविद्रागमत् ॥ ४ ॥

इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये । स्तोमैः । इह । हवामहे । उक्थेभिः । कृवित् । आऽगमत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् सोमपानार्थम् स्तोमैः अस्मिन् पजे हवामहे । स चाऽस्मद्गोपामि शस्त्राण्युद्विश्य
बहु इह आगच्छतु ॥ ४ ॥

इन्द्र सोमाः सुता इमे तान् दधिष्व शतक्रतो । ऋटेरं वाजिनीवसो ॥ ५ ॥

इन्द्र । सोमाः । सुताः । इमे । तान् । दधिष्व । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । ऋटेरं । वाजिनीवसो इति
वाजिनीऽवसो ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । सुतान् सोमान् ऋटे कुरु वे शतक्रतो । अनेन बालवितः । ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चमो वर्गः ।

विद्या हि त्वा धनं नृपं वाजेषु दधुषं कृत्रे । अधा ते सुम्रमीमहे ॥ ६ ॥

विद्य । हि । त्वा । धनम् । नृपम् । वाजेषु । दधुषम् । कृत्रे । अध । ते । सुम्रम् । ईमहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जानीमः हि वयम् स्वाम् धनार्थं जेतारम् सङ्ग्रामेषु धर्मितारं हे प्राज्ञ ! । ततो वयम्
स्वयः मुखं वाचामहे ॥ ६ ॥

इममिन्द्र गवाशिरं यवाशिरं च नः पिव । आगत्या वृषभिः सुतम् ॥ ७ ॥

इमम् । इन्द्र । गोऽआशिरम् । यवऽआशिरम् । च । नः । पिव । आगत्य । वृषऽभिः । सुतम् ॥

वेङ्कट० इमम् इन्द्र । पयोमिश्रणम् यवसक्तुमिश्रणम् च असादीयम् पिव सोमम् आगत्य अश्वयु-
भिर्गोवभिर्वा सुतम् ॥ ७ ॥

तुभ्येदिन्द्र स्व ओक्थेऽं सोमं चोदामि पीतये । एष ररन्तु ते हृदि ॥ ८ ॥

तुभ्यम् । इत् । इन्द्र । स्वे । ओक्थे । सोमम् । चोदामि । पीतये । एषः । ररन्तु । ते । हृदि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् एष इन्द्र । 'स्वे ओक्थे आहवनीये' सोमम् रिरचामि पानाय । एषः तव
हृदये रमतम् ॥ ८ ॥

१. नास्ति लपे. २. इन्द्रमिन्द्र वि' अ'. ३-३. नास्ति सुको. ४. नास्ति वि' अ'.
५-५. त्रोरथ' वि' अ' लपे; से त्ररथ' वि' अ'. ६. नास्ति वि' अ'. ७. इम वि'; नास्ति अ'.

त्वां सुतस्यं पीतये प्रबभिन्द्र हवामहे । कुशिकासौ अवस्यवः ॥ ९ ॥

त्वाम् । सुतस्यं । पीतये । प्रबन् । इन्द्र । हवामहे । कुशिकासौ । अवस्यवः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदन्वास्वाता ॥ ९ ॥

इति तृतीयाहके तृतीयाध्याये षष्ठो वर्गः ॥

[४३]

निश्वामिनो गाधिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रिष्टुप् ङन्टः ।

आ याह्वर्वाङ्ग्यं वन्द्युग्रास्तवेदतुं प्रदिवः सोमपेयम् ।

प्रिया सखापा वि मुचोपं बृहिस्त्वामिमे हव्यवाहो हवन्ते ॥ १ ॥

आ । याहि । अर्वाह । उप । वन्द्युःस्थाः । तर्प । इत् । अतु । प्रदिवः । सोमपेयम् ।

प्रिया । सखापा । वि । मुच । उप । बृहिः । त्वाम् । इमे । हव्यवाहः । हवन्ते ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप भा गच्छ अभिमुषः स्ववन्दुरे विष्टुः, वन्दुरावदः फलकासहाटवचनः, तर्प एव स्वभूतम् पुराणम् सोमपानम् लक्षकृतम् । प्रियो सखावापस्वी वि मुच उपेत्य बृहिः । त्वाम् इमे इविषां बोधारः कुशिकाः हवन्ते ॥ १ ॥

आ याहि पूर्वोरतिं चर्षणीरौ अर्यं आशिषु उपे नो हरिभ्याम् ।

इमा हि त्वां मतयः स्तोमंतष्टा इन्द्र हवन्ते मरुयं जुषाणाः ॥ २ ॥

आ । याहि । पूर्वीः । अति । चर्षणीः । आ । अर्यः । आशिषुः । उपे । नः । हरिभ्याम् ।

इमाः । हि । त्वा । मतयः । स्तोमंतष्टाः । इन्द्र । हवन्ते । मरुयम् । जुषाणाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० पूर्वात् मजमानान् अतिक्रम्य अस्मान् प्रति आ याहि । एक आकारः पूरणः । स्वामी स्वम् अस्माकम् आशासनानि प्रति उपगच्छ अस्वाभ्याम् । इमाः हि त्वाम् शतुत्थः शिवदाहिभिः संसृताः इन्द्र । हवन्ते त्वया सत्यम् सेवमानाः ॥ २ ॥

आ नो यज्ञं नमोवृधं सजोषा इन्द्र देव हरिभिर्याहि त्वयम् ।

अहं हि त्वां मतिभिर्जोहवीमि घृतप्रयाः सघमादे मधूनाम् ॥ ३ ॥

आ । नः । यज्ञम् । नमःऽवृधम् । सजोषाः । इन्द्र । देव । हरिभिः । याहि । त्वयम् ।

अहम् । हि । त्वा । मतिभिः । जोहवीमि । घृतप्रयाः । सघमादे । मधूनाम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति नृको. २. ते वि. ३. नास्ति वि. अ. ४. त्वयं वि. ५. उपगच्छान्ता वि. अ. ६. संसृता अप.

षेङ्कट० आ माषि अस्माकम् बहव् अनेन वर्षमानम् अरुतिः सहितः हे इन्द्र! देव! अर्धैः तूर्णम् ।
अहम् हि त्वा स्तुतिभिः अत्यन्तसाह्वयानि करिष्येः सोमानाम् सवतनस्थाने वसे ॥ ३ ॥

आ च त्वामेता वृषणा बर्हातो हरी सखाया सुधुरा स्वज्ञा ।
धानावदिन्द्रः सर्वनं जुषाणः सखा सख्युः शृणवद् वन्दनानि ॥ ४ ॥

आ । च । त्वाम् । एता । वृषणा । बर्हातो । हरी इति । सखाया । सुधुरा । सुऽअज्ञा ।
धानाऽवेत् । इन्द्रः । सर्वनम् । जुषाणः । सखा । सख्युः । शृणवद् । वन्दनानि ॥ ४ ॥

षेङ्कट० आ बहवः च त्वाम् एतो वर्षितारौ अर्ध्वी तव सखायो दोभनधुरौ दोभनज्ञौ । उरु-
रोऽर्धैः परोक्षः । धानाद्युक्तम् सवनम् इन्द्रः सेवनातः सखा सख्युः यज्ञमानस्य शृणुयात्
स्तोत्राणि ॥ ४ ॥

कुविन्मा गोपां करसे जनस्य कुविद् राजानं मघवन्वृजीषिन् ।
कुविन्म ऋषिं पपिवांसं सुतस्य कुविन्मे वस्वो अमृतस्य शिक्षाः ॥ ५ ॥

कुविद् । मा । गोपाम् । करसे । जनस्य । कुविद् । राजानम् । मघवन् । वृजीषिन् ।
कुविद् । मा । ऋषिन् । पपिवांसम् । सुतस्य । कुविद् । मे । वस्वः । अमृतस्य । शिक्षाः ॥ ५ ॥

षेङ्कट० बहु मा त्वे गुत्रादेः गोपाभितारम् करोषि, 'कुविन्' च धनस्येश्वरम् हे धनवन्! अजीषवन्!
वृषीणस्ववनेऽन्यथात्, तथा बहु माम् द्रष्टारं करोषि, सोमम् पपिवांसम् । तथा मघवन् अमृतसदस्य
वासभितारं गवादिषं 'बहु प्रवच्छ' । सिद्धातिदानं कर्मेति ॥ ५ ॥

आ स्वा बृहन्तो हरयो युजाना अर्वाभिन्द्र मघमादो बहन्तु ।
प्र ये द्विता दिव ऋञ्जन्त्याताः सुसंमृष्टासो वृषभस्य मूराः ॥ ६ ॥

आ । स्वा । बृहन्तः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इन्द्र । मघमादः । बहन्तु ।
प्र । ये । द्विता । दिवः । ऋञ्जन्ति । आताः । सुसंमृष्टासः । वृषभस्य । मूराः ॥ ६ ॥

षेङ्कट० आ बहन्तु स्वाम् महान्तः अथाः रथे मितुव्यमानाः अस्मदभिमुखम् इन्द्र! सह मावन्तः, ये
पुलोकाय, आताः इति दिव्यानाम्, दिवाः अन्धकारेण परिवृत्तरवात् मूराः प्रकर्षेण ऋञ्जन्ति
द्वेषन्, मत्वेन गच्छन्तः मघाशनेन अरुह्यद्वेन्दोर्बर्षाः, सुसंमृष्टाः कामानां वरिष्ठ-
रिन्द्रस्य स्वमूराः ॥ ६ ॥

३. 'तार्यैः वि'. ४. स्तोत्रमिति कर्ष्यः स्तोत्रमि वि'. ५-६. भास्वि अ'. ७-८. पच वि अ'.
५. युवन्' हर्ष वि',

इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्ण आ यं ते श्येन उशते जमारं ।

यस्य मदे च्यावयसि प्र कृष्टीर्यस्य मदे अर्प गोत्रा वृवर्थे ॥ ७ ॥

इन्द्र । पिब । वृषधूतस्य । वृष्णः । आ । यम् । ते । श्येनः । उशते । जमारं ।

यस्य । मदे । च्यावयसि । प्र । कृष्टीः । यस्य । मदे । अर्प । गोत्रा । वृवर्थे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । पिब आशुभिरशुभ्योऽवधूतम्^१ वृषाणे सोमम्, यम् स्वर्ग्यम् दिवा गाधत्री आ महार कामधमाताय । यस्य पीतस्य मदे अर्पन् प्र च्यावयसि^२, यस्य मदे मेषान् अर्पन् ववर्थे ॥ ७ ॥

शुनं ह्रुवेम मधवान्मिन्द्रमुस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रपुत्रये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ८ ॥

शुनम् । ह्रुवेम । मधवानाम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृतमम् । वाजसातौ ।

शृण्वन्तम् । उग्रम् । पुत्रये । समत्सु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । संजितम् । धनानाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अ ३, ३०, २२ द. ॥ ८ ॥

^१इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तमो अर्गः ।

[४४]

^१विश्वामिश्रो गाधिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । इदानीं ऋषः ।

अयं ते अस्तु हर्यतः सोम आ हरिभिः सुतः ।

जुषाण इन्द्र हरिभिर्न आ गृह्या तिष्ठ हरितं रथम् ॥ १ ॥

अयम् । ते । अस्तु । हर्यतः । सोमः । आ । हरिभिः । सुतः ।

जुषाणः । इन्द्रः । हरिभिः । नः । आ । गृह्णि । आ । तिष्ठ । हरितम् । रथम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम्^१ तत्र अस्तु पानाय प्रेष्यतः सोमः, आ-कार. पूरणः, आवभिः सुतः । तस्मिन् सेवमानस्वम् इन्द्र !^२ अस्मान् अर्धैः आ गच्छ । तदर्थं हरितवर्णम् रथम् आ तिष्ठ इति ॥ १ ॥

हर्यन्नुपसमर्चयः सूर्यं हर्यन्नरोचयः ।

विद्वान्त्रिकिवान् हर्यन् वधस इन्द्र विश्वा अभि श्रियः ॥ २ ॥

हर्यन् । उपसम् । अर्चयः । सूर्यम् । हर्यन् । अरोचयः ।

विद्वान् । त्रिकिवान् । हरिः अस्तु । । वधसे । इन्द्र । विश्वाः । अभि । श्रियः ॥ २ ॥

१. 'पुनर् वि' । २. 'य' वि' अ' । ३. अय वि' अ' लये । ४-५. नास्ति मूको.
५. नास्ति वि' । ६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इत्थे करोमीति कामयमानः उच्यते प्रकाशितवानसि, सूर्यम् शरोचयः । केतनवेदनपरन्वो
भेदः । स त्वं यजमानानां 'सर्षोः विषयः' ० श्लोकस्य वर्धते हे हरितवर्णाश्च इन्द्र ! ॥ २ ॥

घामिन्द्रो हरिधावसं पृथिवीं हरिर्वर्षसम् । अधारयद्धरितोभूरि भोजनं ययोऽन्तर्हरिचरत् ॥ ३ ॥

घाम् । इन्द्रः । हरिऽधावसम् । पृथिवीम् । हरिऽवर्षसम् ।

अधारयत् । हरितोः । भूरि । भोजनम् । ययोः । अन्तः । हरिः । चरत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सुनोकम् इन्द्रः रवमोनां विषां वा धारकं हृतवान्, सूरि च भोषधिभिर्हरितरूपाम् ।
यथा दिवि च पृथिव्यां च देवमनुष्याणां भूरि भोजनम् अनारयत्, ययोः सप्ये हरिः चरति ॥ ३ ॥

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनम् ।

हर्यश्वो हरितं घत्त आयुधमा वज्रं वाहोर्हरिम् ॥ ४ ॥

जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वम् । आ । भाति । रोचनम् ।

हरिऽअश्वः । हरितम् । घत्ते । आयुधम् । आ । वज्रम् । वाहोः । हरिम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ज्ञानमानाः हरितवर्णाः इन्द्रः सर्वम् लोकम् प्रकाशयति । हरिवर्णाश्वः हरितवर्णम् आयुधम्
धारयति वाहोः षडसजम् वज्रं वा इरणशीलम् । आ-कारः पूरणः ॥ ४ ॥

इन्द्रो हर्यन्तमर्जुनं वज्रं शुक्रैर्भीष्टवत् । अपावृणोद्धरिभिरद्रिभिः सुतसृद् गा हरिभिराजत ॥ ५ ॥

इन्द्रः । हर्यन्तम् । अर्जुनम् । वज्रम् । शुक्रैः । अग्निऽवृत्तम् ।

अप । अवृणोत् । हरिऽभिः । अद्रिऽभिः । सुतम् । उत् । गाः । हरिऽभिः । आजत ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः शत्रुन् प्रेष्यन्तम् अर्जुनवर्णम् वज्रम् शुक्लैस्तेजोभिः^१ परिवृत्तम् आदाय रसाहरणशीलैः
प्रावभिः सुतम् सोमं पादस्त्रे पिहितद्वारम् पानाय आ अवृणोत् । अथ पीत्वा सोमं पण्योन्
अर्जुनैस्त्रिवा तैरपहृताः गाः उत् आजत इति ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाधके तृतीयाध्यायेऽष्टमो वर्गः" ॥

[४१]

"विधामिषो नाधिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । इहती इन्द्रः" ।

आ मन्त्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः ।

मा त्वा के चिन्नि यमन् वि न पाशिनोऽति धन्वेव ताँ इहि ॥ १ ॥

१. ययमपि वि' अ' लपे. २-३. एतां अः मुको. ३-३. 'इ. ... रसं वि' लपे. ४. भीषपीनि'
वि' अ' लपे. ५. मयुपन् धनम् वि' लपे. ६. शुक्रं वि' लपे. ७-८. नास्ति मुको.

आ । मन्द्रैः । इन्द्र । हरिंसभिः । याहि । मयूररोमस्यभिः ।
मा । त्वा । के । चित् । नि । यमन् । विम् । न । पाशिनः । अति । धन्वस्य । तान् । इति ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ याहि मदनप्रीत्यैः इन्द्र । अद्वैः मयूररोमस्यारोमभिः । मा त्वा के चित् आगच्छन्तम्
नि यच्छन्तु बन्धन्तु पक्षिणम् इव पाशिनः पातैः । तान् सर्वान् अति गच्छ शीघ्रम् निहदकमिव
देशमिति ॥ १ ॥

वृत्रस्वादो वलंरुजः पुरां दुर्मो अपामुजः ।
स्थाता रथस्य हवीरभिस्त्वर इन्द्रो दृक्का चिदाकृजः ॥ २ ॥

वृत्रस्त्वादः । वलमुऽकृजः । पुरान् । दुर्मः । अपाम् । अजः ।
स्थाता । रथस्य । हवीः । अभिस्त्वरे । इन्द्रः । दृक्का । चित् । आऽकृजः ॥ २ ॥

वेङ्कट० वृत्रासुरस्य स्त्रादिता इत्या तमा^१ वलस्व^२ भङ्का असुरपुराणाम् दारयिता मेघस्याताम्
अपाम् प्रेरकः अधिष्ठाता रथस्य गमनाथम् अद्वयोः अभिस्त्वरे सति इन्द्रः रथानि अपि
असुरपुराणि आरुजः ॥ २ ॥

गम्भीरौ उर्ध्वारिवं कर्तुं पुष्यसि गाह्व ।
प्र सुगोपा यवंसं धेनवो यथा हृदं कुल्याइवाशत ॥ ३ ॥

गम्भीरान् । उर्ध्वान्ऽह्व । कर्तुम् । पुष्यसि । गाऽह्व ।
प्र । सुगोपाः । यवंसम् । धेनवः । यथा । हृदम् । कुल्याऽह्व । आशत ॥ ३ ॥

वेङ्कट० महावकाशानि उर्ध्वानानीवादिः गा^१ इव च चरन्तेन यजम् फलेन पुष्यसि^२ । यथा तुष्यम् धेनवः
प्राशुवन्ते, तथा वा हृदम् कुल्याः, एवमित्यत्र सुन्द गोपाथितारः सोमाः^३ प्राशुवन्त^४ इति ॥ ३ ॥

आ नस्तुजं रयिं भ्राशं न प्रतिजानते ।
वृक्षं पृक्तं फलमङ्गीवं धृनुहीन्द्रं संपारणं वसु ॥ ४ ॥

आ । नः । तुजम् । रयिम् । भ्र । अंशम् । न । प्रतिऽजानते ।
वृक्षम् । पृक्तम् । फलम् । अङ्गीऽह्व । धृनुहि । इन्द्रः । सम्पारणम् । वसु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ भर असमभ्यम् क्षिप्रम् धनम्, अंशम् इव पुत्राम् "जानन्तं पितरम्" प्रतिजानते । 'प्रति
'द्वि स्वः स्वं संजानते' (भाषा १, १, ४, ५) इति आह्वणम् । यथा वृक्षम् पक्वम् फलम् अङ्गी
फलम् अन्नधुनोति, एवमस्माकम् सम्पारणम् धनम् त्वम् धृनुहि^१ ॥ ४ ॥

१. अथा वि^१; अथ लपे. २. बलस्व सूको. ३. गाव वि^१ अ^१ लपे. ४. 'प्यति वि^१ लपे.
५. मासि वि^१ लपे. ६. 'वन्त सूको. ७-७. यजमानपि^१ लपे. ८-८. द्विस्व एवं जा^१ सूको.
९. दु^१ वि^१ अ^१ लपे.

स्वयुरिन्द्र स्वराळसि स्मदिष्टिः स्वयेशस्तरः ।

स बवृधान ओजसा पुरुदुत्त भवा नः मुश्रवस्तमः ॥ ५ ॥

स्वऽयुः । इन्द्र । स्वऽराट् । असि । स्मत्ऽदिष्टिः । स्वयेशऽस्तरः ।

सः । बवृधानः । ओजसा । पुरुऽदुत्तुत् । भव । नः । मुश्रवऽस्तमः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! धनेषुः स्वयमेव राजसे सर्वस्य शोभनदेवानः अतिशयेन स्वायसकीर्तिः । सः स्वम् बलेन वर्धमानः हे बहुभिः स्तुत! भव अस्माकम् अतिशयेन शोभनाद्यः ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये ऋचोः ॥

[४६]

विश्वामित्रो गाधिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज उग्रस्य युनः स्वर्विरस्य वृष्वेः ।

अर्ज्यतो वृजिणो वीर्याणीन्द्र श्रुतस्य महतो महानि ॥ १ ॥

युध्मस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । युनः । स्वर्विरस्य । वृष्वेः ।

अर्ज्यतः । वृजिणः । वीर्याणि । इन्द्र । श्रुतस्य । महतः । महानि ॥ १ ॥

वेङ्कट० योधनशीलस्य वधितुः कामानाम् सर्वैश्वरस्य उग्रगुणस्य तरुणस्य पुरातनस्य शत्रूणां धर्मेणशीलस्य जरासहस्य वृजिणः विधुवस्य महतः तव हे इन्द्र! महान्ति वीर्याणि भवन्तीति ॥ १ ॥

महान् असि महिष वृष्येभिर्धनुस्पृदुग्र सहमानो अन्यान् ।

एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च क्षयया च जनान् ॥ २ ॥

महान् । असि । महिष । वृष्येभिः । धनुऽस्पृत् । उग्र । सहमानः । अन्यान् ।

एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । सः । योधय । च । क्षयय । च । जनान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० महान् महिषः इति द्वे महत्त्वमनी । तत्रैकं दैवण्टकम् । हे महिष! वीर्यैः सर्वे पूजनीयः भवसि शत्रुघ्ननामामभिकाङ्क्षितः उग्रगुण! शत्रून् जनिभषन् । एकः सर्वस्य लोकस्य ईशरो भवसि । सः स्वम् शत्रून् योधय, विनाशनम् च नयति ॥ २ ॥

प्र मात्राभी रिति रोचमानः प्र देवेभिर्विश्वतो अग्रंतीतः ।

प्र मुज्मना दिव इन्द्रः पृथिव्याः प्रोरोर्महो अन्तरिक्षादजीषी ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २-२. नास्ति वि' अ'. ३-३. 'प इति' स्थले वि; 'प इति अ'. ४. एव धन वि' लपं. ५. नयन् सूको.

प्र । मात्राभिः । रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवेभिः । विद्वतः । अप्रतिद्वतः ।
 प्र । मृगना । दिवः । इन्द्रः । पृथिव्याः । प्र । उरोः । महः । अन्तरिक्षात् । ऋजोषी ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मात्रावतां मात्राः इन्द्रः प्र रिरिचे मात्राभिः^१ अतिरिक्तपरिमाणो भवति दीप्यमानः । एवं सर्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वत एव अनुभिरप्रतिगतः, तथा ब्रह्मवतां बलात् प्र रिरिचे । किं बहुना, दिवः पृथिव्याः महतः उरोः अन्तरिक्षात् च प्र रिरिचे तृतीयसवनान्बचात् ऋजोषी ॥ ३ ॥

उरुं गभीरं अनुषाम्भुं विश्वस्यचसमवृतं मतीनाम् ।

इन्द्रं सोमांसः प्रदिवि सुतासः समुद्रं न स्रवत आ विशन्ति ॥ ४ ॥

उरुम् । गभीरम् । अनुषां । अभि । उग्रम् । विश्वस्यचसम् । अवृतम् । मतीनाम् ।
 इन्द्रम् । सोमांसः । प्रदिवि । सुतासः । समुद्रम् । न । स्रवतः । आ । विशन्ति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विलीणम् गभीरम् जन्मप्रवृत्ति उद्गर्णम् सर्वेष्वपि नम् स्तुतीनाम् रूपम् इन्द्रम् सोमाः
 पुराणेष्वप्यहःसु सुताः समुद्रम् इव नद्यः अभि आ विशन्ति ॥ ४ ॥

यं सोममिन्द्र पृथिवीद्यावा गर्भं न माता विभ्रतस्त्वाया ।

तं ते हिन्वन्ति तम्ये ते मृजन्त्यध्वर्यवो वृषभ पातवा उ ॥ ५ ॥

यम् । सोमम् । इन्द्र । पृथिवीद्यावा । गर्भम् । न । माता । विभ्रतः । त्वाऽया ।
 तम् । ते । हिन्वन्ति । तम्ये । उ ॥ इति । ते । मृजन्ति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातवा । उ ॥ इति ॥

वेङ्कट० यम् 'सोमम् हे इन्द्र ! चावापृथिवी वर्षणादुत्पन्नाद्यावा गर्भम् इव माता विभ्रतः^१ स्वस्कामनया,
 तम् आकर्षतः तुभ्यम् अंशुन्यः प्रेरयन्ति^२ अभिपुण्वन्ति, तथा ग्रहेषु मृहीतम् पवित्रेण घृजन्ति
 हे वर्धितः ! तव पानाय ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाहके तृतीयाध्याये दशमो वर्गः ॥

[४७]

^१विहवामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । निवृष्ट् इन्द्रः^२ ।

मरुत्वौ इन्द्र वृषभो रणाय पिव्वा सोममनुष्वधं मदीय ।

आ सिञ्चस्व जठरे मध्वं ऊर्मि त्वं राजासि प्रदिवः सुतानाम् ॥ १ ॥

मरुत्वान् । इन्द्र । वृषभः । रणाय । पिव्वा । सोमम् । अनुऽस्त्वधम् । मदीय ।
 आ । सिञ्चस्व । जठरे । मध्वः । ऊर्मिम् । त्वम् । राजा । असि । प्रदिवः । सुतानाम् ॥ १ ॥

१. नास्ति क्व प्रस्तावः. २-२. नास्ति सि^१ ऊर्ध्व. † जठरात् च ख. ‡ विनाः सूक्ते.
 १-३. नास्ति सूको.

वेङ्कट० हे इन्द्र ! मरुद्भिः सहितस्त्वम् कामानां धर्षिता असुरैः सह्यमानं कर्तुम् पितॄं सोमम् अनुगतपुरोडाशम् मयाव । आ चिञ्चस्व जटरे मधुनः ^१जमिन् इति सोमाभिप्रायम् । त्वम् ईश्वरः आसि पूर्वैक्यपदःसु सुतानाम् ^२ ॥ १ ॥

सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिव वृत्रहा शूर विद्वान् ।
जहि शत्रूरप मृधो नुदस्वाथार्भयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ २ ॥

सजोषाः । इन्द्र । सजाणः । मरुद्भिः । सोमम् । पिव । वृत्रहा । शूर । विद्वान् ।
जहि । शत्रून् । अप । मृधः । नुदस्व । अर्भयम् । कृणुहि । विश्वतोः । नः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! मरुद्भिः सहितः सह्यतः ^१ मरुद्भिः सहगणस्त्वम्, कार्येषु यः साहाय्यं करोति तं गणमाहुः, सोमम् पिव ^२ वृत्रस्य इत्या हे शूर ! शत्रूः, पिवहि शत्रून्, मृधो च अप नुदस्व । अर्भयन् अन्वयम् कृत् सर्वतोः ^३ अस्माकमिति ॥ २ ॥

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोमिन्द्र देवेभिः सखिभिः सुतं नः ।
यां आर्भजो मरुतो ये त्वान्वहन् वृत्रमर्दधुस्तुभ्यमोजः ॥ ३ ॥

उत । ऋतुभिः । ऋतुऽपाः । पाहि । सोमम् । इन्द्र । देवेभिः । सखिभिः । सुतम् । नः ।
यान् । आ । अर्भजः । मरुतोः । ये । त्वा । अहन् । अहन् । वृत्रम् । अर्दधुः । तुभ्यम् । ओजः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि ^१ च मधुमाधवादिभिः सह पितॄं सोमम् हे ऋतुभिः सह पातः इन्द्र । देवैश्च सह सखिभिः मरुद्भिः सुतम् अस्माकम् । यां त्वम् मरुतः साहाय्यार्थमात्मना संयोजितवानसि, ये त्वाम् अहन् अर्भजन्ति, ते सह इतयानसि वृत्रम्, ते च तुभ्यम् अर्दधुः ओजः ॥ ३ ॥

ये त्वाहिहस्व्ये मधवृत्रवर्धन् ये शम्बरे हरियो ये गर्विष्ठी ।
ये त्वा नूनमर्दन्ति विप्राः पिबेन्द्र सोमं सगणो मरुद्भिः ॥ ४ ॥

ये । त्वा । अहिहस्व्ये । मधवृत्रम् । अर्धन् । ये । शम्बरे । हरियोः । ये । गोऽर्घ्ठी ।
ये । त्वा । नूनम् । अर्दन्ति । विप्राः । पिबेन्द्र । इन्द्र । सोमम् । सजाणः । मरुद्भिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ये त्वाम् हे धनवन् ! अहिहस्वने अर्धयन्, ये वा शम्बरेण सह युद्धे हे अर्धवन् !, ये वा पण्डितपण्डितानां गवामन्वेषणे, ^१ ते वा सन्प्रति त्वाम् अनुमदन्ति मेधाविनः, मर्दतिः सकर्मकश्च भवति, तेः मरुद्भिः सहितस्त्वम् इन्द्र ! पिव सोमम् ॥ ४ ॥

१. नास्ति विं लये. २-२. नास्ति विं कणे. ३. सगणं त्वम् विं लये. ४-४. नास्ति विं अं. ५-५. मरुद्भिः सगणोः अर्भयः शत्रूनांश्वयः अर्भयः विं लये; अहि प्रतिपेदयः तलः वृत्रः शत्रूनांश्वयः मृधः क. ६-६. नास्ति विं अं. ७. मरुद्भिः मूको. ८-८. च त्वा विं; के च त्वा अं.

मरुत्वंतं वृषमं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम् ।
विश्वासाहमर्वसे नृत्तनाशोऽग्रं सहोदापिह तं हुवेम ॥ ५ ॥

मरुत्वंतम् । वृषमम् । वृषुधानम् । अकवऽअरिम् । दिव्यम् । शासम् । इन्द्रम् ।
विश्वऽसहम् । अर्वसे । नृत्तनाय । तृग्रम् । सहऽऽदात् । इह । तम् । हुवेम ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मरुतिः सहितम् वृषमम् वीर्येण 'वर्धमानम् अकुत्सितशत्रुम्', प्रथका एवास्वारावयो भवन्ति,
दिवि भवम् वासितारम् इन्द्रम् सर्वस्वामिभवितारम् रक्षणाय नचतराय उद्गूणम् बलस्य
दातारम् अस्मिन् पक्षे तत् आह्वयेम ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकादशो वर्गः' ॥

[४८]

'विद्वामित्रो गाभिनः अपिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

सद्यो ह जातो वृषमः कुनीनः प्रभर्तुमावदन्धसः सुतस्य ।
साधोः पिब प्रतिक्रामं यथा ते रसाशिरः प्रथमं सोम्यस्य ॥ १ ॥

सद्यः । इ । जातः । वृषमः । कुनीनः । प्रभर्तुम् । आवत् । अन्धसः । सुतस्य ।
साधोः । पिब । प्रतिक्रामम् । यथा । ते । रसेऽआशिरः । प्रथमम् । सोम्यस्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० तदहः एव जातः इन्द्रः कामानां वर्धिता कान्तः कामबिता वा दीप्तो वा सुतस्य सोमस्य
प्रभर्तारं यजमानम् अभिगच्छति । अथ प्रत्यक्षः । साधयितारम् पिब कामकामं प्रति
प्रतिक्रामम् यथा ते कामो भवति, गोरसमिश्रणम् यज्ञसुख एव सोमम्, यकार उपजम्,
सोमाहंस्य वा तव सम्बन्धिने सोममिति ॥ १ ॥

यज्जार्यथोस्तदहंस्य कामेऽशोः पीयूषमपित्रो गिरिष्ठाम् ।
तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम् आसिञ्चदग्रे ॥ २ ॥

यत् । जार्यथाः । तत् । अहः । अस्य । कामे । अशोः । पीयूषम् । अपिब । गिरिऽस्वाम् ।
तम् । ते । माता । परि । योषा । जनित्री । महः । पितुः । दमे । आ । असिञ्चत् । अग्रे ॥ २ ॥

वेङ्कट० यस्मिन्नहनि माताः जार्यथाः तत् अहः एव अस्य अशोः पातव्यम् अभिपुत्रम् अभिपवान्
प्राक् पर्वतेषु कृतसु स्थितम् कामानुगुणम् अपिबः । तम् रसम् खव माताः आमिश्रयित्री पृथिवी
महतः शुलोकादाकृण्व चजे मुखतः परितः आ असिञ्चत् इति ॥ २ ॥

१-१. 'न कुत्सि' वि' अ'; 'नर कुत्सि' वि' ल लपं. १-२. नास्ति सूको. ३. नास्ति वि'. ४. माता'
वि' लपं. ५. नास्ति सूको. ६. इतरत्वं लपं; इतरत्वं वि'. ७. नास्ति वि' लपं. ८. यज्ञेषु वि' लपं.

उपस्थार्य मातरमर्चमैष्ट तिग्ममपश्यदभि सोममूर्धः ।

प्रयावय्यञ्चरद् गृत्सो अन्वान् महानि चक्रे पुरुषप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपस्थार्य । मातरम् । अर्चम् । ऐष्ट । तिग्मम् । अपश्यत् । अभि । सोमम् । ऊर्ध्वः ।

प्रयावयन् । अचरत् । गृत्सोः । अन्वान् । महानि । चक्रे । पुरुषप्रतीकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रातर्जात इन्द्र उवगम्य पृथिवीन् आत्मनः अशम् ऐष्टे इति । इच्छतेः रूपम् । अथ तीव्रम् सोमम् सत्याः कथः लक्ष्मीकृत्य स्थितम् अपरधम् । अथ ते वीत्वा प्रक्षेपेण पृथक् कुर्वन् अवत्स मेधावी अन्वान् शक्यन्, युद्धानि च चक्रे बहुप्रकारावयवः ॥ ३ ॥

उग्रस्तुरापाळमिभूत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः ।

त्वष्टारमिन्द्रो जनुषामिभूयाम्भ्या सोममपिवच्चमूर्धु ॥ ४ ॥

उग्रः । तुरापाट् । अभिभूतिऽओजाः । यथावशम् । तन्वंम् । चक्रे । एषः ।

त्वष्टारम् । इन्द्रः । जनुषां । अभिऽभूय । आऽमूर्ध्वम् । सोमम् । अपिवत् । चमूर्धु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उग्ररूपः सूर्यमभिभविता अभिभवन्सौलव्यः यथाकामम् शरीरम् करोति, कामरूपो भवति अयम् । सोऽयम् इन्द्रः त्वष्टारम् पुत्रवत् वचात् अतिन्द्रियं सोममाहरन्तम् प्रादुर्भावात् 'अभिभूय चमूर्धु स्थितम् सोमम् परिसुष्य अपिवत् । 'य चक्ष्वेजसम् कृत्वा प्राप्तदा सोममपिवत्' (नागः १२, ७, १, १; ते २, ४, १२, १) इति आष्टणम् इति ॥ ४ ॥

शूनं हृवेम सुधवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृत्तमं वाजसातो ।

शुष्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धर्नानाम् ॥ ५ ॥

शूनम् । हृवेम । सुधवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृत्तमम् । वाजसातो ।

शुष्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्सु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । समऽजितम् । धर्नानाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अ ३, १०, २२ इ. ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वादशोऽध्यायः ॥

[४९]

विश्वामित्रो गायित् कविः । इन्द्रो देवता । त्रिपुष्टु छन्दः ।

शंसो महामिन्द्रं यस्मिन् विश्वा आ कृष्टयः सोमपाः काममव्यन् ।

यं सुकृतं धिषणे विम्बतष्टं धनं वृत्राणां जनयन्त देवाः ॥ १ ॥

शंसं । महाम् । इन्द्रम् । यस्मिन् । विश्वाः । आ । कृष्टवैः । सोमऽप्याः । कामम् । अव्यन् ।
यम् । सूक्ततुम् । धिपणे इति । विम्बुऽतृष्टम् । धुनम् । वृत्राणाम् । जनयन्त । देवाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'स्तुष्टिं महान्तम् इन्द्रम्, यस्मिन् विश्वाः सोमपायिष्यः' अन्ताः स्वाभिकपितृन्^१ आनिमुप्येन
गच्छन्ति, यम् सुकर्मणम् धावापृथिवीं दात्रणाम् हुन्तास् देवाः च^२ अजनयन्, 'विम्बन्'
इति महत्काम, पृथुतृष्टम् यथा महाशरीरो भवति तथा कृतमिति ॥ १ ॥

यं नु नकिः पृतनासु स्वराजं द्विता तरति नृतमं हरिष्ठाम् ।
इनर्तमः सत्वभिर्यो हं शूषैः पृथुञ्जया अभिनादायुर्दस्योः ॥ २ ॥

यम् । नु । नकिः । पृतनासु । स्वराजम् । द्विता । तरति । नृतमम् । हरिऽस्थाम् ।
इनर्तमः । सत्वभिः । यः । ह । शूषैः । पृथुऽञ्जयाः । अभिनात् । आयुः । दस्योः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् नु न कश्चित् सङ्ग्रामेषु स्वराजम् नेतृत्वम् अश्वस्थितम् द्वैधम् तरति । सवलम्
पुनमात्मन्व मध्येन न गच्छतीत्यर्थः^३ । ईश्वरतमः भटेः बलिष्ठैः पृथुवेगाः यः^४ असुरस्य जीवितम्
हतवान्, स शंसति सम्बन्धः ॥ २ ॥

सहायां पृतसु तरणिर्नारी व्यानुशी रोदसी मेहनावान् ।
भगो न कुरे हव्यो मतीनां पितेव चारुः सुहवो वयोधाः ॥ ३ ॥

सहऽर्वा । पृतऽसु । तरणिः । न । अर्वा । विऽआनुशिः । रोदसी इति । मेहनाऽवान् ।
भगः । न । कुरे । हव्यः । मतीनाम् । पिताऽर्वा । चारुः । सुहवैः । वयुऽधाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सहनवान् सङ्ग्रामेषु शत्रूणां तरिता न च अन्यमाश्रितः धावापृथिव्योः म्यासा सेचनवान्
भगः इव देवः कर्तव्येऽवस्थिते^५ स्त्रीषुः आह्लातव्यः पितेव कल्याणः स्वाह्लातः अज्ञस्य दाता
अपमिन्द्रः ॥ ३ ॥

धृता द्विवो रजसस्पृष्ट ऊर्ध्वो रथो न वायुर्वसुभिर्नियुत्वान् ।
क्षपां वस्ता जनिता सूर्यस्य विभक्ता भागं धिपणोव वाजम् ॥ ४ ॥

धृता । द्विवः । रजसः । स्पृष्टः । ऊर्ध्वः । रथः । न । वायुः । वसुभिः । नियुत्वान् ।
क्षपाम् । वस्ता । जनिता । सूर्यस्य । विभक्ता । भागम् । धिपणाऽव । वाजम् ॥ ४ ॥

१-३. नास्ति वि^३ अ^३. २. 'ताम्, वि^३ अ^३. ३. नास्ति ल. ४. गच्छन्तीत्यं सूको.
५. नास्ति वि^३ अ^३. ६. 'यो लमुपति' वि^३ अ^३.

वेङ्कट० इन्द्रः 'पती दिवः लोकस्य सुलोके' सुन्तां सृष्टान्^१ अन्तरिक्ष ऊर्ध्व स्थितः रथः इव गन्ता ।
अथ तैः सह सरस्वती^(?) नियुत्वान्^२ शशीणाम् आरुह्यदधिताः उमधिताः सुर्वस्य विभक्ता
यत्रे स्वीये भागम्, 'पिषणा' (निघ २, ११) इति वाक्यनाम, यथा वागिन्द्रियम् अजम् विविधं
भजत्येषामिति ॥ ५ ॥

शुनं हुवेम मधवांत्तुमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजंसाती ।
शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु धन्तं वृत्राणि संजितं धर्नानाम् ॥ ५ ॥

शुनम् । हुवेम । मधवांत्तुम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृतमम् । वाजंसाती ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । मृतये । समत्सु । धन्तम् । वृत्राणि । समजितम् । धर्नानाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अ ३, २०, २२ इ. ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयादके तृतीयाध्याये त्रयोदशो वसो ॥

[५०]

^१विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^२ ।

इन्द्रः स्वाहा पिबतु यस्य सोमं आगत्या तुम्रो वृषभो मरुत्वान् ।
ओरुण्यचाः पृणतामेभिरशैरास्यं हविस्तन्वशैः काममृध्याः ॥ १ ॥

इन्द्रः । स्वाहा । पिबतु । यस्य । सोमः । आगत्या । तुम्रो । वृषभः । मरुत्वान् ।
आ । ओरुण्यचाः । पृणताम् । एभिः । अशैः । आ । अस्य । हविः । तन्वः । कामम् । मृध्याः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः स्वाहात्वं सोमम् पिबतु, यस्य स्वभूतः सोमः भवति, तुम्रिः पशुदकर्मो, आगत्स्य
सिंहनादकृत्य कामानां वपिता मरुत्वान् । आ पुरयतु आत्मानम् एभिः अशैः बहुव्ययिः । किञ्च
अस्य हविः पशुशायि कामम् संवर्धयस्विति^३ ॥ १ ॥

आ ते सपर्यं जवसे युनज्मि ययोरनुं प्रदिवः श्रुष्टिमावः ।
इह त्वा धेयुर्हरयः सुशिश्रं पिवा त्वस्य सुर्षुतस्य चारोः ॥ २ ॥

आ । ते । सपर्यं इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनुं । प्रदिवः । श्रुष्टिम् । आवः ।
इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुशिश्रं । पिवा । तु । अस्य । सुर्षुतस्य । चारोः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ युनज्मि ते परिचरणशीली गमनाय जवौ, ययोः आशुगमनम् पुराणः त्वम्

१-१. ... लोके वि^१ अ^१.

२. त्वदो^२ वि^२ व^२ अ^२ छ; नन् छपे

३. वसुभिः पशुभिः सा.

४. निवन्धन्तो वि^४ छपे; निवन्धन्तो अ^४. ५-५. नास्ति सूको. ६. छन्दस्त्वद वि^६ छपे.

गच्छसीति । 'द्विवद् ब्रक्त्वा बहुवद् आह इह त्वा इति' । अस्मिन् यज्ञे त्वाम् निदधुः अन्ताः सुवित्र । । पितृधीमम् सुष्टु सुतम् कश्यपान् सोमम् इममिति ॥ २ ॥

गोभिर्मिभिक्षुं दधिरे सुपारमिन्द्रं ज्यैष्ठ्याय धार्यसे गृणानाः ।

मन्दानः सोमं पपिवाँ ऋजीषिन्त्समुस्मभ्यं पुरुषा गा इयप्य ॥ ३ ॥

गोभिः । मिभिक्षुम् । दधिरे । सुपारम् । इन्द्रम् । ज्यैष्ठ्याय । धार्यसे । गृणानाः ।

मन्दानः । सोमम् । पपिवान् । ऋजीषिन् । सम् । अस्मभ्यम् । पुरुषा । गाः । इयप्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिः वर्षेण सेवतुमिच्छन्तम् धारयन्ति सुष्टु पारयितारम् इन्द्रम् आत्मनो ज्यैष्ठ्याय धारयन्तः च स्तुवन्तः । सोमम् पपिवान् हे ऋजीषिन् इन्द्र ! सन्नेरेष आत्मभ्यम् बहुभकारम् पशुनिति ॥ ३ ॥

इमं कामं मन्दया गोभिरथैश्चन्द्रवता राधसा पुप्रथश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ ४ ॥

इमम् । कामम् । मन्दम् । गोभिः । अथैः । चन्द्रवता । राधसा । पुप्रथः । च ।

स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यम् । विप्राः । इन्द्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ३, १०, २० द. ॥ ४ ॥

शुनं ह्रुवेम मघवान्मिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वार्जसाती ।

शुष्वन्तमुग्रमूतथे समत्सु ग्नन्ते वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ५ ॥

शुनम् । ह्रुवेम् । मघवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृतमम् । वार्जसाती ।

शुष्वन्तम् । समम् । तुतये । समत्सु । ग्नन्तम् । वृत्राणि । समऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ३, ३०, २२ द. ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाहके तृतीयान्याये चतुर्दशो वरीः' ॥

[५६]

'विधामिचो गाधिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रिष्टुप् छन्दः ।
प्रथमातृतीययोर्जैश्री, दत्तमीद्वादशोर्गायत्री' ।

वर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्यमिन्द्रं गिरां घृहतीरभ्यन्पत ।

वावृधानं पुरुहूतं सुवृक्तिभिरमर्त्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥ १ ॥

१-१. गिराः इत्या व सव दग्ने इति वि' अः; द्विवद्वत्त्वा बहु व ता हे इति वि' कर्पः; द्विवद्वत्त्वा व सव द आह इ इह त्वा इति छ. १-२. नास्ति नृको.

चर्षणिऽधृतम् । सधऽर्जानम् । उक्थ्यम् । इन्द्रम् । गिरिः । बृहतीः । अग्निः । अनुपत् ।

बहुधानम् । पुरुऽहृतम् । सुवृक्तिऽग्निः । अर्मत्यम् । जर्ममाणम् । द्विचेऽदिवे ॥ १ ॥

वेङ्कट० मनुष्याणां घर्षारम् धनवन्तम् प्रशास्यम् इन्द्रम् स्तुतयः महत्त्वः अग्निं नस्तुतयः स्तुतिभिः
मर्षमाणम् बहुमिराहृतम् अर्मत्यम् स्व्यमाणम् अन्वहम् ॥ १ ॥

अतःक्रेतुमर्षवं श्राकिनं नरं गिरौ म इन्द्रमुप यन्ति विश्वतः ।

वाजसनिं पुभिर्दुं वृणिमपुतुरं धामसाचमभिषार्चं स्वर्चिर्दम् ॥ २ ॥

शतऽक्रेतुम् । अर्षवम् । श्राकिनम् । नरम् । गिरिः । मे । इन्द्रम् । उप । यन्ति । विश्वतः ।

वाजसनिम् । पुःऽभिर्दम् । वृणिम । अप्ऽतुरम् । धामऽसाचम् । अग्निऽसाचम् । स्वऽर्चिर्दम् ॥

वेङ्कट० बहुप्रशम्^१ उक्थ्यवन्तम् सशायम् नेतारम् स्तुतयः मम इन्द्रम् सर्वतः उप गच्छन्ति वाजस्य
दातारम् पुरा भेत्तारम् क्षिप्रकारिणम् कर्मसु त्वरमाणम् तेजसि भवमानम् अभिसम्भकारं^२
(? अभिसम्भितारं) शश्याम् सर्वम् ॥ २ ॥

आकुरे वसोर्जरिता पनस्पतेऽनेहसः स्तुभ इन्द्रो दुवस्यति ।

चिवस्वतः सदेन आ हि पिप्रिये सत्रासाहमभिमातिहर्नं स्तुधि ॥ ३ ॥

आऽकुरे । वसोः । जरिता । पनस्पते । अनेहसः । स्तुभः । इन्द्रः । दुवस्यति ।

चिवस्वतः । सदेने । आ । हि । पिप्रिये । सत्राऽसाहम् । अभिमातिहर्नम् । स्तुधि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निसुर्वाकारणार्थम् घनस्य इन्द्रं स्तोता स्तौति । निरवधाः स्तुतीः इन्द्रः पूजयति ।
वजमानस्यं सृष्टे हि इन्द्रः आसीतो भवति । बहूनां सोदारम् अभिमातीनां इन्दारम्
इन्द्रम् स्तुधि ॥ ३ ॥

नृणाम् त्वा नृतमं गीभिरुद्धैरभि प्र वीरमर्चता सुबाधः ।

सं सईसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव् एक ईशे ॥ ४ ॥

नृणाम् । ऊँ इति । त्वा । नृतमम् । गीऽग्निः । उक्थैः । अग्निः । प्र । वीरम् । अर्चत । सुबाधः ।

सम् । सईसे । पुरुऽमायः । जिहीते । नमः । अस्य । प्रऽदिवः । एकः । ईशे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उच्यते नेतारम् स्तोत्रदास्त्रैः त्वाम् एव बाधसहितः मनुष्याः प्र^३ आर्चन् । सोऽथमिन्द्रः

१. धारणम् वि' रूपं.

२. 'पशुम् वि'; वशम् रूपं.

३. 'तमन्तारम् वि'.

४. 'पुत्र्य' वि'

बहुमजः बलाप स्तोत्रमिः सङ्गच्छते । तस्य अस्य नमः अस्तु^१ । सोऽयं पुराणः एक एव सर्वस्वेऽवरो भवति ॥ ४ ॥

पूर्वीरस्य निष्विधो मर्षेषु पुरु वसूनि पृथिवी विभर्ति ।
इन्द्राय धाव ओषधीरुतापो रयि रक्षन्ति जौरयो वनानि ॥ ५ ॥

पूर्वीः । अस्य । निःऽसिधः । मर्षेषु । पुरुः । वसूनि । पृथिवी । विभर्ति ।
इन्द्राय । धावः । ओषधीः । उत । आपः । रयिम् । रक्षन्ति । जौरयोः । वनानि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पुरस्तराणि अस्य दमनानि भवन्ति बहुमनुष्येषु । वहूनि च धनान्युत्पादितानि^२ पृथिवी विभर्ति । इन्द्रपीत्यर्थम् सुलोकाः आपः ओषधयः च मनुष्याणामुपकारकं धनम् रक्षन्ति क्षिप्रगमना मरुतः अरण्यानि च ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

तुभ्यं ब्रह्माणि गिरं इन्द्र तुभ्यं सत्रा दधिरे हरिवो जूषस्व ।
बोध्याऽपिरवसो नृतेनस्य सखे वसो जरित्भ्यो वयो धाः ॥ ६ ॥

तुभ्यम् । ब्रह्माणि । गिरः । इन्द्र । तुभ्यम् । सत्रा । दधिरे । हरिऽवः । जूषस्व ।
बोधि । आपिः । अवसः । नृतेनस्य । सखे । वसो इति । जरित्ऽभ्यः । वयोः । धाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हरिवः । स्तोत्रारः तुभ्यम् एव स्तोत्रवस्त्राणि धारयन्ति पृथूनि, तापि त्वं सेवस्व ।
जूषस्व वन्दुः सद् रक्षणस्य नवतरस्य^३ । हे सखे वासयितः । स्तोतृन्वः अन्नम् धेहि ॥ ६ ॥

इन्द्रं मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्पाते अपिबः सुतस्य ।
तव प्रणीती तव शूर शर्मन्ना विवासन्ति क्वयः सुयुजाः ॥ ७ ॥

इन्द्रं । मरुत्वः । इह । पाहि । सोमम् । यथा । शार्पाते । अपिबः । सुतस्य ।
तव । प्रऽणीती । तव । शूर । शर्मन् । आ । विवासन्ति । क्वयः । सुऽयुजाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रं मरुत्वः । अस्मिन् यज्ञे पिब सोमम्, यथा शार्पातस्यानिन्द्रं^४ सोममाहरतो यज्ञे
पलाय पुरा सुतं सोमम् अपिबः । हे शूर । तव प्रणयनेन तव सुखे वर्तन्ते क्वयः सोमम-
युजाः ॥ ७ ॥

म वावशान इह पाहि सोमं मरुद्भिरिन्द्र सखिभिः सुतं नः ।
जातं यत् त्वा परि देवा अर्भूषन् महे भराय पुरुहूत विश्वे ॥ ८ ॥

१. मरुते वि^१.

२. 'न्यतोया' वि^२ लपे.

३-४. नास्ति सूको.

५. नास्ति वि^३ लपे.

५. 'शर्मो' सूको.

सः । वाक्शानः । इह । प्राहि । सोमम् । मरुत्ऽभिः । इन्द्र । सखिऽभिः । सुतम् । नुः ।
जातम् । यत् । त्वा । परि । देवाः । अभूवन् । महे । भराय । पुरुऽहृत । विदेते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः कामपमानः अग्निम् यजे पिब सोमम् मरुद्भिः सह इन्द्र । समानरूपानिः सुतम्
अस्माकम् । जातम् अस्मात् त्वाम् परितः अभूवन् विदेते देवाः मरुतः महते सक्रामाव हे पुरुऽहृत !,
तस्मात् तेः सह पिबेति ॥ ८ ॥

अपूर्वे मरुत आपिरेपोऽमन्द्विन्द्रमनु दार्तिवाराः ।

तेभिः साकं पिबतु वृत्रस्वादः सुतं सोमं दाशुषः स्वे सुधऽस्थे ॥ ९ ॥

अपूर्वे । मरुतः । आपिः । पृषः । अमन्दम् । इन्द्रम् । अनु । दार्तिवाराः ।

तेभिः । साकम् । पिबतु । वृत्रस्वादः । सुतम् । सोमम् । दाशुषः । स्वे । सुधऽस्थे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः । उदकायै वृत्रेण सह युद्धे^१ तुष्माकम् अमिन्द्रः सहायो भवति । दोषं
इन्द्रविषयः परोक्षः^२ । इन्द्रम् वृत्रस्थे^३ अनु अमन्दम् यजमानानां दत्तपरणीयधना मरुतः । तेः
सह पिबतु वृत्रहन्ता सुतम् सोमम् यजमानस्य स्वे गृहे ॥ ९ ॥

इदं शन्वाञ्जसा सुतं राधानां पते । पित्रा त्वष्टस्य गिर्विणः ॥ १० ॥

इदम् । हि । अनु । ओजसा । सुतम् । राधानाम् । पते । पित्रं । तु । अस्थ । गिर्विणः ॥ १० ॥

वेङ्कट० इदम्^४ हि सोमलक्षणमन्ने हे धनानाम् पते ! त्वां उशीकृत्य ओजसां सुतम् । तथा सति पिब
एतत् हे गोभिर्वननीय ! ॥ १० ॥

यस्ते अनु स्वधामसत् सुते नि यच्छ तन्वम् । स त्वां ममत्तु सोम्यम् ॥ ११ ॥

यः । ते । अनु । स्वधाम् । असत् । सुते । नि । यच्छ । तन्वम् । सः । त्वा । ममत्तु । सोम्यम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः त्वं यत्तम् अनु भवति, तस्मिन् सुते सोमे नि यच्छ शरीरे धारणात् । सः त्वा
मत्तु सोमाहम् ॥ ११ ॥

प्र ते अश्नोतु कुक्ष्योः प्रेन्द्र ब्रह्मणा शिरः । प्र वाह शूर राधसे ॥ १२ ॥

प्र । ते । अश्नोतु । कुक्ष्योः । प्र । इन्द्र । ब्रह्मणा । शिरः । प्र । वाह इति । शूर । राधसे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! सोमः तप इक्षयोः प्रकथेण व्याप्नोतु, विरः च इयिषा पुरोडासादिना सह ।
बाहू च हे इन्द्र! अस्माकं धनाय प्र जज्ञेत्तु इति ॥ १२ ॥

'इति तृतीयाहके तृतीयाध्याये षोडशो वसः' ॥

[५२]

'विश्वामित्रो गाथित ऋषिः । इन्द्रो देवता । विश्वेषु छन्दः ।
वाचाशतसो गायन्धः, यज्ञो जगती' ।

धानावन्तं करम्भिर्णामपुपवन्तमुक्थिनम् । इन्द्रं प्रातर्जुषस्व नः ॥ १ ॥
धानाऽवन्तम् । करम्भिर्णाम् । अपुपऽवन्तम् । उक्थिनम् । इन्द्रं । प्रातः । जुषस्व । नः ॥ १ ॥

वेङ्कट० धानादिभिर्दुकम् गन्धवन्तं नः सोमम् हे इन्द्र! प्रातःसवने सेवलेति ॥ १ ॥

पुरोळाशं पचत्यं जुषस्वेन्द्रा गुरस्व च । तुभ्यं हुव्यानिं सिन्वते ॥ २ ॥
पुरोळाशम् । पचत्यम् । जुषस्व । इन्द्र । आ । गुरस्व । च । तुभ्यम् । हुव्यानिं । सिन्वते ॥ २ ॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् अन्वयं पचनोयन् सेवस्व । हे इन्द्र! उद्युक्तश्च भव आगमनाय । तुभ्यम्
हवीषि सरन्ति आहवनीयं प्रति ॥ २ ॥

पुरोळाशं च नो वसो ज्योषसि गिरश्च नः । वृधुयुरिव योषणाम् ॥ ३ ॥
पुरोळाशम् । च । नः । वसः । ज्योषसि । गिरः । च । नः । वृधुयुः । इव । योषणाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् च अस्माकम् भक्ष्य । सेवस्व स्तुतीः अस्माकम्, वृधुः वरो भवति, स यथा
कन्यां विधुं सेवते ॥ ३ ॥

पुरोळाशं सनश्रुत प्रातःसावे जुषस्व नः । इन्द्र कतुर्हि ते वृहन् ॥ ४ ॥
पुरोळाशम् । सनऽश्रुत । प्रातःऽसावे । जुषस्व । नः । इन्द्रं । कतुः । हि । ते । वृहन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् हे पुराणश्रुत! प्रातःसवने सेवस्व अस्माकम् । इन्द्र! प्रशा हि तव महती ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनस्य सर्वनस्य धानाः पुरोळाशमिन्द्र कृण्वेह चारुम् ।
प्र यत् स्तोता जरिता तूर्प्यथो वृषायमाण उप गीर्भरीडं ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. नास्ति सूको. ३. भव्यं च छन्दः. ४. *व अस्माकम् अ'.

माध्यन्दिनस्य । सर्वनस्य । धानाः । पुरोळाशम । इन्द्र । कृष्य । हृह । चार्हन् ।
प्र । पत । स्तोता । अरिता । तूर्णिऽअर्थः । वृष्यमणः । उप । गीऽभिः । ईहे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० माध्यन्दिनस्य सवनस्य पुरोडाशस्य धानानां च चारुवकारणे भक्षणम् । यदा स्तोता
‘शंसिता च दोषा प्रेरितहविष्कः कृषेवाऽऽचरन् गीभिः’ अक्षरेण उपेत्य त्वो स्तौतीति ॥ ५ ॥

‘इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तदशो वर्गः’ ॥

तृतीयं धानाः सर्वने पुरुषदुत पुरोळाशमाहुतं मामहस्व नः ।
ऋभूमन्तं वाज्रवन्तं त्वा कृते प्रयस्वन्त उपं शिक्षेम धीतिभिः ॥ ६ ॥

तृतीये । धानाः । सर्वने । पुरुऽस्तुत । पुरोळाशम् । आऽहुतम् । ममहस्व । नः ।
ऋभूमन्तम् । वाज्रवन्तम् । त्वा । कृते । प्रयस्वन्तः । उपं । शिक्षेम । धीतिभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे पुरुषदुत । तृतीयसवने धानाः पुरोडाशम् च आहुतम् अदस्व भस्माकम् । ऋभुः
विम्बा वाज इति ऋभुः ‘ऋभवः । ऋभुभिर्भुक्तम्’ ‘वाजेन च युक्तम् त्वा कृते । अजवन्तो
ययम् कर्मभिः विधेयं कुर्मः’ ॥ ६ ॥

पूषण्वते ते चक्रमा करम्मं हरिषते हर्थश्चाय धानाः ।
अपूपर्मद्वि सर्गणो मरुद्विः सोमं पिव वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

पूषण्वते । ते । चक्रम् । करम्मम् । हरिषते । हरिऽअश्चाय । धानाः ।
अपूपम् । अद्वि । सर्गणः । मरुद्विभिः । सोमम् । पिव । वृत्रहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ‘पूषणा वृत्रहे तुष्यम् कुर्मः करम्मम् । हरिभिस्तद्वे हर्यश्चाय धानार्थं कुर्मः । वृत्रहा विद्वान्
शूर हे शूर । पुरोडाशम् मरुद्विः सद्विः सोमम् च पिव ।’ ॥ ७ ॥

प्रति धाना भरत तूर्यमस्मै पुरोळाशं वीरतमाय नृणाम् ।
दिवेदिवे सदृशीरिन्द्र तुभ्यं वर्धन्तु त्वा सोमपेयाय धृष्णो ॥ ८ ॥

प्रति । धानाः । भरत । तूर्यम् । अस्मै । पुरोळाशम् । वीरऽतमाय । नृणाम् ।
दिवेदिवे । सदृशीः । इन्द्र । तुभ्यम् । वर्धन्तु । त्वा । सोमऽपेयाय । धृष्णो इति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ‘नृणाम् मध्ये कथितयेन वीराय अस्मै धानाः पुरोडाशम् च क्षिप्रम् प्रति भरत । अश्वद्वम्
पृक्कृपाः स्तुतयः हे इन्द्र । त्वदर्थं कथ्यमाणाः त्वाम् वर्धयन्तु हे’ अर्पणशील !’ तत्र सोमपालाय ॥ ८ ॥

‘इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्यायेऽष्टादशो वर्गः’ ॥

[५३]

विद्वामिन्द्रो गाभित अग्निः । इन्द्रो देवता, माघता इन्द्रापर्वतो, पञ्चदशीषोडशयोः
 वाक् (सप्तपरी), सप्तदशवादिर्विद्यन्तानां रथाहानि, एकविंशवादि-
 चतुर्विद्यन्तानामभिशापः । त्रिन्दुप् छन्दः, दशमीषोडशयो जगत्पौ,
 त्रयोदशी गावत्री, द्वादशीविंशीद्वाविंशोऽनुष्टुभः,
 अष्टादशी बृहती ।

इन्द्रापर्वता बृहता रथेन वामीरिप् आ बंहतं सुवीराः ।

वीतं हृव्यान्यध्वरेषु देवा वर्षेथां गीभिरिळ्या मदन्ता ॥ १ ॥

इन्द्रापर्वता । बृहता । रथेन । वामीः । इषः । आ । बृहत्तम् । सुवीराः ।
 वीतम् । हृव्यानि । अध्वरेषु । देवा । वर्षेथाम् । गीऽभिः । इळ्या । मदन्ता ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रापर्वतो! वननीयानि अज्ञानि महता रथेन आ बृहत्तम् शोभनापत्त्वसहितानि, महामत
 च हवीषि यज्ञेषु, देवमणीषी! वर्षेथाम् च स्तुतिभिः अग्नेन माघन्तौ युवामिति ॥ १ ॥

तिष्ठत्सु कं मघवन् मा परां गाः सोमस्य तु त्वा सुषुतस्य यक्षि ।
 पितुर्न पुत्रः सित्तुमा रभे त इन्द्र स्वादिष्ठया गिरा शचीवः ॥ २ ॥

तिष्ठ । सु । कम् । मघवन् । मा । परा । गाः । सोमस्य । तु । त्वा । सुऽसुतस्य । यक्षि ।
 पितुः । न । पुत्रः । सित्तम् । आ । रभे । ते । इन्द्र । स्वादिष्ठया । गिरा । शचीवः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मघवर! सुष्टु सुखे च अस्मत्पादवे तिष्ठ । मा अहमत्तः परागमः । सोमेन सुष्टु
 सुतेन शीघ्रम् अह त्वा यजे । पितुः इव पुत्रः तव वाससोऽन्तम् हे इन्द्र! अह इस्तेन गृह्णामि
 स्वादुतमया स्तुतिगया संयुक्तोऽहम् प्रजावम् । ॥ २ ॥

शंसावाध्वयों प्रति मे गृणीहीन्द्राय वाहः कृणवावु जुष्टम् ।
 एदं बहिर्यज्ञमानस्य सीदाऽर्था च भृदुक्थमिन्द्राय श्रुस्तम् ॥ ३ ॥

शंसाव । अध्वयों इति । प्रति । मे । गृणीहि । इन्द्राय । वाहः । कृणवावु । जुष्टम् ।
 आ । इदम् । बहिः । यज्ञमानस्य । सीदा । अर्थे । च । भुत् । उक्थम् । इन्द्राय । श्रुस्तम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे अन्धयो! शंसाव भावाम् । तत्र स्वम् मे प्रतिगरे कुरु—'सोयामो देव' इति । इन्द्राय
 शस्त्रम् पशोऽन्तम् कृणवाव । तदर्थम् आ सीद इदम् बहिः अस्य यजमानस्य । अथ भवतु इन्द्राय
 शस्तम् उक्थम् इति ॥ ३ ॥

जायेदस्तीं मघवन्त्सेदु योनिस्तदित् त्वा युक्ता हरयो वहन्तु ।

यदा कदा च सुनवांम सोमंमग्निष्वा दूतो धन्वात्यच्छे ॥ ४ ॥

जाया । इत् । अस्तीम् । मघवन् । सा । इत् । ॐ इति । योनिः । तद् । इत् । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहन्तु ।
यदा । कदा । च । सुनवांम । सोमंम् । अग्निः । त्वा । दूतः । धन्वाति । अच्छे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मघवन्! पुरुषाणाम् जाया एव गृहं भवति, सा एव वास्तव्यामम् । तत्र एव स्वामपि
पीतसोमम् युक्ताः भवताः वान्तु । पुनश्च वचम् नरा कदा च अत ऊर्ध्वम् सोमम् सुनवाम
तदानोमचम् अग्निः दूतः स्वाम् प्रति धन्वाति अभिगच्छति, तदा पुनरागन्तव्यम् । अस्मोत्तरा
मृचये निर्वचनाय ॥ ४ ॥

परां याहि मघवन्ना च याहीन्द्रं ब्रातरुभ्यत्रां ते अर्थम् ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥ ५ ॥

परां । याहि । मघवन् । आ । च । याहि । इन्द्रं । ब्रातः । उभ्यत्रं । ते । अर्थम् ।
यत्रं । रथस्य । बृहतः । निधानम् । विमोचनम् । वाजिनः । रासभस्य ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पीते सोमे नरा गच्छ मघवन्, आ याहि च इवः प्रभाते सोमपानाय । हे इन्द्र! ब्रातृस्थानीय!
भर्ता! वा उभयत्र च तत्र प्रयोजनम् नास्ति । सोमपानमत्र प्रयोजनम् तत्र 'जाया' यत्र चजे बृहतः
रथस्य विमुक्ताश्वस्य निधानम् भवति विमोचनम् च अश्वस्य वेगवतः, तत्रापाहीति । मेघमन्त्र-
शाहसु शरियोजनस्य पुरोऽनुवाचपान्त्रयेषु पूर्वैति ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकौनविंशो वर्गः ॥

अपाः सोममस्तमिन्द्र प्र याहि कल्याणीर्जाया सुरर्षे गृहे ते ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत् ॥ ६ ॥

अपाः । सोमम् । अस्तम् । इन्द्र । प्र । याहि । कल्याणीः । जाया । सुरर्षम् । गृहे । ते ।
यत्रं । रथस्य । बृहतः । निधानम् । विमोचनम् । वाजिनः । दक्षिणावत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पीतवानसि सोमम्, गृहम् इन्द्र! प्रतिगच्छ । कल्याणीः जाया सुप्तु रमणसाधनं विद्यते एते
तव । यत्र इति नक्तम् । सार्धं कार्यान्ते रथाद् विमुक्तानां वाजिनां दक्षिणा विद्यते न प्रातरिति ।
दक्षिणा च श्राद्ः पानं चेति ॥ ६ ॥

इमे भोजा अङ्गिरसो विरूपा दिवस्पुत्रामो असुरस्य वीराः ।

त्रिश्वाभिवापु ददतो मृधानि सहस्रसावे प्र तिरन्तु आर्युः ॥ ७ ॥

१. नास्तं वि' कपे. २. नरां वि' अ' ३-४. नास्ति वि' कपे. ४. 'वाचति मूको.
५-५. नास्ति मूको. ६. 'पी कपे. ७. नास्ति मूको. ८. नास्ति क.

इमे । भोजाः । अङ्गिरसः । विश्रूपाः । दिवः । पुत्रासः । असुरस्य । वीराः ।
विश्वामित्राय । ददतः । मघानि । सहस्रस्रावि । प्र । तिरन्ते । आयुः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रानुचराः इमे राजानः विविधरूपाः अङ्गिरसः च दिवः पुत्रासश्च मरुतः असुरस्य
बलवतो रुद्रस्य वीराः विश्वामित्राय मघम् धनानि प्रयच्छन्तः अनेकस्मिन् सोमाभिर्पते आयुः
वर्धयन्तीति ॥ ७ ॥

रूपरूपं मघवां बोभवीति मायाः कृष्णानस्तन्वं१ परि स्वाम् ।
त्रिर्यद् दिवः परि मुहूर्तमागात् स्वैर्मन्त्रैरन्तुपा ऋतावां ॥ ८ ॥

रूपमऽरूपम् । मघवां । बोभवीति । मायाः । कृष्णानः । तन्वम् । परि । स्वाम् ।
त्रिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तम् । आ । अगात् । स्वैः । मन्त्रैः । अन्तुपाः । ऋतवां ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नानाविधं रूपम् भावयति मघवा स्वाम् तनुम् परितः मायाः कुर्वन् । याभिर्जानान्
मोहयति ता माया उच्यन्ते । बहुधा लोकमेव जना बुध्यन्ते । मुहूर्तम् मुहुः कृतं
भवतीति सवनमुच्यते । दिवः परि यदा१ सवनान्यागच्छति सैः श्रोत्रैर्हेतुभिः । अन्ये देवा
कृती कर्माश्चित् काले पिबन्ति अयं तु अन्तुपाः सर्वेषु सवनेषु पिबति यज्वानिति ।
यास्कः 'यद्यद्रूपं कामयते तत्तदेवता१ भवति' (१०, १०) इति ॥ ८ ॥

महाँ ऋषिर्देवजा देवजुतोऽस्तम्नात् सिन्धुमर्णवं नृचक्षाः ।
विश्वामित्रो यदवहत् सुदासमप्रियायत कुशिकेभिरिन्द्रः ॥ ९ ॥

महान् । ऋषिः । देवजाः । देवजुतः । अस्तम्नात् । सिन्धुम् । अर्णवम् । नृचक्षाः ।
विश्वामित्रः । यत् । अवहत् । सुदासम् । अप्रियायत । कुशिकेभिः । इन्द्रः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० महान् अयम् ऋषिः देवार्थं जातः देवैराहृतः स्तम्भितवान् इन्द्रप्रसादान् 'उदकवन्तम् सिन्धुम्'
मनुष्याणां पुरषीन्द्रादीनां द्रष्टा । किञ्च यदा अयम् विश्वामित्रः१ अश्वमेधेन याजयन् सुदासम्
राजानम् पुरोधः सन् अवहत् प्रणिनाय, तदानां प्रीत आसीत् कुशिकैरस्माभिः इन्द्रः ॥ ९ ॥

इंसाद्व कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मदन्तो गीभिरध्वरे सुते सचा ।
देवेभिर्विप्रा ऋषयो नृचक्षसो वि पिबध्वं कुशिकाः सोम्यं मधु ॥ १० ॥

इंसाऽद्व । कृणुथ । श्लोकम् । अद्रिभिः । मदन्तः । गीभिः । अध्वरे । सुते । सचा ।
देवेभिः । विप्राः । ऋषयः । नृचक्षसः । वि । पिबध्वम् । कुशिकाः । सोम्यम् । मधु ॥ १० ॥

१. नास्ति अ'. २. यदि वि' अ'. ३. तत्तदेव मूको. ४-५. सिन्धुम् उदकवन्तम् वि' रूपे.

वेङ्कट० हे कुशिका! इति इव मृदुवाचः कुण्डल स्तोत्रम् अभिषवद्भावभिः सह देवान् मादयन्तः
स्तुतिभिः यज्ञे सुते सोमे सहस्रताः । देवेभिः सह हे मादयन्ताः! हे ऋषयः! च मनुष्याणां
इष्टारः! विविधम् पिबन्वम् सोममपम् ययु ॥ १० ॥

‘इति मृतीवाचके मृतीवाच्याये विश्वो वनेः’ ॥

उप प्रेतं कुशिकाच्चेतयध्वमर्थं राये प्र मुञ्चता सुदासः ।

राजा वृत्रं जहन्नत् प्राग्प्रागुदुग्धा यजाते वर आ पृथिव्याः ॥ ११ ॥

उप । प्र । इत । कुशिकाः । चेतयध्वम् । अर्थम् । राये । प्र । मुञ्चत् । सुदासः ।

राजा । वृत्रम् । जहन्नत् । प्राक् । अपाक् । उदक् । अर्थ । यजाते । वरे । आ । पृथिव्याः ॥

वेङ्कट० शौनकः— ‘सुदासश्च’ महायज्ञे शक्तिना गाधिसूते ॥
निगृहीते ‘बलाघेतः सोऽवसीदद्’ विचेतना ।
तस्मै वाघी तु नीरी वा नाला वाचं मसपरीम् ॥
सूर्यश्यादिहाह्वयं इदुस्ते अमदप्रयः ।
कुशिकानां ततः सा वाक् अमति तामाहलता ॥
‘उपे-य’ इति चास्यां कुशिकान् विश्वामित्रोऽनुबोधयत् ॥
लब्ध्वा वाचं च इष्टारमा तासृषीन् प्रत्यपूजयत् ॥
‘मसपरीम्’ इति द्राम्बाह्वय्यां वाचं स्तुत्वा स्वयम् ।
‘स्थिरात्’ इत्यनसोऽङ्गाम्यनह्वय्यं गृहान् ऽ व्रजन् ॥
ततश्च स्वशरीरेण गृहान् गच्छन् परीददे ।
पराश्वतसो वास्वज वसिष्ठेऽपिण्यः स्तृताः ॥
‘विश्वामित्रेण ताः प्रोक्ता अभिशापा इति स्मृताः ।
इष्टिष्वद्वेषास्तु ताः ऽ प्रोक्ताः विद्याश्चैवाभिवारिकाः ॥
वसिष्ठास्ता न शृण्वन्ति तदाचार्यकसम्मत्म् ।

१-१. नास्ति सूको. २. लौदासस्य सूको. ३. गाधिं विं अं ल; गापीं लपे. ४-४. कारोमः
सोपस्यं सूको. ५. तस्य सूको. ६. ‘हाह्वय विं’ अं लपे. ७. ‘वाग् विं’ लपे. ८-८. इ गतिमान्
(गति लपे.) तानाहन्त. (‘तुपावर्त लपे.) सूको. ९. अ ३, ५३, ११. १०. चास्या विं लपे; च स्यात् विं
अं ल. ११. ‘सोऽवसो विं’ अं ल; ‘नीन्वयो’ लपे. १२. अ ३, ५३, १५, १६. १३. दान्यां पृथ्वान्
विं अं ल; दान्यां विं लपे. १४-१४. नास्ति विं अं. † अ ३, ५३, १७. ‡ ‘इं च विं’ ल लपे.
§ गृहम् ल. ¶ तन् च विं ल लपे. १५. स्वशरीरे च विं अं ल; स्वरशरीरे च विं लपे. १६. नास्ति
विं; वृत्तित्त् अं. १७. अ ३, ५३, २१-२४. १८. वाग् ल. १९-१९. पुरांपरार्थद्वेलोकयोःपुंत्कमः
विं ल लपे; नास्ति अं. † अभिवारा विं लपे. ‡-‡ द्विष इत् विं ल; द्विषे द्वेष विं लपे.
§-§ सदा विपारमिषोसु दास्यते विं ल लपे. २०. वसिष्ठास्तु विं ल लपे; चास्तु विं अं.

'कीर्तिनाच्छ्रवणाद् वापि महादोषश्च जायते' ॥
 ज्ञान्वा मिथिले मूर्धा^१ कीर्तितेन श्रुतेन वा^२ ।
 तेषां जालाः प्रमीयन्ते तस्माद् तास्तु न कीर्तयेत्^३ ॥ (बुदे ४, ११२-१२०) इति ।

हे कुशिकाः! आगच्छत^४, मयोच्यमाने जानीत । मुदासः राज्ञः अश्वमेधाय अस्माकं धनम् च अश्वम्^५ च सुञ्जत । सोऽथ राजा प्राक् प्रत्यक् उदक् च वाशुन् शृशं हतवान् । अनायासाद्^६ दक्षिणाया अकीर्तनम् । एवं सति सार्वभौमोऽयम्^७ पृथिव्याः बरिष्ठेऽस्मिन्देये अश्वमेधेन यजत इति ॥ ११ ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिन्द्रमतुष्टवम् ।

विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मेदं भारतं जनम् ॥ १२ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहम् । इन्द्रम् । अतुष्टवम् ।

विश्वामित्रस्य । रक्षति । ब्रह्म । इदम् । भारतम् । जनम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यः अहम् इमे यावापृथिवी इन्द्रम् मन्त्रकरणाय स्तावयामि । मद्रष्टैर्मन्त्रैरुभयो देवमनुष्याः स्तुवन्तीत्यर्थः । तस्य मम विश्वामित्रस्य मन्त्रः अयम् भरतकुलजायम् जगम् रक्षति इति ॥ १२ ॥

विश्वामित्रा अरासत् ब्रह्मेन्द्राय वृजिणे । करदिन्नः सुरार्धसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः । अरासत् । ब्रह्म । इन्द्राय । वृजिणे । करत् । इत् । नः । सुरार्धसः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्राः प्रायच्छन् स्तुतिम् वृजिणे इन्द्राय । सोऽस्माद् करोतु शोभनधनम् ॥ १३ ॥

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नाशिरं दुहे न तपन्ति घर्मम् ।

आ नो भरु प्रमगन्दस्य वेदो नैचाशाखं मघवन् रन्धया नः ॥ १४ ॥

किम् । ते । कृण्वन्ति । कीकटेषु । गावः । न । आऽशिरम् । दुहे । न । तपन्ति । घर्मम् ।

आ । नः । भरु । प्रमगन्दस्य । वेदः । नैचाऽशाखम् । मघवन् । रन्धय । नः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० किं क्रियाभिः इति ये मन्यन्ते कीकटा नास्तिकाः, तेषु स्थिताः गावः तव हे इन्द्र! किम् कृण्वन्ति । नहि कीकटाः नाशिरम् दुहन्ति, न च तपन्ति घर्मम्, तथा सति आ भरु अस्माकम् कीकटेषु वर्तमानस्य प्रमगन्दस्य धनम् इति । एतदेवाह—परित्यक्तवैदशाखस्य मघवन्! धनम् अस्माकम् वर्ण भवेति । यास्कः—'कीकटा नाम देशोऽनार्यनिवासः । कीकटाः किकुलाः किं क्रियामिरिति

१-३. नास्ति सूको. २. मूर्धा विं लप. ३. नास्ति विं लप. ४. उपाया अ; यगं लप. ५. नास्ति सूको. ६. 'स्ताव अ'. ७. 'मो यः विं लप. ८. शोभनाम् विं लप.

प्रेसा' (६, ३२) इति । तद्योत्तरत्रोक्तम्—'मगन्दः कुसीरी । मातृदो मामागमिष्वतीति च ददाति । तदग्रमं प्रमगन्दः । अत्यन्तकुसोदिकुलीनः । प्रमदको वा । योऽयमेवास्ति लोको न पर इति प्रेषुः । पण्डको वा' (६, ३२) इत्यादि ॥ १४ ॥

ससर्परीरमतिं बाधमाना बृहन्निमाय जमदग्निदत्ता ।
आ सूर्यस्य दुहिता ततान् श्रवो देवेष्वृतमजुर्यम् ॥ १५ ॥

ससर्परीः । अमतिम् । बाधमाना । बृहत् । निमाय । जमदग्निदत्ता ।
आ । सूर्यस्य । दुहिता । ततान् । श्रवः । देवेषु । अमृतम् । अजुर्यम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० ससर्परीनाम्नीं शक्तिना कुशिकानामुत्पादितं मोहम् बाधमाना जमदग्निभिः सर्वक्षया-
दाहस्य दत्ता अत्यन्तम् शब्दाघते । सेयम् सूर्यस्य दुहिता देवेषु अमृतत्वसाधनं च^१ अजरणा-
साधनं च अक्षम् मन्त्रारिमिका आ तनोति^२ । वागपि देवेभ्यो हृष्यं बहतीति ॥ १५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकविंशो वगैः ॥

ससर्परीरभरत् तूर्यमेभ्योऽधि श्रवः पाञ्चजन्यासु कृष्टिषु ।
सा पक्ष्या उ नव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदग्रयो ददुः ॥ १६ ॥

ससर्परीः । अमरत् । तूर्यम् । एभ्यः । अधि । श्रवः । पाञ्चजन्यासु । कृष्टिषु ।
सा । पक्ष्या । नव्यम् । आयुः । दधाना । याम् । मे । पलस्तिजमदग्रयोः । ददुः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० रथकारपञ्चमाक्षतारो वणाः पञ्चजनाः, तत्रप्रभवासु प्रजासु अधि यत् अक्षम् अस्ति,
तद् इयम् एभ्यः देवेभ्यः क्षिप्रम् भरति । पक्षः सूर्यः पततात्, तत्रप्रभवा सा नवतरम् अक्षम्
दधाना भवति । पलस्तिशब्दः पलितवचनः सूर्युरहिताः(?) अपलिताः(?) आसन्^३ अमदग्रयोः, ते
याम् मण्डम् दत्तवन्तः इति^४ ॥ १६ ॥

स्थिरौ गावो भवतां व्रीळुरश्रो मेषा वि वीहिं मा युगं वि शारि ।
इन्द्रः पातल्ये ददतां शरीतो ररिष्टनेमे अभि नः सचस्व ॥ १७ ॥

स्थिरौ । गावो । भवताम् । व्रीळुः । अश्वः । मा । ईपा । वि । वीहिं । मा । युगम् । वि । शारि ।
इन्द्रः । पातल्ये^५ इति । ददताम् । शरीतोः । अरिष्टनेमे । अभि । नः । सचस्व ॥ १७ ॥

वेङ्कट० जनसि युवती गावो स्थिरौ भवताम् । अश्वः च इन्द्रः, तथेयम् ईपा च विभ्रष्टा मा
भूत्, युगम् च मा भूत् विशीर्णम् । पातल्यशब्दो नूनम् अविधायिगणः शरणं दग्वा-

१. नशा सूको. २. नास्ति वि^३ अ^३. ३. मन्त्रारिमिका वि^३ अ^३. ४-५. नारित सूको.
५. ररिष्टा वि^३ अ^३. ६. दीर्घोऽयं सा. ७. नास्ति वि^३ अ^३.

नामत्रयोः, सा ततः इन्द्रः पातस्ये दद्याम् । ददतिर्धारणकर्मा^१ (तु. ना. २, २) । त्वं
 च हे गरुड ! अस्मान् अभि सवस्व शीघ्रगमनावेति ॥ १७ ॥

बलं धेहि तन्पृष्ठं नो बलमिन्द्रानुल्लसु नः ।

बलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि बलदा असि ॥ १८ ॥

बलम् । धेहि । तन्पृष्ठं । नः । बलम् । इन्द्र । अनुल्लसु । नः ।

बलम् । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वम् । हि । बलदाः । असि ॥ १८ ॥

वेङ्कट० निगदन्वाख्याता ॥ १८ ॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजो धेहि स्पन्दने शिक्षपायाम् ।

अक्षं वीळो वीळित वीळयस्व मा यामात् अस्मादव जीहिपो नः ॥ १९ ॥

अभि । व्ययस्व । खदिरस्य । सारम् । ओजः । धेहि । स्पन्दने । शिक्षपायाम् ।

अक्षं । वीळो इति । वीळित । वीळयस्व । मा । यामात् । अस्मात् । अव । जीहिपः । नः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० खदिरस्य सारिणाऽऽण्योः करणं भवति, शिक्षपाया चक्रयोः । तत इदमाह—अक्षपाद्वयोः
 खदिरस्य सारम् भाषिम् आच्छादय तथा स्वं च बलम् स्पन्दनेवेलायाम् शिक्षपायाम् तिधेहि ।
 हे अक्ष ! दद । पुरतैश्च ददाकृत ! अत्यन्तं ददो भव गमने । मा अस्मान्, अस्मात् प्रयाणान्
 अव जीहिपः । अवहापनं^२ भवत्युपरिस्थितस्याक्षस्य भङ्ग इति ॥ १९ ॥

अयमस्मान् वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिपत् ।

स्वस्त्या गृहेभ्य आवसा आ विमोर्चनात् ॥ २० ॥

अयम् । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च । रीरिपत् ।

स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अवसात् । आ । विमोर्चनात् ॥ २० ॥

वेङ्कट० शकटभृतः अयम् अस्मान् वनस्पतिः मा च त्पाक्षीत्^३ मा च द्विमितान् कार्पात् । किञ्च
 अविनाशहेतुर्भवतु^४ आ गृहप्रसारेः, आ च अवसात्, आ च अनडुहोर्विमोचनात्^५ ॥ २० ॥

^३ इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

इन्द्रोतिभिर्वहुलाभिर्नो अथ याञ्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छर जिन्व ।

यो नो द्वेष्यधरः सस्पदीष्ट यष्टु द्विष्मस्तमृ प्राणो जहातु ॥ २१ ॥

१. 'करोति वास्तुः मूको. २. 'दापने वि' अ'. ३. अत्पाक्षीः मूको. ४. 'पति वि' अ' लपे.
 ५. 'य. नामङ्' वि' अ' लपे. ६-६. नास्ति मूको.

इन्द्र । ऊतिऽभिः । बहुलाभिः । नः । अथ । यावऽश्रेष्ठाभिः । मवुऽवन् । शूर । जिन्व । यः ।
नः । द्वेष्टि । अचरः । सः । पुद्दीष्ट । यम् । ऊ इति । द्विष्मः । तम् । ऊ इति । प्राणः । जहातु ॥२१॥

वेङ्कट० इन्द्र! मायैः बहुभिः अस्मान्^१ अथ गच्छतां^२ प्रशस्वतमैः मववन्! शूर! प्रीणय । यः
अस्मान् द्वेष्टि-अचरः सः विपद्यताम् । मम्^३ त्वम् द्विष्मः तम् एव प्राणः जहातु । शोभनेमांगै-
रस्मान् प्रीणयेति^४ ॥ २१ ॥

परशुं चिद् वि तंपति शिम्बलं चिद् वि वृश्चति ।
उखा चिदिन्द्र येपन्ती प्रयस्ता फेनमस्यति ॥ २२ ॥

परशुम् । चित् । वि । तंपति । शिम्बलम् । चित् । वि । वृश्चति ।
उखा । चित् । इन्द्र । येपन्ती । प्रयस्ता । फेनम् । अस्पति ॥ २२ ॥

वेङ्कट० भारते^१ जनस्त्वामाश्रित्य हे इन्द्र! युदायम्^२ परशुम्^३ तीक्ष्णीकरोति । शिम्बलशब्दः शिरोवचनः,
यथा^४ कर्मैः कम्बलः एवं शिमेर्नेत्रकर्मणः शिम्बलः, वसिष्ठानां भेष्यं शिरश्च वि वृश्चति । येपतिः^५
स्ववणकर्मो । उखाशब्दः शिरोवचनः, ^६वसिष्ठानाम् उखा ऽथ इन्द्र! रुधिरं सवन्ती भरताक्षिता
वात्यैः फेनम् विम्व्रति^७ ॥ २२ ॥

न सार्यकस्य चिकित्ते जनासो लोधे नयन्ति पशु मन्यमानाः ।
नावाजिनं वाजिनो हासयन्ति न गर्दभं पुरो अर्थाद्यन्ति ॥ २३ ॥

न । सार्यकस्य । चिकित्ते । जनासः । लोधम् । नयन्ति । पशु । मन्यमानाः ।
न । अवाजिनम् । वाजिनो । हासयन्ति । न । गर्दभम् । पुरः । अर्थात् । नयन्ति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० हे जनाः! वासिष्ठो यो जना भरवानामिन्द्राश्रयसाधितसार्यकम् न जानाति, ततश्च तपसि
स्त्वोत्रे वा लुब्धमृषिमिसं विश्वामित्रम् बलात् नयन्ति पशुमेवम् मन्यमानाः । तच्चायुक्तं
वसिष्ठानामित्यत्र 'नावाजिनम्' इति । अनश्यम् अजादिकम्^१ अश्वेन सह प्रतिलुब्धमवलपान्य
न हासयन्ति कित्पइप्रमेवाश्वेन^२ हेपयन्ति, न च गर्दभम् पापीयांसम् अश्वस्य पुरतः^३ नयन्ति,
पशुमेव नयन्ति इति^४ ॥ २३ ॥

इम इन्द्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वम् ।
द्विन्वन्त्यश्चमरणं न नित्यं ज्यावाजं परि णयन्त्याजौ ॥ २४ ॥

१. नास्ति वि' लपे. २. अण' वि' लपे. ३. नास्ति वि'. ४. २५^१ अ' ल. ५. अ'
वि' अ' ल. ६. 'व' अ' वि' अ'. ७. 'शु' अ' वि' अ' लपे. ८. नास्ति वि' लपे. ९. नास्ति लपे.
१०-१०. वसिष्ठ वि'. ११-११. मुदितम् अ'. ११-११. नास्ति वि' लपे. ११-११. वि' अ' ल. १२. 'उ' वि'.
१२. विन्व' वि' अ'. १३-१३. नास्ति वि' अ'.

इमे । इन्द्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपितृम् । चिकितुः । न । प्रऽपितृम् ।
हिन्वन्ति । अर्चन् । अरण्यम् । न । नित्यम् । ज्योऽवाजम् । परि । न्युन्ति । आजौ ॥ २४ ॥

वेङ्कट० 'विरहितारित्वं प्राप्तुं' त्वदाशयकत्वात् हे इन्द्र ! इमे भरतस्य पुत्राः कुशिकाः वसिष्ठैः अपपितृम्
पुत्र कर्तव्यतया जानन्ति, न तु प्रापितृम् । ततश्च सुदार्यम् अश्वम् प्रेरयन्ति* 'शत्रूणां अरणीयम्
स्वामिनि' स्थिरभक्तिम् भटम् इव, तथा ज्वायलं धनुश्च सहग्रामे मण्डलीकुर्वन्ति ॥ २४ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः' ॥

[५४]

धजापतिर्वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

इमं महे विदध्याय शृषं शश्वत् कृत्व ईड्याय प्र जञ्चुः ।
शृणोतु नो दम्प्यैभिरनीकैः शृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रः ॥ १ ॥

इमम् । महे । विदध्याय । शृषम् । शश्वत् । कृत्वः । ईड्याय । प्र । जञ्चुः ।
शृणोतु । नः । दम्प्यैभिः । अनीकैः । शृणोतु । अग्निः । दिव्यैः । अजस्रः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इच्छगोत्रः प्रजापतिः । वैश्वदेवीयानि* सूक्तानि चत्वारि । इमम् स्तोमम् महते यज्ञिषाय
पुत्रकरम् बहु कृतः स्तुत्याय वैश्वामित्राः प्र भरन्ति । स* चास्माकं स्तोमम् रक्षसां इमनकुमारैः
अनीकैः ज्वालाकक्षणैः अन्तरिक्षभवैः नित्यं समिद्धः अग्निः शृणोतु इति ॥ १ ॥

महिं महे दिवे अर्चा पृथिव्यै कामो म इच्छञ्चरति प्रजानन् ।
ययोर्हि स्तोमं विदथेषु देवाः संपर्यवो मादयन्ते सत्रायोः ॥ २ ॥

महिं । महे । दिवे । अर्चं । पृथिव्यै । कामः । मे । इच्छन् । चरति । प्रऽजानन् ।
ययोः । इ । स्तोमं । विदथेषु । देवाः । संपर्यवः । मादयन्ते । सत्रा । आयोः ॥ २ ॥

वेङ्कट० महान्तं स्तोमम् धावापृथिवीभ्याम् उच्चारय । मदीयः कामः स्वाभिलषितम् इच्छन्
धावापृथिवी* प्रति चरति गच्छति तयोर्महिमानम् प्रकर्षणं जानन् । ययोः सत्तु स्तोमे
क्रियमाणे वजेषु देवाः सपर्यो मनुष्यैः क्रियमाणामिच्छन्तः सह सर्वे माचन्ति, प्रतिगृह्णन्ति
ताम् इत्यर्थः ॥ २ ॥

युवोर्कृतं रोदसी सत्यमस्तु महे पु णः सुविताय प्र भूतम् ।
इदं दिवे नमो अग्रे पृथिव्यै संपर्यामि प्रयसा यामि रत्नम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'; वि त्वममाप्तुं वि' छपं. २-२. 'ति वि'; 'ति...करं अ'. ३-३. नास्ति
वि' अ'. ४-४. नास्ति सूको. ५. वैश्वदेवानि वि' छपं. ६. नास्ति वि' छपं. ७. 'यो ल प्रस्वावा,
८. त्वोत् वि' अ' छपं; त्वान् ल.

पुवोः । ऋतम् । रोदसी इति । सत्यम् । अस्तु । महे । सु । नः । सुधितार्थे । प्र । मृतम् ।
इदम् । दिवे । नमः । अग्ने । पृथिव्यै । सपर्यामि । प्रयसा । यामि । रत्नम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे वावपृथिवी! युवयोराश्रितविषयम् ऋतम् आनृषेस्वम् सत्यम् अस्तु, महते अस्तुदयाय
अस्माकम् सुन्द प्र भवतम् । इदम् नमः हे अग्ने! वावापृथिवीभ्याम् । किञ्च एने^१ अग्नेम पूज-
यामि, रत्नम् च याचे ॥ ३ ॥

उतो हि वां पुर्व्या आविविद्र ऋतावरी रोदसी सत्यवाचः ।

नरंश्चिद् वां समिधे शूरसातौ ववन्दिरे पृथिवि वेर्विदानाः ॥ ४ ॥

उतो इति । हि । वाम् । पुर्व्याः । आविविद्रे । ऋतवरी इत्यतः ऋतावरी । रोदसी इति । सत्यवाचः ।
नरः । चिद् । वाम् । समिधे । शूरसातौ । ववन्दिरे । पृथिवि । वेर्विदानाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च हे सत्ययुक्ते वावापृथिवी! वाम् एव पूर्वकालभवाः सत्यपातः ऋषयः अभिलषितं
ज्ञापितवन्तः । नूतना मनुष्याः अपि वाम् सङ्ग्रामे शूरसम्भजनस्थाने स्तुवन्ति हे^१ पृथिवि !
विद्वांसः ॥ ४ ॥

को अद्वा वेद क इह प्र वोचद् देवाँ अच्छा पृथ्याऽु का समेति ।

ददथ एषामवमा सदांसि परेषु या गुह्येषु व्रतेषु ॥ ५ ॥

कः । अद्वा । वेद । कः । इह । प्र । वोचत् । देवान् । अच्छ । पृथ्या । का । सम । एति ।
ददथ । एषाम् । अवमा । सदांसि । परेषु । या । गुह्येषु । व्रतेषु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० कः मनुष्यः सत्यम् वेत्ति, कः वा इह^१ मनुष्येभ्यः एतत्^२ प्र वोचत्^३, को वा मार्गः देवान् अभि-
सम् एति, येन गत्वा वावाभ्यं जानीमः । एषाम् देवानां दिवि स्थितानाम् अवमानि भयोसु-
क्ष्मानि स्थानानि ददन्ते । 'देवच्छा वै मत्तत्राणि' (तैत्रि २, ५, २, ६) इति शास्त्रणम् । परमेषु
दिवि स्थितेषु मनुष्याणां परोक्षेषु कर्मसु सरसु नानि ददन्ते । देवगृहा ददन्ते,
तत्रस्थानां देवानां कर्माणि परोक्षाणि भवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

^१ इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्विंशो वनः^१ ॥

कुर्विर्नृचक्षा अभि भीमचष्ट ऋतस्य योना विष्टृते मर्दन्ती ।

नाना चक्राते सदेनं यथा वैः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६ ॥

१. वावापृथिवी क प्रस्तावः. २. एते अर्. ३. नास्ति अर्प. ४. नास्ति सूको. ५-५. योवोत्रनि
वि^१ अर्; परोवति वि^२ क अर्प; पावोच, परकि वा क प्रस्ताव. ६-६. नास्ति सूको.

कविः । नृऽचक्षाः । अग्निः । सोमः । अक्षयः । क्रतुस्य । योना । विधृते इति विऽधृते । मन्दन्ती इति ।
नाना । चक्राते इति । सर्दनम् । यथा । वेः । समानेन । क्रतुना । संविदाने इति सम्ऽविदाने ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कविः मनुष्याणां द्रष्टा भगवानिन्द्रः यावापृथिवी सर्वतः अग्नि पश्यति' क्रतुस्य योनिरिन्द्र-
इकनाम तस्मिन् प्रादुर्भूते सति मन्दन्ती, मन्प्रकार उक्तः, विधृते परस्परक्षरणे । 'समानमेतद्-
इकदुर्भयत्वाहाभिः' (अ. १, १९४, ५१) इत्येतद्भिर्प्राथम् । एतदेवानयोः समाने कर्म यदेव प्रीयते
योः पृथिव्यै करोति तदेव पृथिव्यपि दिवः एतदेव संवेदनम् इति । ते एते यावापृथिवी
यथा सकृन्तस्य कुलायान्वावासाय दृश्यन्ते एवं देवमनुष्याणामावासाय नानाविधम् सरदनम्
कुरुत इति ॥ ६ ॥

समान्या विद्युते दूरेऽन्ते ध्रुवे पदे तस्थतुर्जागरूके ।

उत स्वसारा युवती भवन्ती आर्दु ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ७ ॥

समान्या । विद्युते इति विऽयुते । दूरेऽन्ते इति दूरेऽन्ते । ध्रुवे । पदे । तस्थतुः । जागरूके इति ।
उत । स्वसारा । युवती इति । भवन्ती इति । आर्दु । ऊँ इति । ब्रुवाते इति । मिथुनानि । नाम ॥ ७ ॥

वेङ्कट० समानपरिणामे वा समानप्रयोगने वा एकीभूते वा विद्युते पृथग्भूते च दूरे यथाः
पयन्तो विस्तृतयोस्तादृशे अपि च स्वस्वस्थानीये तरुण्यौ भवन्त्यौ ध्रुवे स्थाने तिष्ठतः ।
यत्र स्थिते न निपततस्तद् ध्रुवम् । जागरणशीले भूत्वा नवतरं तिष्ठत इत्यर्थः । सन्त्यानि
अपि एवंजातीयकानि मिथुनानि नामधेयानि 'उर्वी' 'पृथ्वी' 'बहुले' 'दूरे' इत्यादीनि
भूवाते दृश्यमाने । तथा च यावापृथिव्योर्दृष्टौ एवंजातीयकानि नामानि निपतन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान् चिन्नती न व्यथेते ।

एजद् ध्रुवं पत्यते विश्वमेकं चरत् पत्त्रि विपुणं वि ज्ञातम् ॥ ८ ॥

विश्वो । इत् । एते इति । जनिम । सम् । विविक्तः । महः । देवान् । चिन्नती इति । न । व्यथेते इति ।
एजद् । ध्रुवम् । पत्यते । विश्वम् । एकम् । चरत् । पत्त्रि । विपुणम् । वि । ज्ञातम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० विश्वानि एव एते जानानि भूतानि विस्तीर्णतया सम् विविक्तः पृथक्पृथक् असङ्कीर्णं धार-
यतः । किञ्च महतः देवान् अग्निवाग्वादीन् विभागे न चलयतः । तथाऽनयोः एजत् चले
मनुष्यादिकम् ध्रुवम् पत्त्यादिकं च सर्वम् एकीभूतम् पतति वर्तते, यथा नानादिग्गयः समा-
नता नगरादृशि । तदेवाऽऽह—चरत् पत्त्यादिकम् पतनशीलं सकृन्त्यादिकम् एवं विश्वग्गमनम् भूत-
जातम् अनयोर्विश्वे पततीति ॥ ८ ॥

१. 'निर' वि' अ'. २. 'तदेता' वि' छपे. ३. 'अग्नि वि' छपे. ४. 'रिगापे वि' ५. 'पत'
वि' छपे. ६. 'रुपम् वि' छपे. ७. 'नारित वि' अ'. ८. 'कर च वि' छपे. ९. 'एक वि' छपे.

सनां पुराणमध्यैम्पारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।

देवासो यत्र पनितार एवैरौ पथि व्युते तस्थुरन्तः ॥ ९ ॥

सनां । पुराणम् । अथि । एमि । आरात् । महः । पितुः । जनितुः । जामि । तत् । नः ।
देवासीः । यत्र । पनितारः । एवैः । उरौ । पथि । विडर्ते । तस्थुः । अन्तरिति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् महतः पितुः दिवः जनयितुर्मेवैव तत् सनात्तन्म पुराणम् जामित्वम् अथि एमि
पठामि उच्यतेयामि सम्प्रति । आरात्तन्मदोऽन्तिकवचनः सम्प्रतीत्यर्थः । देवाः यस्मिन् जामित्वे मया
कथ्यमाने गवर्तः आगत्य मां स्तुवन्तः, सुन्दु त्वया स्तुतम् इति वचनम्, विस्तीर्णे पथि
अन्तरिक्षे वावापृथिव्योः अन्तः स्तोत्रश्रवणार्थं स्थिताः । स्तुतिभिः पदस्थेवान्तरिक्षस्थं देवैर्बहु-
भिर्व्युतत्वमिति । अस्थोत्तरा भूवमे निर्वचनाय ॥ ९ ॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यदूदराः शृणवन्नग्निजिह्वाः ।

मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥ १० ॥

इमम् । स्तोमम् । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । ऊदूदराः । शृणवन् । अग्निजिह्वाः ।
मित्रः । सम्राजः । वरुणः । युवानः । आदित्यासः । कवयः । पप्रथानाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे वावापृथिवी! युवयोः इमम् स्तोमम् अहम् प्र ब्रवीमि । सुदुशब्दपर्यायं ऊदुशब्द इति
वास्कः (६, ४) । सुदुः सोम उदरे येषाम् अग्निजिह्वानां ते ते 'शृणवन्तु, मित्रा च वरुणः
च अन्ये च समाजः' पुत्रानः अदितेः पुत्राः कान्तदर्शनाः विस्तीर्णा भवन्तः ॥ १० ॥

इति तृतीयाहके तृतीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानः ।

देवेषु च सवितः श्लोकमश्रेराट्स्मभ्युमा सुव सर्वतातिम् ॥ ११ ॥

हिरण्यपाणिः । सविता । सुजिह्वः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानः ।
देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकम् । अश्रेः । आत् । अस्मभ्यम् । आ । सुव । सर्वतातिम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हिरण्यपाणिः सविता सुवाक् दिवः च यज्ञे अहः त्रिः आ-गच्छन्, अथ प्रत्यक्षः, स त्वं
हे सवितः । 'मदीयां वाचं स्तुतिरूपाम्' देवेषु स्तुतवेषु प्रापय । अतन्तरमेव प्रेष्य च अस्मभ्यं
सर्वदेवैस्तापमानं भवन् ॥ ११ ॥

१. नास्ति वि' अ'. २. नदी खेवा' वि' अ'. ३. 'जिह्वाना देवाना वि' अ'. ४-५. नास्ति
वि' अ'. ६. नास्ति वि' अ'. ७-८. नास्ति सूको. ९-१०. नास्ति वि' अ' अर्थ.

सुकृत् सुपाणिः स्वर्वां ऋतावां देवस्त्वष्टावसे तानि नो धात् ।
पृष्वन्तं ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमंतष्ट ॥ १२ ॥

सुकृत् । सुपाणिः । स्वर्वान् । ऋतवान् । देवः । त्वष्टा । अवेसे । तानि । नः । धात् ।
पृष्वन्तः । ऋभवः । मादयध्वम् । ऊर्ध्वग्रावाणः । अध्वरम् । अंतष्ट ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सोमनहारीं सोमनपाणिः धनवान् सत्यकर्मा देवः त्वष्टा तानि स्वकीयानि धनानि
रक्षणार्थम् अस्मभ्यं प्रषच्छतु । हे ऋभवः ! यूयं च पूजा सहिताः अस्मद्यजे मादयध्वम्,
उर्ध्वग्रावाणः अभिप्रायम् अध्वर्यवः यज्ञम् सोमाभिप्रेतेण संस्कृतवन्त इति ॥ १२ ॥

विद्युद्रथा मरुतं ऋष्टिमन्तं दिवो मर्यां ऋतजाता अयासः ।
सरस्वतीं शृणवन् यज्ञियांसो धातां रुधिं सहवीरं तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युत्स्रथाः । मरुतः । ऋष्टिमन्तः । दिवः । मर्याः । ऋतजाताः । अयासः ।
सरस्वती । शृणवन् । यज्ञियांसः । धातः । रुधिमम् । सहवीरम् । तुरासः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० विद्युत्स्रथः, 'आ विद्युन्मन्त्रिः' (अ १, ५५, १) इत्युक्तम्, मरुतः ऋष्टिमिराद्युधैः सहिताः
दिवः समन्विधनः मर्याः दिवः सूनवः उद्वर्कार्थं जाताः मन्तारः, तैः सहभूता माध्यमिका वाक् ।
शृणवन्तु अस्मत्त्वोत्रम् यज्ञादीः । अथ प्रत्यक्षः । इत्त धनम् पुत्रसहितम् हे क्षिप्रकारिणः ! ॥ १३ ॥

विष्णुं स्तोमांसः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि गम् ।
उरुक्रमः कंकुहो यस्य पूर्वीर्न मर्धन्ति युवतयो जनित्रीः ॥ १४ ॥

विष्णुम् । स्तोमांसः । पुरुदस्मम् । अर्काः । भगस्येव । कारिणः । यामनि । गम् ।
उरुक्रमः । कंकुहः । यस्य । पूर्वीः । न । मर्धन्ति । युवतयोः । जनित्रीः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० विष्णुम् स्तोत्रसस्त्राणि बहूनां दर्शनीयं गमने गच्छन्त्यभिगच्छन्ति, यथा भवतीपस्वाद्यस्य
कर्मकराः आगमन उद्युक्ता भवन्ति । विस्तीर्णक्रमः स देवः । दिवाः बहूयः यस्य प्रसादात्
विविक्ता भवन्ति, तत्प्रभावादेव जनविष्यः युवतयोः दिवाः न मर्धन्ति न परस्परं बाधन्ते
यथास्थानं तिष्ठन्तीति ॥ १४ ॥

इन्द्रो विश्वैर्वीरैः ३ पत्यमान उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ।
पुन्दरो वृत्रहा धृष्णुर्वेणः संगृभ्यां न आ भरा भूरिं पथः ॥ १५ ॥

१. नास्ति वि० अ०. २. संगृभ्यां वि० अ०. ३. मत्वाः वि०; 'त्वीः अ०'. ४. नस्तिर् लो० वि०
अ०. ५. पूर्णैः वि० अ० ल. ६. नास्ति लपे.

इन्द्रः । विद्वेः । वीर्यैः । पर्यमानः । उमे इति । आ । पुरी । रोदसी इति । महिञ्वा ।
पुरमुदरः । वृत्रञ्वा । धृष्णुञ्जेतः । समङ्गुभ्यः । नः । आ । मृ । भूरि । पुञः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सधैः वीर्यैः सह आगच्छन् उमे यावापृथिवी महस्तेन आ पुरमति । 'विद्वेः
मत्सवः' । पुरां दारविता शत्रुणां इत्या अस्तहसतेनः त्वम् पुरोः मृति इस्तेन सङ्गुभ्य
अस्मभ्यम् आ भर । वृत्रं देहि पशूनिस्वये ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये षड्विंशोऽध्यायः' ।

नासत्या मे पितरां बन्धुपृच्छां सजात्यभूषिनोश्चारु नाम ।
युधं हि स्यो रथिदौ नो रथीणां दात्रं रक्षेथे अक्रेवैरदब्धा ॥ १६ ॥

नासत्या । मे । पितरां । बन्धुपृच्छां । सजात्यभ्यम् । अशिनोः । चारुं । नाम ।
युधम् । हि । स्यः । रथिदौ । नः । रथीणाम् । दात्रम् । रक्षेथे इति । अक्रेवैः । अदब्धा ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'इमे अशिनौ' (तु. मात्र ४, १, ५, १६) इति साहज्याद् अशिनौ यावापृथिवी । अत उच्यते
अशिनोश्चैव नाम मातापितराविति । बन्धने वी पृच्छतः किं त्वं बद्धोऽसि इति तौ बन्धुपृच्छी । तत्र
साहज्यापत्तकम्—'अशिनौ वै देवानां बन्धुमृची' इति । समाने उभयनि भवम् अशिनोः
कल्याणम् मास्तेन्यादिकं नाम । शेषः प्रत्यक्षः । युधाम् हि अस्माकं धनानाम् दातारौ
भवतः, दत्तं च धनम् रक्षेथे अकुत्सितैरुपायैः शत्रुभिः अद्विसिताविति ॥ १६ ॥

महतं तद् वः कवयश्चारु नाम यद्धं देवा भवथ विश्व इन्द्रे ।
सखं ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धिर्यं सातये तक्षता नः ॥ १७ ॥

महतं । तद् । वः । कवयः । चारुं । नाम । यत् । ह । देवाः । भवथ । विश्वे । इन्द्रे ।
सखां । ऋभुभिः । पुरुहूत । प्रियेभिः । इमाम् । धिर्यम् । सातये । तक्षत । नः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० हे कान्तदर्शनाः जनवः ! महत् तद् वः नमनम् अन्धुदमावहम्, यत् सख्यं युधं सर्वं
पुत्र देवाः ! इन्द्रे सङ्गताः भवतः । त्वे च हे पुरुहूत ! समानव्यायो भवसि प्रियैः ऋभुभिः ।
इत्यभिन्नेण सङ्गता युधम् इदं कर्म अस्माकं लानाप कुरुत ॥ १७ ॥

अप्यमा णो अदितिर्ष्विवासोऽदब्धानि वरुणस्य व्रतानि ।
युयांत नो अनपत्यानि गन्तोः प्रजावान् नः पशुर्मा अस्तु गातुः ॥ १८ ॥

१. नास्ति वि' लघे. २-२. परीक्षः शिष्यः वि' लघे. ३. 'सदतेन' वि' लघे. ४-४. नास्ति
मूको. ५. उद्योसि मूको. ६. वध मूको. ७. कुत्सि' मूको. ८. नास्ति मूको.

अर्पमा । नः । अदितिः । शुद्धिपासः । अर्दध्वानि । वरुणस्य । व्रतानि ।
युषोते । नः । अनपत्यानि । गन्तोः । प्रजाऽवान् । नः । पशुऽमान् । अस्तु । गातुः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अर्पमा च अस्माकमस्तु अदितिः च देवाश्च । असुरैरनुपहिंसितानि वरुणस्य व्रतानि भवन्ति,
स चास्माकमस्तु । ते सूर्ये हे अर्धमप्रनृतयः ! अभिगन्तव्याद् गृह्यात् अनपत्यानि पुत्राणा-
मवीम्यानि उवरादीनि पृथक् कुरुव । ततोऽस्माकम् गातुः प्रजावान् अस्तु पशुमान् चेति ॥ १८ ॥

देवानां दूतः पुरुष प्रसूतोऽनांगान् नो वोचतु सर्वजाता ।
शृणोतु नः पृथिवी धीरुतापः सूर्यो नक्षत्रैरुर्वृन्तारक्षम् ॥ १९ ॥

देवानाम् । दूतः । पुरुष । प्रसूतः । अनांगान् । नः । वोचतु । सर्वजाता ।
शृणोतु । नः । पृथिवी । धीः । उत । आपः । सूर्यः । नक्षत्रैः । उरु । अन्तरिक्षम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० देवानाम् दूतः अग्निः बहुप्रकारं यजमानैः प्रसूतः अयाया भवन्त्वमी इति अस्मान् वदतु सर्वस्य
विस्तारयिता सर्वस्य कर्ता वा । शृणोतु अस्मान् पृथिवी धीः आपः सूर्यः च नक्षत्रैः सह विस्तीर्णम्
अन्तरिक्षम् च ॥ १९ ॥

शुष्वन्तु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळ्या मदन्तः ।
आदित्यैर्नो अदितिः शृणोतु यच्छन्तु नो मरुतः शर्म भद्रम् ॥ २० ॥

शुष्वन्तु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवक्षेमासः । इळ्या । मदन्तः ।
आदित्यैः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छन्तु । नः । मरुतः । शर्म । भद्रम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० शुष्वन्तु अस्मान् सोमस्य वर्षितारः प्रावाणः ध्रुवक्षाः अक्षेर्न मदन्तः । तथा आदित्यैः
सह अस्मान् अदितिः च शृणोतु । मरुतः च अस्मान् भद्रतीर्थं सुखं प्रयच्छन्तु ॥ २० ॥

सदा सुगः पितृमाँ अस्तु पन्था मघ्वा देवा ओषधीः सं पिपृक्त ।
भगो मे अग्ने सरुये न मृध्या उद् रायो अंश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥ २१ ॥

सदा । सुगः । पितृमान् । अस्तु । पन्थाः । मघ्वा । देवाः । ओषधीः । सम । पिपृक्त ।
भगः । मे । अग्ने । सरुये । न । मृध्याः । उद् । रायः । अश्याम् । सदनम् । पुरुक्षोः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० सदा शोभनगमनः अस्मान् अस्तु मागोऽस्माकम् । तथा हे देवाः ! ओषधीः मधुना
सम्पृक्ताः कुरुत । 'मधु' (निघ १, १२) इत्युदकनाम । हे अग्ने ! स्वया मघ्ये सति अस्माकम् भगः न
हिरुषेत । धनस्य सदनम् वहम् उद् अश्याम् बहुभिः शब्दनीयस्येति ॥ २१ ॥

स्वदस्व हव्या समिषो दिदीद्यस्मद्यर्कं मिमीहि श्रवांसि ।

विश्वो अग्रे पुत्सु ताञ्जेपि शत्रून्हा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥ २२ ॥

स्वदस्व । हव्या । सम । इषः । दिदीहि । अस्मद्यक् । सम । मिमीहि । श्रवांसि ।

विश्वान् । अग्रे । पुत्सु । तान् । जेपि । शत्रून् । अहो । विश्वा । सुमनाः । दीदिहि । नः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० स्वदस्व अग्रे ! स्वहवीषि, सन्दीपय च अत्रानपस्माकम् । तथाऽऽदभिसुखमेव तम् मिमीहि अज्ञानि सम्मानं कुरु । तथा सर्वान् अग्रे । सङ्ग्रामेषु तान् शत्रून् अस्मदीयान् जय । किं बहुना सर्वेष्वपि अहःसु शोभनमतिः सत् दीपयस्व अस्माकं गृह इति ॥ २२ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तविंशो वसः' ॥

[५५]

'प्रजापतिवैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । सिद्धपु ऊचः' ।

उपसः पूर्वा अध यद् व्युर्ध्वमहद् वि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।

व्रता देवानामुप तु प्रभृषन् महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १ ॥

उपसः । पूर्वाः । अध । यत् । विऽऊधुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरम् । पदे । गोः ।

व्रता । देवानाम् । उप । तु । प्रऽभृषन् । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० रात्रेरनन्तरम् उपसः पूर्वभाक्त्व्यः अदा^१ व्युर्ध्वमन्ति ततः महत् अक्षरम् तेन आदित्यात्मन् वि जायते तेजसः स्वानि दिवि । तत इदित आदित्ये देवानाम् व्रतानि कर्माणि प्रकर्षेण भवितुमिच्छन्^२ यजमानः उप भवति, अनुलिप्यति कर्माणीत्यर्थः । तदिदं देवानाम् महत् एकम् वाच्यम् इति ॥ १ ॥

मो पू णो अत्र जुहुरन्त देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः ।

पुराण्योः सर्वानोः केतुरन्तर्ध्वम् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २ ॥

मो इति । सु । तुः । अत्र । जुहुरन्त । देवाः । मा । पूर्वे । अग्ने । पितरः । पदज्ञाः ।

पुराण्योः । सर्वानोः । केतुः । अन्तः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे अग्रे ! अस्माकम् अस्मिन् लोके देवाः मा जुहुरन्त कृत्वा मा भूयन्, भागधेय-महणार्थमिहागच्छन्तु, मा च पितरः अस्माकम् पूर्वं सृताः पिपहपितृयज्ञदेवताः स्थानज्ञाः

स्वकुलजातानामावासाज्ञाः । स्विति पुरणम् । पुरातन्योः सावापुधिष्योः 'सर्वेषामावासासन्तयोः मध्ये प्रज्ञापकस्त्वं दूतो भूत्वा' चरसि' । तस्मान् ते तथा कुर्वन्ति । तच्चैतद् देवानाम् महत् एकम् असुरत्वम् इति ॥ ३ ॥

वि मे पुरुत्रा पतयन्ति कामाः शम्यच्छां दीये पूर्याणि ।

समिद्धे अग्रानुतमिद् वदेम महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ३ ॥

वि । मे । पुरुऽत्रा । पतयन्ति । कामाः । शमि । अच्छे । दीये । पूर्याणि ।

समऽईद्धे । अग्रौ । ऋतम् । इत् । वदेम । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मम बहुविधेषु प्रज्ञापदवादिषु कामाः विविधम् पतन्ति । ततोऽहं 'पुरातनानि वैदिकानि कर्माणि अभिलक्ष्य', तानि कर्तुमित्यर्थः, तदर्थमग्निं दीपयामि । अथ कथं समिद्धे सति अग्नौ तस्मै प्राप्तमासादितं हविः वदेम । वच्चैतदेवं' अथ कुर्मस्तदपि देवानाम् प्राक्कल्पकृतमिति ॥ ३ ॥

समानो राजा विभृतः पुरुत्रा शयं शयासु प्रयुतो वनानुं ।

अन्या वत्सं भरति क्षेतिं माता महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ४ ॥

समानः । राजा । विऽभृतः । पुरुऽत्रा । शयं । शयासु । प्रऽयुतः । वना । अनुं ।

अन्या । वत्सम् । भरति । क्षेतिं । माता । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'एक एव अयं दीप्यमानोऽग्निः बहुषु' देशेषु विभृतः भवति 'विष्ण्येषु' । स' वज्र धेते शपनयो-
ग्यासु मृमिषु प्रक्षिष्टः काष्ठानि अनु । वत्सम् अग्निम् एका माता पृथिवी हविर्भिर्धरयति । अन्य
अन्या माता वीः निवासयति' सुकमेवाग्निदत्तं भुञ्जतेति ॥ ४ ॥

आक्षित् पूर्वास्वपरा अनुरुत् सद्यो जातासु तरुणीध्वन्तः ।

अन्तर्वेतीः सुवते अप्रवीता महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ५ ॥

आऽक्षित् । पूर्वासु । अपराः । अनुरुत् । सुवः । जातासु । तरुणीध्व । अन्तरिति ।

अन्तःऽवेतीः । सुवते । अप्रऽवीताः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वरुणीध्वयोपधीषु आक्षेताऽग्निर्भवति, तथा अपराः च तनिष्यमाणाः अनुरुध्यते । उपेदानाम्
जातासु तरुणेषु अपि अन्तः भवति । वज्र धर्तमानश्च गर्भवतारोपधोः प्रेरयति प्रसूताः करोति ।

१-१. नास्ति वि' अ'. २. वरति मूको. ३-३. नास्ति वि' कपे. ४. °देव कपे.
५. पञ्चापदवादिषु वि' कपे. ६. विष्णवे' वि'. ७. सद्य वि' अ'. ८. निवसति वि' कपे.

पुरुषैरभिरिक्तगर्भो अपि । 'तस्मादोषधयोऽनन्वजा रेमन्ति' (ते ७, १, १, ३) इति ब्राह्मणम्,
'तस्मान्पराचीः प्रजाः प्र वीर्यन्ते प्रतीचीर्नामन्ते' (ते ६, ३, १, ४) इति चेति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये षष्ठाविंशो वर्गः' ॥

शयुः परस्तादधु नु द्विमाताचन्वन्नचरति वत्स एकः ।

मित्रस्य ता वरुणस्य व्रतानि महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ६ ॥

शयुः । परस्तात् । अर्ध । नु । द्विमाता । अन्वन्नः । चरति । वत्सः । एकः ।

मित्रस्य । ता । वरुणस्य । व्रतानि । महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । एकम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपरस्यां दिशि गार्हपत्ये सर्वदा शयनशीलः इवोश्च लोकानिर्माता कश्चित् वासः बन्धन-
रहितः इत्यस्तत्तश्चरतीति । तादृशानि पृतानि कर्माणि मित्रावरुणकृतानि । शयने परणकृतम्, चरणे
मित्रकृतमिति ॥ ६ ॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राजन्वग्रं चरति क्षेति वुधः ।

प्र रण्यानि रण्यवाचो भरन्ते महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ७ ॥

द्विमाता । होता । विदथेषु । सम्राज् । अनु । अग्रम् । चरति । क्षेति । वुधः ।

प्र । रण्यानि । रण्यवाचोः । भरन्ते । महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । एकम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्विमाता हाता यज्ञेषु समाह् आहवनीयो भूत्वा अग्रम् उत्तरवेदिम् प्रति गच्छति, तथा
वुधः भूत्वा परस्ताच्च अनवरतं निवसति । तस्मा अग्रगणे प्र भरन्ते रमणीयानि इवीपि, रमणीयाः
स्तुतीश्च यजमाना इति ॥ ७ ॥

शूरस्येव बुध्यतो अन्तमस्य प्रतीचीर्न ददृशे विश्वमायत् ।

अन्तर्भृतिश्चरति निष्पिथं गोर्महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ८ ॥

शूरस्येव । बुध्यतः । अन्तमस्य । प्रतीचीर्नम् । ददृशे । विश्वम् । आयत् ।

अन्तः । भृतिः । चरति । निःस्पिथम् । गोः । महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । एकम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० शूरस्य इव बुध्यतः अन्तिकत्वमस्य यथा तमागच्छन्तं दृष्ट्वाऽन्ये पराङ्मुखा भवन्ति एवम्
एवं दृष्ट्वा पराङ्मुखं भवति इतिः परिमोषणार्थमागच्छन् सर्वे रक्षः । सोऽयं धारापृथिव्योर्मध्ये
देवानां स्तोता इविरादाय रक्षांसि निष्पिथं चरति पृथिव्या दिवं प्रति ॥ ८ ॥

१-१. 'न्यकारो भवति लः' न्यकारे भवन्ति वि' अ'. २-२. नास्ति सूको. ३. 'नेमतः वि' अ'
लपे. ४. निष्पिथति सूको.

नि वेवेति पलितो दूत आस्वन्तर्महांश्चरति रोचनेन ।

वर्षेषि विभ्रदभि नो वि चष्टे महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ९ ॥

नि । वेवेति । पलितः । दूतः । आसु । अस्तः । महान् । चरति । रोचनेन ।

वर्षेषि । विभ्रद । अभि । नः । वि । चष्टे । महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । एकम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पालयिता शेतो वाग्निः दूतः सन् आसु^१ विश्व नि वेवेति सच्छर्याभिमुखेन तांस्तान् देवान् प्रति,
याथापृथिवीर्मध्ये सवान् चरति तेजसा सह, रूपाणि धारयन् नः^२ यवमानांश्च अभि वि पश्यति ॥९॥

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पार्थः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।

अमिष्टा विश्वा सुर्वनानि वेद महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १० ॥

विष्णुः । गोपाः । परमम् । पाति । पार्थः । प्रिया । धामानि । अमृता । दधानः ।

अमिः । ता । विश्वा । सुर्वनानि । वेद । महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । एकम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० विष्णुः गोपायिता उत्तमम् रक्षति स्थामम् प्रियाणि अमृताणि पृथिव्यादीनि बहूनि
धारयन् अचम् अमिः तानि सर्वाण्येव जानाति पार्थिवानि दिव्यानि च ॥ १० ॥

^१इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकं नम्रिसो वर्यः^२ ॥

नाना चक्राते यम्याः वर्षेषि तयोरन्यद् रोचते कृष्णमन्यत् ।

श्यावीं च यदरुषीं च स्वसारीं महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ११ ॥

नाना । चक्राते इति । यम्याः । वर्षेषि । तयोः । अन्यत् । रोचते । कृष्णम् । अन्यत् ।

श्यावीं । च । यत् । अरुषीं । च । स्वसारीं । महत् । देवानाम् । असुरत्वम् । एकम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'यम्या' (निष १, ७) इति रात्रिनाम साहचर्यादहोरतयोः स्पृश्यते । अहोरात्रौ^१ भिन्नानि रूपाणि
कुरुतः । तदेवाह—तयोः अन्यत् रोचते तत्रच तच्छुद्धं भवत्यहः, अथ रात्रिः कृष्णा भवति । 'श्यावी'
(निष १, ७) इति रात्रिनाम, 'अरुषीं' (निष १, ८) इत्यहनाम । यन् अहोरत्रौ एकस्मादादित्वा-
दुत्पत्तेः^२ स्वसारी इत्ये भवत्, एतच्च देवकृतमिति । अस्वायम्पृथ्यादित्य एव स्तुयते, अहोरात्रयोः
कर्तृत्वात् तस्यैवोत्तरत्रापि स्तुतिः । स एवेन्द्रशोकः 'निषेत्वरिः' (ऋ दे. ५१, २२) इत्यस्यासुषीति
प्रतिभाति ॥ ११ ॥

माता च यत्र दुहिता च धेनु संवर्द्धे धापयंते समीची ।

श्रुतस्य ते सदसीले अन्तर्महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १२ ॥

१. नास्ति सूको. २-२. नास्ति सूको. ३. यत्स्यां वि^३ अं.

माता । च । वक्रं । दृहिता । च । धेनु इति । सुवर्द्धे इति सुवः ऽदृधे । धापयेति इति । समीची इति
समऽची । ऋतस्य । ते इति । सर्दसि । ईळि । अन्तः । महत् । देवानाम् । असुरऽवम् । एकम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तिसृष्वपि ऋद्धं ऋतमन्वेनाऽऽदित्य उच्यते । माता पृथिवी, दौर्द्धहिता यस्मात् संप्रत्यङ्-
विस्नेन जीवति । माता दृहिता च यस्मिन्नाकाशे वर्तमाने कामानो दोग्रवी, सपर-
मन्वेऽऽमृतनाम, असृतस्य दोग्रवी, तत्र दिवस्तृणमसृतम् अर्धं पृथिव्याः, ते सङ्गते मृत्वा
असृते सत्यः पाययतः । ते च अर्धे स्तौमि आदित्यस्य स्वभूते तदति आकाशे वर्तमाने
इति । यदिदनाकाशे चावापृथिवी विद्यतस्तदपि देवहृतमिति ॥ १२ ॥

अन्यस्यां वृत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरुधः ।

ऋतस्य सा पर्यसाऽपिन्वतेळा महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १३ ॥

अन्यस्याः । वृत्सम् । रिहती । मिमाय । कया । भुवा । नि । दधे । धेनुः । ऊर्ध्वः ।

ऋतस्य । सा । पर्यसा । अपिन्वते । इळा । महत् । देवानाम् । असुरऽवम् । एकम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० पृथिव्याः वस्सभूतम् स्वावरं वृत्सं च वर्षत्रिहृया लिहती सौः शब्दे करोति, सा धेनुः
दौर्धवा वर्षणऽऽरहितया भूम्याऽऽर्मीषम् ऊर्ध्वः सन्धयति । इळेति गोनाम (तु. निघ २, ११) ।
सेषम् गोसद्वी सौः इन्द्रोत्पादितेनैव यस्ता पृथिवी प्रति शरति ॥ १३ ॥

पद्या वस्ते पुरुरूपा वर्षूष्यूर्वा तस्यौ व्यवि रेरिहाणा ।

ऋतस्य सद्य वि चरामि विद्वान् महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १४ ॥

पद्या । वस्ते । पुरुऽरूपा । वर्षूषि । ऊर्वा । तस्यौ । त्रिऽअविम् । रेरिहाणा ।

ऋतस्य । सद्यं । वि । चरामि । विद्वान् । महत् । देवानाम् । असुरऽवम् । एकम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० पदनिधानयोग्यां पृथिवी पुरुरूपाणि स्वावरवृत्समारीराणि आच्छादयति । अद्य ऊर्वा सौः
विद्यति न्यविप्रमाणम् आदित्यं वस्सभूतम् लिहती । तद् इन्द्रस्य स्थाने याम् अर्धे जानम् इदं
नि चरामि ॥ १४ ॥

पदेद्वं निर्हिते दस्मे अन्तस्तयोर्न्यद् गुणमाविरन्यत् ।

सर्वाचीना पृथ्वाऽ सा विपृची महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १५ ॥

१. नास्ति कर्पे. २. तत्राद्य एतः प्रयेन वि' अ'. तत्राद्यः प्रयेन वि' ल कर्पे. ३. वा वि' कर्पे.
४. 'तु जाकये वि' अ'. ५. अतद्य वि' कर्पे. ६-८. नास्ति वि' अ'. ७. वचनजल' वि' ल कर्पे,
कलदि' वि' अ'. ८. रकति मूको. ९. नास्ति वि' अ'. १०. 'ती मूको.

पुदेऽवेति पुदेऽईव । निहिते इति निऽहिते । द्रुमे । अन्नरिति । तयोः । अन्यत् । गुह्यम् । आविः । अन्यत् ।
सर्वावीना । पृथ्वा । सा । विपूर्वा । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'महत आकाशस्य पदे इव' निहिते दृशनीये वातापृथिवी आकाशस्य मध्ये । तयोः अन्तर-
गुह्यम् पदे भवति स्वर्गः । आविः 'भवति अन्यत् पृथिवी । सोऽयम् वातापृथिव्यात्मको मार्गः'
सर्वावीनश्च भवति विपूर्वीमश्च । पृथिव्यां नाताकर्माणो मनुष्याः सह वर्तन्ते, परलोके तु न
कश्चित् कश्चन पश्यति, बहुविधैः कर्मभिर्बहुदेहान् प्राप्तवन्त इत्यर्थः ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयान्वाये विंशो वर्गः' ॥

आ धेनवो धुनयन्तामशिषीः सवर्दुर्धाः यज्ञया अप्रदुग्धाः ।
नव्यान्ववा युवतयो भवन्तीर्महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १६ ॥

आ । धेनवः । धुनयन्ताम् । अशिषीः । सवःऽदुग्धाः । यज्ञयाः । अप्रऽदुग्धाः ।
नव्याऽनव्याः । युवतयोः । भवन्तीः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० वत्सवर्जिताः शयनशीलाः मनुष्यैश्च अपदुग्धाः सदा नवतराः तल्पयज्ञ भवन्त्याः असुरत्व-
हीन्यः धेनवः इति दिग्भिर्प्रायम्, वाः पयः आ धुनयन्ताम् 'इक्षन्तु हे इन्द्र! तव प्रसादेनेति' भग्नैः
साहचर्याद् बोद्धव्यमिति ॥ १६ ॥

यद्व्यासु वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन् यूथे नि दधाति रेतः ।
स हि क्षपाव्रान्तस भगुः स राजा महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १७ ॥

यत् । व्यासु । वृषभः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे । नि । दधाति । रेतः ।
सः । हि । क्षपाव्रान् । सः । भगुः । सः । राजा । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० यद् अग्न्यासु गोषु स्थित्वा इषभः शब्दं करोति तदानीमेव स वृषभः अन्वस्मिन्
गोयूथे 'रेतः' इति दधाति । सः वृषभः क इत्यपेक्षायामुक्तम् स हि इति । सः वायुर्वा क्षपणात्
क्षपाव्रान् भवति भवनीयश्च स्तोत्राणां, ईष्टे च सर्वस्य । एवं चार्थे दिक्षु स्थित्वा पृथिव्या-
मुदकं वर्षेतिन्द्रो भवति ॥ १७ ॥

वीरस्य नु स्वश्वर्ये जनासुः प्र नु वीचाम विदुरस्य देवाः ।
पोळहा युक्ताः पश्चपश्चा ब्रह्मन्ति महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १८ ॥

१-१. नास्ति वि^१. २-२. नास्ति वि^२ अ^१. ३. याए न सूको. ४-४. नास्ति सूको.
५. स्थितः क. ६-६. नास्ति अ^१. १-१ नास्ति वि^१.

वीरस्य । तु । सुऽअस्वम् । जनासः । प्र । तु । वोत्राम् । विदुः । अस्प । देवाः ।
पोब्धा । युक्ताः । पञ्चऽपञ्च । आ । वहन्ति । महत् । देवानाम् । असुरऽस्वम् । एकम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० एको तुः पूणाः । हे जनाः । वयमिन्द्रस्य शोभनाह्वरस्य क्षिप्रम् प्र ह्यम् । त्विदं
अथोच्यमानम् देवाः एव जानन्ति । पोदा युक्ताः अस्याः ते वीरे पञ्चपञ्च भूत्वा मनुष्यान्
प्रांते आ वहन्ति । तत्पतः एद् अतपो भवन्ति, तान् मनुष्या हेमन्तशिशिरयोर्धर्मभेदस्य
सुदमत्वात् पञ्च बुध्यन्ते । बहुसंख्यासरापेक्षया वीर्येति ॥ १८ ॥

देवस्त्वष्टी सविता विश्वरूपः पुषोर्षं प्रजाः पुरुधा जजान ।
इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १९ ॥

देवः । त्वष्टी । सविता । विश्वऽरूपः । पुषोर्षं । प्रजाः । पुरुधा । जजान् ।
इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्प । महत् । देवानाम् । असुरऽस्वम् । एकम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० आत्मकः—'देवः त्वष्टा सविता सर्वरूपः पोषति' प्रजा रसानुव्रदानेन । बहुधा चेमा' जनयति ।
इमानि च सर्वाणि भुवनान्युदकानि अस्या । महत्कार्त्तमै देवानाम् अद्वयत्वम् एकम् । पञ्चाकार्त्तं वा'
अनन्तत्वं वा' (१०, १५) इति ॥ १९ ॥

मही सभैरच्युम्बा सभीची उभे ते अस्य वसुना न्यूष्टे ।
पृष्णे वीरो विन्दमानो वसूनि महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २० ॥

मही इति । सम् । ऐरत् । चुम्बा । सभीची इति सम्ऽईची । उभे इति । ते इति । अस्य । वसुना । न्यूष्टे
इति निऽअष्टे । पृष्णे । वीरः । विन्दमानः । वसूनि । महत् । देवानाम् । असुरऽस्वम् । एकम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० महत्स्यौ' धावापृथिवी परस्परं सङ्गमयति' मनसा धनेन समभिमुखे । ततश्च उभे ते
धावापृथिवी इन्द्रोत्पादितेन धनेन इद् इवोर्मिभिः न्यूष्टे भवतः । सोऽयम् वीरः वादुम्बो अमानि
अभमानः भूयत इति ॥ २० ॥

इमा च नः पृथिवी विश्वधाया उप क्षेति हितभिन्नो न राजा ।
पूरःसर्दः शर्मसदो न वीरा महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २१ ॥

इमा । च । नः । पृथिवीम् । विश्वऽधायाः । उप । क्षेति । हितभिन्नः । न । राजा ।
पूरःसर्दः । शर्मसर्दः । न । वीराः । महत् । देवानाम् । असुरऽस्वम् । एकम् ॥ २१ ॥

१. पूरणः वि' अ' ; पृथिवीः क. २. योषति सूको. ३. नास्ति सूको. ४. नास्ति
वि' अ'. ५. प्राणव' सूको. ६. नास्ति वि'. ७. महती वि' अ'. ८. 'यति च वि' कपं.

वेङ्कट० स वीरः इमाम् न आरमदीषाम् वेदिकक्षणां पृथिवीम् विश्वस्य घर्ता उपेत्य निवसति परितः हितमित्रः यथा गच्छत्येवमागच्छन् । तस्य पुरोगन्तारोऽनुचरा अत्रष्टभ्या^१ भवन्ति यथा गृहसदः वीराः । 'ॐ' (नित ३,४) इति गृहनाम । इतोऽस्या वीरा यथाऽनभिभवगीया 'एवमिन्द्राभयाद् भवन्तीति' ॥ २१ ॥

निष्विध्वरीस्तु ओषधीरुताषीं गृधि तं इन्द्र पृथिवीं विभर्ति ।

सखायस्ते वामभाजः स्याम महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २२ ॥

निःऽसिध्वरीः । ते । ओषधीः । उत । आपः । रयिम् । ते । इन्द्र । पृथिवी । विभर्ति ।

सखायः । ते । वामऽभाजः । स्याम । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! तुभ्यम् ओषधयः आपः च स्वसारस्य हविषः निष्विध्वर्यो भवन्ति । स्वसारं निर्गमयन्तीत्यर्थः । तथा पृथिवी अपि स्वहृत्मेव गवात्मकमोषध्वारमकं च धनम् विभर्ति । तस्य तव सखायः वयम् धनभाजः स्याम इति ॥ २२ ॥

^१इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकत्रिंशो वसः^१ ॥

भ्याख्याद् तृतीयमध्यायं तृतीयःषाष्टकस्य सः ।

कुण्डिनस्य कुले जाता माताऽभूद् यस्य सुन्दरी ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्यायामे

तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

— ❁ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥



अथ तृतीयाऽष्टके चतुर्थोऽध्यायः

वेङ्कट०

'न ता मिनन्ति मायिनाः' व्याचिन्वासति मायकाः ।
 'चाऽहाऽङ्गानां' निपातानामर्थमादौ प्रदर्शयत् ॥ १ ॥
 'चकारः समुच्चयार्थेऽप्येदर्थे चापि प्रवर्तते ।
 'काङ्कः समुच्चये कश्चित् तं चेदर्थं विदुर्बुधाः ॥ २ ॥
 'पदयोगे तिङ्वाचः स्वात् स चेदर्थः प्रकीर्तितः ।
 समुच्चयार्थं तं विद्याद् यद्योगे तिङ् निहन्यते ॥ ३ ॥
 'आ नृत्वाग्नेना हृत्पां'१, 'त्वं भं सोम नो वशी'२ ।
 'इन्द्रस्व मूळपाति नः'३ चेदर्थोऽप्य इमे मयाः ॥ ४ ॥
 'एवकारेण सरसौ हाऽही'४ चान्केन भाषितौ ।
 'नद्वृत् यान्ति सुततो'५ 'अत्र' इकारः खलुना समः ॥ ५ ॥
 'वृद्धं नूनं कथप्रियः'६, 'को हू कश्मिषसि प्तिता'७ ।
 'हृत्वा हू तद्वरंगाम'८ नैतेष्वस्ति विनिप्रदः ॥ ६ ॥
 'तर्ष हू त्वरिः हू विष्वन्'९ वर्तते हो विनिप्रदः ।
 'स्तुटस्त्वोद्ग्रहणार्थीषा इकारा'१० बहवः शुभाः ॥ ७ ॥
 'अथाहू तद्व कर्ष एषाम्'११, 'अथाहू दानुमातिरः'१२ ।
 'अथाहू तद्वृत्सामस्व'१३, 'दिपन्तु इद्विपत्रो नाह'१४ ॥ ८ ॥
 अथा विनिप्रदार्थीषाश्चत्वारः समुदाहृताः ।
 इत्यन्ते बहवोऽन्ये च सर्वेषु निहतास्तिस्रः ॥ ९ ॥
 पूजायां गन्धमानायामाख्याते न निहन्यते ।
 'आदहं रवृत्सामन्वि(नृ'१५ ह)ति तत्रोदाहरणे विदुः'१६ ॥ १० ॥

१. चाहादीनां क प्रस्तावः. २. अ. ३, ४३, ४. ३. अ. ३, १०, ६. ४. अ. २, ४१, ११.

५. विदो वैश्वभ. ६. अ. या २, ५. ७. अ. ३, ३७, १३. ८. अ. ३, ३८, १. ९. अ. ३, ४०, ३.
 १०. अ. ४, १, ५. ११. अ. ६, २०, १३. १२. 'योषु वि' ऊरे. १३. व मया वैश्वभ. १४. अ. ३, ४८, ४.
 १५. अ. ४, ३०, ७. १६. अ. ३, १५४, ६. १७. अ. ३, १४७, ३. १८. अ. ३, ६, ४. १९. अ. ३, ४३, ४.

वैश्वभ.

अनन्तरमेव 'बृष्टेर्गर्भत्वे' प्राप्नुवन्त्यमीर्ः ।
 न चासते धृग्' तृष्णीमिति पूजा प्रतीयते ॥ ११ ॥
 अङ्गति क्षिप्रवचने' सम्बोधयति चापरम् ।
 'यो धृग् वेङ् यदि वा न', 'त्वमुद्ग प्र शीसिपः' ॥ १२ ॥
 एते 'सम्बोधने प्राहुर' 'इत्त्रो धृग् मुहृङ्गसुम्' ।
 अत्राहुः क्षिप्रवचने यदा सम्बोधने भवेत् ॥ १३ ॥
 तदानीं प्रातिलोभ्ये वेदाख्यातं न निहन्यते ।
 प्रातिलोभ्योदाहरणे न इष्टमनुना मया ॥ १४ ॥ इति ॥

[५६]

'प्रजापतिः वैश्वामित्रो याव्यो वा ऋषिः । विद्वे देवाः देवता । विष्टुप् छन्दः' ।

न ता भिनन्ति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।
 न रोदसी अद्रुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्थिवांसः ॥ १ ॥

न । ता । भिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानाम् । प्रथमा । ध्रुवाणि ।
 न । रोदसी इति । अद्रुहा । वेद्याभिः । न । पर्वताः । निनमे । तस्थिवांसः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'प्रजापतिः । न तानि अगमधाः कुर्वन्ति मायायिनोऽसुराः, नापि प्राजाः । तत्रैव देवैर्देवानि
 पुराणानि व्रतानि तथैव स्थिराणि भवन्ति । 'त्वयोदाहरणम्— न चावापृथिवी याः' च यावस्यो
 वेद्या अवगन्तव्या देवमनुष्यादिकाः'० प्रजा विद्यन्ते ताभिः सर्वाभिः द्रोहवर्जिते निनमनाय भवतः,
 सह प्रजाभिर्धायमाणाभिस्तिष्ठतः । तथा पर्वताः च न निनमनाय भवन्ति तिष्ठन्तः' ॥ १ ॥

षड् भारौ एको अचरन् विभर्त्युतं वर्षिष्ठम् गावु आगुः ।
 तिस्रो महीरुपरास्तस्युरत्वा गुहा द्वे निहिते दशैका ॥ २ ॥

षड् । भारान् । एकः । अचरन् । विभर्ति । अतम् । वर्षिष्ठम् । उप । गावः । आ । अगुः ।
 त्रिषुः । महीः । उपराः । तस्युः । अस्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते इति निऽहिते । दशि । एका ॥

वेङ्कट० स्वयमचलः' एकः संवत्सरः षड् भारान् विभर्ति । तद्व' 'इदं च दैव्यमेकं पदम्' गच्छन्-

१-१. नास्ति वि' अ'. † दुर्गा' वि' क लपं. ‡ प्रात्ययत्वं वि' अ' ल लपं. २. कृत्वा
 वि' अ'. ३. परी' वि'. ४. 'वचनः वि' अ' वैकृत. ५. अ. १०, १२९, ३. ६. क. १, ६४, १९.
 ७-७. नास्ति वि' अ'; एता सम्बोधनार्थीणी वैकृत. ८. अ. २, ४१, १०. ९-९. नास्ति मूको.
 १०-१०. नास्ति वि' अ'. † के ल; वा लपं. ११. नास्ति अ'. १२. एवं च दैव्यमेकं पदं स्वयं वि'
 क लपं. १३. नास्ति वि'.

मूले पृथक्त्वम् गतः उप गच्छन्ति इति क्त्वमाह । तथा त्रयो लोकः सदान्तः स्वे-स्वे स्थाने उपतिष्ठन्ति सममस्वभावाः अपि । तेषां द्वौ लोकी गुहायां निहिती । सर्वमनुभवेदेषांभ्यो भवति अयं लोकः ॥ २ ॥

त्रिपाजस्वो वृषभो विश्वरूप उत त्र्युधा पुरुष प्रजावान् ।

त्र्यनीकः पत्यते माहिनावान्तस् रेतोधा वृषभः शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

त्रिऽपाजस्वः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुष । प्रजाऽवान् ।

त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिनाऽवान् । सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पाजसे तेजसे द्वितानि पाजस्वानि भवन्ति संवत्सराय त्रीणि, "वसन्ते प्रातः, शीघ्रे मध्यन्दिना", सखापराहः । कामानां वर्जिता, नानादिहत्वाद् अद्वैतात् विश्वरूपः, त्रीद्विषयामाह्वयवानामुत्पादनात् त्र्युधस्कः, बहुधकारं प्रजसते कुर्वन् । त्रीनीकशब्दो मुखवचनः । तेषोयुक्ताश्चत्वारो मासा भवन्ति, वर्षयुक्ताश्चत्वारः, शीतयुक्ताश्चत्वारः* ततस्त्रिमुक्त्वा उक्तः । त्र्युधम् अभिगच्छति पूजावान्, "पूजयन् प्रजाः" स संवत्सरः" इत्याह । सः रेतोधाः सर्वोत्तमैक दिनां वर्षणाद् रेतो वृषासीति ॥ ३ ॥

अभीक आसां पदवीरबोध्यादित्यानामहे चारु नाम ।

आर्षश्चिदस्मा अरमन्त देवीः पृथग् ब्रजन्तीः परिं शीमवृजन् ॥ ४ ॥

अभीके । आसां । पदऽवीः । अर्षोऽधि । आदित्यानाम् । अहे । चारु । नाम ।

आर्षः । चित् । अस्मै । अरमन्त । देवीः । पृथक् । ब्रजन्तीः । परिं । शीम । अवृजन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वर्षाधिं विष्टु षः पदे विद्यते अभिगच्छति दिशां समीपे कुप्यते सन्नद्धते* दिग्भित्तिवर्षैः । यदाह वर्षमिच्छन् वर्षस्वेऽवराणाम् आदित्यानाम् आह्वयानि चार्कणि नामानि । तस्मै अरः संवत्सराय आपः समयन्ते देव्यः वर्षासु पृथग् गच्छन्त्यः । परिं ब्रजन्ति च एते सर्वतोऽष्टसु मासेषु ॥ ४ ॥

त्री पृथस्यां सिन्धवस्त्रिः कर्त्रीनामुत त्रिमाता विदधेषु सम्राट् ।

ऋतावीर्योर्षणास्त्रिस्तो अप्यास्त्रिरा दिवो विदये पत्यमानाः ॥ ५ ॥

त्री । सुवऽस्यां । सिन्धवः । त्रिः । कर्त्रीनान् । उत । त्रिऽमाता । विदधेषु । समऽराट् ।

ऋतऽवीर्यः । योर्षणाः । त्रिस्तः । अप्याः । त्रिः । आ । दिवः । विदधे । पत्यमानाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अयामिममर्थं बोधयति — त्रीणि सवतानि हे सिन्धवः । देवानां ज्ञानवद्वर्तनानां स्थानानि, त्रिः च तेषां तेषागमनम् । अपि च त्रयाणां लोकानां* निर्माता तेषु यज्ञेषु सम्राट् भवतीन्द्रः । तथा सन्धवस्तः सिन्धवस्त्रिस्तः भन्तरिक्षभवाः इष्टा सरस्वती भ. रती चेति । अत्रयो

१. रित मुको. २-२. नास्ति विं अं. ३. अपि च स्थानकं विं क्त्व रूपे. ४. नास्ति मुको. ५. नास्ति विं अर्थ. ६. वर्षन् क्. ७. संवत्सर् विं. ८. तन्मात्र विं अर्थ. ९. तेषां गमं विं अर्थ. १०. तेषान् विं अर्थ.

दिता इत्यपरम् । तावच्च स्वर्गात् यज्ञे निर्वोच्यन्त्यो भवन्ति । अनुसवनमागमनादिः इति बहुधाः त्रिशब्दोच्चारणमपेक्षितमिति ॥ ५ ॥

त्रिरा दिवः संवितुर्वापीणि दिवेदिव् आ सुव् त्रिर्नो अहः ।

त्रिधातुं राय आ सुवा वसूनि भगं त्रातर्धिवणे सातये धाः ॥ ६ ॥

त्रिः । आ । दिवः । सुवितः । वापीणि । दिवेऽदिवे । आ । सुव् । त्रिः । नः । अहः ।

त्रिऽधातुं । रायः । आ । सुव् । वसूनि । भगं । त्रातः । धिवणे । सातये । धाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे सवितः ! वर्णोयानि धनानि दिवः त्रिः आगत्य अस्मभ्यम् अन्वहम् एकस्य आः त्रिः प्रेरय । गोधनानि च त्रिधातुनि त्रिगुणानि आ सुव सवितः ! किं च हे भग ! रक्षितः ! अस्मान् धनाय धेहि । तथा त्वमपि हे धिवणे वाक् ! इति ॥ ६ ॥

त्रिरा दिवः संविता सौषवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी ।

आर्षश्चिदस्य रोदसी चिदुर्वी रत्नं भिक्षन्त सवितुः सुवार्य ॥ ७ ॥

त्रिः । आ । दिवः । सविता । सोसवीति । राजाना । मित्रावरुणा । सुपाणी इति सुऽपाणी ।

आर्षः । चित् । अस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । रत्नम् । भिक्षन्त । सवितुः । सुवार्य ॥

वेङ्कट० सविता अमुष्माल्लोकात् अहः त्रिः प्रेरयति राजाना मित्रावरुणौ अहोरात्राधिपतौ शोभनपाणी । तावपि सवितुः प्रेरितावित्त्ववगन्तव्यम् । 'आर्षः' (निय १, ३) इत्यन्तरिक्षनाम । अस्य सवितुर्वशे अन्तरिक्षम् पितृवीर्णे धावापृथिवी च वर्तन्ते । अस्मादस्मात् धवितुः रत्नम् स्तोत्रारो वाचन्ते प्रेरणाय । वेदीति वदन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

त्रिरुत्तमा दृषानां रोचनानि त्रयो राजन्त्यसुरस्य वीराः ।

ऋतावान् इषिरा दृढभासुस्त्रिरा दिवो विदथे सन्तु देवाः ॥ ८ ॥

त्रिः । उत्तमा । दुःऽनशा । रोचनानि । त्रयः । राजन्ति । असुरस्य । वीराः ।

ऋतवान् । इषिराः । दुःऽदभासः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । सन्तु । देवाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० श्रीणि उत्तमानि ऋष्वानि नारायितुमशक्वानि पृथिव्यादीनि रोचनानि त्रयः राजन्ति बहुवचनं संवत्सरस्य वीराः अग्निर्वायुः सूर्यश्च । सत्पवन्तः हविषामेदारः इमिस्तुमदास्याः दिवः त्रिः आ सन्तु अस्माकं यज्ञे देवाः ॥ ८ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये प्रथमो वर्गः' ॥

[५७]

विश्वामित्रो गाधिन ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । त्रिपुत्रु छन्दः ।

प्र मे विविक्काँ अविदन्मनीषां धेनुं चरन्तीं प्रयुतामगोपाम् ।
सद्यश्चिद् या दुदुहे भूरिं धासेरिन्द्रस्तदग्निः पणितारो अस्याः ॥ १ ॥

प्र । मे । विविक्कान् । अविदत् । मनीषाम् । धेनुम् । चरन्तीम् । प्रयुताम् । अगोपाम् ।
सद्यः । चिद् । या । दुदुहे । भूरिं । धासेः । इन्द्रः । तत् । अग्निः । पणितारः । अस्याः ॥१॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । प्र जानातुं मम सुणदोषविशेषनसमर्थः, पूजनसमर्थां धेनुम्, बन्धानुषा
प्रयुता विमुक्ता, विमुक्तान् तुषानि भक्षयन्तीं अगोपनीयाम् । सद्यः एव वा दोषिषु बहु
अज्ञस्य । तत् च दुग्धम् अस्याः 'इन्द्रः अग्निः' इत्यादयो देवाः स्तोत्रारो भवन्तीति । स्तुतिवाच्यः
प्रयुताया मातृधेनु इन्द्रादयः स्तुवन्ति, सुष्टु स्वया स्तुतमित्यर्थः ॥ १ ॥

इन्द्रः सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न ग्रीताः शशयं दुदुहे ।
विश्वे यदस्यां रणयन्त देवाः प्र वोऽत्र वसवः सुन्नमश्याम् ॥ २ ॥

इन्द्रः । सु । पूषा । वृषणा । सुहस्ता । दिवः । न । ग्रीताः । शशयम् । दुदुहे ।
विश्वे । यत् । अस्याम् । रणयन्त । देवाः । प्र । वोः । अत्र । वसवः । सुन्नम् । अस्याम् ॥२॥

वेङ्कट० इन्द्रः पूषा वृषितारावदिवनी च सोमनहस्तौ अस्याः 'धेनोः स्तने' सुष्टु दुहन्ति, यथा
ग्रीताः जनी दिवः स्तनम् मेघम् दुहन्ति । यस्मात् अस्याम् धेन्वाम् विश्वे ऋषिं देवाः रमन्ते,
तस्मात् अस्यां धेन्वाम् हे वासवितारः देवाः ! 'युष्मदीषम् सुन्नम् अहम् प्रकर्षेण' प्राप्नुवाम् ॥२॥

या जामयो वृष्ण इच्छन्ति शक्तिं नमस्यन्तीं जानते गर्भमस्मिन् ।
अच्छा पुत्रं धेनवो वावज्ञाना महश्चरन्ति विभ्रतं वर्षिषि ॥ ३ ॥

याः । जामयः । वृष्णे । इच्छन्ति । शक्तिम् । नमस्यन्तीः । जानते । गर्भम् । अस्मिन् ।
अच्छे । पुत्रम् । धेनवः । वावज्ञानाः । महः । चरन्ति । विभ्रतम् । वर्षिषि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० जामयः जनयन्त्यास्वपत्यम् इति यास्कः (३, ६) । याः जामयाः शिवः सेक्रे पुरुषाय
पुत्रम् इच्छन्ति, तास्तं परिचरन्त्यः तस्मिन् 'वृष्टिगर्भम् जनयन्ति, तदिदं देवकृतम्' । यथा
धेनवः वं पुत्रम् वरसम् कामयमानाः तदर्थं महान्ति रूपाणि विभ्रतम् पेशकसृषभम् स्वपमेव
जाघरन्ति, एतच्च देवकृतमिति ॥ ३ ॥

१-३. नास्ति सूको. २. जानन्तु क. ३. नास्ति विं लपे. ४-४. श्याभिः सूको.
५-५. नास्ति विं अ. ६. नास्ति सूको. ७. 'नत्या न्यप' विं लपे; 'नत्याः न्यप' विं अ. क.
८. तास्ताः विं लपे. ९. नास्ति विं अ.

अच्छा विवकिम् रोदसी सुमेके प्राग्णो वृज्जानो अंधुरे मनीषा ।

इमा उ ते मनवे भूरिंवारा ऊर्ध्वा भवन्ति दर्शता यज्ञत्राः ॥४॥

अच्छ । विवकिम् । रोदसी इति । सुमेके इति सुमेके । प्राग्णाः । वृज्जानः । अंधुरे । मनीषा ।
इमाः । ऊँ इति । ते । मनवे । भूरिंवाराः । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । दर्शताः । यज्ञत्राः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'भवशिष्टा आग्नेयः । आवापृथिवी' शोभनमात्रे लकीकृत्य स्तुतीः अइम् विवकिम् । सोमा-
मिषवप्राण्यः यज्ञे वृज्जानः स्तुतिभिः सह शब्दसुधारयन् दिवं च पृथिवी चाम्बुधरति ।
हे अग्ने ! 'तुभ्यस् मनमकुशलाय इनाः स्तुतयः बहुभिर्वरणीयाः' देवानीयाः यजनकुशलाः ऊर्ध्वाः
भवन्ति, मत्त उदुगच्छन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

या ते जिह्वा मधुमती सुमेधा अग्ने देवेपृच्यते उरुची ।

तयेह विश्वाँ अवसे यज्ञत्राना सादय प्रायया च मधुनि ॥ ५ ॥

या । ते । जिह्वा । मधुमती । सुमेधाः । अग्ने । देवेषु । उच्यते । उरुची ।
तया । इह । विश्वान् । अवसे । यज्ञत्रान् । आ । सादय । प्रायय । च । मधुनि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० या तव जिह्वा, 'जिह्वा' (निघ २, ११) इति बाहूनामसु, रसवती सुसारा हे अग्ने ! देवान् प्रति
उच्यते 'बहुमन्ती' । तान् विश्वान् रक्षणार्थं यजनीयान् देवान् आ सादय प्रायय च सोमान् ।
ज्वाला वा जिह्वा । चाँ तवेवेषिषाँ भदन्ति शोभनप्रकाशेति तदानीं मधुमत्वं स्वाद्-
करणादिति ॥ ५ ॥

या ते अग्ने पर्वतस्येव धारासंश्रन्ती पीपयेद् देव चित्रा ।

तामस्मभ्यं प्रमतिं जातवेदो वसो रास्व सुमतिं विश्वर्जन्याम् ॥ ६ ॥

या । ते । अग्ने । पर्वतस्येव । धारा । संश्रन्ती । पीपयेत् । देव । चित्रा ।
ताम् । अस्मभ्यम् । प्रमतिम् । जातवेदः । वसो इति । रास्व । सुमतिम् । विश्वर्जन्याम् ॥

वेङ्कट० या 'सुमतिः तव हे अग्ने ! पर्वतस्य इव' निरंतरधारा अनवरतं प्रकृता भान्यापयति' स्तोतृन् देव ।
चित्रा, ताम् अस्मभ्यम् प्रमतिम् हे जातपन वासयितः ! देहि शोभनाम् सर्वेभ्यो देवताम् ॥ ६ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये द्वितीयो वर्गः' ॥

१-१. नास्ति विं अ'. † नास्ति विं क लपं. ‡ 'वाप विं लपं. २. नास्ति मूको.
३-३. नास्ति विं अ'. † 'ती ल. ४. सीगम् विं लपं. ५. २ मूको. ६. व्यापतिं विं. ७. संभन...विं
अ', संविताम् विं क लपं. ८-८. नास्ति मूको.

[५८]

१ विश्वामित्रो गाधित कृषिः । अदिवनौ देवता । विश्वुप् अम् । १ ।

धेनुः प्रत्तस्य काम्यं दुहानान्तः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।

आ द्योतुमिं ब्रह्मति शुभ्रयामोषमः स्तोमो अश्विनोवजीमः ॥ १ ॥

धेनुः । प्रत्तस्य । काम्यम् । दुहाना । अन्तरिति । पुत्रः । चरति । दक्षिणायाः ।

आ । द्योतुमिम् । ब्रह्मति । शुभ्रस्यामा । उपसः । स्तोमः । अश्विनौ । अजीमुरिति ॥ १ ॥

वेङ्कट० काचित् धेनुः प्रत्तस्य अश्विनोवजीमस्य काम्यम् एव अश्विनोवजीमस्य दुहाना भवति । सः पुत्रः तस्मात् बंधविषया मध्ये चरति । स शोभनगमनो वसः दीप्तम् आ वहति इत्युपसमाह । अस्यां वेदायामुपसिं प्रवृत्तः स्तोमः अदिवनौ उज्जहार इति स्तुतिश्रवणार्थं निर्गमयतीत्यर्थः ॥ १ ॥

सुयुग्ं ब्रह्मन्ति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवन्ति पितरेषु मेधाः ।

जरेथाम्स्मद् वि पुणेर्मेनीषां युवोरवैश्वकृमा यातमर्वाक् ॥ २ ॥

सुयुक् । ब्रह्मन्ति । प्रति । वाम् । कृतेन । ऊर्वाः । भवन्ति । पितरोऽश्व । मेधाः ।

जरेथाम् । अस्मत् । वि । पुणेः । मनीषाम् । युवोः । अवैः । वैश्वम् । आ । यातम् । अर्वाक् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यज्ञेन हेतुना सुयुक्ता अश्वः वाम् प्रति ब्रह्मन्ति, ऊर्वाः च भवन्ति स्तोत्राणां प्रशासन्ताः स्तोत्रार्थम् यथा पुत्रं इत्यादि पितरानुचिन्ततः । तौ सुवामस्माकम् शत्रोः अभिलषितं विविधं ज्योषं कुरुतम् । वयं युवयोः भवतसाधने स्तोमम् कुर्मः, आ गच्छतम् अभिसुतम् ॥ २ ॥

सुयुग्भिरश्वैः सुवृता रथेन दत्ताविमं शृणुतं श्लोकमद्रेः ।

किमङ्ग वां प्रत्यर्वातिं गमिंष्ट्राहुर्विप्रांसो अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुक्ऽभिः । अश्वैः । सुवृता । रथेन । दत्ता । इमम् । शृणुतम् । श्लोकम् । अद्रेः ।

किम् । अङ्गम् । वाम् । प्रति । अर्वातिम् । गमिंष्ट्रा । आहुः । विप्रांसः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शोभनघोरीः अश्वैः शोभनावर्तनेन च रथेन आगत्य हे दत्तौ । इमम् शृणुतम् श्लोकम् श्रद्धानस्य स्तोत्रोः । किम् क्षिप्रमेव वाम् अनुष्याणाम् अर्वातिम् अजीवनम् प्रति गन्तव्यौ आहुः मेधाविनः हे अश्विनौ ! पूर्वकालजाताः, किमिति प्रश्ने, एवं वदन्ति, तथा सति श्लोकं प्रत्यागच्छतमिति ॥ ३ ॥

आ मन्पेथामा गंतं कच्छिदेवैर्विश्वे जनांसो अश्विना हवन्ते ।

इमा हि वां गोकंजीका मधूनि प्र मित्रासो न दृदुरुसो अग्ने ॥ ४ ॥

आ । मन्पेथाम् । आ । गतम् । कत । चित् । एवैः । विश्वैः । जनांसः । अश्विना । हवन्ते ।
इमा । हि । वाम् । गोऽकंजीका । मधूनि । प्र । मित्रासः । न । दृदुः । उस्तः । अग्ने ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आभिसुख्येन अथास्माकं स्तुतिं बुध्यतम्, आगच्छतं च कदाचिद् गमनसाधनरथैः ।
सर्वे एव वनाः अश्विनावेव हवन्ते । किंच इमानि हि युवाभ्याम् गोमित्राणामि सोममनामि
मधूनि जनाः प्रवच्छन्ति यथा मित्रेभ्यो मित्राणि प्रवच्छन्ति धनानि^१ । तदाऽऽदित्यइव पाष्वां
दिशि प्रादुर्भवति च स भवतोः काळ इति ॥ ४ ॥

तिरः पुरू चिदश्विना रजांस्याङ्गुषो वां मघवाना जनेषु ।

एह यातं पथिभिर्देवयानैर्दक्षिणैर्वा निधयो मधूनाम् ॥ ५ ॥

तिरः । पुरू । चित् । अश्विना । रजांसि । आङ्गुषः । वाम् । मघवाना । जनेषु ।
आ । इह । यातम् । पथिऽभिः । देवयानैः । दक्षिणैः । इमे । वाम् । निऽधयः । मधूनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तिरः इति प्राप्तस्य^१ इति यास्कः (३, २०) । हे अश्विनौ!^२ बहूनि वीषधानि तेजसि
प्रादुर्भवन्ति । स्तोमश्च वाम् हे धनवन्तौ ! स्तोतृषु वर्धते । तथा सति इह आगच्छतम् पथिभिः
देवयानैः, हे दक्षी ! इमे वाम् सोमानाम् निधयः । निधयः^३ पांशेषु गृहीताः सोमाः ॥ ५ ॥

^१ इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये तृतीयो वर्गः ॥

पुराणमोकैः सख्यं शिवं वां युवोर्नरा द्रविणं जुह्वाभ्याम् ।

पुनः कृष्णानाः सख्या शिवानि मध्वा मदेम सह नू समानाः ॥ ६ ॥

पुराणम् । ओकैः । सख्यम् । शिवम् । वाम् । युवोः । नरा । द्रविणम् । जुह्वाभ्याम् ।
पुनरिति । कृष्णानाः । सख्या । शिवानि । मध्वा । मदेम । सह । नु । समानाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जहोरपरवभृतायां कुशिकायां प्रजायां युवयोः नरा !^१ पुराणम् ओकैः^२ सेवने तथा सख्यम् च, तस्यां
कृष्णाणि भवति तथा^३ युवयोः धनमपि तन्वामेव विसृज्यते । यथे च जहोरपरवभृताः पुनः युवाभ्यां
सख्याणि शिवानि कृष्णानाः सोमेन हे अश्विनौ ! मदेम^४ सह क्षियम् समातमनस्काः^५ ॥ ६ ॥

अश्विना वायुनां युवं सुदक्षा न्युद्धिश्च सजोर्पसा युवाना ।

नासत्या तिरोर्ब्रह्मर्थं जुषाणा सोमं पिबतमसिधा सुदान् ॥ ७ ॥

१. नास्ति विं लपं. २. 'न वि' अ'. ३. नास्ति सूको. ४-५. नास्ति सूको. ५. गतः विं
लपं. ६. तथा वि'. ७. मदे विं लपं अ'. ८. सहनात् विं लपं.

अश्विना । वायुना । युवम् । सुऽऽज्ञा । त्रिवृतऽभिः । च । सुऽजोर्षसा । पुत्राना ।
 नासत्या । तिरऽब्रह्मपम् । जुषाणा । सोमम् । पिवतम् । अस्त्रिधा । सुदान् । इति सुऽदान् ॥ ७ ॥
 वेङ्कट० हे अश्विनौ! युवाम् वायुना सह हे सोमवधौ! त्रिवृत्तः च सहितौ हे पुत्रानो! नासत्यो!
 तिरऽब्रह्मपम् सोमम् पिवतम् प्रीयमाणौ ब्रह्मणो हे सोमवधानौ! ॥ ७ ॥

अश्विना परि वासिषेः पुरूचरीयुगोभिर्यतमाना अमृधाः ।

रथो ह वामृतज्ञा अद्रिञ्जतः परि द्यावापृथिवी याति सुधः ॥ ८ ॥

अश्विना । परि । वाम् । इषेः । पुरूचीः । ईयुः । गीऽभिः । यतमानाः । अमृधाः ।
 रथः । ह । वाम् । ऋतऽज्ञाः । अद्रिऽञ्जतः । परि । द्यावापृथिवी इति । याति । सुधः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'हे अश्विनौ!' परि गच्छन्ति वाम् अश्वानि बहुजानानि मन्त्रैः सह यतमानानि
 रथोभिरद्रिऽसिदानि । यततिर्गतिकर्मा (तु. निघ २, १४) । रथः च युवयोः दिवसकरणाय जातः
 तिलोक्षवेनाकृष्टः परि गच्छति द्यावापृथिवी सद्यः एकेनैवाङ्गा । तत्र मन्त्रः—'न्याप्यस्व मूर्धनि'
 (ऋ १, ३०, १९) इति ॥ ८ ॥

अश्विना मधुसुतमो युवाकुः सोमस्तं पातुमा गतं दुरोणे ।

रथो ह वां भूरि वर्षः करिःकृत सुतावतो निष्कृतमार्गमिष्टः ॥ ९ ॥

अश्विना । मधुसुतऽतमः । युवाकुः । सोमः । तम् । पातुम् । आ । गतम् । दुरोणे ।
 रथः । ह । वाम् । भूरि । वर्षः । करिःकृत । सुतऽवतः । निऽस्कृतम् । आर्गमिष्टः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ! मधुरसस्वातिशयेन सोमा युवामेव कामयमानः सोमः भवति, तम् पितृवत्
 भा गच्छते च गृहे । रथः ह वाम् बहु रूपम् कुर्वन् सुतवतः यजमानरथं निष्कृतम् सोमम्
 अतिसयेन आगन्तेति ॥ ९ ॥

२ इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्थोऽवसः ॥

[५९]

मित्रो जनां यातयति ब्रुवाणो मित्रो दीधर पृथिवीभूत वाम् ।
 मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय हृद्यं घृतवञ्जुहोत ॥ १ ॥

१. नास्ति छन्दे. २. प्रीणना छन्दे. ३. 'सो युवाय् मूको. ४-५. याति पुराणा विरे कय.
 ५. 'इजना' विरे कय. ६-६. नास्ति मूको.

मित्रः । जनान् । यातपति । इवाणः । मित्रः । द्राघार् । पृथिवीन् । उत । वाम् ।
मित्रः । कृष्टोः । अर्मिऽमिवा । अभि । च्छे । मित्रार्य । इव्यम् । वृत्ऽवत् । जुहोत ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'प्रातः कार्वाधितो' 'जनान् जिगमयति' मित्रः स्तूपमानः शब्दं कुर्वन् । स एव कार्वापृथिवी
विभक्तिः । मित्रः एव मनुष्यान् कनिमेयेण अभि पश्यति, तस्मै मित्राय इतिः एतन्न जुहोते ॥ १ ॥

प्र स मित्रु मर्तो अस्तु प्रयस्वान् यस्तं आदित्यु शिक्षति वृतेन ।
न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमहो अश्नोत्यन्तितो न दूरात् ॥२॥

प्र । सः । मित्र । मर्तः । अस्तु । प्रयस्वान् । यः । ते । आदित्यु । शिक्षति । वृतेन ।
न । हन्यते । न । जीयते । त्वाऽकृतः । न । एनम् । अहोः । अश्नोति । अन्तितः । न । दूरात् ॥

वेङ्कट० 'हे मित्र ! सः सत्यैः प्रकर्षेण अजवान् अस्तु, यः तुम्हम् हे अदितेः पुत्र ! इतिः प्रयच्छति यजे
सन्पादिना वृतेन युक्तः । न अतुभिः हन्यते, न च जीयते स्वभा रक्षितः, न च एनम् रक्षः
व्याप्नोति अन्तिकतः दूरात् वा ॥ २ ॥

अनमीवास इळ्या मदन्तो मितज्ञवो वरिमन्वा पृथिव्याः ।
आदित्यस्य व्रतमृषाक्षियन्तो वयं मित्रस्य सुमतौ स्वाम ॥ ३ ॥

अनमीवासः । इळ्या । मदन्तः । मितऽज्ञवः । वरिमन् । वा । पृथिव्याः ।
आदित्यस्य । व्रतम् । उपऽक्षियन्तः । वयम् । मित्रस्य । सुमतौ । स्वाम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अराक्षसाः अक्षेण मदन्तः ज्ञायमानजालुकाः प्रकाशसजावाद् गच्छन्तः पृथिव्याः विस्तीर्णे
देशे वयम् अदितेः पुत्रस्य मतम् अपेत्य निवसन्तः मित्रस्य 'कल्याणो मर्तो' स्वाम ॥ ३ ॥

अयं मित्रो नमस्यः सुश्रोत्रो राजा सुश्रुत्रो अजनिष्ट वेधाः ।
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्वाम ॥ ४ ॥

अयम् । मित्रः । नमस्यः । सुश्रोत्रः । राजा । सुश्रुत्रः । अजनिष्ट । वेधाः ।
तस्य । वयम् । सुमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्वाम ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् मित्रः नमस्कार्यः सुसुक्तः अस्माकं सर्वेषां राजा सुश्रुत्रः प्रादुरमृत विधाता
सर्वस्य । तस्य वयम् यज्ञार्हस्य स्वाम तथा भजनीये सौमनसे च । 'मतिमनसोरयो भेदः' ॥४॥

महाँ आदित्यो नमसोपसद्यो यातयञ्जनो गृणते सुशेवः ।
तस्मा एतत् पन्यतमाय जुष्टमथौ मित्राय इविरा जुहोत ॥ ५ ॥

महान् । आदित्यः । नमसा । उपसद्यः । यातयत्ऽजनः । गृणते । सुशेवः ।
तस्मै । एतत् । पन्यतमाय । जुष्टम् । अथौ । मित्राय । इविः । आ । जुहोत ॥ ५ ॥

वेङ्कट० महान् आदित्यः नमस्कारेण उपसदनीषः यातयञ्जनः, निष्कामयति प्रकाशकरणार्थं मनुष्यान्,
स्तुवते च सुमुखः । 'तस्मै एतत् स्तुत्यात्तमाय पसांसम् अथौ मित्राय इविः आ जुहोत इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चमो वसः' ॥

मित्रस्य चर्षणीष्टतोवो देवस्य सानसि । धुम्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥ ६ ॥

मित्रस्य । चर्षणिऽश्रुतः । अवः । देवस्य । सानसि । धुम्नम् । चित्रश्रवःऽतमम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मित्रस्य मनुष्याणां धारयितुः देवस्य रक्षणे भजनीयम् धुम्नम्, 'धुम्नं श्रोतते, वशः' इति
यास्कः (५, ५), 'तन् चित्रकोर्तिः अतिशेते' ॥ ६ ॥

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः । अभि श्रवोभिः पृथिवीम् ॥ ७ ॥

अभि । यः । महिना । दिवं । मित्रः । बभूव । सप्रथाः । अभि । श्रवोऽभिः । पृथिवीम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अभि बभूव यः महत्त्वेन दिवम् मित्रः सर्वतः पृथुतमः । अपि च कीर्तिभिः पृथिवीम्
अभि अमवदिति ॥ ७ ॥

मित्राय पञ्च येमिरे जना अभिष्टिश्चसे । स देवान् विश्वान् विभर्ति ॥ ८ ॥

मित्राय । पञ्च । येमिरे । जनाः । अभिष्टिऽश्चसे । सः । देवान् । विश्वान् । विभर्ति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मित्राय पञ्च जनाः आत्मानं नियच्छन्ति शत्रूणाम् अभ्येपणशीलबलाय, सः देवान् सर्वान्
धारयति ॥ ८ ॥

मित्रो देवेभ्यायुषु जनाय वृक्तवर्हिषे । इषं इष्टव्रता अकः ॥ ९ ॥

मित्रः । देवेभ्युः । आयुषु । जनाय । वृक्तवर्हिषे । इषः । इष्टव्रताः । अकुरित्यकः ॥ ९ ॥

१. प्राशक्तम् सूको. २-२. नास्ति वि० अर्. ३-३. नास्ति सूको. ४. नास्ति सूको.
५. नास्ति वि०. ६. अमवदिति सूको. ७. 'यतिः श्रवः' 'यच्छति वि०' अर् अ. सर्वे.

वेङ्कट० देवमनुष्यवीणयार्थं यो ज्ञो वृक्षवर्हिर्भवति, तस्मै मित्रः अभिर्वाहितकर्मसाधनानि
ब्रह्मानि करोति ॥ १ ॥

‘इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये षष्ठो वसः’ ॥

[६०]

‘विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । ऋभवो देवता, पञ्चमीसप्तम्योः इन्द्र ऋभवश्च जगती छन्दः’ ।

इहेह वो मनसा वन्धुता नर उशिजो जग्मुरभि तानि वेदसा ।

यार्भिर्मायाभिः प्रतिजृतिवर्षसः सौधन्वना युञ्जिर्य भागमात्तश ॥ १ ॥

इहऽइह । वः । मनसा । वन्धुता । नरः । उशिजः । जग्मूः । अभि । तानि । वेदसा ।

यार्भिः । मायाभिः । प्रतिजृतिवर्षसः । सौधन्वनाः । युञ्जिर्यम् । भागम् । आत्तश ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे नरः! युष्माकम् बन्धुता स्तोत्रम् इह च इह च अस्माकम् मनसा सङ्गच्छते, बहुनि
कर्माणि स्तुत्वानि प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः । तानि च कामयमानाः स्तोत्रारः अभि वाच्छन्ति स्तोत्रं
प्रज्ञानेन । यैः कर्मभिः मनुष्याणां चक्षुषि प्रतिगच्छद्रूपालेखस्विनः यूयम् हे सुधन्वनः पुत्राः । जज्ञिषम्
भागम् प्राप्तवन्तः ॥ १ ॥

याभिः शचींभिश्चमसाँ अपिंशतु यया धिया गामरिणीतु चर्मणः ।

येन हरी मनसा निरतक्षत तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २ ॥

यार्भिः । शचींभिः । चमसान् । अपिंशत । यया । धिया । गाम् । अरिणीत । चर्मणः ।

येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतक्षत । तेन । देवत्वम् । ऋभवः । सम । आत्तश ॥ २ ॥

वेङ्कट० याभिः प्रज्ञाभिः चमसान् कृतवन्तः । ‘एकं चमसं चतुरः कृणोतन’ (ऋ. १, १६१, २) इति
मन्त्रः । यया वा प्रज्ञया चर्मणः गाम् अरिणीत निरगमयत । ‘निश्चर्मण ऋभवो गामपिंशत’ (ऋ.
१, ११०, ८) इति मन्त्रः । येन वा मनसा इन्द्रायास्त्वौ कृतवन्तः । तेन सर्वेण कर्मणा
यूयम् हे ऋभवः! देवत्वम् संप्राप्ताः ॥ २ ॥

इन्द्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसो दधन्विरे ।

सौधन्वनासो अमृतत्वमेरिरे विष्ट्वी शर्माभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३ ॥

इन्द्रस्य । सख्यम् । ऋभवः । सम । आत्तशुः । मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विरे ।

सौधन्वनासः । अमृतत्वम् । आ । ईरिरे । विष्ट्वी । शर्माभिः । सुकृतः । सुकृत्यया ॥ ३ ॥

१. ‘यति यतो हि देवम् मनुष्यांश्च विभक्तिं तं’ विं. अं. रूपं. २-२. नास्ति सूको. ३. नास्ति
रूप. ४. नास्ति विं. रूपं. ५. ‘मानः विं. रूपं. ६. च्छातो विं. रूपं.

वेङ्कट० इन्द्रस्य^१ सख्यम् ऋभवः सम्प्राप्तः तथा मनुष्यस्य सुधन्वनः पुत्राः सन्तः^२ 'देववत् सर्व-
कर्माणि^३ धारयन्ति, यज्ञिया भवन्ति। सुधन्वनः पुत्राः देवत्वम् 'नामिसुख्येन'^४ प्राप्ताः कृत्वा
कर्माणि तैः कर्मभिः शोभनकर्मकरणैश्च सुकृतः ॥ ३ ॥

इन्द्रेण याथ सरथं सुते सचाँ अथो वशानां भवथा सह श्रिया ।

न वः प्रतिमै सुकृतानि वाचतः सौधन्वना ऋभवो वीर्याणि च ॥ ४ ॥

इन्द्रेण । याथ । सरथम् । सुते । सचाँ । अथो इति । वशानाम् । भवथ । सह । श्रिया ।

न । वः । प्रतिमै । सुकृतानि । वाचतः । सौधन्वनाः । ऋभवः । वीर्याणि । च ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण सह गच्छन्^५ समानरथं यजे । अपि च कामयमानानाम्^६ श्रिया सह भवथ । न युष्मार्कं
प्रतिमातुं प्रथयानि सुकृतानि^७ हे बहनशीलाः !^८ सौधन्वनाः ऋभवः । एवं वीर्याणि अपि ॥ ४ ॥

इन्द्रं ऋभुभिर्वाजवह्निः समुक्षितं सुतं सोममा वृषस्वा गर्भस्त्योः ।

धिवेषितो मधवन् द्राशुषो गृहे सौधन्वनेभिः सह मत्स्वा नृभिः ॥ ५ ॥

इन्द्रं । ऋमुऽभिः । वाजवत्ऽभिः । समुऽक्षितम् । सुतम् । सोमम् । वा । वृषस्व । गर्भस्त्योः ।

धिया । इषितः । मधऽवन् । द्राशुषः । गृहे । सौधन्वनेभिः । सह । मत्स्व । नृऽभिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अवाशिष्टानामिन्द्रश्च देवता । हे इन्द्र ! यथेन आज्ञा तद्गन्धिः ऋभुभिः सह पापेभुं^९
समुक्षितम् सुतम् इमम् सोमम् वासिञ्च स्वगठरे जन्धर्योर्वाहुभ्यामादाय । हे मधवन् !
कर्माणां प्रेषितः यजमानस्य गृहे सुधन्वनः पुत्रैः सह मत्स्व मनुष्यैः ॥ ५ ॥

इन्द्रं ऋभुमान् वाजवान् मत्स्येह नोऽस्मिन्त्सर्वने शच्यां पुरुष्टुत ।

इमानि तुभ्यं स्वसराणि येमिरे व्रता देवानां मनुषश्च धर्मभिः ॥ ६ ॥

इन्द्रं । ऋभुऽमान् । वाजवान् । मत्स्व । इह । नुः । अस्मिन् । सर्वने । शच्यां । पुरुऽस्तुत ।

इमानि । तुभ्यम् । स्वसराणि । येमिरे । व्रता । देवानाम् । मनुषः । च । धर्मैऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'हे इन्द्र ! ऋभुणा युक्तः वाजेन च स्वम् मत्स्व अस्माकम् इह अस्मिन् सर्वने शच्यां पुरुषस्येन शच्यां
सह देव्या हे ऋभुभिः स्तुत !' तत्र प्रीत्यर्धमेवेन्द्रः इमानि अहानि मनुष्याणां कर्मभिः सह
देवानाम् कर्माणि च यच्छन्ति यज्ञियानिति ॥ ६ ॥

१. इन्द्रेण वि^१ अ^१; इन्द्रे वि^१ अ^१. २-२. देवता^२ वि^२ अ^२. ३. 'युजेन क. ४. आज^४ वि^४
अ^४. ५. 'मामा वि^५ अ^५. ६-६. नास्ति वि^६ अ^६. ७. नास्ति वि^७ अ^७. ८. पापे वि^८ अ^८.

इन्द्रं ऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्निह स्तोमं जरितुरुपं याहि यज्ञियम् ।

शतं केतैभिरिषिरोभिरायवै सहस्रंणीथो अध्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥

इन्द्रं । ऋभुभिः । वाजिभिः । वाजयन् । इह । स्तोमम् । जरितुः । उपं । याहि । यज्ञियम् ।

शतम् । केतैभिः । इषिरोभिः । आयवै । सहस्रंजीथः । अध्वरस्य । होमनि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'हे इन्द्र!' वातेन सहस्रजिः ऋभुभिः इह वासे कुर्वन् स्तोमम् स्तोतुः^१ उप गच्छ यज्ञार्थं कल्याणम् । 'शतेन विचिन्तितेन इष्टेन सह मनुष्याय बहुनायनः'^२ भवसि त्वम् यज्ञस्य सम्बन्धिनि होमि ॥ ७ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तमो वर्गः' ॥

[६१]

'विश्वामित्रो गाधिन ऋषिः । उषा देवता । विष्टुप् ऋन्दः'^१ ।

उषो वाजेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुषस्व गृणतो मधोनि ।

पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरसि विश्ववारे ॥ १ ॥

उषः । वाजेन । वाजिनि । प्रचेताः । स्तोमम् । जुषस्व । गृणतः । मधोनि ।

पुराणी । देवि । युवतिः । पुरंधिः । अनु । व्रतम् । चरसि । विश्ववारे ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे उषः! इविषा सह अस्य स्तोतुः स्तोमम् च संवत्सु सुमतिस्त्वम् 'हे अन्नवति धनवति!' हे देवि! पुरातनो तरुणो! बहुनु^२ धारवित्री त्वं हे विश्वैश्वरिणी! वरं लक्ष्मीकृत्य चरसि ॥ १ ॥

उषो देव्यमर्त्या वि भाहि चन्द्ररथा सूनृता ईरयन्ती ।

आ त्वा वहन्तु सुयमांसो अश्वा हिरण्यवर्णा पृथुषार्जसो ये ॥ २ ॥

उषः । देवि । अमर्त्या । वि । भाहि । चन्द्ररथा । सूनृताः । ईरयन्ती ।

आ । त्वा । वहन्तु । सुयमांसः । अश्वाः । हिरण्यवर्णाम् । पृथुषार्जसः । ये ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे उषः देवि! अमर्त्या त्वं शुक्ल कान्तरथा 'मनुष्याणां वयसो च वाचः प्रेरयन्ती' । त्वाम् आ वहन्तु सुयमांसः, हिरण्यवर्णवर्णाः^१ पृथुशलाः ये भवन्तीति ॥ २ ॥

उषः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः ।

समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥ ३ ॥

१-१. इन्द्र हे विं लपं. २. स्तोत्रम् विं अं लपं. ३-३. नास्ति विं अं. ४-४. नारित सुको, ५-५. वाज...वहन् विं अं. † आ विं ल लपं. ‡ नास्ति विं लपं.

उपः । प्रतीचो । मुबनानि । विश्वी । ऊर्वा । तिष्ठसि । अमृतस्य । केतुः ।
समानम् । अर्षम् । चरणीविमोना । चक्रम्ऽइव । नन्वसि । आ । तनुत्सु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे उपः! त्वम् सर्वोन्नेव भुवनानि प्रतिमुक्ता भवन्ती उतिष्ठसि सुष्ठानामुत्थापनाम् । अमृतस्य
प्रज्ञापविश्रो सा त्वम् एकमेव काप्यमुद्दिश्य जगत्प्रक्षणात्मकम् भन्वहे चरन्ती चक्रम् इव हे नवतरे!
एकरूपा आ वक्रस्य इति ॥ ३ ॥

अनु स्युर्मेव चिन्वती मुधोन्मुषा याति स्वसंरस्य पत्नी ।
स्वर्जनेन्ती सुभगा सुदंसा आन्ताद् दिवः पप्रथ आ पृथिव्याः ॥ ४ ॥

अवे । स्युर्ऽइव । चिन्वती । मुधोनी । उषाः । याति । स्वसंरस्य । पत्नी ।
स्वः । जनेन्ती । सुऽभगा । सुऽदंसाः । आ । अन्तात् । दिवः । पप्रथे । आ । पृथिव्याः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रकाशसद्भावात् सर्वे सुखान्बभिरुपितानि प्राप्नुवन्ति, तत् उपाः सुखं मनुष्याणाम् चिन्वानेव
अवः पार्था दिशि प्रादुर्भवति धनवती उपाः अहः पत्नी । तमसा तिरोहित सर्वमेव जनयन्ती मुधना
शोभनकर्मा आ दिवः अन्तात् प्रथिता भवति आ च पृथिव्याः अन्तादिति ॥ ४ ॥

अच्छा वो देवीमुपसं विभार्ती प्र वो भरध्वं नमसा सुवृक्तिम् ।
ऊर्ध्वं मधुषा दिवि पार्जो अश्रेत् प्र रोचना रुच्ये रण्वसैदक् ॥ ५ ॥

अच्छ । वः । देवीम् । उपसंम् । विऽभार्तीम् । प्र । वः । भरध्वम् । नमसा । सुवृक्तिम् ।
ऊर्ध्वम् । मधुषा । दिवि । पार्जः । अश्रेत् । प्र । रोचना । रुच्ये । रण्वऽसैदक् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मधुष्यतीम् उपसम् देवीम् प्रति यूयं नमस्कारेण सह सुवृक्तिम् प्र भरध्वम् । पुना वा इति
पुरणम् । ऊर्ध्वम् अश्रेत् प्रादुरन्व दिवि मधुनो धारकं तेजः इत्युपसमाह । प्रादुर्भूते च तत्
रमणीये दर्शयन् लोकात् प्र रोचयति ॥ ५ ॥

ऋतावरी दिवो अकैरवोष्या रेवती रोदसी चित्रमस्थान् ।
आयतीमग्र उपसं विभार्ती वाममेषि द्रविणं मिर्क्षमाणः ॥ ६ ॥

ऋऽवरी । दिवः । अकैः । अवोषि । आ । रेवती । रोदसी इति । चित्रम् । अस्थान् ।
आऽयतीम् । अग्ने । उपसंम् । विऽभार्तीम् । वामम् । एषि । द्रविणम् । मिर्क्षमाणः ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. † नास्ति वि'. ‡ 'न्ती रु; 'ती वि' लपं. २. नास्ति मुको.
३-३. नास्ति वि' अ' †-† दिवि प्रादुरन्व मुको.

वेङ्कट० वामिभ्युक्ता दिनः सकाशात् प्रातः प्रबुधानां स्तोत्राणां स्तुतिभिर्युक्ता प्रबुध्यते ज्ञापते ।
ज्ञाता सती बज्रवरीषम् चावापृथिवी चित्रम् । आ तिष्ठति । तामिमाम् स्तुच्छन्तीम् आगच्छन्तीम्
हे अग्ने ! त्वं धनीषम् अग्निहोत्रारूपं धनं याचमानः एषि ॥ ६ ॥

ऋतस्य बुध्न उपसामिषण्यन् वृषां मही रोदसी आ विवेश ।
मही मित्रस्य वरुणस्य माया चन्द्रेव भानुं वि दधे पुरुत्रा ॥ ७ ॥

ऋतस्य । बुध्ने । उपसाम् । इषण्यन् । वृषां । मही इति । रोदसी इति । आ । विवेश ।
मही । मित्रस्य । वरुणस्य । माया । चन्द्राऽइव । भानुम् । वि । दधे । पुरुत्रा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'उपसाम् मूले हविः इच्छन् अग्निः कामानां वर्षिता चावापृथिवी तेजसा स्यान्नोति',
प्रबुध्यति उपसोत्सर्गः । अपि वा अङ्गः मूले उपसः इच्छन् अग्निः दीप्तः स्यान्नोति
चावापृथिवी इत्यर्थः । मही मित्रवरुणयोः प्रजा । वषां रात्रौ वरुणश्चन्द्रम् पुण्यं बहुषु
देशेषु चकार तद्वदुपस्यागततायाम् मित्रस्य माया सूर्यम् 'अनेकेषु देशेषु वि दधे इति' ॥ ७ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टमो व्रगः' ॥

[६२]

विश्वामित्रो गाथिनः ऋषिः, अन्त्यस्य तुचस्य अमदृशिवा । प्रथमस्य तुचस्य इन्द्रावरुणौ
देवता, द्वितीयस्य वृहस्पतिः, तृतीयस्य पूषा, चतुर्थस्य सविता, पञ्चमस्य
सोमः, षष्ठस्य मित्रावरुणौ । गाथत्री छन्दः, आधास्तिस्रिष्टुभः ।

इमा उ वां भूमयो मन्यमाना युवावृते न तुज्यां अभूवन् ।
कृत्वा दिन्द्रावरुणा यशो वां येन स्मा सिनं भरथः सखिन्यः ॥ १ ॥

इमाः । ऊँ इति । वाम् । भूमयः । मन्यमानाः । युवावृते । न । तुज्यां । अभूवन् ।
कृत्वा । त्यत् । इन्द्रावरुणा । यशः । वाम् । येन । स्म । सिनम् । भरथः । सखिन्यः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अमणशीला अपि इमाः' प्रजाः वाम् अचैत्रयः अपि युवावृत्तौ सद्यसायै धनाभावात्
दानार्हाः न भवन्ति । 'हे इन्द्रावरुणौ ! क्व तत् यशः युषयोर्गतेम्, येन यशसा सखिन्यः'
अन्नम् भरथः ॥ १ ॥

अयम् वां पुरुतमो रथीयञ्छ्वत्तममवसे जोहवीति ।
सजोषाविन्द्रावरुणा मरुद्भिर्दिवा पृथिव्या वृषुतं हवै मे ॥ २ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. १-१ अतितेवति वि' अ'. २-२ नास्ति वि' अ'. ३. उपसीषयः मूको.

४. 'मरुता लपे ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति रूपे.

अयम् । ऊँ इति । वाम् । पृहऽतमः । रयिऽयन् । शृङ्खत्ऽतमम् । अर्से । जीहृतीति ।
सऽजोषी । इन्द्रावरुणा । मरुतऽभिः । दिवा । पूषिन्वा । शृणुतम् । हवम् । मे ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयम् स्वोक्तं रक्षार्थं सर्वदा वाम् आह्वयत्पर्यन्तम् पुरुषतमः 'बहुस्तुतिकाः घनमिच्छन् । तथा सति
हे इन्द्रावरुणौ!' चावापृषिवीस्याम् महर्द्धः च सहितौ युवां मदीयम् आह्वानम् शृणुतम् इति ॥ २ ॥

अस्मे तदिन्द्रावरुणा वसु स्यादस्मे रयिर्मरुतः सर्ववीरः ।

अस्मान् वरुत्रीः शरणैरवन्त्वस्मान् होत्रा भारती दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

अस्मे इति । तत् । इन्द्रावरुणा । वसु । स्यात् । अस्मे इति । रयिः । मरुतः । सर्ववीरः ।
अस्मान् । वरुत्रीः । शरणैः । अवन्तु । अस्मान् । होत्रा । भारती । दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! 'युवयोः तम् प्रसिद्धम् वसु अस्माकम् अस्तु । हे मरुतः!' अस्माकमेव
सर्ववीरैः सहितः रयिः अस्तु । देवपत्न्यश्च अस्मान् एव गृहैः समुदघर्षैः ज्वन्तु, अस्मान् एव
'होत्रा भारती च देव्यो घनैरिति' ॥ ३ ॥

बृहस्पते जुपस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुपे ॥ ४ ॥

बृहस्पते । जुपस्व । नः । हव्यानि । विश्वदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाशुपे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'हे बृहस्पते! सेवस्व अस्माकम् हव्यानि हे त्रिदिव्यो देवेभ्यो हित! । देहि च धनानि
प्रयच्छते मह्यम्' ॥ ४ ॥

शुचिर्गर्भैर्बृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत् । अनाम्योज आ चके ॥ ५ ॥

शुचिम् । अर्कः । बृहस्पतिम् । अध्वरेषु । नमस्यत् । अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'शुचिम् बृहस्पतिम् वीरैः इविभिः यज्ञेषु परिचरत, इतस्य अनमनशीलम्, बलम् कामये' ॥ ५ ॥
'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये नवमो वर्गः' ॥

वृषम् चर्षणीनां विश्वरूपमदाभ्यम् । बृहस्पतिं वरेण्यम् ॥ ६ ॥

वृषम् । चर्षणीनाम् । विश्वरूपम् । अदाभ्यम् । बृहस्पतिम् । वरेण्यम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'वर्षितारम् मनुष्याणाम् बहुरूपम्' हिंसितुमशक्यम् बृहस्पतिम् वरणीयं नमस्यतेति ॥ ६ ॥

इयं ते पूषन्नाष्ट्रेण सुष्टुतिर्देव नव्यसी । अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते ॥ ७ ॥

इयम् । ते । पूषन् । आशुणे । सुऽस्तुतिः । देव । नव्यसी । अस्माभिः । तुभ्यम् । शस्यते ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २-२. सुष्टुतिम् वि' अ'. ३-३. नास्ति वि' अ'. † वेदि कर्षे.
४-४. नास्ति वि' अ'. ५-५. 'स्वावतमान' सूको; तारपालामशीलं छ प्रस्तावः. ५-५. नास्ति सूको.
६-६. नास्ति वि', सुष्टुतिम् अ'.

वेङ्कट० हे पूषन्! आगतदीप्ते! 'देव! नक्तारा' इयम् शोभना 'स्तुतिः अस्मानिः स्वस्वीत्यर्थम्' शस्यते ॥७॥

तां जुषस्व गिरं मम वाजज्यन्तीमवा धियम् । वधूयुरिं च योषणाम् ॥ ८ ॥

ताम् । जुषस्व । गिरम् । मम । वाजज्यन्तीम् । अत् । धियम् । वधूयुःऽइव । योषणाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'ताम् मम गिरम्' सेवस्व । अन्नमिच्छन्तीम् मम बुद्धिम् अन्नप्रदानेन^१ तर्पय अभिगच्छ वा, वधूयुः वरः । 'सोमो वधूयुरभवत्' (शु १०, ८५, ९) इति मन्त्रः । स यथा योषितं युवतिमभिगच्छति ॥८॥

यो विश्वाभि विपश्यति सुर्वना सं च पश्यति । स नः पूषाविता भुवत् ॥९॥

यः । विश्वां । अभि । विपश्यति । सुर्वना । सम् । च । पश्यति । सः । नः । पूषा । अविता । भुवत् ॥९॥

वेङ्कट० 'यः पूषा सर्वाण्येव भुवनानि' अभि विपश्यति, 'सह च' पश्यति^२ । प्रत्येकं च कामैर्मनुष्यान्^३ योजयति सर्वानपीत्यर्थः । सः पूषा अस्माकम् रक्षकः भवतु ॥ ९ ॥

तत् सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १० ॥

तत् । सवितुः । वरेण्यम् । भर्गोः । देवस्य । धीमहि । धियः । यः । नः । प्रचोदयात् ॥१०॥

वेङ्कट० 'तत् सवितुः देवस्य वरणीयं तेजः श्रायेण, यः अस्माकम् बुद्धिम् कर्मसु प्रचोदयति ॥ १० ॥
'इति तृतीयाष्टके षतुर्वाचायां दशमो वर्गः' ॥

देवस्य सवितुर्वयं वाजज्यन्तः पुरंध्या । भर्गस्य रातिर्भामहे ॥ ११ ॥

देवस्य । सवितुः । ज्यम । वाजज्यन्तः । पुरंध्या । भर्गस्य । रातिम् । भामहे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० देवस्य सवितुः तयम् अन्नमिच्छन्तः अजया धनस्य रातिम् याचामहे ॥ ११ ॥

देवं नरं सवितारं विप्रां युज्ञैः सुवृक्तिभिः । नमस्यन्ति धियेषिताः ॥ १२ ॥

देवम् । नरं । सवितारम् । विप्राः । युज्ञैः । सुवृक्तिभिः । नमस्यन्ति । धिया । इषिताः ॥१२॥

वेङ्कट० 'देवम् विप्राः † मनुष्याः सवितारम् युज्ञैः शोभनस्तुतिभिः' परिचरन्ति प्रज्ञया^४ प्रेरिताः ॥ १२ ॥

सोमो जिगाति गातुविद् देवानामेति निष्कृतम् । ऋतस्य योनिमासदम् ॥१३॥

सोमः । जिगाति । गातुविद् । देवानाम् । एति । निःऽकृतम् । ऋतस्य । योनिम् । आऽसदम् ॥

वेङ्कट० सोमः गच्छति गमनवित्, देवानाम् प्राप्नोति संस्कृतस्थानम्, "इत्येतद् विशदमाह यज्ञस्य स्थानम् आसदम् † इति" ॥ १३ ॥

१-१. हे नक्तरे वि^१ अं. २-२. नास्ति वि^२ अं. ३. 'दानैः कर्पः' धिये विं. ४-४. नास्ति विं. † नास्ति अं. ५. कामेऽयं विं कर्पं. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति विं अं. † नास्ति विं कर्पं. ८. आत् विं कर्पं. ९. संस्तुतः विं; 'रक्तस्थो विं'; 'सयो...अं', १०-१०. नास्ति विं अं. † आस्तमिति मूको.

सोमो अस्मभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे । अनमीवा इपस्करत् ॥ १४ ॥

सोमः । अस्मभ्यम् । द्विऽपदे । चतुःऽपदे । च । पशवे । अमीवाः । इपः । कृत्त् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० सोमः अस्मभ्यम् आरोग्याणि अन्नादि करोतु, एवमन्वस्मिं द्विपदे चतुष्पदे च इति ॥ १४ ॥

अस्माकमार्युर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः । सोमः सुधस्थमासदत् ॥ १५ ॥

अस्माकम् । आर्युः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सहमानः । सोमः । सुधऽस्थम् । आ । असदत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् 'जीवितम् वर्धयन् अन्नम् अभिभवन् सोमः अन्नम् आ सीदत्' ॥ १५ ॥

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्युतिमुक्षतम् । मध्वा रजांसि सुकृतू ॥ १६ ॥

आ । नः । मित्रावरुणा । घृतेः । गव्युतिम् । उक्षतम् । मध्वा । रजांसि । सुकृतू इति सुऽकृतू ॥

वेङ्कट० अन्त्यस्तृषो' वामदन्व इत्येकम्, विश्वामित्र एवेत्यपरमिति । हे मित्रावरुणौ ! अस्माकम् गवां मार्गम् उदके' सिञ्जतम् । एवं सवानेव लोकान् पार्थिवान् उदकेन सिञ्जतम् हे सुकर्माणी ! इति ॥ १६ ॥

उरुशंसा नमोवृधा महा दक्षस्य राजथः । द्राघिष्ठाभिः शुचित्रता ॥ १७ ॥

उरुऽशंसा । नमःऽवृधा । महा । दक्षस्य । राजथः । द्राघिष्ठाभिः । शुचिऽत्रता ॥ १७ ॥

वेङ्कट० बहुस्तुती वर्धयितारारवस्य वजस्य महत्वेन 'राजथः दीर्घतमाभिरुतिभिर्भुङ्क्ती' हे शुचिकर्माणी ! इति ॥ १७ ॥

गुणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदितम् । पातं सोममृतावृधा ॥ १८ ॥

गुणाना । जमत्ऽअग्निना । योनी । वृतस्य । सीदितम् । पातम् । सोमम् । मृताऽवृधा ॥ १८ ॥

वेङ्कट० स्त्वपमानौ' जमदाग्निना वजस्य योनी वेधाम् निधीयतम् । निषय स पिबतम् सोमम् वजस्य 'वर्धयितारम् । अथ यदा विश्वामित्र एव अन्त्यस्तृषिस्तदानीमयमर्थः—जमदग्निना पुरा स्त्वपमानौ' युवाम् तस्य यज्ञ इति ॥ १८ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्षोऽप्याये एकादशो वर्गः' ॥

— ७ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयं मण्डलं समाप्तम् ॥



१. 'स्ते व वि' अ'. २-२. नास्ति वि' अ'. ३. अन्त्यस्ता वजस्य योनामालम्बमिति । तृती
वि' रूपे. ४-४. 'वः --- वि' अ'. † 'कः वि' क रूपे. ५. नास्ति वि' अ'; 'गः वि' क रूपे.
६-६. नास्ति अ'. ७-७. नास्ति मृको.

अथ
ऋग्वेदे सभाष्ये
चतुर्थं मण्डलम्

[१]

‘वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता, द्वितीयाधानां चतसृणां ऋणो वा । विष्टुप् छन्दः,
प्रथमा अष्टिः, द्वितीया अतिजगती, तृतीया छतिः’ ।

त्वां ह्यग्ने सदमिन् समन्यवो देवासो देवमरति न्येरिरे इति ऋत्वा न्येरिरे ।
अमर्त्यं यजत मर्त्येषु देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत प्रचेतसम् ॥ १ ॥

त्वाम् । हि । अग्ने । सदम् । इत् । सुऽमन्यवः । देवासः । देवम् । अरतिम् । निऽएरिरे । इति । ऋत्वा ।
निऽएरिरे । अमर्त्यम् । यजत । मर्त्येषु । आ । देवम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् ।
विश्वम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गौतमो वामदेवश्चतुर्थमण्डलमपश्यत् (तु. भा. २, ४, १) । त्वाम् हि ‘अग्ने’ सदा एव सकामाः
देवाः देवम् गमनशीलम् न्येरिरे, मनुष्यलोकं प्रतीत्यर्थः, प्रजयां कर्मणा वा । पुनः न्येरिरे
इत्यादिकं पूरणं पारुष्येपचदिति । तमिमं ‘मर्त्येषु वर्तमानम् अवर्त्यम् देवम् वजत’ । तमिमम्
आदेवम् ‘आदीप्तं दीप्यमानारण्योः’ जनयत प्रकृतज्ञानं परिपूर्णमिति ॥ १ ॥

स आतरं वरुणम् आ ववृत्स्व देवां अच्छां सुमती यज्ञवन्तं ज्येष्ठं यज्ञवन्तसम् ।
ऋतावान्मादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतम् ॥ २ ॥

सः । आतरम् । वरुणम् । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छे । सुऽमती । यज्ञऽवन्तसम् ।
ज्येष्ठम् । यज्ञऽवन्तसम् । ऋतऽवान् । आदित्यम् । चर्षणिऽधृतम् । राजानम् । चर्षणिऽधृतम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० आग्निवाहण्यश्चतस्रो भवन्ति । अग्नेर्य ‘इत्यपरमिति । सः स्वम् अग्ने । यज्ञिषाद् देवान्
प्रति तत्र ‘आतृस्थानोयं वरुणम्’ अपि आवर्तय, आकूर्वोऽन्तर्भवैः, स्तोतृविषयवा सुमत्या सह ।
यज्ञस्य स्रग्भकारम्’ प्रशस्यतमम् सत्त्वयन्तम् अदितेः पुत्रम् मनुष्याणां धारयितारम् राजानम्
इति ॥ २ ॥

१-१. नास्ति सूको. २-२. अ...कर्मणा वि' अ'. ' यज्ञिया सूको. ३. मर्त्येषु...ज्ञानम्
वि' अ'. ' मादीपानस्य भ्रमाना' सूको; आदीपानस्य भ्रमाना' ल प्रस्तावः. ' तु. वैप १, २५३० C.
४-४. 'मिति ... संभकारं वि' अ'. ' 'दीपय' वि' लपे. ५. मनुष्या...वि' अ'.

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाशुं न चक्रं रथ्येव रंघ्यास्मभ्यं दस्म रंघ्या ।
 अग्ने मूळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वमानुषु ।
 तोकाय तुजे शुशुचानं शं कृष्यस्मभ्यं दस्म शं कृषि ॥ ३ ॥

सखे । सखायम् । अभि । आ । ववृत्स्व । आशुम् । न । चक्रम् । रथ्याऽइव । रंघ्या । अस्मभ्यम् । दस्म । रंघ्या ।
 अग्ने । मूळीकम् । वरुणे । सचा । विदुः । मरुत्सु । विश्वमानुषु ।
 तोकाय । तुजे । शुशुचानं । शम् । कृषि । अस्मभ्यम् । दस्म । शम् । कृषि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे वरुणस्य सखे । त्वमस्मभ्यम् अग्नि आ चर्तव सखायम् । क्षियमानम् इव रथस्य चक्रम् रथ्येव
 रंघणपोम्पया^१ अस्मदर्शनं हे 'दर्शनीय' । हे अग्ने ! सुखकरं वरुणे सह स्थित्वा तेन सह जानीहि
 तथा मरुत्सु च एणेतन्नकेषु । स त्वं 'पुत्राय तत्पुत्राय' च सुखं कुरु हे दीपनशील ! अस्मभ्यम्
 चेति ॥ ३ ॥

स्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेळोव यासिसीष्टाः ।
 यजिष्ठो बर्हितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मन् ॥ ४ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः । अवं । यासिसीष्टाः ।
 यजिष्ठः । बर्हितमः । शोशुचानः । विश्वा । द्वेषांसि । प्र । मुमुग्धि । अस्मन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'त्वम् अस्माकम् हे अग्ने ! वरुणस्य क्रोधम् यथारूपे ज्ञानम् अवं यजस्व' । यद्वृतमः बोद्धृतमः
 दीर्घमानः सर्वाण्येव द्वेषुणि शपानि अस्माकः प्र मुञ्च ॥ ४ ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।
 अवं यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मूळीकं सुहवो न एधि ॥ ५ ॥

सः । त्वम् । नः । अग्ने । अवमः । भव । कृती । नेदिष्ठः । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ ।
 अवं । यक्ष्व । नः । वरुणम् । रराणः । वीहि । मूळीकम् । सुहवः । नः । एधि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'सः त्वम्' 'अस्माकम् हे अग्ने ! आसन्नः भय रक्षणेन अस्याः' उपसः व्युच्छने^२ अन्तिकृतमः ।
 स त्वमस्माकम् अवं यज वरुणम् ज्ञान्तद्ददये कुरु, रममाणः सुखतरे^३ हविश्च^४ भक्षय । स्वाहातैः
 अस्माके भव ॥ ५ ॥

^१ इति तृतीयाष्टके सतुर्धाप्याये इन्द्रसो वर्गः^५ ॥

१-१. नास्ति वि^१ अ^१. २. 'योग्याया कर्पे. ३-३. 'नीय...स वि^१ अ^१. ४-४. तलुप्राय पुत्राय
 वि^१ कर्पे. ५-५. नास्ति वि^१ अ^१. १-१ जाननेव नजल मूको. १-६. नास्ति वि^१. ७. 'जे वि^१ क.
 ८. 'कार वि^१ क. ९. नास्ति मूको. १०-१०. नास्ति मूको.

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संहग् देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।

शुचि घृतं न तप्तमध्वर्यायाः स्पार्हा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥ ६ ॥

अस्य । श्रेष्ठा । सुभगस्य । समऽदृक् । देवस्य । चित्रऽर्तमा । मर्त्येषु ।

शुचि । घृतम् । न । तप्तम् । अध्वर्यायाः । स्पार्हा । देवस्य । मंहनाऽद्वव । धेनोः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अस्य प्रशस्यतमा शोभमानजनस्य सन्दष्टिः अनुग्रहात्मिका देवस्य पूज्यतमा स्तोत्रेषु मर्त्येषु ।
'दोषम् घृतम् इव लोने गोः स्पृहणीया भवति संस्था, तथा धेनोः पूजेव' एषःप्रदानादिका
स्पृहणीयेति ॥ ६ ॥

त्रिरस्य ता परमा सन्ति सत्या स्पार्हा देवस्य जनिमान्ध्रैः ।

अनन्ते अन्तः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥ ७ ॥

त्रिः । अस्य । ता । परमा । सन्ति । सत्या । स्पार्हा । देवस्य । जनिमानि । अन्ध्रैः ।

अनन्ते । अन्तरिति । परिऽवीतः । आ । आगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० श्रीणि अस्य अन्ते देवस्य तानि 'पुरातनानि सत्वानि स्पृहणीयानि जन्मानि सन्ति ।
'दिवस्वदि प्रथमं जज्ञे अग्निः' (ऋ १०, १५, १) इति । सोऽयम् अपर्यन्तेऽन्तरिक्षे मध्ये ज्वालाभिः
परिवीतः आ गच्छति शुद्धरूपः शुक्रः, 'शुक्रम्' 'शोचतेऽर्जलतिकर्मणः' (मा ८, ११), सर्वस्वापि इमः
शुक्रं दीप्यमानः ॥ ७ ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सद्मा होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।

रोहिदश्वो वपुष्यो विमात्रा सदा रण्वः पितुमतीव सुसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वी । इत् । अभि । वष्टि । सद्म । होता । हिरण्यऽरथः । रंसुजिह्वः ।

रोहितऽश्वः । वपुष्यः । विमात्रा । सदा । रण्वः । पितुमतीऽद्वव । सुमऽसत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'सः देवानां दूतः सर्वान् एव अभि कामयते गृहान् ह्याता हिरण्यवरथः रमणीयशोभन-
ज्वालाजिह्वः रोहितश्वः वपुषे हितः, विभेति' 'प्रकाशनाम, दीप्तिमान्' सदा रमणीयः अक्ष-
वदिव गृहम् ॥ ८ ॥

स चैतपन्मनुषो युञ्ज्वन्धुः प्र तं मृद्धा रंशुनया नयन्ति ।

स क्षैत्यस्य दुर्यामु सार्धन् देवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

१. नास्ति वि' अ'. २-२. नास्ति वि' अ'. ३. नास्ति वि' अ' क. ४. पूजे च वि' अ'.
पूजे च वि' कप. ५-५. पुरात...मि वि' अ'. ६. नास्ति सुक्रो. ७-६. अयति...वि' अ'.
७. वपु वि' अ'. ८-८. 'शतान् दीप्तिनामान् वि' कप.

सः । चेतयत् । मनुषः । यद्दुःखं । प्र । तम् । मद्या । रश्नया । नयन्ति ।

तः । क्षेति । अस्य । दुर्गोषु । सार्वन् । देवः । मर्त्यस्य । सधनिऽत्वम् । आप् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सः चेतयति मनुष्यान् यद्दुःखं चेतः । प्र नयन्ति तम् पुरस्तात् वाचा मन्त्रात्मिकया रश्नया । रश्निर्नियमनकर्मा । सः क्षिति वसति यजमानस्य अस्य गृहेषु कर्माणि साधयत् । किं वाचम् । देवः मर्त्यस्वार्थाय सधनित्वम् प्राप्नोति सधनो भवति, प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रज्ञानञ्छ्रा रत्नै देवमक्तं यदस्य ।

धिया यद् विश्वे अमृता अकृण्वन् धौषिप्ता जनिता सत्यमुक्षन् ॥ १० ॥

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रज्ञानम् । अच्छ्रा । रत्नम् । देवमक्तम् । यत् । अस्य ।

धिया । यत् । विश्वे । अमृताः । अकृण्वन् । धौः । पिता । जनिता । सत्यम् । उक्षन् ॥ १० ॥

वेङ्कट० सः क्षिप्रम् अस्मान् अग्निः नयतु प्रक्षेपेण 'ज्ञानम्, यत् अत्य भजेः देवैरपि सम्भक्तम् उत्तमम् रत्नम् सदा प्रतीति । कर्मणा यद् विश्वे देवाः अकृण्वन् उत्पादितवन्तः, सत्यभूतं तद् ब्रह्म, सुप्रभूतयः स्वर्गसेनासिद्धम् । तत्र पिता 'इत्यन्तरिक्षलोकमाह । जनिता इति पार्थिवम् अग्निम् । त्रयो लोका इतिभिरुक्षन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोदशो वर्गः' ॥

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो वृध्ने रजसो अस्य योनी ।

अपादशीर्षा गृहमानो अन्तायोर्युवानो वृषभस्य नीळे ॥ ११ ॥

सः । जायत । प्रथमः । पस्त्यासु । महः । वृध्ने । रजसः । अस्य । योनी ।

अपात् । अशीर्षा । गृहमानः । अन्ता । आऽयोर्युवानः । वृषभस्य । नीळे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सः प्रादुरन्त पूर्वम्, पस्त्या इति नदीनामधेयम् नदीषु 'पस्त्यासु चके तरुणः सधस्थम्' (मा १०, ७) इति 'मन्त्रः । महः अन्तरिक्षस्य मूले अस्य पार्थिवस्य लोकस्य उत्पत्तिकारणे प्रादुरहितः शिरोवज्रितः पिण्डीभूतः । चाप्यन् तेजसा तानि पुनःपुनरात्मना मिश्रयन् पूर्वान्वस्य मेघस्य वा नीळे अन्तरिक्षे । एभ्योऽग्निः प्रागजायतेत्यर्थः ॥ ११ ॥

प्र शर्धे आर्ते प्रथमं विपन्याँ क्रतस्य योना वृषभस्य नीळे ।

स्राहो सुवा वृषभ्यो विभारवा सप्त प्रियासोऽजनपन्त वृषणे ॥ १२ ॥

१-१. 'मत्कर्मा' वा म' वि' अ'. २-२. नास्ति वि' अ'. † † सुको. ३-३. 'वि'...वि' अ'. † जनविता वि' अ'. ४-४. नास्ति सुयो. ५-५. मन्त्रः...रणे वि' अ'. ६. 'त' वि' अ'.

प्र । शर्थेः । आर्त्ते । प्रथमम् । विपुन्या । ऋतस्ये । योनी । वृषुमस्वे । नीले ।
स्पाहेः । युवा । वृषुर्णः । विमाड्वा । सत । प्रियासः । अजनयन्त । वृष्णे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० वेगम् प्र सञ्जति पुरातने स्तोत्राणां स्तुत्या प्रीतः वर्षाणामुदकस्य योनीं पर्जन्यस्य
‘पासेऽन्तरिक्षे स्पृहणीयः युवा वृषुषे हितः दीप्तिमान्’ । तस्मै वृष्णे सत सिन्धवः प्रियाः
अभवन्, अपि वा^१ सप्त सिन्धवः वृषाणमग्निम् अजनयन् । इन्दोऽनुविधानार्थो विभक्तिस्पर्यायः,
यथा — ‘उद्वरपुरसिना वन्दनाम्’ (ऋ. १, ११७, ५) इति ॥ १२ ॥

अस्माकमत्रं पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुःकृतमाशुषाणाः ।

अदमं व्रजाः सुदुवा वेत्रे अन्तरुत्सा आजन्नुपसो हुवानाः ॥ १३ ॥

अस्माकम् । अत्रं । पितरः । मनुष्याः । अभि । प्र । सेदुः । ऋतम् । आशुषाणाः ।
अदमं व्रजाः । सुदुवाः । वेत्रे । अन्तः । उत् । उसाः । आजन् । उपसः । हुवानाः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् अत्र पणिभिरपहतानां सर्वां वेत्रे पितरः मनुष्याः अङ्गिरसः अभि^१ प्र-अगच्छद्
सत्यभूतं गोधनम् अदमं व्रजाः । ततः अदमं व्रजाः सुदोहाः वेत्रे अन्तः वर्तमानाः गाः^२ उत् । आजन्,
अङ्गिरसः उपसः इति वत्सेच्छया शब्दायमानाः ॥ १३ ॥

ते मर्मृजत दृष्ट्वांसो अद्रिं तदेषामन्ये अभितो वि वोचन् ।

पृथर्वन्त्रासो अभि कारमर्चन् विदन्त ज्योतिश्चकृपन्त धीभिः ॥ १४ ॥

त । मर्मृजत । दृष्ट्वांसः । अद्रिम् । तत् । एषाम् । अन्ये । अभितः । वि । वोचन् ।
पृथर्वन्त्रासः । अभि । कारम् । अर्चन् । विदन्त । ज्योतिः । चकृपन्त । धीभिः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० ते अङ्गिरसः पणोन् परिमृष्टवन्तः ‘ममामावरणे सिद्धोऽस्य दारितवन्तः । तत् इदम्
अङ्गिरसम् अद्रुतं कर्म अन्ये अवयवः मनुष्याद्’ अभितः वि वोचन् । पशुहितयमनाः कारम् अभि
अर्चन् । ‘अर्चःतरुधारणकर्मा, अङ्गुमार्चन्’ इत्यर्थे ध्यापितवन्तः † । अग्निप्रसादादप्यकारं विनाश-
यन्तो^३ ज्योतिः च कल्पयन्तः । अथ कर्मभिः चकृपन्त^४ कल्पन्ते^५ स्म । सिद्धकर्माणं
भासयित्वा^६ ॥ १४ ॥

ते गोवृत्ता मनसा दृध्मुब्धं गा येमानं परि वन्तमद्रिम् ।

दृढं नरो वर्चसा दैव्येन व्रजं गोमन्तमुश्रिजो वि वंशुः ॥ १५ ॥

१-१. नास्ति वि^१ अ^१. २. नास्ति रूपे. ३-२. नास्ति वि^२ अ^२; अभि...वराजत वि^३ अ^३. † इमे
वि^४ रूपे. ४. ‘भ्यानाम् सुको. ५-५. अत्र...विनां वि^५ अ^५. † ‘अमृष्टवन् वि^६ अ^६ रूपं ‡ वापित^७ वि^७.
१. कृतयानाः वि^८ रूपे. ७. कल्पन्ते वि^९ रूपे.

ते । गृह्यता । मन्सा । दूधम् । उन्वम् । गाः । येमानम् । परिं । सन्तम् । अद्रिम् ।
दृक्कहम् । नरः । वचसा । देव्येन । व्रजम् । गोऽमन्तम् । उशिजः । वि । वृत्ररिति वहुः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अद्रिःसः पशुनिष्कृता मन्सा इहिरं पूर्णं पशुन् अन्तर्निबन्धन्ते परितः सन्तम् अद्रिद्रुम्
अद्रिम् शिलोच्चयम् दृक्कहम् मनुष्याः देव्येन देवसम्बन्धिन्न्या स्तुत्या व्रजम् गोमन्तम् कामवसानाः
'विहृवद्दारे कृतवन्तः । तद्विदमद्रिरोभिस्त्वया सह कृतमित्पाद्येपत्वम् । तथैव' मन्त्रः—'वमा
सह प्रविशामिच्छमाना व्रजे गोमन्तमुशिजे वि वभुः' (ऋ १०, ४५, ११) इति ॥ १५ ॥

इति तृतीयाहके ऋतुसंज्ञापणे चतुर्दशो वगोः ॥

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विन्दन् ।
तज्जानतीरभ्यनूपत वा आविर्भुवदरुणीर्यशसा गोः ॥ १६ ॥

ते । मन्वत । प्रथमम् । नाम । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः । परमाणि । विन्दन् ।
तत् । जानतीः । अभि । अनूपत । वाः । आविः । भुवत् । अरुणीः । यशसा । गोः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अहर्देवानामासीद् रात्रिसुराणाम् । तेऽसुरा यद् देवानां विभो विषमासीत् तेन सह रात्रि
प्राविशन् । ते देवा हीना अमन्यन्त । तेऽपश्यन्—'आग्नेवी रात्रिः आग्नेयाः पशवाः ।
इममंवाग्निं स्तवामा' । स तु नः स्तुतः पश्यन् पुनर्दास्यतीति । तेऽग्निमस्तुवन् । स एभ्यः स्तुतो
रात्रिवा अग्न्यहरग्निं पश्यन् निराकृतं (ते १, ५, ९, २३३) इति ब्राह्मणम् । तत्रेदमुच्यते—देवा
अद्रिःसः पूर्वै रात्रिम् नाम अग्निं स्तुवन्तः अगदस्य मातुः त्रिः सप्तसंख्यानि परमाणि
रत्नानि अविन्दन् । तत्र सप्त आग्नेयाः पशवः चतुर्दश आम्भारण्याः अजानि एवमेकाविंशतिर्भवति ।
अथ तत् घनम् जानत्याः प्रजा यद्वा संवृण्वत्याः अन्वस्तुवन् ममेव गौः समायमशः इति
तत्र तेषां साहाय्यं कर्तुमुपाः सूर्यस्य तेजसा सह आविरागमदिति ॥ १६ ॥

नेशत् तमो दुर्धितं रोचत द्यौरुद् देव्या उपसौ भानुरर्त ।
आ सूर्यो बृहतस्तिष्ठदज्जां ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ १७ ॥

नेशत् । तमः । दुर्धितम् । रोचत । द्यौः । उद् । देव्याः । उपसौ । भानुः । अर्त ।
आ । सूर्यः । बृहतः । तिष्ठत् । अजान् । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० ततोऽसुरैरुत्पादितं रात्रिकृतं तमः दुर्निधानं नष्टमासीद् । ततश्च तमसा तिमिहितो

१-१. नास्ति विं अ'. २-२. 'नेन स्तुतिना सूको. ३-३. नास्ति सूको. ४-४. 'नाना'—स्य
विं अ'. ५-५. नास्ति अ'. † सप्तमः विं' क कर्ष. ‡ नास्ति विं कर्ष. ६-६. नास्ति विं अ'.
† सप्तै पूर्व कर्ष. ‡ 'नाना कर्षा' सूको. ७. वमा सूको. ८. 'अन्वत्याः विं अ' क. ९-९. अन्वस्तुव
'नेषां विं अ'. १०. नास्ति विं अ'. ११. नास्ति कर्ष.

श्रीः च अरोचत । उत अमच्छत् देव्याः 'उपसः च तेजः । तथा सूर्यः च गमनपरान् महतः रश्मीन् आ तिष्ठत् मनुष्येषु' अत्रुनि साधुनि' कर्माणि सुकितानि पापानि च पश्यन् इति ॥ १७ ॥

आदित् पश्चा बुबुधाना व्यस्यन्नादिद् रत्नं धारयन्तु द्युर्भक्तम् ।
विश्वे विश्वासु दुर्यासु देवा मित्रं धिये वरुण सत्यमस्तु ॥ १८ ॥

आत् । इत् । पश्चा । बुबुधानाः । वि । अस्यन् । आत् । इत् । रत्नम् । धारयन्तु । द्युर्भक्तम् ।
विश्वे । विश्वासु । दुर्यासु । देवाः । मित्रं । धिये । वरुण । सत्यम् । अस्तु ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अनन्तरम् एव उपस्थागतायां 'बुध्यमानाः मवाश्नादिपदाभ्याम्' विविधम् अपश्यन् । तथा अनन्तरम् एव अह्नां सम्भक्तम् रत्नम् च अचारयन् । तथा विश्वे 'देवाः विश्वासु दुर्यासु यत्प्रमान-गृहेषु यज्ञसन्नावादागताः', दिवा दि यज्ञो भवति न तु रात्री इति । सोऽपमेवंविधः' अहोरात्रविभागो हे मित्रावरुणौ ! मनुष्याणां कर्मकरणाय सत्यम् भवतु । मित्रावरुणाबहोरात्रयोरीश्वरौ 'प्रसङ्गा-दासास्त इति' ॥ १८ ॥

अच्छा बोधेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठम् ।
शुच्युधो अतृणन्न गवामन्धो न पूतं परिपिक्तमंशोः ॥ १९ ॥

अच्छं । बोधेय । शुशुचानम् । अग्निम् । होतारम् । विश्वभरसम् । यजिष्ठम् ।
शुचिं । ऊर्ध्वः । अतृणत् । न । गवाम् । अन्धः । न । पूतम् । परिपिक्तम् । अंशोः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० 'अभिप्रववाणि' बोध्यमानम् अग्निम् होतारम् सर्वस्य भवतारं सष्टृतमम् । यथा गवाम् ऊर्ध्वः कश्चित् शुचि पयः कृणति, सोमकृताया अभिवृतायाः रसम् इव 'पूतम् पात्रेषु परितः सिकं पयः, एवं यत्प्रमानः' रात्रिम् अग्निम् अदुहद् रत्नानि हस्तप्रवगन्तव्यमिति ॥ १९ ॥

विश्वेषामर्दितिर्यज्ञियानां विश्वेषामर्तिथिर्मानुषाणाम् ।
अग्निदेवानामर्ष आवृणानः सुमृत्लीको भवतु ज्ञातवेदाः ॥ २० ॥

विश्वेषाम् । अर्दितिः । यज्ञियानाम् । विश्वेषाम् । अर्तिथिः । मानुषाणाम् ।
अग्निः । देवानाम् । अर्षः । आवृणानः । सुमृत्लीकः । भवतु । ज्ञातवेदाः ॥ २० ॥

वेङ्कट० विश्वेषाम् अपि यज्ञार्हाणाम् अक्षीणः तथा विश्वेषाम् अपि मानुषाणाम् अतिथिः भवति

१-१. उप...अतुं विं अं. २. 'ति च विं अं. ३-३. नास्ति विं अं. † मोक्षवान् पदार्थांश्च सूको. ४-४. नास्ति विं अं. † 'या नास्त विं अं. ५-५. नास्ति विं अं. ‡ 'पुना' सूको. ६-६. पूतं...वगन्तं विं अं. † नास्ति सू ०.

‘गृहेषु । स्तोऽयम् अग्निः देवानाम् रक्षणं बलकरणात् आ एवामः सुष्टुं सुखायिता भवतु
जातपनः ॥ २० ॥

‘इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये षड्दशो वर्गः’ ॥

[२]

‘वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋषिर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

यो मर्त्येष्वमृतं कृतावा देवो देवेष्वरतिनिधायि ।

होता यजिष्ठो मृहा शुचध्वै हव्यैरग्निर्मनुष ईर्यध्वै ॥ १ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । कृतऽवा । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।

होता । यजिष्ठः । मृहा । शुचध्वै । हव्यैः । अग्निः । मनुषः । ईर्यध्वै ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः अमरणः देवः देवेषु हविरादाय गच्छन् ‘सत्यवान् मनुष्येषु निहितः, होता अग्निः षष्टतमः
अत्यन्तं अव्यक्तुम् हव्यैः’ सद्यः यजमानस्य देवान् प्रति गन्तुं च ॥ १ ॥

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जातो उभयो अन्तरंभे ।

दूत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान् वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

इह । त्वम् । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः । जातान् । उभयान् । अन्तः । अग्ने ।

दूतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुमुष्कान् । वृषणः । शुक्रान् । च ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे सहसः पुत्रा अस्मिन्नाह जातः सन् ‘उभयान् अपि जातान् मध्येन अग्नेः दूतः भूत्वा
गच्छति हविर्ह्वय आत्मानम् युयुजानः हे दधीनीय ! कान् उभयान् इत्याह — ऋजुमुष्कान् पूतः
यजमानान् मनुष्यान् दीप्तान् ‘देवान् च’ ॥ २ ॥

अत्या वृधस्नु रोहिता घृतस्नु कृतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।

अन्तरीयसे अरुपा युजानो युष्मान् देवान् विश आ च मर्तान् ॥ ३ ॥

अत्या । वृधस्नु इति वृधऽस्नु । रोहिता । घृतस्नु इति घृतऽस्नु । कृतस्य । मन्ये । मनसा । जविष्ठा ।

अन्तः । ईयसे । अरुपा । युजानः । युष्मान् । च । देवान् । विशः । आ । च । मर्तान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ‘अतमशीली वर्षमानान् प्रति गन्तारौ’ रोहितवर्णौ घृतं प्रति गन्तारौ अग्नेः ‘अहम् मनसा’
वेगवत्तमौ जानामि । तौ हि त्वं ‘स्वर्धे’ युजानः मध्येन गच्छति आरोग्यमानौ । कांश्च
कांश्चान्तः इत्याह — युष्मान् इति । स्वस्तहितारौ देवान् आ विशसि मनुष्यान् च इति ॥ ३ ॥

१-१. मास्ति वि' अ'. २-२. मास्ति सूको. ३-३. सद्य...हव्यैः वि' अ'. ४-४. उभयान...जाने
वि' अ'. ५. युजानः वि' अ. कर्पे, युजान्यः वि' अ'. ६-६. देव...वि' अ'. ७-७. असे तं वि' अ'.
८-८. मास्ति वि' अ'. † अत्ये वि' कर्पे. ९. तं वित्त वि' कर्पे.

अर्यमणं वरुणं मित्रमेषामिन्द्राबिष्णुं मरुतो अश्विनोत ।

स्वर्धो अग्रे सुरस्यः सुराधा एदु वह सुहृविषे जनाय ॥ ४ ॥

अर्यमणम् । वरुणम् । मित्रम् । एषाम् । इन्द्राबिष्णु इति । मरुतः । अश्विनी । उत ।

सुऽअश्वः । अग्ने । सुऽस्यः । सुराधाः । आ । इत् । ॐ इति । वह । सुऽहृविषे । जनाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० एषाम् 'मनुष्याणां मध्ये शोभनहविष्काय यज्ञमानाय जयमप्रवृत्तीन्' स्वस्यः सुरस्यः शोभनघनः त्वम् हे अग्ने' आ वह ॥ ४ ॥

गोमां अग्रेऽर्विमां अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदग्रमृष्यः ।

इळावाँ एषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुवृध्नः सुभावान् ॥ ५ ॥

गोऽमान् । अग्ने । अर्विऽमान् । अश्वी । यज्ञः । नृवत्ऽसखा । सदम् । इत् । अग्रऽमृष्यः ।

इळाऽवान् । एषः । असुर । प्रजाऽवान् । दीर्घः । रयिः । पृथुऽवृध्नः । सुभाऽवान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने । अश्वे यज्ञः स्वयाऽधिष्ठितः गवादिहेतुर्भवति । नेतृपुरुषा 'यस्य सखायः सर्वा तुवत्सखा उक्तः । तादृशानपि साधयतीत्यर्थः । सदा एव अनभिभवनीयः' अक्रवान् एषः हे प्राज्ञ ! प्रजायुक्तः अविच्छिन्नः धनहेतुः पृथुमूलः परिषद्युक्त इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

यस्तं इध्मं जभरत् सिष्विदानो मूर्धानं वा तुतपते त्वाया ।

भ्रुवस्तस्य स्वर्तवाँ पायुरग्ने विश्वस्मात् सीमघायत उरुष्य ॥ ६ ॥

यः । ते । इध्मम् । जभरत् । सिष्विदानः । मूर्धानम् । वा । तुतपते । त्वाऽया ।

सुर्वः । तस्य । स्वर्तवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सीम् । अघऽयतः । उरुष्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः तुभ्यम् 'इध्मम् भरति स्विद्यन्, मूर्धानम् च वापयति त्वस्वामनया, भव त्वं तस्य स्वायत्तबलः रक्षकः' हे अग्ने ! । सर्वस्मात् पापमिच्छतश्च' एनं रक्षेति ॥ ६ ॥

यस्ते भरादक्षियते चिदन्नं निशिषन्मन्द्रमर्तिथिमुदीरत् ।

आ देव्युरिनर्धते दुरोणे तस्मिन् रयिध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥

यः । ते । भरात् । अक्षियते । चिद । अन्नम् । निऽक्षिपत् । मन्द्रम् । अर्तिथिम् । उतऽदीरत् ।

आ । देवऽयुः । इनर्धते । दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. नास्ति सूको. ३-३. य...तोयः वि' अ'. | नास्ति सूको.
४-४. नास्ति सूको. ५-५. नास्ति वि' अ'. | 'ता वि' रूपं. ६. पादि' वि' अ'.

वेङ्कट० यः तुभ्यं भरति अन्नमिच्छते कलम्, यो वा मत्करं 'सोमं' विषयेन प्राप्ति, योऽ
वा अतिथिम् स्वाम् उदीरयति अरभ्योऽल्पपादयति, तथा देवान् कामयमानः समिद्धं करोति
सृष्टे, तस्मिन् रविः नित्यः अस्तु दानवान् 'अधिभ्यो दीयमानः' ॥ ७ ॥

यस्त्वा द्रोषा य उपसिं प्रशंसात् प्रियं वां त्वा कृणवते हविष्मान् ।

अश्वो न स्वे दम् आ हेम्याऽवान् तमंहसः पीपरो दाश्वांसम् ॥ ८ ॥

यः । त्वा । द्रोषा । यः । उपसिं । प्रशंसात् । प्रियम् । वा । त्वा । कृणवते । हविष्मान् ।

अश्वः । न । स्वे । दमे । आ । हेम्याऽवान् । तम् । अंहसः । पीपरोः । दाश्वांसम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः त्वां सती 'स्तौति, यः वा उपसिं, यो वा हविषा युक्तः त्वाम् प्रियम् करोति', तम् यजमानं
दारिद्र्यात् पारय, यथा अश्वः स्वगृहे स्थितः वेगवान् । आ-कारः ससम्पदं स्फुटीकरोति ॥ ८ ॥

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशद् दुवस्त्वे कृणवते यतस्रुक् ।

न स राया शशमानो वि योषन्नैनमंहः परिं वरदघायोः ॥ ९ ॥

यः । तुभ्यम् । अग्ने । अमृताय । दाशत् । दुवः । त्वे इति । कृणवते । यतस्रुक् ।

न । सः । राया । शशमानः । वि । योषत् । न । एनम् । अंहः । परिं । वरत् । अघऽयोः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'यः तुभ्यम् हे अग्ने! अमृताय हविः प्रयच्छति, यश्च त्वमि परित्यजाम्' करोति यज्ञार्थं
यतस्रुक्, न सः त्वां भजमानः अग्नेन विद्युक्तो भवतु । न च एनम् अघमिच्छतः अघः
'परिं वृणोतु' ॥ ९ ॥

यस्य त्वमग्ने अश्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः ।

प्रीतेदसद्दोत्रा सा यविष्टासाम् यस्य विधृतो वृधासः ॥ १० ॥

यस्य । त्वम् । अग्ने । अश्वरम् । जुजोषः । देवः । मर्तस्य । सुधितम् । रराणः ।

प्रीता । इत् । अस्तत् । दोत्रा । सा । यविष्टः । असाम् । यस्य । विधृतः । वृधासः ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'यस्य त्वम् अग्ने! यज्ञं सेवसे देवः' मनुष्यस्व सुनिहितम् रममाणः । प्रियः पृथु भवति
यज्ञः सः हे युवतम! देवानाम् । स्वाम् च यस्य वयं परिचरन्तः वधंकाः ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तदशो वसः' ॥

- १-१. नास्ति विं अ'. † स्तोत्रम् विं लपे. ‡ नास्ति विं लपे. २-२. 'न्नो वयं दीयमानं विं' अ'.
३-३. नास्ति विं अ'. † गृहे विं लपे. ४-४. नास्ति विं अ'. ५. नास्ति विं लपे. ६. नास्ति
सूक्तो. ७-७. परि...विं अ'. ८. 'माणम् विं लपे. ९. 'जम् विं अ' लपे. १०. तु विं' अ' लपे.
११. नास्ति विं अ'. १२-१२. नास्ति सूक्तो.

चिन्तिमचिन्ति चिनवत् वि विद्वान् पृष्टेव वीता वृजिना च मर्तान् ।
राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादितिगुरुष्य ॥ ११ ॥

चिन्तिम् । अचिन्तिम् । चिनवत् । वि । विद्वान् । पृष्टाऽऽव । वीता । वृजिना । च । मर्तान् ।
राये । च । नः । स्वपत्याय । देव । दितिम् । च । रास्व । अदितिम् । उरुष्य ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'शातव्यम् अज्ञातव्यं च विद्वान् अग्निः पूषकं करोतु । पृष्टं स्पृशते, पशव' उच्यन्ते । पशुनिव'
विविक्तान् करोतु कान्तस्वभावान्' पापकृतः च 'मनुष्यान् । एवं कृत्वा अस्मभ्यं सोमनापत्याय
थनाय हे देव । देवकारणम्' प्रयच्छ अदेवस्' च अस्मत्तः पूषकं कुरु इति ॥ ११ ॥

कविं शशासुः कवयोऽर्दम्बा निधारयन्तो दुर्यासायोः ।
अतुस्त्वं दश्यां अग्न एतान् पृद्भिः पश्येरद्भुतां अर्य एवैः ॥ १२ ॥

कविम् । शशासुः । कवयः । अर्दम्बाः । निधारयन्तः । दुर्यासु । आयोः ।
अतः । अग्नम् । दश्यान् । अग्ने । एतान् । पृद्भिः । पश्येः । अद्भुतान् । अर्यः । एवैः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० कविम् अग्निम् एतद् दातव्यम् पत्यम् कर्तव्यम् इति वदन्ति कवयः 'अदितिताः
नियमेन धारयन्तः गृहेषु यज्ञमानस्य । तथा' सति त्वम् अनुग्राह्यान् अग्ने । एतान् 'यज्ञमानान्
अद्भुताम्' गमनस्वभावैः ज्वालाकारैः पादैः द्रष्टुमर्हसि' स्वामी ॥ १२ ॥

त्वमग्ने वाचते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विभुते यविष्ठ ।
रत्नं भर शशमानाय घृध्वे पृथु चन्द्रमवसे चर्षणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वम् । अग्ने । वाचते । सुप्रणीतिः । सुतसोमाय । विभुते । यविष्ठ ।
रत्नम् । भर । शशमानाय । घृध्वे । पृथु । चन्द्रम् । अवसे । चर्षणिप्राः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'त्वम् अग्ने । यज्ञस्वी बोद्धे सुप्रणयनः सुतसोमान' देवान् परिचरते हे सुवतम् ! रत्नम् देहि
भजमानाय हे चर्षणशील !' विस्तीर्णं ह्लादनकरं' रक्षणाय अनुग्राह्यां पूरयिता' ॥ १३ ॥

अधा ह यद् वयमग्ने त्वाया पृद्भिर्हस्तेभिश्चकुमा तनूर्भिः ।
रथं न क्रन्तो अपेसा भुरिजोर्कृतं यंसुः सुर्घ्य आशुपाणाः ॥ १४ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. पश्यः वि' अ' ल. ३. पश्य वि' अ'. ४. कान्तं वि' अ'.
५-२. 'प्यान्...रणम् वि' अ'. १-१ नास्ति सूको. १ देवं कारणं वि' ल' लपे. ६. अदेव'
वि' अ'. ७-७. 'मानुषान् लपे. ८. 'हति वि'. ९-९. 'सोमाय वि' अ'. १ सर्वमेवे'
वि' लपे. १०. पश्य वि' अ' लपे. ११. 'दत्तम् वि'. १२. नास्ति वि' अ'.

अर्धे । ह । यत् । त्वम् । अग्ने । स्वाऽया । पुद्भिः । हस्तेभिः । चकृम । तन्मिः ।
रथम् । न । कन्तेः । अर्पसा । भूरिजोः । ऋतम् । येमः । सुऽन्यैः । आशुषाणाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अथ एतद् यदा ययम् द्वे अग्ने । स्वत्कामतया पादौ हस्तौ । अग्नेश्चान्यैः कर्म कृतवन्तः ।
रथम् ह्येव कुर्वन्तः बाह्योः वेगेन तदानीं यज्ञन् आरमन्ति पच्छन्ति शोभनाऽप्याना देवाः
व्यापनशीलाः ॥ १४ ॥

अर्धा मातृरूपसः सप्त विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नृन् ।
दिवस्पुत्रा अङ्गिरसो भवेमाऽङ्गि रूजेम धनिर्न शुचन्तः ॥ १५ ॥

अर्धे । मातृः । उपसः । सप्त । विप्राः । जायेमहि । प्रथमाः । वेधसः । नृन् ।
दिवः । पुत्राः । अङ्गिरसः । भवेम । अङ्गिम् । रूजेम । धनिर्नम् । शुचन्तः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अङ्गि सप्तङ्गिरसः प्रार्थयन्ते । अर्धं वर्षं नृणां मातृः तासः सप्त विप्राः प्रथमाः सप्तारः
मनुष्यान् सर्वान् जनयामाः । तथा सुकोकश्य पुत्राः च भवेम अङ्गिरसः, तथा सिलोप्यर्धं च
रूजेम पणिभिरपहतैर्गोभिस्तद्वन्तम् वीक्ष्यमानाः ॥ १५ ॥

इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्यायेऽष्टादशो वसः ॥

अथा यथा नः पितरः परांसः प्रुत्नासो अग्न ऋतमाशुषाणाः ।
शुचीर्दयन् दीर्घितिमुक्थशासः क्षामो भिन्दन्तो अरुणीरर्षं व्रन् ॥ १६ ॥

अर्धे । यथा । नः । पितरः । परांसः । प्रुत्नासोः । अग्ने । ऋतम् । आशुषाणाः ।
शुची । इत् । अयन् । दीर्घितिम् । उक्थशासः । क्षाम । भिन्दन्तोः । अरुणीः । अर्षं । व्रन् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अथ यथा अस्माकं पितरः पूर्वे पूर्वतरे च अग्ने । यज्ञम् अत्रनुवाना आसन्, तथा
शुचि एव तेजः शानुवन् उक्थानां शंसितारः, तथा क्षयकरं शिकोषयम् अभिन्दन्, गाः च
पणिभिः अपहृताः ।^२ अपावृण्वन्ति ॥ १६ ॥

सुकर्माणः सुरुचो देवयन्तोऽग्नौ न देवा जनिमा धर्मन्तः ।
शुचन्तो अभि ववृधन्त इन्द्रमूर्धं गव्यं परिषदन्तो अग्नम् ॥ १७ ॥

सुकर्माणः । सुऽरुचः । देवऽयन्तः । अर्घ्यः । न । देवाः । जनिम । धर्मन्तः ।
शुचन्तः । अभिम् । ववृधन्तः । इन्द्रम् । ऊर्वम् । गव्यम् । परिऽसदन्तः । अग्नम् ॥ १७ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. १-२. 'व्याज' 'वि' अ'. १-३. नास्ति सूको. ४. 'ज्ञान वि' अ'.
५-५. 'अग्न' 'पद' वि' अ'. † 'ताम सूको.'

वेङ्कट० शोभनकर्मदीप्तिकाः देवानिषण्डन्तः लोहविण्डम् इव असुरजातम् अग्निना धमन्तः देवाः
अग्निम् दीपयन्तः वर्धयन्तः इन्द्रम् उरुम् गोलहम् परितः सोदन्तः लण्डवन्तः ॥ १७ ॥

आ यूथेवं क्षुमति पृथो अरुपद् देवानां यज्जनिमान्त्युग्र ।

मतीनां चिदुर्वशीरकृप्रन् वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥ १८ ॥

आ । यूथाऽऽव । क्षुऽमति । पृथः । अरुऽपद् । देवानां । यत् । जनिम् । अन्ति । उग्र ।

मतीनाम् । चित् । उर्वशीः । अकृऽप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० क्या कश्चित् भुचायुक्ते जने क्षात्रिक्षणार्थं यूयानि चष्ट, एवं पशून् आ अचष्ट यत्
देवानाम् जनिमां जातिः पर्येतस्यान्तिकम्, आसीत् हे उग्र !, मनुष्येषु जमीं भयतां पशवः
इत्युचुः । अथ मत्यानां वा उरुभ्यामश्नुवानाः प्रजाः ताः पशुलाभात् बलसा आसन्,
तथा पशुलाभात् स्वामी च मनुष्यस्य उरस्य बालजलस्य वर्धनाय आसीदिति ॥ १८ ॥

अकर्म ते स्वर्पसो अभूम क्रतमवसन्नूपसो विभातीः ।

अनूनमग्निं पुरुधा सुश्चन्द्रं देवस्य मर्मजतथात् चक्षुः ॥ १९ ॥

अकर्म । ते । सुऽअपसः । अभूम । क्रतम् । अवसन्न । उपसैः । विभातीः ।

अनूनम् । अग्निम् । पुरुधा । सुश्चन्द्रम् । देवस्य । मर्मजतः । चारु । चक्षुः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० कृतवन्तः तुभ्ये कर्म, सुकर्माणश्च अभूम फललाभात् । तेजः स्रवन्तम् आच्छादयन्ति
उपसः स्फुच्छन्त्याः, उपस्तु च परिपूर्णम् अग्निम् शोभनकान्तिम् बहुधा स्वतेजसा मर्मजतः
देवस्य आदित्यस्य कल्याणम् तेजः ॥ १९ ॥

एता ते अग्र उचथानि वेधोऽवोचाम क्वये ता जुपस्व ।

उच्छोचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यन्धि ॥ २० ॥

एता । ते । अग्र । उचथानि । वेधः । अवोचाम । क्वये । ता । जुपस्व ।

उत् । शोचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः । पुरुवार । प्र । यन्धि ॥ २० ॥

वेङ्कट० एतानि तुभ्यम् अग्रे ! स्तोत्राणि हे सर्वेभ्य विभ्रातः ! वधम् उक्तवन्तः कान्थावः, तानि एवं

१. इरं लपं. २-२, नास्ति विं लं. ३. अग्निं विं लं ल लपं. ४-४. आचष्ट...वमी
विं लं. † क्रम विं लपं. ‡ पर्यत्वं ल लपं. ५. उरं विं लपं. ६-६. आस...जगत्वं विं लं.
७-७. भूताना...शोभनं विं लं. ८. मनुष्यजो विं लं; मनुष्यो विं लपं. ९-९. अग्ने...नि विं लं.
† नास्ति मूको. ‡ कान्ताव मूको.

सेवस्व, उदीप्यस्व, कुरु च^१ अस्मान् अयेसः, तदर्थं हे बहुभिर्वरणीय! मह्यन्ति भगानि
प्र वच्छ ॥ २० ॥

^१इति गृतीबाणके चतुर्थाध्याये एकोनविंशो वसः^१ ॥

[३]

^१वामदेवो गौतम ऋषिः । अभिर्देवता, प्रथमायी रुद्रः । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

आ वो राजानमध्वरस्यं रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्बोरचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ १ ॥

आ । वः । राजानम् । अध्वरस्यं । रुद्रम् । होतारम् । सत्ययज्ञम् । रोदस्योः ।

अग्निम् । पुरा । तनयित्बोः । अचित्तात् । द्विरण्यरूपम् । अवसे । कृणुध्वम् ॥ १ ॥

षेड्डट० 'अभिसुखं यूयं कुरुध्वं यज्ञस्य स्वामिनं देवानां स्तोतारम्' प्रजानां द्वातारं स्वयेन चावापु-
यिष्योः पूतवितारम् अग्निम् प्रागेव अचिन्तिततागमनात् तनयित्तोः द्विरण्यरूपम् 'रक्षणार्थम् ।
अन्यमर्थमाह — तनयित्तुरिति मेघशब्दवद् भयङ्कर इति^१ ॥ १ ॥

अयं योनिश्चक्रुमा यं वयं ते जायेव पत्ये उशती सुवासाः ।

अर्वाञ्चानः परिर्वीतो नि पीदिमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयम् । योनिः । चक्रुम् । यम् । वयम् । ते । जायाऽईव । पत्ये । उशती । सुवासाः ।

अर्वाञ्चानः । परिर्वीतः । नि । पीदि । इमाः । ऊँ इति । ते । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

षेड्डट० अयम्^१ योनिः वेदिरित्यर्थः, यम् योनिम् वयम् कृतवन्तः तुभ्यम्, 'यथा जाया भर्ते
कामयनामा शोभनवन्वा स्वसमीपे स्थाने कल्पयति । तथा सति' अस्मद्भिमुखः ज्वालाभिः
परिगतः^२ वस्मिन् नि सीद । इमाः स्तुतयः ते हे सुष्ट्वपवत्तप्यप्रश^३ प्रतिमुखगमनाः ॥ २ ॥

आशृण्वते अर्दपिताय मन्मं नृचक्षसे सुमृच्छीकार्यं वेधः

देवार्यं शस्तिममृताय शंसु प्रावैव सोता मधुषुद् यमीळे ॥ ३ ॥

आशृण्वते । अर्दपिताय । मन्मं । नृचक्षसे । सुमृच्छीकार्यं । वेधः ।

देवार्यं । शस्तिम् । अमृताय । शंसु । प्रावैव । सोता । मधुषुत् । यम् । ईळे ॥ ३ ॥

१. 'पवत्स मूको. २. वा वि'^{१२} अ' लपे. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति
वि' अ'. ५. अर्वाचि' वि' अ'. ६-६. 'पवत्...वि' अ'. ७. योनिष्ठ एन्द्र निपदे (अ १,
१०४, १) इति मन्मः अयम् वि'^{१३} अ' लपे. ८. नास्ति वि'. ९-९. नास्ति वि' अ', † स्थाने क.
१०. इतः अ'. ११. 'पवत्स' मूको.

वेङ्कट० 'स्तोत्राणामभिलषितमाभिसुर्येण शृण्वते दर्परहिताय' मनुष्याणां इष्टे सुष्ठु सुखयित्रे हे वेधः । देवाय 'मन्म स्तोत्रम्' शक्तिम् शस्त्रम् अमरणाय शंस इति होतारसुदगाताऽनुवास्ति । 'यथा यावा अभिषवप्रवृत्तः मधुरसस्य सोता शब्दे करोति, एवमहे एम् अग्निम्' सामभिः स्तौमि ॥ ३ ॥

त्वं चिन्नः शर्म्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यतचित् स्वाधीः ।

कदा ते उक्था सधुमाद्यानि कदा भवन्ति सख्या गृहे ते ॥ ४ ॥

त्वम् । चित् । नः । शर्म्यै । अग्ने । अस्याः । ऋतस्य । बोधि । ऋतऽचित् । सुऽआधीः । कदा । ते । उक्था । सधुऽमाद्यानि । कदा । भवन्ति । सख्या । गृहे । ते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वम् एव अग्ने । अस्मान् यज्ञस्य अस्याः स्तुतेः कर्मणे सगर्धान् कुरु । कृत्वा च तां 'बुध्यस्व हे ऋतः' शोभनाध्यानः । कदा तव उक्थानि मदीयानि देवैः सह मदननिमित्तानि भवन्ति । कदा सख्यानि त्वदीयानि अस्माकम् गृहे ॥ ४ ॥

कथा ह तद् वरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन्न आगः ।

कथा मित्राय मीळहुषे पृथिव्यै ब्रवः कर्दर्यम्णे कद् भगाय ॥ ५ ॥

कथा । ह । तत् । वरुणाय । त्वम् । अग्ने । कथा । दिवे । गर्हसे । कत् । नः । आगः । कथा । मित्राय । मीळहुषे । पृथिव्यै । ब्रवः । कत् । अर्यम्णे । कत् । भगाय ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने । त्वम् अस्मदीयम् एतः कथम् वरुणाय गर्हसे, कथं 'वा दिवे । एतैः पापं हत्वम् इति गर्हा । किं वा अस्माकम् एतः' कथं वा मित्राय कामानां सक्त्रे पृथिव्यै च' अस्मान् भूषा, किं वा अर्यम्णे भगाय वेति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये विंशो वगः' ॥

कद् धिष्ण्यासु बृधसानो अग्ने कद् वाताय प्रतवसे शुभये ।

परिज्मने नासत्याय क्षे ब्रवः कर्दग्ने रुद्राय नृग्ने ॥ ६ ॥

कत् । धिष्ण्यासु । बृधसानः । अग्ने । कत् । वाताय । प्रतवसे । शुभमऽये । परिऽज्मने । नासत्याय । क्षे । ब्रवः । कत् । अग्ने । रुद्राय । नृग्ने ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'किम् आवतनेषु वर्धमानः त्वम् अग्ने । प्रकृष्टबलाय' कल्याणं गच्छते वाताय भूषाः । कदिति पूरणमेकं पदम् । परिवो गन्ध्रे नासत्याय, 'अधिनोरन्यतरस्य संज्ञेयम्, आ' पृथिवी तल्ले, मनुष्याणां पापकर्ता' निहन्त्रे रुद्राय वेति ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति विं अ'. † 'ताय पूकनीय विं ल लपं. २-२. नास्ति सूको. ३. होता वगुदगां विं अ'. ४-४. यथा...मि विं अ'. ५-५. बुध्यस्व...निमित्तानि विं अ'. ६. नास्ति सूको. ७-७. नास्ति विं अ'. † नैतैः विं लपं. ८. वा विं अ'. ९. नास्ति विं लपं. १०-१०. 'न्वत...इतं विं अ'. † क्षा ल लपं.

वेङ्कट० मा कस्य चिद् सर्वदा एव धनम् अपहरतः पूजां गमः, 'मा च' मनुष्यस्य हिंसकः, मा च अस्माकं बन्धोः । तथाऽस्माकं धातुः अपि^१ अग्ने!^२ कुटिलस्य ज्ञानम् हविः मा वेः । वेतिः कान्ति-
कर्मा । वयम्^३ मा^४ सव्युः शत्रोर्वा धनम् भुजेम^५, अपि तद्गार्भोयमेव भुजेम । तदर्थमस्मात्वे-
वागच्छेति^६ ॥ १३ ॥

रक्षां णो अग्ने तव रक्षणेभी रारक्षाणः सुमख प्रीणानः ।

प्रति स्फुर वि रुज वीद्वंहां जुहि रक्षो महि चिद् वावृधानम् ॥ १४ ॥

रक्ष । नुः । अग्ने । तव । रक्षणेभिः । ररक्षाणः । सुऽमख । प्रीणानः ।

प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीद्वु । अंहः । जुहि । रक्षः । महि । चिद् । ववृधानम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० रक्ष अस्मान् अग्ने! त्वदीयैः रक्षणेः । रक्षणशीलस्त्वं^१ हे शोभनयज्ञ! प्रीयमाणः, प्रति
गच्छ, भगने च 'कुरु इवम् हन्द्भूतम्' । एतदेवाह—नाशय रक्षः^२ महत् अपि
वर्धमानम् इति^३ ॥ १४ ॥

एभिर्भव सुमना अग्ने अर्कैरिमान्त्स्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।

उत ब्रह्माण्यङ्गिरो जुषस्व सं ते शस्तिदेवजाता जरेत ॥ १५ ॥

एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्ने । अर्कैः । इमान् । स्पृश । मन्मभिः । शूर । वाजान् ।

उत । ब्रह्माणि । अङ्गिः । जुषस्व । सम् । ते । शस्तिः । देवजाता । जरेत ॥ १५ ॥

वेङ्कट० एभिः मन्त्रैः त्वम् अग्ने! सुमतिः^१ भव । तथा शूर । इमानि हवीषि च स्पृश मन्मनुष्यैः
प्रशापकैः 'तेजोभिः । अपि च^२ शस्त्राणि हे अग्ने! सेवस्व । तेः सह^३ ते हे अग्ने!^४ देवैर्भवद्गुण-
श्रवणपरैः प्रार्थिता स्तुतिश्च^५ सम् जरेत भवद्गुणं स्तुयात्^६ इति ॥ १५ ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निष्या वचांसि ।

निवर्चना कुवये काव्यान्यशंसिषं मतिभिर्विप्रं उक्थैः ॥ १६ ॥

एता । विश्वा । विदुषे । तुभ्यम् । वेधः । नीथानि । अग्ने । निष्या । वचांसि ।

निऽवर्चना । कुवये । काव्यानि । अशंसिषम् । मतिभिः । विप्रः । उक्थैः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० एतामि विश्वानि^१ विदुषे तुभ्यम् हे विश्वातः^२ अग्ने!^३ 'प्रशस्यानि अन्तर्हितभवद्गुणानि'^४ वचांसि

१-१. नास्ति वि^१. २. [अग्ने] क. ३. नास्ति सूको. ४-४. नास्ति वि^२ अं. ५. मजेम
क. ६. 'सेव ग' वि^३ अं. ७. 'रु त्वम् वि^३. ८-८. कुन...भूतं वि^३ अं; 'दमहन्तु' वि^३ कपं.
९. नास्ति क कपं. १०. समतिः वि^३. ११-११. तेने वि^३ अं. १२. 'तीव्र कपं. १३. स्तु^३
वि^३ कपं. १४-१४. विदुषे...तवि भयं वि^३ अं.

क्रान्तप्रज्ञाय तुभ्यम् आभिमुख्येन वचनीयानि काव्यानि कवेर्भवतः कर्माणि अहम् अशेषिपम्
पुत्रनीचैः 'सुरतैः मेधावी' ॥ १६ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

[४]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । रक्षोहाऽसिः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

कृणुष्व पात्रः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राज्ञेवामवाँ इभेन ।
तृष्वीमनु प्रसितिं दृणानोऽस्तासि विष्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ १ ॥

कृणुष्व । पात्रः । प्रसितिम् । न । पृथ्वीम् । याहि । राजाऽइव । अमऽजान् । इभेन ।
तृष्वीम् । अनु । प्रसितिम् । दृणानः । अस्ता । असि । विष्य । रक्षसः । तपिष्ठैः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'विस्तारय ज्वालालक्षणं बलम् । तेज' एव वा पात्रः' । प्रसितिः' प्रबन्धनात्, तन्मिर्बाँ जालं वा
सुगमदृणाय, पृथ्वीम् प्रसितिम् इव आहि राजेव अमात्यवान् इस्तिना 'क्षिप्रकारिणीम्
प्रसितिम् राक्षसेषु अनु दृणानः । दृणातिविस्तारकर्मा' । निरसिता असि, राक्षसान् तप्तुतमैस्ते-
भोभिः' विष्य इति ॥ १ ॥

तव भ्रमास आश्रुया पतन्त्यनु स्पृश धृषता शोशुचानः ।
तपूष्यमे जुह्वा पतङ्गानसैदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥ २ ॥

तव । भ्रमासः । आश्रुया । पतन्ति । अनु । स्पृश । धृषता । शोशुचानः ।
तपूषि । अग्ने । जुह्वा । पतङ्गान् । असमऽदितः । वि । सृज । विष्वक् । उल्काः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव भ्रमणशीला रदमयः आश्रयः पतन्ति । हे अग्ने ! तेषामन्यतमेन धर्षणशीलेन 'अनु स्पृश'
दीप्यमानः तापयितुर्णि रक्षांसि' पतनशीलाश्चासुरान्' । होमसाधनभूतेन । किं बहुना । वामभिर-
सम्बद्धः' त्वं सर्वतः 'रक्षसां हननाय उल्काः वि सृज' ॥ २ ॥

प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अर्दब्धः ।
यो नो दूरे अघशंसो यो अन्त्यग्ने मार्किष्टे व्यथिरा दधर्षीत् ॥ ३ ॥

प्रति । स्पशः । वि । सृज । तूर्णितमः । भव । पायुः । विशः । अस्याः । अर्दब्धः ।
यः । नुः । दूरे । अघशंसः । यः । अन्ति । अग्ने । मार्किः । ते । व्यथिः । आ । दधर्षीत् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि' अ' २-२. नास्ति सूको. ३. वाजः वि' अ' लपं. ४. 'सुतः अ'. ५. तन्दुपी
या ६. १२. ६-६. छि...दृणा' वि' अ'. ७. तप्त' लपं. ८-८. नास्ति वि' अ'. † स्पृशति सूकोः
इति ल प्रस्तावः. ९. 'सि च वि' अ'. १०. पतनशी' सूको. ११. 'न्यः वि' अ'.

वेङ्कट० 'स्पष्टातिर्मानकर्मा । प्रति ति सृज ज्वालाः अतिशयेन शत्रून् तरन् । भव रक्षकः अस्माः विद्याः त्वं रक्षोभिः अहिंसितः' । यः अस्माकम् दूरे अवाप्तुः यो वा अहितके अने! स मा अस्मान् स्वयमिषा' आ 'धर्मयतु तव स्वभूतान्' ॥ ३ ॥

उदग्ने तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यष्टमित्राँ ओषतात्तिग्महेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यत्सं न शुष्कम् ॥ ४ ॥

उत् । अग्ने । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । नि । अमित्रान् । ओषतात् । तिग्महेते ।

यः । तुः । अरातिम् । समिधान् । चक्रे । नीचा । तम् । धक्षि । अतसम् । न । शुष्कम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उन् तिष्ठ अग्ने, प्रति विस्तारयाऽऽत्मानम् । जय अमित्रान् आभिमुरखेन दह दे तिग्मदीप्त्वायुध । यः अस्माकम् अरातित्वं करोति हे समिधान, न्यग्भूतं कृत्वा तम् दह अतसम् इव शुष्कम् । अतसान् अनापासतो' दहत्यग्निरन्वेभ्यः काष्ठेभ्यः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ।

अव स्थिरा तनुहि यानुज्जनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शत्रून् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि । अस्मत् । आविः । कृणुष्व । दैव्यानि । अग्ने ।

अव । स्थिरा । तनुहि । यानुज्जनाम् । जामिम् । अजामिम् । प्र । मृणीहि । शत्रून् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऊर्ध्वम्' इतिष्ठ । अस्मत्तः अधि' रक्षांसि च प्रति विध्य । आविः कुरु च दैव्यानि तेजांसि अग्ने । पतितज्यानि च' कुरु अन्पि हिंसार्थं जवं कुर्वतां राक्षसानाम् । जामिम्' अजामिं' वा शत्रून् प्र मृणीहि विनाशयेति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥'

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईषते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो घुम्नान्युर्यो वि दुरी अभि द्यौत् ॥ ६ ॥

सः । ते । जानाति । सुमतिम् । यविष्ठ । यः । ईषते । ब्रह्मणे । गातुम् । ऐरत् ।

विश्वानि । अस्मै । सुदिनानि । रायः । घुम्नानि । अर्यः । वि । दुरीः । अभि । द्यौत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः तव जानाति सोमनां मतिं दे सुवतम्, यः 'गमनयते ब्रह्मणे' तुम्बे' स्तुति' ऐरयति ।

१-१. नास्ति वि' अ'. २. न्यायविता वि' ल; न्ययविता वि' अ'. ३. अनापासतोः सूको.
४. नास्ति वि' लपं. ५. नास्ति अ'. ६. नाति वि' लपं; जामि अ'. ७. नास्ति वि' अ'.
८-८. नास्ति सूको. ९-९. 'कवे न ये वि' अ'; 'कवे न य वि' लपं. १०. नास्ति सूको. ११. 'तीः अ'.

‘शाविः शक्रकर्मो’ । तत्कथमित्वाह — विश्वानि एव अस्मै सुदिनानि भवन्ति अहानि, धनानि च भवन्ति । तथाऽयम् ईश्वरो भूत्वा अन्नानि तद्द्वाराणि च लक्ष्मीकृत्य वि धोतते ॥ ६ ॥

सेदंघ्रे अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्तवा नित्येन हविषा य उक्थैः ।

पिप्रीषति स्व आर्युषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासन्दिष्टिः ॥ ७ ॥

सः । इत् । अग्ने । अस्तु । सुऽभगः । सुऽदानुः । यः । त्वा । नित्येन । हविषा । यः । उक्थैः ।
पिप्रीषति । स्वे । आर्युषि । दुरोणे । विश्वा । इत् । अस्मै । सुऽदिना । सा । असत् । इष्टिः ॥

वेङ्कट० सः^१ एव अग्ने । अस्तु शोभनघनः शोभनदानश्च, यः^२ त्वाम् अनवरतेन^३ हविषा प्रीणयितुमिच्छति, यः च उक्थैः आत्मीये जीवनार्थम् गृहे । तथा विश्वानि एव अस्मै सुदिनानि । सा भवतु इष्टिः । इष्ट्युपसंहार^४ इत्थं फलप्रदो भवतिवति ॥ ७ ॥

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक् सं ते ववाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु धून् ॥ ८ ॥

अर्चामि । ते । सुऽमतिम् । घोषि । अर्वाक् । सम् । ते । ववाता । जरताम् । इयम् । गीः ।
सुऽअश्वाः । त्वा । सुऽरथाः । मर्जयेम । अस्मे इति । क्षत्राणि । धारयेः । अनु । धून् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उच्चारयामि तव सुमतिम् घोषयुक्तम् उच्चैः, यथा अर्वाक् सा^५ भवत्वस्मदभिमुखी । सम्^६ स्तौतु ते^७ प्रियतमा इयम् गीः त्वाम् । स्वश्वाः सुरथाः च सन्तो वषे तद्गृहणार्थं परिचरेम त्वाम् । अस्मानु बलानि स्थापय^८ दिवसेषु ॥ ८ ॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन् दोषावस्तदीद्विवांसमनु धून् ।

क्रीळन्तस्त्वा सुमनसः सपेगाभि धुम्ना तस्थिवांसो जनानाम् ॥ ९ ॥

इह । त्वा । भूरि । आ । चरेत् । उप । त्मन् । दोषावस्तः । दीद्विवांसम् । अनु । धून् ।
क्रीळन्तः । त्वा । सुऽमनसः । सपेगम् । अभि । धुम्ना । तस्थिवांसः । जनानाम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने!^९ अस्मिन् लोके आरमणि भूयिष्ठं प्राज्ञः त्वाम् उप आ चरति रात्रावद्धि च दीप्यमानं दिनेदिने । वषे च पुत्रैर्नप्तृभिश्च कीळन्तः सुमनसः मोदमानाः^{१०} त्वां भजेम शत्रुजनाणाम् अन्नानि अभि तिष्ठन्तः ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति विं लपं. २. ते कम् विं लपं. ३. यः विं अं. ४. यद् विं अं.

५. रतं तेन मूको. ६. इत्युपसंहार मूको. ७. स विं लपं. ८. नास्ति विं लपं. ९. नास्ति लपं.

१०. स्थापयत् मूको. ११. अने विं अं लपं. १२. यदाम विं लपं.

यस्त्वा स्वर्धः सुहिरण्यो अथ उपयाति वसुमता रथेन ।

तस्य त्राता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषम् जुजोषत् ॥ १० ॥

यः । त्वा । सुऽअर्धः । सुऽहिरण्यः । अग्ने । उपऽयाति । वसुऽमता । रथेन ।

तस्य । त्राता । भवसि । तस्य । सखा । यः । ते । आतिथ्यम् । आनुषक् । जुजोषत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यः त्वाम् अग्ने! स्वस्वः सुहिरण्यः वसुपूर्णेन रथेन च युक्तः तत्परिरक्षणार्थम् उपगच्छति, तस्य त्वम् त्राता भवसि सखा च । उपगमनप्रकारमाह — यः त्वदर्थम् आतिथ्यम् अनुषक्तम् सेवत इति ॥ १० ॥

‘इति तृतीयाह्नके चतुर्थाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ॥

महो रुजामि बन्धुता वर्चोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।

त्वं नो अस्य वर्चसश्चिकिद्भि होतर्व्यविष्ट सुकृतो दर्मनाः ॥ ११ ॥

महः । रुजामि । बन्धुता । वर्चऽभिः । तत् । मा । पितुः । गोतमात् । अनु । इव्याय ।

त्वम् । नः । अस्य । वर्चसः । चिकिद्भि । होतः । व्यविष्ट । सुकृतो इति सुऽकृतो । दर्मनाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० महतोऽपि शत्रून् अहम् रुजामि । मम हि त्वया हे अग्ने! बान्धवमस्ति स्तुतिवचनैः । तव बान्धवे मम पितुः गोतमात् माम् अनु इव्याय । मया पित्रा च तवास्ति बान्धवमित्यर्थः । तथा सति त्वय् अस्माकम् इदं वर्चनं कुर्यात् । हे होतः! युषतम! सुपत्! रक्षसां दमनमनाः त्वमिति ॥ ११ ॥

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोवृका अश्रमिष्ठाः ।

ते पायवः सध्यञ्चो निपद्याग्ने तव नः पान्त्वमूर ॥ १२ ॥

अस्वप्नऽजः । तरणयः । सुऽशेवाः । अतन्द्रासः । अवृकाः । अश्रमिष्ठाः ।

ते । पायवः । सध्यञ्चः । निऽपद्याग्ने । अग्ने । तव । नः । पान्तु । अमूर ॥ १२ ॥

वेङ्कट० स्वापमकुर्वन्तः क्षिप्रगतयः सुसुप्ताः अनलसाः स्तेनरहिताः अजान्तमनाः ते तव रक्षयः सदाज्ञन्तः निपद्य अग्ने! अस्मान् रक्षन्तु अनूह! ॥ १२ ॥

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।

ररक्ष तान्सुकृतो विश्वेवैदा दिप्सन्त इत् रिपवो नाहं देभुः ॥ १३ ॥

ये । पायवः । मामतेयम् । ते । अग्ने । पश्यन्तः । अन्धम् । दुःऽइतात् । अरक्षन् ।

ररक्ष । तान् । सुऽकृतः । विश्वेवैदाः । दिप्सन्तः । इत् । रिपवः । न । अहं । देभुः ॥ १३ ॥

१. सुहिरण्यः वि' लोप. २. 'गो वि' लोप. ३. युक्तम् वि' लोप. ४-४. नास्ति मूको.
५. स्यत् लोप. ६-६. 'मानामवि' लोप. ७. नास्ति वि' लोप. ८. 'सः ल.

वेङ्कट० ये रक्षयः समवाया अर्पयं दीर्घतमसं तव अग्ने ! 'पदन्तः अन्वम्' वासैः पीडयमानं तस्मात्
दुःखात् अरक्षन् । परोक्षः शेषः । अयमग्निः विश्वेदेवाः तान् रक्षन्तीन् शोभनकर्मणः कर्तुं ररक्ष न
परित्यजति । ततोऽस्मान् 'दृग्भिर्गुमिच्छन्तः' 'एव शत्रवः' 'न एवं' देशुः तत्सम्भवादिति ॥ १३ ॥

त्वया वयं संधुन्यस्त्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम् वाजान् ।

उमा शंसा सुदय सत्यतातेनुष्टुया कृणुह्वयाण ॥ १४ ॥

त्वया । वयम् । सुधुन्यः । त्वाऽजताः । तव । प्रणीती । अश्याम् । वाजान् ।

उमा । शंसा । सुदय । सत्यताते । अनुष्टुया । कृणुहि । अह्वयाण ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वया वयम् हे अग्ने ! सदा संधुन्यः, त्वया रक्षिताः तव प्रणयनेन भुञ्जीमहि अन्नानि ।
स त्वं शत्रूणां प्रत्यक्षाभिर्शापं 'परोक्षाभिर्शापं च विनाशय हे सत्यस्य विस्तारयितः !' । साध्वेवा-
स्माकं कुह हे अहीतगमन ! कामप्रदानादिति ॥ १४ ॥

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं शस्यमानं गृमाय ।

दहाशसो रक्षसः पाह्यस्मान् द्रुहो निदो मित्रमहो अवघात् ॥ १५ ॥

अया । ते । अग्ने । समऽद्वा । विधेम । प्रति । स्तोमम् । शस्यमानम् । गृमाय ।

दह । अशसः । रक्षसः । पाहि । अस्मान् । द्रुहः । निदः । मित्रमहः । अवघात् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अतया समिधा तुभ्यम् अग्ने ! परिचरामः । स्तोमम् च अस्माभिः शस्यमानम् 'प्रति
गृह्याण, दह च अशनपरां रक्षसान्, पाहि' च अस्मान् द्रुह्युः निन्दितुष्व अवघात्
हे मित्राणां पूजक ! इति ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

ध्याक्यचतुर्थमध्याये तृतीयस्याष्टकस्य सः ।

भवगोष्ठकस्य सस्य 'मातुरासीन् समुद्रवः' ॥

'इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्यानं तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः' ॥



इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. ततोऽस्मान् वि' अ' लपे; ते तोऽस्मात् ल. ३. एवं वि' अ'.
४. कं भवामिति वि' लपे. ५. सदा वि' लपे. ६. भुञ्जी' वि' अ'. ७-७. 'क्षामि...विस्तार' वि' अ'.
८. तु. या ५, १५. ९. 'चेरेन वि' लपे. १०-१०. प्रति...पाहि वि' अ'. † रक्षसः वि' लपे.
११-११. नास्ति मूको. १२-१२. नास्ति वि'. १३-१३. नास्ति वि' लपे; इति वेङ्कटमाधवाचार्यवृत्तौ
ऋग्वेदभाष्ये तृतीये अष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः वि' अ'; इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ल.

अथ तृतीयाऽधके पञ्चमोऽध्यायः

वेङ्कट०

'वैश्वानराम भीष्मदुपे'^१ व्याचिरुपासति माभवः ।
 नादी 'प्रदशमस्यमृचां वा'^२ हिभिरन्विताः ॥ १ ॥
 वाक्यार्थस्य परार्थस्ये द्विशब्दोऽयं प्रयुज्यते ।
 'उद्गृह्णाति च वाक्यार्थम् 'इन्द्रो वा मुचान्तु हि'^३ ॥ २ ॥
 उद्गृह्णमाणो वाक्यार्थो न स्वस्मिन् पर्यवस्यति ।
 कामयन्ते हि वा लोमास्तस्मादागच्छते युवाम् ॥ ३ ॥
 'सुते हि त्वा हवामहे'^४, 'स हि नुः परंतिर्मिह'^५ ।
 'नुदि त्वा रोदसी 'उमे'^६ सर्वेषुद्ग्रहणे' स्फुटम् ॥ ४ ॥
 वाक्यान्तरेणान्वयार्थमप्यस्य हिः^७ प्रयुज्यते ।
 असत्यपि च हेतुत्वे तथैवोद्ग्रहणेऽसति ॥ ५ ॥
 'युक्त्वा हि देवैर्दृष्टमान'^८, 'उयो वाहुं हि 'वेस्तु यः'^९ ।
 'नुदि ते क्षत्रे न सहः'^{१०}, 'तुहं हि राजा वर्धनः'^{११} ॥ ६ ॥
 अधान् रथे योजयित्वा तेनागत्य निपीद च ।
 चित्रमदं प्रयच्छोपस्तेन यज्ञानुपाचह'^{१२} ॥ ७ ॥
 क्षत्रादीनि 'वयो' नापुनांप्यापोः^{१३} वेगवक्षसाः ।
 विस्तीर्णमार्गाकरणात् पादाऽक्काः^{१४} प्रतिधातवे ॥ ८ ॥
 आदक्षस्ये हिः^{१५} प्रसिद्धां^{१६} च तथौचित्ये च दृश्यते ।
 अस्ति षोद्ग्रहणे तेषु^{१७} सर्वेष्विति विनिश्चयः ॥ ९ ॥
 'परा हि मे विमन्ववः'^{१८}, 'आ हि ध्या मुनेर्वे पिता'^{१९} ।
 'नुदि वामस्ति दूरके'^{२०} आदक्षवांथं^{२१} इमे हयः ॥ १० ॥

१-१. नास्ति वि^१ अ^१. २-२. 'शैव... निर' वि^२ अ^२; 'यन् बुद्धिं त्रिधां ये विभि वेङ्कट. ३-३. '... उद्-
 गृह्ण' वि^३ अ^३. † अ. १, २, ४. ४. 'नाः स्वस्मि' अ^४; 'मत्तस्मा' लपं; 'स्यादागच्छत् वि'. ५. अ. १,
 १६, ४. ६. अ. ६, ४५, ४. ७-७. नास्ति वि^७ अ^७; 'उमे तिकथोऽयं हिना स्फुटः वेङ्कट. † अ. १, १०, ८.
 ८. हि अ^८. ९. 'ये सति ल. १०. अ. ८, ७०, १. ११-११. नास्ति वि^{११} अ^{११}. † नास्ति वेङ्कट.
 † अ. १, ४०, ११. † अ. १, २४, ६. १२. अ. १, २४, ८. १३. 'यानुपाच ह वि' अ^{१३};
 'यानुपाच च वेङ्कट. १४-१४. नास्ति वि^{१४} अ^{१४}. † 'ये वि' लपं. † 'पुनेवा' वेङ्कट.
 १५. अ. अ. १, २४, ८; पादा कः ल. १६. हि वि^{१६} लपं. १७. 'दो अ^{१७}. १८. तेन वि^{१८} अ^{१८}; तेन
 वेङ्कट. १९. अ. १, २५, ४. २०. अ. १, २६, ३. २१. अ. १, २६, ४. २२. 'योः ल.

'स हि अंबुस्तुः^१, 'त्वे हामे'^२ प्रासिद्धया^३ ही शुताविमौ ।
 यथा^४ 'त्वां हामे सद्मिन्^५ महदाः सन्ति तादृशाः ॥ ११ ॥
 'एवा हाम्यं सुवृते^६ (तां^७ इ)ति तुचे दृष्टा^८ इयस्त्रयः ।
 औचित्यायां भवन्त्येते सन्त्यन्वेऽपि च तादृशाः ॥ १२ ॥
 समुच्चये च द्विदंष्टः 'स मन्दरत्वा हान्यंसः'^९ ।
 तस्पुरव्यानुदात्तस्तिष्^{१०} सन्त्यन्वेऽपि च तादृशाः ॥ १३ ॥
 हेरथं यो विजानाति न स मन्त्रेषु मुह्यति ।
 तेन प्रदर्शितोऽस्माभिरर्थस्तस्य'^{११} प्रपञ्चतः^{१२} ॥ १४ ॥ इति ॥

[५]

^१वामदेवो गौतम ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^२ ।

वैश्वानरायं मीळहुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्रये बृहद् भाः ।
 अर्नुनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमिन्न रोधः ॥ १ ॥

वैश्वानरायं । मीळहुषे । सजोषाः । कथा । दाशेम । अग्रये । बृहत् । भाः ।
 अर्नुनेन । बृहता । वक्षथेन । उप । स्तभायत् । उपऽमित् । न । रोधः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । वैश्वानराय अग्रये^१ सेक्रे सप्रीतयः कथे हविर्देवाम । सोऽत्यन्तं भासते,
 सोऽयम् अविकलेन महता बहनकुपालेन तेजसा रोधः घाम् अथः स्थित्वा उप स्तभायत् यथा
 उपमित् त्र्युणावंशम् इति ॥ १ ॥

मा निन्दतु य इमां मर्ह्यं रातिं देवो ददौ मर्त्याय स्वधावान् ।
 पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृतमो युहो अग्निः ॥ २ ॥

मा । निन्दतु । यः । इमाम् । मर्ह्यम् । रातिम् । देवः । ददौ । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ।
 पाकाय । गृत्सोः । अमृतः । विचेताः । वैश्वानरः । नृतमोः । युहोः । अग्निः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मा निन्दत^१ कम्^२, यः इमाम् महाम् रातिम् धनम् देवः ददौ^३ मर्त्याय अन्नवान् अपक्वप्रश्नाय
 स्वये मेधायो अमरणधर्मा विविष्टवेष्टाः वैश्वानरः नेतृत्तमः महान् अग्निः ॥ २ ॥

१. ऋ १, ५५, ६. २. ऋ १, १४४, ६. ३. *दो अं. ४. तदा विं छपे. ५. ऋ ४, १, १.
 ६. ऋ १, ६, ८. ७. इष्टा विं. ८. ऋ ३, ४१, ६. ९. तत्परं छपे. १०. *मिहोर्भञ्ज अं वैज्ज;
 *मिहोर्भञ्ज विं. ११. प्रपञ्चितः विं विं अं छ. १२-१२. नास्ति सूको. १३. नास्ति सूको.
 १४. निन्द अं. १५. नास्ति विं. १६. ददे विं अं.

सामं द्विवर्हा महि तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुर्विभान् ।

पदं न गोरपंगूळहं विविद्वानग्निर्मखं प्रेदुं वोचन्मनीषाम् ॥ ३ ॥

सामं । द्विऽवर्हाः । महि । तिग्मऽभृष्टिः । सहस्रऽरेताः । वृषभः । तुर्विभान् ।

पदम् । न । गोः । अपऽगूळहम् । विविद्वान् । अग्निः । मर्खम् । प्र । इत् । ऊँ इति । वोचत् । मनीषाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ऋक्स्थं साम इयोः परिवृळहः महत् ज्वालालक्षणतिग्मभृष्टिः, भृष्टिः अशयतीति, सहस्ररेताः नागाविधानां पशुनामुत्पादनात्, 'तद् वैश्वानरवत् प्रजननवत्तमुपैति' (तैत्ति १,३,१,६) इति ब्राह्मणम्, कामानां वर्धिता बहुधनः स्थानम् इव चौरैरपहृतस्य गोः निरगूढं वाधात्म्येन जानन्, अग्निः मर्खम् प्र एव वोचत् मनीषाम् । 'साम वै रक्षोहा' (तै ६,६,३,१) इति ब्राह्मणमिति ॥ ३ ॥

प्र तां अग्निर्वभसत् तिग्मजम्भस्तर्पिष्ठेन शोचिषा यः सुरार्धाः ।

प्र ये मिनन्ति वरुणस्य धामं प्रिया मित्रस्य चेततो ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

प्र । तान् । अग्निः । वभसत् । तिग्मऽजम्भः । तर्पिष्ठेन । शोचिषा । यः । सुरार्धाः ।

प्र । ये । मिनन्ति । वरुणस्य । धामं । प्रिया । मित्रस्य । चेततो । ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्र 'भक्षयत् तान्' अग्निः तीक्ष्णदंष्ट्रः तन्मृत्येन तेजसा, यः अग्निः सुयज्ञो भवति, ये राक्षसाः प्र मिनन्ति वरुणस्य स्थानानि, इतानीत्यर्थः, प्रियाणि मित्रस्य जानतः पुण्यपापानि मनुष्याणाम् स्थिराणि ॥ ४ ॥

अभ्रातरौ न योषणो व्यन्तः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।

पापासः सन्तो अनुता असत्या इदं पदमजनता गभीरम् ॥ ५ ॥

अभ्रातरः । न । योषणः । व्यन्तः । पतिऽरिपः । न । जनयः । दुःऽर्वाः ।

पापासः । सन्तः । अनुताः । असत्याः । इदम् । पदम् । अजनत । गभीरम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यथा 'भ्रातृवर्जिताः स्त्रियः' दुःसः प्रतीच्यो गच्छन्ति एवं राक्षसा मां दृष्ट्वा व्यतिगच्छन्ति । यथा वा पतिरिप्ताः पतिव्रताः जायाः परेषां दर्शनात् प्रतीच्यः कुटिलगमना भवन्ति । पापस्वभावाः सन्तः राक्षसाः अचूतयुक्ताः । 'बहु वै राजन्मोऽनृतं करोति । उपजाम्यै हरते । जिनाति ब्राह्मणम् । वदत्यनृतम्' (तैत्ति १,७,२,६) इति ब्राह्मणम् । वाचिकमनृतमसत्यम् ।

१. कक् वि' लपं. २. ण्टि वि' लपं. ३. नक्तव् वि' अ' लपं. ४. नास्ति वि' अ',
५. नास्ति श्रुको. ६-६. 'व कृताम् वि' अ'. ७. ध्रुवाणि ल. ८-८. 'पति' वि'. ९. या
वि' लपं. १०. नास्ति लपं.

एवंविधाः इदम् मदीयं वैश्वानरस्य स्थानभूतं जानन्ति हिंसाधर्ममभिगच्छन्तो बुध्यन्ते^१
गम्भीरम् । 'उत्तरत्र सम्बन्धः' ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये प्रथमो वर्गः' ॥

इदं मे अग्ने किर्यते पावकाऽर्मिनते गुरुं भारं न मन्म ।
बृहत् दधाथ धृषता गभीरं यद्दं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥ ६ ॥

इदम् । मे । अग्ने । किर्यते । पावक । अर्मिनते । गुरुम् । भारम् । न । मन्म ।
बृहत् । दधाथ । धृषता । गभीरम् । यद्दम् । पृष्ठम् । प्रयसा । सप्तधातु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'इदम् मन्म अग्ने । स्वल्पभूताय साधवे पावक । साधूनर्हिते गुरुम् इव भारम् मननीयं
बृहत् धारय, छेदेन अत्रेण गम्भीरं महान्तं मदीयम् पृष्ठम्, पृष्ठः सप्तधातु च । शरीरवचनः ।
स्वल्पधर्ममांसरुधिरसेदोऽस्थिमज्जनः सप्त धातव इति ॥ ६ ॥

तमिन्वेत्तुव समना समानमभि कृत्वा पुनती धीतिरश्याः ।
ससस्य चर्मवधि चारु पृश्नेरग्रे रूप अरुपितं जवारु ॥ ७ ॥

तम् । इत् । तु । एव । समना । समानम् । अभि । कृत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः ।
ससस्य । चर्मन् । अधि । चारु । पृश्नेः । अग्रे । रूपः । अरुपितम् । जवारु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तम् एव सदृशी सदृशम्^१ अभि अत्रोति कर्मणा शोचयन्ती बुद्धिः । तस्यैव मतिः 'कृत्वाणी
भवतीत्यर्थः । प्रत्यक्षाशिक्षक' दहतीति वैश्वानरः स उच्यते । ससतिः स्वप्नकर्मा^२ । गौः पृभिः ।
गोः अधि स्वधि । येन वैश्वानरस्य प्रातरेव रोपयति^३ शरीराणीति 'वैश्वानरो रूप उच्यते' (१) तस्य
आरोपितम् अभिषवाधम्^४ जवारु जवेन रोहणशीलं^५ त्रवहेतुर्वा^६ सोमांशुरिति ॥ ७ ॥

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग् वदन्ति ।
यदुस्त्रियाणामप वारिवं व्रन् पार्ति प्रियं रूपो अग्रं पदं वेः ॥ ८ ॥

प्रवाच्यम् । वचसः । किम् । मे । अस्य । गुहा । हितम् । उप । निणिक् । वदन्ति ।
यत् । उस्त्रियाणाम् । अप । वाऽईव । व्रन् । पार्ति । प्रियम् । रूपः । अग्रम् । पदम् । वेरिति वेः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० गवां गुहायां निहितम् । निणिक् इति 'रूपनाम, निर्णयनादिहेतुपयोवचनः । यदा
उस्त्रियाणाम् गुहायां निहितं^७ मनुष्याः पथ उदकमिव अप अद्भुवन् । दुरधवन्त इत्यर्थः । तम्

१. तुं विं लपं. २-२. नास्ति विं अं. ३-३. नास्ति सूको. ४-४. नास्ति विं अं.
५-५. नास्ति सूको. ५. नास्ति विं अं. ६-६. त्या...क्षाम विं अं. ७. स्वप्नं विं अं.
८. रोचयं विं अं. ९-९. 'नर...रोपितं विं अं. १०. आरोहं विं अं. ११. 'हेतु ना लपं.
१२-१२. 'नाम...निदिं विं अं. † ५: सूको.

उप वदन्ति दुस्त्वाऽऽश्रावामतः स्थित्वा पानार्थं गृहाणेति वदन्ति । तस्य अस्य वचसाः किम्
मे प्रवाच्यम् प्रकर्षेण 'वक्तव्यम् । एवंविधे प्रियवचने'† प्रतिवचन्तु युक्तं न दृश्यत इत्यर्थः । तद्धि
वैश्वानरस्य कामयमानस्य प्रियम् उत्तमं स्थाने शरीरारुचं रक्षतीति ॥ ८ ॥

इदम् त्यन्महिं महामनीं कुं यदुस्त्रिया सचत पूर्यं गौः ।

ऋतस्य पदे अथि दीघानं गुहा रघुष्यद् रघुयद् विवेद ॥ ९ ॥

इदम् । कुं इति । त्यत् । महिं । महान् । अनीकम् । यत् । उस्त्रिया । सचत । पूर्यम् । गौः ।
ऋतस्य । पदे । अथि । दीघानम् । गुहा । रघुऽस्यत् । रघुऽस्यत् । विवेद ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इदम् एव तद् महतीं देवानाम् महत् अनीकम् । अनीकशब्दः अग्रवचनः । पणीन् प्रतिं
गच्छतां देवानामप्रिवैश्वानरो मुखमासीदित्यर्थः । यत् अनीकम् उरसारणाहो गौः अग्रे स्थिते
सेवते स्म । तदेवाह—यज्ञस्य स्थाने विष्णवे दीप्यमानम् पर्वतस्य गुहायाम् लाषवेन स्थन्दमानम्
लघुं च गच्छत् तदनीकं गौः जातपती लब्धवती वेति ॥ ९ ॥

अर्धं द्युतानः पित्रोः सचासामनुत् गुहं चारु पृश्नेः ।

मातुष्पदे परमे अन्ति पद् गोवृष्णः शोचिषुः प्रयतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अर्धं । द्युतानः । पित्रोः । सचा । आसा । अमनुत् । गुहम् । चारुं । पृश्नेः ।
मातुः । पदे । परमे । अन्ति । सत् । गोः । वृष्णः । शोचिषः । प्रयतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥

वेङ्कट० अथ दीप्यमानः धावापृथिव्योः सह आसनेन सहापभूतो वैश्वानरः पृश्नेः धेनोः गुहायां
निहितं चारु पयः अमनुत् । प्रमैतत् पातव्यमित्यर्थः । मातुः गोः पृथिव्या इत्यर्थः । तस्याः
परमं पद्मसुन्दरेदिस्तस्मिन् समीपे सीदन्त्यभवत् वर्षितुः दीप्यमानस्य निर्मलस्य जिह्वा
उवाहा । घृतादिपानार्थम् उत्तरवेद्यामासीद् वैश्वानर इति ॥ १० ॥

†इति तृतीयाह्नके पञ्चमाध्याये द्वितीयो वर्गः ॥

ऋतं वोचे नर्मसा पूच्छयमानस्तवाशसा जातवेदो यद्रीदम् ।

त्वमस्य क्षयसि यद्घ्न विश्वं दिवि यद्गु द्रविणं यत् पृथिव्याम् ॥ ११ ॥

ऋतम् । वोचे । नर्मसा । पूच्छयमानः । तव । आऽशसा । जातवेदः । यदि । इदम् ।
त्वम् । अस्य । क्षयसि । यत् । ह । विश्वम् । दिवि । यत् । कुं इति । द्रविणम् । यत् । पृथिव्याम् ॥

१-३. नास्ति विं अं. † नमिति विं लपं. २. उक्तं विं लपं. ३-३. नास्ति अं.
† नास्ति विं. ४. 'सत्' विं अं. ५-५. दीप्य...कायं विं अं. ६. नास्ति लपं. ७. नास्ति
विं. ८. गोः सूको. ९. नास्ति विं लपं. १०-१०. नास्ति सूको.

वेङ्कट० सत्यम् अहं अवीमि विज्ञासुभिर्नमस्कारेण पृच्छामानः । तदुच्यमानम् यदि तव भातंसमाप
भवति । किं तदिति चेत् । त्वम् अस्य ईश्वरो भवसि, यत् इ नाम जगति 'सर्वं दृश्यते' ।
किञ्च यत् भावापृथिव्योः धनं तस्येति ॥ ११

किं नो अस्य द्रविणं कद्ध रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिक्त्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यन्नो अस्य रेकुं पदं न निदाना अगन्म ॥ १२ ॥

किम् । नः । अस्य । द्रविणम् । कत् । इ । रत्नम् । वि । नः । वोचः । जातवेदः । चिक्त्वान् ।

गुहा । अध्वनः । परम् । यत् । नः । अस्य । रेकुं । पदम् । न । निदानाः । अगन्म ॥ १२ ॥

वेङ्कट० किम् नः अत्यस्तोत्रस्य धनम् किं वा रत्नम् त्वम् वि नः^१ वोचः हे जातवेदः । विद्वान् ।
विनयनं दास्यामीति विस्पष्टवचनम् । अस्य अन्तरिक्षस्य गुहायां निहितम् यत् उत्तमं
तद्गमाकमस्तु । येन रेचकम् सुखरहितं स्थानं मनसा निन्दन्तः न गच्छेति ॥ १२ ॥

का मर्यादा व्युना कद्ध वाममच्छा गमेम रुधवो न वाजम् ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सरो वर्षेन ततनन्तुपासः ॥ १३ ॥

का । मर्यादा । व्युना । कत् । इ । वामम् । अच्छा । गमेम । रुधवः । न । वाजम् ।

कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूरः । वर्षेन । ततनन् । उपासः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० का^१ काष्ठा कान्ता, किम् वा वननीयम्, तद् वर्षे लघुशरीराः सङ्ग्रामम् इव अभिगच्छेम ।
कदा नः देव्यः 'अमरणस्य सर्वस्य' पत्न्यः उपसाः सर्वस्य तेजसा विस्तृता भवन्ति,
व्युच्छन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातूपासः ।

अथा ते अग्ने किमिहा वदन्त्यनायुधासु आसता सचन्ताम् ॥ १४ ॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना । अतूपासः ।

अर्ध । ते । अग्ने । किम् । इह । वदन्ति । अनायुधासः । आसता । सचन्ताम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अनग्नेना अहविष्णेण^१ वचसा फल्गुना^२ प्रतिगन्तव्येन, आगताः^३ पुरुषो यच्छ्रुत्वा प्रतिगच्छति न
शृणोति, कटुको^४ नूनं कृधुनादशेन वचसा हे अग्ने । युद्धे समुपस्थिते किम् तव वदन्ति तृप्तिरहिता
राक्षसाः । तथा सति ते अयुना आयुधवार्जिताः अनृतेन^५ संयुज्यन्तां प्रतिभवन्तु ॥ १४ ॥

१-१. संश्रयते वि^१ लपे. २. नास्ति वि^२ लपे. ३-३. 'एव दवं वि' लपे. ४. 'भेन वि' लपे.

५-५. वगन्तव्यी ना^३ लपे. ६. कटुको वि^४ लपे; कगतो ल. ७. अनयुजेन वि^५ लपे.

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम् आ हरोच ।

रुशद् वसानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अघौत् ॥ १५ ॥

अस्य । श्रिये । समिधानस्य । वृष्णाः । वसोः । अनीकम् । दमे । आ । हरोच ।
रुशत् । वसानः । सुदृशीकरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुवारः । अघौत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्य स्तोत्रः अम्युद्वार्ये दीप्यमानस्य वर्षितुः 'वासयितुः ज्वालाग्रम् यज्ञमानगृहे आ रोचते ।
इवेतं रूपम् वसानः सुतरां दर्शनीयरूपः सोऽयं पृथिवीव धनेर्गा, सा यथा सर्वे धनमु-
त्पादयत्येवम् अयं बहुभिर्वरणीयः द्योत्तते' ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

[६]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निदेवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

ऊर्ध्वं ऊ षु णो अध्वरस्य होतरग्ने तिष्ठ देवताता यजीयान् ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसंश्चित्तिरसि मनीषाम् ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊँ इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्ने । तिष्ठ । देवताता । यजीयान् ।
त्वम् । हि । विश्वम् । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अग्ने । यष्टृतरः' त्वम् अस्माकं हे यज्ञस्य होतः । यस्मिन् काले देवास्तायन्त इत्यन्ते तत्र
सुष्टु त्वमुत्तिष्ठ । त्वम् हि विश्वम् ममनीयमवगन्तव्यं जगत् अभि भवसि, तथा विधातुर्य-
ज्ञमानस्य अपि मनीषाम् वर्धयसि ॥ १ ॥

अमूर्रो होता न्यसादि विश्वं ग्निर्मन्द्रो विदथेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्वं भानुं संचितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तमायदुप धाम् ॥ २ ॥

अमूर्ः । होता । नि । असादि । विश्व । अग्निः । मन्द्रः । विदथेषु । प्रचेताः ।
ऊर्ध्वम् । भानुम् । संचिताऽईव । अश्रेत् । मेताऽइव । धूमम् । स्तमायत् । उप । धाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अमूर्ः द्वाता नियणः मनुष्येषु भवनशीलो यज्ञेषु प्रकृष्टज्ञानः अग्निः ऊर्ध्वम् च भानुम्
तत्र संचिता इव अयते । सोऽयं यथा नाता पुरुषः मानदण्डम् उपस्तम्नाति एवं विदे प्रति
भास्मीयम् धूमम् उप स्तम्नाति ॥ २ ॥

१-१. वासयितुः... वि' अं, १-१ 'दीभन' प' सूको, २-२. नास्ति सूको, ३-३. नास्ति वि'
अं; 'तर' ऊर्ध्वं, ४. नास्ति ऊर्ध्वं,

यता सुजूर्णा रातिनी घृताचीं प्रदक्षिणिव् देवतातिमुराणः ।

उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्वो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥ ३ ॥

यता । सुजूर्णाः । रातिनी । घृताचीं । प्रदक्षिणिव् । देवतातिम् । उराणः ।

उत् । ऊँ इति । स्वरुः । नवजाः । न । अक्रः । पश्वः । अनक्ति । सुधितः । सुमेकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मध्वर्युणां संयता सुध्वाहवनीषं प्रति ज्वनस्य कर्त्री इविदांनवती उदु, घृताची इति
सुह्नाम । तथा प्रदक्षिणं गच्छति यज्ञम् उरु कुर्वाणः ॥ ३ ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्ना ऊर्ध्वो अध्वर्युर्जुषाणो अस्थात् ।

पर्यग्निः पशुपा न होता त्रिविष्टथेति प्रदिव उराणः ॥ ४ ॥

स्तीर्णे । बर्हिषि । समिधाने । अग्नौ । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः । जुषाणः । अस्थात् ।

परि । अग्निः । पशुपाः । न । होता । त्रिविष्टि । एति । प्रदिवः । उराणः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यथा गोपालः पशून् परि एति तद्वदिति ॥ ४ ॥

परि त्मना मितदुरेति होताग्निर्मन्द्रो मधुवचा ऋतावा ।

द्रवन्त्यस्य वाजिनो न शोका भयन्ते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५ ॥

परि । त्मना । मितदुः । एति । होता । अग्निः । मन्द्रः । मधुवचाः । ऋतावा ।

द्रवन्ति । अस्य । वाजिनः । न । शोकाः । भयन्ते । विश्वा । भुवना । यत् । अभ्राट् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० परि गच्छति स्वयमेव मितगतिः द्वाता अग्निः मद्यिता मधुरसवचनः यज्ञवान् । इवन्ति
अस्य मधवाः इव शोचका रश्मयः । तस्मा अग्नये विश्वान्धेव भुवनानि विभ्यति, यदासौ अजात
इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमः अध्याये चतुर्थो वर्गः' ॥

भद्रा ते अग्ने स्वनीक सुदृग् घोरस्य सुतो विषुणस्य चारुः ।

न यत् ते शोचिस्तमसा वरन्त न ध्वस्मानस्तन्वीतु रेप आ धुः ॥ ६ ॥

भद्रा । ते । अग्ने । सुदृग् । घोरस्य । सुतः । विषुणस्य । चारुः ।

न । यत् । ते । शोचिः । तमसा । वरन्त । न । ध्वस्मानः । तन्वीतु । रेपः । आ । धुरिति धुः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० भजनीया ते हे अग्ने ! शोभनरश्म्यनीक ! सन्दष्टिः घोरस्य सुतः विष्वग्जनस्य शोभना ।

यस्मात् श्वंसनशीला राक्षसाः न तम तेतः तमसा आच्छाद्यन्ति, न चैते^१ तेषु शरीरे 'रेपः'^२
पापं च आ दधुः, तस्मात्^३ शोभतेति ॥ ६ ॥

न यस्य सातुर्जनितोरवारि न मातरापितरा नू चिद्विष्टौ ।

अर्धा मित्रो न सुधितः पावक्रोऽग्निर्दीदाय मानुषीषु विश्वु ॥ ७ ॥

न । यस्य । सातुः । जनितोः । अवारि । न । मातरापितरा । नू । चिन् । इष्टौ ।

अर्ध । मित्रः । न । सुधितः । पावक्रः । अग्निः । दीदाय । मानुषीषु । विश्वु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्य औषध्वादेः जनयितुर्दावरूपस्य समुच्छितो रदिमः^१ न वायंते, न येन चारण्ये
जातेन माता पिता वा^२ भरणार्थमिष्यते । विश्वम् एव^३ स्वयमेव धर्षत इत्यर्थः । सोऽयम्
एवंविधः सत्त्वा इव सुष्ठु निहितः पावक्रः अग्निः दीप्यते मानुषीषु प्रजासु यज्ञपरासु ॥ ७ ॥

द्विर्यं पञ्च जीर्जनन्त्संवर्तानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विश्वु ।

उषध्वर्चमथयोऽ न दन्तं शुक्रं स्वासं परशुं न तिमम ॥ ८ ॥

द्विः । यम् । पञ्च । जीर्जनम् । समऽवर्तानाः । स्वसारः । अग्निम् । मानुषीषु । विश्वु ।

उषऽधुवर्चम् । अथयैः । न । दन्तम् । शुक्रम् । सुऽजासम् । परशुम् । न । तिमम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० द्विः पञ्च द्वा स्वसारः द्वितः सर्वम्^१ आच्छाद्यन्त्यः मानुषीषु^२ प्रजासु यम् अग्निम् अजी-
जनम् । 'दशमं त्वद्दुर्जनन्तं मर्मेम्' (अ ३, १५, २) इति मन्त्रः । उषसि प्रबुध्यमानम्
अथयैः स्त्रियः सैथुनेऽधरा भवन्तीति स्त्रियः इव दन्तम् दीप्तं 'शोभनास्यम् परशुम् इव
सीङ्गामिति'^३ ॥ ८ ॥

तच्च त्ये अग्ने हरितो घृतस्ता रोहितास ऋज्वञ्चः स्वञ्चः ।

अरुषासो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमहन्त दस्माः ॥ ९ ॥

तव । त्ये । अग्ने । हरितः । घृतस्ताः । रोहितासः । ऋजुऽअञ्चः । सुऽअञ्चः ।

अरुषासः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवतातिम् । अहन्तु । दस्माः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'तव एव ते' अग्ने । अह्वाः घृतस्य सनितारः रोहितवर्णाः ऋजु शोभन्ते च गन्तारः आरोचन-
शीलाः^१ सेकारः अतुदिलवृषणाः यज्ञम् आह्वयन्ति यज्ञो यज्ञ इति 'वदन्ति दर्शनीयाः'^२ ॥ ९ ॥

१. च ते अ'. २-२. नास्ति वि' अ'. † रेतः ल लपं. ३. रदिमम् वि' अ'. ४. नास्ति सूको.
५-५. 'दिष्य...नेव वि', दिष्य...अ'. ६-६. नास्ति वि' अ'. ७-७. शोभना...वि' अ'. ८. रोचनशी'
वि' लपं. ९-९. तुदितम् वि' अ'.

ये इ त्ये ते सहमाना अयासस्त्वेपासो अग्ने अर्चयश्चरन्ति ।

श्येनासो न दुवसनासो अर्थे तुविष्णसो मारुतं न शर्धेः ॥ १० ॥

ये । इ । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्वेपासः । अग्ने । अर्चयः । चरन्ति ।

श्येनासः । न । दुवसनासः । अर्थम् । तुविष्णसः । मारुतम् । न । शर्धेः ॥ १० ॥

षेकूट० 'ये अस्तु अमी' शत्रूणामभिभवनशीलाः यमनशीलाः शीघ्राः अग्ने! अर्चयः चरन्ति । श्येनाः इव शीघ्रम् अभिलषितम् परिव्रजन्तः ते भवन्ति तथा बहुशब्दाः ते मारुतः इव वेगः ॥ १० ॥

अकारि ब्रह्म समिधान् तुभ्यं शंसात्पुत्र्यं यजते व्यु धाः ।

होतारमग्निं मनुषो नि सेदुर्नमस्यन्त उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥

अकारि । ब्रह्म । समुऽऽधान् । तुभ्यम् । शंसाति । उक्थम् । यजते । नि । सेदुः इति । धाः ।

होतारम् । अग्निम् । मनुषः । नि । सेदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शंसम् । आयोः ॥ ११ ॥

षेकूट० कृतम् स्तोत्रम् मया हे समिधान् अग्ने! तुभ्यम् । कृत्वा च शंसति उक्थम् यजते चायं त्वान्, तद्विदं सर्वं विशेषेण धारय त्वम् अग्ने! अत्रशिष्टः परोक्षः । होतारम् अग्निम् मनुष्याः नमस्यन्तः नि सेदुः कामधमानाः शंसनीयम् उर्वशीपुत्रस्य आयोः ॥ ११ ॥

इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चमो वर्गः ॥

[७]

वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्वेवता । आद्या जगती, द्वितीयाद्याः पञ्चानुष्टुभः, शिष्टाञ्छिष्टुभः ।

अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यः ।

यमग्रवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्रं विशेर्विशे ॥ १ ॥

अयम् । इह । प्रथमः । धायि । धातृभिः । होता । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईड्यः ।

यम् । अग्रवानः । भृगवः । विरुरुचुः । वनेषु । चित्रम् । विभ्रम् । विशेर्विशे ॥ १ ॥

षेकूट० अयम् इह यज्ञे प्रथममेव निधीयते यजमानैः धारयितृभिः ह्यात्ता यष्टृतमः पशेषु स्तोतव्यः । यम् अप्नवानः भृगवः च ऋषयः विरोचयामासुः अरण्येषु चित्ररूपम् मनुष्याय मनुष्याय अनेकशरीरम् ॥ १ ॥

१-१, नास्ति वि' अ'. २, 'नि दर्शनीयाः वि' अ'. ३, 'पर' वि' अ'. ४, नास्ति वि' ;

'यः मया अ'. ५-५, अनरकन्तः निषेदुः क्षयमेवानः वि' अर्पे; 'मत्प...माना वि' अ'. ६, 'कीरिति वि' अ'. ७-७, नास्ति सूक्ते, ८, धान वि' अ', ९, चित्रवर्णं वि', चित्रवर्णं रूपं अ'.

अग्नें कदा ते आनुषग् भुवद् देवस्य चेतनम् ।
अथा हि त्वा जगृध्रिरे मतींसो विक्ष्वीढयम् ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनम् ।
अथ । हि । त्वा । जगृध्रिरे । मतींसः । विक्षु । ईडयम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० कदा हे अग्नि । देवस्य तव अनुषक्तं प्रज्ञापनं तेजः भवतीति प्रश्नस्य प्रयोजनम् । अथ हि त्वाम् परिगृह्णन्ति मनुष्या यज्ञार्थं मनुष्येषु स्तुत्यमिति ॥ २ ॥

ऋतावानं विचेतसं पश्यन्तो दामिव स्तुभिः ।
विश्वेषामध्वराणां हस्कर्तारं दमेदमे ॥ ३ ॥

ऋतऽवानम् । विऽचेतसम् । पश्यन्तः । दाम्ऽइव । स्तुऽभिः ।
विश्वेषाम् । अध्वराणाम् । हस्कर्तारम् । दमेऽदमे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'सत्यम् सुमतिम्' पश्यन्तः दाम् इव नक्षत्रैस्तेजोभिः प्यासं सर्वेषामेव यज्ञानां विकासस्य कर्तारम् यजमानगृहेषु । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ३ ॥

आशुं दूतं विवस्वतो विश्वा यश्चर्षणीरभि ।
आ जभ्रुः केतुमायवो भृगवाणं विशेविशे ॥ ४ ॥

आशुम् । दूतम् । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।
आ । जभ्रुः । केतुम् । आयवः । भृगवाणम् । विशेऽविशे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० श्विषम् दूतम् यजमानस्य विश्वाः प्रवाः यः अभि भवति तम् आहूतवन्तः 'मनुष्याः यज्ञस्य' प्रज्ञापकम् पचन्वम् मनुष्याय मनुष्याय । श्रुतः पाको श्रुतेः, तद्गृवाणमित्पाहुः । भृगूणां रक्षकमित्यपरमिति ॥ ४ ॥

तर्भी होतारमानुषक् चिकित्वासं नि वेदिरे ।
रुण्वं पावकशोचिषं यजिष्ठं सुप्त धामभिः ॥ ५ ॥

तम् । ईम् । होतारम् । आनुषक् । चिकित्वासम् । नि । वेदिरे ।
रुण्वम् । पावकऽशोचिषम् । यजिष्ठम् । सुप्त । धामऽभिः ॥ ५ ॥

१. ज्ञाप वि^१; ज्ञापकं रूपं. २. 'स्तु वि^१ रूपं. ३. तमिति वि^१ अ^१. ४-५. नास्ति वि^१ अ^१.
५. सप्त वि^१ अ^१. ६-६. मनुष्यव^१ वि^१ अ^१. ७. प्रापकं अ^१. ८. वमन्त वि^१ अ^१. ९. नास्ति वि^१ अ^१.
१०. अवन्ते वि^१; श्रुतेः वि^१ अ^१; आन्तेः क रूपं; वन्तेः क प्रस्तावः.

वेङ्कट० तम् एतन् होतासु अनुषक्तम् प्राञ्जन् प्रति नि क्षेदिरे रमणीयम् बोधकदीप्तिम् चतुर्दशम् सप्तभिः छन्दोभिः ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये षष्ठो वर्गः ॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतमश्रितम् ।
चित्रं सन्तं गुहां हितं सुवेदं क्वचिदधिनेम् ॥ ६ ॥

तम् । शश्वतीषु । मातृषु । वने । आ । वीतम् । अश्रितम् ।
चित्रम् । सन्तम् । गुहा । हितम् । सुवेदम् । क्वचित्ऽअधिनेम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् शश्वतीषु अग्नेः^१ मातृषु ओषधीषु वने गतम् आत्मन्यधिहितम् चित्रम् सन्तम् गुहायाम्^२ निहितम् शोभनशालम्, यः काप्यथंयते^३ स क्वचिदधी, तं निषेदिरे देवा इति ॥ ६ ॥

ससस्य यद् वियुता सस्मिन्नूर्धन्नृतस्य धामन् रणयन्त देवाः ।
महान् अग्निर्नर्मसा रातहृव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥ ७ ॥

ससस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊर्धन् । श्रुतस्य । धामन् । रणयन्त । देवाः ।
महान् । अग्निः । नर्मसा । रातऽहृव्यः । वेः । अध्वरार्यम् । सदम् । इत् । कृतऽवा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० स्वप्नशीलस्य यदा वियुते सर्वस्मिन् ऊर्ध्वनि आहवनीये यज्ञस्य आवासस्थाने रमन्ते देवाः, तथा महान् अग्निः नमस्कारेण देवेभ्यो दत्तहृविष्कः सन् यज्ञाय गच्छति^४ सदैव सरथवान् ॥ ७ ॥

वेरध्वरस्य दृत्यानि विद्वानुभे अन्ता रोदसी संचिकित्वान् ।
दूत ईयसे प्रदित्र उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥

वेः । अध्वरस्य । दृत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अन्तरिति । रोदसी इति । समुऽचिकित्वान् ।
दूतः । ईयसे । प्रदित्रः । उराणः । विदुऽष्टरः । दिवः । आरोधनानि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० कामयसे^५ यज्ञस्य दृत्यानि विद्वान् । अथ सावाष्टयित्री मध्येन ते उभे अपि^६ नामन् दूतो भूत्वा गच्छसि पुराणः^७ उरु कुवाणः विद्वत्तरः शुक्लीकस्य आरोधनानि^८ रक्षांसि ॥ ८ ॥

१. 'पक्ते होतासु वि' अं. २. 'या जज्ञं वि' अं; 'जज्ञं वि'. ३-३. नास्ति मूळो. ४. अग्ने लपं. ५. 'नाम् वि'. ६. 'वह्यं वि' लपं; 'वह्यं वि' अं; 'वह्यं वि' ल. ७-७. नास्ति वि' अं. ८. 'क्षे ल लपं. ९. नास्ति वि' अं. १०. 'णपुराणा वि' अं; 'राण वि' लपं. ११. 'रोद' अं लपं.

कृष्णं तु एम रुतः पुरो भाश्चरिष्ण्वर्चिर्वपुषामिदेकम् ।
यदप्रवीता दधते इ गर्भं सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दूतः ॥ ९ ॥

कृष्णम् । ते । एम् । रुतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः । वपुषाम् । इत् । एकम् ।
यत् । अप्रवीता । दधते । इ । गर्भम् । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊँ इति । दूतः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० कृष्णः तव गमनमार्गः श्वेतवर्णस्य, पुरः ष दीप्तिः । वृषामाम् सर्वेषाम् एव सञ्चरणशीलम्^१
^१इदम् एकम्^२ तेजः । वपुषाम् अनिपिकरेतासि धारयन्ति इ गर्भम् उलान्योषन्वादीनि । "तस्मादोषध-
बोऽनन्वच्छा रेयन्ति" (तेजा ७ १, १, ३) इति ब्राह्मणम् । किञ्च जातः स्वं तदानीम् एव
भवति देवानाम् दूतः ॥ ९ ॥

सद्यो ज्ञातस्य ददृशानमोजो यदस्य वातो अनुवार्ति शोचिः ।
वृणाक्ति तिग्मामंतसेषु जिह्वां स्थिरा चिदन्वा दयते वि जम्भैः ॥ १० ॥

सद्यः । ज्ञातस्य । ददृशानम् । ओजः । यत् । अस्य । वातः । अनुवार्ति । शोचिः ।
वृणाक्ति । तिग्माम् । अंतसेषु । जिह्वाम् । स्थिरा । चित् । अन्वा । दयते । वि । जम्भैः ॥ १० ॥

वेङ्कट० तदानीमेव जातस्य दृश्यमानम् बलम् भवति यदा अस्य जातस्य तेजः वातः अनुवार्ति
प्रेरयति । "वृणश्छेदनकर्मा" । "तीक्ष्णां ज्वालाम् जिह्वाम्" अंतरेषु छिनत्ति । एवमपि भवति प्रयोगः ।
तथा स्थिराणि अपि काष्ठादीन्यस्त्रानि दंष्ट्राभिः विशेषेण क्षपयति ॥ १० ॥

तृषु यदन्वा तृषुणा ववर्क्ष तृषुं दूतं कृणुते युहो अग्निः ।
वार्तस्य मेळि संचते निजूर्वेन्नाशुं न वाजयते हिन्वे अवीं ॥ ११ ॥

तृषु । यत् । अन्वा । तृषुणा । ववर्क्ष । तृषुम् । दूतम् । कृणुते । युहः । अग्निः ।
वार्तस्य । मेळिम् । संचते । निजूर्वेन् । आशुम् । न । वाजयते । हिन्वे । अवीं ॥ ११ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रं यदा अज्ञानि^१ क्षिप्रेण तेजसा वहति^२, तदानीं क्षिप्रकारिणमात्मानम् दूतम् करोति
महान् आग्निः, वातस्य च सम्पर्कम् सेवते नितरामरण्यं हिंसन्, अधश्च इष चारत्मानं प्रेरयति
गमनाय गमनस्वभावः^३ ॥ ११ ॥

^१इति तृतीयाहके पञ्चमाध्याये सप्तमो वीः ॥

१. वरणशी^१ वि^१ लपे. २-२. नास्ति वि^१ लपे. ३-३. "चाते भवन्ति सुको. ४. वनि" वि^१ लपे;
इतिरेतेः^१ वि^१ लपे. ५-५. तीक्ष्णज्वालानि^१ वि^१ लपे; तीक्ष्णा ज्वाला जिह्वा वि^१; तीक्ष्णा ज्वाला जिह्वा अ^१.
६. अज्ञानि वि^१ लपे. ७. वपति वि^१ लपे. ८. "स्वभाव वि^१ लपे; स्वभाव वि^१; स्वभाव इति अ^१.
९-९. नास्ति सुको.

[८]

'धामदेवो गौतम ऋषिः । अप्रिर्वेता । सायत्री छन्दः' ।

दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यम् । यजिष्ठमृञ्जसे गिरा ॥ १ ॥

दूतम् । वः । विश्ववेदसम् । हव्यवाहम् । अमर्त्यम् । यजिष्ठम् । ऋञ्जसे । गिरा ॥ १ ॥

वेङ्कट० होता ! त्वम् अश्वराणाम् इतम् सर्ववेदसम्^१ इविषां षोडारम् अमर्त्यम् यष्टृतमम् प्रसाधयसि गिरा ॥ १ ॥

स हि वेदा वसुधितिं महौ आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वक्षति ॥ २ ॥

सः । हि । वेदं । वसुधितिम् । महान् । आरोधनम् । दिवः । सः । देवान् । आ । इह । वृक्षति ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः हि अग्निः वसुधे निधानम् वेत्ति महान् दिवः च आरोधनम् वशीकरणम् । सः एव देवान् इह आ वहति ॥ २ ॥

स वेद देव आनमं देवाँ ऋतायते दमे । दार्ति प्रियाणि चिद् वसु ॥ ३ ॥

सः । वेदः । देवः । आनमम् । देवान् । ऋतायते । दमे । दार्ति । प्रियाणि । चित् । वसु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः वेत्ति देवः आनमयितुम् देवान् वज्रमिच्छते गृहे प्रवच्छति 'च प्रियाणि धमानि' ॥ ३ ॥

स होता सेदुं दूर्यं चिकित्वाँ अन्तरीयते । विद्वाँ आरोधनं दिवः ॥ ४ ॥

सः । होता । सः । इत् । ऊँ इति । दूर्यम् । चिकित्वान् । अन्तः । ईयते । विद्वान् । आरोधनम् । दिवः ॥

वेङ्कट० 'सः हाता, सः एव दूतकर्म जानन् शवापुथिष्योः अन्तः गच्छति जानन् दिवः आगमनप्रकारम्' ॥ ४ ॥

ते स्याम ये अग्नये ददाशुर्व्यदातिभिः । य ईं पुष्यन्त इन्वते ॥ ५ ॥

ते । स्याम् । ये । अग्नये । ददाशुः । हव्यदातिभिः । ये । ईम् । पुष्यन्तः । इन्वते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'वयमपि अग्नये ते स्वाम, ये दत्तवन्तः तुन्वाँ इविषां दानैः, ये च एनं पोषयन्तः संदीपयन्ति' ॥ ५ ॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवासो वि ऋणिवरे । ये अग्ना दधिरे दुवः ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति मुक्तो. २. 'संग वि'; संगम् अ'. ३-३. नास्ति वि' लपं. † विनि' वि' अ'.
४-४. नास्ति वि' लपं. ५-५. नास्ति वि' लपं. † इच्छु' वि' अ'.

ते । राया । ते । सुऽवीर्यैः । समऽवांसः । वि । शूष्णिरे । ये । अग्रा । दधिरे । दुर्वः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'ते त्वां भजमानाः धनेन सुवीर्यैः च विशुता भवन्ति ये अग्निनिमित्तं परिचर्यां धारयन्ति' ॥६॥

अस्मे रायों दिवेदिवि सं चरन्तु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजांस ईरताम् ॥ ७ ॥

अस्मे इति । रायः । दिवेऽदिवे । सम् । चरन्तु । पुरुऽस्पृहः । अस्मे इति । वाजांसः । ईरताम् ॥७॥

वेङ्कट० 'अस्मासु धनानि अन्वहम्' सम् चरन्तु बहुभिः स्पृहणीयानि, अज्ञानि च अस्मासु बहुकानि भवन्तु ॥ ७ ॥

स विप्रश्चर्षणीनां शर्वसा मानुषाणाम् । अति क्षिप्रैव विध्यति ॥ ८ ॥

सः । विप्रः । चर्षणीनाम् । शर्वसा । मानुषाणाम् । अति । क्षिप्राऽश्व । विध्यति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः विप्रः मनुष्येषु पश्यत्सु बलेन शत्रून् 'अति क्षिपति' धानुष्क इव क्षेपता शरान् इत्यग्नेः स्तोत्रारमाह ॥ ८ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्यायेऽष्टमो वर्गः' ॥

[९]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निदेवता । गायत्री छन्दः' ।

अग्नें मूळं मह्यं असि य ईमा देव्युं जनम् । इयेथं बर्हिंरासदम् ॥ १ ॥

अग्ने । मूळ । मह्यम् । असि । यः । ईम् । आ । देवऽयुम् । जनम् । इयेथं । बर्हिः । आऽसदम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने । मुखर्षः, मह्यम् स्वम् असि, यः स्वम् इमम् 'देव्युम् जनम्' रक्षितुम् आ मूळसि आसन्नम् बर्हिः ॥ १ ॥

स मानुषीषु दूळभो विक्षु प्रावीरमर्त्यः । दूतो विश्वेषां भवत् ॥ २ ॥

सः । मानुषीषु । दूऽऽर्मः । विक्षु । प्रऽअवीः । अमर्त्यः । दूतः । विश्वेषाम् । भवत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः मानुषीषु दुर्दमः^{१०} विक्षु प्रकषेण रक्षकः अमर्त्यः दूतः विश्वेषाम् देवानाम् अभवत् अग्निः ॥२॥

१-१. नास्ति वि^१ लपं. २-२. अस्मे...न्वहं वि^१ अं. ३. 'रति वि^१ अं. ४. अरनाकं वि^१.
५-५. 'विधि' वि^१ अं; 'पि क्षपयति वि^१ लपं. ६. नास्ति वि^१ अं. ७-७. नास्ति मूको; ८. इत्यत्र
वि^१ लपं ९-९. देवं जनम् वि^१ ल लपं; देवजनम् वि^१ अं. १०. दुऽऽग्ने वि^१ अं.

स सद्यः परिणीयते होता मन्द्रो दिविष्टिषु । उत पोता निषीदति ॥ ३ ॥

सः । सद्यः । परि । नीयते । होता । मन्द्रः । दिविष्टिषु । उत । पोता । नि । सीदति ॥३॥

वेङ्कट० 'सः सद्यः' वयमभवनं परितो नीयते मोदमानः दिवः अन्वेषणेषु होता सद्यः पञ्चमनैः ।
अपि च पोता सन् नि सीदति ॥ ३ ॥

उत वा अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा निषीदति ॥ ४ ॥

उत । प्राः । अग्निः । अध्वरे । उतो इति । गृहपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । सीदति ॥४॥

वेङ्कट० अपि च अग्निः यज्ञे 'प्राः च' भवति । देवपत्न्यो प्रा उच्यन्ते । एवम् मरुद्वे
यवमानश्च भूत्वा नि सीदति, ब्रह्मा च भवन्निति ॥ ४ ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामृषवक्ता जनानाम् । हव्या च मानुषाणाम् ॥ ५ ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयताम् । उपऽवक्ता । जनानाम् । हव्या । च । मानुषाणाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अध्वरमिच्छताम् जनानाम् उपवक्ता सन् गच्छसि । हव्यानि च मानुषाणाम् गच्छसि ॥ ५ ॥

वेषीद्वस्य दूर्यं यस्य जुजोषो अध्वरम् । हव्यं मर्तस्य वोढ्वे ॥ ६ ॥

वेषि । इत् । ऊँ इति । अस्य । दूर्यम् । यस्य । जुजोषः । अध्वरम् । हव्यम् । मर्तस्य । वोढ्वे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० गच्छसि एव अस्य दूर्यम् यस्य भजसे यज्ञम् । हविः वोढुम् मनुष्यस्य दूर्यं वेषीति ॥ ६ ॥

अस्माकं जोष्यध्वरमस्माकं यज्ञमङ्गिरः । अस्माकं शृणुषी हवम् ॥ ७ ॥

अस्माकम् । जोषि । अध्वरम् । अस्माकम् । यज्ञम् । अङ्गिरः । अस्माकम् । शृणुषि । हवम् ॥७॥

वेङ्कट० निगदन्वाक्याता ॥ ७ ॥

परि ते दूळभो रथोऽस्माँ अश्नोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥ ८ ॥

परि । ते । दुःऽडभः । रथः । अस्मान् । अश्नोतु । विश्वतः । येन । रक्षसि । दाशुषः ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति विं अं. २. अस्मद्विं विं अं. ३-३. नास्ति विं अं. ४. *विं
विं अं.

वेङ्कट० परि ध्यामोर्तुं ते अन्वैर्द्विभित्तुमशक्यः रथः अस्मान्, सर्वतः पूव येन रथेन रक्षति
मजमानान् इति ॥ ८ ॥

^१इति त्रयोषाष्टके पञ्चमाध्याये नवमो मंत्रः^२ ॥

[१०]

^१वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्वैवता । पदपङ्क्तिः छन्दः, चतुर्थीषष्ठीसप्तम्यः
उष्णिहः, पदपङ्क्तयो वा, पञ्चमी महापदपङ्क्तिः, अष्टमी उष्णिक्^२ ।

अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । ऋध्यामां तु ओहैः ॥१॥

अग्ने । तम् । अश्व । अश्वम् । न । स्तोमैः । क्रतुम् । न । भद्रम् । हृदिस्पृशम् । ऋध्यामां । ते । ओहैः ॥

वेङ्कट० अग्ने । तम् स्वदीयम् भद्रम् स्तोतुः इदिस्पृशम् कल्प्याणम् अश्वं अश्वे वेगवन्तम् अश्वम् इव
यशम् इव चानेकैर्बहुशः विरोच्छद्भिः स्तोमैः^१ समर्थयेम^२ । स्वदीयं कल्प्याणं कर्म स्तुम इति ।
^३यस्ते इदिस्पृक्^४ स्तोमस्तो तदङ्गत्वात्तमित्येतद् (माघ ९, ३, ४१) इति वाजसनेयकम् ॥ १ ॥

अथा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीर्ऋतस्य बृहतो बभूथ ॥२॥

अथ । हि । अग्ने । क्रतोः । भद्रस्य । दक्षस्य । साधोः । रथीः । ऋतस्य । बृहतः । बभूथ ॥ २ ॥

वेङ्कट० अथ त्वम् अग्ने ! कर्मणः भजनीयस्य प्रबुद्धस्य साधयितुः सत्यभूतस्य महतः रथ इव
हविषा बोधा भवति ॥ २ ॥

एभिर्नो अर्केर्भवां नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः ॥

एभिः । नः । अर्कैः । भव । नः । अर्वाङ् । स्वर्णं । न । ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः । सुमनाः । अनीकैः ॥

वेङ्कट० एभिः अस्माकम् मन्त्रैः अस्मदभिस्तुतः भव । आदित्यालयम् इव^१ ज्योतिः अग्ने ।^२ ते^३ सर्वैः
सैनैभिः । 'तस्य रश्मयोऽनीकानि' (तेजा १, ६, ६, २) इति शाङ्गणम् । शोभनमनस्कः^४ ॥ ३ ॥

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गुणन्तोऽग्ने दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः । ४ ॥

आभिः । ते । अद्य । गीःऽभिः । गुणन्तः । अग्ने । दाशेम । प्र । ते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आभिः स्तुतिभिः गुणन्तः अद्य तुभ्यम् अग्ने ! हवींषि दद्याम । न प्र स्तनयन्ति तव शोषका रश्मयः
दीप्तस्य सोतुम् । पादादित्वात् पङ्क्तिन्वामन्त्रितसिद्धनिघाताभावो^१ बोद्धव्यः । उत्तमञ्च पादः
ससाधर इति ॥ ४ ॥

१. 'ति वि' अ'. २-२. नास्ति सूको. ३. सोमैः अ'. ४. 'शेषेण अ'; संपर्कं छपं.

५. नास्ति सूको. ६. नास्ति रूपं. ७. 'मे वि' छपं ८. नास्ति वि' अ'. ९. नास्ति वि'.

१०. 'निघातिसा' वि' अ' छ छपं.

तत् स्वादिष्ट्याग्ने संदृष्टिरिदा चिदहं इदा चिदक्तोः । श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥५॥

तत् । स्वादिष्ट्या । अग्ने । सम्दृष्टिः । इदा । चित् । अहं । इदा । चित् । अक्तोः ।

श्रिये । रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तत् स्वादुतमा अग्ने । सम्दृष्टिः, यथा ज्वालया सम्पश्यन्ति । इदाचिदहं इदाचिदहं इदाचिदहं । सा कदाचित् अहः श्रिये दीप्यते कदाचित् रात्रेः मणिः इव तयोः समीपे ॥ ५ ॥

घृतं न घृतं तनूरेपाः शुचि हिरण्यम् । तत् ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥६॥

घृतम् । न । घृतम् । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यम् । तत् । ते । रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽनुः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० घृतम् इव पवित्रभूतम् तव शरीरम् 'मिमं हन् वीक्षन्' हिरण्यत्रयम् तत् तव रुक्मः इव रोचते हे इविष्मन् ! ॥ ६ ॥

कृतं चिद्धि ष्मा सनेमि द्वेषोऽग्रं इनोपि मतीत् । इत्या यजमानादतावः ॥७॥

कृतम् । चित् । हि । स्म । सनेमि । द्वेषः । अग्ने । इनोपि । मतीत् । इत्या । यजमानात् । अतः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कृतम् पुराणम् पापमपि शत्रूनि द्वेषन् अग्ने ! सत्यमेव यजमानान् मनुष्यान् स्वम् प्रेरयति हे अन्नवन् ! इति ॥ ७ ॥

शिवा नः सख्या सन्तु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे । सा नो नाभिः सदेने सस्मिन्नुर्ध्वन् ॥८॥

शिवा । नः । सख्या । सन्तु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति ।

सा । नः । नाभिः । सदेने । सस्मिन् । ऊर्ध्वन् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० शिवानि नः सख्यानि भवन्तु भ्रात्रा स्वया हेतुना अग्ने ! युष्मासु देवेषु हे देव ! सत्त्वमिदं अहमाकम् नदनम् सर्वस्मिन् कामागानुसृष्टस्वाम ऊधनि ॥ ८ ॥

"इति तृतीयादके पञ्चमाध्याये दशमो वर्गः" ॥

[११]

"वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निदेवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

भद्रं ते अग्ने सहसिन्ननीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।

रुद्रां दृशे दृश्ये नक्तया चिदरुक्षितं दृश आ रूपे अन्नम् ॥ १ ॥

१. नास्ति वि' कर्प. २. नास्ति वि' अ'; स वि' ल कर्प. ३. श्रिये वि' अ'. ४-४. 'लदी' कर्प.
५. 'विष्क' कर्प. ६. 'मिव' अ'. ७. 'नात्' अ'. ८. 'भ्यान्' अ' कर्प. ९. सन्तु वि' कर्प.
१०. युष्माकन् सूको. ११-११. नास्ति सूको.

मद्रम् । ते । अग्ने । सहस्रिन् । अनीकम् । उपाके । आ । रोचते । सूर्यस्य ।

हरात् । दृशे । दृष्टो । ननतऽप्या । चित् । अरुक्षितम् । दृशे । आ । रूपे । अलम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने बलवन्! कल्पानं तव रक्षीणाम् अनीकम् अङ्घ्रिं सूर्यस्य समीपे दीप्यते । तया राभ्या च सह सहस्रम् इवेतं वणिं दूरानाथ भवति । किञ्च तव रूपे निहितम् अलम् पक्षं सन्दृष्टुं योग्यं भवति कल्पानम् इति ॥ १ ॥

वि पाँक्षणे गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजातु स्तवानः ।

विश्वेभिर्यद् वाचनः शुक्र देवैस्तन्नो रास्व सुमहो भूरि मन्म ॥ २ ॥

वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषाम् । खम् । वेपसा । तुविऽजातु । स्तवानः ।

विश्वेभिः । यत् । वाचनः । शुक्र । देवैः । तत् । नुः । रास्व । सुमहः । भूरि । मन्म ॥ २ ॥

वेङ्कट० वि पहस्व अग्ने । स्तुतिम् उच्चारयते छिद्रम् वेपकेन शयूणां धलेन द्वे बहुजननं स्तुयमानः । हे दीप्त! सर्वैः देवैः सह यत् त्वं भजते । पञ्चम्यर्थे गृणीया । तत् धनम् अरमम्यं देहि हे शोभनदाम! प्रभूतं मननीयम् ॥ २ ॥

त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषास्त्वदुक्त्या जायन्ते राध्यानि ।

त्वदेति द्रविणं वीरपेशा इत्थाधिषे दाशुषे मत्वाषि ॥ ३ ॥

त्वत् । अग्ने । काव्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्त्या । जायन्ते । राध्यानि ।

त्वत् । एति । द्रविणम् । वीरपेशाः । इत्थाऽधिषे । दाशुषे । मत्वाषि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वत्तः अग्ने! कविकर्माणि स्तुतयः शस्त्राणि च सम्भावनीयानि यज्ञार्थे प्रादुर्भवन्ति । तथा त्वत्तः भागच्छति धनमपि वीररूपं वीरपरिवृते सत्यकर्मणे प्रयच्छते अनुष्याथ ॥ ३ ॥

त्वद् वाजी वाजंभुरो विहाया अभिष्टिऋज्जायते सत्यशुष्मः ।

त्वद् रुषिर्देवर्जतो मयोभुस्त्वदाशुर्जुवाँ अग्ने अर्वा ॥ ४ ॥

त्वत् । वाजी । वाजंभुरः । विऽहायाः । अभिष्टिऽऋत् । जायते । सत्यऽशुष्मः ।

त्वत् । रुषिः । देवऽर्जतः । मयऽभुः । त्वत् । आशुः । जुजुऽवान् । अग्ने । अर्वा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वत् एव अश्वः अश्वस्याहतां महान् शत्रूणामभ्येषणस्य कर्ता सत्यवतः, त्वत् एव धनमपि जायते देवैः प्रेरितं सुखस्य भावयितुं, त्वत् एव वेगवान् गमनपरः अग्ने । अश्वः ॥ ४ ॥

१. ष्यते सूको. २. महितम् विं छपे. ३. संष्टम् विं छपे. ४. यः विं छपे. ५. द्विं छपे.

त्वामग्ने प्रथमं देवयन्तो देवं मतीं अमृत मन्द्रजिह्वम् ।
 द्वेषोयुतमा विवासन्ति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरम् ॥ ५ ॥

त्वाम् । अग्ने । प्रथमम् । देवऽयन्तः । देवम् । मतीः । अमृत । मन्द्रऽजिह्वम् ।
 द्वेषऽयुतम् । आ । विवासन्ति । धीभिः । दमूनसम् । गृहऽपतिम् । अमूरम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने । प्रथमम् एव देवान् यष्टुमिच्छन्तः देवम् मनुष्याः अमृत । मोदनवाचम्*
 राक्षसानां पृथक्कर्तारम् परिचरन्ति कर्मभिः दममनसम् गृहपतिम् अमूरम् ॥ ५ ॥

आरे अस्मदमतिमारे अंहं आरे विश्वां दुर्मति यन्तिपारिं ।
 दोषा शिवः सहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित् सचसे स्वस्ति ॥ ६ ॥

आरे । अस्मत् । अमतिम् । आरे । अंहं । आरे । विश्वाम् । दुःऽमतिम् । यत् । तिऽपारिं ।
 दोषा । शिवः । सहसः । सूनो इति । अग्ने । यम् । देवः । आ । चित् । सचसे । स्वस्ति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आरे^१ अस्मत्तः प्रतिविपमानम् पापं सर्वं दुर्ज्ञानम्^२ च यस्मात् त्वं नियमेन रक्षसि ।
 यथाऽस्मान् नैवापि प्राप्नुवन्ति तथा करोषि । रात्रौ कल्पानः त्वम् हे सहसः सूनो अरे । यम्^३ च
 देवशरीरः त्वम् आ सेवसे सोऽविनाशं प्राप्नोति ॥ ६ ॥

*इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकादशो वर्गः ॥

[१२]

वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निदेवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

यस्त्वामग्नं इनधते यतस्रुक् त्रिस्ते अन्नं कृणवत् सस्मिन्नहन् ।
 स सु धुमैरभ्यस्तु प्रसन्नत् तव कर्त्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

यः । त्वाम् । अग्ने । इनधते । यतऽस्रुक् । त्रिः । ते । अन्नम् । कृणवत् । सस्मिन् । अहन् ।
 सः । सु । धुमैः । अभि । अस्तु । प्रऽसन्नत् । तव । कर्त्वा । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः त्वाम् अग्ने । हविर्भिरिन्धे संयतस्रुक्, यश्च समाने अहनि त्रिः तुभ्यं हविः कृणोति,
 सः जनः अन्नैः सुष्टु अभि भवतुं शत्रून् प्रकर्षेण त्वां पूजयन् तव कर्मणा हे जातमग्न!^१
 प्राज्ञः^२ ॥ १ ॥

१-१. 'वाम् कर्षे. २. वाने वि' अ'. ३. नास्ति दि'. ४. वाचम् वि' अ'. ५. नास्ति
 वि'. ६. अयम् वि'. ७-७. नास्ति सूको. ८. 'ति वि' अ'. ९. 'प्राज्ञः वि'; 'प्राज्ञ कर्षे.
 १०. नास्ति वि'; प्राज्ञम् वि' अ'; प्राज्ञ रु कर्षे.

इध्मं यस्ते जभरच्छ्रमाणो महो अग्ने अनीकमा संपुर्यन् ।

स इधानः प्रति होषामुषामं पृष्यन् रयिं सचते प्रन्मित्रान् ॥ २ ॥

इध्मम् । यः । ते । जभरत् । श्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकम् । आ । संपुर्यन् ।

सः । इधानः । प्रति । होषाम् । उपसर्गः । पृष्यन् । रयिम् । सचते । प्रन् । मित्रान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० इध्मम् नः ते सम्भरति श्राम्यन् महत्तत्त्व अग्ने । इध्मीनाम् अनीकम् परिचरन्, सः स्वाम् रायिम् उपसं च प्रति अहोरात्रयोः इध्मानां प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्पान् धने सेवते प्रन् शत्रून् ॥ २ ॥

अग्निरीशे बृहत् क्षत्रियस्याभिर्वाजस्य परमस्य रायः ।

दधाति रत्नं विधते यविष्ठो व्यानुषङ्गमर्थाय स्वधावान् ॥ ३ ॥

अग्निः । ईशे । बृहत् । क्षत्रियस्य । अग्निः । वाजस्य । परमस्य । रायः ।

दधाति । रत्नम् । विधते । यविष्ठः । वि । आनुषङ्गम् । मर्थाय । स्वधावान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपम् अग्निः ईशरो भवति बृहत् क्षतात्त्राणसमर्पस्य बलस्य, अग्निः अक्षस्य उक्तस्य । स च धनलोचरो भवति, वि दधाति च रत्नम् परिचरते युवतमः अनुषङ्गम् मनुष्याय अश्वान् ॥ ३ ॥

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यच्चिष्टाचिन्तिभिश्चकृमा कच्चिदार्गः ।

कृधी स्वस्मां अदितेरनागान् व्येनांसि शिश्रयो विष्वगये ॥ ४ ॥

यत् । चित् । हि । ते । पुरुषत्रा । यच्चिष्ट । अचिन्तिभिः । चकृम । कत् । चित् । आर्गः ।

कृधी । सु । अस्मान् । अदितेः । अनागान् । वि । एनांसि । शिश्रयः । विष्वक् । अग्ने ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मनुष्यमध्ये वर्षे तव हे युवतम अग्ने ! अज्ञानैः कृतवन्तः यत् किञ्चित् एनः, ततः अस्मान् कुरु अस्याः पृथिव्याः अनागस्कान् । इये हि पापकृतो न धारयति । तर्प्यम् एनांसि विष्वक् वि इत्यथ हे अग्ने ॥ ४ ॥

महश्चिदग्नु एनसो अभीकं कुर्वाण् देवानामुत मर्त्यानाम् ।

मा ते सखायः सद्भिद् रिषाम् यच्छां तोकाय तनयाय शं योः ॥ ५ ॥

महः । चित् । अग्ने । एनसः । अभीकं । कुर्वाण् । देवानाम् । उत । मर्त्यानाम् ।

मा । ते । सखायः । सद्भिद् । रिषाम् । यच्छां । तोकाय । तनयाय । शम् । योः ॥ ५ ॥

१. इध्मानम् वि' अ'. २. क्षतात्' सूको. ३. नास्ति वि' अ'. ४. मनुष्य वि' अ'.
५. अयम् वि' अ'. ६-६. नास्ति वि' अ'. ७. अगस्कान् अ'.

वेङ्कट० हे अते! देवमनुष्यविवरणस्य महत्तः त्रितीयांशस्य पापस्य समीपे वर्तमाना वयम् ते सखायः सदा एव मा रिषाम^१ । यच्छ पुत्राय तत्पुत्राय च वाम् च योः च ॥ ५ ॥

यथा ह त्वद् वंसवो गौर्यं चित् पुदि पिताममुञ्चता यजत्राः ।

एवो स्वर्गस्मन्मुञ्चता व्यंहः प्र तार्यिषे प्रतरं न आयुः ॥ ६ ॥

यथा । ह । त्वत् । वंसवः । गौर्यम् । चित् । पुदि । पिताम् । अमुञ्चत । यजत्राः ।
एवो इति । सु । अस्मत् । मुञ्चत । वि । अंहः । प्र । तारि । अग्ने । प्रज्ज्तरम् । नः । आयुः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे वंसवः! यथा पुरा एतदसुरैरन्धैर्वा यदि^१ बद्धां वाम् अमुञ्चत हे यजनीयाः^२ । एवमेव अस्मत्स्य पापं सुप्तु^३ वि मुञ्चत । अयं^४ हे अते! स्वया च वसुनां प्रधानेन वस्त्राकम् आयुः प्रवर्ष्यताम्^५ ॥ ६ ॥

^१इति तृतीयांशके पञ्चमाध्याये द्वादशो वर्गः ॥

[१३]

^१वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निदेवता (लिङ्गोक्तदेवता इत्येके) । विष्णुप् ऊनः^२ ।

प्रत्यङ्गिरुषमामग्रंमख्यद् विभातीनां सुमनां रत्नधेयम् ।

यातमाधिना सुकृतो दुःशोणमुत् सूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसान् । अग्रम् । अख्यत् । विभातीनाम् । सुमनाः । रत्नधेयम् ।
यातम् । अदिना । सुकृतः । दुःशोणम् । उत् । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

वेङ्कट० आग्नेयमेव सुकृतम् । लिङ्गोक्तदेवतमेके^१ । मनुष्याणां रक्षाधारभूतम् अमुञ्चन्तीनाम् उपसाम्
अग्रम् सुमनाः आग्निः प्रकाशयति । अस्मिन् काले हे ऋषिनी! यजमानस्य गृहं प्रति आगच्छतम्,
उद् एति सूर्यः च देवः ज्योतिषा सह ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं भानुं संश्रिता देवो अश्रेद् द्रुप्सं दर्विष्वद् गन्विषो न सत्वा ।

अनु व्रतं वरुणो यन्ति मित्रो यत् सूर्यं दिव्यारोहयन्ति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । भानुम् । संश्रिता । देवः । अश्रेत् । द्रुप्सम् । दर्विष्वत् । गोऽऽपः । न । सत्वा ।
अनु । व्रतम् । वरुणः । यन्ति । मित्रः । यत् । सूर्यम् । दिवि । आरोहयन्ति ॥ २ ॥

१. न...वाम विः; त...अ. २. यदि विः; यदि अ' ल; एति लपे. ३. 'नीय लपे. ४-५. 'अग्नेयमे
वि' अ' लपे. ६. प्रवर्ष्यताम् वि' लपे; तद्व्युत्पत्तौ अ'. ६-६. नास्ति सूको. ७. 'सदेवमेके वि' अ';
'कदेवत वि'; तु. अज २, ४, १३.

वेङ्कट० ऊर्ध्वमुखं तेजः सविता देवः^१ अयति तेजसां केनें नृशं भूतचन्द्र । यथा उदके बतैमाने
सख्यम् अपाम्^२ इप्तं दधिभक्तं बद्धरति तद्वृष्टि । सविमुच्चोद्दयम् वरणः मित्रः ये चान्ये सूर्यम् दिवि
आरोहयन्ति, ते सर्वेऽनुगच्छन्ति ॥ २ ॥

यं सीमकृण्वन् तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यन्तो अर्थम् ।
तं सूर्यं हरितः सप्त यद्द्वीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥ ३ ॥

यम् । सीम । अकृण्वन् । तमसे । विपृचे । ध्रुवक्षेमाः । अनवस्यन्तः । अर्थम् ।
तम् । सूर्यम् । हरितः । सप्त । यद्द्वीः । स्पशं । विश्वस्य । जगतः । वहन्ति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सर्वतः समसः वियोजनाथ यम् अकृण्वन् स्थिरक्षेमाः जगद्रक्षणार्थमकम् इदं स्वकार्यम्
असमापयन्तः^३ सर्वदाऽनुतिष्ठन्तः^४, तम् सूर्यम् अथाः सा महत्त्वः विश्वस्य जगतः कृताकृतस्य
जातारम् वहन्ति ॥ ३ ॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्त्यामि तन्तुमन्वयपुञ्जसितं देव वरम् ।
दर्विष्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मैवावाधुस्तमो अप्स्वरन्तः ॥ ४ ॥

वहिष्ठेभिः । विहरन् । यामि । तन्तुम् । अन्वयपुञ्जम् । असितम् । देव । वरम् ।
दर्विष्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मैव । अवाधुः । तमः । अप्सु । अन्तरिति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे देव सूर्य! बोधुतमैरथैः आत्मीये सुखसदशं^५ तेजः विविधं हरन् गच्छसि, तद् तमोलक्षणं
वासः यथा^६ तस्य तन्तोरग्रस्ताद् भवति तथा अन्वयपुञ्जम् । ततश्च नृशं विधुन्वन्तः रश्मयः
सूर्यस्य नैशम् तमः चर्मैव अवाधुः^७ अन्तरिक्षस्य मध्ये ॥ ४ ॥

अनायतो अनिवद्धः कृथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।
कथा याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कम्भः समृतः पाति नाकम् ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिवद्धः । कथा । अयम् । न्यङ्कुत्तानः । अवं । पद्यते । न ।
कथा । याति । स्वधया । को । ददर्श । दिवः । स्कम्भः । समृतः । पाति । नाकम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अयमूर्ध्वमाह्वय न तत्र केनचिद् बद्धः नाप्यधः । तथाविधः अयम् कथम्^८ न्यङ् न
अपद्यति । कथं बोधुम् उद्गच्छतीत्यवगन्तव्यम् । केन वा अत्रेन धियसाणोऽयम् अन्तरिक्षे
गच्छति । कश्चैतं ददर्श । सोऽयं पुत्रोऽयं स्कम्भयिता सन् तेन सञ्जतः नाकम् लोकं रक्षति ॥ ५ ॥

“इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये ऋषोदसो वरीः” ॥

१. देव विं. २-२. *नत्स* विं. ३. नास्ति विं कपं. ४. समापं विं कपं. ५. वतितिं
विं कपं. ६. तं मूको. ७. नास्ति मूको. ८-८. तथाप्यव विं^९ अं; यथाप्यव क. ९. *व वापुः
मूको. १०. तथा विं कपं. ११-११. नास्ति मूको.

[१४]

'भानदेवो नौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

प्रत्यग्निरूपसो ज्ञातवेदा अख्यत् देवो रोचमाना महोभिः ।

आ नासत्योरुगाया रथेनेमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । ज्ञातवेदाः । अख्यत् । देवः । रोचमानाः । महःऽभिः ।

आ । नासत्या । उरुग्राया । रथेन । इमम् । यज्ञम् । उप । नः । यातम् । अच्छ ॥ १ ॥

वेङ्कट० मन्वसिः^२ इति समानं पूर्वेण सूक्तेन । प्रकाशयति उपसः ज्ञातप्रज्ञः देवः तेजोभिः दीप्यमानाः । तथा सति इमम् नः यज्ञम् प्रति उप आ गच्छतम् रथेन बहुभिः स्तोतव्यौ हे भद्रिवनौ ! इति ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अश्रेज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृष्वन् ।

आप्रा द्वावापृथिवी अन्तरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । केतुम् । सविता । देवः । अश्रेत् । ज्योतिः । विश्वस्मै । भुवनाय । कृष्वन् ।

आ । अप्राः । द्वावापृथिवी इति । अन्तरिक्षम् । वि । सूर्यः । रश्मिऽभिः । चेकितानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ऊर्ध्वम् । तेजः सविता देवः^३ अयति सर्वस्मै लोकाय ज्योतिः कृष्वन् । आ पृथयति च प्रोक्तं लोकान् विविचम् सूर्यः^४ रश्मिभिः सर्वं जानन् इति ॥ २ ॥

आवहन्त्यरुणीज्योतिषामान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।

प्रजोधयन्ती सुवितार्य देव्युषा ईयते सुयुजा रथेन ॥ ३ ॥

आऽवहन्ती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना ।

प्रजोधयन्ती । सुवितार्य । देवी । उषाः । ईयते । सुयुजा । रथेन ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आरमोया अरुणवर्णा अशवाः आवहन्ती ज्योतिषा सह आ गच्छति महती चित्ररूपा रश्मिभिः जायमाना^५ । सुप्तं जगत् प्रजोधयन्ती अभ्युदयाय देवी उषाः गच्छति सुप्तं युक्तेन रथेन ॥ ३ ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहन्तु रथा अश्वास उपसो व्युष्टौ ।

इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन् यज्ञे वृषणा मादयेथाम् ॥ ४ ॥

आ । वाम । बहिष्ठाः । इह । ते । वृत्तु । रषाः । अर्धासः । उपसः । त्रिऽउद्यौ ।
इमे । हि । वाम । मधुऽपेयाय । सोमाः । अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ वदन्तु वाम बोद्धुतमाः अह्वाः ते अस्मिन् यज्ञे उपसः मधुऽपेयायाम् रषाः च ।
युवयोः मधुकरस्य सोमस्य पानाय इमे सोमाः सम्भृताः । अस्मिन् यज्ञे द्वे बहिष्ठाः । मादयेथाम् ॥ ४ ॥

अनायतो अनिऽबद्धः कृयायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कुम्भः समृतः पाति नार्कम् ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयम् । न्यङ् । उत्तानः । अवे । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कोः । ददर्श । दिवः । स्कुम्भः । समृतः । पाति । नार्कम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पूर्व (४, १३, ५) व्याख्याता ॥ ५ ॥

‘इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्दशो वसः’ ॥

[१५]

‘वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निदेवता, सप्तम्यष्टम्योः सोमकः साहदेव्यः,
नवमीदशम्योः अश्विनौ । मापत्री छन्दः’ ।

अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन् परि णीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥ १ ॥

अग्निः । होता । नुः । अध्वरे । वाजी । सन् । परि । णीयते । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निः होता अस्माकं यज्ञे ‘अद्वः भूतः’ परितः नीयते पथेभिनकरणे देवः देवानां मध्ये
यज्ञियः ॥ १ ॥

परि त्रिविष्टप्यं चूरं यास्यधी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २ ॥

परि । त्रिऽविष्टि । अचूरम् । वाति । अग्निः । रथीऽरिव । आ । देवेषु । प्रयोः । दधत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० आग्निरिव परि वाति अग्निः यज्ञं त्रिविष्टप्यं त्रिरिस्थयैः, देवेषु अचूरम् आ दधत् इति ॥ २ ॥

परि वाजपतिः क्विरग्निर्हन्वान्यक्रमीत् । द्यद् रत्नानि वाशुपे ॥ ३ ॥

परि । वाजपतिः । क्विः । अग्निः । हन्वान्यः । अक्रमीत् । दधत् । रत्नानि । वाशुपे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० परि अक्रमीत् हवीषि अचपतिः क्विः अग्निः, यज्ञमानाय रत्नानि प्रयच्छन् इति ॥ ३ ॥

अयं यः सुहृदये पुरो देववाते संपिध्वते । बुभौ अमित्रदम्भनः ॥ ४ ॥

अयम् । यः । सुहृदये । पुरः । देववाते । सम्पिध्वते । बुभुमान् । अमित्रदम्भनः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् सोऽग्निः, यः पूर्वम् सुहृदये राजनि देववाते^१ सम्पिध्वते^२ स्म दीप्तिमान् अमित्राणां हिंसकः ॥४॥

अस्यै वा वीर ईर्वतोऽग्नेरीशीत् मर्त्यैः । त्रिगमजम्भस्य मीळ्हुषः ॥ ५ ॥

अस्यै । वा । वीरः । ईर्वतः । अग्नेः । ईशीत् । मर्त्यैः । त्रिगमजम्भस्य । मीळ्हुषः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एने गमनवन्तम् अग्निम् त्रिगमवेष्टम् सेकारम् अनुष्यः वीरः जतुम् ईश्वरो भवेदिति^३ प्रश्नः ॥५॥

‘इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चदशो वसोः’ ॥

तमर्वन्तं न सानसिर्मरुषं न दिवः शिशुम् । मर्मुज्यन्ते दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तम् । अर्वन्तम् । न । सानसिम् । अरुषम् । न । दिवः । शिशुम् । मर्मुज्यन्ते । दिवेऽदिवे ॥६॥

वेङ्कट० तम् अरुषम् इव सम्भजनीयम् आरोचमानम्^४ दिवः पुत्रम् इवादित्यम् परिचरन्ति अन्वहम् अधिनः ॥ ६ ॥

बोधधन्मा हरिर्भ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हूत उदरम् ॥ ७ ॥

बोधत् । यत् । मा । हरिऽभ्याम् । कुमारः । साहदेव्यः । अच्छ । न । हूतः । उत । अरम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वामदेवाय साहदेवपुत्रः प्रादादश्वी रक्षसां जयाय । सप्राज्ञ—बोधत् इति । स एव इषोर्वेवता भवति, बोधयामास मामुत्तिष्ठेति यदा अश्वाम्याम् कुमारः सहादेवपुत्रः, तदानीमेवाहम् आभिसुख्येन आहूतः पुरुषः इव शत्रुं प्रति उद्गतवानस्मि ॥ ७ ॥

उत त्या यजता हरीं कुमारात् साहदेव्यात् । प्रथता सुध आ ददे ॥ ८ ॥

उत । त्या । यजता । हरी इति । कुमारात् । साहदेव्यात् । प्रथता । सुधः । आ । ददे ॥८॥

वेङ्कट० अथ च इमौ यजनीयौ हरीं कुमारात् साहदेवस्य^५ पुत्रात् सुदृष्टणौ सधः एष अहं लब्धवानस्मि ॥८॥

एष वां देवावधिना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुस्तु सोमकः ॥ ९ ॥

एषः । वाम् । देवौ । अश्विना । कुमारः । साहदेव्यः । दीर्घायुः । अस्तु । सोमकः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अथैतदर्थमश्विनो अनुष्यामिति^६ ‘एषः वाम्’ इति । हे देवो अधिनो! युवयोः स्वमृतः अयमश्वप्रदः ‘कुमारः साहदेव्यः’ सोमकः नाम दीर्घायुः अस्तु ॥ ९ ॥

१. देववाते वि^१; देवाते रूपे. २. ‘भवति वि^२ अ^३. ३. भव^३ वि^३ रूपे. ४-७. नास्ति सूको.

५. ‘यने वि^५ अ^५. ६. नास्ति रूपे. ७. ‘देव्यस्य वि^७. ८. अनुभाषति सूको. ९-९. एष वाद वि^९; एषाम् रूपे.

तं युवं देवावधिना कुमारं साहद्रेव्यम् । दीर्घायुषं कृणोतन ॥ १० ॥

तम् । युवम् । देवौ । अधिना । कुमारम् । साहद्रेव्यम् । दीर्घायुषम् । कृणोतन ॥ १० ॥

षेङ्कट० कृणोतन कुरुतम् । द्विवचनेऽपि तनवादेशो दृष्ट इति ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये षोडशो वरीः' ॥

[१६]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ सत्यो यातु मधवो ऋजीषी द्रवन्त्वस्य हरयु उर्ष नः ।

तस्मा इदन्धः सुषुमा सुदर्शमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥ १ ॥

आ । सत्यः । यातु । मधवान् । ऋजीषी । द्रवन्तु । अस्य । हरयः । उर्ष । नः ।

तस्मै । इत् । अन्धः । सुषुम् । सुदर्शम् । इह । अभिऽपित्वम् । करते । गृणानः ॥ १ ॥

षेङ्कट० आ यातु सत्यकर्मा मधवान् ऋजीषेण तद्वान् । अस्मि अस्माः अस्मान् उप भागच्छन्तु ।

तदर्थम् एवेदम् अन्धः सोमं सुतवन्तो वधं सुशलम् । इह अभिप्राप्तिं करोतीन्द्रः स्तुयमानः ॥ १ ॥

अव स्व शुरार्ध्वनो नान्तेऽस्मिन् नो अद्य सर्वने मुन्दर्ष्यै ।

शंसात्युक्थमुशनेव वेधाश्चिकितुषे असुर्याय मन्म ॥ २ ॥

अव । स्व । शुर । अर्ध्वनः । न । अन्ते । अस्मिन् । नः । अद्य । सर्वने । मुन्दर्ष्यै ।

शंसाति । उक्थम् । उशनाऽश्व । वेधाः । चिकितुषे । असुर्याय । मन्म ॥ २ ॥

षेङ्कट० अर्ध्वनः अन्ते यथा पथिको विश्रमायाऽऽस्त एव हे शुर ! अद्य अस्मिन् नः माध्वन्दिने सधने सोमेन

मदितुम् अव स्व । अवस्थतिरवसानार्थः । शंसाति अयं शस्यम् उशना इव प्राज्ञः चिकितुषे

जानते असुराणां इन्ने मननीयम् तुभ्यमिति ॥ २ ॥

कुविर्न निप्यं विदर्शानि साधन् वृषा यत् सेकं विपिपानो अर्चात् ।

दिव इत्या जीजनत् सप्त कारुणह्वा चिच्चक्रुर्वयुनां गृणन्तः ॥ ३ ॥

कुविः । न । निप्यम् । विदर्शानि । साधन् । वृषा । यत् । सेकम् । विऽपिपानः । अर्चात् ।

दिवः । इत्या । जीजनत् । सप्त । कारुण् । अर्हा । चित् । चक्रुः । वयुनां । गृणन्तः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उवाचा इव बन्तर्हितं स्तोमं करोति वामदेवश्च । कर्माणि साक्षयन् इन्द्रः यदा सोमस्य
सेकम् विविधे पिबन् अदत्ते । यजमानो यज्ञार्थं दूष्यान् सा बषट्कर्तुं शक्तिवज्रः इत्ये परि-
ह्वयेण जगदिति । ते च प्रदिति कुर्वन्ति प्रजानानि इन्द्रं स्तुपन्तः ॥ ३ ॥

स्वर्ष्यद् वेदिं सुदृशीकमुर्कैर्महि ज्योतीं रुच्युर्द्व वस्तोः ।
अन्धा तर्मांसि दुर्धिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृत्तमो अभिष्टौ ॥ ४ ॥

स्वः । यत् । वेदिं । सुदृशीकम् । अर्कैः । महि । ज्योतिः । रुच्युः । यत् । ह । वस्तोः ।
अन्धा । तर्मांसि । दुर्धिता । विचक्षे । नृभ्यः । चकार । नृत्तमः । अभिष्टौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्वर्षित्वादित्यनाम (तु. निघ १, ४) । अर्कैः^१ रश्मिभिः सुदर्शनम् स्वः यदा शायते, यदा च
महत् ज्योतिः रश्मयः रोचयन्ति महि, तदानीम् अन्धीकरणानि तर्मांसि दुर्निहितानि मनुष्येभ्यः
विशेषेण^२ दर्शनाय करोति नेवृत्तमः अन्धेषु प्रार्थनायामिति ॥ ४ ॥

वृक्ष इन्द्रो अमितमृजीष्युर्भे आ पश्रौ रोदसी महित्वा ।
अतश्चिदस्य महिमा वि रेच्युभि यो विश्वा भुवना वभूर्व ॥ ५ ॥

वृक्षे । इन्द्रः । अमितम् । मृजीषी । उभे इति । आ । पश्रौ । रोदसी इति । महित्वा ।
अतः । चित् । अस्य । महिमा । वि । रेच्ये । अभि । यः । विश्वा । भुवना । वभूर्व ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ब्रह्मि इन्द्रः अमितम् स्थावरं जङ्गमं च मृजीषेण तद्वान् । उभे च^३ चावापृथिवी महत्त्वेन
आ पूरयति । सोऽथ महिम्ना विश्वान्यपि भुवनानि अभि बभूव, तस्य महिमा विश्वेभ्यः अपि
भुवनेभ्यः विरिक्तो भवति बहिर्निश्चरति^४ ॥ ५ ॥

^३इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तदशो वगैः ।

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो ररेच सखिभिर्निकामैः ।
अश्मानं चिद् ये विभिदुर्वचोभिर्व्रजं गोमन्तमुशिशो वि वत्रुः ॥ ६ ॥

विश्वानि । शक्रः । नर्याणि । विद्वान् । अपः । ररेच । सखिऽभिः । निऽकामैः ।
अश्मानम् । चित् । ये । विभिदुः । वचःऽभिः । व्रजम् । गोऽमन्तम् । उशिशः । वि । वत्रुरिति ववुः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सर्वानि शक्रः सृष्टितानि । जालन् उक्ताणि निर्गमयति मरुद्भिः स्निग्धैः । ये मरुतः अस्य
वचनैः प्रेषिताः शिलोच्चये पूर्वम्^५ विभिदुः, ते परंतस्यान्तः पणिभिः^६ अपहृतैर्गोभिर्दुर्लभं गोत्र-
जम् अपि विवृत्तवन्तः कामयमानाः ॥ ६ ॥

१. प्रजानानि वि^१; प्रजानानि अ^१; प्रजानानि वि^१ क लपे. २. सुदृशीकम् अ^१; अर्कैः वि^१. ३. नास्ति क कपे.
४-४. नास्ति लपे. ५-५. नास्ति शक्रो. ६-६. ...भिः लपे. † निश्चिता वि^१ अ^१. ‡ पूर्वे वि^१.

अपो वृत्रे बत्रिवांसं पराहन् प्रावत् ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।

प्राणीसि समुद्रियाण्यैतोः पतिर्भवच्छर्वसा शूर धृष्णो ॥ ७ ॥

अपः । वृत्रम् । बत्रिऽवांसम् । परा । अहन् । प्र । आवत् । ते । वज्रम् । पृथिवी । सऽचेताः ।
प्र । अणीसि । समुद्रियाणि । ऐतोः । पतिः । भवन् । शर्वसा । शूर । धृष्णो इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'उदकानि वामिवांसम् अहिं यदा परा इतवानसि तदा समनस्का पृथिवी तव आसुधं प्रवर्षेण
रक्षितवती । ततस्त्वम् अन्तरिक्षभवामि उदकानि प्र गमयसि स्वामी भवन् सर्वस्म बलेन हे शूर
धृष्णो!' ॥ ७ ॥

अपो यदद्रिं पुरुहूत दर्दराविर्भुवत् सरमा पुर्व्यं ते ।

स नो नेता वाज्रमा दर्षिं भूरिं गोत्रा रुज्जङ्गिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत् । अद्रिम् । पुरुऽहूत । दर्दः । आविः । भुवत् । सरमा । पुर्व्यम् । ते ।
सः । नः । नेता । वाज्रम् । आ । दर्षिं । भूरिम् । गोत्रा । रुज्जङ्गिरोऽभिः । गृणानः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हे पुरुहूत । यदा त्वं देवानामनागमनार्थं शिलोच्छयं परिवेष्ट्य शयानं भेषम् उदकानि दारित-
वानसि । ततः प्रादुर्भूते पर्वते तव पुरातने गोधनम् सरमा नाम जुनी पण्डित्वया प्रेषिता
पुनरागत्य स्वत्वसमीपे वर्तमाना दर्शयामास । अथ नः त्वम् नेता गवात्मकं बहु अन्नम्
अस्मदर्थम् आ दारितवानसि शिलोच्छयान् उदावरणान् भेषान् भिन्दन् अङ्गिरोभिः स्तूयमानः ॥ ८ ॥

अच्छां कुविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्षाता मधवन्मार्धमानम् ।

कृतिभिस्तमिषणो द्युन्नहंतौ नि मायाजानब्रह्मा दस्युरर्त ॥ ९ ॥

अच्छा । कुविम् । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वऽस्ताता । मधवन् । मार्धमानम् ।
कृतिभिः । तम् । इषणः । द्युन्नहंतौ । नि । मायाऽजान् । अब्रह्मा । दस्युः । अर्त ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभिगतवानसि कुविम् कुत्सं हे नृमणः । द्युन्न मनो यस्य स तथोक्तः । सर्वैः सम्भजनीये
सह्यामे मधवन् । याचमानं रक्षणैः सह तम् कुत्सम् ऐच्छः अस्वार्थं तस्याह्वाने सति ।
ततस्त्वव्यागते सति मायायुक्तः मन्त्रवर्जितः तस्य द्युरसुरः विपद्य आसीदिति ॥ ९ ॥

आ दस्युघ्ना मनसा याद्वस्तं भुवत् ते कुत्सः सुख्ये निकामः ।

स्वे योनौ नि षदत् सरूपा वि वा चिकित्सद्वत्चिद्ध नारी ॥ १० ॥

१-१. नास्ति विं अं. २. 'चवर्षे' छपं. ३. नास्ति रूपं. ४. 'नोमे विं' छ छपं.
५. 'वति वि'.

आ । दस्सुऽज्ञा । मन्सा । याहि । अस्तम् । सुवत् । ते । कुत्सः । सुख्ये । निऽकामः ।
स्वे । योनी । नि । सदत्तम् । सऽरूपा । वि । वाम् । चिकित्सत् । ऋतऽजित् । ह । नारी ॥

वेङ्कट० कुत्सस्य अस्तम् गृहम् आगतवामसि तस्य शत्रून् हस्तुमिच्छता मन्सा । जामते च
सति स्वभिं सव सत्ये कुत्सः अज्ञानः अभवत् । तथास्तिवत्युक्ते त्वदीये आसने समान-
शरीराकारौ कुत्सश्च स्वं च निषण्णी । किञ्च इये सदतरूपी स्थितौ वाम् ऋतचित् नाम
इन्द्रस्य भार्वा कः कुत्सः^१ क इन्द्र इति व्यचिकित्सत्^२ इति । अत्र शाब्दापत्तकम्— 'कुत्सो
ह वा औरव इन्द्रस्योरोरभिनिर्मित' आस । यादृश एवेन्द्रस्तारुषो^३ यथासनो निर्मितः 'स्वादेवम् ।
तं सङ्ग्रहीतारं^४ चके । तं ह जामसामिजप्राह शय्या पीलोम्या । तां होवाच— कथेत्यमकरिति ।
सा होवाच न यो व्यशामिति । स होवाच जलति वा एनं करिष्यामि, तथा विजानीतात्'
(जैमि ३, १९९) इत्यादि ॥ १० ॥

'इति तृतीयाहके पञ्चमाध्यायेऽष्टादशो वर्यः' ॥

यासि कुत्सेन सुरथमवुस्पुस्तोदो वार्तस्य हयोरीशानः ।

ऋञ्जा वाजं न गध्वं युयूषन् कविर्यदहन् पार्षीय भूपात् ॥ ११ ॥

यासि । कुत्सेन । सुऽरथम् । अ०वुस्पुः । त्तोदः । वार्तस्य । हयोः । ईशानः ।

ऋञ्जा । वाजम् । न । गध्वम् । युयूषन् । कविः । यत् । अहन् । पार्षीय । भूपात् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० कुत्से रक्षितुमिच्छन् अस्य गृहादेकं स्वमास्थाय गतवानसि 'वेगेन वार्तस्य' प्रेरकः
अथयोत्र ईशरो भवन् । ऋञ्जना मार्गेण अन्नम् इव मिश्रीभावाईम् । 'पाथमित्रीभावकर्मा'
इति यात्कः (५, १५) । भोजनार्हमित्यर्थः । यौतिश्च मिश्रीभावकर्मा । सम्भक्तुमिच्छन्
जनेभ्यः शीघ्रे गच्छत्येवं गतवान् कुत्सः यस्मिन् अहनि पार्षीय शत्रुभिर्धुंदकर्मणः समाप्तौ
बद्धमभवति तदर्थम् अभवत् । तद्वदस्तस्य धुदं संस्मितनासोदित्यर्थः ॥ ११ ॥

कुत्साय शुष्णामशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अहः कुर्यवं सहस्रा ।

सुद्यो दस्युन् प्र मृण कुत्सेन सरदचक्रं वृहतादुर्भिके ॥ १२ ॥

कुत्साय । शुष्णम् । अ०शुषम् । नि । बर्हीः । प्रऽपित्वे । अहः । कुर्यवम् । सहस्रा ।

सुद्यः । दस्युन् । प्र । मृण । कुत्सेन । प्र । सुरः । चक्रम् । वृहतात् । अ०र्भिके ॥ १२ ॥

वेङ्कट० कुत्सप्रीत्यर्थं शत्रुभिरशोष्यम् 'शुष्णम् नामासुरम्' अमारकः । किं च अहः प्रपित्वे प्राप्ती
प्रातःकाले कुर्यवम् च 'असुरम् नि बर्हीः' असुराणां सहस्रेण सह । स स्वम् इदानीम्

१. लयां कं विं. २. नास्ति विं लपे. ३. व्याचिं विं. ४. 'स्वोत्तो' विं' कं लपे.
५. 'शौ विं' कं. ६-६. 'वं तं हं संपु' विं' कं. ७-७. नास्ति सूको. ८-८. वेगनातस्य कं लपे;
वेगवनातस्य विं' कं. ९. 'कमि' विं लपे. १०-१०. शुष्णम् विं. ११-११. नास्ति विं लपे.

अस्माकमपि यथा कुत्साव इतवान् वेन प्रकारेण प्राप्नुवन् प्र पूष मारुच । स त्वं सुसंलभकम्
पुढे मयहेति ॥ १२ ॥

त्वं पित्रुं मृगयं शशुवांसंमृजिर्ष्वने वैदधिनायं रन्धीः ।

पञ्चाशत् कृष्णा नि वर्षः सहस्रात्कुं न पुरो जरिमा वि दर्दः ॥ १३ ॥

त्वम् । पित्रुम् । मृगयम् । शशुऽवांसम् । ऋजिर्ष्वने । वैदधिनायम् । रन्धीः ।

पञ्चाशत् । कृष्णा । नि । वर्षः । सहस्रा । अल्कम् । न । पुरः । जरिमा । वि । दुर्दरिति । दर्दः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'हे हन्द्र!' त्वम् पित्रुम् असुरम् मृगयस्व आसुरे वर्धमाने विदधिपुत्राव ऋजिर्ष्वने वर्षं नीतवानसि ।
तथा कृष्णासुरसम्पदास्वमुराणां पञ्चाशतं सहस्राणि इत्वा पृथिव्याम् नि ययः । ततः कृष्णस्व
पुराणि च विविधं दावितवानसि । अत्क इति रूपनाम । यथा जरिमा बहानां शिष्यं
विदारयत्येवमिति ॥ १३ ॥

सूरं उपाके तन्वं दधानो वि यत् ते चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मुगो न हस्ती तर्विषीमुषाणः सिहो न भीम आयुधानि विभ्रत ॥ १४ ॥

सूरः । उपाके । तन्वम् । दधानः । वि । यत् । ते । चेति । अमृतस्य । वर्षः ।

मुगः । न । हस्ती । तर्विषीम् । उषाणः । सिहः । न । भीमः । आयुधानि । विभ्रत ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यत् तव अमृतस्य विज्ञायते उज्ज्वले रूपं तेजस्वि तस्य समीपे सूर्यश्च भारमीषं
शरीरं विभ्रत् भवति । ततस्तस्य तेजो भवतीत्यर्थः । मार्गणशीलो मत्तः हस्ती इव त्वं
भवसि शत्रुबलं दहत । तथा सिहः इव भयङ्करो भवसि आयुधानि धारयन्निति ॥ १४ ॥

इन्द्रं कामा वसूयन्तो अग्मन्त्स्वर्भीळहे न सर्वने चकानाः ।

श्रवस्वर्वः शशमानास उक्थैरोको न रण्वा सुदशीव पूष्टिः ॥ १५ ॥

इन्द्रम् । कामाः । वसूयन्तः । अग्मन् । स्वर्भीळहे । न । सर्वने । चकानाः ।

श्रवस्वर्वः । शशमानासः । उक्थैः । ओकीः । न । रण्वा । सुदशीव । पूष्टिः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् कामयमानाः वनानीच्छन्तः अन्वयच्छन् पुढे इव यज्ञं च उक्थैर्धनैः वीष्यमानाः,
अन्नमिच्छन्तः, उक्थैः इन्द्रमर्चन्तः । सोऽयमिन्द्रो गृहम् इव रश्मिणा भवति सुदर्शनेषु
च पूष्टिः इति ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥

तमिद् व इन्द्रं सुहृत् हुवेम यस्ता चकार नयीं पुरुषि ।
यो भार्गवे जरित्रे गर्घ्यं चिन्मक्षु वाजं भरति स्पार्हर्वावाः ॥ १६ ॥

तम् । इत् । वः । इन्द्रम् । सुहृत्म् । हुवेम् । यः । ता । चकार । नयीं । पुरुषि ।
यः । माऽप्येते । जरित्रे । गर्घ्यम् । चित् । मक्षु । वाजम् । भरति । स्पार्हर्वावाः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'तम् एव धये पुष्पदधे स्वाह्वानम्' । आह्वयेन, वः तानि इचकार मुन्यो द्वितानि इ
बहूनि, यः च मत्सरशाच शोत्रे भोजनयोग्यम् अन्नम् भरति क्षिप्रम् एव स्पृहणोपधनः ॥ १६ ॥

तिग्मा यदन्तरशनिः पताति कस्मिञ्चित्शूर मुहुके जनानाम् ।
शोरा यदर्थं समृतिर्भवात्यर्थं स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥ १७ ॥

तिग्मा । यत् । अन्तः । अशनिः । पताति । कस्मिन् । चित् । शूर । मुहुके । जनानाम् ।
शोरा । यत् । अर्थं । समृत्तिः । भवति । अर्थं । स्म । नः । तन्वः । बोधि । गोपाः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णा अशनिः यदा मध्ये पतति कस्मिन् चित् हे शूर ! जनानाम् मोहके सङ्ग्रामे ।
शोरश्च यदा हे स्वामिन् ! मनुष्याणां सङ्ग्रामः भवति । समृत्तिशब्दः सङ्ग्रामवधनः ।
यदन्तरमेव अस्माकं शरीराणि गोपायिता भवामोति बुध्यन्ते ॥ १७ ॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाजसातौ ।
त्वामनु प्रमतिमा जंगमोरुशंसो जरित्रे विश्वर्थ स्याः ॥ १८ ॥

भुवः । अविता । वामदेवस्य । धीनाम् । भुवः । सखा । अवृकः । वाजसातौ ।
त्वाम् । अनु । प्रमतिम् । आ । जंगम् । उरुशंसः । जरित्रे । विश्वर्थं । स्याः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० भव वामदेवस्य मम कर्मणां रक्षकः । भव च सखा रक्षोवञ्चितः त्वं सङ्ग्रामे । त्वाम् प्रमतिम्
वपम् अनु गच्छामः । त्वं त्वामै शोत्रे सर्वथा ब्रह्मार्पणः स्याः इति ॥ १८ ॥

एभिर्भिरिन्द्र त्वायुभिर्पृवा मध्वन्निर्मघवन् विश्वं आजौ ।
द्यावो न द्युन्नैरभि सन्तो अर्यः क्षपो मदेम शरदश्च पूर्वोः ॥ १९ ॥

एभिः । इभिः । इन्द्र । त्वायुभिः । त्वा । मध्वन्निर्मघवन् । विश्वं । आजौ ।
द्यावः । न । द्युन्नैः । अभि । सन्तः । अर्यः । क्षपः । मदेम । शरदः । च । पूर्वोः ॥ १९ ॥

१-१, नास्ति कर्षे. † साहानं सूको. ‡-‡ नास्ति ल'. २. चास्तोत्रे वि', वस्तोत्रे अ'.
३. वया अ'. ४. संगमः सूको. ५. शूलन सूको.

वेङ्कट० एभिः मनुष्यैः हे इन्द्र मघवन् । त्वत्कामैः मघवद्विः सह सर्वेऽपि चये सहस्रामे, दिवसाः इव तेषामिः अन्धकारम्, अरीन् अग्निं भवन्तः त्वां रात्रीः संवत्सरान् च बहून् यज्ञैर्मांदयेम ॥ १९ ॥

एवेदिन्द्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथम् ।

नू चिद् यथा नः सुख्या विषोषदसंज्ञ उग्रोऽविता तनूपाः ॥ २० ॥

एव । इत् । इन्द्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्मा । अकर्म । भृगवः । न । रथम् ।

नू । चिद् । यथा । नः । सुख्या । विऽयोषत् । अस्तत् । नः । उग्रः । अविता । तनूपाः ॥ २० ॥

वेङ्कट० एवम् एव इन्द्राय कामानां वरिष्ठे पुंसि स्तोत्रं कृतवन्तः सृगवः^१ इव स्तोत्रारः रथम् । इन्द्राय भृगवो रथमारोहणाय नूनं कृतवन्तः । अथवा भृगव इव रंहणं^२ स्तोत्रं कृतवन्त इति । क्षिप्रम् एव यथा अस्माकमिन्द्रः सुखानि विमिश्रयति । भवेच्च अस्माकम् उद्गुणैः रक्षिता भङ्गानां पाशयितेति ॥ २० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽं न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

तु । स्तुतः । इन्द्र । तु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र । क्षिप्रमेव पूर्वेः^३ स्तुतः क्षिप्रमेव सम्प्रतितनैः स्तुयमानः अन्ने सोत्रे पूर्य अग्निर्नदीः इव । हे हरिवः । अस्मानिस्तुभ्यं नूतने सोत्रे कृतम् । तथा सति वधं रथयुक्ताः कर्मणा प्राप्नुयां सदा सम्भक्तारः स्वाम ॥ २१ ॥

^१इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये विंशो वर्गः ॥

[१७]

^१धामदेवो गीतस अग्निः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, पञ्चदशी एकपदा विशट्^४ ।

त्वं महान् इन्द्र तुभ्यं हृ क्षा अनुं क्षत्रं महनां मन्यत द्यौः ।

त्वं वृत्रं शर्वसा जघन्वान्तसृजः सिन्धूरहिना जग्रसानान् ॥ १ ॥

त्वम् । महान् । इन्द्र । तुभ्यम् । हृ । क्षाः । अनुं । क्षत्रम् । महनां । मन्यत । द्यौः ।

त्वम् । वृत्रम् । शर्वसा । जघन्वान् । सृजः । सिन्धूर्न् । अहिना । जग्रसानान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वम् महान् असि हे इन्द्र । तुभ्यम् हृ पृथिवी बलम् अनुं अमन्यत महती द्यौः च । त्वम् इमम् बलेन हतवान् सन् अहिना अस्थमानान् सिन्धूर्न् अवाप्तः । सिन्धूर्नवाहृतः^५ सर्वे^६ इति ॥ १ ॥

१. युगः कर्षे. २. रंघणम् वि^३ अ^३. ३. पूर्वे कर्षे. ४-७. नास्ति मूको. ५. नास्ति अ^३. ६. सर्वतः वि^३ अ^३.

तव त्विषो जनिमन् रेजत् द्यौ रेजद् भूमिर्भियसा स्वस्य मुन्योः ।

ऋघायन्तं सुम्ब्रष्टः पर्वतासु आर्दन् धन्वानि सरयन्तु आपः ॥ २ ॥

तव । त्विषः । जनिमन् । रेजत् । द्यौः । रेजद् । भूमिः । भियसा । स्वस्य । मुन्योः ।

ऋघायन्तं । सुम्ब्रष्टः । पर्वतासु । आर्दन् । धन्वानि । सरयन्ते । आपः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव 'तेजसाः जनिमन्' द्यौः रेजत् कल्पते । भूमिः च अरेजत् त्वदीयस्य क्रोधस्य भयेन । तथा शिञ्जोक्षयाः शोभनभवनाः ऋघायन्तं अभिमवार्धम् । ऋघायतिस्तिष्ठत्यर्थः । तथा सपत्न्यान् धन्वि हिंसन्ति । आपः च त्वन्नयात् गच्छन्तीति ॥ २ ॥

भिनद् गिरिं शर्वसा वज्रमिष्णन्नाविष्कृण्वानः सहसान ओजः ।

वर्धाद् वृत्रं वज्रेण मन्दसानः सर्वापो जर्वसा हतवृष्णीः ॥ ३ ॥

भिनत् । गिरिम् । शर्वसा । वज्रम् । इष्णन् । आविःऽकृण्वानः । सहसानः । ओजः ।

वर्धात् । वृत्रम् । वज्रेण । मन्दसानः । सर्त् । आपः । जर्वसा । हतवृष्णीः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० भिनत् गिरिम् बलेन आत्मीयम् वज्रम् प्रेरयन् आत्मीयम् ओजः प्रकाशयन् परेषामोजो-
ऽभिमवन् । सोऽयम् अवधीत् इत्रं वज्रेण मोदमानः । 'अथ आपः वेगेन असवर्त्ता हतवृष्ण्यः' ।
वृत्रे हते तयो विजैर्गुरित्यर्थः ॥ ३ ॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यतु द्यौरिन्द्रस्य कृता स्वर्पस्तमो भूत् ।

य ईं जजान स्वर्पि सुवज्रमर्नपच्युतं सर्दसो न भूर्म ॥ ४ ॥

सुवीरः । ते । जनिता । मन्यतु । द्यौः । इन्द्रस्य । कृता । स्वर्पःऽतमः । भूत् ।

यः । ईम् । जजान । स्वर्पिम् । सुवज्रम् । अर्नपच्युतम् । सर्दसः । न । भूर्म ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शोभनपुत्रः तव जनयिता द्यौः अमन्यत लौकिकैः । अथ परोक्षः । इन्द्रस्य कृता जनयिता
अतिशयेन शोभनकर्मा अभवत्, यः एनम् जजान सर्वदितम् सुवज्रम् अर्नपच्युतं परिपदः
इव भूमानिति ॥ ४ ॥

य एक इच्छयावयति प्र भूमा राजा कृष्दीनां पुरुहुत इन्द्रः ।

सत्यमेतमनु विश्वे मदन्ति रति देवस्य गृणतो मघोनः ॥ ५ ॥

१-१. *जसो जति सूको. २. *ज्व ल लपे. ३. *भियवार्धम् अ'; *वार्धन् वि' लपे. ४. *पन्तीय'
वि' अ' लपे. ५. नास्ति वि' लपे. ६. नास्ति वि'. ७. *पत्तेजो' वि' अ'. ८-८. वि' (उ. वा ४,
२१,३ भाष्यम्). † अवर' अ'. ‡ गतवृ' वि' अ'. ९. पयन् वि'.

मः । एकैः । इत् । व्युत्पत्ति । प्र । भूमि । राजा । कुटीनाम् । पुरुऽवृतः । इन्द्रः ।
सुभ्यम् । एतम् । अर्जु । विश्वे । मृदन्ति । रातिम् । देवस्य । मृणतः । सुधीनः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'मः एकः एकं सन्' शशुषां भूमानम् प्र ज्जाववाते मनुष्याणाम् राजा बहुभिरावृतः इन्द्रः ।
तम् एतम् अष्टकैर्नैव 'सर्वे देवाः' अन्व मरन्ति स्तृपमानस्य मघवतः देवस्य हविषा दातारं
मनुष्यम् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयादके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः' ॥

सुत्रा सोमा अमवन्नस्य विश्वे सुत्रा मदासो वृद्धो मर्दिष्ठाः ।
सुत्राभञ्जो वसुपतिर्वैश्वानां दत्रे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ॥ ६ ॥

सुत्रा । सोमाः । अमवन् । अस्य । विश्वे । सुत्रा । मदासः । वृद्धः । मर्दिष्ठाः ।
सुत्रा । अमवः । वसुपतिः । वसूनाम् । दत्रे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्यैव सत्यमेव सर्वे सोमाः भवन्ति । एतदेव प्रकारान्तरेणाह—सत्यमेव^१ सोमाः
मादपितृवमाः^२ महत् इन्द्रस्य भवन्तीति । शेषः सत्यस्य । सत्यमेव हे इन्द्र । त्वम् वसूनाम् पतिः
मघसि । स त्वम् हविषः प्रदातरि मसि सवोः^३ प्रजाः अधिधेहि ॥ ६ ॥

त्वमर्घं प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ।
त्वं प्रति प्रवत आशयानमहि वज्रेण मघवन् वि वृथः ॥ ७ ॥

त्वम् । अर्घ । प्रथमम् । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ।
त्वम् । प्रति । प्रवतः । आशयानम् । अहिम् । वज्रेण । मघवन् । वि । वृथः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! त्वम् प्रातः सर्वेषाम्^४ देवानां पूर्वमेव जायमानः मर्घं विश्वाः प्रजाः अधिधा^५ । त्वम्
निम्नाम् मदेशान् लक्ष्मीकृत्य आदृत्य शयानम् अहिम् इति स्पष्टम् ॥ ७ ॥

सुत्राहणं दाष्टृषिं तुष्टमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवर्जम् ।
हन्ता यो वृत्रं सन्निवोत वाजुं दाता मघानि मघवा सुरार्धाः ॥ ८ ॥

सुत्राऽहर्नम् । दाष्टृषिम् । तुष्टम् । इन्द्रम् । महाम् । अपारम् । वृषभम् । सुवर्जम् ।
हन्ता । यः । वृत्रम् । सन्निता । उत । वाजम् । दाता । मघानि । मघवा । सुरार्धाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यमेव शशुषां हन्तारम् अभिमवितारम्, सुमिः^६ प्रेरणकम्, मघुषां प्रेरणिकारम् इन्द्रम्

१-३. नास्ति वि^१ लपे. २-२. सर्वे^२ वि^२ लपे. ३-३. नास्ति मूको. ४. सत्यमेव वि^३ लपे.
५. मर^३ वि^३. ६. नास्ति अ^३. ७. 'पामेव ल लपे. ८. अधिथाः वि^४ अ^३ लपे
९. स्पष्टमिति वि^५ अ^३ ल. १०. नास्ति वि^५ अ^३.

महान्वम् अदृष्टपर्यन्तम् परिंतास्त्वं सुवजम् महं स्तौमि, यः सोऽवृणामुपद्रवस्य ताच्छ्रीत्येन
इन्ता भवति, अति च दाता भवति' अत्रम्, प्रयच्छति धनम् भवता शोभनधनः । सर्वत्र
तुच्छप्रत्ययः ॥ ८ ॥

अयं वृत्तश्चात्पते समीचीर्य आजिपुं मधवां शृण्वे एकः ।

अयं वाजं भरति यं सन्नोत्पस्य प्रियासः सुखे स्याम ॥ ९ ॥

अयम् । वृत्तः । चात्पते । सम् । उच्चिः । यः । आजिपुं । मधवां । शृण्वे । एकः ।

अयम् । वाजम् । भरति । यम् । सन्नोत्ति । अस्य । प्रियासः । सुखे । स्याम् ॥ ९ ॥

षेकूट० सम्भूवागच्छन्तोः परिवृण्वतोः परसेनाः अयम् विनाशयति', वः सङ्घ्रातेषु मत्ता असहाय एव
कार्यकरणः श्रूयते । अयम् अत्र 'तस्मै प्रयच्छति' मम्' सोऽवरं मच्छते । यस्य अयं सुखे
वर्तमानाः प्रियाः स्याम अस्त्विति ॥ ९ ॥

अयं शृण्वे अथ जयन्नुत घ्नन्त्यमुत प्र कृणुते युधा गाः ।

यदा सत्यं कृणुते मन्व्युमिन्द्रो विश्वं दृळ्हं भयत एजदस्मात् ॥ १० ॥

अयम् । शृण्वे । अथ । जयन् । उत । घ्नन् । अयम् । उत । प्र । कृणुते । युधा । गाः ।

यदा । सत्यम् । कृणुते । मन्व्युम् । इन्द्रः । विश्वम् । दृळ्हम् । भयते । एजत । अस्मात् ॥ १० ॥

षेकूट० सुदे^१ प्रविष्टः अयम् तदानीमेव शत्रुं जयन् 'जन् च' श्रूयते' । अयम् अति च' शत्रुभ्यः
सुदेनं कार्त्तवीयाः गाः प्रकाशयति' । यदा सत्यम् एव कौर्षं करोति इन्द्रः, सर्वमेव अस्मात्
स्वावरं जङ्गमं च तदा विभेति ॥ १० ॥

“इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वनः” ॥

समिन्द्रो गा अजयत् से हिरण्वा समश्चिया मधवा यो हं पूर्वीः ।

एभिर्नृभिर्नृत्तमो अस्य शकै रायो विभक्ता सम्भ्रदच्च वस्वः ॥ ११ ॥

सम् । इन्द्रः । गाः । अजयत् । सम् । हिरण्वा । सम् । अश्चिया । मधवा । यः । हं । पूर्वीः ।

एभिः । नृभिः । नृत्तमः । अस्य । शकैः । रायः । विभक्ता । सम्भ्रदच्च । वस्वः ॥ ११ ॥

१. नास्ति वि' अ'. २. अपि ना' कपे. ३-५. प्रयच्छति तस्मै अ'. ४. ५. वि' कपे
५. अयं सुदे वि'. ६. 'नुम् वि' अ'. ७-८. नास्ति अ'. ९. 'तेः मन् वि' कपे. १०. नास्ति कपे.
११. 'कार्त्तवी वि' कपे. ११-११. नास्ति सूको.

वेङ्कट० वाः इन्द्रः पूर्वाः सेनाः त्रिणाव, स वाः सेनाः गोहिरण्याधमनूहार् सम जज्ञयात् । एभिः
नेतृभिः सहद्विः सह नेतृवम अस्य इन्द्रस्य सहायैः स्तोत्रेषु धमस्य विभागं कृष्वत्
सम्भरणशीलः न धनस्य सन्तुष्यः ॥ ११ ॥

किर्यत् स्विदिन्द्रो अध्वेति मातुः किर्यत् पितुर्नेतुयो ज्ञानं ।

यो अस्य शुभं मुहुकैरियति वातो न जूतः स्तनयद्भिर्भैः ॥ १२ ॥

किर्यत् । स्वि । इन्द्रः । अध्वेति । पति । मातुः । किर्यत् । पितुः । नेतुः । यः । ज्ञानं ।
यः । अस्य । शुभम् । मुहुकैः । इर्यति । वातः । न । जूतः । स्तनयद्भिः । भैः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० किर्यात्वा मत्समया भवति^१ (अ १, ११३, १०) इत्यनेन सनातार्यो मन्त्रोऽयम् ।
प्रातः प्रादुर्भवत् षावापृथिव्योः पर्यन्तात् प्रादुर्भवति । तत्रास्य पृथिवी मातरमाह पितरं
दिवम् । अस्य इन्द्रः पृथिव्याः किर्यत् सित् आधि गच्छति । स्वतोऽस्य किर्यन्तं देवं प्रकाशयत्
गच्छतीत्यर्थः । किर्यत् च पितुः जनपितुः, यः एनमिन्द्रम् ज्ञानं । यः इन्द्रस्य वरम्
मुहुसुहुः प्रेरयति । दिवि इन्द्रो वर्तमानो बलिष्ठो भवति । सोऽयम् वातः इव कुष्ठो भवति
स्तनयद्भिः भैः ॥ १२ ॥

श्रियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोतीर्यति रेणुं मघवा समोहम् ।

विभञ्जुनुरशनिमाँ इव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात् ॥ १३ ॥

श्रियन्तम् । त्वम् । अक्षियन्तम् । कृणोति । इर्यति । रेणुम् । मघवा । समोहम् ।
विभञ्जुः । अशनिमान् । इव । द्यौरुत । स्तोतारम् । मघवा । वसौ । धात् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० श्रियन्तमपि अनिवसन्तम् एकं करोति । उच्छिष्यति प्रेरयति च सङ्ग्रामोत्थम् रेणुम् समुहम् ।
शत्रुणां विभञ्जनशीलः यथा अशनिमान् द्यौः प्रजानां भञ्जनं करोति । सोऽयम् मघवा स्तोतारम् धमे
रधाति^२ ॥ १३ ॥

अयं चक्रमिषणत् सूर्यस्य न्येतशं रीरमत् समुमाणम् ।

आ कृष्ण ई जुहुराणो जिघति त्वचो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ॥ १४ ॥

अयम् । चक्रम् । इषणत् । सूर्यस्य । नि । एतशम् । रीरमत् । समुमाणम् ।
आ । कृष्णः । ईम् । जुहुराणः । जिघति । त्वचः । बुध्ने । रजसः । अस्य । योनौ ॥ १४ ॥

१. नास्ति वि' लपं. २. विरण्या' वि' लपं. ३. 'अयत्त' अ'. ४. यस्य वि' अ' ल लपं.
५. 'या' सुको. ६. भवति वि' अ' लपं. ७. अयमाह वि' लपं. ८. किं ते वि' ल; किर्यं वि' अ';
किर्य लपं. ९. अयत्तः वि' अ'. १०. दधाति वि' अ'.

वेङ्कट० एकपदोत्तरा तयैकवाक्यम् । इषिः^१ प्रेरणकर्मा । सूर्यरथसम्बन्धि चक्षुः अयम् ततः
इषणात् प्रावृहत् । अथ तेन चक्रेणैतदास्य ज्ञानं इत्या तस् एतद्यम् 'शत्रुभवात्' पलायमानम्
नि रीरन्तु रमयामास । 'प्रेतर्षां सूर्ये परुधानम्' (लृ १.११.१५) इति 'मन्त्रः । तस् एतद्यम् ।
त्वन्निः संवर्णकर्मा । तेज उच्यते । तस्य मूलमृते जन्म उदकस्य स्थानभूते वर्तमानम् ॥ १४ ॥

असिक्न्यां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

असिक्न्याम् । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥

वेङ्कट० ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाहके पञ्चमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः' ॥

गुव्यन्तु इन्द्रं सुख्याय विप्रा अश्वान्तो वृषणं वाजयन्तः ।
जनीयन्तो जनिदामक्षितोत्तिमा च्यावयामोऽवृते न कोशम् ॥ १६ ॥

गुव्यन्तः । इन्द्रम् । सुख्याय । विप्राः । अश्वान्तः । वृषणम् । वाजयन्तः ।
जनिऽयन्तः । जनिऽदाम् । अक्षितऽकृतिम् । आ । च्यावयामः । अवृते । न । कोशम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्रम् वृषणम् मेधापिनः गाः अश्वान् अन्ते चेषन्तः वयम् सुख्याय आच्यवानामः, एतम्
भार्यामिच्छन्तः जनीनां दातारम् । अश्वीणपरिरक्षणम् । यथा कृते इतिमुदकाहरणार्थमाख्यातयन्ति ।
सरस्वतीतीरे कोशैरुदकमुदरन्ति न शटेः' ॥ १६ ॥

त्राता नो बोधि दृशान आपिर्भिख्याता मर्दिता सोम्यानाम् ।
सखा पिता पितृत्तमः पितृणां कर्तृषु लोकमुञ्जते वयोधाः ॥ १७ ॥

त्राता । नः । बोधि । दृशानः । आपिः । अभिऽख्याता । मर्दिता । सोम्यानाम् ।
सखा । पिता । पितृत्तमः । पितृणाम् । कर्ता । ईम् । कुं इति । लोकम् । उञ्जते । वयोऽधाः ॥

वेङ्कट० 'दक्षकः अस्माकं भवामीति' इत्यस्व आपिः इत्यमानः सोमाहोणाम् अभिषयान् कुर्वन्
सुख्यं दत्तं वा । सखा एवं केषाञ्चिद् पिता, पितृत्तमः च पितृणाम् अतिशयेन पाता पितृत्तमः,
कर्ता च इमम् लोकम्, कामयमानाय अन्नस्य 'दाता वेति' ॥ १७ ॥

सखीयतामर्दिता बोधि सखा गृणान इन्द्र स्तुवते वयो धाः ।
व्यं ह्या ते चकृमा सबाध आभिः शर्माभिर्महयन्त इन्द्र ॥ १८ ॥

१. नास्ति अ'. २-२. नास्ति ल. † 'वत्तम् अ'. ३-३. नास्ति वि' लपं. † 'शः सुको.
४-३. नास्ति सुको. ५-५. नास्ति वि' लपं. †-† 'ये न वि' अ'. ६-६. नास्ति वि' लपं.
७. 'शामे अ'. ८. 'शैवे' वि' अ'. ९-९. उतैति अ'.

सुखिऽयताम् । अ॒पिता । बोधि । सखा । गु॒णानः । इन्द्र । स्तु॒यते । वर्यः । धाः ।
व॒यम् । हि । आ । ते । च॒क्रुम । सु॒ड्वाघः । आ॒भिः । शनी॑भिः । मह॒र्यन्तः । इन्द्र ॥ १८ ॥

वेङ्कट० सखित्वमिच्छतां रक्षकः सखा भवामीति बुध्यस्व । तथा स्तुयमानस्त्वम् हे इन्द्र । तुयते
भेदि भग्नम् । वयम् हि तुम्यम् पुभिः कर्मभिः आ चक्रुम पूर्वा कुर्वन्तः बाधसदिताः ॥ १८ ॥

स्तुत इन्द्रो म॒घवा यद् वृत्रा भूरी॑ण्येको अ॒प्रतीनि॑ हन्ति ।
अ॒स्य प्रियो ज॒रिता यस्य॑ शर्म॒न्नकिर्दे॒वा वार्य॑न्ते न मतीः ॥ १९ ॥

स्तुतः । इन्द्रः । म॒घवा । यत् । ह । वृत्रा । भूरी॑णि । एकः । अ॒प्रतीनि॑ । हन्ति ।
अ॒स्य । प्रियः । ज॒रिता । यस्य॑ । शर्मन् । किर्दे॒वा । देवाः । वार्य॑न्ते । न । मतीः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० स्तुतः इन्द्रः घनवान्, वज्रात् शत्रुं बहून् एकः एव अप्रतिगतान् हन्ति वज्रात् ।
अस्य प्रियः सौता । अस्य इन्द्रस्य प्रिये सौत्रे कियमाणे सौतारम् देवाः च मनुष्याश्च
न वारयन्ते अपि तदि शृण्वन्ति ॥ १९ ॥

ए॒वा न॒ इन्द्रो म॒घवा विरु॑षी॒ करत॑ स॒त्या च॒र्पणी॑धृद॒नुवा ।
त्यं राजा॑ ज॒नुषां॑ धे॒ह्यस्मे॒ अधि॑ श्रवो मा॒हि॒नं यज॑रित्रे ॥ २० ॥

ए॒व । न॒ । इन्द्रः । म॒घवा । विरु॑षी । करत॑ । स॒त्या । च॒र्पणि॑धृत् । अ॒नुवा ।
त्यम् । राजा॑ । ज॒नुषां॑ । धे॒हि । अ॒स्मे इति॑ । अधि॑ । श्रवः । मा॒हि॒नम् । यत् । ज॒रित्रे ॥ २० ॥

वेङ्कट० एवम् अस्मान् इन्द्रः घनवान् महान् करोत सत्वान् मनुष्याणां श्रुतां शत्रुभिरप्रभृतः* ।
त्यम् हे इन्द्र! राजा आतामाम् अस्मासु अधि वेहि* श्रवः अस्मै अस्मै च, मां जरित्रे प्रवच्छसि
तदिति ॥ २० ॥

न॒ ष्टुत॑ इन्द्र॒ न॒ गृ॒णान इ॒षं ज॒रित्रे॑ न॒द्यो॒तु॑ न पीपेः ।
अ॒कारि॑ ते हरि॒वो ब्र॒ह्म न॒र्व्यं धि॒या स्याम॑ र॒थ्यः स॒दासाः ॥ २१ ॥

तु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृ॒णानः । इ॒षम् । ज॒रित्रे॑ । न॒द्यः । न । पी॒पेरिति॑ पीपेः ।
अ॒कारि॑ । ते । हरि॒वः । ब्र॒ह्म । न॒र्व्यम् । धि॒या । स्याम॑ । र॒थ्यः । स॒दासाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० अ ४, १६, २१ द. ॥ २१ ॥

इति गृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये षतुर्विंशो वर्गः ॥

१-१. एव एकः वि* अं. २. प्रियतो* वि* अं. ३. एतन्म लयं. ४. 'भिः प्रत्यु' वि* अं,
५. वेहि वि*. ६-६. नास्ति सूको.

[१८]

'वामदेवो मौक्तम कृत्विः, प्रथमाया इन्द्रः, अतुष्ठीं उत्तरार्धेभ्यश्च सप्तमाद्युच्यते ।
प्रथमायाद्यतुष्ठीं उत्तरार्धेभ्यश्च पञ्चमीषष्टीसप्तमीनां च वामदेवो देवता, द्वितीयादिचतुर्ध्यानाम्
पूर्वार्धेर्वाणाम् अष्टम्यादित्योदर्यन्तानां च इन्द्रः । त्रिष्टुप् इन्द्रः' ।

अयं पन्था अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायन्त विश्वे ।

अर्तश्चिदा जनिषीष्ट प्रष्टुदो मा मातरंममुया पत्तवे कः ॥ १ ॥

अयम् । पन्थाः । अनुवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः । उदऽअजायन्त । विश्वे ।

अर्तः । चित्त । आ । जनिषीष्ट । प्रष्टुदः । मा । मातरम् । अमुया । पत्तवे । कः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्रादिदिवामदेवानां संवादः (सु. कथ २, ४, १८) । तत्र दीर्घकाकं वामदेवो गर्भे तिष्ठेत् । तत्र
इन्द्रो वाह— अयम् इति । अयम् योनिमार्गः सर्वैरेव जायमानैरनुक्रमेण लब्धः पुराणः । यतः पथः
देवाः अपि उद् अजायन्त सर्वे । वामदेवं आस्माद् एव मागांद् जायन्तितुमर्हेति गर्भे एव प्रष्टुदगिरः
मा मातरम् अमुय, 'द्वितीयायाः यादेशः', पत्तितुं कार्षीदिति । परोक्षेण वामदेवमाहेति ॥ १ ॥

नाहमतो निरया दुर्गहेतत् तिरश्चतां पार्श्वान्निर्गमाणि ।

बहूनि मे अकृता कर्त्वाणि युध्यै त्वेन सं त्वेन पृच्छे ॥ २ ॥

न । अहम् । अतः । निः । अप् । दुःऽग्राह्यं । एतत् । तिरश्चतां । पार्श्वान् । निः । गमानि ।

बहूनि । मे । अकृता । कर्त्वाणि । युध्यै । त्वेन । सम् । त्वेन । पृच्छे ॥ २ ॥

वेङ्कट० गर्भे शयानस्व वामदेवस्य बुद्धिप्रकारं स्वयमेवाह— न अहम् अस्माद्योनिमागांद् निर्गच्छामि ।
दुःखेन गादित्यर्थं हि एतत् खेन्याख्यं स्थाने सङ्कटम् । तस्मात् विरदस्योनात्
पार्श्वान् अहं निर्गच्छामि । तिर्यक्शब्दात् 'अपदाने चाहोमरहोः' (भा ५, ४, २५) इति तसिः,
ततो विभक्तवः डादेशः । बहूनि मे जातस्य अकृतानि जन्मान्तरं अस्मिन् जन्मनि कर्त्तव्यानि
कार्याणि । केनचिद्वाश्रयवर्गेण युद्धं करवाणि । सम् पृच्छे च केनचित् ब्रह्मविद्यामिति ॥ २ ॥

परासृती मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।

त्वष्टुर्गृहे अपिबत् सोममिन्द्रः शतधन्यै चम्बोः सुतस्य ॥ ३ ॥

पराऽप्यतोम् । मातरम् । अनु । अचष्ट । न । न । अनु । गान्ति । अनु । तु । गमानि ।

त्वष्टुः । गृहे । अपिबत् । सोमम् । इन्द्रः । शतऽधन्यम् । चम्बोः । सुतस्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अमानिर्गमनत मातरम् परामच्छन्तीं त्रिषमाणाम् इन्द्रः अनु प्रवीति । ततोऽहम् न न
अनु गच्छामि अपि तर्हि क्षिप्रमेव 'अनु गमानि' अधोमार्गेण गच्छामि । यथा वामदेवो गर्भे

१-१. नास्ति सूको. २-२. 'यापोरेल वि' अ'; 'शारेणः क सूको ३ सारे' क; 'म्वदे' वि' अ'.

४-४. अनुगमानि वि' अ' छप.

किं शिश्ये तथेन्द्रमाताऽदित्या उदरे शिश्ये । तत् समुद्रमुताऽसमुद्रमिति सन्निधानं ब्राह्— (वष्टु) इति । *अर्धवेद्योः अनन्तरचोरेको वाक्यार्थः । त्वष्टुः शूदे शोमम् अनेकधनक्रीते तं प्रसह्य अपिवात् अधिपवणफलकयोः सुतम् । छन्दोऽनुविधानार्थो विभक्तिव्याख्ययः । सञ्ज्ञैतद् भस्य स्पृष्टं कर्म ॥ ३ ॥

किं स ऋषक् कृणवद् यं सहस्रं मासो जभारं शरदंश्च पूर्वीः ।
नही न्वस्य प्रतिमानमस्त्यन्तजतिषु ये जनिन्त्वाः ॥ ४ ॥

किम् । सः । ऋषक् । कृणवत् । यम् । सहस्रम् । मासः । जभारं । शरदः । च । पूर्वीः ।
नहि । नु । अस्त्यु । प्रतिमानम् । अस्ति । अन्तः । जतिषु । उत । ये । जनिन्त्वाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अथ किम् सः इन्द्रः ऋषे कर्म कृतवान्, यम् एतम् अनेकान् मासान् बह्वीः च शरदः मातोदरे जभारंति । अथेन्द्रमाताऽदितिराह— नहि इति । नहि अस्ति इन्द्रस्य प्रतिमानम् सदृशम् जतिषु सुतेषु अन्तः, अपि च ये जनिष्यमाणाः तेषु च । तत्कथमित्याह— अस्त्यु इति ॥ ४ ॥

अवद्यमित्त्वं मन्यमाना गुहाकरिन्द्रं माता वीर्येणा न्यृष्टम् ।
अथोदस्थात् स्वयमत्के वसान आ रोदसी अपृष्णाज्जायमानः ॥ ५ ॥

अवद्यमऽइव । मन्यमाना । गुहा । अकः । इन्द्रम् । माता । वीर्येण । निऽकष्टम् ।
अथे । उत । अस्थात् । स्वयम् । अत्कम् । वसानः । आ । रोदसी इति । अपृष्णात् । जायमानः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० गह्वरं इव इन्द्रम् मन्यमाना गुहायां कृतवती माता वीर्येण न्यृष्टम् । यथा इदं अग्निभिन्वृष्टो भवत्येवमिन्द्रो वीर्येण न्यृष्टः । सोऽयं सर्वान् हिंस्यादिति गुहायां करणम् । अथ अथम् उत अस्थात् स्वयम् एव तेजोरूपम् आच्छादयन् आ अपूरयच्च यावापृथिवी तेजसा जायमानः ॥ ५ ॥

*इति तृतीयाहके पञ्चमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

एता अर्षन्त्यललाभवन्तीः कृतवतीरिव संक्रोशमानाः ।
एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुजन्ति ॥ ६ ॥

एताः । अर्षन्ति । अललाऽभवन्तीः । कृतवतीऽइव । समुऽक्रोशमानाः ।
एताः । वि । पृच्छ । किम् । इदम् । भनन्ति । कम् । आपः । अद्रिम् । परिधिम् । रुजन्ति ॥

वेङ्कट० एता आपः समुद्रं प्रति गच्छन्ति अललाशब्दं कुर्वत्यः घेनव इव सह शब्दावमानाः । हे वामदेव । त्वम् एताः वि पृच्छ । किमेतासु प्रष्टव्यमिति चित्, किम् इदम् आपः शब्दावन्ते ।

१. नास्ति ल. २-२. 'वेद्योरेको वि' लपे. ३. छन्दोविधा वि'. ४. नास्ति ल. ५. नास्ति ल. ६-६. नास्ति सूको. ७. नास्ति लपे. ८. नास्ति वि' ल. ९. १५ ल. १०. शब्दं वि'.

भनिः शब्दकर्मो । अथादिन्द्रस्य शब्दापन्त इत्यभिप्रायः । कर्म च भेषम् अर्पणं निवारकम्
आत्मनो निर्गमनाय भजन्तीति । स भेन्द्रहयो वृत्र इति ॥ १ ॥

किमुं प्विदस्मै निविदो भनन्तेन्द्रस्यावृथं दिधिषन्तु आपः ।

ममैतान् पुत्रो महता वृधेन वृत्रं जघन्वाँ असृजत् वि सिन्धून् ॥ ७ ॥

किम् । ऊँ इति । सिन्तु । अस्मै । निऽविदः । भनन्तु । इन्द्रस्य । अवृषम् । दिधिषन्ते । आपः ।
मम । एतान् । पुत्रः । महता । वृधेन । वृत्रम् । जघन्वान् । असृजत् । वि । सिन्धून् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'निवित' (निघ. १, ११) इति वाङ्मयम् । लौकिकानां वाच्यः किम् अवयम् इन्द्राय वदन्ति । यद्य
अस्य अजस्रं वृषवधादि, तदपि धारयन्ति आपः । तथा च श्लोकः—'पाम्पानमिन्द्रस्य मर्ज्ञो कर्त्तुं च
वृक्षादव कामं जगृहुः क्षिप्रवत्' इति । एतान् मम पुत्रः वृत्रम् महता वृत्रेण हत्वा वि असृजत्
सिन्धून् इति ॥ ७ ॥

ममच्छ्वन त्वा युवतिः परासु ममच्छ्वन त्वा कुपवा जगार ।

ममच्छिदापुः शिशवे ममृद्ध्युर्ममच्छिदिन्द्रः सहसोर्दतिष्ठत् ॥ ८ ॥

ममत् । च्वन । त्वा । युवतिः । पराऽआसे । ममत् । च्वन । त्वा । कुपवा । जगार ।
ममत् । च्चित् । आपः । शिशवे । ममृद्ध्युः । ममत् । च्चित् । इन्द्रः । सहसा । उत् । अतिष्ठत् ॥

वेङ्कट० अयं सूक्तशेषेण वामदेव इन्द्रं स्तौति । माघन्ती एव त्वाम् युवतिः अदितिः स्वोदरात्
पराश्रवती । तथा 'गर्भात् परासं त्वाम्' माघन्ती एव कुपवा, कुपतिर्निष्कर्षकर्मो, निष्करोदरी
जगार । तथा माघन्त्य एव आपः च आताम शिशवे स्नापनवेत्तवा सुषुम्सुपादमाश्रयः ।
अथ परोक्षः । माघन् एव इन्द्रः सहसानीमेव वृत्रेण उत् अतिष्ठत् इति ॥ ८ ॥

ममच्छ्वन ते मघवन् व्यंसो निविद्विध्वौ अप हन् जघान ।

अथा निविद्ध उत्तरो वभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वृधेन । ९ ॥

ममत् । च्वन । ते । मघऽवन् । विऽअंसः । निऽविऽविध्वान् । अप । हन् इति । जघान ।
अथ । निऽविद्धः । उत्तरः । वभूवान् । शिरः । दासस्य । सम् । पिणक् । वृधेन ॥ ९ ॥

वेङ्कट० माघन् एव तव हे इन्द्र! व्यंसासुरः नितरां विध्वय हन् अप जघान । अथ व्यंसेन न्यह्य
"विद्धः सत्" स्वपेदेन ध्वंसस्य उत्तरः भवन् तत्सासुरस्य शिरः स्वं वृत्रेण 'नाम् पिणक्'
चूर्णीकृतयानिति ॥ ९ ॥

१. किं वि' अ'. २. भवन्ती' मुको. ३. नास्ति मुको. ४. माघन्ती वि' ल लपे. ५. परात्
प' वि' लपे. ६-६. नास्ति लपे. † नास्ति मुको. ‡ निक' वि'. ७-७. नास्ति वि' अ'.
८-८. त पिणक् वि'; स नितर' अ'.

गृष्टिः संसूव स्थर्विरं तवागार्मनाभूष्यं वृषभं तुम्भमिन्द्रम् ।

अरीळहं वृत्सं चुरथाय माता स्वयं गातुं तुन्वं इच्छमानम् ॥ १० ॥

गृष्टिः । संसूव । स्थर्विरम् । तवागाम् । अनाभूष्यम् । वृषभम् । तुम्भम् । इन्द्रम् ।

अरीळहम् । वृत्सम् । चुरथाय । माता । स्वयम् । गातुम् । तुन्वं । इच्छमानम् ॥ १० ॥

शेङ्कट० 'यज्ञो दक्षिणामन्वव्यासत् तां समभवत् तादिन्द्रोऽचावत् सोऽमन्यत् यो वा इतो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति' तां प्राविशत् तस्या इन्द्र एवाजावत् सोऽमन्यत् यो वै मादितोऽपरो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति' तस्या अमृष्ट्यं' योनिमान्छिनत् सा सूतवशाऽभवत्" (तै ६, १, ३, ६) इति ब्राह्मणम् । सहस्रसूता गौर्गृष्टिरित्युच्यते । सा सूतवती पुरातनम् वृद्धानामभिगन्तारम् अनाभूष्यम्' वृषभम् शत्रुणां प्रेरकम् इन्द्रम् । सोऽयं जातस्तदानीमेव गतः' तस्मात् मातुः जिह्वाऽलीढः वस्तु उच्यते, स्वैरमयं सञ्चरतिवति, स्वयम् एव परानपेक्षम् भालमनः शरीराद्य गमनम् इच्छमानम् ॥ १० ॥

उत माता महिषमन्वेनेदमीं त्वां जहति पुत्र देवाः ।

अथाब्रवीद् वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्त्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥ ११ ॥

उत । माता । महिषम् । अनुं । अवेनेत् । अमी इति । त्वां । जहति । पुत्र । देवाः ।

अथ । अब्रवीत् । वृत्रम् । इन्द्रः । हनिष्यन् । सखे । विष्णो इति । वितरम् । वि । क्रमस्व ॥

शेङ्कट० अपि च माता महान्तं पुत्रमभिलषितम् अनु अकामयत्, अमी देवाः हे पुत्र ! वृत्रेण' यौज्यमानाः त्वाम् परित्यजन्ति पतिमनिच्छन्तः, तस्मात् वृत्रं जहीति । अथ अब्रवीत् इन्द्रः वृत्रम् हनिष्यन् हे सखे विष्णो ! अत्यन्तम् वि क्रमस्व, अहं वृत्रं हनिष्यामि मम' सहायो भवेति ॥ ११ ॥

कस्ते मातरं विधवांश्चक्रच्छुं कस्त्वामजिषांसचरन्तम् ।

कस्ते देवो अर्थि माहीक आसीद् यत् प्राक्षिणाः पितरं पादगृह्ण ॥ १२ ॥

कः । ते । मातरम् । विधवांश्च । अन्नकृत् । शयुम् । कः । त्वाम् । अजिषांसत् । चरन्तम् ।

कः । ते । देवः । अर्थि । माहीके । आसीत् । यत् । प्र । अक्षिणाः । पितरम् । पादगृह्ण ॥

शेङ्कट० जातः सन्निन्द्रो दक्षिणाया गोर्धोनिमनुष्ययाच्छिनत् । यज्ञं च पितरम् क्रोधात् पादेषु गृहीत्वा परिभ्रमन् देशान्तरे प्राहिणोत्' । तदेदमाह-कस्ते इति । हे इन्द्र ! कः त्वाम् कस्ते

१. 'न्द्रोऽचावत् ल. २-२. नास्ति अ' लपं. ३. इन्द्रेयु' वि' ल लपं. ४-५. साया । वशा' ल. ५. 'म्यं सः मुको. ६. नास्ति वि' अ'. ७. वृत्रेण वृ' अ'. ८. नास्ति वि' अ' लपं. ९. प्राक्षि-
णोत् वि' ल लपं.

स्वमातरम् विभयाम् करोति । यश्च भवतो ज्ञमोऽर्थं यो वा हृत्वा जनिष्यते स मां शयानं चरन्तम् वा हनिष्यति सर्वस्य च स्वामी भविष्यतीति । तत्राह शयुम् इति । पूर्वविधयल्लम् कः स्वाम् इन्तुमिच्छति । कः वा देवः अन्यः 'सुप्रयित्पूर्णे अधि भवति', जगत्सुखयतीत्यर्थः ॥१२॥

अर्वर्त्या शुनं आन्त्राणि पेचे न देवेषु विविदे मडितारम् ।
अर्पइयन् जायामर्ह्यमाणां मे इयेनो मध्वा जमार ॥ १३ ॥

अर्वर्त्या । शुनः । आन्त्राणि । पेचे । न । देवेषु । विविदे । मडितारम् ।
अर्पइयन् । जायाम् । अर्ह्यमानाम् । अर्घ्यं । मे । इयेनः । मधु । आ । जमार ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अहं वृषभावात् शुनः आन्त्राणि पेचे भक्षणार्थम् । न च देवेषु लब्धवानस्मि सुख-
वितारम् । दृष्टवांश्चास्मि जायाम् अर्ह्यमाणां अपृष्यमानाम् । अशेन्द्रचोदितः कश्चित् इयेनः
मधुम् मधु आ जमार ॥ १३ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

व्याख्यत पञ्चममध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।

यज्ञनारायणकुले यस्य मातुः समुद्रवः ॥

'इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः' ॥

— ❁ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥



१. 'च शु' छपे. २-२. 'वर्गो भवति वि' छपे; 'मे जनिष्यति छ. ३-३. नास्ति मूको.
३-३. नास्ति 'वि' छपे; इति वेङ्कटमाधवाचार्यव्याख्याने तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ तृतीयाऽष्टके षष्ठोऽध्यायः^१

वेङ्कट०

अथै(अ 'ए)वा त्वामिन्द्र वज्रिन्^१ ध्याचिख्यासति माधवः ।

निपातेष्वेव वक्तव्ये प्रागनुक्तं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अथाऽपेति समानार्थौ तौ पठन्ति च बहुधाः ।

अवधानेन महता 'ज्ञापेते' तौ यथा पृथक्^२ ॥ २ ॥

न गुरुत्वं कृत्तुत्वं वा वर्णोमात्राभिरेव च ।

भवतः^३ छन्दसां किन्तु प्रयत्नेश्च पृथग्विधैः ॥ ३ ॥यथा सर्पपमेथेषु^४ करोति गुरुत्वावयम् ।

यस्यरेणुस्तथा वेदे प्रयत्नो वर्णगोचरः ॥ ४ ॥

एवं इ-थौ च पर्यायी प्रसिद्धेः प्रतिपादकौ ।

पृथक्-पृथक् प्रयुज्येते बहुचैरवधानतः^५ ॥ ५ ॥'परां इ मत् स्थिरं इय'^६, 'यद्गु स्था तु पनीयसी'^७ ।'आ यां गमुष्यति अर्वा'^८, 'आ या ये अग्निर्मिन्नुते'^९ ॥ ६ ॥'इन्द्राणिका संकुन्तिका'^{१०}, 'सूर्ये विषमा संजामि'^{११} ।

अनयोरुत्तरेऽर्धे द्वैविध्यं दृश्यते पदे ॥ ७ ॥

अधीयते हि द्विविधे सो इत्थापि स'^{१२} इत्थापि ।

न सप्र वासनामेकं वक्तव्यां भन्वते जनाः ॥ ८ ॥

यथा(वा 'अ)र्तुं धुनासुमतिम्^{१३}, 'अकंविहस्ता सुकृते'^{१४} ।'वृत्तेर्जात्सुन्तः'^{१५} इति पदद्वैविध्यदर्शनम्^{१६} ॥ ९ ॥न^{१७} तत्र दोषः पूर्वस्थां पृथक् मिप्रश्च कीर्त्तयते ।

अहमेति द्वितीयत्वान् एकैकोक्तानुभावपि ॥ १० ॥

१. षष्ठोऽध्यायः । सौरस्तु ऋग्वेदभाष्ये वेङ्कटभाष्यावयवैक्यैः तृतीयऽष्टके षष्ठोऽध्यायः । भारती सप्तशत-
 कारिका अः । २-३. ता यथा वाः पृथक् पृथक् वक्तव्यम् । † नास्ति वि^१ अः । ३. नास्ति वि^१.
 ४. 'यत्सत्तरिमे' वि^१, 'यामत्तरिमे' अः; 'था सत्तरिमे' वि^१ कर्प. ५. 'रमिथा अ वि^१. ६. अ ३,
 ३९, ३. ७. अ ५, १, ४. ८. अ ३, १०, ८. ९. अ ८, ४४, १. १०. अ ३, १९१, ११.
 ११. अ ३, १९१, १०. १२. नास्ति कर्प. १३. अ ५, ६३, ५. १४. अ ५, ६२, ६. १५. 'ने अ
 वि^१. १६. नास्ति वि^१ कर्प.

तस्माद्वापि प्रकल्पं द्वैविध्यस्य प्रयोजनम् ।
 तदुच्यते 'सा नो अना', 'सो त्रिन्दु मुद्रा धुमती' ॥ ११ ॥
 'सो त्रिन्दु बुद्धिर्युज्या' † 'ब' त्रिपूकारः प्रदश्यते ।
 स्पष्टीकरोति स श्रीत्वस्तुस्तिवाहुर्निपञ्चितः ॥ १२ ॥
 ननु साम्नामेकस्मिन् वृत्तिरथेऽपि युज्यते ।
 सानि ह्यास्वातमानपातुषेया गौर्गमनादिति ॥ १३ ॥
 गमनात् पृथिवी सौः स्यादादित्यः पञ्चुरेव च ।
 'वाग् वा सा' गच्छति जलं निर्गमं प्रत्येति सर्वदा ॥ १४ ॥
 निपाठा उपसर्गाच्च दृश्यन्ते केन हेतुना ।
 बहुष्वथेषु वेद्येते दृश्यन्त उपसादिषु ॥ १५ ॥
 बहुष्वथेषु धातूनां वृत्तौ षत् कारणं भवेत् ।
 तदेवात्रापि भवति सा च वाक्तिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥

[१९]

वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिषुप् कण्ठः ।

एवा त्वामिन्द्र वञ्चिञ्चत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।

महामुभे रोदसी वृद्धमृष्वं निरेकुमिद् वृणते वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

एव । त्वाम् । इन्द्र । वञ्चिन् । अत्र । विश्वे । देवासः । सुहवासः । ऊमाः ।

महाम् । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धम् । कुम्भम् । निः । एकम् । इत् । वृणते । वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । एवम् त्वाम् हे इन्द्र वञ्चयन् ! अस्मिन् वृत्रहने सर्वे देवाः शोभसाद्गानाः^६ अविहारः
 उभे च^७ धावापृथिव्यौ महान्तम् इदम् दग्नीषम् एकम् एव आभिमुक्त्वेन प्रार्थयन्ते ॥ १ ॥

अवांसुजन्त जिब्रयो न देवा भुवः सम्राडिन्द्र सत्ययोनिः ।

अहर्नि परिशयानमर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥ २ ॥

अवे । असुजन्त । जिब्रयः । न । देवाः । भुवः । सम्राट् । इन्द्र । सत्ययोनिः ।

अहन् । अहिम् । परिशयानम् । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वधेनाः ॥ २ ॥

१. क २०, ६३, १६. १. क २०, ११, ३. १-२. नास्ति वि^१ क^१. † क २०, २३, ४.

३. 'विमृशित्वा' क वि^१. ४-५. गौध स्यात् क वि^१ क^१; ताना स्यात् वि^१ क^१. ६. देव वि^१ क^१; तेन वि^१ क^१. ७-८. नास्ति नूको. ९. शोभनाः वि^१ क^१. १०. नास्ति वि^१ क^१.

वेङ्कट० यथा जीर्णः पुत्रान् कार्येभ्यस्त्वन्तिकं पूर्वं त्वां देवाः वृत्रहृत्स्ये अथ सृष्टवन्तः । त्वं च वृत्रव-
 चार्थं गच्छतां तेषां सप्तान् 'इन्द्र' । सभयः^१ कल्प्याणवास्तथानः । हतवानसि^२ अहिम्^३ उदकं
 परिहृत्य जपानम् । अथ मार्गान् विद्वत्स्य प्रीणयितृन् प्राचीनान् व्यलिखः यैर्मार्गैर्नयो गच्छन्ति ॥ २ ॥

अर्तुष्णवन्तुं वियतमवुध्यमवुध्यमानं सुषुपाणमिन्द्र ।

सुप्त प्रति प्रवते आशयानमहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥ ३ ॥

अर्तुष्णवन्तम् । वियतम् । अवुध्यम् । अवुध्यमानम् । सुषुपाणम् । इन्द्र ।

सुप्त । प्रति । प्रवतेः । आशयानम् । अहिम् । वज्रेण । वि । रिणाः । अपर्वन् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निद्रायाम् अनुपरतअहं विवदं पृथिव्यां विस्तस्ते गतवृद्धिम् अत एव असुष्यमानम् स्वपन्तम्^४
 इन्द्र । सप्त प्रवणयुक्ता नदीः आहृत्य शयानम् अहिम् 'वज्रेण वि हिंसितवानसि' अकाण्डे
 निद्रामध्ये ॥ ३ ॥

अक्षोदयच्छर्वसा क्षामं वृध्नं वार्णं वातस्तर्विषीभिरिन्द्रः ।

दृळ्हान्यौभ्रादुशमान् ओजोऽवाभिनत् कुकुभः पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

अक्षोदयत् । शर्वसा । क्षामं । वृध्नम् । वाः । न । वार्णः । तर्विषीभिः । इन्द्रः ।

दृळ्हानि । औभ्रात् । उशमानः । ओजः । अवं । अभिनत् । कुकुभः । पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उदकमूलं मेघम् इन्द्रः अक्षोदयत् यथा^५ क्षीणोदको भवति बलेन । तत्रोपमानम्—उदकम्
 इव वायुः बलैरिति । यत् कामयमानः तत्प्रकाशनार्थं मेघस्य दृष्टानि स्थानानि हिंसितवानिति ।
 एतदेवाह—अभिनदिति । मेघानाम् उदकनिःसरणदिसः^६ अधस्तात् अभिनत् इति ॥ ४ ॥

अभि प्र दद्रुर्जनयो न गर्भं रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः ।

अर्तर्षयो विसृते उरुज ऊर्मान् त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ५ ॥

अभि । प्र । दद्रुः । जनयोः । न । गर्भम् । रथाःऽइव । प्र । ययुः । साकम् । अद्रयः ।

अर्तर्षयः । विसृतेः । उरुजः । ऊर्मान् । त्वम् । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अभि प्र दारितवन्तः प्रकाशितवन्तो मेघा उदकं ज्ञायाः इव गर्भम् , रथाः इव च प्र धान्ति
 साकम् मेघाः । इन्द्र । त्वम् विविधं गच्छतो मनुष्यादीन् अग्रीणचः , हतवानसि उदकोर्मोर्^७ ,
 ततश्च अदिना^८ परिहृतान् सप्त सिन्धून् अगमयः^९ ॥ ५ ॥

^{१०} इति तृतीयाहके पहाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

१. 'सि' स' वि' अ'. २-२. इन्द्रो मयः वि' अ'. ३. गत' वि' अ'. ४. अदिना अ'.
 ५. ततस्तत्र वि' अ'. ६-६. वज्रेण वि'. ७. यथा वि'. ८. 'क' नि' अ'. ९. 'कोमि' वि' अ'.
 १०. महिना मूको. ११. मार्ग' अ'. १२-१२. नासि मूको.

त्वं महीमवर्तिं विश्वधेनां तूर्वीतये वृत्पायु क्षरन्तीम् ।
अरमयो नमसैजदणीः सुतरणो अकृणोरिन्द्र सिन्धुर् ॥ ६ ॥

त्वम् । महीम् । अवर्तिम् । विश्वधेनाम् । तूर्वीतये । वृत्पायु । क्षरन्तीम् ।
अरमयः । नमसा । एजत् । अर्णः । सुतरणान् । अकृणोः । इन्द्र । सिन्धुर् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् महीं पृथिवीं विश्वस्य श्रीणपित्रीम् तूर्वीतये वृत्पायु च क्षरन्तीम् इति वा वृत्तेन
उदकम् एजत् अरमयः इति द्विकर्मकः उदकौ च स्वल्पस्वल्पं कृत्वा तत्र पृथिवीं स्थापितवानसि ।
तदानीमुदकेनोपेतान् सिन्धुन् च हे इन्द्र ! सुतरणान् कृतवानसीति ॥ ६ ॥

प्राप्सुवो नमन्वोऽ न वका ध्वसा अपिन्वद् युवतींस्तुङ्गाः ।
धन्वान्यज्ञा अपृणक् तृषाणां अघोगिन्द्रः स्तयोऽ दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्र । अप्सुवः । नमन्वः । न । वकाः । ध्वसाः । अपिन्वत् । युवतीः । कृतऽङ्गाः ।
धन्वानि । अघ्नान् । अपृणक् । तृषाणान् । अघोक् । इन्द्रः । स्तयैः । दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ए अपिन्वत् नदीः, नभविर्हिंसाकर्मा, सेनाः इव शब्दकारिणीः ध्वंसनशीलाः युवतीः सत्पत्नीः ।
ततश्चायं निरुदकान् देशान् ये प्राप्सुवन्ति, तान् तृषाणान् उदकेन प्रीणयति । मेघान्
दुरधवान् इन्द्रः गमनशीलाः अपः दंसुपत्नीः दममपरा असुरा वासा शोभनाः पतयः ॥ ७ ॥

पूर्वीरुषसः शरदश्च गूर्ता वृत्रं जघन्वा अंसुजद् वि सिन्धुर् ।
परिष्ठिता अतृणद् चद्रघ्नानाः सीरा इन्द्रः सवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । उरुषसः । शरदः । च । गूर्ताः । वृत्रम् । जघन्वान् । अंसुजत् । वि । सिन्धुर् ।
परिऽस्थिताः । अतृणत् । चद्रघ्नानाः । सीराः । इन्द्रः । सवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अहर्षुस्वरुषसः शरदः च वृत्रेण गूर्ताः भक्षिताः वृत्रम् जघन्वान् इन्द्रः 'नि अंसुजद्', तथा
सिन्धुर् च । तथा परितः स्थिताः सर्वे देशे स्थाप्य वर्तमानाः असुष्यान् बाधमानाः नदीः यज्ञेण
ससुद्रे प्रति धवितुम् अतृणत् पृथिव्या । तथा हि सरन्त्यापः ॥ ८ ॥

वृत्रीभिः पुत्रमप्युवो अदानं निवेशनाद्दरिव् आ जमर्थे ।
वपश्रुन्धो अरुपुदहिमाददानो निर्भुदुखच्छित् समरन्तु पर्वे ॥ ९ ॥

वृत्रीभिः । पुत्रम् । अप्सुवः । अदानम् । निऽवेशनात् । हरिऽवः । आ । जमर्थे ।
वि । अन्धः । अरुपुत् । अहिम् । आऽदानः । निः । मूत् । उखऽछित् । सम । अरन्तु । पर्वे ॥

वेङ्कट० अग्रनाभः कस्यचित् पुनर् उरुद्रीकाभिः' अद्यमानम् हे हरिवः । तस्माद् वस्मीकमिवेशमात्
आ इतवानसि । भवत्प्रसादाहस्तेन सर्पम् प्रसादात् 'आदानः अग्रुवः' पुनः अन्धः सम्
अन्धश्चक्षुस्ते सर्पम् वि अक्षयत् । तथा स ऋषिः वस्मीकोद्यायाश्छेत्ता तस्मात् स्थानात् निः भूत्
पृथग् भूतः । तस्य विद्विष्यति सरोरपयोषि च इन्द्रप्रसादात् सङ्गान्धासन् ॥ ९ ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्धाँ आह विदुषे करांसि ।

यथायथा वृष्यानि स्वर्गुताँऽर्पांसि राजन् नर्याँर्विवेधीः ॥ १० ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । विप्र । आऽविद्वान् । आह । विदुषे । करांसि ।

यथाऽयथा । वृष्यानि । स्वऽर्गुताँ । अपांसि । राजन् । नर्याँ । अर्विवेधीः ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे मेवाविचिन्द्र! तत्र पुरातनानि क्रियमाणानि च कर्माणि आजानन् अग्रमुषिः विदुषे जनाय
प्र मवीति । यथायथा' त्वे वर्षणनिमित्तानि स्वभूतोद्यमनानि कर्माणि राजन्! नृदितानि
प्राप्तवानसि ॥ १० ॥

नू द्युत इन्द्र नू गृणान इषं जग्निरे नद्योऽं न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नच्यै धिया स्वामि रध्वंः सदाऽसाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जग्निरे । नद्योः । न । पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नच्यम् । धिया । स्वामि । रध्वंः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अ ४, १६, २१ द. ॥ ११ ॥

'इति पृथोवाष्टके षष्ठाध्याये द्वितीयो बर्गः' ॥

[२०]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ नू इन्द्रो दूरादा न आसादभिष्टिकुदर्वसे यासदुग्रः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रवाहुः संगे समस्तु तुर्वणिः पृतन्यून ॥ १ ॥

आ । नु । इन्द्रः । दूरात् । आ । नुः । आसात् । अभिष्टिकुदर्वसे । यासत् । उग्रः ।

ओजिष्ठेभिः । नृपतिः । वज्रवाहुः । समऽग्रे । समस्तु । तुर्वणिः । पृतन्यून ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु अस्मान् पृतनामिच्छतः इन्द्रः दूरात् तत्रस्वधेत, अधान्तकस्वधेत ततः
आ यातु अभिलषितानां' कर्ता रक्षणाय 'उद्गूर्णः बलवत्तैरथैः नृणां पालयिता वज्रवाहुः
सङ्ग्रामेषु शत्रुभिः संगे सति तरणशीलः' ॥ १ ॥

१. अपदी' वि' छपे. २-२. 'दधानो' अ'. ३. यथा वि'; नास्ति छपे. ४-४. नास्ति सूफो.
५. अभिलषितानाम् छपे. ६-६. नास्ति वि' अ'.

आ न इन्द्रो हरिर्मिर्षात्वच्छार्वाचीनोऽर्वसे राधसे च ।
तिष्ठाति वृत्री मघवां विरुषीमं यज्ञमनु नो वाजसातौ ॥ २ ॥

आ । नः । इन्द्रः । हरिःऽभिः । यातु । अच्छ । अर्वाचीनः । अर्वसे । राधसे । च ।
तिष्ठाति । वृत्री । मघवां । विरुषी । इमम् । यज्ञम् । अनु । नः । वाजसातौ ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'आ यातु अस्मान् प्रति इन्द्रः अर्षैः इतोमुखः रक्षणाय' घनाय च । तिष्ठतु वृत्री घनवान्
महान् इमम् यज्ञम् अनु यज्ञस्य पदवात् अस्मदर्थम् सक्रामे ॥ २ ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकंमिन्द्र पुरो दधत् सनिष्यसि कर्तुं नः ।
श्वत्रीव वज्रिन्सनये धनानां त्वया वयमर्थं आजि जयेम ॥ ३ ॥

इमम् । यज्ञम् । त्वम् । अस्माकम् । इन्द्र । पुरः । दधत् । सनिष्यसि । कर्तुम् । नः ।
श्वत्रीऽव । वज्रिन् । सनये । धनानाम् । त्वया । वयम् । अर्थः । आजिन् । जयेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । अस्मदीयम् इमम्^१ यज्ञम् त्वम् पुरस्तान् धारयन् अयास्माकं युद्धं सम्भजसि । यथा
सुव्यक्तस्त्री पक्षिणो जयति एवम् वज्रिन् धनानाम् काभाय त्वया वयम् अर्थे^२ सक्रामम् जयेम ॥ ३ ॥

उशन्तु पु षः सुमना उपाके सोमस्य तु सुष्टुतस्य स्वधावः ।
पा इन्द्र प्रतिभृतस्य मघवः समन्धसा ममदः पृष्टयेन ॥ ४ ॥

उशन् । ऊँ इति । तु । नः । सुमनाः । उपाके । सोमस्य । तु । सुष्टुतस्य । स्वधाऽवः ।
पाः । इन्द्र । प्रतिऽभृतस्य । मघवः । सन् । अन्धसा । ममदः । पृष्टयेन ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् अन्तिके सुष्टु सुते सोमम् हे अश्वत्थ इन्द्र ! कामयमानः सुमनाः^१ एवम् आहवनीये
'प्रति हते' सोममयं मधु सुष्टु पिब, पीत्वा च पृष्टस्य बलकरेण अन्धसा तेन मग्धम् मत्तो भव ॥ ४ ॥

वि यो ररुष्य ऋषिभिर्नवेभिर्वृक्षो न पक्वः सृण्यो न जेता ।
मर्यो न योषामभि मन्थमानोऽच्छा विवक्ति पुरुहुतमिन्द्रम् ॥ ५ ॥

वि । यः । ररुष्य । ऋषिभिः । नवेभिः । वृक्षः । न । पक्वः । सृण्यः । न । जेता ।
मर्यः । न । योषाम् । अभि । मन्थमानः । अच्छ । विवक्ति । पुरुहुतम् । इन्द्रम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्रः नवेः ऋषिभिः स्तृण्यते पक्वफलः वृक्षः इव भवन्, सृण्यः कुञ्जरः अहङ्करो

१-१. सुष्टुवम् वि^१ अ^१. २. नास्ति सूको. ३. अरे वि^१ छपं. ४-४. प्रतिष्ठान् छ.

साध्यते स इव जेता, तम् पुरुहूतम् इन्द्रम् प्रति भद्रमपि विविधं वदामि, यथा वनुष्यः
स्त्रियम् अभिगन्तुकामः^१ तामभिवदति ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वसोः ॥

गिरिर्न यः स्वतर्वां ऋष्व इन्द्रः मनादेव सहसे ज्ञात उग्रः ।

आदर्ता वज्रं स्थविरं न भीम उद्रेव कोशं वसुना न्यूष्टम् ॥ ६ ॥

गिरिः । न । यः । स्वतर्वान् । ऋष्वः । इन्द्रः । मनात् । एव । सहसे । ज्ञातः । उग्रः ।

आदर्ता । वज्रम् । स्थविरम् । न । भीमः । उद्रेव । कोशम् । वसुना । निःश्रुष्टम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्वायत्तबलः यः इन्द्रः^१ गिरिः इव महान् चिरात् एव आरभ्य वानुषु बलकरणात् ज्ञातः
उदग्रः, सः आर्ता^२ वज्रम्^३, उदकेनेव मेघम् धनेन न्यूष्टम् परिबृष्टम् यथा स्थविरम् परंतादिकं
भयकरो बलवान् मृगः ॥ ६ ॥

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राधस आमरीता मघस्य ।

उद्वावृषाणस्तविपीव उग्रास्मभ्यं दद्धि पुरुहूत रायः ॥ ७ ॥

न । यस्य । वर्ता । जनुषा । नु । अस्ति । न । राधसः । आऽमरीता । मघस्य ।

उद्वावृषाणः । तविपीवः । उग्र । अस्मभ्यम् । दद्धि । पुरुहूत । रायः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्य महतीवस्य^१ धनस्य जन्मना^२ अभिगन्ता न विद्यते आभिसुक्येन प्रापिता वा ।
स्तौभ्यो धनान्युत्सिञ्चन्^३ हे बलवन् उदग्रुणं पुरुहूत । तद्^४ धनम् अस्मभ्यम् देहि ॥ ७ ॥

ईक्षे रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत व्रजमपवर्तासि गोनाम् ।

शिक्षानरः समिथेषु प्रहावान् वस्वो राशिर्मभिनेतासि भूरिम् ॥ ८ ॥

ईक्षे । रायः । क्षयस्य । चर्षणीनाम् । उत । व्रजम् । अपवर्ता । असि । गोनाम् ।

शिक्षानरः । समिथेषु । प्रहावान् । वस्वः । राशिम् । अभिनेता । असि । भूरिम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मनुष्याणां धनगृहयोः स्वम् ईक्षिषे, अपि च स्तोत्रन्यः प्रदानार्थम् अपावृणोषि गवाम्
वज्रम् । शिक्षाया मेता रुद्राभ्यो उल्लेखवान्^१ धनस्य महान्तम् राशिम् आभिसुक्येन
प्रापयिता असि ॥ ८ ॥

१. अनिकामः वि' अ'. २-२. नास्ति सूको. ३. नास्ति वि' रूपे. ४. आरधा सूको.
५. वज्रमावृषन् वि' अ'. ६. महती' अ'. ७. जन्म सूको. ८. 'गुरुवन् अ'; 'नखवृन् वि'.
९. नास्ति वि'. १०. क्षेपण' रूपे; वपन् क्षेत्र' वि' अ'.

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठो यया कृणोति मुहु का चिहृष्वः ।
पुरु दाशुषे विचयिष्ठो अहोऽया दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९ ॥

कया । तत् । शृण्वे । शच्या । शचिष्ठः । यया । कृणोति । मुहु । का । चित् । शृष्वः ।
पुरु । दाशुषे । विऽचयिष्ठः । अहः । अयं । दधाति । द्रविणम् । जरित्रे ॥ ९ ॥

षेकूट० कया प्रज्ञया तत् निवेद्यमानं कार्यज्ञातं शृणोति अतिशयेन प्राज्ञः^१ । यया प्रज्ञया स्तोत्रे
मुहुर्मुहुः कानिचित् करोति महाम् इन्द्रः । सोऽयं महदपि पापम् विचयिष्ठः अतिशयेन
अपनेता दाशुषे, अनन्तरं प्रपच्छति धनम् जरित्रे ॥ ९ ॥

मा नो मर्धारा भरा दृद्धि तन्नः प्र दाशुषे दातवे भूरि यत् ते ।
नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन् ते उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवन्तः ॥ १० ॥

मा । नः । मर्धाः । आ । भर । दृद्धि । तत् । नः । प्र । दाशुषे । दातवे । भूरि । यत् । ते ।
नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयम् । इन्द्र । स्तुवन्तः ॥ १० ॥

षेकूट० मा अस्मान् हिंसोः । आ हर अस्मदर्थं धनम् । आहृत्य चास्मभ्यम् तत् प्रपच्छ यत्रमानाय प्र दत्तुम्
यत् तव 'बहु धने' विद्यते । नवतरे दानकुशले शस्ते अस्मिन् तव उक्थे वयम् इन्द्र ! स्वाम्
स्तुवन्तः अभिलषितं तुभ्यम् प्र ब्रवाम इति ॥ १० ॥

नू पुत इन्द्र नू गृणान इपं जरित्रे नद्योऽ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नू । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इपम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

षेकूट० एवं (४, १६, २१) व्याख्याता ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाह्वये षष्ठाध्याये चतुर्थो वधः' ॥

[२१]

^१वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^१ ।

आ यात्विन्द्रोऽर्वस उपे न इह स्तुतः संप्रमादस्तु शूरः ।
वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वोर्ध्वेन क्षत्रमभिभूति पुष्यात् ॥ १ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । अर्षसे । उपै । नः । इह । स्तुतः । सवऽप्रात् । अस्तु । शूरैः ।
वृष्णानः । तर्विषीः । यस्यैः । पूर्वाः । धीः । न । क्षत्रम् । अभिऽभृति । पुष्यात् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उपागच्छतु रक्षणाय अस्मान् इन्द्रः । तथाऽभिन् धजे अस्माभिः स्तुतः सन् अस्माभिः
सह माघन् भवतु शूरः । तस्य पुरातनानि बलानि इविभिर्वर्षेयन् पुरुषः अभिभाषुकं बलम्
पुष्यति शुलोक इव । स हि धीर्षेवर्ता देवानामावासः सन् बलवान् भवति ॥ १ ॥

तस्येद्विह स्तवथ वृष्ण्यानि तुविद्युन्नस्यै तुविरार्धसो नून ।
यस्य कर्तुर्विद्वथोऽं न सम्राट् साह्वान् तरुत्रो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्यै । इत् । इह । स्तवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युन्नस्यै । तुविऽरार्धसः । नून ।
यस्यै । कर्तुः । विद्वथ्यैः । न । समऽराट् । साह्वान् । तरुत्रः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तस्य एव कर्माणि स्तुत इह वर्षणनिमित्तानि बहुहविष्कान् मनुष्यान् प्रति बहून्नस्वेष्वेन्द्रस्य,
यस्य कर्म नगरस्थितः राजा इव राजते, यत्र शत्रूणां सहनपीकः तारकः वायून्
अभि भवति ॥ २ ॥

आ यात्विन्द्रो दिव आ पृथिव्या मक्षु समुद्राद्गत वा पुरीषात् ।
स्वर्णरादर्वसे नो मरुत्वान् परावतो वा सदेनादृतस्यै ॥ ३ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मक्षु । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।
स्वर्णऽनरात् । अर्षसे । तः । मरुत्वान् । पराऽवतैः । वा । सदेनात् । अदृतस्यै ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु इन्द्रः अस्मान् शुलोकात्, अपि च पृथिव्याः, मीळम् अन्तरिक्षात्, अपि
वा उदकात्, अपि च सर्वमनुष्यात् रक्षणार्थम् अस्मान् मरुत्वान् । अपि च 'अस्यन्ते
पुरयुक्तात्' सत्यस्य स्थानाद् आगच्छति ॥ ३ ॥

स्थूरस्यै रायो बृहतो य ईशे तमु एवाम विदथेष्विन्द्रम् ।
यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्यै । रायः । बृहतः । यः । ईशे । तम् । कुं इति । स्तवाम् । विदथेषु । इन्द्रम् ।
यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यैः । अच्छ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विस्तृतस्य महतः धनस्य यः ईश्वरो भवति, तम् एव स्तवाम यज्ञेषु इन्द्रम् । यः

वायुना सह गत्वा पशुमतीषु शत्रुसेनासु जगति जेतव्यान् । यद्वच प्र जगति चण्डुः(?) इन्द्रः
अभ्युदयम् प्रति ॥ ४ ॥

उपु यो नमो नमसि स्तभायन्निर्यति वाचं जनयन् यज्ञध्वै ।

ऋञ्जसानः पुरुवारं उक्थैरेन्द्रं कृष्णीतु सदानेषु होता ॥ ५ ॥

उपे । यः । नमः । नमसि । स्तभायन् । इर्यति । वाचम् । जनयन् । यज्ञध्वै ।

ऋञ्जसानः । पुरुवारः । उक्थैः । आ । इन्द्रम् । कृष्णीतु । सदानेषु । होता ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः अग्निः अक्षं नवं पुराणेषुऽनुस्यूतं स्तम्भयन् मनुष्यान् यज्ञार्थम् उपै मेरयति
मन्त्रातिमकाम् वाचम् यज्ञाय जनयन् । स देवान् उक्थैः प्रसाधयन् बहुभिवरणोचोऽग्निः होता इन्द्रम्
अस्मद्गृहेषु आ कृणोतु ॥ ५ ॥

“इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षडमो वर्गः” ॥

धिषा यदि धिषण्यन्तः सरण्यान्त्सदन्तो अद्रिमौश्रिजस्य गोहे ।

आ दुरोषाः पास्त्यस्य होता यो नो महान्त्संवरणेषु वहिः ॥ ६ ॥

धिषा । यदि । धिषण्यन्तः । सरण्यान् । सदन्तः । अद्रिम् । औश्रिजस्य । गोहे ।

आ । दुरोषाः । पास्त्यस्य । होता । यः । नः । महान् । समऽवरणेषु । वहिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तुतिवाचा यदि स्तुतिवाचमिच्छन्तः सरणं पर्वतमार्गमिच्छन्ति आसीदन्तः शिलोचयम्
औश्रिजस्य कक्षावतः पर्वतमध्ये राक्षसैः संवरणे सति साहाय्यं कर्तुमेते वामदेवाः । ततस्त्वम् हे अग्ने !
शीघ्रम् अस्मास्विन्द्रम् आग्रहं राक्षसानां दुःस्वावहदहतः, पास्त्यस्य गृहस्थस्य यजमानस्य यस्त्वं
देवानां ह्याता भवसि, यः इन्द्रः अस्माकम् महान् राक्षसानाम् संवरणेषु सन्तु वोढा भवति ॥६॥

सत्रा यदी भार्वरस्य वृष्णः सिसंक्ति शुष्मः स्तुवते भराय ।

गुहा यदीमौश्रिजस्य गोहे प्र यद् धिये प्रायसे मदाय ॥ ७ ॥

सत्रा । यत् । ईम् । भार्वरस्य । वृष्णः । सिसंक्ति । शुष्मः । स्तुवते । भराय ।

गुहा । यत् । ईम् । औश्रिजस्य । गोहे । प्र । यत् । धिये । प्र । अयसे । मदाय ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामार्थं स्तुवते वामदेवाय तत्रोत्तरार्धे सत्यमेव एतमौश्रिजं भाभिः दातृणां वारकस्य
इन्द्रस्य बलं भवते । यदि च पर्वतस्य गुहायाम् अस्य औश्रिजस्य वरणे सति तमेतं
त्वम् हे अग्ने ! कर्मणे प्र गच्छसि । यदि वा तस्मिन् सोमेन मदाय प्र गच्छसि । तत्तस्वमिन्द्रमा-
कृणुहीति शत्रुषु हतं औश्रिजो यक्षते । तदर्थं चेन्द्रमस्मा आग्रहेति । एको यच्छब्दः पूरणः ॥ ७ ॥

१. स्तभायन् वि^१ अ^१. २. उप वि^१ छपं. ३. नास्ति सूको. ४-५. नास्ति सूको. ६. नास्ति
छ. ६. वच्छ^१ वि^१ अ^१. ७. नास्ति वि^१ अ^१. ८. पूरणं वि^१ अ^१.

वि यद् वरांसि पर्वतस्य वृष्णे पर्योमिजिन्वे अ॒पां जवांसि ।
विदद् गौरस्य गव्यस्य गोहे यदी वाजाय सु॒ध्वो३ ब॒हन्ति ॥ ८ ॥

वि । यद् । वरांसि । पर्वतस्य । वृष्णे । पर्यःऽभिः । जिन्वे । अपाम् । जवांसि ।
विदद् । गौरस्य । गव्यस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुध्वः । बहन्ति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदि इन्द्रः पर्वतस्य वरांसि प्रवेशननिरोधनानि^१ द्वाराणि विं वृणोतिवति मन्वसे, तथा अपाम् जवांसि खातानि वृष्यभावात् निरुदकानि पर्योभिः यदीन्द्रः^२ पुरयति, यदि च कभटा गौरगवधौ^३ पश्च पर्वतमध्ये संवृत्वाद् औभिजात्, तत्र हि तावेव भवतो न आग्याः पशव इति^४, यदि चैतमिन्द्रं सङ्ग्रामार्थं सुकर्माणः युद्धं प्रति च बहन्ति, तत आबह तमिति ॥ ८ ॥

भद्रा ते हस्ता सुकृ॒तोत पा॒णी प्र॒यन्तारी॑ स्तुव॒ते राधे॑ इन्द्र ।
का ते नि॒षत्तिः॑ किम् नो म॑मत्सि किं नोदु॒दु ह॒र्षसे॑ दा॒त्वा ऊँ ॥ ९ ॥

भद्रा । ते । हस्ता । सुकृता । उत । पाणी इति । प्रयन्तारी । स्तुवते । राधेः । इन्द्र ।
का । ते । निषत्तिः । किम् । नो इति । ममत्सि । किम् । न । उतऽउत । ऊँ इति । हर्षसे । दात्वा ।
ऊँ इति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । भवतीषी तव हस्ती, बाहोरधस्तादस्तो^१ मणिबन्धादूर्ध्वं पाणिः, अपि च सुकर्माणौ पाणौ प्रयच्छन्तौ स्तुवते धनम् । तथा सति का ते ह्यं निषत्तिः निषदनम् अनागमनेनावस्थानम् । किम् वाऽस्मिन् यत्ने न मावसि, किम् वाऽस्मभ्यं धनं दातुम्^२ न उद् हर्षसे ॥ ९ ॥

ए॒वा वस्व॑ इन्द्रः सु॒त्यः स॒म्राड्दन्ता॑ वृ॒त्रं वरि॑वः पू॒र्वे कः ।
पुरु॑ष्टुत॒ क॒त्वा नः श॒ग्नि॒ रा॒घो म॑क्षीय ते॒ऽर्व॒भो दे॒व्यस्य॑ ॥ १० ॥

एव । वस्वः । इन्द्रः । सुत्यः । सम्राडाद् । हन्ता । वृत्रम् । वरिवः । पूर्वे । कः ।
पुरुष्टुत । कत्वा । नः । शग्नि । राघो । मक्षीय । ते । अर्वसः । देव्यस्य ॥ १० ॥

वेङ्कट० एवं धनस्य इन्द्रः सम्राट् सत्यमेव ईश्वरो भवति, इन्द्रम् चाभितस्य हन्ति, धनं च मनुष्याय करोति । तथा सति त्यम् हे इन्द्र पुरुष्टुत! प्रजया अकाम्यम् धनानि देहि । तव कल्याणं रक्षणे चाहं मक्षीय कभे ॥ १० ॥

नू ष्टुत॑ इन्द्र॒ नू गृ॒णान॑ इ॒पे जरि॑त्रे न॒द्योऽु॒ न पी॑पिः ।
अका॑रि ते हरि॒वो ब्र॒ह्म न॒र्व्य धि॒या स्या॑म र॒ध्वः सदा॑साः ॥ ११ ॥

१. 'दस्य विं कपे; 'द विं क' क. २. 'वेदनाति विं कपे. ३. नासि सुको. ४. 'द्व अ'.
५. 'रवो विं क'. ६. 'व विं कपे. ७. 'वाहो विं क'. ८. 'दातु विं; दातु विं क' कपे.

तु । स्तुतः । इन्द्रः । नु । गृणानः । इष्यन् । जुरिन्ने । नर्चः । न । पांपेरिति पोषेः ।
अकारि । ते । हरिः । इवः । नर्व्यन् । धिया । स्याम् । र्थ्यः । सुदाऽताः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० क ४, १९, २१ द्र. ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठो वर्गः' ॥

[२२]

'वामदेवो गीतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

यन्न इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान् करति शुष्म्या चित् ।
ब्रह्म स्तोमं मधुवा सोममुक्त्वा यो अस्मान् शर्वसा चित्रदेति ॥ १ ॥

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुषे । यत् । व । वष्टि । तत् । नः । महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।
ब्रह्म । स्तोमम् । मधुवा । सोमम् । उक्त्वा । यः । अस्मानम् । शर्वसा । चित्रत् । एति ॥ १ ॥

वेङ्कट० यदि अस्मान् इन्द्रः सेवते, यदि न अस्मान् कामयते, ततः अस्माकम् महान् कर्तव्यं
करोति, तथास्मदर्थं बलवुक्तः च भवति । यः मपता बरेन वष्टं आरयन् यष्टं स्तोत्रवास्वाणि
सोमम् चाभिपुतं गच्छति ॥ १ ॥

वृषा वृषन्धि चतुरश्रिमस्येन्नुग्रो बाहुभ्यां नृत्तमः शर्चीवान् ।
श्रिये परुष्णीमुपमाण ऊर्णा यस्याः पर्वोणि सूर्याय विच्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषन्धिम् । चतुःऽश्रिमम् । अस्यन् । उग्रः । बाहुऽभ्याम् । नृत्तमः । शर्चीऽवान् ।
श्रिये । परुष्णीम् । उपमाणः । ऊर्णा । यस्याः । पर्वोणि । सूर्याय । विच्ये ॥ २ ॥

वेङ्कट० वर्षिता इन्द्रः वर्षितृणां धारकम् चतुष्कोटिम् वज्रम् बाहुभ्याम् प्रेरयत् वद्गूर्णः नेतृत्तमः कर्मवान्
परुष्णीम् नदीम् उदकेन जगत् छादयन्तीम् आस्मीयेस्तेजोभिर्मनुष्याणां अथपार्थ शोषयन् एतीति
सम्बध्यते । 'यस्याः नद्याः' पर्वोणि भिन्वान् प्रदेशान्, अनुष्मन्तं वास्तस्याः सस्यसिद्धयर्थम्, 'विच्ये
विहितान्मकरोदिति' ॥ २ ॥

यो देवो देवर्तमो जायमानो महो वाजेभिर्महद्विष्ट्य शुष्मैः ।
दधानो वज्रं बाह्वोरुशन्तं दामभेन रेजयत् प्र भूमं ॥ ३ ॥

यः । देवः । देवऽतमः । जायमानः । महः । वार्जेभिः । महत्ऽभिः । च । शुष्मैः ।
दर्धानः । वज्रम् । नाहोः । उदान्तीम् । याम् । अनेन । रेजयत् । प्र । नूर्म ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः देवतमः जायमानः एव महान् बहैः महद्भिः च शोषकैस्तेजोभिः सह प्रादुर्भवति
धारयन् नाहोः वज्रम् प्राप्नु कामधमामम्, सः देवः दिवं भूमिं च अनेन बलेन
प्र कम्पयति ॥ ३ ॥

विश्वा रोधांसि प्रवतंश्च पूर्वोर्ध्वोर्ध्वान्जनिमन् रेजतु क्षाः ।

आ मातरा भरति शुष्म्या गोर्नवत् परिज्मन् नोनुवन्तु वाताः ॥ ४ ॥

विस्वा । रोधांसि । प्रऽवतः । च । पूर्वोः । द्यौः । ऋष्यात् । जनिमन् । रेजतु । क्षाः ।

आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नुऽवत् । परिऽज्मन् । नोनुवन्तु । वाताः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विश्वानि रोधांसि स्थलानि प्रवणानि च बहूनि जायमाने इन्द्रे महत्साम्सात् अरेजन्त,
तया द्यौः च अरेवत् पृथिवी च । सोऽयं वेगस्वी सन् छावापृथिवी आ विभक्ति, आ च पूरयति ।
वदकस्य परितो गन्तरि तस्मिन् देवाः जायवः मनुष्यवत् अत्यन्तं शब्दं कुर्वन्ति यथा
राजानं परितो मनुष्या इति ॥ ४ ॥

ता तू तं इन्द्र महतो महानि विश्वेष्वित् सर्वनेषु प्रवाच्या ।

यच्छूर धृष्णो धृषता दधृष्वानहि वज्रेण श्वसाविवेपीः ॥ ५ ॥

ता । तु । ते । इन्द्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सर्वनेषु । प्रऽवाच्या ।

यत् । शूर । धृष्णो इति । धृषता । दधृष्वान् । अहिम् । वज्रेण । शर्वसा । अविवेपीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तानि^१ क्षिप्रं तव इन्द्र महतः महानि चरितानि अस्मानिः सर्वेषु एव तवनेषु
प्रवाच्यानि^२ । यत् हे शूर धर्षितः ! शश्रूणां धर्षणशीलेन "वज्रेण अहिम् अभिभवन् बलेन^३ त्वं
स्वाप्तवानसि, तादृशानीति^४ ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाशके षष्ठाध्याये सप्तमो वर्गः ॥

ता तू ते सत्या तुविन्दुम्य विश्वा प्र धेनवः सिन्धुते वृष्णा ऊर्ध्वः ।

अर्धं ह त्वद् वृषमणो भियानाः प्र सिन्धवो जर्वसा चक्रमन्त ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविन्दुम्य । विश्वा । प्र । धेनवः । सिन्धुते । वृष्णाः । ऊर्ध्वः ।

अर्धं । ह । त्वत् । वृषमणः । भियानाः । प्र । सिन्धवः । जर्वसा । चक्रमन्त ॥ ६ ॥

१. नास्ति लपं. २. अवेरे^३ ल. ३. नास्ति सूको. ४. नास्ति वि^५ लपं. ५. "दिनाश्रिते वि^६
अ". ६. तानि तानि वि^७ ल लपं. ७. प्राणानि लपं; प्रणावानि वि^८ अ. ८-८. नास्ति वि^९ लपं.
९. त्वं वि^{१०} अ^{११} लपं. १०. "मिति वि^{१२} अ". ११-११. नास्ति सूको.

वेङ्कट० तानि क्षिप्रं तत्र सन्त्यानि हे बहुधन! चरितानि प्रवाच्यानि सर्वाणि । वर्षितुः तव काश्चन^१
धेनवः कल्पः^२ भापः प्रसरन्ति । तदनन्तरम् एव हे वर्षितुमनस्क!^३ त्वत्तः विन्ध्यतः^४ सिन्धवः
प्र कमन्ते वेगेनेति ॥ ६ ॥

अत्राहं ते हरितुस्ता उं देवीरचोभिरिन्द्र स्तवन्तु स्वसारः ।

यत् सीमनु प्र मुचो बद्धधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यन्द्यध्वै ॥ ७ ॥

अत्रे । अहं । ते । हरिऽऽः । ताः । उं । इति । देवीः । अर्चऽभिः । इन्द्र । स्तवन्तु । स्वसारः ।
यत् । सीम । अनु । प्र । मुचः । बद्धधानाः । दीर्घाम् । अनु । प्रसितिम् । स्यन्द्यध्वै ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अत्र एव क्षणे तव हे हरिवः इन्द्र ! ताः देव्यः मनुष्याणां रक्षणैर्हेतुभिः स्तोत्रभिः स्तुता आसन्
स्वयं सरणशीला नवः, यदा सर्वतः 'परिगृह्य अनुक्रमेण' प्र मुक्तवानसि बाधमानाः दीर्घामां
प्रति स्यन्दितुम् इति ॥ ७ ॥

पिपीले अंशुर्मद्यो न सिन्धुरा त्वा शमी शशमानस्य शक्तिः ।

अस्मद्रक् शुशुचानस्य यम्या आशुर्न रश्मि तुव्योजसं गोः ॥ ८ ॥

पिपीले । अंशुः । मद्यः । न । सिन्धुः । आ । त्वा । शमी । शशमानस्य । शक्तिः ।
अस्मद्रक् । शुशुचानस्य । यम्याः । आशुः । न । रश्मिम् । तुव्योजसम् । गोः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पीडितः^५ सोमस्य अंशुः, तस्य च रसो मदकरः इव सिन्धुः महात् । अथ आ यच्छतु
त्वां प्रवृद्धवलम् अस्मदभिमुखं स्तुतिकर्मं शमनशीलं स्तुवतः दीप्यमानस्य अस्मदीयस्य होतुः^६, यथा
क्षिप्रकारी पुरुषः गन्तुरस्वस्य रश्मिम् आवच्छत्येवमिति^७ ॥ ८ ॥

अस्मे वर्षिष्ठा कृणुहि ज्येष्ठां नृम्णानि सूत्रा सहुरे सहांसि ।

अस्मभ्यं वृत्रा सुहृनानि रन्धि जहि वर्षर्वनुषो मर्त्यस्य ॥ ९ ॥

अस्मे इति । वर्षिष्ठा । कृणुहि । ज्येष्ठां । नृम्णानि । सूत्रा । सहुरे । सहांसि ।
अस्मभ्यम् । वृत्रा । सुहृनानि । रन्धि । जहि । वर्षः । वनुषः । मर्त्यस्य ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे सहनशील ! अस्माकं वृद्धतमानि प्रशस्यतमानि 'च वनानि बलानि' च सत्यमेव कुरु ।
किञ्च अस्माकम् सुहृनानि वृत्राणि शत्रून् वशं तय, जहि च अत्युभम् अस्मान् अतः
मनुष्यस्य ॥ ९ ॥

१. 'व ऊष्मा सूको. २. काशव वि' अं' लपं. ३. नासि सूको. ४. 'व मनस्य' ('स्के लपं.)
वि' अं' लपं. ५. विन्ध्यतः सूको; विन्ध्यतः वा ल प्रस्तावः. ६-९. 'शुशुचानुभानुषो' वि' अं'.
७. पीडितः वि' अं'. ८. हेतुः सूको. ९. आवच्छ' लपं. १०-१०. नासि वि' लपं.

अस्माकमित् सु शृणुहि त्वमिन्द्रास्मभ्यं चित्राँ उपे माहि वाजान् ।

अस्मभ्यं विश्वा इपणः पुरैर्वीरस्माकं सु मधवन् बोधि गोदाः ॥ १० ॥

अस्माकम् । इत् । सु । शृणुहि । त्वम् । इन्द्र । अस्मभ्यम् । चित्रान् । उपे । माहि । वाजान् ।
अस्मभ्यम् । विश्वाः । इपणः । पुरैः । वीरः । अस्माकम् । सु । मधवन् । बोधि । गोदाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्माकम् एव स्तोत्राणि त्वम् इन्द्र! सुष्ठु नृणुहि, तथा अस्मभ्यम् एव नामारूपाणि भक्षानि
च उप आकुरु, तथा अस्मभ्यम् एव प्रेरय सर्वोः प्रजा, तथा मधवन्! अस्माकम् सुष्ठु गवां दाता
भवामीति वृष्यस्व ॥ १० ॥

नृ पुत इन्द्र नृ गृणान इषं जरित्रे नद्योऽं न पीपेः ।

अकारि ते हरिषो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नृ । स्तुतः । इन्द्र । नृ । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम् । रथ्यः । सदासाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४, १६, २१२. ॥ ११ ॥

‘इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टमो वसः’ ॥

[२३]

‘शामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, अष्टम्यादिदशम्यन्तानाम् कृतं वा । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

कथा महामवृधत् कस्य होतृर्वज्रं जुषाणो अभि सोममृधः ।

पिबन्नुशानो जुषमाणो अन्धो ववक्ष ऋष्वः शुचते धनाय ॥ १ ॥

कथा । महाम् । अवृधत् । कस्य । होतृः । वज्रम् । जुषाणः । अभि । सोमम् । ऊर्ध्वः ।
पिबन् । उशानः । जुषमाणः । अन्धः । ववक्षे । ऋष्वः । शुचते । धनाय ॥ १ ॥

वेङ्कट० कथामिन्द्रः पूजयित्वा रं वर्धयति । कीदृशं पूजकमित्यर्थः । कस्य वा होतुः यज्ञम् सेवमानः सोमम्
अभि गच्छति ऊर्ध्वम् हविर्धाने स्थितम् । सोमम्^१ पिबन् कामयमानः सेवमानः सोऽर्थं^२ यजमानान्
मति गच्छति इक्षीणीयः यजमानानाम् दीप्यमाने^३ धनं दातुम् ॥ १ ॥

को अस्य वीरः संप्रमादमापु समानंश सुमतिभिः को अस्य ।

कदस्य चित्रं चिकित्ते कदृती वृधे भुवच्छशमानस्य यज्योः ॥ २ ॥

कः । अस्तु । वीरः । संप्रमादम् । आपु । सम् । आनंश । सुमतिभिः । कः । अस्तु ।
कत् । अस्य । चित्रम् । चिकित्ते । कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शशमानस्य । यज्योः ॥ २ ॥

वेङ्कट० कः वीरः इन्द्रस्य सधमादम् आप । इन्द्रेण सह भावतीत्यर्थः । कः वा इन्द्रस्य सुमतिभिः सहित आसीत् । कदा वा अस्य चित्रम् कर्म प्रजापते । कदा वाऽवमिन्द्रः रक्षणोप वर्धनाय भवति वज्रमानस्य वज्रोः ॥ २ ॥

कृथा शृणोति ह्यमानमिन्द्रः कृथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।
का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथैर्नमाहुः पपुरिं जरित्रे ॥ ३ ॥

कृथा । शृणोति । ह्यमानम् । इन्द्रः । कृथा । शृण्वन् । अवसाम् । अस्य । वेद ।
काः । अस्य । पूर्वीः । उपमातयः । ह । कृथा । एतम् । आहुः । पपुरिम् । जरित्रे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कथम् शृणोति ह्यमानम् इति इन्द्रः । कथं वा शृण्वन् अस्य स्तोत्रः जानाति रक्षणानि ।
काः वा अस्य पुरातन्यः स्तुतयः । कथम् वा एतम् आहुः यथाऽयं स्तोत्रे जनाय कामानां पुरयिता भवति ॥ ३ ॥

कृथा स्र्वाधः शशमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीष्वानः ।
देवो भुवन्नवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अभि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कृथा । स्र्वाधः । शशमानः । अस्य । नशत् । अभि । द्रविणम् । दीष्वानः ।
देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानाम् । नमः । जगृभ्वान् । अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० कथं पीडायुक्तः वज्रमानः इन्द्रस्य धनम् 'अभि व्याप्नोति' दीष्वमानः । सोऽयं देवः भवेत्
ज्ञाता मम सत्यानां वचसाम् । इति गृहीतवान् सन् मां यदि सेवते ॥ ४ ॥

कृथा कदस्या उपसो व्युष्टौ देवो मर्तस्य सुख्यं जुजोष ।
कृथा कदस्य सुख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन् कामं सुयुजं तत्त्रे ॥ ५ ॥

कृथा । कत् । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सुख्यम् । जुजोष ।
कृथा । कत् । अस्य । सुख्यम् । सखिभ्यः । ये । अस्मिन् । कामम् । सुयुजम् । तत्त्रे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० केन प्रकारेण कदा च अस्माः उपसः व्युच्छन्ने देवः मर्तस्य सुख्यम् सेवते । कथं वा
कदा वा अस्य सुख्यम् भवति सखिभ्यः, ये सखायः इन्द्रे कभिलपितम् आत्मनः सुयुक्तम्
अकुर्वन् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये नवमो वर्गः' ॥

किमादमंत्रं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

श्रिये सुदृशो वपुस्स्य सर्गाः स्वर्णं चित्रतममिष आ गोः ॥ ६ ॥

किम् । आत् । अमंत्रम् । सख्यम् । सखिभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रम् । प्र । ब्रवाम् ।

श्रिये । सुदृशः । वपुः । अस्य । सर्गाः । स्वर्णः । न । चित्रतमम् । इषे । आ । गोः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० किम् तत्र आतमनशीलम् सख्यम् भवति साख्यम् । आत् इति पुरुषः । कदा नु ते वयं भ्रातृत्वम् प्र ब्रवाम । अस्य इन्द्रस्य वपुषः सर्गाः शोभनदर्शनाः श्रियै भवन्ति । तथा स्वर्णं इव 'विचित्रतमम् अस्य' गन्तुः शरीरम् आभिसुख्येन स्तोत्रभिरिष्यते ॥ ६ ॥

द्रुहं जिघांसन् ध्वरसमनिन्द्रां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।

ऋणा चित् यत्र ऋणया न उग्रो दूरे अज्ञाता उपसो ब्रवाधे ॥ ७ ॥

द्रुहम् । जिघांसन् । ध्वरसम् । अनिन्द्राम् । तेतिके । तिग्मा । तुजसे । अनीका ।

ऋणा । चित् । यत्र । ऋणयाः । नः । उग्रः । दूरे । अज्ञाताः । उपसः । ब्रवाधे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्रोग्धीम् हिंसित्रीम् इन्द्ररहितां सेनां इन्तुमिच्छन् अचमिन्द्रः तीक्ष्णकरोति तिग्माः सेनाः सवृणां हिंसायै, यदा अस्माकम् ऋणानीन्द्रः ऋणानां वापयिता उद्गुणः प्रक्षिपति, यदा वै उपसः अस्याहः दूरे बाधते अज्ञाताः शत्रुसेना इति ॥ ७ ॥

ऋतस्य हि शुरुधुः सन्ति पूर्वाऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति ।

ऋतस्य श्लोकां बधिरा ततर्द्ध कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । हि । शुरुधुः । सन्ति । पूर्वाः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हन्ति ।

ऋतस्य । श्लोकाः । बधिरा । ततर्द्ध । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यस्य हि अस्य शोकस्य रोषपिण्यः बद्धयः आपः सन्ति । ऋतस्य प्रज्ञा वक्षणीयानि हन्ति । किञ्च ऋतस्य शब्दो महान् बधिरौ कर्णौ तुल्यति अद्वया प्रवणात् रोषयन् दीप्यमानः मनुष्यस्य ॥ ८ ॥

ऋतस्य दृळ्हा धरुणानि सन्ति पुरुणि चन्द्रा वपुषे वपुषि ।

ऋतेन दीर्घमिषणन्त पृक्षं ऋतेन गावं ऋतमा विवेशुः ॥ ९ ॥

ऋतस्य । दृळ्हा । धरुणानि । सन्ति । पुरुणि । चन्द्रा । वपुषे । वपुषि ।

ऋतेन । दीर्घम् । इषणन्त । पृक्षः । ऋतेन । गावः । ऋतम् । आ । विवेशुः ॥ ९ ॥

१. 'णम्' ल. २. वपुः रूपं. ३-३. विचित्रतमस्य वि' अ'. ४. नास्ति अ'. ५. अर्थे ति' मूको.
६. 'णानिन्द्रः वि'; महाभिन्द्रः वि'; सुवानीन्द्रः अ'. ७. नास्ति वि' रूपं. ८. वाप' मूको.

वेङ्कट० ऋतस्य रद्यान्पुदकानि धारकाणि विद्यन्ते बहूनि बाह्यादनानि निवपनाय^१ कर्षणि उदकानि ।
तथा ऋतेन अनुस्यूतम् अन्नं गच्छन्ति^२ । तथा ऋतेन एव रश्मयः उदकम् वा वेदायन्ति ॥ ९ ॥

ऋतं येमान् ऋतमिद् वनोत्सृतस्य शुष्मस्तुर्या उं गुव्युः ।
ऋतार्यं पृथ्वी बहुले गभीरे ऋतार्यं धेनु परमे दुहाते ॥ १० ॥

ऋतम् । येमानः । ऋतम् । इत् । वनोति । ऋतर्यं । शुष्मः । तुर्याः । उं इति । गुव्युः ।
ऋतार्यं । पृथ्वी इति । बहुले इति । गभीरे इति । ऋतार्यं । धेनु इति । परमे इति । दुहाते इति ॥ १० ॥

वेङ्कट० उदकम् नियच्छन् उदकम् एव प्रयच्छति । तथा ऋतस्य शुष्मः बलं तूर्णगतिः एव सन्
गा इच्छन् भवति । तथा ऋतान् बावापृथिवी^३ विस्तीर्णे गभीरे च भवतः । तथा ऋतान्
एव बावापृथिवी उत्तमे पयः दुहाते^४ ॥ १० ॥

नू द्युत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योरे न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम र्थ्यः सदास्ताः ॥ ११ ॥

नू । द्युतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम् । र्थ्यः । सदास्ताः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अ ४, १६, २१ इ. ॥ ११ ॥

^५इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये दशमो वर्गः ॥

[२४]

^६वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । मिष्टुप् छन्दः, दशमो अनुष्टुप् ।

का सुंष्टुतिः शर्वसः सूनुमिन्द्रं मर्वाञ्चीनं राधंसु आ ववर्तत् ।
ददिहिं वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निष्पिधां नो जनासः ॥ १ ॥

का । सुंष्टुतिः । शर्वसः । सूनुम् । इन्द्रम् । मर्वाञ्चीनम् । राधसे । आ । ववर्तत् ।
ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसूनि । सः । गोपतिः । निष्पिधाम् । नुः । जनासुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० का शोभना स्तुतिः^१ सकस्य पुत्रम् इन्द्रम् इतोमुखम् आवर्तयति^२ अन्नाय । ददिः^३ दानशीलः
हि अथम् वीरः स्तुयते वज्रमानस्य धनानि । सः हि अन्नाकं सन्निकल्पवानानो हे जनाः^४
सर्वं पतिर्भवति ॥ १ ॥

१. वज्रमानसि विं. २. गच्छति ल. ३. 'पिपो विं' लयं. ४. 'इति विं'. ५-५. नास्ति
सूको. ६. नास्ति विं. ७. 'नस्ति सूको. ८. नास्ति सूको. ९. नास्ति विं' लयं.

स ईत्रहृत्पे हव्यः स ईड्यः स सुष्टुत इन्द्रः सत्यराधाः ।

स यामवा मधवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुर्व्ये वरिवो धात् ॥ २ ॥

सः । वृत्रहृत्पे । हव्यः । सः । ईड्यः । सः । सुष्टुतः । इन्द्रः । सत्यराधाः ।

सः । यामन् । आ । मधवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुर्व्ये । वरिवः । धात् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः शत्रुहन्त्रे द्वातव्यः । सः एव सत् सत्यः । सः सुष्टुतः इन्द्रः सत्यधनः । सः
सागमने मधवा मर्त्याय स्तुतिमिच्छते सुर्व्ये च मर्त्याय धनम् आ इधाति ॥ २ ॥

तमिन्नरो वि ह्वयन्ते समीके रिरिकांसस्तन्वः कृष्वत् त्राम् ।

मिथो यत् त्यागमुभयांसो अगमन् नरस्तोकस्य तनयस्य सातौ ॥ ३ ॥

तम् । इत् । नरः । वि । ह्वयन्ते । समीके । रिरिकांसः । तन्वः । कृष्वत् । त्राम् ।

मिथः । यत् । त्यागम् । उभयांसः । अगमन् । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातौ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् एव मनुष्याः 'वि ह्वयन्ते' युद्धे । तद्यतिरिक्तबलाः सन्तः शरीरस्य त्रातारमेव कृष्वन्ति,
मिथः यत् त्यागम् उभयेऽपि गच्छन्ति योद्धृष्टयो धने परस्परं प्रयच्छन्ति, नरः तोकस्य
तनयस्य च सम्भजननिमित्तम् अवधार्थं ह्वयन्त इति ॥ ३ ॥

कृतुपन्ति क्षितयो योगे उग्राशुषाणासौ मिथो अर्णीसातौ ।

सं यद् विशोऽर्ववृत्रन्त युष्मा आदिन्नेम इन्द्रयन्ते अभीके ॥ ४ ॥

कृतुपन्ति । क्षितयः । योगे । उग्र । आशुषाणासः । मिथः । अर्णीसातौ ।

सम् । यत् । विशः । अर्ववृत्रन्त । युष्माः । आत् । इत् । नेमे । इन्द्रयन्ते । अभीके ॥ ४ ॥

वेङ्कट० कृतं कर्म कर्तुमिच्छन्ति मनुष्याः धनयोगार्थं हे उग्र ! परस्परं व्याप्नुवन्तः युद्धे ।
यदा योद्धव्यः प्रयाः सञ्चलन्ते अनन्तरम् एव नेमे कश्चित् इन्द्रमिच्छन्ति युद्धे ॥ ४ ॥

आदिद् नेम इन्द्रियं यजन्त आदित् पक्तिः पुरोळार्शं रिरिच्यात् ।

आदित् सोमो वि पृष्यादसुर्वीनादिज्जुजोष वृषभं यजध्वै ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ह । नेमे । इन्द्रियम् । यजन्ते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोळार्शम् । रिरिच्यात् ।

आत् । इत् । सोमः । वि । पृष्यात् । असुर्वीन् । आत् । इत् । जुजोष । वृषभम् । यजध्वै ॥

१. नास्ति वि अं. २. सक्तुवः अं. ३-३. यदि हं वि अं. ४. 'वा विकं वि अं.
५. कोक्त्य क. ६. नास्ति अं. ७. नास्ति वि कपं.

वेङ्कट० अनन्तरम् एव केचिदिन्द्रस्य इन्द्रियम् वाक्यते । अथैकवदाह—अनन्तरम् एव पणितः एवञ्च 'पक्तव्याद् चरुपुरोडाशादीन्' इन्द्रियाय प्रयच्छति । ततः सोऽये सोमः सोता यजमानः अयजमानान् वि पृथ्वाद् व्यर्षयति । अनन्तरम् एव सेवते वषितारम्^१ इन्द्रं यष्टुम् उपस्थिते^२ युद्धे । तृतीयाः पादः फलमिति ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकादशो वर्गः ॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इत्थेन्द्राय सोमं मुञ्चते सुनोति ।
सध्रीचीनेन मनसा विवेनं तमित् सखायं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । अस्मै । वरिवः । यः । इत्था । इन्द्राय । सोमम् । उशते । सुनोति ।
सध्रीचीनेन । मनसा । अविऽनेनम् । तम् । इत् । सखायम् । कृणुते । समत्सु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कृणोति अस्मै परिचर्याम्, यः इत्थम् इन्द्राय सोमम् च कामयमानाय सुनोति, इन्द्रेण महाज्ञता मनसा तम् एवेन्द्रम् अविरुपम् सुष्टु कामयमानम्^३ सखायम् कृणुते युद्धेषु ॥ ६ ॥

य इन्द्राय सुनवत् सोमं पचात् पक्तीरुत भृजातिं धानाः ।
प्रति मनायोरुचयानि हयैन् तस्मिन् दधत् वृषणं शुष्मिन्द्रः ॥ ७ ॥

यः । इन्द्राय । सुनवत् । सोमम् । अथ । पचात् । पक्तीः । उत । भृजातिं । धानाः ।
प्रति । मनायोः । उचयानि । हयैन् । तस्मिन् । दधत् । वृषणम् । शुष्मम् । इन्द्रः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यः एकस्मिन्नेव दिक्से सोमम् इन्द्राय सुनोति, पचति च^४ पक्तव्यानि पुरोडाशादीनि, धानाः च भृजाति, इन्द्रमेव मनसेच्छतः स्तोत्राणि प्रेष्यन्, तस्मिन् प्रति दधति^५ वषितारम् शुष्मम् इन्द्रः ॥ ७ ॥

यदा सम्यं व्यचेहवावा दीर्घं यदाजिमभ्यस्व्यदर्यः ।
अचिक्रदद् वृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सोमसुद्धिः ॥ ८ ॥

यदा । सम्यम् । वि । अचेत् । ऋवावा । दीर्घम् । यत् । अजिम । अभि । अस्व्यत् । अर्यः
अचिक्रदत् । वृषणम् । पत्नी । अच्छा । दुरोणे । आ । निशितम् । सोमसुत्सुद्धिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदा सङ्ग्रामम् वि चिनोति हिंसाघातं, यदा वा दीर्घम् धाजिम आभिसुलयेन प्रकाशयति स्वामी, तदानीं वषितारमिन्द्रं सेना क्रन्दयति स्वस्वे गृहे^६ यजमानैः तीक्ष्णोक्तमिति ॥ ८ ॥

१. 'ये व वि' अ. २-२. 'पक्तव्यपर' वि' लपं. ३. नास्ति वि'. ४. 'वितम् वि' लपं. ५-५. नास्ति सूको. ६. 'मानः सूको. ७. नास्ति वि' लपं. ८-८. नास्ति वि' लपं. ९. नास्ति वि' अ'.

भूर्यसा वृत्नमचरत् कर्नीयोऽर्विक्रीतो अकानिषं पुनर्यन् ।
स भूर्यसा कर्नीयो नारिरेचीद् दीना दक्षा वि दुहन्ति प्र वाणम् ॥ ९ ॥

भूर्यसा । वृत्नम् । अचरत् । कर्नीयः । अर्विक्रीतः । अकानिषम् । पुनः । यन् ।
सः । भूर्यसा । कर्नीयः । न । नारिरेचीत् । दीनाः । दक्षाः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इदं कश्चित् भूर्यसा महाभोजं वस्त्रेण न्यूनमुत्तमम् अचरत् स्ववहरति । पुनश्च अर्विक्रीतः अर्षं
भूर्यात् अनुचितमूल्यत्वादिति केतरि अकानिषम् कामयेऽहम् पुनः तस्मिन् गच्छन्निति मन्वमानः ।
सः च क्रेता भूर्यसा विक्रीतं प्रदाय आत्मना दत्तम् कर्नीयः पुनः न आरिरेचीत् नमदत्ते । एतस्मिन्
विवाहपदे निर्धेनाः विक्रेतारः प्रवृद्धधनाः क्रेतारश्च वाणम् वि प्र दुहन्ति आत्मानं प्रतीक्षरे-
तरमाहपन्ति ॥ ९ ॥

क इमं दृशभिर्ममेन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः । यदा वृत्राणि जह्वनदधैर्न मे पुनर्ददत् ॥ १० ॥

कः । इमम् । दृशऽभिः । ममेन्द्रम् । क्रीणाति । धेनुऽभिः ।
यदा । वृत्राणि । जह्वनत् । अर्षे । पुनम् । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १० ॥

नू प्युत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽं न पीयेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नर्व्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नू । प्युतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नर्व्यः । न । प्राणैरिति पीयेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नर्व्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अ. ४, १६, २१ द्र. ॥ ११ ॥

‘इति मृतीषाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वर्गः’ ॥

[२५]

‘वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

को अद्य नर्यो देवक्राम उशभिन्द्रस्य सुख्यं जुजोष ।
को वां महेऽर्वसे पार्यीयु सर्भिन्दे अमौ सुतसोम ईद्वे ॥ १ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽक्रामः । उशन् । इन्द्रस्य । सुख्यम् । जुजोष ।
कः । वा । महे । अर्वसे । पार्यीय । सर्भिन्दे । अमौ । सुतऽसोमः । ईद्वे ॥ १ ॥

वेङ्कट० कः अयं नरहितः देवान् कामयमानः इन्द्रस्य सख्यम् श्रेयस्तु सेवते । कः वा महते रक्षणाय^१ पारयितुं समर्थाय समिद्धे अग्नी सुतमोमः सख इन्द्र स्तौति ॥ १ ॥

को नानाम् वर्चसा सोम्यार्य मनायुर्वी भवति वस्त उक्षाः ।

क इन्द्रस्य युज्यं कः सखित्वं को भ्रात्रं वष्टि कुवये क ऊती ॥ २ ॥

कः । ननाम् । वर्चसा । सोम्यार्य । मनायुः । वा । भवति । वस्ते । उक्षाः ।

कः । इन्द्रस्य । युज्यम् । कः । सखित्वम् । कः । भ्रात्रम् । वष्टि । कुवये । कः । ऊती ॥ २ ॥

वेङ्कट० कः नमनं करोति स्तुत्या सोमाहोय । कः वा मनायुः भवति । स 'पश्यन्मि वस्ते' द्वीतीयां^१ आपछादयति । कः इन्द्रसम्बन्धाहोयाम्, कः वा सखित्वम् आतुस्व वा कामयते कुवेरिन्द्रस्य, कः 'वा सखन् इति' ॥ २ ॥

को देवानामर्षो अद्या वृणीति क आदित्याँ अदितिं ज्योतिरीद्वे ।

कस्याश्विनाविन्द्रो अग्निः सुतस्यांशोः पिबन्ति मनसाविषेनम् ॥ ३ ॥

कः । देवानाम् । अर्षः । अद्य । वृणीति । कः । आदित्यान् । अदितिम् । ज्योतिः । ईद्वे ।

कस्य । अश्विनौ । इन्द्रः । अग्निः । सुतस्य । अंशोः । पिबन्ति । मनसा । अविषेनम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कः देवानाम् रक्षणम् अद्य प्रायेचते । कः वा आदित्यान् अदितिम् च^१ परम् ज्योतिः^१ स्तौति । कस्य वा सम्बन्धिनः सुतस्य अश्विनौ इन्द्रः अग्निः^१ च अंशोः पिबन्ति मनसा अविषेनकामं यथा तथा ॥ ३ ॥

तस्मा अग्निभीरतः शर्म यंसज्ज्योक् पश्यत् सूर्यमुचरन्तम् ।

य इन्द्राय सुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणाम् ॥ ४ ॥

तस्मै । अग्निः । भीरतः । शर्म । यंसत् । ज्योक् । पश्यत् । सूर्यम् । उचरन्तम् ।

यः । इन्द्राय । सुनवाम् । इति । आह । नरे । नर्याय । नृतमाय । नृणाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तस्मै^१ अग्निः हविषो बोधा सुखं प्रयच्छति, तथा^१ स एव दीर्घं पश्यति सूर्यम् च उचरन्तम्, यः इन्द्राय सुनवाम इति आह नेत्रे नृहिताय नृणाम् अतिशयेन नेत्रे ॥ ४ ॥

न तं जिनन्ति बहवो न द्वा उर्वेस्मा अदितिः शर्म यंसत् ।

प्रियः सुकृत् प्रिय इन्द्रै मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥ ५ ॥

१. रणाय वि' लपे. २-२. 'अधि (पि वि') क्लेति वि' ११ अ'. ३. 'शिनो मुको. ४-४. नादिति मुको; अयम्, वासम् वा ल प्रस्तायः. ५. नास्ति वि' लपे. ६. नास्ति मुको. ७. नदिः वि' लपे. ८. तथा वि' लपे. ९. नली मुको.

न । तम् । जिनुन्ति । चहवः । न । दृभाः । उरु । अस्मै । अदितिः । शर्म । संसत् ।
प्रियः । सुऽकृत् । प्रियः । इन्द्रे । मनायुः । प्रियः । सुप्रऽअर्वाः । प्रियः । अस्य । सोमो ॥५॥

वेङ्कट० 'न तम्' द्विसन्धि बहुवः, न अपि अस्वाः । तथा अस्मै बहु अदितिः शर्मं यच्छति ।
प्रियः सुन्दु कर्मणां कर्ता भवति । प्रियः इन्द्रे मनायुः । प्रियाः सुन्दु प्रकर्षेण रक्षमाणाः ।
प्रियः अस्य सोमवाद् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाहके षष्ठाध्याये त्रयोदशो वर्गः' ॥

सुप्रऽअर्च्यः प्राशुपाद्ये वीरः सुस्वेः पृक्तिं कृणुते केवलेन्द्रः ।
नासुष्वेरापिर्न सखा न जामिर्दुःप्रऽअर्च्योऽवहन्तेदवाचः ॥ ६ ॥

सुप्रऽअर्च्यः । प्राशुपाद् । एयः । वीरः । सुस्वेः । पृक्तिम् । कृणुते । केवला । इन्द्रः ।
न । असुस्वेः । आपिः । न । सखा । न । जामिः । दुःप्रऽअर्च्यः । अवहन्ता । इत् । अर्वाचः ॥

वेङ्कट० सुन्दु प्रकर्षेण रक्षणीयो भवति प्राशुतां बोद्धृणामभिभविता । एयः वीरः सोमं सुतवतो
वज्रमानस्य चरुपुरोदासादीनामेव केवलम् पृक्तिम् कुरुते स्वीकुरुते । न असुस्वेः आपि, न स
सखा, न अपि जामिः । दुःश्वेन प्रतर्पणीयः अवहन्ता एव भवति अर्वाचीनस्य पराङ्मुखस्य ॥ ६ ॥

न रेवतां पणिनां सुख्यमिन्द्रोऽसुन्वता सुतपाः सं गृणीते ।
आस्य वेदः खिदति हन्ति नम्रं वि सुस्वये पृक्तये केवलो भूत् ॥ ७ ॥

न । रेवतां । पणिनां । सुख्यम् । इन्द्रः । असुन्वता । सुतपाः । सम । गृणीति ।
आ । अस्य । वेदः । खिदति । हन्ति । नम्रम् । वि । सुस्वये । पृक्तये । केवलोः । भूत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० न धनवताऽपि पणिनां सख्यम् इन्द्रः करोति । असुन्वता 'सुतपाः न' सम्पत्कं सङ्गच्छते ।
अस्य धनम् आ खिदत् । अनन्तरञ्च नम्रम् अधमे तम् हन्ति । वि भवति वेन्द्रः सुस्वये सोमस्य
पृक्ते चरुपुरोदासस्य अस्वाधारणः ॥ ७ ॥

इन्द्रं परेऽवरे मध्यमासु इन्द्रं यान्तोऽवसितासु इन्द्रम् ।
इन्द्रं क्षियन्त उत युर्ध्वमाना इन्द्रं नरो वाजयन्तो हवन्ते ॥ ८ ॥

इन्द्रम् । परे । अवरे । मध्यमासुः । इन्द्रम् । यान्तः । अवसितासुः । इन्द्रम् ।
इन्द्रम् । क्षियन्तः । उत । युर्ध्वमानाः । इन्द्रम् । नरोः । वाजयन्तः । हवन्ते ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति कर्षे. २. 'मैगः वि' कर्षे. ३. मणु मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. पाण्डु वि' कर्षे.
६. पृक्तिम् मूको. ७. नास्ति वि'. ८. नास्ति वि' कर्षे. ९-९. 'यान्त वि' कर्षे; 'यान्तः क' प्रस्तावा.

वेङ्कट० इन्द्रम् एव परे अवरं^१ मण्डमाश्च हवन्ते । इन्द्रम् एव मण्डलकः^२, तथा युद्धभूमौ अवसिताः,
ततस्तत्र निवसन्त्याश्च, असन्तरमेव युध्यमानाः च । इन्द्रम् एव नरः वाजं कुर्वाणाः ॥ ८ ॥

इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्दशो वर्गः ॥

[२६]

^१वामदेवो गौतम ऋषिः, जायानां त्रिमुणाम् इन्द्रो वा । जायानां त्रिमुणाम्
इन्द्रः आत्मा वा देवता, सिद्धानां इत्येनः । त्रिमुण् इन्द्रः^३ ।

अहं मसुरममं सूर्यइचाहं कक्षीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।

अहं कुत्समार्जुनेयं न्युञ्जेऽहं कविरुशना पश्यता मा ॥ १ ॥

अहम् । मनुः । अमवम् । सूर्यः । च । अहम् । कक्षीवान् । ऋषिः । अस्मि । विप्रः ।

अहम् । कुत्सम् । आर्जुनेयम् । मि । अञ्जे । अहम् । कविः । उशना । पश्यत । मा ॥ १ ॥

वेङ्कट० अहम् एव मन्वादिः अमवम् । अहम् मर्जुनीपुत्रम् कुत्साम् स्वकार्षसमर्थं करोमि । अहम्
एव कविः उशना । माम् पश्यत इतीन्द्रस्य वामदेवस्य वा वचनम् ॥ १ ॥

अहं भूमिमददामार्यायाहं वृष्टिं दाशुषे मर्त्याय ।

अहमपो अनयं वाक्शाना मम देवासो अनु केर्तमायन् ॥ २ ॥

अहम् । भूमिम् । अददाम् । आर्याय । अहम् । वृष्टिम् । दाशुषे । मर्त्याय ।

अहम् । अपः । अनयम् । वाक्शानाः । मम । देवांसः । अनु । केर्तम् । आयन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अहम्^४ पण्डिताय^५ भूमिम् ददामि । अहम् एव प्रयच्छते मर्त्याय वृष्टिम् । अहम् एव अपः
अनयम् सुर्वं प्रति कामयमानाः । मम आशान् देवाः अनु सञ्चन्ति ॥ २ ॥

अहं पुरो मन्दसानो व्यैरं नवं साकं नवतीः शम्बरस्य ।

शततमं वेश्यं सर्वताता दिवोदासमतिधिग्वं यदावम् ॥ ३ ॥

अहम् । पुरः । मन्दसानः । वि । ऐरम् । नवं । साकम् । नवतीः । शम्बरस्य ।

शततमम् । वेश्यम् । सर्वताता । दिवोऽदासम् । अतिधिग्वम् । यत् । आवम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहम् पुरः मोदमानः विविधमितस्ततः प्रेरितवान् नवं^६ नवतीः च^७ शम्बरस्य । अथ तत्र यच्छतस्य
पुरं नगरं सर्वैराश्चरिस्ततश्च तत् वेश्यम् प्रवेश्यम् अभवत् मम । कदा । यदा दिवोदासनामानम्
ऋषिम् अतिधीन् प्रति गन्तारम् अहम् अरक्षम् ॥ ३ ॥

१. नास्ति वि^२ रूपः, अपरं मूको. २. *खन् मूको, ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि^२ अ^३.

५. पण्डिताय छ. ६. नास्ति वि^२ अ^३. ७. *...तिम अ^३.

प्र सु प विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्य आशुपत्वा ।

अचक्रया यत् स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टम् ॥ ४ ॥

प्र । सु । सः । विभ्यः । मरुतः । विः । अस्तु । प्र । श्येनः । श्येनेभ्यः । आशुपत्वा ।

अचक्रया । यत् । स्वधया । सुपर्णः । हव्यम् । भरत् । मनवे । देवजुष्टम् ॥ ४ ॥

षेडूट० शौनकः—'प्र सु प' विभ्यो नवभिर्देव्यः श्येनस्य संस्तवः' (इदे ४, १३६) इति । सः श्येनः
विभ्यः सन्त्भ्योऽपि सुप्तु हे मरुतः । प्रगन्ता भवतु, श्येनेभ्यः अपि आशुपत्वा श्येनः । चक्ररहितेन
अक्षप्रभवेन क्लेन यत् सुपर्णः देवैः सेवितं सोमं मनुष्याय आग्रहार ॥ ४ ॥

भरद् यदि विरतो वेर्विजानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि ।

तूर्यं ययौ मधुना सोम्येनोत श्रवो विविदे श्येनो अत्र ॥ ५ ॥

भरत् । यदि । विः । अतः । वेर्विजानः । पथा । उरुणा । मनःजवाः । असर्जि ।

तूर्यम् । ययौ । मधुना । सोम्येन । उत । श्रवः । विविदे । श्येनः । अत्र ॥ ५ ॥

षेडूट० भरति यदि पथी स्वगांश्च कर्त्तुं, पथा विस्तीर्णत मनोवेगः सृष्टोऽभवत् वसुकोऽभवत् ।
क्षिप्रम् अगच्छत् सोममयेन मधुना सह, अक्षम् अपि लेभे श्येनः स्वर्गं ॥ ५ ॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावर्तः शकुनो मन्द्रं मर्दम् ।

सोमं भरद् दादृहाणो देवावान् दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥

ऋजीपी । श्येनः । ददमानः । अंशुम् । परावर्तः । शकुनः । मन्द्रम् । मर्दम् ।

सोमम् । भरत् । दादृहाणः । देवज्वान् । दिवः । अमुष्मात् । उत्तरात् । आदाय ॥ ६ ॥

षेडूट० ऋजुगामी श्येनः धारयन् अंशुं परावर्तः शकुनशीलः मन्दकम् मर्दम् सोमम् दिव आहृतवान्
सोमपाठान् पीषयन् देवैस्तद्भान् दिवः अमुष्मात् उदरात्तरात् आदाय ॥ ६ ॥

आदाय श्येनो अभरत् सोमं सहस्रं सवां अयुतं च साकम् ।

अत्रा पुरंधिरजहादरातीर्भदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७ ॥

आदाय । श्येनः । अभरत् । सोमम् । सहस्रम् । सवान् । अयुतम् । च । साकम् ।

अत्र । पुरंधिः । अजहात् । अरातीः । भदे । सोमस्य । मूराः । अमूरः ॥ ७ ॥

१. नास्ति वि' अ'. २. 'नभ' सूको. ३. 'रक्तः वि' अ'; संयुतः वि' ल कर्प. ४. 'सो वि'
अ'; 'सो वि' ल कर्प. ५. सुप' कर्प.

वेङ्कट० आराय^१ स्येनः 'आवभार सोमम्' सहजम् अयुतम् च सह^२ सोमयागान् । अथ बहुमशः^३ अन्त
अत्यजत् सोममदे 'मृडान् अमृदः' ॥ ७ ॥

'इति तुतीवाचके षष्ठाध्याये पञ्चदशो वर्गः' ॥

[२७]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

गर्भे^४ तु सन्नन्वेषामवेदमृदं देवानां^५ जनिमानि विश्वा ।
शतं मा पुर^६ आर्यसीररक्षन्न^७ अर्धं इयेनो जवसा^८ निर्देयम् ॥ १ ॥

गर्भे । तु । सन् । अन् । एषाम् । अवेदम् । अहम् । देवानाम् । जनिमानि । विश्वा ।
शतम् । मा । पुरः । आर्यसीः । अरक्षन् । अर्धं । इयेनः । जवसा । निः । निर्देयम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गर्भे एव सन् अहम् एषाम् देवानाम् दिवि स्थितानां सर्वाणि जन्मानि अनुक्रमेण ज्ञातवानस्मि ।
शतम् मा पुरः अथसा निर्दिष्टाः सोममाविर्षन्तम् अरक्षन् । अथ अर्धं जवेन^९ प्रविश्य
सोममादाय निर्गतोऽस्मि ॥ १ ॥

न घ्रा स मामप^{१०} जोषं जगाराभीमास^{११} त्वर्क्षसा वीर्येण ।
ईर्मा^{१२} पुरंधिरजहादरातीरुत^{१३} वार्ता अतरच्छुवानः ॥ २ ॥

न । घ्रा । सः । माम् । अप । जोषम् । जगार । अभि । ईम् । आसु । त्वर्क्षसा । वीर्येण ।
ईर्मा । पुरंमऽधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वार्तान् । अतरत् । शशुवानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० न एव काले सः सोमरक्षो संवमाने मां बलेन अपहतवान् । अर्धं पुनरेव अग्र्यमर्धं
तनुकर्मणा बलेन । परोक्षः^{१४} शेरः । ईरगकुभक्तः बहुमशः शशुसेनासाः अत्यक्रामत् । नापि
च आगतान् सोमपालान् अतरत् दीप्यमानः ॥ २ ॥

अव^{१५} यच्छयेनो अस्वनीदधु^{१६} घोर्वि यद् यदि^{१७} वार्त ऊहुः पुरंधिम् ।
सृजद् यदस्मा^{१८} अव इ क्षिपज्यां कृशानुरस्ता^{१९} मनसा भुरण्यन् ॥ ३ ॥

अव । यत् । इयेनः । अस्वनीत् । अर्धं । घोः । वि । यत् । यदि । वा । अतः । ऊहुः । पुरंमऽधिम् ।
सृजत् । यत् । अस्मै । अव । इ । क्षिपत् । ज्याम् । कृशानुः । अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥ ३ ॥

१. नास्ति छपं. २. '२ वावाचविभोरताः यथात पतनशीलस्य सेनं छपं. ३. नास्ति वि' छपं.

४. 'यज्ञा वि' छपं. ५-५. मृदाः । मृदु' छ. ६-६. नास्ति सूको. ७. बलेन वि' अ. ८. 'घ वि'
अ' छपं; 'आ वि'; 'अ' छ.

वेङ्कट० मन्वन्तरं दीप्यमानः स्येनः यदा अथ अस्तनीत्, यदा वा अस्मान् सोमस्थानात् पुरन्ध्रम्
इयंनं विविधमपनीतयन्तः सोमपाकाः, यदा वा अस्मै कृषानुः इषुम् अथ असृजन् उषाम्
विलिपन् । नुसभावरुक्कान्दसः । कृषानुः वेदा मनसा तुस्यवेसो मन्कन् भरमानो वेपुम् ॥ ३ ॥

ऋजिप्य इमिन्द्रावतो न भुज्युं इयेनो जभार वृहतो अधि ष्योः ।

अन्तः पतत् पतुर्ध्वस्य पुर्णमधु यामनि प्रसितस्य तद् वेः ॥ ४ ॥

ऋजिप्यः । ईम् । इन्द्रोऽवतः । न । भुज्युम् । इयेनः । जभार । वृहतः । अधि । ष्योः ।

अन्तरिति । पतत् । पतुनि । अस्य । पुर्णम् । अधु । यामनि । प्रसितस्य । तत् । वेरिति वेः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ऋजुगामी स्येनः सोमम् इन्द्रवतः पत्रमानस्य भोजनम् वृहतः सामोः अधि आजभार ।
यावावृषिष्योः अन्तः पपात् पतनसीलम् अस्य पुर्णम् तदानीं समने प्रसक्तस्य पक्षिणः ॥ ४ ॥

अधं श्वेतं कृलशं गोभिरक्तमापिप्यानं मधवां शुक्रमन्धः ।

अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अग्रमिन्द्रो मदाय प्रति धत् पिबन्ध्वै शूरो मदाय प्रति धत् पिबन्ध्वै ॥ ५ ॥

अधं । श्वेतम् । कृलशम् । गोभिः । अक्तम् । आपिप्यानम् । मधवा । शुक्रम् । अन्धः ।

अध्वर्युभिः । प्रयतम् । मध्वैः । अग्रम् । इन्द्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिबन्ध्वै । शूरः । मदाय । प्रति ।

धत् । पिबन्ध्वै ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अथ सोमाक्तम् श्वेतम् कृलशम् गोविकारिदेव्यादिभिः अक्तम् उपयुंषति मध्वमानम् मधवा मिर्मलम्
मध्वानाम् अध्वर्युभिः प्रयतम् मधुरस्य अग्रमूतम् इन्द्रः मदाय पातुं बोधयोः प्रति अध-
वाय शूरः ॥ ५ ॥

इति तृतीयाहके षष्ठाध्याये षोडशी वर्गाः ॥

[२८]

वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

त्वा युजा तव तत् सोम सुख्य इन्द्रो अपो मनवे सुधुतस्कः ।

अहन्नडिमरिणात् सुप्त सिन्धूनपावृणोदपिहितेषु खानि ॥ १ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सुख्ये । इन्द्रः । अपः । मनवे । सुधुतः । करिति कः ।

अहन् । अहिम् । अरिणात् । सुप्त । सिन्धून् । अप । अवृणोत् । अपिहिताऽव । खानि ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वया सहायेन तव सुख्ये सोम । तदानीम् इन्द्रः अपः मनुष्याय स्वस्वन्दनाः अकरोम् ।

१. नास्ति विं. २. 'तव वे' विं लपं. ३. वेपन् सूको. ४. इन्द्रापथ विं ल'. ५. वणे सूको.
६. नास्ति विं लपं. ७. 'युजा' विं ल' ल; मेघरत्न लपं. ८-८. नास्ति सूको. ९. 'त्वा' ल.

अहन् अहिम्, अगमयच्च सग नदीः, अप अहृषोत् अपिहितानीव द्वाराणि नदीनां
निःसरणमार्गान् ॥ १ ॥

त्वा युजा नि खिदत् सूर्यस्वेन्द्रं चक्रं सहसा सुघ इन्द्रो ।

अधि स्नुना बृहता वर्तमानं महो द्रुहो अर्ष विश्वायु ध्रापि ॥ २ ॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इन्द्रः । चक्रम् । सहसा । सुघः । इन्द्रो इति ।

अधि । स्नुना । बृहता । वर्तमानम् । महः । द्रुहः । अर्ष । विश्वऽआयुः । ध्रापि ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वया सहायेन प्रावृहत् इन्द्रः सूर्यस्य चक्रम् बलेन सगः एव हे सोम ! तत् महता समुच्छि-
तेन पर्वतेन गच्छत् सर्वं महतः द्रोग्धुः सुवायुः अपि इन्द्रेण अपि अधापि ॥ २ ॥

अहन्निन्द्रो अर्दहत् अग्निं इन्द्रो पुरा दस्यून् मध्यंदिनात् अर्भके ।

दुग्ं दुरोणे कत्वा न यातां पुरु सुहस्रा शर्वा नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

अहन् । इन्द्रः । अर्दहत् । अग्निः । इन्द्रो इति । पुरा । दस्यून् । मध्यंदिनात् । अर्भके ।

दुःओ । दुरोणे । कत्वा । न । याताम् । पुरु । सुहस्रा । शर्वा । नि । बर्हीत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अशनीम् इन्द्रः दस्यून् अहन्, अग्निः च तान् अर्दहत् हे सोम ! मध्यंदिनात् प्रागेव
सहस्राणि । दुग्ं देशे पर्वतादौ कायाधम् इव गच्छतां पथिकानां पुरुणि सहस्राण्यसुराणां मार्थवत्
सज्जतानि हिंसक इन्द्रः नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

विश्वस्मात् सीमधुमां इन्द्र दस्यून् विशो दासीरकृणोरप्रशस्ताः ।

अवाधेधामर्मणतं नि शत्रून् अविन्देधामर्पचितिं वधत्रैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सीम् । अधुमान् । इन्द्र । दस्यून् । विशः । दासीः । अकृणोः । अप्रशस्ताः ।

अवाधेधाम् । अर्मणतम् । नि । शत्रून् । अविन्देधाम् । अर्पचितिम् । वधत्रैः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सर्वस्मात् लोकात् अधुमान् इन्द्र । सर्वान् दस्यून् अकृणोः, तथा अपक्षपित्रीश्च विशः अघनाः
कृतवान् । त्वं च सोमश्च शत्रून् नितरां बाधितवन्तौ मासितवन्तौ च, अकृणोश्च च एवाम्
शत्रूणां वधैः ॥ ४ ॥

एवा सुत्यं मघवाना युवं तदिन्द्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।

आर्ददत्तमपिहितान्यश्ना रिचिभुः क्षाश्चित्तदाना ॥ ५ ॥

१. नास्ति सूको. २. नास्ति विं रूपं. ३. *चम्. छ. ४-५. मयापि विं अर्. ५. *दिम्
सूको. ६. अस्मान् विं रूपं. ७. शत्रून् विं अर्.

एव । सत्यम् । मघऽशाना । युवम् । तत् । इन्द्रः । वृ । सोम । ऊर्वम् । अद्वयम् । गोः ।
आ । अर्द्धतम् । अपिऽहितानि । अश्वी । रिचिचुः । क्षाः । चित् । तत्तुदाना ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एवम् सत्यम् धनवन्तौ ! युवां तत् इदम् कृतवन्तौ इन्द्रः न सोम ! 'स्वे च' गोः अपि अद्वयसङ्गम्
गन्धारम्, आ अर्द्धतम् च अपिद्विवद्वारान् मेवान् । तदाभी सर्वां पृथिवीं 'मदसया रिचिचुः'
मेवान् विच्यन्ती ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाहके षष्ठाध्याये सप्तदशो वर्गः' ॥

[२९]

'वामदेवो मौक्तम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ नः स्तुत उप वाजेभिः कृती इन्द्रं याहि हरिभिर्मन्दसानः ।
तिरिचिचुर्दयः सर्वना पुरुष्याङ्गुषेभिर्गुणानः सत्यर्जावाः ॥ १ ॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाजेभिः । कृती । इन्द्र । याहि । हरिऽभिः । मन्दसानः ।
तिरिः । चित् । अर्धः । सर्वना । पुरुषिणि । आङ्गुषेभिः । गुणानः । सत्यर्जावाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'उप आयाहि' अर्धैः मोक्षानः स्तुतः अस्माकम् अर्धैः सह रक्षणार्थम्, तिरः इति प्राप्तकाकानाम्
(तु वा ३, २०), प्राप्तकाकानि सर्वानामि सर्वाणि स्वामी स्तोमैः स्तुयमानः सत्यधनः ॥ १ ॥

आ हि स्मा याति नयेच्चिकित्वान् ह्यमानः सोतुभिरुप यज्ञम् ।
स्वश्वो यो अमीरुर्मन्यमानः सुस्वाणेभिर्मदति सं हृ वीरैः ॥ २ ॥

आ । हि । स्म । याति । नयेः । चिकित्वान् । ह्यमानः । सोतुऽभिः । उप । यज्ञम् ।
सुऽअश्वः । यः । अमीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सं । हृ । वीरैः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ हि स्म गच्छति नृषितः प्राङ्गः सोतुभिः ह्यमानः यज्ञम् उप । स्वश्वः यः विभेषः
मन्यमानः सोमसुक्तिः वीरैः सह मदति ॥ २ ॥

श्रावयेदस्य कर्णां वाजयध्वै जुष्टामनु प्र दिशं मन्दयध्वै ।
उद्वावृषाणो राधसे तुविष्मान् करन्तु इन्द्रः सुतीर्थार्थमयं च ॥ ३ ॥

श्रवयं । इत् । अस्य । कर्णां । वाजयध्वै । जुष्टाम् । अनु । प्र । दिशम् । मन्दयध्वै ।
उत्ऽवृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करत् । नुः । इन्द्रः । सुतीर्थार्थः । अर्थमयम् । च ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति सूको. २. सर्वां वि' अ'. ३-३. 'नातिरिचिचुः वि' अ' ; 'चतुः छ. ४-४. 'पथादि
वि' छष. ५. 'उनाम वि' अ', ६. 'सात्' वि' छष; 'सोत्' वि' अ' क.

वेङ्कट० श्रावय एव इन्द्रस्य कर्णो बलिने कर्तुम् । हे स्तोतः ! स्वया सेवियाम् दिशाम् मादयितुं प्रकर्षणं
अनु श्रावय । सोऽयम् उदाश्रयाणः अश्राव बलवान् करोतु अस्मान् इन्द्रः शोभनस्थानान्, अभयम्
व करोतु ॥ ३ ॥

अच्छा यो गन्ता नार्धमानमूर्ती इत्था विप्रं हवमानं गूणन्तम् ।
उप त्मनि दर्धानो धुर्याऽशून्सहस्राणि शतानि वज्रबाहुः ॥ ४ ॥

अच्छ । यः । गन्ता । नार्धमानम् । कूर्ता । इत्था । विप्रम् । हवमानम् । गूणन्तम् ।
उप । त्मनि । दर्धानः । धुरि । आशून् । सहस्राणि । शतानि । वज्रबाहुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्नि गन्ता नः श्रावमानं रक्षणार्थम् इत्थं मेधाविने इदमन्तं स्तुवन्तं च । उप त्मनि श्रावमानं
स्वस्थधुरि अश्रवान् नियुजन् चानाम् सहस्राणि शतानि च वज्रबाहुः ॥ ४ ॥

त्वोतासो मघवन्निन्द्र विप्रा वयं ते स्याम सुरयो गूणन्तः ।
भेजानासो बृहद्विषस्य राय आक्रायस्य दावने पुरुक्षोः ॥ ५ ॥

त्वाऽऽकृतासः । मघऽशून् । इन्द्र । विप्राः । वयम् । ते । स्याम् । सुरयोः । गूणन्तः ।
भेजानासः । बृहत्ऽद्विवस्य । रायः । आऽक्रायस्य । दावने । पुरुऽक्षोः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्वया रक्षिताः^१ हे मघवन् इन्द्र ! विप्राः वयम् च त्वदीयाः स्याम प्राजाः^२ स्तुवन्तः भक्तमानाः
महादीप्तम् धनम् सर्वतः शब्दनीयम् शान्ताय बहुभिः शब्दितम् ॥ ५ ॥

^१ इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टादशो वर्गः ॥

[३०]

^१ वामदेवे गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, नमसीदस्येकादशीनाम् इन्द्रोपसौ ।
गायत्री छन्दः, अष्टमोऽक्षरविंशत्यै त्रिष्टुभौ ॥

नकिरिन्द्र त्वदुत्तरो न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरेवा यथा त्वम् ॥ १ ॥

नकिः । इन्द्र । त्वत् । उत्तऽतरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रऽहन् । नकिः । एव । यथा । त्वम् ॥

वेङ्कट० न कश्चिद् हे वृत्रहन् इन्द्र ! स्वत्तः उत्तरकालीनः विद्यते, न च पूर्वकालीनः^२ विद्यते,
नापि समः ॥ १ ॥

सत्रा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेवं वाष्टतुः । सत्रा म्हाँ असि श्रुतः ॥ २ ॥

१. 'वृत्र' रूपे. २. 'यथा' वि' रूपे. ३. 'ता' च वि' रूपे. ४. 'प्राजाः' रूपे. ५-५. नास्ति
सूको. ६. नास्ति सूको. ७. नास्ति वि' छ रूपे; 'लोमो' विश्वो न च पूर्वकालीनः वि' अ'.

सत्रा । ते । अनु । कृष्टयः । विधा । चकाऽऽव । वृत्तुः । सत्रा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सत्यमेव तव प्रजाः विद्वानि च भूतानि अनुवर्तने कुर्वन्ति चकाणीव रथम् । सत्यमेव महान् असि विश्रुतः ॥ २ ॥

विधे चनेदना त्वा देवास इन्द्र युयुधुः । यदहा नक्तुमातिरः ॥ ३ ॥

विधे । चन । इत् । अना । त्वा । देवासः । इन्द्र । युयुधुः । यत् । अह । नक्तम् । आ । अतिरः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'सर्वे हि एव' देवाः प्राणनेन^१ बलेन हे इन्द्र । त्वां योधयाऽऽकुः, यदा^२ त्वं सूर्यस्य चकाहरणेन गमने निरुन्धानः महानि रात्रीः^३ च आ अतिरः विनाशितवानसि । 'सूर्यानुदये श्लेकरूपं भवति सर्वम्'^४ ॥ ३ ॥

यत्रोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इन्द्र सूर्यम् ॥ ४ ॥

यत्र । उत । बाधितेभ्यः । चक्रम् । कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इन्द्र । सूर्यम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यत्र बाधितेभ्यः कुत्सासैनिकेभ्यः कुत्सान् च युध्यते रक्षणाय हे इन्द्र । सूर्यम् चक्रम् अनुष्णाः ॥ ४ ॥

यत्र देवां ऋषायतो विश्वा अयुष्य एक इत् । त्वमिन्द्र वनूरहन् ॥ ५ ॥

यत्र । देवान् । ऋषायतः । विश्वान् । अयुष्यः । एकः । इत् । त्वम् । इन्द्र । वनूर । अहन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यस्मिन् युवे देवान् बाधमानान् सर्वान् एकः एव अयुष्यः, त्वम् इन्द्र । यत्र हिंसितृश्च इतवानसि ॥ ५ ॥

“इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकोनविंशो वगः” ॥

यत्रोत मर्त्याषु कर्मरिणा इन्द्र सूर्यम् । प्रावः शचीभिरेतशम् ॥ ६ ॥

यत्र । उत । मर्त्याषु । कर्म । अरिणाः । इन्द्र । सूर्यम् । प्र । आवः । शचीभिः । एतशम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र । यस्मिन् अपि युवे मर्त्याषु सूर्यम् बाधितवानसि, यत्र च प्रकर्षेण^१ रक्षितवानसि कर्मभिः एतशम् कर्मिन्, तदानीं च युयुस्तुः ॥ ६ ॥

किमादुतासि वृत्रहन् मर्षवन् मन्युमत्तमः । अत्राह दानुमातिरः ॥ ७ ॥

किम् । आत् । उत । अग्नि । वृत्रहन् । मर्षवन् । मन्युमत्तमः । अत्रे । अह । दानुम् । आ । अतिरः ॥

१-१. "वेऽप्येवम् वि" अ. २. "गेन सप", ३. नया अ. ४. "वि वि" अं क. ५-५. "वेऽप्येकं वि"; "वेऽप्येकं वि". ६. सर्वत्र वि. ७-७. नास्ति सूको. ८. नास्ति वि अं.

वेङ्कट० हे इन्द्रन् मधवन् । यदि त्वं मन्वुमान् भवसि कुम्भसि, तदानीम् एव असुरं विनाशापसीति समुदापार्यः । किम् इति प्रश्नविशेषार्यः ॥ ७ ॥

एतद् धेदुत वीर्यं इन्द्रं चकथे पीस्यम् । स्त्रियं यद् दुर्हणायुवं वर्धीदुहितरं दिवः ॥८॥

एतत् । धे । इत् । उत । वीर्यम् । इन्द्रं । चकथे । पीस्यम् ।

स्त्रियम् । यत् । दुःऽह्नायुवंम् । वर्धीः । दुहितरम् । दिवः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० एतद् अल्लु अपि च वीर्यम् इन्द्रं । कृतवानसि पुंस्त्वावहम्, स्त्रियम् यत् त्वं दुर्हणे प्रजापतिमिच्छन्तीम् उपसम् अवधीः ॥ ८ ॥

दिवश्चिद् घा दुहितरं महान् महीयमानाम् । उपासमिन्द्रं सं पिणक् ॥ ९ ॥

दिवः । चित् । घ । दुहितरम् । महान् । महीयमानाम् । उपसम् । इन्द्रं । सम् । पिणक् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दिवः अल्लु दुहितरम् महान् त्वम् महीयमानाम् ज्ञैः उपसम् इन्द्रं । सम् चूर्णितवानसि ॥ ९ ॥

अपोषा अनसः सरत् संपिष्टादहं विभ्युषीं । नि यत् सीं शिश्रयद् वृषा ॥ १० ॥

अपं । उषाः । अनसः । सरत् । सम्ऽपिष्टात् । अहं । विभ्युषीं । नि । यत् । सीम् । शिश्रयत् । वृषा ॥ १० ॥

वेङ्कट० अम असरत् उषाः इन्द्रेण संपिष्टात् । शकटात् विभ्युषीं । यदा एतम् इन्द्रः परिगृह्य नितराम् शिश्रयत् ॥ १० ॥

‘इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये विंशो वर्गः’ ॥

एतदस्या अनः शये सुसंपिष्टं विपाश्या । सुसारं सीं परावतः ॥ ११ ॥

एतत् । अस्याः । अनः । शये । सुऽसंपिष्टम् । विऽपाशि । आ । सुसारं । सीम् । पराऽवतः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ‘एतत् अस्याः’ विशीर्षम् अनः शये सुप्तु चूर्णितम् पाशाभिर्वन्धकैर्विरहितं च । तदिदं दूराद् देवात् प्रवर्षं प्रति आ ससार । सीम् इति पूरणम् । अत्र यात्कः—‘अपासरदुषाः । अनसः संपिष्टान्मेधाद् विभ्युषीं । अनो वायुरनितः । अपि बोधमार्यं स्यात् । अनस इव शकटादितः । अनः शकटम् । आनन्दमस्मिंश्चोपरम् । अनितेर्वा स्यात् जीवनकर्मणः । उपजीवन्येनात् । मेघोऽप्यन एतस्मादेव । यक्षिरशिश्रयत् । वृषा वक्षिता मन्थसः । तस्या एवापरा भवति XXX । एतदस्या अन आशते ‘सुसंपिष्टम् । इतरदिव’ । विपाशि विमुक्तपाशि (या ११, ५७-६८) इति ॥ ११ ॥

१. संपिष्टा सूको. २. एताम् विं अ'. ३-३. तास्ति सूको. ४-४. एतस्याः विं लयं.

५. 'दिति सूको. ६. 'नम् वि' अ' लयं. ७-७. 'शमिव सूको.

उत सिन्धुं विवात्यं वितस्थानामधि क्षमि । परिं ष्टा इन्द्र मायया ॥ १२ ॥

उत । सिन्धुम् । विवात्यम् । वितस्थानाम् । अधि । क्षमि । परिं । ष्टाः । इन्द्र । मायया ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अपि च^१ सिन्धु विवात्यम् परवर्णां^२ पृथिव्यां सर्वतः वितिष्ठमानां पारितवानसि^३ इन्द्र । कर्मणा ॥ १२ ॥

उत शुष्णस्य धृष्णया प्र मृक्षो अमि वेदनम् । पुरो यदस्य संपिणक् ॥ १३ ॥

उत । शुष्णस्य । धृष्णया । प्र । मृक्षः । अमि । वेदनम् । पुरः । यत् । अस्य । समऽपिणक् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अपि च^४ शुष्णस्य^५ धर्षणशीलं^६ शाने प्रकर्षेणामिसृतवानसि । "यत् अस्य" पुरः सम्चूर्णितवानसि ॥ १३ ॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि । अवाहनिन्द्र शम्बरम् ॥ १४ ॥

उत । दासम् । कौलितरम् । बृहतः । पर्वतात् । अधि । अवं । अहन् । इन्द्र । शम्बरम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अपि च दासम् अत्यन्तकुलीनम्^७ महतः पर्वतात् अधि अधः तप्तः अपनीतवानसि इन्द्र । शम्बरम् ॥ १४ ॥

उत दासस्य वचिनः सहस्राणि शताऽवधीः । अधि पञ्च प्रधीरिव ॥ १५ ॥

उत । दासस्य । वचिनः । सहस्राणि । शता । अवधीः । अधि । पञ्च । प्रधीरिव ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अपि च असुरस्य वचिनाम्नः^८ सहस्राणि शतानि चानुत्तरान् अवधीः पञ्च च प्रधीनिव परिगतात् ॥ १५ ॥

^९इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकविंशो वर्गः^{१०} ॥

उत त्वं पुत्रमगुवः परावृक्तं शतक्रतुः । उक्थेभ्विन्द्र आभजत् ॥ १६ ॥

उत । त्वम् । पुत्रम् । अगुवः । परावृक्तम् । शतऽक्रतुः । उक्थेषु । इन्द्रः । आ । अभजत् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अपि च तम् पुत्रम् अगुवः परावृक्तम् तान् शतक्रतुः इन्द्रः उक्थेषु वा अभजत् । परावृक्तेषु परावृक्तः ॥ १६ ॥

उत स्या तुर्वशापद् अस्नातारा यचीपतिः । इन्द्रो विद्रो अपारयत् ॥ १७ ॥

१. नास्ति उपे. २. नास्ति वि. ३. 'णिषाम वि' क लपं; 'णीषाम वि' अ. ४. तारि वि' अ. ५. नास्ति वि' अ. ६. नास्ति वि. ७. ७. पत्न वि. ८. 'न्यकलीनम् वि' अ. ९. 'कुलीन वि' क लपं. १०. 'पतिना' वि' क लपं; 'पतिना' वि' अ' ल. १०-१०. नास्ति मूको.

उत । त्या । तुर्वशापद् इति । अस्नातारं । शचींऽपतिः । इन्द्रः । विद्वान् । अपामयत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अपि च तौ तुर्वशं यदुं च अगत्रिपिकौ पितृशापात् शचीगतः इन्द्रः जानन् अपारयत्
कृतवाद् रान्याहोविति ॥ १७ ॥

उत त्या सुच आर्यो सुरयोरिन्द्र पारतः । अर्णोच्चित्ररथावधीः ॥ १८ ॥

उत । त्या । सुचः । आर्यो । सुरयोः । इन्द्र । पारतः । अर्णोच्चित्ररथा । अवधीः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अपि च तौ इन्द्रः सचः एव राजानौ सरयोः नद्याः पारे अर्णं चित्ररथं च इतवानसि ॥ १८ ॥

अनु द्वा जहिता नयोऽन्धं श्रोणं च वृत्रहन् । न तत् ते सुस्रमष्टवे ॥ १९ ॥

अनु । द्वा । जहिता । नयः । अन्धम् । श्रोणम् । च । वृत्रहन् । न । तत् । ते । सुस्रम । अष्टवे ॥ १९ ॥

वेङ्कट० 'हे वृत्रहन् !' 'अनु अनयः' द्वौ वृत्रौ अन्धम् ऋत्राश्वम् श्रोणम् परावृणम् च । न तत् तव
सुस्रम् मन्वेनापुं शक्यं देवेन स्तुतेन ॥ १९ ॥

शतमश्मन्मयीनां पुरामिन्द्रो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुषे ॥ २० ॥

शतम् । अश्मन्मयीनाम् । पुराम् । इन्द्रः । वि । आस्यत् । दिवःऽदासाय । दाशुषे ॥ २० ॥

वेङ्कट० शिकामयीनाम् पुराम् शतम् इन्द्रः स्वस्तवान् दिवोदासाय यजमानाय तत्प्रीत्यर्थे ॥ २० ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वसः' ॥

अस्वापयत् दभीतये सहस्रा त्रिंशतं हयैः । दासानामिन्द्रो मायया ॥ २१ ॥

अस्वापयत् । दभीतये । सहस्रा । त्रिंशतम् । हयैः । दासानाम् । इन्द्रः । मायया ॥ २१ ॥

वेङ्कट० दभीतिप्रीत्यर्थे असुराणाम् त्रिंशतम् सहस्राणि इमैः भूमावशापयत् इन्द्रः कर्मणा ॥ २१ ॥

स वेदुतासि वृत्रहन्समान इन्द्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥ २२ ॥

सः । वृ । इत् । उत । असि । वृत्रहन् । समानः । इन्द्र । गोऽपतिः । यः । ता । विश्वानि । चिच्युषे ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सः खलु असि वृत्रहन् इन्द्र । सर्वेषां साधारणः गोपतिः, यः एवं सति विश्वानि
असुरपुराणि व्यापयसि ॥ २२ ॥

उत नूनं यदिन्द्रियं करिष्या इन्द्र पौंस्यम् । अद्या नकिष्टदा भिनत् ॥ २३ ॥

१. नास्ति वि' लप. २. नास्ति सूको. ३-३. नास्ति सूको. ४-४. अन्तद्वयो सूको; अन्तनपदमौ
क प्रस्तावः. ५. तस्योत* सूको.

उत । नूनम् । यत् । इन्द्रियम् । करिणाः । इन्द्र । पीस्वम् । अथ । नर्किः । तत् । आ । मित् ॥ २३ ॥

वेङ्कट० अपि च पुरा नत् वीथे पुंस्त्वपावर्गं कृतवानसि इन्द्र ।^१, तप अर्गं न कश्चित् आ^२ दिगस्ति,
इन्द्रपृष्ठानि प्रतानि तथा नुवर्तन्ते ॥ २३ ॥

वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वर्धुमा । वामं पूषा वामं भर्गो वामं देवः कर्कळती ॥ २४ ॥

वामम् उवामम् । ते । आदुरे । देवः । ददातु । अर्धुमा ।

वामम् । पूषा । वामम् । भर्गः । वामम् । देवः । कर्कळती ॥ २४ ॥

वेङ्कट० वननीमं घने तव आदुरे(१)^३ सति अर्धमादिः देवः अस्मभ्यम् ददातु । कृच्छन्तः पूषा
कर्कळती । पुनर्वचने विशेषणसमर्पणायेति^४ ॥ २४ ॥

^१ इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ।

[३१]

^१ वामदेवो गीतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । गावत्री छन्दः, तृतीया पादनिचृत्^१ ।

कया नश्चित्र आ भुवद्वृती सदावृधः सखा । कया शर्चिष्ठया वृता ॥ १ ॥

कया । नः । चित्रः । आ । भुवत् । ऊती । सदावृधः । सखा । कया । शर्चिष्ठया । वृता ॥ १ ॥

वेङ्कट० केन अस्मान् रक्षणेन पूजनीयः इन्द्रः आभिमुख्येन प्राप्नुयात् अस्माकं सदा वर्धयिता
सखा, केन च अतिशयेन कर्मवता नमनेन ॥ १ ॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मर्हिष्ठो मत्सदन्वसः । इळ्हा चिदरुजे वसु ॥ २ ॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानाम् । मर्हिष्ठः । मत्सत् । अन्वसः । इळ्हा । चित् । आरुजे । वसु ॥ २ ॥

वेङ्कट० कः त्वां मद्वेतुमानां मर्षे सत्यमृतः अतिशयेन महान् मादयेत् । अन्नस्य
सम्बन्धिनां रक्षानि अपि धनानि स्तोत्रभ्यो दानाय आरोक्तुं भक्ष्यतुम् मत्सत् इति ॥ २ ॥

अभी पु णुः सखीनामविता जरितृणाम् । श्रुतं भवास्युतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । सु । नः । सखीनाम् । अविता । जरितृणाम् । श्रुतम् । भवासि । ऊतिभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० "अभि भवसि" सुष्ठु अस्माकं तव सखीनां रक्षकः स्तोत्राणां रक्षणप्रकारैः प्राश्यान् श्रुतम् ॥ ३ ॥

१. नास्ति सूको. २. अन्यः रिं अं; नान्यः लवं. ३. तानं तनं अं. ४. वैप २, ६४८ j d.
५. विशेषेण सं रिं ल लपे; विशेषेण सं रिं अं. ६-६. नास्ति सूको. ७. नाभिम् ल लपे.

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः । नियुद्धिर्षणीनाम् ॥ ४ ॥

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रम् । न । वृत्तम् । अर्वतः । नियुद्धिभिः । चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभि आ ववृत्स्व अस्मान् चक्रम् इव परिवृत्तम् अश्वान् मनुष्यान् प्रत्याजामनाथैरश्वैः ॥ ४ ॥

प्रवता हि कर्तृनामा हां पदेव गच्छसि । अमंशि सूर्ये सचा ॥ ५ ॥

प्रवता । हि । कर्तृनाम् । आ । ह । पदाश्वेव । गच्छसि । अमंशि । सूर्ये । सचा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आरम्भेण हि कर्मणाम् आगच्छतीन्द्रः मार्गमेव । सेष्यते सूर्ये उदिते सह प्रातः ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्विंशो व्रगः ॥

सं यत् ते इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

सम् । यत् । ते । इन्द्र । मन्यवः । सम् । चक्राणि । दधन्विरे । अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यत् ते इन्द्र ! क्रोधाः तेजः सन्दाधिरे, यच्च बलानि, तच्चरिषि वा विद्यते सूर्ये वा ॥ ६ ॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुम् ॥ ७ ॥

उत । स्म । हि । त्वाम् । आहुः । इत् । मघवानम् । शचीपते । दातारम् । अविदीधयुम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म हि त्वाम् आहुः धनिमस् शचीपते ! दातारम् दीप्यमानम् ॥ ७ ॥

उत स्मा सद्य इत् परिं शशमानार्यं सुन्वते । पुरु चिन्मंहसे वसु ॥ ८ ॥

उत । स्म । सद्यः । इत् । परिं । शशमानार्यं । सुन्वते । पुरु । चित् । मंहसे । वसु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म सद्यः एव भजमानाय सुन्वते । बहु एव धने प्रयच्छसि ॥ ८ ॥

नुहि स्मा ते शतं चन राधो वरन्त आसुरः । न ज्यौत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

नुहि । स्म । ते । शतम् । चन । राधः । वरन्ते । आसुरः । न । ज्यौत्नानि । करिष्यतः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० न अलु स्म तव धने सर्वतो मूढाः शतम् अपि पुरुषाः वारयन्ति, न च बलानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

अस्माँ अवन्तु ते शतमस्मान्त्सहस्रंभूतयः । अस्मान् विश्वा अभिष्टयः ॥ १० ॥

अस्मान् । अवन्तु । ते । शतम् । अस्मान् । सहस्रम् । भूतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्मान् रक्षन्तु तत्र कते सहस्रम् च रक्षणानि, तथा विद्वानि अभ्येषणानि च ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

अस्माँ इहा ईणीष्व सख्याय स्वस्तये । महो राये दिवित्मते ॥ ११ ॥

अस्मान् । इह । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये । महः । राये । दिवित्मते ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्मान् इह व्राह्मणीष्व सख्याय भविनाशाय च महान् भनाय च दीप्तिमते ॥ ११ ॥

अस्माँ अविद्धि विश्वेन्द्रं राया परीणसा । अस्मान् विश्वाभिरुतिभिः ॥ १२ ॥

अस्मान् । अविद्धि । विश्वही । इन्द्रं । राया । परीणसा । अस्मान् । विश्वाभिः । कृतिभिः ॥

वेङ्कट० अस्मान् रक्ष सर्वदा इन्द्र । धनेन परितो तदेन विद्वैश्च रक्षणैः ॥ १२ ॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि वृज्जाँ अस्तैव गोर्मतः । नवाभिरिन्द्रोतिभिः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यम् । तान् । अप । वृधि । वृज्जान् । अस्ताँ इव । गोर्मतः । नवाभिः । इन्द्र । कृतिभिः ॥

वेङ्कट० अस्मदर्थम् तान् गोभिः सहितान् वृज्जान् अत्र वृधि धरान् इव जला नवैः इन्द्र । मरुभिः सह ॥ १३ ॥

अस्माकं धृष्ण्या रथो धुमाँ इन्द्रानपच्युतः । ग्व्युरेश्वपुरीयते ॥ १४ ॥

अस्माकम् । धृष्ण्या । रथः । इन्द्रान् । अनपच्युतः । ग्व्युः । अश्वः । ईयते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् धृष्युः रथः दीप्तिमान् इन्द्र । आशुभिः अनपच्युतः गाः अश्वान् अश्वान् तच्छक्ति ॥ १४ ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि अर्वो देवेषु सूर्य । वपिष्ठं वामिषोपरि ॥ १५ ॥

अस्माकम् । उत्तमम् । कृधि । अर्वः । देवेषु । सूर्य । वपिष्ठम् । वामिषं । उपरि ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् उत्तमम् अश्वम् कृधि देवेषु ते सुवीर्यैः इत्तमम् एलोकम् इव उपरि स्थितम् ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

[३२]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्वधोरिन्द्राधी । गाधधी इन्द्रः' ।

आ तु न इन्द्र वृत्रहन्नस्माकमर्धमा गहि । महान् महीभिरुतिभिः ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रहन् । अस्माकम् । अर्धम् । आ । गहि । महान् । महीभिः । कृतिभिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ गच्छ क्षिप्रम् अस्माकम् हे इन्द्र वृत्रहन् । वेदेः रक्षणैः^१ अर्धम् महद्भिः । अस्माकम् इति पूरणम् ॥ १ ॥

भूमिश्चिद् घासि त्तुजिः चित्र चित्रिणीष्व । चित्रं कृणोष्युतये ॥ २ ॥

भूमिः । चित् । घ । अस्ति । त्तुजिः । आ । चित्र । चित्रिणीषु । आ । चित्रम् । कृणोषि । उतये ॥ २ ॥

वेङ्कट० भ्रमणशीलः खलु अति हिंसकः, स त्वम् चित्र ! चित्रिणीषु प्रजासु^२ विषम् धनम् आ कृणोषि रक्षणाय ॥ २ ॥

दधेभिश्चिच्छर्षीपांसं हंसि व्राधन्तमोजसा । सखिभिये त्वे सचा ॥ ३ ॥

दधेभिः । चित् । शर्षीपांसम् । हंसि । व्राधन्तम् । ओजसा । सखिभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० क्षुद्रेः अपि त्वम् अभिभवन्तम् हंसि वर्धमानं बलेन महद्भिः^३, ये च त्वयि सह वसन्ति ॥ ३ ॥

वयमिन्द्र त्वे सचा वयं त्वामि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदव ॥ ४ ॥

वयम् । इन्द्र । त्वे इति । सचा । वयम् । त्वा । अभि । नोनुमः । अस्मान् । अस्मान् । इत् । उत् । अव ॥

वेङ्कट० वयम् हे इन्द्र ! त्वयि समवेदाः, वयम् त्वाम् अभि स्तुमः, अस्मान् एव त्वं सर्वदा रक्ष ॥ ४ ॥

स नञ्चित्राभिरद्रिवोऽनवृद्याभिरुतिभिः । अनाष्ट्याभिरा गदि ॥ ५ ॥

सः । नः । चित्राभिः । अद्रिऽवः । अनवृद्याभिः । कृतिभिः । अनाष्ट्याभिः । आ । गदि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः अस्मान् चित्रैः मरुद्भिः अवधारहितैः प्राकृभिरनाष्टैः आ गच्छ हे वज्रिन् ! ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तविंशो वसः ॥

भूयामो सु त्वावतः सखाय इन्द्र गोमतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥ ६ ॥

भूयामो इति । सु । त्वाऽवतः । सखायः । इन्द्र । गोऽमतः । युजैः । वाजाय । घृष्वये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! त्वत्सदृशस्य गोमतः सुन्दु सखायः भूयामो सङ्गताः कृष्याय शत्रूणां धर्षणशीलाय ॥ ६ ॥

त्वं ह्येक ईशिषु इन्द्र वाजस्य गोमतः । स नो यन्धि मुहीमिषम् ॥ ७ ॥

त्वम् । हि । एकः । ईशिषु । इन्द्र । वाजस्य । गोऽमतः । सः । नः । यन्धि । मुहीमि । ह्येषम् ॥

वेङ्कट० निगदसिदा ॥ ७ ॥

१-१. वेदेरभ्यर्क्षं विं क्षपः वेदे विं अ^१; वेदः रक्षं क. २. पूना^२ विं अ^१ क लपं. ३. नास्ति विं. ४-४. नास्ति सूको. ५. भूयाम ल प्रस्तापः.

न त्वा वरन्ते अन्यथा यद् दित्संसि स्तुतो मधम् । स्तोत्रम्य इन्द्र गिर्वणः ॥ ८ ॥

न । त्वा । वरन्ते । अन्यथा । यद् । दित्संसि । स्तुतः । मधम् । स्तोत्रम्यः । इन्द्र । गिर्वणः ॥

वेङ्कट० न त्वा' वारयन्ति' अन्यथा कर्तुम्, यदा त्वे दित्संसि स्तुतः यत्रम् स्तोत्रम्यः हे इन्द्र गिर्वणः ॥ ८ ॥

अभि त्वा गोतमा गिरानुषत प्र दावने । इन्द्र वाजाय घृध्वये ॥ ९ ॥

अभि । त्वा । गोतमाः । गिरा । अनुषत । प्र । दावने । इन्द्र । वाजाय । घृध्वये ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभि अस्तुयन् प्रकर्षेण त्वाम् गोतमाः स्तोत्रेण इन्द्र । दानाय अश्वाय च वर्षणधीत्याय ॥ ९ ॥

प्र ते वोचाम वीर्यां वा मन्दसान आरुजः । पुरो दासीरभीत्ये ॥ १० ॥

प्र । ते । वोचाम् । वीर्यां । वाः । मन्दसानः । आ । आरुजः । पुरः । दासीः । अभिऽर्भ्ये ॥ १० ॥

वेङ्कट० प्र वोचाम एव वीर्याणि, वाः पुरः सोदमानः सर्वतो मद्रवानसि दाससम्बन्धिनीः अभिगम्य, तद्विषयाणि ॥ १० ॥

इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टाविंशो वर्गः ॥

ता ते गृणन्ति वेधसो यानि च्चकथे पौस्या । सुतेष्विन्द्र गिर्वणः ॥ ११ ॥

ता । ते । गृणन्ति । वेधसः । यानि । च्चकथे । पौस्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यानि ते गृणन्ति स्तोत्राः यानि कुरुवानसि वीर्याणि यज्ञेषु हे इन्द्र गिर्वणः ॥ ११ ॥

अवीवृधन्तु गोतमा इन्द्र त्वे स्तोमवाहसः । ऐषु वा वीरवद् यशः ॥ १२ ॥

अवीवृधन्तु । गोतमाः । इन्द्र । त्वे इति । स्तोमवाहसः । आ । ऐषु । वाः । वीरवत् । यशः ॥

वेङ्कट० वर्षयन्तु गोतमाः हे इन्द्र । त्वयि स्तोमार्वा बोधारः । आ चेहि गोतमेषु वीरवत् अश्वम् ॥ १२ ॥

यच्चिद्धि शश्वन्तामसीन्द्र साधारणस्त्वम् । तं त्वा वयं हवामहे ॥ १३ ॥

यत् । चित् । हि । शश्वताम् । असि । इन्द्र । साधारणः । त्वम् । तम् । त्वा । वयम् । हवामहे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यत् चित् हि शश्वताम् असि इन्द्र । साधारणः त्वम् । तम् त्वा वयम् हवामहे ॥ १३ ॥

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मत्स्वान्धसः । सोमानामिन्द्र सोमपाः ॥ १४ ॥

अर्वाचीनः । वसो इति । भव । अस्मे इति । सु । मत्स्व । अन्धसः । सोमानाम् । इन्द्र । सोमपाः ॥

१. त्वा वि' रूपे, २. पारय' वि' अ', ३. दानसन्बन्धिनीभिः वि' अ', ४-५. नास्ति सूको.

वेङ्कट० इतोमुत्तः भव हे वासपितः ! अस्मात् । सुप्तु नृष्यस्व सोमेन हे सोमस्य पातः इन्द्र ! ॥ १४ ॥

अस्माकं त्वा मर्त॑नामा स्तोमं इन्द्र यच्छतु । अ॒र्वागा॑ वर्त॒या हरी॑ ॥ १५ ॥

अस्माकम् । त्वा । मर्त॑नाम् । आ । स्तोमः । इन्द्र । यच्छतु । अ॒र्वाक् । आ । वर्त॑य । हरी॑ इति ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् स्तुतीनाम् स्तोमः त्वाम् इन्द्र ! आ यच्छतु । इतोमुत्तम् आ वर्तय अर्वा ॥ १५ ॥

पुरो॒ळाशं॑ च नो धसो॑ ज्ञोष॒यासि॑ गिरश्च॒ नः । व॒धूयु॑रिव॒ योष॑णाम् ॥ १६ ॥

पुरो॒ळाशम् । च । नः । धसो॑ । ज्ञोष॒यासि॑ । गिरः । नः । नः । व॒धूयुः॑ इव । योष॑णाम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (सू. ३, ५२, ३) गता ॥ १६ ॥

इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकोऽविंशो वर्गः ॥

स॒हस्रं॑ व्यतीनां यु॒क्ताना॑मिन्द्रमी॒महे । श॒तं सोम॑स्य स्वार्थैः ॥ १७ ॥

स॒हस्रम् । व्यती॑नाम् । यु॒क्ताना॑म् । इन्द्रम् । ई॒महे । श॒तम् । सोम॑स्य । स्वार्थैः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० युक्तानाम् अदवानाम् सहस्रम् इन्द्रम् याचामहे । शतम् इसाः सोमस्य स्वार्थैः यानामिन्द्रस्येति ॥ १७ ॥

स॒हस्रां॑ ते श॒ता व॒यं ग॒वामा॑ न्याव॒यामसि॑ । अ॒स्मत्रा॑ राधं एतु॒ ते ॥ १८ ॥

स॒हस्रां॑ । ते । श॒ता । व॒यम् । ग॒वाम् । आ । न्या॒वयाम॑सि । अ॒स्मऽत्रा॑ । राधः । एतु॒ । ते ॥ १८ ॥

वेङ्कट० स्वतः वयम् गवाम् सहस्राणि शतानि च आ न्यावयामः^१ । अस्मात्^२ वयम्^३ आराधयतु वयम् ॥ १८ ॥

दर्श॑ ते क॒लशा॑नां हिर॒ण्याना॑मधीमहि । भूरि॒दा असि॑ वृत्रह॒न् ॥ १९ ॥

दर्श॑ । ते । क॒लशा॑नाम् । हिर॒ण्याना॑म् । अ॒धीमहि॑ । भूरि॒ऽदाः । असि॑ । वृत्र॒ऽहन् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० हिरण्यणाम्^४ दश कलशान् स्वतः धारयेम । भूरिदाः असि हि वृत्रहन् ॥ १९ ॥

भूरि॒दा भूरि॑ देहि नो मा द॒ध्रं भू॒या भ॑र । भूरि॑ वेदिन्द्र॒ दित्सि॑ ॥ २० ॥

भूरि॒ऽदाः । भूरि॑ । देहि॒ । नः । मा । द॒ध्रम् । भूरि॑ । आ । भ॒र । भूरि॑ । वृ । इव । इन्द्र । दित्सि॑ ॥ २० ॥

वेङ्कट० निगदस्विदा ॥ २० ॥

भूरि॒दा ह्यसि॑ श्रुतः पु॒रुवा॑ शूर॒ वृत्र॑ह॒न् । आ नो॑ भजस्व॒ राध॑सि ॥ २१ ॥

भूरि॒ऽदाः । हि । असि॑ । श्रुतः । पु॒रुऽत्रा॑ । शूर॒ । वृत्र॑ऽहन् । आ । नः । भ॒जस्व॑ । राध॑सि ॥ २१ ॥

वेङ्कट० बहुवो दाता असि त्वम् हे आ इवदत् । पुरुष देवेषु श्रुतः । अस्मान् आ भज धने ॥ २१ ॥

प्र ते वभ्रु विचक्षणं शंसामि गोपणो नपात् । माम्भ्यां गा अतुं शिश्रथः ॥ २२ ॥

प्र । ते । वभ्रु इति । विचक्षणं । शंसामि । गोऽसुतः । नपात् । मा । आम्भ्याम् । गाः । अतुं । शिश्रथः ॥

वेङ्कट० प्र शंसामि तव बहुवर्णोवद्वौ हे प्राज्ञ ! दिव उदकस्य दातुः पुत्र ! । मा आम्भ्याम् अद्वाम्भ्यां पशुम्
अतुं शिश्रथः । श्रथतिभेदनकर्मा ॥ २२ ॥

कनीनकेवं विद्रुधे नवे द्रुपदे अर्भके । वभ्रु यामेषु शोभेते ॥ २३ ॥

कनीनकाऽईव । विद्रुधे । नवे । द्रुपदे । अर्भके । वभ्रु इति । यामेषु । शोभेते इति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० कन्यके इव सिद्धे नवे पादुके स्वल्पे स्थिते वभ्रु इन्द्रस्याश्वे गमनेषु शोभेते सशफे । विरुक्तं
(या ४, १५) द्रष्टव्यम् ॥ २३ ॥

अरे म उत्सयाम्णेऽरमनुसयाम्णे । वभ्रु यामेष्वस्त्रिधा ॥ २४ ॥

अरम् । मे । उत्सयाम्नि । अरम् । अतुंसयाम्ने । वभ्रु इति । यामेषु । अस्त्रिधा ॥ २४ ॥

वेङ्कट० वामदेवस्य दातुस्तौ स्ताः, तान्भ्यां गच्छते मङ्गामिन्द्रस्य वभ्रु अश्वौ गमनेषु अस्त्रीणौ धर्म
पर्याप्तमाहरताम् । एवं पादाभ्यां गच्छते ।

‘इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रिंशो वर्गः’ ॥

व्याकरोत् षष्ठमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।

दुहित्वा भवगोलस्य सुन्दरी यमवीजनात् ॥

इति वेङ्कटसाखबाध्यायविरचिते ऋक्संहितास्याख्याने तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

— ❁ —

इति ऋग्वेदे समाख्ये तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥



१. कन्यके विं अर्.

२. अगस्थिते विं अर्.

३. सपक्षिं विं कपं; अस्वावक्षिं विं अर्.

'अथ तृतीयाऽष्टके सप्तमोऽध्यायः'

वेङ्कट०

'प्र ऋभुन्धो दृढमिन्' श्वाचिरयासति मात्रवः ।
 उपसर्गेषु वकन्पमादितः सम्प्रदर्शयत् ॥ १ ॥
 भन्वयस्वविदेकाभ्यां प्रकृतेः प्रत्ययस्य च ।
 पृथगर्थपरिज्ञानमिति शान्दिकनिर्णयः ॥ २ ॥
 उपसर्गेष्वपि तथा भवेदिति विनिश्चयः ।
 तदेतद्भातुसंज्ञार्थां स्पष्टमाह पतञ्जलिः ॥ ३ ॥
 वदन्ति वाचकानेक उपसर्गान् विपश्चितः ।
 'अर्थांसां धातुद्धीनासां' शोतकास्ते' एतन्नलेः ॥ ४ ॥
 प्रतिपठते तिष्ठतीति गमने स्थानमेव च ।
 उभयं तिष्ठतेरर्थः प्रस्तव्य शोतको गतेः ॥ ५ ॥
 'धीजानि वपतीत्यत्र निवापे दृश्यते चापि ।
 'अधि पेशीसि वपते' | छेदने तत्र वपते ॥ ६ ॥
 एवमन्वेऽपि दृश्यन्ते बहुपर्येषु धातवः ।
 शोत्पन्त उपसर्गत्र धारयथां इति निर्णयः ॥ ७ ॥
 'प्र यत्तु शीर्षमाश्रुभिः' 'प्र वीं भ्रियन्तु इन्दवः' ।
 धारम्भे प्रोऽनयोर्दृष्टः प्रकृते चापि दृश्यते ॥ ८ ॥
 'अर्धेत्तु प्रावेते' (तं ह) त्वन्न वैस्पण्ड्ये चापि दृश्यते ।
 'अत्येदृ य व्रीहि पूर्वार्थे' बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ९ ॥
 प्रभुः प्रार्थयते कन्धाम् प्रशान्तः प्राञ्जलिस्तथा ।
 प्रयत्नमुदकं चेति भिक्षार्थाः प्रा इमे मताः ॥ १० ॥
 साक्षाभियुक्तं वदति प्रपरी तद्विचर्यसम् ।
 'परां गाहि मघवुषा' 'परा हि मे विभन्वतः' ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति रूपं; 'श्वाचः प्रारन्वते क' २-२. 'नां तु निती' वैजय; 'नां तु...दी' वि' अ';
 'भन्वयस्ववि' वि' रूपं. ३. 'नारु वि'. ४-४. नास्ति वि' रूपं. † क १, ९२, ४. ‡ क १, ३७, १४.
 ६. क १, १४, ४. ७. अ ८, ६९, ८. ८. 'वीणि वि' रूपं. ९ क १, ६९, १२. १०. अ
 ३, ५३, ५. ११. क १, २५, ४.

समेकीभाववचनः पृथग्भाषे^१ व्ययी स्मृतौ ।

'यथा नरः से च वि च'^२; 'अपु द्वेषो अपु हरः'^३ ॥ १२ ॥

अनुः सादृश्यवचनः पञ्चदशभाषे च वर्तते ।

उद्धृतं उद्गमने न्यवी नीचीनवृत्तिनी ॥ १३ ॥

सुं पूजावचनं माहुर्विपरीती च निदुरौ ।

'अधेरुपरिभाषार्थम् आभिसुखयमभोर्विदुः'^४ ॥ १४ ॥

अतेरयोऽतिक्रमणं प्रातिक्रम्ये प्रविः स्मृतः ।

अपि संसर्गवचनं उपश्लोपवने स्मृतः ॥ १५ ॥

उज्जते सर्वतोभावे परि माहुर्विपश्चितः ।

एषामिमे प्रायिकार्था इत्थं चास्केन दर्शिताः ॥ १६ ॥

पाणिनिश्चाह नगवानर्वाणेषां बहुलया ।

उदाहरणमेतेषां बहुवाच्यं प्रदर्शितम् ॥ १७ ॥ इति ॥

[३३]

'वामदेवो गौतम अपि । अमनो देवता । विन्दुप् छन्दः'^१ ।

प्र ऋभुभ्यो द्रुतमिव वाचमिदं उपस्तिरे श्वेतरि धेनुमीळे ।

ये वार्तजूतास्तरणिभिरेवैः परि द्यां सद्यो अपसौ बभूवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुभ्यः । द्रुतमिव । वाचम् । इत्थे । उपस्तिरे । श्वेतरिम् । धेनुम् । ईळे ।

ये । वार्तजूताः । तरणिभिः । एवैः । परि । द्याम् । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । प्र ईरयामि ऋभुभ्यः द्रुतम् इव स्तुतिम् । ऋभूणामुपस्तरणाय इवेतवर्णयुक्तां निर्मलां स्तुतिवाचं वाचं^२ । ये वार्तपेरिताः तारकैः समनैः द्याम्^३ परि बभूवुः सद्यः एव वेगवन्तः ॥ १ ॥

यदारमक्रेन्नमवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणां दुंसनाभिः ।

आदिद् देवानामुप सख्यमायन् धीरांसः पुष्टिमवहन् मनाथै ॥ २ ॥

१. 'भाष्ये वि' । २. ऋ ६, ७५, ११. ३. ऋ ५, २०, २. ४-४. 'रिसवोर्धनाभि' वि; 'रिसवोर्धो व्याभि' ल प्रस्तावः; 'रिसवोर्धनाभि' वि' अ' ल ऋपं. ५-२. नास्ति सूको. ६. यान' वि' अ' ल; वाचं वि' लरं. ७. नास्ति सूको.

युदा । अरंम् । अक्रन् । शुभर्वः । पितृऽभ्याम् । परिऽविष्टी । वेपणी । दुःसर्ताभिः ।
आत् । इत् । देवानाम् । उपै । सुख्यन् । आयन् । श्रीरासः । पुष्टिम् । अवहन् । मनावै ॥२॥

वेङ्कट० यदा मरुच्छक्रुः पितृभ्याम् शुभवः भोजनेन व्याप्त्या कर्मभिश्च, अमन्तरम् एव देवानाम्
सख्यम् उप आसन् प्राज्ञाः, पुष्टिम् च अवहन् स्तुत्यर्थं स्तोतुः ॥ २ ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूषेव जरणा शर्याना ।
ते वाजो विम्बौ ऋधुरिन्द्रवन्तो मधुप्सरसो नोऽवन्तु यज्ञम् ॥ ३ ॥

पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूषाऽइव । जरणा । शर्याना ।
ते । वाजः । विम्बौ । ऋधुः । इन्द्रऽवन्तः । मधुऽप्सरसः । नः । अवन्तु । यज्ञम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पुनः मे कृतवन्तः पितरो युवानी सनातनौ यूषादिव जीर्णी शर्यानी, ते वाजादयः इन्द्रवन्तः
सोमं प्रति सरन्तः अस्माकम् यज्ञम् आगच्छन्तु ॥ ३ ॥

यत् संवत्समभवो गामरंक्षन् यत् संवत्समभवो मा अपिंशन् ।
यत् संवत्समभन् भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाशुः ॥ ४ ॥

यत् । सम्ऽवत्सम् । शुभवः । गाम् । अरंक्षन् । यत् । सम्ऽवत्सम् । शुभवः । माः । अपिंशन् ।
यत् । सम्ऽवत्सम् । अमरन् । भासः । अस्याः । ताभिः । शमीभिः । अमृतऽत्वम् । आशुः ॥४॥

वेङ्कट० यत् महवास्त्युक्तम्, सह वसन्त इत्यर्थः, पित्रोः गाम् अरंक्षन्, यत् च संवत्सम्^१ पित्रोर्व्य-
जनार्थं भासम् अपिंशन्, यत् च संवत्सम् अस्याः गोः भासः बहिर्गुहम् अमरन्, तैः कर्मभिः
अमृतात्मन् प्रापन् । 'शोणामेक उदकम्' (ऋ १.१६१,१०) इत्युक्तम् ॥ ४ ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करोति कर्नीयान् त्रीन् कृण्वामेत्याह ।
कनिष्ठ आह चतुरंस्करोति त्वष्टं क्रमवस्तत् पनयद् वचो वः ॥ ५ ॥

ज्येष्ठः । आह । चमसा । द्वा । क्रु । इति । कर्नीयान् । त्रीन् । कृण्वाम् । इति । आह ।
कनिष्ठः । आह । चतुरः । क्रु । इति । त्वष्टा । क्रमवः । तत् । पनयत् । वचः । वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० क्रुः आह एकं चमसम् द्वौ करोमि इति, मध्यमः आह^१ त्रीन् करोमि इति, तृतीयः आह^२ चतुरः
करोमि इति । हे शुभवः ! त्वष्टा तत् सुप्पद्वचनम् अपत्यत् ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

सत्यमृचुर्नरं एवा हि चक्रुरनु स्वधामुभवो जग्मुरेताम् ।

विभ्राजमानांश्चमसाँ अहोऽश्वेनत् त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥ ६ ॥

सत्यम् । उचुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अनु । स्वधान् । ऋभवः । जग्मुः । एताम् ।

विऽभ्राजमानान् । चमसान् । अहोऽश्व । अश्वेनत् । त्वष्टा । चतुरः । ददृश्वान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तद्विदं वेत्तारोऽसौ सत्यम् अचुः । उक्तम् हि तथा अनुष्ठितवन्तः । परचाद् एताम् स्वधाम् सोमम्
ऋभवः अनु अगच्छन् । देवेषु दीप्यमानान् चतुरः चमसान् दिवसानिव अकामयत् त्वष्टा पश्यन् ॥ ६ ॥

द्वादश धून् यदगोश्चस्वातिथ्ये रणभ्रुभवः सुसन्तः ।

सुश्रेत्राकृण्वन्नपन्त सिन्धून् धन्वातिष्ठन्नोपधीनिन्नमार्पः ॥ ७ ॥

द्वादश । धून् । यत् । अगोश्चस्य । आतिथ्ये । रणन् । ऋभवः । सुसन्तः ।

सुऽश्रेत्रा । अकृण्वन् । अर्नयन्त । सिन्धून् । धन्वा । आ । अतिष्ठन् । ओपधीः । निन्नम् । मार्पः ॥

वेङ्कट० द्वादश दिशमान् यदा गृहितुमशक्यस्य सवितुः आतिथ्ये अरमन्त स्वपन्तः ऋभवः, तदानीं
सवित्रे शोभनानि श्रेत्राणि अकृण्वन्, मदीश्च अर्नयन्, तदानीं सारुम् कोपध्यः आ अतिष्ठन्
ध्रुवणम् वापः । 'उद्वस्वस्मा अकृणोतन' (ऋ १, १६१, ११) इत्युक्तम् ॥ ७ ॥

रथं ये चक्रुः सुवृत्तं नरेष्टां ये धेनुं विश्वजुर्वं विश्वरूपाम् ।

त आ तक्षन्त्वृभवो रथि नः स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथम् । ये । चक्रुः । सुऽवृत्तम् । नरेऽस्थाम् । ये । धेनुम् । विश्वऽजुर्वम् । विश्वऽरूपाम् ।

ते । आ । तक्षन्तु । ऋभवः । रथिम् । नः । सुऽअवसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० रथम् ये चक्रुः सुवृत्तं नेत्ररीष्ट्रे स्थितम्, ये च धेनुम् विदवनेगां तानारूपां बृहस्पतये । ते
आ कृण्वन्तु ऋभवः रथिम् अस्माकम् सुरक्षणाः सुकर्माणः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

अपो ह्येषामजुपन्त देवा अभि कृत्वा मनसा दीर्घ्यानाः ।

वाजो देवानामभवत् सुकर्मेन्द्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विश्वा ॥ ९ ॥

अपः । हि । एषाम् । अजुपन्त । देवाः । अभि । कृत्वा । मनसा । दीर्घ्यानाः ।

वाजः । देवानाम् । अभवत् । सुऽकर्मा । इन्द्रस्य । ऋभुक्षाः । वरुणस्य । विश्वा ॥ ९ ॥

१. सदिं विं रूपं. २. तत् सं विं रूपं. ३. एतन्तः विं. ४. एतन्त विं ५. नास्ति
विं रूपं. ६. अजुर्वन् रूपं.

वेङ्कट० कर्म हि एषाम् अतुपन्त देवाः शीघ्रमाणाः प्रज्ञया मनसा च^१ । सद्य वाजः सर्वेषां देवानाम्
सुधर्मा अभवत्, इन्द्रस्य ज्येष्ठः, वरुणस्य मध्यमः ॥ ९ ॥

ये हरीं मेधयोक्त्वा मदेन्त इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अर्था ।

ते रायस्पोषुं इर्विणान्मुखे घृत्त ऋभवः क्षेमयन्तो न मित्रम् ॥ १० ॥

ये । हरी इति । मेधया । उक्त्वा । मदेन्तः । इन्द्राय । चक्रुः । सुयुजा । ये । अर्था ।

ते । रायः । पोषम् । इर्विणानि । अस्मे इति । घृत्त । ऋभवः । क्षेमयन्तः । न । मित्रम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० ये इन्द्राय अर्धवो प्रज्ञया उक्त्वाः मदेन्तः चक्रुः ये च तावद्वै रये संयुक्तौ, ते यूयम् हे ऋभवः^२
रायः पोषम् इर्विणानि च अस्मभ्यम् धत्त क्षेमं कुर्वन्तः मित्रम् इव ॥ १० ॥

इदाहः पीतिपुत वो मदे धुने ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः ।

ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्सर्वेने दधात ॥ ११ ॥

इदा । अहः । पीतिम् । उत । वः । मदेम् । धुः । न । ऋते । श्रान्तस्य । सख्याय । देवाः ।

ते । नूनम् । अस्मे इति । ऋभवः । वसूनि । तृतीये । अस्मिन् । सर्वेने । दधात ॥ ११ ॥

वेङ्कट० इदानीम् अहः 'तृतीये सवने' सोमपीति च मदेम् च दत्तवन्तः । न हि देवाः तपसः सख्याय ऋते
भवन्ति । प्रयच्छन्ति श्रान्तस्य फलम्, न सृष्ट्या आप्तं भवति । ते सम्प्रति अस्मभ्यम्
हे ऋभवः । यस्मिन् अस्मिन् तृतीयसवने प्रयच्छत ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वितीयो वर्गः' ॥

[३४]

'वामदेवो गीतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

ऋषुर्विभ्रा वाज इन्द्रो नो अच्छेर्म यज्ञं रत्नधेयोप यात ।

इदा हि वो धिषणा देव्यह्नामघात् पीति सं मदा अगमता वः ॥ १ ॥

ऋषुः । त्रिष्टुप् । वाजः । इन्द्रः । नः । अच्छेर्म । यज्ञम् । रत्नधेया । उप । यात ।

इदा । हि । वः । धिषणा । देवी । अह्नाम् । अर्धात् । पीतिम् । सम् । मदाः । अगमता । वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋषवादयः^३ इन्द्रः च अस्माकम् इगम् यज्ञम् अभ्यागच्छत रत्नदानाय । इदानीम् हि वः
तृतीयसवने^४ देवी स्तुतिवाक् अह्नाम् विदधाति सोमपानम् । देवैः सम् अगमता वः मदाः ॥ १ ॥

१. वा विं लपं. २. नास्ति सूको. ३-३. 'तीयतां वि'. ४-४. नास्ति सूको. ५. 'कम्
वि' अं. ६. 'तयि स' विं लपं.

विद्वानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वम् ।
सं वो मदा अग्नतं सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरंयध्वम् ॥ २ ॥

विद्वानासः । जन्मनः । वाजरत्नाः । उत । ऋतुभिः । ऋभवः । मादयध्वम् ।
सम् । वः । मदाः । अग्नतं । सम् । पुरंधिः । सुवीराम् । अस्मे इति । रयिम् । आ । ईरयध्वम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० जानन्तः प्रादुर्भावकालं हे रमणीयास्ताः ऋभवः! ऋतुभिः सहास्मिन् खवने मादयध्वम् ।
युष्माकं सोमाः प्रजा च देवैः सम् अग्नतं । ते अस्मासु सुपुत्रम् धनम् आभिसुख्येन प्रेरयत ॥ २ ॥

अयं वो यज्ञ ऋभवोऽकारि यमा मनुष्वत् प्रदिर्वो दधिध्वे ।
प्र वोऽच्छा जुजुषाणासो अस्थुरभूत् विश्वे अग्निपोत वाजाः ॥ ३ ॥

अयम् । वः । यज्ञः । ऋभवः । अकारि । यम् । आ । मनुष्वत् । प्रदिर्वोः । दधिध्वे ।
प्र । वः । अच्छा । जुजुषाणासोः । अस्युः । अभूत् । विश्वे । अग्निपो । उत । वाजाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे ऋभवः! युष्माकम् अयम् अस्माभिः यज्ञः अकारि । 'यम् पुराणम्' यूवमात्मनि
आ दधिध्वे मनाचिव मनुष्येषु इव वा । युष्मान् सेवमाना अस्मिन् विश्वे अग्निं प्र तस्थुः । हे वाजाः!
यूयं भवतु सर्वं प्रथमपायिनः ॥ ३ ॥

अभूदु वो विधते रत्नधेयमिदा नरो दाशुषे मर्त्याय ।
पिबत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सर्वनं मदाय ॥ ४ ॥

अभूत् । ऊँ इति । वः । विधते । रत्नधेयम् । इदा । नरः । दाशुषे । मर्त्याय ।
पिबत । वाजाः । ऋभवः । ददे । वः । महि । तृतीयम् । सर्वनम् । मदाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभूत् युष्माकं परिचरते रत्नधानं तृतीयसवने हे नेतारः! दाशुषे मनुष्याय । पिबत सोमं
'हे ऋभवः! हे वाजाः!', दीयते युष्मभ्यं महत् तृतीयम् सवनम् मदाय ॥ ४ ॥

आ वाजा यातोष न ऋशुक्षा महो नरो द्रविणसो गृणानाः ।
आ वः पीतयोऽभिपित्वे अह्नामिमा अस्तं नवस्वइव ग्मन् ॥ ५ ॥

आ । वाजाः । यात । उपै । नः । ऋशुक्षाः । महः । नरः । द्रविणसः । गृणानाः ।
आ । वः । पीतयोः । अभिपित्वे । अह्नाम् । इमाः । अस्तम् । नवस्वः इव । ग्मन् ॥ ५ ॥

१-१, *काल ... वि* अं. २. ऋतुभिः वि* अं. ३. ३३ वि* अं. ४. नास्ति क. ५. नास्ति
कल्प. ६-६. नास्ति वि* अं. ७. नास्ति मूको. ८. अग्नतं वि* अं. ९. नास्ति वि*.
१०-१०. नास्ति वि* अं.

वेङ्कट० 'हे वाजा! हे जम्भव! अस्मान् उप आ यात हे नेतारः! महत् धनं वाचा गुणानाः ।
समन्मतं सुष्माकं सोमाः । अपराह्णे गृहम् इव नवप्रसूता गावः' ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नर्मसा हूयमानाः ।

सुजोषंसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इन्द्रवन्तः ॥ ६ ॥

आ । नपातः । शवसः । यातन । उप । इमम् । यज्ञम् । नर्मसा । हूयमानाः ।

सुऽजोषंसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्वः । पात । रत्नऽधाः । इन्द्रऽवन्तः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'उप आ गच्छत हे शवसः पुत्राः! इमम् यज्ञम् इविषा हूयमानाः । सङ्गताः हे सूरयः! धनं च
भवत् सोमस्य, तं सोमं पिबत इन्द्रेण सहितः रत्नानां दातारः' ॥ ६ ॥

सुजोषा इन्द्र वरुणेन सोमं सुजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ।

अग्नेऽपार्भिर्ऋतुपार्भिः सुजोषा ग्नास्पतीभि रत्नधार्भिः सुजोषाः ॥ ७ ॥

सुऽजोषाः । इन्द्र । वरुणेन । सोमम् । सुऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ।

अग्नेऽपार्भिः । ऋतुऽपार्भिः । सुऽजोषाः । ग्नाःपत्नीभिः । रत्नऽधार्भिः । सुऽजोषाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'वरुणेन मरुद्भिः च तद् त्वम् हे इन्द्र गीर्भिवर्जनीय! पिब सोमम्, तव अग्नेऽपार्भिः स्वकले
पिबद्भिश्च देवैः सङ्गतः तथा ग्नासंज्ञित्वाभिर्देवपत्नीभिश्च रत्नानां धार्त्रीभिः' ॥ ७ ॥

सुजोषंस आदित्यैर्मादयध्वं सुजोषंस ऋभवः पर्वतेभिः ।

सुजोषंसो दैव्येना सवित्रा सुजोषंसः सिन्धुभी रत्नधेभिः ॥ ८ ॥

सुऽजोषंसः । आदित्यैः । मादयध्वम् । सुऽजोषंसः । ऋभवः । पर्वतेभिः ।

सुऽजोषंसः । दैव्येन । सवित्रा । सुऽजोषंसः । सिन्धुऽभिः । रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'पर्वताः शिकोच्चयान्तेषां नदीनां च तृतीये सवनेऽस्त्यन्वयः' ॥ ८ ॥

ये अश्विना ये पितरा य ऊती धेनुं ततस्रुर्ऋभवो ये अश्वी ।

ये अंसत्रा य ऋध्रप्रोदसी ये विभ्यो नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ९ ॥

ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । धेनुम् । ततस्रुः । ऋभवः । ये । अश्वी ।

ये । अंसत्रा । ये । ऋध्रक् । रोदसी इति । ये । विऽभ्यः । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'ये ऋभवः भूमिनौ रथकरणेन' प्रीत्यावकुर्वन्, 'ये जीर्णो पितरौ युवानौ' सञ्जकुः, 'ये रक्षणार्थं वृहस्पतये धेतुम् ततश्च', 'ये वा देवानाम् अश्वा बध्वाः ततश्च', 'ये च देवानाम् मिन्द्रस्य अंसत्रौ अकुर्वन्', 'ये च शवावापृथिव्यौ ऋद्धं कुर्वन्ति', 'ये च महान्तः नेतारः शोभनानि कर्माणि रथकरणादीनि चकुः' ॥ ९ ॥

ये गोमन्तं वाजवन्तं सुवीरं रथि धृत्य वसुमन्तं पुरुक्षुम् ।

ते अग्नेषा ऋभवो मन्दसाना अस्मे धत्त ये च रतिं गृणन्ति ॥ १० ॥

ये । गोऽमन्तम् । वाजऽवन्तम् । सुऽवीरम् । रथिम् । धृत्य । वसुऽमन्तम् । पुरुऽक्षुम् ।

ते । अग्नेऽषाः । ऋभवः । मन्दसानाः । अस्मे इति । धत्त । ये । च । रतिम् । गृणन्ति ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'ये यूयं गवादिपुक्तं धनं प्रवच्छ्व वासपितृपुरुषपुक्तम् बहुवान्दम्', 'ते अग्ने पातारः हे ऋभवः । सोदमानाः अस्मभ्यं प्रवच्छ्व' । 'ये च अन्ये देवाः धनम् उच्चारयन्ति ॥ १० ॥

नापाभूत न व्रोऽतीतृषामार्निःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन् ।

समिन्द्रेण मर्दथ सं मरुद्भिः सं राज्ञी रत्नधेयाय देवाः ॥ ११ ॥

न । अप । अमुत् । न । वृ । अतोतृषाम् । अर्निःऽशस्ताः । ऋभवः । यज्ञे । अस्मिन् ।

सम् । इन्द्रेण । मर्दथ । सम् । मरुद्भिः । सम् । राज्ञिभिः । रत्नधेयाय । देवाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'न अप' भवत्, 'न वयं युष्मान् नृषितान् कुर्मः । न यूयम् ऋभवः । अस्मिन् यज्ञे निःशस्ताः', 'अपि त्वन्तर्भूता एव । तथा सति इन्द्रेण मरुद्भिः च सम् मर्दथ आदिर्यैश्च रत्नानि वातुम् हे देवाः ॥ ११ ॥

"इति तुवीषाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः" ॥

[३५]

"वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

इहोप यात श्वसो नपातुः सौधन्वना ऋभवो मापं भूत ।

अस्मिन् हि वृः सर्वने रत्नधेयं गमन्त्विन्दमर्तुं वो मर्दासः ॥ १ ॥

इह । उप । यात् । श्वसः । नपातुः । सौधन्वनाः । ऋभवः । मा । अप । भूत् ।

अस्मिन् । हि । वृः । सर्वने । रत्नधेयम् । गमन्तु । इन्द्रेम् । अर्तुः । वृः । मर्दासः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इह उप गच्छत हे श्वसः पुत्राः ! इति बलवत्तयाऽऽह । हे सुधन्वनः पुत्राः ऋभवः । मा च

१-१. नास्ति वि' लपं. २. नास्ति सूको. ३-३. "विधी अर्बदे वि' लपं; "विधी व्यापृद्धं वि".
४. प्रवच्छ्वः वि' ल लपं. ५. अथ वि' लपं. ६. निशस्ताः ल. ७-७. नास्ति सूको.

अप गच्छतः । अस्मिन् हि तृतीयसवने नः रत्नदानं सोतुभ्यः । पुष्पाकं सोमाः^१ इन्द्रम्
अनु गच्छन्तु ॥ १ ॥

आर्गन्तुभूणाभिह रत्नधेयमभूत् सोमस्य सुधृतस्य पीतिः ।
सुकृत्यया यत् स्वपस्यया च^२ एकं विचक्र चमसं चतुर्धा ॥ २ ॥

आ । अगन् । ऋभूणाम् । इह । रत्नधेयम् । अभूत् । सोमस्य । सुधृतस्य । पीतिः ।
सुकृत्यया । यत् । सुअपस्यया । च । एकम् । विचक्र । चमसम् । चतुःधा ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतः ऋभूणाम् तृतीयसवने रत्नदानम् । भवतु च सोमस्य सुधृतस्य पीतिः । यस्माद्
युषं सुकर्मणा शोभनकरणेषुका^३ च एकम् सन्तम् चमसम् विहृतवन्तः स्य चतुर्धा ॥ २ ॥

व्यकृणोत् चमसं चतुर्धा सखे वि शिक्षेत्यब्रवीत् ।
अथैत वाजा अमृतस्य पन्थां गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥ ३ ॥

वि । अकृणोत् । चमसम् । चतुःधा । सखे । वि । शिक्षेत् । इति । अब्रवीत् ।
अथ । ऐत । वाजाः । अमृतस्य । पन्थानम् । गणम् । देवानाम् । ऋभवः । सुहस्ताः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वि अकृणोत् एकम् चमसम् चतुर्धा^४, अथैत सखे ! देवेभ्यश्चमसमिमम् वि देहि इति अब्रवीत् ।
अथ प्राप्तवन्तः स्य हे वाजाः ! अमृतत्वरासिः पन्थानम् देवगणम् ऋभवः ! सुहस्ताः ॥ ३ ॥

किमर्यः स्विचमस एव आसु यं काव्येन चतुरो विचक्र ।
अथा सुनुध्वं सर्वनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥ ४ ॥

किमर्यः । स्विच् । चमसः । एव । आसु । यम् । काव्येन । चतुरः । विचक्र ।
अथ । सुनुध्वम् । सर्वनम् । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः । सोम्यस्य ॥ ४ ॥

वेङ्कट० किंनिमित्तः^५ स्विच् एव चमसः अभूत्, यम् कविकर्मणा चतुरः विचक्र^६ । अपि च सम्प्रति
सुनुध्वम् ऋभूणाम् मदाय तृतीयम् तवन्तम् । पिबत युषं च हे ऋभवः ! सोमस्य मधु ॥ ४ ॥

शच्याकर्त पितरा युवाना शच्याकर्त चमसं देवपानम् ।
शच्या हरी धनुतरावतष्टेन्द्रवाहावृभवो वाजरत्नाः ॥ ५ ॥

१. मच्छ^१ लपं, भवग वि^२ अ^३ ल. २. 'मम् वि^४ लपं; 'मः वि^५ अ^६ ल. ३. 'च्छन्तु मुको.
४. 'नेच्छया वि^७ लपं. ५. वास्वि वि^८ लपं. ६. केन निर्मितः वि^९. ७. नास्ति वि^{१०} अ^{११} ल;
चमसः लपं.

शय्या । अकर्त । पितरौ । युवाना । शय्या । अकर्त । चमसम् । देवपानम् ।
शय्या । हरी इति । धनुस्तरो । अतप्ट । इन्द्रऽवाहौ । ऋभवः । वाजऽरुनाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञया कृतवन्तः पितरौ युवानौ जीर्णौ, तथा चमसम् च बहुविधं देवानां सोमपानसाधनम् ।
शय्यौ च धनुस्तरो इन्द्राय कृतवन्तः स्थ हे ऋभवः रमणीयावाः ! ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

पो वः सुनोत्यभिपित्वे अह्नां तृत्रं वाजासुः सर्वनं मदाय ।
तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तक्षत वृषणो मन्दसानाः ॥ ६ ॥

वः । वः । सुनोति । अभिपित्वे । अह्नाम् । तृत्रम् । वाजासुः । सर्वनम् । मदाय ।
तस्मै । रयिम् । ऋभवः । सर्ववीरम् । आ । तक्षत । वृषणः । मन्दसानाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वः वः सुनोति अपराह्णे तीव्ररसे सोमं हे वाजाः ! मदाय । तस्मै इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

प्रातः सुतमपिवो हर्यश्च माध्यंदिनं सर्वनं केवलं ते ।
समृष्टभिः पिवस्व रत्नधेभिः सर्वायाँ इन्द्र चकृषे सुकृत्या ॥ ७ ॥

प्रातरिति । सुतम् । अपिवः । हरिऽश्च । माध्यंदिनम् । सर्वनम् । केवलम् । ते ।
सम् । समृष्टभिः । पिवस्व । रत्नधेभिः । सर्वायाँ । यान् । इन्द्र । चकृषे । सुकृत्या ॥ ७ ॥

वेङ्कट० चकृषे कृतवानसि । सिष्टे स्पष्टम् ॥ ७ ॥

ये देवासो अर्भवता सुकृत्या स्येना इवेदधि दिवि निंपेद ।
ते रत्नं धात श्वसो नपातः सौधन्वना अर्भवतामृतासः ॥ ८ ॥

ये । देवासः । अर्भवत । सुकृत्या । स्येनाऽइव । इत् । अधि । दिवि । निंपेद ।
ते । रत्नम् । धात । श्वसः । नपातः । सौधन्वनाः । अर्भवत । अमृतासः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० स्येनाः इव षीघ्रगतयः सन्तः स्वर्गस्थ उपरि निपण्णाः स्य । अमृताश्च अर्भवत मन्त्र-
सोमाः । सिष्टे स्पष्टम् ॥ ८ ॥

यत् तृतीयं सर्वनं रत्नधेयमकृणुष्वं स्वपस्या सुहस्ताः ।
तदृभवः परिपिक्तं व एतत् सं मदेभिरिन्द्रियोभिः पिवध्वम् ॥ ९ ॥

यत् । तृतीयम् । सर्वनम् । रत्नऽधेयम् । अकृणुष्वम् । सुऽश्रपस्या । सुऽहस्ताः ।
तत् । ऋभवः । परिऽसिकम् । वः । एतत् । सम् । मर्देभिः । इन्द्रियेभिः । पितृन्वम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यत् सूयम् तृतीयम् सर्वनम् रत्ननिधानम् अकृणुष्वम् सोमपाने मोमनेन कर्मणा
हे सुहस्ताः । तत् तृतीये सर्वनम् ऋभवः । सुष्माकं मदाय परितः सिकम् । सूयम् इन्द्राड्यैः सोमैः
सह पानं कुरुत ॥ ९ ॥

‘इति तृतीयाहंके सप्तमाध्याये षष्ठो वक्ता’ ॥

[३६]

‘वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । वागती छन्दः, नवमी त्रिष्टुप्’ ।

अनुश्वो जातो अनमीशुः कथ्योऽर्यस्त्रिचक्रः पारिं वर्तते रजः ।
महत् तद् वो देव्यस्य प्रवाचनं वामृभवः पृथिवीं यच्च पुष्यथ ॥ १ ॥

अनुश्वः । जातः । अनमीशुः । लुक्थ्यः । र्यः । त्रिऽचक्रः । पारिं । वर्तते । रजः ।
महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनम् । वाम् । ऋभवः । पृथिवीम् । यत् । च् । पुष्यथ ॥

वेङ्कट० भद्रप्रमहाभ्यां वर्जितः सः रघः ‘जातः स्तुतवा’, वः’ जिभिरचकैर्पुङ्कः सन् परि वर्तते लोकम्
वदिवभ्यां भवद्भिः कृतः । महत् च तत् वः देवत्वस्य प्रवचनीयं कर्म, यत् वाम् च पृथिवीम्
च उदकैस्तेजोभिर्वा पुष्यथ हे ऋभवः ॥ १ ॥

र्यं ये चक्रुः सुवृते सुचेतसोऽर्विह्वरन्तं मनसस्परि ध्यया ।
तां ऊ न्वृश्य सर्वनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥ २ ॥

र्यम् । ये । चक्रुः । सुऽवृतेम् । सुऽचेतसः । अर्विऽह्वरन्तम् । मनसः । परिं । ध्यया ।
तान् । ऊँ इति । तु । अस्य । सर्वनस्य । पीतये । आ । वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥ २ ॥

वेङ्कट० ‘र्यम् ये’ चक्रुः सुवर्तनं सुजानाः भारमहत्वेऽप्यकुटिलीभवन्तम् मनसः ध्यानेन । परिः पञ्चम्यर्थ
स्तुटीकरोति । तान् क्षिप्रम् अस्य सर्वनस्य पानाय वः आ वेदयामः पितृन्वमिति हे वाजेन कनुणा
च संशुक्ताः ॥ २ ॥

तद् वो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विम्बो अमवन्महित्वनम् ।
जिह्वी यद् सन्तां पितरां सनाजुरा पुनर्युवाना चुरथाय तक्षथ ॥ ३ ॥

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुप्रवाचनम् । देवेषु । विम्बः । अभवत् । महिऽव्यनम् ।
जित्री इति । यत् । सन्ता । पितरां । सनाऽजुरां । पुनः । युवाना । चरवाय । तक्षय ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तत् वः हे वाजाः । हे ऋभवः । सुप्रवाचनीयम् देवेषु अभवत् महत्त्वम् हे विम्बः, शोणी^१
यत् सन्तौ पितरौ दीर्घकालजीर्णौ पुनः युवानौ चरणार्थं कृतवन्तः स्व ॥ ३ ॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्व्यं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।
अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद् वं उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

एकम् । वि । चक्र । चमसम् । चतुऽव्यम् । निः । चर्मणः । गाम् । अरिणीत् । धीतिभिः ।
अथ । देवेषु । अमृतत्वम् । आनश । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० एकम् वि चक्र चमसम् चतुर्व्यम् । चर्मणः च गाम् निष्कृतवन्तः कर्मभिः । अथ देवेषु
अमृतत्वम् आनशित्ये । हे वाजाः । हे ऋभवः । तत् वः क्षिप्रं स्तोतव्यम् ॥ ४ ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजश्रुतासो यमर्जीजनन् नरः ।
विम्बतष्टो विदधेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवऽतमः । वाजऽश्रुतासः । यम् । अर्जीजनन् । नरः ।
विम्बऽतष्टः । विदधेषु । प्रवाच्यः । यम् । देवासः । अवथ । सः । विचर्षणिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋभुतः कर्णं धनं जनेऽतिभयेन प्रथमे श्रूयते तथा वाजेन श्रूयमाणा ऋभवः नेतारः
यम् रयिम् जनयन्ति, स च तथा विम्बयुक्तैः कृतो रयिः विदधेषु प्रवचनीयः । यम् हे ऋभवः ।
रक्षय, सः विदधे भवति गुरुः ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्पया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।
स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विम्बां ऋभवो यमार्विषुः ॥ ६ ॥

सः । वाजी । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्पया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुष्टरः ।
सः । रायः । पोषम् । सः । सुवीर्यम् । दधे । यम् । वाजः । विम्बा । ऋभवः । यम् । आर्विषुः ॥

वेङ्कट० सः ऋभवः गन्ता, सः ऋषिः भवति स्तोत्रेण, सः शूरः हृष्ट्याम् अस्ता पृतनासु दुष्टरः
भवति, सः रायः पोषम् सुवीर्यम् च धत्ते, यम् वाजः विम्बा च रक्षतः, यम् च सर्वे ऋभवः ॥ ६ ॥

१. वा च वि' लपे. २. शोणी अ'. ३. चनेऽति' ल. ४. नास्ति वि' अ'. ५-५. नास्ति
वि' लपे. ६-६. नास्ति सूक्ते.

श्रेष्ठं वुः पेशो अधिं धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।

धीरांसो हि ष्टा क्वर्यो विपश्चित्तान् व एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठम् । वुः । पेशः । अधिं । धायि । दर्शतम् । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तम् । जुजुष्टन ।
धीरांसिः । हि । ष्टा । क्वर्योः । विपश्चित्तः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥

वेङ्कट० प्रथम्यपमं दर्शनीयं रूपम् वः शरीरेषु अधि अधायि, स्तोमः कायं युष्माकं क्रियते, हे वाजाः ।
ऋभवः । तम् सेवध्वम् । ष्टाः हि भवथ युवं 'कान्तप्रजाः प्राजाः' । तान् युष्मान् अनेन स्तोत्रेण
प्रशययामः ॥ ७ ॥

युयमस्मभ्यं धिपणाम्यपरिं त्रिदांसो विस्वा नर्याणि भोजना ।

द्युमन्तं वाजं वृषंशुष्ममुत्तममा नो रयिर्मभवस्तक्षता वर्यः ॥ ८ ॥

युयम् । अस्मभ्यम् । धिपणाम्यः । परिं । त्रिदांसिः । विस्वा । नर्याणि । भोजना ।
द्युमन्तम् । वाजम् । वृषंशुष्मम् । उत्तमम् । आ । नः । रयिम् । ऋभवः । तक्षत । आ । वर्यः ॥

वेङ्कट० युयम् अस्मभ्यम् स्तोत्रेभ्यः अनन्तरं जामन्तः विश्वानि रुहितानि भोजनानि कुरुत । रीतिमद्
अहम् वृष्यमाणवलम् उत्तमम् रयिम् च अस्मभ्यम् हे ऋभवः । आ तक्षत जायुश्च ॥ ८ ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत् तक्षता नः ।

येन वृषं चितयेमात्पुन्यान् तं वाजं चित्रमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इह । प्रजाम् । इह । रयिम् । रराणाः । इह । श्रवः । वीरवत् । तक्षत । नः ।
येन । वृषम् । चितयेम । अति । पुन्यान् । तम् । वाजम् । चित्रम् । ऋभवः । ददा । नः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० समानाः युयम् अस्मिन् यज्ञे प्रजाम् रयिम् वीरवत् अहं च कुरुत । येन अनेन वषम्
पुन्यान् अति ज्ञायेमहि । तम् वाजम् चावनीयम् हे ऋभवः । ददा नः ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये अष्टमो वरः' ॥

[३७]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । विष्टुप् छन्दः, अन्वयाद्वचनोऽनुष्टुभः' ।

उपे नो वाजा अध्वरमृभृक्षा देवा यात पृथिभिर्देतुयानैः ।

यथा यज्ञं मनुषो विश्वाऽसु दधिष्वे रण्वाः सुदिनेष्वह्वाम् ॥ १ ॥

१-१. कर्त्तव्यः कः । २. नपि वि' अ' ; नपि वि' लपे. ३-३. नास्ति सूको.

उर्व । नः । वाजाः । अध्वरम् । ऋभुधाः । देवाः । याव । पृथिऽभिः । देवऽपानैः ।
यथा । यज्ञम् । मनुष्यः । विक्षु । आसु । दधिध्वे । रणाः । सुऽदिनेषु । अहाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप 'याव अस्मद्व्यञ्जन्' हे वाजाः देवाः । ऋभवः । पृथिभिः देवपानैः । यथा यज्ञम् मनोः
प्रजापतेः स्वभूतासु आयु प्रजासु भारमथ हे रमणीयाः । अहाम् सुदिनत्वे सति । शोभन्तं
कर्माधिकरणत्वात् । पृथिमं च यज्ञं धारयथेति ॥ १ ॥

ते वीं हृदे मनसे सन्तु यज्ञा जुष्टासो अद्य घृतनिर्णिजो गुः ।
प्र वः सुतासौ हरयन्त पूर्णाः क्रत्वे दक्षाय हर्षयन्त पीताः ॥ २ ॥

ते । वः । हृदे । मनसे । सन्तु । यज्ञाः । जुष्टासः । अद्य । घृतऽनिर्निजः । गुः ।
प्र । वः । सुतासौ । हरयन्तु । पूर्णाः । क्रत्वे । दक्षाय । हर्षयन्तु । पीताः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ते युष्माकम् यज्ञाः मनसे हृदयाय च पिपाः सन्तु यथासाः । अद्य क्षरद्रुपाः ऋभवः जागच्छन्तु ।
प्र हियन्ते युष्मन्वे सोमाः पूर्णाः प्रज्ञानाय बलाय च । पीताः युष्मान् हर्षयन्ताम् ॥ २ ॥

ऽपुदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुक्षणो ददे वः ।
जुहे मनुष्वदुपरसु विक्षु युष्मे सर्वा बृहद्विषेषु सोमम् ॥ ३ ॥

त्रिऽउदायम् । देवऽहितम् । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः । ऋभुक्षणः । ददे । वः ।
जुहे । मनुष्वत् । उपरसु । विक्षु । युष्मे इति । सर्वा । बृहत्ऽविषेषु । सोमम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एतोयसवने उद्गतमद्यम् यथा वः देवैर्निहितम्, यथा च हे वाजाः । ऋभवः ! स्तोमः दत्तः, तथाहम्
जुहे युष्माकं सोमम् बृहद्दीप्तिषु सहायभूतः । यथा मनुः उसासु प्रजासु अर्घं निहितवान् तद्वदिति ॥ ३ ॥

पीवोऽशवाः शुचद्रया हि भूतार्यःशिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।
इन्द्रस्य सूनो शवसो नपातोऽनु वश्वेत्यग्रियं मदाय ॥ ४ ॥

पीवोऽशवाः । शुचद्रयाः । हि । भूत । अर्यःऽशिप्राः । वाजिनः । सुऽनिष्काः ।
इन्द्रस्य । सूनो इति । शवसः । नपातः । अनु । वः । चेति । अग्रियम् । मदाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मांसवाशवाः दीसरथाः हि भूतार्यः शिप्रावाः हे वाजिनः । शोभन्निष्काः । निष्कः
कण्ठाभरणम् । हे इन्द्रस्य सूनो शवसः नपातः । इति बलवत्तया सम्बोधयति । गणापेश्वरैकव-
चनम् । युष्माकं मुखे इतिः अनु अज्ञायि देवैः मदाय ॥ ४ ॥

ऋभुर्भुक्षणो रयिं वाजे वाजिन्तं युजम् । इन्द्रस्वन्तं हवामहे सदासातममश्विनम् ॥ ५ ॥

१-१. यथासासु वि' अ' ल. २. नास्ति वि' अ'. ३. नास्ति सूको.
४. 'तोये स' वि' अ'. ५. 'वाशवाः वि' अ' ल. ६. यवय वि'.

ऋमुग् । ऋमुक्षणः । रयिम् । वाजे । वाजिन्ऽर्तमम् । युजम् ।
इन्द्रस्वन्तम् । हवामहे । सदाऽस्तमम् । अश्विनम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋमुग् हे ऋभवः! धनम् हवामहे । वाजे च सौधन्वने जातिरायेन च अश्विनम् सदाऽस्तमम्
इन्द्रेण सहितं हवामहे सर्वदातिरायेन दीयमानम् ऋमुभिः^१ अश्विनम् ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः ॥

सेहभवो यमवथ यूयमिन्द्रश्च मर्त्यम् । स धीमिरस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता ॥ ६ ॥

सः । इत् । ऋभवः । यम् । अर्वथ । यूयम् । इन्द्रः । च । मर्त्यम् ।
सः । धीभिः । अस्तु । सनिता । मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः एव भवति हे ऋभवः! यम् इक्षथ मर्त्यम् यूयम् इन्द्रः च । सः^१ कर्मभिः अस्तु
सम्भक्ता शत्रूणां मर्त्यः इविषो दाता, अश्वेन च ॥ ६ ॥

वि नो वाजा ऋभुक्षणः पृथश्चित्तु यष्ट्वे ।

अस्मभ्यं सुरयः स्तुता विश्वा आशास्तरिषणि ॥ ७ ॥

वि । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । पृथः । चित्तु । यष्ट्वे ।
अस्मभ्यम् । सुरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः । तरिषणि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे वाजाः! ऋभवः! अस्माकं यागाय मार्गान् वि चित्तु । अस्मभ्यम्^२ हे आशाः^३ ऋभवः! स्तुताः
सर्वोः आशाः तरणनिमित्तं कुर्वन्तु ॥ ७ ॥

तं नो वाजा ऋभुक्षण इन्द्र नासत्या रयिम् ।

समर्षं चर्षणिभ्य आ पुरु शस्त मुघर्त्तये ॥ ८ ॥

तम् । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । इन्द्र । नासत्या । रयिम् ।
सम् । अश्वम् । चर्षणिभ्यः । आ । पुरु । शस्त । मुघर्त्तये ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हे वाजाश्च! अस्मभ्यम् तम् रयिम् सम्प्रयच्छत । तथा धनदानाय आम्भ्यः प्रजाभ्यः
पूषम् अश्वम् राम् शस्त अत्यन्तम् ॥ ८ ॥

^१इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वर्गः ॥

[३८]

^१धामदेवो गौतम ऋषिः । ^२दधिका देवता, आशाया वायापृथिवी । ^३त्रिष्टुप् छन्दः ॥

उतो हि वां दात्रा सन्ति पूषो या पुरुभ्यंस्त्रसदस्युर्नितोशे ।

क्षेत्रासां ददधुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रम् ॥ १ ॥

१. ऋषु री^१ वि^२. २. तय^३ वि^४ कर्ष. ३-४. नास्ति सूको. ५. नास्ति छपे. ५. अस्माकं
वि^६ छपे. ६. मात्र सूको.

उतो इति । हि । श्वम् । दात्रा । सन्ति । पूर्वा । वा । पुरुऽर्ग्याः । अस्सदस्युः । निऽस्तोशे ।
क्षेत्रऽस्ताम् । ददधुः । उर्वराऽस्ताम् । पुनम् । दस्युऽन्यः । अभिऽभृतिम् । लुप्तम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अपि च हे वावापृथिवी! सुवयोः दानानिलान्ति पूर्वाणि, यानि लेभे दुर्मिक्षे मनुष्येभ्यः
त्रयदस्युः । निवाधारां तस्मै युवां क्षेत्रदानम् ददधुः, पथम् उर्वरादानं च, तथाऽऽपुत्रम् सस्युभ्यः अभि-
भातुकम् उद्वर्णम् ॥ १ ॥

उत वाजिनं पुरुनिषिध्वानं दधिक्रामुं ददधुर्विधकृष्टिम् ।
ऋजिप्यं श्येनं प्रुषितप्सुमाशुं चर्कृत्यमयो नृपतिं न शूरम् ॥ २ ॥

उत । वाजिनम् । पुरुनिऽसिध्वानम् । दधिऽक्राम् । ऊँ इति । ददधुः । विधऽकृष्टिम् ।
ऋजिप्यम् । श्येनम् । प्रुषितऽप्सुम् । आशुम् । चर्कृत्यम् । अर्वाः । नृऽपतिम् । न । शूरम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अपि च वाजिनम् बहूनां नियेदारम् यः पदानि दधत् कामति* तम् ददधुः विश्वस्य कर्मणः
कर्तारम् ऋजुगामिनम् गन्तारम् पुषद्वर्णम् व्यापकम् पुनःपुनः प्रयोज्यम् । राजा यथा शूरम् नृणां पतिं
राष्ट्राय प्रयच्छति ॥ २ ॥

यं सीमनुं प्रवर्तेव द्रवन्तं विश्वः पूरुर्मदति हर्षमाणः ।
पृड्भिर्घृष्यन्तं मेधुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

यम् । सीम् । अतु । प्रवर्ताऽइव । द्रवन्तम् । विश्वः । पूरुः । मदति । हर्षमाणः ।
पृड्भिः । र्घ्यन्तम् । मेधुऽयुम् । न । शूरम् । रथऽतुरम् । वातम्ऽइव । ध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यम् अनु मदति प्रवर्तेनोत्कमिव द्रवन्तम् सर्वैः हृष्यन् मनुष्यः पादैः प्राधूनभिकाहृष्यन्तम्
सह्यामेच्छुम् इव शूरम् रथम् स्वरयन्तम् वातम् इव गच्छन्तम् ॥ ३ ॥

यः स्मारुन्धानो गव्यां समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।
आविर्भृताकुटिलातिः तिरो अरति पर्याप आयोः ॥ ४ ॥

यः । स्म । आऽऽरुन्धानः । गव्यां । समत्सु । सनुत्तरः । चरति । गोषु । गच्छन् ।
आविऽर्भृताकुटिलातिः । तिरो । अरतिम् । परि । आर्पः । आयोः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः खलु मह्यप्रसिद्ध सर्वतो निकषन् अभिकाहृष्याणि सम्भनन्तरः चरति गोनिमित्तम् गच्छन्,
आविर्भृताकुटिलातिः* ज्ञातव्यानि नियमेन जामम् *मनुष्यस्य अरतिम्* परि तिरः करोति
गच्छन् ॥ ४ ॥

उत स्मैर्न वस्त्रमधि न तायुमर्तु क्रोशन्ति क्षितयो भरेषु ।
नीचार्यमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशुमच्च यूथम् ॥ ५ ॥

उत । स्म । एतम् । वस्त्रमधिम् । न । तायुम् । अर्तु । क्रोशन्ति । क्षितयः । भरेषु ।
नीचा । अर्चमानम् । जसुरिम् । न । श्येनम् । श्रवः । च । अच्छ । पशुमत् । च । यूथम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'अधि च स्म एतम्' वस्त्रमाधिनम् (इ. वा ४, २४) इव स्तेनम् अनु क्रोशन्ति क्षितयः सङ्ग्रामेषु,
नीचैः अर्चमानम् श्लुषा हिसितम् इव श्येनम्, घनम् पशुमत् यूथम् च प्रति ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके सप्तमाधये एकादशो वर्गः^२ ।

उत स्मासु प्रथमः सरिष्यन् नि वेवेति श्रेणिभी रथानाम् ।
स्रजं कृण्वानो जन्यो न शुम्बा रेषुं रेरिहत् किरणं ददृशान् ॥ ६ ॥

उत । स्म । आसु । प्रथमः । सरिष्यन् । नि । वेवेति । श्रेणिभिः । रथानाम् ।
स्रजम् । कृण्वानः । जन्यः । न । शुम्बा । रेषुम् । रेरिहत् । किरणम् । ददृशान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म आसु सेनासु अग्रतः सरिष्यन् रथानाम् सङ्घैः सह न्यङ्^१ गच्छति पारवैयोर्मनुष्याणां
श्रेणिम्^२ कुर्वन् राजा इव शोभनः सङ्ग्रामोत्थम्^३ रेषुम्^४ लिहन् विशन् दीप्तिम् प्रयच्छन् ॥ ६ ॥

उत स्य वाजी सहृरिऋतावा शुश्रूषमाणस्तन्वा सम्ये ।
तुरं यतीषु तुरयन्नुजिष्योऽधि भ्रुवोः किरते रेणुमृज्जन् ॥ ७ ॥

उत । स्यः । वाजी । सहृरिः । ऋतावा । शुश्रूषमाणः । तन्वा । सम्ये ।
तुरम् । यतीषु । तुरयन् । ऋजिष्यः । अधि । भ्रुवोः । किरते । रेणुम् । मृज्जन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च सः वाजी सहनवान् सत्यकर्मा मनुष्यान् चरेण सङ्ग्रामे^१ शुश्रूषमाणः तूर्णम् गच्छन्तीषु
सेनासु स्वरयन् ऋजुगामी मनुष्यान् भ्रुवोः अधिरेणुम् उत्किरति पायून् प्रसावयन्^२ ॥ ७ ॥

उत स्मास्य तन्यतोर्षिषु द्योऋषायतो अभियुजो भयन्ते ।
यदा सहस्रमभि भीमयोधीद् दुर्वर्तुः स्मा भवति भीम ऋज्जन् ॥ ८ ॥

उत । स्म । अस्य । तन्यतोः । ऽर्षिषु । द्योः । ऋषायतः । अभिऽयुजः । भयन्ते ।
यदा । सहस्रम् । अभि । भीम् । अयोधीत् । दुः । ऽवर्तुः । स्म । भवति । भीमः । ऋज्जन् ॥ ८ ॥

१. नास्ति वि' लपे. २-२. नास्ति मूको. ३. स्वङ् वि' अ'. ४. 'भीम् वि' लपे. ५. 'मार्ष
वि' लपे. ६. कर्णे वि' अ'. ७. नास्ति ल लपे. ८. तात् वि' अ'.

वेङ्कट० अपि च अस्य अशनेः इव दीप्तस्य हिंसितः 'अभियोक्तुः विश्वति' । तथा सहस्रम्
भटानां सर्वतः अयोधीत' दुर्घारोऽयम् भवति तदा नीमः प्रसाधयन् ॥ ८ ॥

उत स्मास्य पनयन्ति जनां जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।
उतैनमाहुः समिधे विपन्तः परा दधिक्रा असरत् सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत । स्म । अस्य । पनयन्ति । जनाः । जूतिम् । कृष्टिः । अभिऽभूतिम् । आशोः ।
उत । एनम् । आहुः । समऽस्ये । विऽपन्तः । परा । दधिक्राः । असरत् । सहस्रैः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्य स्तुवन्ति जनाः वेगम् अभिभावुकं मनुष्याणां प्रथितुः अहनुवानस्य' । अपि च
एनम् आहुः सहस्रान्ते गच्छन्तः, परा सरति परापतो देशान् जनसद्वैः अयोऽपमिति ॥ ९ ॥

आ दधिक्राः शर्वसा पञ्च कृष्टीः सूर्ये इव ज्योतिषापस्तान ।
सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥ १० ॥

आ । दधिक्राः । शर्वसा । पञ्च । कृष्टीः । सूर्येऽऽव । ज्योतिषा । अपः । ततान् ।
सहस्रसाः । शतसाः । वाजी । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सम । इना । वचांसि ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ तनोति अथः बलेन सूर्यः इव तेजसा अपः पञ्च जमान् । शतसहस्रयोर्दाता बलवान् गन्ता
अस्माकम् इमानि स्तोत्राणि मनुना सम् पचयतु ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वक्त्रो' ॥

[३९]

'वामदेवो गीतम आधिः । दधिका देवता । विष्टुप कन्दः, पष्टी अनुष्टुप्' ।

आशुं दधिक्रां तम् नु एवाम द्विस्पृथिव्या उत चर्किराम ।
उच्छन्तीर्मासुपसः स्रद्यन्त्वति विश्वानि दुरितानि पर्पन् ॥ १ ॥

आशुम् । दधिक्राम् । तम् । नु । इति । नु । स्तवाम् । द्विः । पृथिव्याः । उत । चर्किराम् ।
उच्छन्तीः । माम् । उपसः । स्रद्यन्तु । अति । विश्वानि । दुःऽदितानि । पर्पन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आशुम् अशुम् तम् एव द्विप्रम् स्तवाम्, चावापृथिव्योः सुखेन वर्तितुं यद् कर्तव्यं तद् पुनःपुनः
कुर्मः । उच्छन्त्यः माम् उपसः कर्मणि प्रेरयन्तु, विश्वानि च दुरितानि अति नयन्तु ॥ १ ॥

१-१. 'योक्तुः' इति वि०, नास्ति अ०. २. 'दीपीः वि०' लः; 'दीपी अ०'; 'योपि लपः; अयुक्त वा
ल प्रस्तावः ३. 'नयन् च वि०'. ४-४. नास्ति सूक्तो.

महर्षिर्कर्म्यवेतः क्रतुप्रा दधिक्राव्णः पुरुवारस्य वृष्णाः ।

यं पुरुषो दीदिवांसं नाभिं ददयुर्मित्रावरुणा तर्तुरिम् ॥ २ ॥

महः । चर्कामि । अवेतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽक्राव्णः । पुरुऽवारस्य । वृष्णाः ।

यम् । पुरुऽभ्यः । दीदिऽवांसम् । न । अग्निम् । ददयुः । मित्रावरुणा । तर्तुरिम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० महतः पुनःपुनः' करोमि स्तुतिम्, विकिरामि च' घातम्, अश्वस्य कर्मणां पूरयिता दधिक्राव्णः 'बहुनां वारकस्य' सेवतुः । यम्' मनुष्येभ्यः दीप्तम् इव अग्निम् अश्रूणामभिभवात् ददयुः हे मित्रावरुणौ ! वारकम् ॥ २ ॥

यो अश्वस्य दधिक्राव्णो अकारीत् समिद्धे अग्नौ उपसो व्युष्टौ ।

अनांसम् तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥ ३ ॥

यः । अश्वस्य । दधिऽक्राव्णः । अकारीत् । समऽद्धे । अग्नौ । उपसः । व्युष्टौ ।

अनांसम् । तम् । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः अश्वस्य दधिक्राव्णः कर्म करोति अग्नौ सामिके अद्धि, तम् अपां पृथिवी करोतु । सः मित्रावरुणाभ्याम् अहोरात्राधिपतिभ्यां सङ्गतो भवतु ॥ ३ ॥

दधिक्राव्ण इष ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रम् ।

स्वस्तये वरुणं मित्रमग्निं हवामह इन्द्रं वज्रवाहुम् ॥ ४ ॥

दधिऽक्राव्णः । इषः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुताम् । नाम । भद्रम् ।

स्वस्तये । वरुणम् । मित्रम् । अग्निम् । हवामहे । इन्द्रम् । वज्रऽवाहुम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अश्वस्य' सर्वैः इष्यमाणस्य सर्वान् ऊर्जयतः यत्र महतः, स्तुमः मरुताम् च नाम भवनीयम्, तदानीमित्रादीन् स्वस्तये' हवामह इति । देवैः सदा च लीयीति ॥

इन्द्रमित्रेदुभये वि ह्वयन्त उदीराणा युञ्जसुपप्रयन्तः ।

दधिक्रामु सूर्दनं मर्त्याय ददयुर्मित्रावरुणा नो अश्वम् ॥ ५ ॥

इन्द्रमऽश्वम् । इत् । उमये । वि । ह्वयन्ते । उत्तऽदीराणाः । युञ्जम् । उपऽप्रयन्तः ।

दधिऽक्राम् । ऊँ इति । सूर्दनम् । मर्त्याय । ददयुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वम् ॥ ५ ॥

१. नास्ति वि' रूपं. २. व वि' ; नास्ति अ'. ३-३. 'नामायां वि' रूपं. ४. रूपैः रूपं.

५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इन्द्रम् इत अथम् उभये सैनिकाः देवमनुष्या वा नि कृण्वन्ते उदीर्णाः पुत्रार्थम् देवानाम् यज्ञम् च उषार्थम् उपप्रगच्छन्तः । दधिक्रावाणम् सप्तोः सुदनम् ददधुः हे मित्रावरुणौ! अन्नाभ्यम् अरवम् ॥ ५ ॥

दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरभि नो मुखां कर्त् प्र ण आर्युषि तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिऽक्राव्णः । अकारिषम् । जिष्णोः । अश्वस्य । वाजिनः ।

सुरभि । नः । मुखां । कर्त् । प्र । णः । आर्युषि । तारिषत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० दधिक्राव्णः^१ करोमि घासकण्डूयनादि जिष्णोः अश्वस्य बलवतः । सुरभीणि अक्षाकम् मुखानि करोतु, प्रतरु^२ च अस्मान् आर्युषि ॥ ६ ॥

^१इति तृतीयादके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वर्गः ॥

[४०]

^१नामदेवो गौतम ऋषिः । दधिका देवता, पञ्चम्याः सूर्यः । जगती छन्दः, आषा विष्टुप्^३ ।

दधिक्राव्ण इदु नु चर्किराम विश्वा इन्मामुपसः सुदयन्तु ।

अपामग्नेरुपसः सूर्यस्य बृहस्पतेराङ्गिरसस्य जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्राव्णः । इत् । ऊँ इति । नु । चर्किराम । विश्वाः । इत् । माम् । उपसः । सुदयन्तु ।

अपाम् । अग्नेः । उपसः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः । आङ्गिरसस्य । जिष्णोः ॥ १ ॥

वेङ्कट० दधिक्राव्णः एक पुनःपुनर्वासं विकिराम । विश्वाः एव उपसः माम् वज्र प्रेरयन्तु । तथाऽप्यप्रन्तुतीनां^४ च पञ्चानां कर्मणि ॥ १ ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छ्रवस्यादिष उपसस्तुरण्यसत् ।

सत्यो द्रवो द्रवरः पतङ्गरो दधिक्रावेपमूर्जे स्वर्जनत् ॥ २ ॥

सत्वा । भरिषः । गोऽऽपः । दुवन्यऽसत् । श्रवस्यात् । इषः । उपसः । तुरण्यऽसत् ।

सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतङ्गरो । दधिक्रावा । इषम् । ऊर्जेम् । स्वः । जनत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० गमनशीलः भरणशीलः गतामेष्टा परिचरणकुशले सीदन् अन्नमिच्छतु अन्नस्येष्टा उपसः स्वरणपरे सीदन् । सत्यदलः द्रवणशीलः द्रवती^५ वरः पतन् गमनवान् क्षिप्रगामी दधिक्रावा अर्ज^६ रसे च सर्वम् जनयति ॥ २ ॥

१. नास्ति वि^१ लपं. २. प्रतरन्तु क लपं. ३-३. नास्ति सूको. ४. तथा प्रन्तु वि^१ अ^१ ल; तथा शती लपं. ५. दवा वि^१ ल लपं; भव^१ वि^१ अ^१. ६. नास्ति वि^१ लपं.

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पूर्णं न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।

श्येनस्यैव ध्रजतो अङ्गसं परिं दधिक्राव्याः सहोर्जा तरित्रतः ॥ ३ ॥

उत । स्म । अस्य । द्रवतः । तुरण्यतः । पूर्णम् । न । वेः । अनु । वाति । प्रगर्धिनः ।

श्येनस्यैव । ध्रजतः । अङ्गसम् । परिं । दधिक्राव्याः । सह । उर्जा । तरित्रतः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म अस्य द्रवतः स्वरमाणस्य अङ्गसम् उभयपादस्यैव कदाचिकम् पूर्णम् इव पक्षिणः परि अनु गच्छति अत्यन्तमभिकाङ्क्षमाणस्य गमनम् श्येनस्य इव गच्छतः पूर्णम् दधिक्राव्याः सह ब्रजेन तरतः ॥ ३ ॥

उत स्य वाजी क्षिपुणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकृक्ष आसनिं ।

अतुं दधिक्रा अतुं संतवीत्वत् पधामङ्कांस्यन्वापनीफणत् ॥ ४ ॥

उत । स्यः । वाजी । क्षिपुणिम् । तुरण्यति । ग्रीवायाम् । बद्धः । अपिकृक्षे । आसनिं ।

अतुम् । दधिक्राः । अतुं । संतवीत्वत् । पधाम् । अङ्कांसि । अतुं । आऽपनीफणत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च सः वाजी अश्वारोहस्य क्षेपणम् अनु तूर्णमदनुते अघ्वानम् ग्रीवायाम् बद्धः अस्योः आस्ये च । गमनकर्म सन्तन्वन् दधिक्राः मार्गानाम् कुटिलानि अनु आपनीफणत् गच्छति । मतिकर्मसु पठितः फणिः ॥ ४ ॥

इंसः शुचिषद् वसुरन्तरिक्षसद्भोता वेदिषदतिधिर्दुरोणसत् ।

नृषद् धरसद्वत्सद् व्योमसद्वजा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् ॥ ५ ॥

इंसः । शुचिऽसत् । वसुः । अन्तरिक्षऽसत् । होता । वेदिऽसत् । अतिधिः । दुरोणऽसत् ।

नृऽसत् । धरऽसत् । ऋतऽसत् । व्योमऽसत् । अपऽजाः । गोजाः । ऋतजाः । अद्रिजाः । ऋतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सोरो । इंसः सूर्यः, वसुः वायुः, होता अग्निः अतिधिः च । महानात्मैकस्त्रिधा स्थितः । प्राणणम् — एष वै इंसः शुचिषत् (ऐमा ४, २५,) इति ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्विंशो वसो ॥

[४१]

वामदेवो गौवम ऋषिः । इन्द्रावरुणौ देवता । विष्णुर् छन्दः ।

इन्द्रा को वां वरुणा सुन्नमापु स्तोमो हविष्मा अमृतो न होता ।

यो वां हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्परीदिन्द्रावरुणा नमस्वान् ॥ १ ॥

१. नास्ति विं क. २. मार्गोः लपे; मार्गो विं. ३. *लान् विं लपे. ४-४. आन्ववन्तो विं लपे; अन्ववन्तो विं अं; आन्ववन्तो क. ५-५. नास्ति मुक्तो. ६. *कविषास्त्रिधा विं लपे. ७. नास्ति विं.

इन्द्रा । कः । वाम् । वरुणा । सुज्ञम् । आप् । स्तोमः । हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।
यः । वाम् । हृदि । ऋतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्वसीत् । इन्द्रावरुणा । नमस्त्वान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणा! कीदृशः युवयोः सुखं याप्नोति स्तोमः हविषा युक्तः अमृतः दैव्यः
इव होता अग्निः, यः वाम् भवतोः^१ स्तोमः कर्मवान् अस्माभिः उक्तः अन्नधान् हृदये स्पृशति
इन्द्रावरुणा! । अग्निर्यथा हविष्मान् स्तुन्वन्^२ हृदये स्पृशति, तद्वत् स्पृशतीति ॥ १ ॥

इन्द्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवो मर्तः सुख्याय प्रयस्वान् ।
स हन्ति वृत्रा समिधेषु शत्रून्वोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवो । मर्तः । सुख्याय । प्रयस्वान् ।
सः । हन्ति । वृत्रा । समिधेषु । शत्रून् । अवेऽभिः । वा । महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्रावरुणौ वन्धु करोति देवो मनुष्याः सख्याय च करोति अन्नधान्, सः इति
वपदवाणि सङ्ग्रामेषु च^३ शत्रून्, अग्नेः च महद्भिः सः प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा ह रत्नं वरुणा धेष्टेत्या नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।
यदी सखाया सुख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते ॥ ३ ॥

इन्द्रा । ह । रत्नम् । वरुणा । धेष्टा । इत्या । नृभ्यः । शशमानेभ्यः । ता ।
यदि । सखाया । सुख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुप्रयसा । मादयैते इति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रावरुणौ युवाम् अतिशयेन रत्नम् दातारौ इत्थम् नृभ्यः भक्षमानेभ्यः तौ । यदि
इति स्पष्टम् ॥ ३ ॥

इन्द्रा युवं वरुणा दिद्यमस्मिभोजिष्ठमुग्रा नि वधिष्टं वज्रम् ।
यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन् मिमायामभिभूत्योजः । ४ ॥

इन्द्रा । युवम् । वरुणा । दिद्यम् । अस्मिन् । ओजिष्ठम् । उग्रा । नि । वधिष्टम् । वज्रम् ।
यः । नः । दुःऽएवः । वृकतिः । दभीतिः । तस्मिन् । मिमायाम् । अभिभूति । ओजः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणा! युवाम् भायुवं सोसमानम् अस्मिन् वक्रवज्रम् हे उद्वर्णनी! नि पातयतम् ।
यः नः दुष्टागमनः स्तेनः हिंसकः, तस्मिन् वृकतम् अभिभायुवं^४ बलम् ॥ ४ ॥

१. 'तो युको. २. तु. वैप दे, ४. √सृ इत्यत्र, स्तुत्स्व वि' लभं; स्तुत्स्व ल प्रत्ययः. ३. करोति
वि' ल लपं. ४. नास्ति वि' ल लपं. ५. 'भाविकं वि' लपं.

इन्द्रो युवं वरुणा भूतमस्या चियः प्रेतारां वृषमेव धेनोः ।
सा नो दुहीयद् यवंसेव गृत्वी सहस्रधारा पर्यसा मही गीः ॥ ५ ॥

इन्द्रो । युवम् । वरुणा । भूतम् । अस्याः । चियः । प्रेतारां । वृषमाऽइव । धेनोः ।
सा । नः । दुहीयद् । यवंसाऽइव । गृत्वी । सहस्रधारा । पर्यसा । मही । गीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रावरुणौ! युवाम् अस्य कर्मणः प्रीणयितारौ भक्तम् वृषभाविधु धेनोः । तद् कर्म
अस्माकं दुग्धाम्, यथा यवसानि नात्वा महती सदस्रधारा पर्यसा गीः दुग्धे ॥ ५ ॥

‘इति तृतीयाहके अष्टमाध्याये पञ्चदशो वर्गः’ ॥

तोके हिते तनये उर्वरासु सूरौ दृशीके वृषणञ्च पौस्त्रे ।
इन्द्रो नो अत्र वरुणा स्यातामवोभिर्दस्मा परितक्म्यायाम् ॥ ६ ॥

तोके । हिते । तनये । उर्वरासु । सूरः । दृशीके । वृषणः । च । पौस्त्रे ।
इन्द्रो । नः । अत्र । वरुणा । स्याताम् । अवोऽभिः । दस्मा । परितक्म्यायाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० युजे हिते सुहृदि पौत्रे क्षेत्रेषु सुखस्य दर्शने यूनः च प्रजननशक्ती अत्र सर्वत्र इन्द्रावरुणौ
भवताम् नः रक्षणैः दर्शनौ शत्रुवन्धकारे च ॥ ६ ॥

युवामिद्वयवंसे पुर्याय परि प्रभृती गृविषः स्वापी ।
वृषीमहे सख्याय प्रियाय शूरा मंहिष्ठा पितरैव शंभू ॥ ७ ॥

युवाम् । इत् । हि । अवसे । पुर्याय । परि । प्रभृती इति प्रऽभृती । गोऽइषः । स्वापी इति
सुऽआपी । वृषीमहे । सख्याय । प्रियाय । शूरा । मंहिष्ठा । पितराऽइव । शम्भू इति शम्भू ॥७॥

वेङ्कट० युवाम् एव हि रक्षणाय सुरासनाय परि वृषीमहे प्रकृष्टभुक्तिकौ वाः इच्छन्तः शोभनवन्धु सख्याय
च प्रियाय शूरा दातृत्वौ पितराविधु सुखस्य भावयितारौ ॥ ७ ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयन्तीराजि न जग्मूर्युवयुः सुदान् ।
श्रिये न गाव उप सोमस्युरिन्द्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥ ८ ॥

ताः । वाम् । धियः । अवसे । वाजयन्तीः । आजिम् । न । जग्मूः । युवऽयुः । सुदान् इति सुऽदान् ।
श्रिये । न । गावः । उप । सोमम् । अस्थुः । इन्द्रम् । गिरैः । वरुणम् । मे । मनीषाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तानि^१ वाम् कर्माणि रक्षणाय अक्षमिच्छन्ति युष्मत्कामानि युवम् इव गच्छन्ति हे शोभनदानौ! यथा
त्रिये सोमम् रात्राम् गावः उपतिष्ठन्ति^२, एवमिन्द्रावरुणौ मदीयाः गिरः मनीषाः च उपतिष्ठन्ति ॥८॥

इमा इन्द्रं वरुणं मे मनीषा अग्मन्तुषु द्रविणमिच्छमानाः ।

उपैमस्थुजोष्टारं इव वस्वीं रूध्वीरिव श्रवसो भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

इमाः । इन्द्रम् । वरुणम् । मे । मनीषाः । अग्मन्तु । उप । द्रविणम् । इच्छमानाः ।

उपै । इम् । अस्थुः । जोष्टारःऽइव । वस्वीः । रूध्वीःऽइव । श्रवसः । भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० मदीयाः^३ इमाः मनीषाः धनम् इच्छमानाः उप गच्छन्ति इन्द्रावरुणौ । "उप अस्थुः"^४ एनी धनस्य
जोष्टारः इव याचकाः^५ आश्रये गन्तव्यः इव च प्रजाः अक्षम् भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

अद्वयस्य त्मना रव्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

ता चक्राणा कृतिभिर्नव्यसीभिरस्मन्ना रायो नियुतः सचन्ताम् ॥ १० ॥

अद्वयस्य । त्मना । रव्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

ता । चक्राणौ । कृतिभिः । नव्यसीभिः । अस्मन्ना । रायः । नियुतः । सचन्ताम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० अक्षसद्वय आत्मनैव रवसद्वय पुष्टः च नित्यस्य च धनस्य पतयः स्याम । तौ कुर्वाणौ
रक्षणैः सवर्तैः असुरेभ्यस्तातारौ धनानि नियुतः च अस्मान् सचन्ताम् ॥ १० ॥

आ नो बृहन्ता बृहतीभिर्हृती इन्द्रं यातं वरुण वाजसातौ ।

यद् दिद्ववः पृतनासु प्रक्रीळान् तस्य वां स्याम सनितारं अजेः ॥ ११ ॥

आ । नः । बृहन्ता । बृहतीभिः । कृती । इन्द्रं । यातम् । वरुण । वाजसातौ ।

यद् । दिद्ववः । पृतनासु । प्रक्रीळान् । तस्य । वाम् । स्याम । सनितारः । अजेः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ यातम् अस्मान् महान्तौ महजिः रक्षणैः हे इन्द्रावरुणौ! सङ्ग्रामे । यदि शीतमाना शोडारः
पृतनासु प्रक्रीडन्ति, युवयोः स्वभूता वयम् तस्य सङ्ग्रामस्य सम्भकारः स्याम ॥ ११ ॥

^६इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये षोडशो वनेः ॥

[४२]

^१असदस्युः पौरुषस्य ऋषिः । असदस्युर्वेवता, अन्त्यानां चतसृणाम् इन्द्रावरुणौ । त्रिष्टुप् ऋच्^२ ।

मम द्विता राष्ट्रं भ्रत्रियस्य विश्वायोर्विश्वं अमृता यथा नः ।

ऋतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वज्रेः ॥ १ ॥

१. तौ मूको. २. "इति मूको. ३. नास्ति वि". ४-४. उपमस्युः वि^३ स. ५. वाक्क मूको.
६-६. नास्ति मूको.

मम । द्विता । राष्ट्रम् । क्षत्रियस्य । विश्वऽआयोः । विश्वे । अमृताः । यथा । नः ।
 क्रतुम् । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वृत्रे ॥ १ ॥

वेङ्कट० असदस्युः पौरुषस्यः । षड्वाधाः तस्य आत्मस्तवः । मन द्विवा भवति राष्ट्रम् अश्विरस्य
 पृथिव्यां दिवि चैत्रयां सर्वस्य देवास्य गन्तुः, सर्वे देवाः यथा जस्राकं वशावर्तिनो
 भवन्ति । एतदेवाह— क्रतुम् इति । वरुणमृतस्य मम 'कर्म मेघन्ते' 'देवाः उक्तमनुतिष्ठन्ति', तथेभ-
 रश्च भवामि कृष्टेः जन्तुभूतस्य 'पृथिव्यां वर्तमानस्य' मद्भवाद्मृत्युप्रसक्तस्य तत एव
 जीर्णस्येति ॥ १ ॥

अहं राजा वरुणो मह्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयन्त ।

क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वृत्रे ॥ २ ॥

अहम् । राजा । वरुणः । मह्यम् । तानि । असुर्याणि । प्रथमा । धारयन्त ।
 क्रतुम् । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वृत्रे ॥ २ ॥

वेङ्कट० अहम् राजा वरुणः भवामि, मह्यम् तानि पुरातनानि असुरवधनिमित्तानि कर्मणि सर्वे
 देवा अधारयन्त । दहनोत्क्षेपणादिकं ममाजया अनुतिष्ठन्ति । तदेवोक्तम्— क्रतुम् इति ॥ २ ॥

अहमिन्द्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गभीरे रजसी सुमेके ।

त्वष्टेव विश्वा सुव्रनानि विद्वान्तसैरयं रोदसी धारयं च ॥ ३ ॥

अहम् । इन्द्रः । वरुणः । ते इति । महिऽत्वा । उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।
 त्वष्टाऽइव । विश्वा । सुव्रनानि । विद्वान् । सः । ऐरयम् । रोदसी इति । धारयम् । च ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहम् इन्द्रः च वरुणः च भवामि, ते च धावापृथिव्यौ माहात्म्येन उर्वी गभीरे शोभमाने ।
 यथा त्वष्टा विद्वान् सर्वाणि भूतानि सङ्गमयति धारयति च, तद्वदहमपीति ॥ ३ ॥

अहमपो अपिन्वमुक्षमाणा धारयं दिवं सदेन क्रतस्य ।

क्रतेन पुत्रो अदितेः क्रतावोत त्रिधातुं प्रथयद् वि भूमं ॥ ४ ॥

अहम् । अपः । अपिन्वम् । उक्षमाणाः । धारयम् । दिवम् । सदेन । क्रतस्य ।
 क्रतेन । पुत्रः । अदितेः । क्रतऽवा । उत । त्रिऽधातुं । प्रथयत् । वि । भूमं ॥ ४ ॥

१. नास्ति ल रूपं. २. एतदहं विं अं. ३-३. "नति" विं अं. ४-४. देवात्कमनु? (भिं लपं.)
 सूको; देवा अनुक्तं, देवा नानुक्तं वा ल प्रस्तावाः. ५. "ः" ल रूपं. ६-६. नास्ति विं लपं. ७. "याद्
 सू" ल प्रस्तावाः. ८. नास्ति विं ल रूपं.

वेङ्कट० अहम् अपः सिञ्चन्तीः अपिन्वम्, अन्तरिक्षलोकात् 'धारयम् उदकस्य' आयासे । अथ पत्तो-
क्षमाह । अदितेः पुत्रः प्रतवान् यज्ञेन उदेकन वा विधातु भूमिं अग्रथपत । त्रिधातुः^१ पृथिवीं
भवति । 'तिलो मूर्त्तिः' (अ २, २७, ८) इति मन्त्रः ॥ ४ ॥

मां नरः स्वर्क्षा वाजयन्तो मां वृताः समरणे हवन्ते ।

कृणोम्याजिं मधवाहमिन्द्र इयमिं रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

माम् । नरः । मुऽजस्रः । वाजयन्तः । माम् । वृताः । समऽअरणे । हवन्ते ।

कृणोमिं । आजिम् । मधऽवा । अहम् । इन्द्रः । इयमिं । रेणुम् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'माम् नरः' शोभनाश्रवाः बलिने कुर्वन्तः हवन्ते, माम् एव सहस्रामे शत्रुभिः वृताः । करोमि
युद्धम् अहम् मपवा इन्द्रः सन्, प्रेरयामि च युद्धे रेणुम् अभिभातुककः ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तदशो वरः' ॥

अहं ता विश्वा चक्रं नर्किमा दैव्यं सहो वरते अप्रतीतम् ।

यन्मा सोमासो ममदन्पदुक्थोमे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

अहम् । ता । विश्वा । चक्रम् । नर्किः । मा । दैव्यम् । सहः । वरते । अप्रतिऽइतम् ।

यत् । मा । सोमासः । ममदन् । यत् । उक्त्वा । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति । अपारे इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अहम्^१ तानि वृत्रवधादीनि सर्वानि कर्माणि हतवामस्मि । न^२ 'कश्चिद् मां देवसम्बन्धिं क्वम्
शत्रुभिरप्रतिगम्' वारयति । चदा^३ मां सोमाः अमदन्, यदा^४ च उक्त्वानि, तदानीमुन्नी लोकौ
मत्तो विश्वतः लपर्यन्तपारी । इन्द्रावरुणाभ्यामभिष्टितो नूनं कदाचिदासीत् प्रसदस्युरिति ॥ ६ ॥

विदुष्टे विश्वा भुव्नानि तस्य ता प्र त्रवीषि वरुणाय वेधः ।

त्वं वृत्राणि शृण्विषे जघ्नवान्त्वं वृतां अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ७ ॥

विदुः । ते । विश्वा । भुव्नानि । तस्य । ता । प्र । त्रवीषि । वरुणाय । वेधः ।

त्वम् । वृत्राणि । शृण्विषे । जघ्नवान् । त्वम् । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तस्य क्व हे इन्द्र ! विश्वानि कर्माणि ज्ञानन्ति^१ भूतानि । त्वं च तानि हे विश्वातः ! वरुणस्य सम्भवे
प्र त्रवीषि । त्वम् वृत्राणि जघ्नू श्रूयसे । त्वम् वृत्रेण वृतान् इन्द्र ! निरगमयः सिन्धून्^२ ॥ ७ ॥

१-१. वाक्पल्लवः सूको. २. विश्व वि. ३-३. नास्ति लपं. ४-४. नास्ति सूको.
५. नास्ति वि. ६. नास्ति सूको. ७. पाठं लपं. ८. वपा सूको. ९. ज्ञानं वि' लपं.

अस्माकमत्र पितरस्त आसन्त्सप्त ऋषयो दौर्मिहे वृष्यमाने ।
त आर्यजन्त त्रसदस्सुमस्या इन्द्रं न वृत्रतुरमर्धदेवम् ॥ ८ ॥

अस्माकम् । अत्र । पितरः । ते । आसन् । सप्त । ऋषयः । दौर्मिहे । वृष्यमाने ।
ते । आ । अर्यजन्त । त्रसदस्सुम् । अस्याः । इन्द्रम् । न । वृत्रतुरम् । अर्धदेवम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'अस्माकम्' अस्मिन् लोके ते पितरः आसन् सप्त ऋषयः दुर्मिहकुलजाते मयि अशुभिः वृष्यमाने ।
तपेन्द्रश्च मामभ्यलिष्टत् । अथेन्द्राधिहितं माम् ते आ अर्यजन्त तत्र त्रसदस्सुम् अस्याः पृथिव्याः इन्द्रम्
इव वृत्राणां हन्तारम् अर्धदेवम् । इन्द्रश्च स्वामी त्रसदस्सुम् इव । तस्मिन्नाधिहितमपक्रतेति ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सानी हि वामदाशुद्व्येभिर्निन्द्रावरुणा नमोभिः ।
अथा राजानं त्रसदस्सुमस्या वृत्रहणं ददधुर्धदेवम् ॥ ९ ॥

पुरुकुत्सानी । हि । वाम् । अदाशत् । द्व्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमोऽभिः ।
अथ । राजानम् । त्रसदस्सुम् । अस्याः । वृत्रहर्तम् । ददधुः । अर्धदेवम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्रसदस्योमांता पुरुकुत्सस्य स्त्री वाम् हि दानं कृतवती हे इन्द्रावरुणौ ! हविर्भिः नमस्कारैश्च
युक्ता । तौ युवां प्रीतौ त्रसदस्सुम् राजानम् वृत्राणां हन्तारम् अर्धदेवम् अस्याः पृथिव्याः ददधुः ॥ ९ ॥

राया वयं संसवांसो मदेम हव्येन देवा यवंसेन गावं ।
तां धेनुभिन्द्रावरुणा युवं नो विश्वाहा घत्तमनपस्फुरन्तीम् ॥ १० ॥

राया । वयम् । संसवांसोः । मदेम । हव्येन । देवाः । यवंसेन । गावं ।
ताम् । धेनुम् । इन्द्रावरुणा । युवम् । नोः । विश्वाहा । घत्तम् । अनपस्फुरन्तीम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ ! वां भजमानाः 'वयम् धनेन' मदेम, यथा हव्येन देवाः मद्गन्ति यवंसेन च गावः ।
तदर्थं ताम् धेनुम् हे इन्द्रावरुणौ ! युवाम् अस्मभ्यं दत्तम् सर्वदा अनपस्फुरन्तीम् शुण्वतीमिति ॥ १० ॥

'इति तृतीयाह्निके सप्तमाध्याये अष्टादशो वर्गः' ॥

[४३]

'पुरुमीळहाऽजमोळ्ही सौहोत्रावृषी । अधिनौ देवता । त्रिस्तुम् अन्दः' ।

क उ श्रवत् कतमो यज्ञिर्यानां वन्दारु देवः कतमो जुपाते ।
कस्पेमां देवीममृतेषु प्रेष्ठां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुहव्याम् ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि' लपं. २. नास्ति लपं. ३. आपन्नर वि'; वा वि' अ'. ४. वा वि' अ.
५. कतः वि' अ'. ६-६. वरुणं वि' अ'. ७. अतिम लपं. ८. अनपस्फु' लपं. ९-९. नास्ति युको.

कः । ऊँ इति । श्रवत् । कृतमः । युजिषानाम् । वृन्दार्ह । देवः । कृतमः । ज्ञेयाते ।
कस्य । इमाम् । देवीम् । अमृतैषु । प्रेष्ठांम् । हृदि । श्रेषाम् । सुऽस्तुतिम् । सुऽहृष्याम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० पुरुमीकहाकमीकही' सौहोत्री । कः कृतमः वा' शृणोति देवमन्त्रे सोऽत्रम् । कृतमः देवः सेवते ।
कस्य इमाम् देवीम् देवमन्त्रे प्रियतमाम् हृदये श्लेषयेम शोभनां स्तुतिम् हृषियुक्ताम् ॥ १ ॥

को मृळ्ळति कृतम आगमिष्ठो देवानाम् कृतमः शंभविष्ठः ।

रथं कर्माहुर्द्रवदश्वमाशुं यं सूर्यस्य दुहिताऽवृणीत ॥ २ ॥

कः । मृळ्ळति । कृतमः । आऽगमिष्ठः । देवानाम् । ऊँ इति । कृतमः । शम्भविष्ठः ।
रथम् । कम् । आहुः । द्रवत्ऽअश्वम् । आशुम् । यम् । सूर्यस्य । दुहिता । अवृणीत ॥ २ ॥

वेङ्कट० कः सुखपति । को वा अत्यन्तमागच्छति देवानाम् मध्ये । कृतमः वा अत्यन्तं
सुखमुत्पादयति । कम् वा रथम् आहुः क्षिप्राश्वम् क्षिप्रगन्धारम्, यम् रथम् अश्विनोः स्मृतम्
सूर्यस्य दुहिता स्वर्गवरे अवृणीत । तथाऽश्विनावेव मृळ्ळयितारावित्वादि द्रष्टव्यम् ॥ २ ॥

मक्षु हि ष्मा गच्छथ ईर्वतो घृनिन्द्रो न शक्तिं परितक्म्यायाम् ।

दिव आजाता दिव्या सुपर्णा कया शचीनां भवथः शर्चिष्ठा ॥ ३ ॥

मक्षु । हि । स्म । गच्छथः । ईर्वतः । घृन् । इन्द्रः । न । शक्तिम् । परितक्म्यायाम् ।
दिवः । आऽजाता । दिव्या । सुऽपर्णा । कया । शचीनाम् । भवथः । शर्चिष्ठा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शीघ्रम् हि स्म युक्त्वा गच्छथः 'गमनवतः प्रादुर्नृतान् दिवसान्, यथा इन्द्रः राक्षसां गतायाम्
शक्तिम् अक्षितिष्ठति । दिवः आजातो दिवि भवौ सुपर्णौ कया स्तुत्या कर्मणाम् अर्थाय
भवथः कर्मवत्तमौ' ॥ ३ ॥

का वां भूदुपमातिः कया न आश्विना गमथो ह्युमाना ।

को वां महश्चित् त्यजसो अभीकं उरुष्यतं माध्वी दत्ता न ऊती ॥ ४ ॥

का । वाम् । भूत् । उपऽमातिः । कया । नः । आ । अश्विना । गमथः । ह्युमाना ।
कः । वाम् । महः । चित् । त्यजसः । अभीके । उरुष्यतम् । माध्वी इति । दत्ता । नः । ऊती ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'किम् अभवत् युवयोः उपमानं स्तोत्रम् । कया उपमित्या अस्मान् आहूयमानौ'
'आ गच्छथः' हे अश्विनौ । कः वाम् महतः धनत्यागस्तु समीपे भवति अस्मान् रक्षतम्
मधुमता गमनेन हे दर्शनीवी । ॥ ४ ॥

१. 'मीताकमीदी वि' अ'; 'मीत' रूपं. २. नास्ति वि' रूपं. ३. 'रय' आह मूको. ४. तं मूको,
५-५. नास्ति वि' रूपं. १. भवतः वि' अ'. ६-६. नास्ति वि' रूपं. ७-७. वाग' वि' ल' रूपं; अग' वि' अ'.

उरु वां रथः परिं नक्षति वामा यत् समुद्राद्भि वर्तते वाम् ।

मध्वा माध्वी मधु वां प्रुषायन् यत् सीं वां पृथो भुरजन्त पृक्काः ॥ ५ ॥

उरु । वाम् । रथः । परिं । नक्षति । वामा । आ । यत् । समुद्रात् । अभि । वर्तते । वाम् ।

मध्वा । माध्वी इति । मधु । वाम् । प्रुषायन् । यत् । सीम् । वाम् । पृथोः । भुरजन्त । पृक्काः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मधुस्य युवयोः रथः वाम् परि गच्छति यदा अन्तरिक्षात् अभि आ वर्तते मधुप्यान् प्रति ।
वाम् इति पुरणम् । यदा युवयोः हे माध्वी ! पशवाः रथमयः अन्नं भरन्ति, तदापी मधुमन्तो
मधुना सहाविरतं मधु सिन्धन्ति ॥ ५ ॥

सिन्धुर्ह वां रसया सिञ्चदध्वान् घृणा वयोऽरुपासः परिं ग्मन् ।

तद्गु पु वामजिरं चेति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः ॥ ६ ॥

सिन्धुः । ह । वाम् । रसया । सिञ्चत् । अध्वान् । घृणा । वयोः । अरुपासः । परिं । ग्मन् ।

तत् । ऊँ इति । सु । वाम् । अजिरम् । चेति । यानम् । येन । पती इति । भवथः । सूर्यायाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० समुद्रः स्वमृतया नद्या युवयोः अन्नात् असिञ्चत् । दीप्या युक्ताः युवयोः रथमयः
भारोचमानाः परि गच्छन्ति । तत् युवयोः सुष्ठु ज्ञायते क्षिप्रम् यानम् । येन इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

इह इह यद् वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वीजरला ।

उरुष्यते जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इह इह । यत् । वाम् । समना । पपृक्षे । सा । इयम् । अस्मे इति । सुमतिः । वीजला ।

उरुष्यतेम् । जरितारम् । युवम् । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इह च इह च यत् वाम् समना योग्या समानी सम्पृक्ता भवति, ततः सा इयम्
अस्माकम् सुमतिः स्तुतिः हे समणीयघनी ! भवति । रक्षते स्तोतारं युवं अल्ल । हे नासत्यौ !
कामः 'आप्तः युवामेव' प्रतिगच्छन् भवति ॥ • ॥

इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥

[४४]

पुरुमीळहाममीळदौ सौहोत्रौ ऋषी । अधिनो देवता । विष्टुप् ऊर्ध्वः ।

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुजयमश्विना संमतिं शोः ।

यः सूर्यां वहति वन्धुरायुर्गिर्वाहसं पुरुतर्म वसुयुम् ॥ १ ॥

१. यथा ल लये. २. 'यना मूको. ३-३. आतयेता' वि' अ' ऊपर; आतये वा' वि'; आतः उ' ल.

तम् । वाम् । रथम् । वयम् । अथ । हुवेम् । पूषुऽज्यम् । अश्विना । समुऽर्गतिम् । गोः ।
यः । सुवाम् । वहति । वन्धुरऽसुः । गिर्वाहसम् । पूरुऽतमम् । वसुऽसुम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० तम् युवयोः रथम् वयम् अथ ह्यवामः पृथुवेगम् हे अश्विनौ ! सङ्गमनम् उदकस्थ । यः
सूर्येदुहितरम् वहति वन्धुरवान् तं गिरां बोधारं महत्तमम् धनानीच्छन्ते ह्यवामः ! ॥ १ ॥

युवं श्रियंमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनधुः शर्चीभिः ।
युवोर्वपूराभि पृक्षः सचन्ते वहन्ति यत् ककुहासो रथे वाम् ॥ २ ॥

युवम् । श्रियम् । अश्विना । देवता । ताम् । दिवः । नपाता । वनधुः । शर्चीभिः ।
युवोः । वपुः । अभि । पृक्षः । सचन्ते । वहन्ति । यत् । ककुहासः । रथे । वाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० युवाम् श्रियम् हे अश्विनौ ! देवपुत्री ! 'देवतानां मध्ये' ताम् प्रपञ्चधः कर्मभिः । युवयोः गरीरम्
अज्ञाघानि आनं' सेवन्ते, वहन्ति यदि अशवाः रथे वाम् ॥ २ ॥

को वामघा करते रातर्हव्य ऊतये वा सुतपेयाय वाऽर्केः ।
ऋतस्य वा वसुषे पुर्व्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत ॥ ३ ॥

कः । वाम् । अथ । करते । रातर्हव्यः । ऊतये । वा । सुतपेयाय । वा । अर्केः ।
ऋतस्य । वा । वसुषे । पुर्व्याय । नमः । येमानः । अश्विना । आ । ववर्तत ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कः वाम् अथ करोति इतद्विष्णुः रक्षणाय सोमयानाय च स्तोत्रैः, वज्रस्य वा भजनाय
युवयोः पुरातनाय अर्धं नियच्छन् अश्विनौ ! आ वर्तयति भवन्ती ॥ ३ ॥

हिरण्ययेन पुरुभु रथेनेमं यज्ञं नास्त्योपं यातम् ।
पिबाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधधो रत्नं विधते जनाय ॥ ४ ॥

हिरण्ययेन । पुरुम् इति पुरुऽन् । रथेन । इमम् । वज्रम् । नास्त्या । उपं । यातम् ।
पिबाथः । इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधधः । रत्नम् । विधते । जनाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हिरण्ययेन^१ रथेन बहुषु भवन्ती । मिष्टं स्पष्टम् ॥ ४ ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।
मा वामन्ये नि यमन् देवयन्तः सं यद् ददे नाभिः पुर्व्या वाम् ॥ ५ ॥

आ । नुः । यातम् । दिवः । अच्छ । पुषिज्याः । हिरण्ययेन । मुञ्चती । रथेन ।
मा । वाम् । अन्ये । नि । यमन् । देवुञ्चन्तैः । सम् । यत् । ददे । नार्भिः । पुर्व्या । वाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० चित्स्वतायाः दिवः आ यातम् अस्मान् प्रति हिरण्ययेन सुवर्तेन रथेन । मा वाम् अन्ये
नि यच्छन्तु यजमानाः । यस्मात् अस्माभिः प्रथममेव युवयोः बन्धनसाधनं स्तोत्रम्
सम् आ ददे ॥ ५ ॥

नू नो रथिं पुरुवीरं बृहन्तं दत्ता मिमाथामुभयेष्वस्मे ।

नरो यद् वामश्विना स्तोममार्चन्त्सधस्तुतिमाजमीळ्हासो अगमन् ॥ ६ ॥

नु । नुः । रथिम् । पुरुवीरम् । बृहन्तम् । दत्ता । मिमाथाम् । उभयेषु । अस्मे इति ।
नरः । यत् । वाम् । अश्विना । स्तोमम् । आर्चन् । सधस्तुतिम् । आजमीळ्हासः । अगमन् ॥

वेङ्कट० 'हे दत्तौ!' क्षिप्रम् अस्माकम् पुरुवीरम् महान्तम् रथिम् कुरुतम् । तत्रापि 'हे अश्विनौ!' उभयेषु
अस्मासु पुरुमीडाजमीडेषु मनुष्याः युवयोः क्रियमाणमिदं स्तोत्रे शुश्रूषया यदा गच्छन्ति,
तदानीमजमीडाः पुरुमीडाश्च सह स्थित्या स्तुतिम् गच्छन्ति यस्तुमिच्छन्ति ॥ ६ ॥

इहेह यद् वा समना पपूक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वोजरत्ना ।

उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहेह । यत् । वाम । समना । पपूक्षे । सा । इयम् । अस्मे इति । सुमतिः । वाजुत्ना ।
उरुष्यतम् । जरितारम् । युवम् । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० क ४, ४३, ७ द. ॥ ७ ॥

^१इति तृतीयाशके सप्तमाध्याये विशो वर्गः ॥

[४५]

^१वामदेवो गीतम कृषिः । अश्विनौ देवता । जगती छन्दः, सप्तमी त्रिष्टुप् ।

एष स्य भानुरुदिपतिं युज्यते रथः परिञ्जमा दिवो अस्य सान्वि ।

पूक्षासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो दृतिस्तुरीयो मधुनो वि रथ्यते ॥ १ ॥

एषः । स्यः । मानुः । उत् । इयति । युज्यते । रथः । परिञ्जमा । दिवः । अस्य । सान्वि ।
पूक्षासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि । त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रथ्यते ॥ १ ॥

वेङ्कट० यामदेवः । सः एषः सूर्यः उद-पति । युज्यते च रथः परितो गन्ता दिवः अस्य
समुच्छ्रिते देवे । अश्विनोस्तस्मिन् रथे स्वाश्वपेयावमेदात् प्रिविधानि भजानि संश्लिष्टानि च^१
'सन्ति, तथा' मधुनः पूर्णा भस्वा च नि राजते ॥ १ ॥

उद्धो पूक्षासो मधुमन्त ईरते रथा अश्वास उपसो व्युष्टिषु ।

अपोर्णवन्तस्तम् आ परीद्वृतं स्वर्णं शुक्रं तन्वन्त आ रजः ॥ २ ॥

उत् । वाम् । पूक्षासः । मधुमन्तः । ईरते । रथाः । अश्वासः । उपसः । विद्वष्टिषु ।

अपुऽअर्णवन्तः । तमः । आ । परीद्वृतम् । स्वर्णः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत गच्छन्ति युवयोः अम्नादीनि, प्रातः मधुसंयुक्ताः^२ रथाः अश्वाः च^३ तमः अपरासवन्तः
परिवृत्य स्थितम्, उदकम् इव निर्मले ज्योतिः सर्वतो विस्वारचन्तः^४ इति ॥ २ ॥

मध्वः पिवतं मधुपेभिरासभिस्तु प्रियं मधुने युजाथां रथम् ।

आ वर्तनि मधुना जिन्वथस्पथो दृतिं वहेधे मधुमन्तमश्विना ॥ ३ ॥

मध्वः । पिवतम् । मधुपेभिः । आसभिः । उत । प्रियम् । मधुने । युजाथाम् । रथम् ।

आ । वर्तनिम् । मधुना । जिन्वथः । पथः । दृतिम् । वहेधे इति । मधुमन्तम् । अश्विना ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'हे मदिपनी'^१ सोमम् पिवतम्^२ सोमपैः^३ आस्यैः । अपि च प्रियम् रथम् सोमपामार्थम् युजाथाम् ।
आ सिद्धते मार्गस्य पद्विभम्^४ गमनमार्गम् पीतकिष्टेन मधुना, मधुपूर्णं च दृतिम् कृत्वा
बहतम् इति ॥ ३ ॥

हंसासो ये वां मधुमन्तो अस्त्रिधो हिरण्यपर्णा उद्धवं उपर्षुर्वः ।

उदप्रुतो मन्दिनीं मन्दिनिस्पृशो मध्वो न मल्लः सर्वनानि गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासः । ये । वाम् । मधुमन्तः । अस्त्रिधः । हिरण्यपर्णाः । उद्धवं । उपःऽउर्षुर्वः ।

उदप्रुतः । मन्दिनीः । मन्दिनिस्पृशः । मध्वः । न । मल्लः । सर्वनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अश्वाः ये युवयोः मधुमन्तः अक्षीणाः हिरण्यकक्षाः वोदारः उपर्षुवः उदकस्य गमयितारः
मादयितारः मदकरस्य सोमस्य निष्प्रहारस्यैः^१ मधुनि इव^२ मक्षिकाः सर्वनानि गच्छथः ॥ ४ ॥

१. नास्ति वि'. २. नास्ति वि' अ'. ३-३. तथा सन्ति सूको. ४. 'इना वु' वि' छपं.
५-५. नास्ति सूको. ६. 'वतः सूको. ७. 'न. ल. छपं. ८. 'मपेभिः वि' ल; 'मपे वि' अ'. ९. कथत
वि'; वषते छपं. १०-१०. मधुनीव वि' अ'; मधुनि वि' छपं. ११. 'कनीव सूको.

स्वध्वरासो मधुमन्तो अग्रय उस्त्रा जरन्ते प्रति वस्तोरश्विना ।

यश्चिक्कहस्तस्तुरणिर्विचक्षुणः सोमं सुपातु मधुमन्तुमर्द्रिभिः ॥ ५ ॥

मुऽअध्वरासः । मधुऽमन्तः । अग्रयः । उस्त्रा । जरन्ते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।

यत् । चिक्कहस्तः । तुरणिः । विऽचक्षुणः । सोमम् । सुपातु । मधुऽमन्तम् । अर्द्रिभिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० शोभनयज्ञाः सोमवन्तः यजमानानां होतृत्वमास्थिताः अग्रयः अधिनौ गत्वा अग्निं प्रति स्तुवन्ति, यदि निष्कहस्तः क्षिप्रकारी यजमानः सोमम् रसवन्तम् प्रावभिः सुनोति ॥ ५ ॥

आक्रेनिपासो अहभिर्दर्विध्वतः स्वर्षेण शुक्रं तन्वन्त आ रजः ।

सूरश्चिदश्वाण्युजान ईयते विश्वां अनु स्वधया चेतथस्पृथः ॥ ६ ॥

आक्रेऽनिपासः । अहऽभिः । दर्विध्वतः । स्वः । न । शुक्रेण । तन्वन्तः । आ । रजः ।

सूरः । चिद । अश्वान् । युजानः । ईयते । विश्वान् । अनु । स्वधया । चेतयः । स्पृथः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आसक्ते प्रातःसवने नितरो पातारः दिवसेभ्यः स्वर्गं शरीरं धृतयन्तः उदकम् इष निर्मलं तत्र कुर्वाणाः गच्छन्ति । भवतोश्चान् सूर्यः अपि भवद्भ्यां सह स्वरथे निकुञ्जानः गच्छति । सौ युवां सर्वान् मार्गान् बह्वनोदकेन वा प्रद्विस्वतेन सह गच्छन्तौ अनुक्रमेण आनोथो दैव्यान् पार्थिवान् ॥ ६ ॥

प्र वामवोचमश्विना धियुंघा रयः स्वधो अजरो यो अस्ति ।

येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मन्तं तुरणिं भोजमच्छ ॥ ७ ॥

प्र । वाम । अवोचम । अश्विना । धियुंघा । रयः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्ति ।

येन । सद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मन्तम् । तुरणिम् । भोजम् । अच्छ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्र अवोचम् हे अश्विनौ!, कर्मणो विधाता युवयोः यः रयः स्वधः अजरहितः विद्यते, तेन समानेऽहनि सर्वान् लोकान् परि गच्छयः हविष्मन्तम् क्षिप्रकारिणं यजमानं प्रति, तमिति ॥ ७ ॥

‘इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये एकविंशो वर्गः’ ॥

[४६]

‘शामदेवो गीतम ऋषिः । इन्द्राय देवता, आद्याया वायुः । गायत्री छन्दः’ ।

अग्रं पित्रा मधुनां सुतं वायो दिर्विष्टिषु । त्वं हि पूर्वेषा असि ॥ १ ॥

असम् । पिब । मर्धूनाम् । सुतम् । वायो इति । दिविष्टिषु । त्वम् । हि । पूर्वऽपाः । असि ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम् पिब सोमनाम् सुतम् हे वायो ! दिवसस्वागमनेषु प्रातः । त्वम्^१ हि पूर्वं पिबसि ॥ १ ॥

शूतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वा इन्द्रसारथिः । वायो सुतस्य तृप्पतम् ॥ २ ॥

शूतेन । नः । अभिष्टिऽभिः । नियुत्वा । इन्द्रऽसारथिः । वायो इति । सुतस्य । तृप्पतम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० बहुभिः आगमनैः अस्माकम् नियुक्तवान् इन्द्रसारथिः वायुः सोमेन तृप्पतु । प्रथममाह— हे वायो ! त्वं चेन्द्रश्च सोमेन तृप्पतम् इति ॥ २ ॥

आ वां सहस्रं हरय इन्द्रवायु अभि प्रयः । वहन्तु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । वा । सहस्रम् । हरयः । इन्द्रवायु इति । अभि । प्रयः । वहन्तु । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रवायु ! अस्माकमघ्रायं बहवः अत्रवाः वाम् सोमपीतये आ वहन्तु इति ॥ ३ ॥

रयं हिरण्यवन्धुरमिन्द्रवायु स्वध्वरम् । आ हि स्वार्यो दिविस्पृशम् ॥ ४ ॥

रयम् । हिरण्यऽवन्धुरम् । इन्द्रवायु इति । सुऽअन्धुरम् । आ । हि । स्वार्यः । दिविऽस्पृशम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रवायु ! रयम् हिरण्यवन्धुरम्^२ शोभनपद्महेतुम् आ तिष्ठथः हि दीप्तैः स्पृशस्व ॥ ४ ॥

रथेन पृथुपार्जसा दाक्षांसुसुपे गच्छतम् । इन्द्रवायु इहा गतम् ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपार्जसा । दाक्षांसम् । सुसुपे । गच्छतम् । इन्द्रवायु इति । इहा । आ । गतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदन्वाक्याता ॥ ५ ॥

इन्द्रवायु अयं सुतस्तं देवेभिः सजोषसा । पिबंतं दाशुषो गृहे ॥ ६ ॥

इन्द्रवायु इति । अयम् । सुतः । तम् । देवेभिः । सुऽजोषसा । पिबंतम् । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदन्वाक्याता ॥ ६ ॥

इह प्रयार्णमस्तु वामिन्द्रवायु विमोर्चनम् । इह वां सोमपीतये ॥ ७ ॥

इह । प्रऽयार्णम् । अस्तु । वाम् । इन्द्रवायु इति । विऽमोर्चनम् । इह । वा । सोमऽपीतये ॥ ७ ॥

वेङ्कट० निगदन्वाक्याता ॥ ७ ॥

^१इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

१. त्वं विं अ. २. 'अयं वन्धु' विं लपे; हिरण्यवन्धुं विं ल; 'अयवन्धु' अ. ३-३. नास्ति मूको.

[४७]

‘वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रवायु देवता, प्रथमाया वायुः । अमुष्पुष् इन्द्रः’ ।

वायो शुक्रो अयामि ते मध्वो अग्रं दिविष्टिषु ।
आ याहि सोमपीतये स्पार्हो देव नियुत्वंता ॥ १ ॥

वायो इति । शुक्रः । अयामि । ते । मध्वः । अग्रम् । दिविष्टिषु ।
आ । याहि । सोमपीतये । स्पार्हः । देव । नियुत्वंता ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे वायो ! शुक्रवर्णस्त्वमसि । प्रेरयामि तुभ्यमैन्द्रवाचवे सोमस्य अग्रम् दिवसस्वागमनेषु ।
त्वम् आ गच्छ सोमपानाय स्पृहणीयः’ हे देव । नियुत्वंता रथेन ॥ १ ॥

इन्द्रश्च वायवेषां सोमानां पीतिमर्हथः ।
युवां हि यन्तीन्द्रवो निम्नमापो न सुर्ध्वक् ॥ २ ॥

इन्द्रः । च । वायो इति । एषाम् । सोमानाम् । पीतिम् । अर्हथः ।
युवाम् । हि । यन्ति । इन्द्रवः । निम्नम् । आपः । न । सुर्ध्वक् ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २ ॥

वायुविन्द्रश्च शुष्मिणां सुरर्ध्वं श्वसस्यती ।
नियुत्वंन्ता न ऊतयु आ यातुं सोमपीतये ॥ ३ ॥

वायो इति । इन्द्रः । च । शुष्मिणां । सुर्ध्वम् । श्वसः । पती इति ।
नियुत्वंन्ता । नः । ऊतये । आ । यातुम् । सोमपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

या वां सन्ति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा ।
अस्मे ता यज्ञवाहसेन्द्रवायु नि यच्छतम् ॥ ४ ॥

याः । वाम् । सन्ति । पुरुस्पृहः । नियुतः । दाशुषे । नरा ।
अस्मे इति । ताः । यज्ञवाहसा । इन्द्रवायु इति । नि । यच्छतम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ४ ॥

‘इति तृतीयाहके सप्तमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः’ ॥

[४८]

वामदेवो गौतम ऋषिः । वायुः देवता । अनुष्टुप् छन्दः ।

विहि होत्रा अवीता विपो न रायो अर्यः ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ १ ॥

विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायोः । अर्यः ।

वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ १ ॥

वेङ्कट० कामयस्व स्तुतिवाचः असेविता नवतराः विप्रस्य इव वज्रमानस्य धनानि स्वामी त्वम् ।
वायो । इति स्पष्टम् ॥ १ ॥

निर्युवाणो अशस्तीर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ २ ॥

निःऽयुवानः । अशस्तीः । नियुत्वान् । इन्द्रऽसारथिः ।

वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ २ ॥

वेङ्कट० पृथक् कुर्वन् वाचाः । शिष्टं स्पष्टम् ॥ २ ॥

अनु कृष्णे वसुधिती येमाते विश्वपेशसा ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ३ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । येमाते इति । विश्वऽपेशसा ।

वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अनु निवच्छतः कृष्णवर्णा राधिः विश्वरूपमहश्च निहितहविर्धाने वायुम् । अवशिष्टं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

वहन्तु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ४ ॥

वहन्तु । त्वा । मनःऽयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव ।

वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मनोवेगाः रथे युक्ताः नव नवतिः चादवाः त्वाम् वहन्तु ॥ ४ ॥

वायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।

उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥ ५ ॥

वायो इति । शतम् । हरीणाम् । युजस्व । पोष्याणाम् ।
उत । वा । ते । सहस्रिणाः । स्येः । आ । यातु । पार्जसा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वायो । शतम् अश्वानां पोषनिमित्तानां स्ये निमित्तम् । अपि वा त्वं सहस्राश्वयुक्तस्य
स्येः सर्वैर्युक्तः स्येः आ गच्छतु बलेन ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ।

[४९]

वामदेवो गीतम ऋषिः । इन्द्रावृहस्पती देवता । गायत्री छन्दः ।

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्रावृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १ ॥

इदम् । वाम । आस्ये । हविः । प्रियम् । इन्द्रावृहस्पती इति । उक्थम् । मदः । च । शस्यते ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदम् हविः हवते युवयोः ज्ञास्ये, तथा मदकरः सोमः उक्थम् च शस्यते । अवशिष्टो
वर्गः स्पष्टः ॥ १ ॥

अयं वां परिं विच्यते सोम इन्द्रावृहस्पती । चारुर्मदाय पीतये ॥ २ ॥

अयम् । वा । परिं । विच्यते । सोमः । इन्द्रावृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥ २ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ २ ॥

आ न इन्द्रावृहस्पती गृहमिन्द्रश्च गच्छतम् । सोमपा सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । नः । इन्द्रावृहस्पती इति । गृहम् । इन्द्रः । च । गच्छतम् । सोमपा । सोमपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ३ ॥

अस्मे इन्द्रावृहस्पती रयिं वत्तं शतग्विनम् । अस्वावन्तं सहस्रिणम् ॥ ४ ॥

अस्मे इति । इन्द्रावृहस्पती इति । रयिम् । वत्तम् । शतग्विनम् । अस्वावन्तम् । सहस्रिणम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ४ ॥

इन्द्रावृहस्पती वयं सुते गीर्भिवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ५ ॥

इन्द्रावृहस्पती इति । वयम् । सुते । गीः ऽभिः । वामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ५ ॥

सोममिन्द्रावृहस्पती पिबंतं द्राक्षुषो गृहे । मादयेषां तदोक्सा ॥ ६ ॥

सोमम् । इन्द्रावृहस्पती इति । पिबंतम् । द्राक्षुषः । गृहे । मादयेषाम् । तत्सोक्सा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यजमानगृहे समवेतौ तदोक्साविति ॥ ६ ॥

‘इति तृतीयाष्टके सप्तनाम्नाये पञ्चविंशो वर्गः’ ॥

[५०]

‘वामदेवो गौतम ऋषिः । बृहस्पतिर्देवता, अन्त्यपोरिन्द्रावृहस्पती ।

त्रिष्टुप् छन्दः, इक्षमी जगती’ ।

यस्तस्तम्भु सहसा वि जमो अन्तान् बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो र्वेण ।

तं प्रवास ऋषयो दीर्घानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम् ॥ १ ॥

यः । तस्तम्भे । सहसा । वि । जमः । अन्तान् । बृहस्पतिः । त्रिऽस्तवः । र्वेण ।

तम् । प्रवासः । ऋषयः । दीर्घानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे । मन्द्रजिह्वम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः धृषिष्याः पर्यन्तात् कलेन विविचे स्वभ्नाति बृहस्पतिः त्रिस्थानः गजितरवेण सहितः, तम् पुराणाः दीर्घमानाः ऋषयः मेधाविनः पुरः दधिरे मोदनवाचम् ॥ १ ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मर्दन्तो बृहस्पते अभि ये नस्तत्से ।

पृषन्तं सुप्रमर्दध्वमूर्वै बृहस्पते रक्षतादस्य योर्निम् ॥ २ ॥

धुनऽऽतयः । सुऽप्रकेतम् । मर्दन्तः । बृहस्पते । अभि । ये । नः । तत्से ।

पृषन्तम् । सुप्रम् । अर्दध्वम् । ऊर्वम् । बृहस्पते । रक्षतात् । अस्य । योर्निम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० धूनपरगमनाः शोभनप्रज्ञानं नाम् मर्दन्तः हे बृहस्पते! ये अभि गच्छन्ति मेधाः । अर्धैकवदाह । सिद्धन्ते सपेणशीलम् अहिंसितम् महान्तम् बृहस्पते! त्वम् रक्षतात् अस्य मेघस्य ब्रह्म-निःसरणमार्गम् ॥ २ ॥

बृहस्पते या परमा परावदत् आ तं ऋतस्पृशो नि पैदुः ।

तुभ्यं स्वाता अवता अर्द्रिदुग्धा मध्वः श्वोतन्त्यभितो विरप्यम् ॥ ३ ॥

बृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतस्पृशः । नि । पैदुः ।

तुभ्यम् । स्वाताः । अवताः । अर्द्रिदुग्धाः । मध्वः । श्वोतन्ति । अभितः । विरप्यम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० बृहस्पते । सः परमः देशः अतः जा नि वीदन्तु त्वदीयाः यज्ञशृङ्खोऽश्वाः । तुभ्यम् छायाः
कृपाः अभिषवप्राचभिरुपादितास्ते^१ कृपाः सोमान्^२ प्रेरयन्ति स्तुतिमन्त्रे त्वां प्रति ॥ ३ ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

सप्तार्ष्यस्तुविज्ञातो रवेण वि सप्तर्षिमरभमत् तर्मासि ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः । प्रथमम् । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽओमन् ।

सप्तऽर्ष्यः । तुविऽज्ञातः । रवेण । वि । सप्तऽर्षिमः । अरभमत् । तर्मासि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बृहस्पतिः अहः प्रारम्भे प्रादुर्भवन् महतः ज्योतिषः स्वामि परमे व्योम्नि दिवि सप्तसुखः
बहुजननः शब्देन महता वि भ्रमति तर्मासि साप्तरश्मिः । तादृशी चास्य सत्पुरस्तीत्यव-
गन्तव्यम् ॥ ४ ॥

स सुष्टुभा स ऋक्वता गुणेन बलं रुरोज फलिंगं रवेण ।

बृहस्पतिरुन्निर्या हव्यसूदः कर्निक्रदद् वावशतीरुदाजत् ॥ ५ ॥

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋक्वता । गुणेन । बलम् । रुरोज । फलिङ्गम् । रवेण ।

बृहस्पतिः । उन्निर्याः । हव्यऽसूदः । कर्निक्रदत् । वावशतीः । उत् । आजत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः शोभनस्तुतिकेन ऋग्भिर्बुक्तेन गुणेन^१ बलम् असुरम् हिंसितवान् मेधाकारम् शब्देन ।
बृहस्पतिः उन्निर्याः इविवः प्रेरयित्रीः^२ शब्दं कुर्वन् कामयमानाः एभिभ्यः उत् आजत् ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयादके सप्तमाभ्यामे षड्विक्रो वर्गः^२ ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ६ ॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञैः । विधेम । नमसा । हविऽर्भिः ।

बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवन्तः । वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० एवं पालपित्रे सर्वेषां देवाय वृष्णे वरुणः नमस्कारेण हविर्विद्वन् च परिचरणं कुर्मः । शिष्टं
स्पष्टम् ॥ ६ ॥

१. 'स्वामकारणे' मुको. २. सोऽमान् मुको. ३. नास्ति वि' अ'. ४. 'विश्वो वि' अ
उप. ५-५. नास्ति मुको.

स इद् राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुभेण तस्थान्भि वीर्येण ।

बृहस्पतिं यः सुसृतं विभर्ति वलगूपति वन्दते पूर्वभाजम् ॥ ७ ॥

सः । इत् । राजा । प्रतिजन्यानि । विश्वा । शुभेण । तस्थौ । अग्नि । वीर्येण ।

बृहस्पतिम् । यः । सुसृतम् । विभर्ति । वलगुपति । वन्दते । पूर्वभाजम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सः एव राजा प्रतिजनपदप्रादुर्भूतानि सर्वाणि^१ वसानि शोपकेण वीर्येण अग्नि तिष्ठति, यः राजा बृहस्पतिम् आह्वणत्वं पुरोधानद्वारेण सुसृतम् विभर्ति स्तौति नमस्करोति च पूर्वमेव भजमानम् सुखम् ॥ ७ ॥

स इत् क्षेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीम् ।

तस्मै विशः स्वयमेवा नमन्ते यस्मिन् ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥ ८ ॥

सः । इत् । क्षेति । सुधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै । इळा । पिन्वते । विश्वदानीम् ।

तस्मै । विशः । स्वयम् । एव । नमन्ते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजनि । पूर्वः । एति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः एव निवसति सुप्रीतः स्वस्मिन् स्थाने, तस्मै एव पृथिवी सर्वदा कामान् पिन्वते^२, तस्मै एव मनुष्या जानपदाः स्वयम् एव नमनं कुर्वन्ति, यस्मिन् राजनि बृहस्पतिभूतः पुरोधा आह्वणः कर्मणामग्रे गच्छति ॥ ८ ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्पुत या सज्ज्या ।

अवस्येवो यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिष्ठतः । जयति । तम् । धनानि । प्रतिजन्यानि । पुत । या । सज्ज्या ।

अवस्येवो । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तम् । अवन्ति । देवाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० शत्रुभिरप्रतिगतः तम्^३ जयति^४ दमयति धनानि प्रतिजनभयानि^५ यानि च सज्ज्यानि^६ । रक्षणमिच्छते यः राजा एवाम् करोति पुरोधसे, तम् रक्षन्ति देवाः ॥ ९ ॥

इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन् युञ्जे मन्दसाना वृषण्वसू ।

आ वा विशन्तिवन्दवः स्वाश्रुवोऽस्मे रयि सर्ववीरं नि यच्छतम् ॥ १० ॥

इन्द्रः । च । सोमम् । पिबतम् । बृहस्पते । अस्मिन् । युञ्जे । मन्दसाना । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

आ । वाग् । विशन्तु । इन्दवः । सुऽश्रुवः । अस्मे इति । रयिम् । सर्ववीरम् । नि । यच्छतम् ॥ १० ॥

१. नास्ति सूको. २. पिबते सूको. ३. ययति सूको. ४. मयन्ति विं रूपे. ५. सज्ज्यानि विं रूपे.

वेङ्कट० बृहस्पते! त्वम् इन्द्रः च सोमं पिबतम् अस्मिन् पते हे बृहस्पताणधनी! मोदमती । सोमन्-
भवनाः सोमाः आ विशन्त वाम् । अस्मासु धनं सर्वैर्वीरैर्वृत्तम् नि यच्छतम् ॥ १० ॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सच्चा सा वा सुमतिर्भूत्स्मे ।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जिज्ञस्तमयो वनुषामरातीः ॥ ११ ॥

बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतम् । नः । सच्चा । सा । वाम् । सुमतिः । भूत् । अस्मे इति ।
अविष्टम् । धियोः । जिगृतम् । पुरंधीः । जिज्ञस्तम् । अयोः । वनुषाम् । अरातीः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राबृहस्पती! वर्धयतम् अस्मान्, सा युवयोः वृत्तिः अस्मासु सम्पृक्ता भवतु, रक्षतम्
कर्मणि, प्रकाशयतं प्रजाः, उपक्षयतम् पाचितृणो धनानि अप्रयच्छन्तीः शत्रुभूताः प्रजाः ॥ ११ ॥

‘इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तविंशो वर्गः’ ॥

अष्टकस्य तृतीयस्य माधवः सुन्दरीसुतः ।
न्याय्यन् सप्तममाध्यायमित्थं श्रीवेङ्कटात्मजः ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताऽध्यायानि तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

— ❁ —

इति ऋग्वेदे सप्तमाध्याये तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥



अथ तृतीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः

वेङ्कट०

‘इदमु स्यत् पुरातमम्’ स्याधिकृषासति माश्रवः ।

उपसर्गेषु वक्तव्यमनुक्तं सस्यदर्पांश्च ॥ १ ॥

आकारोऽधिपरी चोभौ स्पष्टीकुर्वन्ति कारके ।

अपादागाधिकरणे ‘धनोरधि’^१, ‘द्विक्ताटि’^२ ॥ २ ॥आकारो ‘द्विक् आर्जाता’^३ इदमन्ते चापि पूरणाः ।सु च ‘सो पु अः’^४ इत्यादौ केचिद्विच्छन्ति पूरणम् ॥ ३ ॥

अमी किमुपसर्गाणां विपत्ताः प्रतिस्मृताः ।

भवेद्युपसर्गां वा किं नु ते संज्ञयाऽनया ॥ ४ ॥

‘अयं तै अस्तु हयैतः’^५, ‘आ वाहि पूर्वोरिति’^६ च ।

आकारो पूरणावाहुर्बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ५ ॥

‘यस्यो सकिन्नु आ वरम्’^७, ‘धुमे सोमांसु इन्द्रवः’^८ ।‘नि नो होता वरंष्यः’^९, ‘प्र बहिषो हरिवः स्यातः’^{१०} ॥ ६ ॥‘मास्तै प्रजा अद्यतस्य’^{११}, ‘विश्वो यथर्वेणोरमि’^{१२} ।‘प्रप्री नो अग्ने स्वर्गशोभिः’^{१३}, ‘अनुष्वसु स्वराज्यम्’^{१४} ॥ ७ ॥‘प्र देवुगम् पुरातमः सम’^{१५}, ‘अचिन्मनो रज्जु आ’^{१६} ।आक्षिपन्ते क्रियासन्धाः सर्वेऽप्येवंप्रसंगतः^{१७} ॥ ८ ॥

अन्तर्गर्ध्याश्च कुर्वन्ति तेऽमी प्रात्मनि क्वचित् ।

‘विरत्नुमासि रीचुनम्’^{१८}, ‘आ नो मज परमेष्ठु’^{१९} ॥ ९ ॥‘आकी सूर्यस्य’^{२०} रीचुनात्^{२१}, आनहतिवति गम्यते ।

सस्मादाकारसदृशं निपातं तं विदुर्बुधाः ॥ १० ॥

१. श्री कण्वेयभाष्ये वेङ्कट्यायवावाचकृत्वा आदौ सभाष्यायार्थकारिका अर्, २. अ १, २३, ४. ३. अ १, १२१, १०. ४. अ ४, ४३, २. ५. अ १, ३८, ६. ६. अ ३, ४४, २. ७. अरिति वैश्वज. ८. अ ३, ४३, २. ९. अ १, ४, ४. १०. अ १, १६, ६. ११. अ १, २६, २. १२. अ १, ३३, ५. १३. अ १, ४३, ९. १४. अ १, ८६, ९. १५. अ १, १२९, ८. १६. अ १, ८०, ९. १७. अ १, ४६, १०. १८. अ १, १४९, ७. १९. ‘भेवा नित’ वैश्वज. २०. अ १, ४९, ४. २१. अ १, २०, ५. २२. अर्थः स वैश्वज. २३. अ १, १४, ९.

विनश्यन्ति च धात्वर्था उपसर्गसमन्वयात् ।
 'अर्वा' ते 'हेळी' वरण^{१६}, 'सुन्वानो हि 'मा' यवति^{१७} ॥ ११ ॥
 अवपूर्वा विनायाधोवीचनी^{१८} अनयोर्ज्ञेयोः ।
 'शान्वाश्चिन्वद्भो अती(ति)^{१९} इति विनायाधोस्तथा दक्षिः ॥ १२ ॥
 व्यज्यन्ते^{२०} तिरतेरथा उपसर्गः पृथक्विधाः ।
 'मायाभिरिन्द्र मागिर्नम्^{२१}, 'शुोम म तिरन्तु आर्युः^{२२} ॥ १३ ॥
 आख्यातशब्दैरस्माभिर्देवते च दुरोऽन्वयः ।
 'दुर्वाः^{२३} 'दुर्वा' दधाती(ति)^{२४} इति कृदन्तैर्देवतेऽन्वयः ॥ १४ ॥
 तृतीयस्याहकस्यैत्वमध्यायादितु दक्षिताः ।
 उपसर्गोनिपातायोः सर्वे वेदोपकारिणः ॥ १५ ॥

[५२]

^१मामदेवो मौक्तम ऋषिः । उषाः देवता । त्रिपदुप्-लन्द^२ ।

इदमु त्यत् पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्वात् ।
 नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुपसो जनाय ॥ १ ॥

इदम् । ऊँ इति । त्यत् । पुरुऽतमम् । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः । वयुर्नऽवत् । अस्वात् ।
 नूनम् । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुम् । कृणवन् । उपसः । जनाय ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । तत् पणव बहुतमं प्राच्याम् ज्योतिः तमसः सकाशात्^३ प्रजानवत्
 आविर्भवति । नूनम् दिवः दुहितरः स्युच्छन्त्यः आगमने दुर्वन्ति उपसः जनावम् ॥ १ ॥

अस्युरु चित्रा उपसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।

व्यू व्रजस्य तमसो द्वारोच्छन्तीरब्रञ्चुर्चयः पावकाः ॥ २ ॥

अस्युः । ऊँ इति । चित्राः । उपसः । पुरस्तात् । मिताऽऽव । स्वरवः । अध्वरेषु ।

वि । ऊँ इति । व्रजस्यं । तमसः । द्वारा । उच्छन्तीः । अब्रन् । शुर्चयः । पावकाः ॥ २ ॥

१. मन् वेङ्कट. २. अ. १, २४, १४. ३. नास्ति वि^४ अ^५ लपे. ४. अ. १, १२३, ५.
 ५. 'शोषिष' वि^६ उषं. ६. अ. १, १४, ७. ७. व्यज्यते वि^७ अ^८ ल; 'व्यज्यते लपे. ८. अ. १, ११, ७.
 ९. अ. १०, १०७, २. १०. अ. १, १४, ८; इज्या वि^९ अ^{१०} ल. ११. अ. १०, १०९, ४.
 १२-१२. नास्ति सूको. १३. 'व प्रकाशात् वि^{११} लपे.

वेङ्कट० विद्यन्ति चित्रवर्णाः उपसः प्राप्साम् मिताः इव स्वरवः यूषाः धशेषु^१, वि वृष्वन्ति वारकस्य तमसः
द्वाराणि स्युञ्जन्त्यः दीप्ताः शोधयिन्त्यः ॥ ३ ॥

उञ्जन्तीं^२ अद्य चितपन्त भोजान् राधोदेयापोपसो मुघोनीः ।

अचित्रे अन्तः पुण्यैः ससन्त्ववृध्यमानास्तमसो विमध्ये ॥ ३ ॥

उञ्जन्तीः । अद्य । चितपन्त । भोजान् । राधः ऽदेयाप । उपसः । मुघोनीः ।
अचित्रे । अन्तरिति । पुण्यैः । ससन्तु । अवृध्यमानाः । तमसः । विमध्ये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्युञ्जन्त्यः^३ अद्य बोधयन्तु भोजयितुन् उदारान् धनदानाय उपसः धनवत्यः ।
चित्ररहिते अप्रज्ञायमानसर्वपदार्थे अन्तः लुब्धाः^४ स्वपन्तु अनुपमानाः^५ तमसः विमध्ये
भस्यन्त्वमन्तः ॥ ३ ॥

कृवित् स देवीः सनयो नवो वा यामो बभूयादुपसो वो अद्य ।

येना नवमे अङ्गिरे दशमे सप्तस्यै रेवती रेवदृष ॥ ४ ॥

कृवित् । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामोः । बभूयात् । उपसः । वोः । अद्य ।
येन । नवमे । अङ्गिरे । दशमे । सप्तस्यै । रेवतीः । रेवत् । ऊष ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बहु सः हे देव्यः । पुरातनः नूतनः वा यामो भवतु हे उपसः । सुष्माकम् अद्य । येन समनेन
नवमैः^६ दशमैश्च^७ अङ्गिरोभिर्दुक्ते सप्तस्यै बृहस्पतिना च युक्ते युवे हे रेवत्यः ! धनयुक्तम्
ऊष निवसितवत्यः ॥ ४ ॥

यूयं हि देवीर्ऋतयुग्भिश्चैः परिप्रयाथ सुवनानि सद्यः ।

प्रबोधयन्तीरुपसः ससन्तै द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय जीवम् ॥ ५ ॥

यूयम् । हि । देवीः । ऋतयुक्भिः । अश्वैः । परिऽप्रयाथ । सुवनानि । सद्यः ।
प्रबोधयन्तीः । उपसः । ससन्तै । द्विऽपात् । चतुऽपात् । चरथाय । जीवम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यूयम् हि हे देव्यः ! यज्ञार्थे युक्तैः अश्वैः परिगच्छथ सद्यः एव सर्वाणि सुवनानि प्रबोधयन्त्यः
उपसः ! स्वपन्तम् द्विपात् चतुष्पात् च सर्वे च जीवम् चरणाय ॥ ५ ॥

^१ इति तृतीयाशके अष्टमाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

१. नास्ति रूपं. २. नव उपसः मूको. ३-३. स्वव्यं विं रूपं; स्वव्यं विं अं ल.
४. नास्ति विं अं रूपं. ५. नास्ति विं. ६-६. नास्ति मूको.

कं स्विदासां कतमा पुराणी यया विधाना विदधुर्भूषणाम् ।

शुभं यच्छुभ्रा उपसश्वरन्ति न वि ज्ञायन्ते सदृशीरजुषाः ॥ ६ ॥

कं । स्वित् । आसाम् । कतमा । पुराणी । यया । विधाना । विदधुः । भूषणाम् ।

शुभम् । यत् । शुभाः । उपसः । चरन्ति । न । वि । ज्ञायन्ते । सदृशीः । अजुषाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० क्व स्वित् इदानीम् आसाम् सा भवति कतमा च सा पुरातनी, यया उपसा देवाः
दीप्तीनां विधातव्यानि तेजसि विदधुः । शुभम् यदा शोभमानाः उपसः चरन्ति, तदानीं
समानाकाराः पृथक् न वि ज्ञायन्ते जरारहिताः । 'सदृशीरय सदृशीरेदु श्वः' (ऋ १, १२३, ८)
इत्युक्तम् ॥ ६ ॥

वा घ्रा ता भद्रा उपसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना ऋतजातसत्याः ।

यास्वीज्ञानः शशमान उक्थैः स्तुवच्छंसन् द्रविणं सद्य आप ॥ ७ ॥

ताः । घ्रा । ताः । भद्राः । उपसः । पुरा । आसुः । अभिष्टिद्युम्नाः । ऋतजातसत्याः ।

यासु । ईज्ञानः । शशमानः । उक्थैः । स्तुवन् । शंसन् । द्रविणम् । सद्यः । आप ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ताः अलु भजनीयाः उपसः पुरा वन्द्युः अन्येषणीयास्ताः वशायै जातसत्यमृतसर्वपदार्थाः ।
यासु इति स्पष्टम् । पुनः ताः इति परम् ॥ ७ ॥

ता आ चरन्ति समना पुरस्तात् समानतः समना पप्रथानाः ।

ऋतस्य देवीः सदसो बुधाना गवां न सर्गा उपसो जरन्ते ॥ ८ ॥

ताः । आ । चरन्ति । समना । पुरस्तात् । समानतः । समना । पप्रथानाः ।

ऋतस्य । देवीः । सदसः । बुधानाः । गवां । न । सर्गाः । उपसोः । जरन्ते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ताः आ गच्छन्ति समानमेव प्राच्याम् समाने काले समानम् प्रथमानाः । सत्यम् स्थानम् जातत्वः
गवाम् इव सर्गाः देव्याः उपसः स्तुवन्ते । यया विसृष्टा गाव आगच्छन्ति, एवंसागच्छन्ति ॥ ८ ॥

ता इहवेइव समना सपानीरमीतवर्णा उपसश्वरन्ति ।

गृहन्तीरभ्वमसितं रुशङ्घिः शुक्रास्तनुभिः शुचयो रुचानाः ॥ ९ ॥

ताः । इत् । तु । एव । समना । समानीः । अमीतवर्णाः । उपसोः । चरन्ति ।

गृहन्तीः । अर्भवम् । असितम् । रुशङ्घिः । शुक्राः । तनुभिः । शुचयः । रुचानाः ॥ ९ ॥

१. नास्ति वि' ऊपं. २. पूर्याः वि'. ३. प्राच्या वि' ऊपं.

वेङ्कट० ताः क्षिप्रम् एव समामे काले 'समान्यः जन्मानवर्णाः' उपसः सन्ति विनापायन्त्यः महत्
तमः शुक्रैस्तेजोभिः शुक्रजवर्णाः तनुभिः दीप्यमानाः रोचमानाः ॥ ९ ॥

रुधिं दिवो दुहितरो विभातीः प्रजावन्तं यच्छतास्मासु देवीः ।

स्योनादा वः प्रतिबुध्यमानाः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १० ॥

रुधिम् । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । प्रजाऽवन्तम् । यच्छत । अस्मासु । देवीः ।

स्योनात् । आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १० ॥

वेङ्कट० रुधिम् हे दिवः दुहितरः! व्युच्छन्त्यः प्रजावन्तम् यच्छत अस्मासु हे देव्यः! । सुखात् स्याताम्
यूयम् प्रतिबुध्यमानाः भवथ । सुखहेतोर्वा सुधाम् सर्वतः! प्रतिबोधयन्तः शोभनस्य वीर्यस्य धनस्य
पतयः स्याम ॥ १० ॥

तद् वीं दिवो दुहितरो विभातीरुपं ब्रुव उपसो यज्ञकैतुः।

वयं स्याम यज्ञसो जनैषु तद् द्यौश्च धृतां पृथिवी च देवी ॥ ११ ॥

तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुव । उपसः । यज्ञऽकैतुः ।

वयम् । स्याम् । यज्ञसः । जनैषु । तत् । द्यौः । च । धृताम् । पृथिवी । च । देवी ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तद् वः हे दिवः दुहितरः! व्युच्छन्तीः उप ब्रुव हे उपसः! यज्ञो यस्य प्रज्ञापकः । मम
किमिदवाह—वयम् स्याम यज्ञस्विनः जेतु तद् अस्मन्मं यावापृथिवी च प्रयच्छताम् ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाह्नके ऋषमाख्याये द्वितीयो वसः' ॥

[५२]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । उषाः देवता । गायत्री छन्दः' ।

प्रति प्या सूनरी जनीं व्युच्छन्ती परि स्वसुः । दिवो अदशि दुहिता ॥ १ ॥

प्रति । प्या । सूनरी । जनीं । व्युच्छन्ती । परि । स्वसुः । दिवः । अदशि । दुहिता ॥ १ ॥

वेङ्कट० एषा उषाः जगद्वित्री व्युच्छन्ती रात्रेः परि दिवः दुहिता प्रति अदशि ॥ १ ॥

अश्वेव चित्रारुपी माता गर्वामृतावरी । सखाभूदश्विनोरुषाः ॥ २ ॥

अश्वऽइव । चित्रा । अरुपी । माता । गर्वाम् । ऋतऽवरी । सखा । अमृत । अश्विनोः । उषाः ॥ २ ॥

१-१. 'मानस्यो मनव वि' रूपं; 'मान्यो न्कानेव' वि' अ'; समासः जन्मानवर्णाः क. २. स्वात्
सुको. ३. नास्ति ल रूपं. ४-४. वाहित सुको. ५. नास्ति वि' रूपं.

वेङ्कट० अस्वेत चित्रा रोचमाना रश्मीनाम् माता ब्रह्मवती सखा अमृत आश्विनोः उपाः ॥ २ ॥

उत सखाऽस्युश्विनोरुत माता गर्वाभसि । उतोषो वस्व ईशिये ॥ ३ ॥

उत । सखा । असि । अश्विनोः । उत । माता । गर्वाभ । असि । उत । उषः । वस्वः । ईशिये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धर ॥ ३ ॥

यावयद्द्वेषसं त्वा चिकित्वित् स्मृतावरि । प्रति स्तोमैरभुत्स्महि ॥ ४ ॥

यावयत् । द्वेषसम् । त्वा । चिकित्वित् । स्मृताऽवरि । प्रति । स्तोमैः । अभुत्स्महि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पृथक्कृपमाणरातुकां त्वां चिकितुषीम् हे स्मृतावरि उपः ! स्तोमैः प्रति बोधयामः ॥ ४ ॥

प्रति भद्रा अदक्षतु गवां सर्गा न रुमयः । ओषा अप्रा उरु जयः ॥ ५ ॥

प्रति । भद्राः । अदक्षतु । गवान् । सर्गाः । न । रुमयः । आ । उषाः । अप्राः । उरु । जयः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रति दृश्यन्ते रश्मयः विसृष्टाः इव गावः । श्वेत् उरु बलम् आ पूरयतु ॥ ५ ॥

आपृषुषी विभावरि व्यावज्योतिषा तमः । उपो अर्तु स्वधामव ॥ ६ ॥

आऽपृषुषी । विभाऽवरि । वि । आवः । ज्योतिषा । तमः । अर्तुः । अर्तु । स्वधाम । अर्तु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आपूरयन्ती हे विभावरि उपः ! वि वाचयसि ज्योतिषा तमः । सा त्वम् अर्तुम् प्रति आगच्छ ॥ ६ ॥

आ द्यां तनोषि रुदिमभिरान्तरिक्षमुरु प्रियम् । उषः शुक्लेण शोचिषा ॥ ७ ॥

आ । द्याम् । तनोषि । रुदिमभिः । आ । अन्तरिक्षम् । उरु । प्रियम् । उषः । शुक्लेण । शोचिषा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'आं तनोषि रुदिमभिः' दिवम्, आ तनोषि च अन्तरिक्षम् विस्तीर्णम् प्रियम् । अथैकवदाह । हे उषः ! इति ॥ ७ ॥

'इति तृतीयादके अष्टमाध्याये तृतीयो वशः' ॥

[५३]

'वामदेवो गीतम ऋषिः । सखिता देवता । जगती छन्दः' ॥

तव देवस्य सन्तुर्वार्यं महद् वृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः ।

छर्दियेन दाशुषे यच्छति तमना तन्नो महौ उदयान् देवो अकतुभिः ॥ १ ॥

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्षम् । महत् । वृणाग्ने । असुरस्य । प्रऽचेतसः ।

छिदिः । येन । दाशुपे । यच्छति । र्गना । तत् । नः । महान् । उत् । अपान् । देवः । अक्तुऽभिः ॥

वेङ्कट० तत् देवस्य सवितुः^१ परणीयम् महत् वृणाग्ने प्राज्ञस्य सुमतेः तेजः । येन तेजसा आत्मनैव यजमानास धनं प्र-यच्छति, तत् तेजः महान् सविता अस्माकम् तत् यच्छतु रात्रिभ्यः^२ ॥ १ ॥

दिवो धृता भुवन्स्य प्रजापतिः पिशङ्गं द्रापिं प्रति मुञ्चते कविः ।

विचक्षणः प्रथयन् आपृणन्नुर्वजीजनत् सविता सुभ्रमुक्थ्यम् ॥ २ ॥

दिवः । धृता । भुवन्स्य । प्रजाऽपतिः । पिशङ्गम् । द्रापिम् । प्रति । मुञ्चते । कविः ।

विऽचक्षणः । प्रथयन् । आपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता । सुभ्रम् । उक्थ्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'दिवः धृता'^१ प्रजापतिः सृष्टजातस्य पिशङ्गवर्णं तेजोरूपं कवचम् प्रति मुञ्चते यान्तप्रज्ञः । विदुष्टा सविता तेजः प्रथयन् उरु अन्तरिक्षम् आ पूरयन् अस्माकम् प्रशास्यम् धनम् जनयतु ॥ २ ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।

प्र वाह अस्त्राक् सविता सर्वामनि निवेशयन् प्रसुवन्नकुभिर्जगत् ॥ ३ ॥

आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकम् । देवः । कृणुते । स्वाय । धर्मणे ।

प्र । वाह इति । अस्त्राक् । सविता । सर्वामनि । निऽवेशयन् । प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः । जगत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० दिव्यान् पार्थिवाश्च लोकान् तेजसा आ पूरयति । सोऽयम् देवः आत्मस्वामिकाय अनुप्याप्तं कर्मणे अनुज्ञाशब्दं करोति, प्रसौतीत्यर्थः । सविता प्रसृजति वाह प्रसवाथम् निवेशयन् प्रसुवन् च अज्ञानमाधनैः रश्मिभिः जगत् ॥ ३ ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचारकशद् व्रतानि देवः सविताऽभि रक्षते ।

प्रास्त्राग् वाह भुवन्स्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥ ४ ॥

अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचारकशत् । व्रतानि । देवः । सविता । अभि । रक्षते ।

प्र । अस्त्राक् । वाह इति । भुवन्स्य । प्रऽजाभ्यः । धृतव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अदिस्यः भुवनानि प्रकामयन् कर्माणि देवः सविता 'अभि रक्षते । प्र सृजति वाह लोकस्य सर्वाभ्यः प्रजाभ्यः । तदर्थं धृतकर्मो महतः गृहस्य दिवः ईश्वरो भवति^१ ॥ ४ ॥

त्रिरन्तरिक्षं सविता महिस्त्वना त्री रजांसि परिभूस्त्रीणि रोचुना ।

तिस्त्रो दिवः पृथिवीस्त्रिभ्र इन्वति त्रिभिर्त्रैरभि नो रक्षति त्मना ॥ ५ ॥

त्रिः । अन्तरिक्षम् । सविता । महिऽस्त्वना । त्री । रजांसि । परिऽभूः । त्रीणि । रोचुना ।
तिस्त्रः । दिवः । पृथिवीः । त्रिभ्रः । इन्वति । त्रिऽभिः । त्रैः । अभि । नः । रक्षति । त्मना ॥५॥

वेङ्कट० 'त्रीणि ज्ञान्तरिक्षाणि सविता महत्त्वेन' त्रींश्च पृथिव्यान् लोकान् परिभवति' 'त्रीणि च'
दिव्यानि रजांसि' । प्रकारान्तराणाद् । तिस्रः दिवः तिस्रः च पृथिवीः प्वाप्नोति, त्रिभिः च कर्मभिः
अस्मान् अभि रक्षति स्वकमेव ॥ ५ ॥

बृहत्सुम्नः प्रसवीता निवेशनो जगतः स्यात्तुरुभयस्य यो वृशी ।

स नो देवः सविता शर्मं यच्छत्वस्मे क्षयाय त्रिवरुंश्चमंहंसः ॥ ६ ॥

बृहत्सुम्नः । प्रऽसविता । निऽवेशनः । जगतः । स्यात्तुः । उभयस्य । यः । वृशी ।
सः । नः । देवः । सविता । शर्मं । यच्छत्वुः । अस्मे इति । क्षयाय । त्रिऽवरुंश्च । अंहंसः ॥६॥

वेङ्कट० महासुखः प्रेरयिता निवेशयिता' जगत्प्रसवस्य स्यात्तुः च उभयस्य यः स्वामी सः नः देवः
सविता सुखम् प्रयच्छतु अस्माकम् अंहंसः 'विनाशाय त्रिगुणम्', अपि वाऽस्माकं वासाय, दारिद्र्य-
मतीत्येति ॥ ६ ॥

आगन् देव ऋतुभिर्वर्धतु क्षयं दधातु नः सविता सुप्रजामिषम् ।

स नः क्षपाभिरहंभिश्च जिन्वतु प्रजावन्तं रयिमस्मे समिन्वतु ॥ ७ ॥

आ । अगन् । देवः । ऋतुऽभिः । वर्धतु । क्षयम् । दधातु । नः । सविता । सुऽप्रजाम् । इषम् ।
सः । नः । क्षपाभिः । अहंभिः । च । जिन्वतु । प्रजाऽवन्तम् । रयिम् । अस्मे इति । सम । इन्वतु ॥७॥

वेङ्कट० आ गच्छतु देवः ऋतुभिः वर्धयतु च क्षयम्, दधातु च अस्माकम् सविता शोभनप्रजम् अहम् । सः
अस्मान् अहोभिः 'रात्रिभिः च' शीघ्रतु', प्रजावन्तम् रयिम् अस्मानु नाम आगमयतु ॥ ७ ॥

'इति तृतीयाहके अष्टमाध्याये चतुर्थो वर्तः' ॥

[५४]

'धामदेवो गौतम ऋषिः । सविता देवता । जगती इन्द्रः, षष्ठ्याः त्रिष्टुप्' ।

अभूद् देवः सविता वन्द्यो नु न इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः ।

वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत् ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. 'वांश्च मूको. ३. नास्ति वि' क लपं. ४. 'वि च वि' कपं.
५-५. नास्ति वि' कपं. ६. नास्ति मूको. ७. निवेशिता वि' अ' कपं. ८-८. विनाशाय त्रिगु' मूको.
९-९. नास्ति वि'. १०. शीघ्रतु मूको. ११-११. नास्ति मूको.

अभूत् । देवः । सविता । वरुणः । नु । नः । इदानीम् । अहः । उपऽवात्यः । नृऽभिः ।
वि । यः । रत्ना । भवति । मानुषेभ्यः । श्रेष्ठम् । नः । अत्र । द्रविणम् । यया । दधत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० भवतु देवः सविता स्रोतस्यः क्षिप्रम् अस्माकम् अस्मिन् कोले आः उपस्तोसस्यः मनुष्यैः ।
यः रत्नानि वि भवति मनुष्येभ्यः सविताऽस्मभ्यमपि साः यया श्रेष्ठम् अत्रम् अस्मिन् तुतीये
सवने प्रयच्छति तयोपवाच्यः ॥ १ ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसिं भागमुत्तमम् ।
आदिद् दामानं सवितुर्व्यूषुषेऽनुचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । हि । प्रथमम् । यज्ञियेभ्यः । अमृतऽवम् । सुवसिं । भागम् । उत्तमम् ।
आत् । इत् । दामानम् । सवितुः । वि । कृणुषु । अनुचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

वेङ्कट० देवेभ्यः हि प्रथमम् यज्ञियेभ्यः अमृतत्वं प्रयच्छति भजनीयम् उत्तमम् । अनन्तरम् एव खण्डवि-
तारम् अन्धकारम् दे सवितः ! अयावृणोषि, तथा अनुचीनानि जीवितानि मनुष्येभ्यः प्रयच्छति ॥२॥

अचिन्ती यच्चकृमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभृती पुरुषत्वता ।
देवेषु च सवितुर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ३ ॥

अचिन्ती । यत् । चकृम् । दैव्ये । जने । दीनैः । दक्षैः । प्रभृती । पुरुषत्वता ।
देवेषु । च । सवितुः । मानुषेषु । च । त्वम् । नः । अत्र । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अचिन्ति यत् चकृम दैव्ये जने दीनत्वेन वृद्ध्या प्रभावेन वीर्येण वा कर्तव्यम् देवेषु मनुष्येषु च
अस्मिन्मकर्तव्ये कृषेऽपि त्वम् अनागसकाम् अस्मान् प्रसुवेति । यथोभयेऽस्मात् न किन्दन्ति
तथा कुर्वन्ति ॥ ३ ॥

न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तद् यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।
यत् पृथिव्या वरिमुन्ना स्वङ्कुरिर्वर्षीन् दिवः सुवतिं सत्यमस्य तत् ॥ ४ ॥

न । प्रमिये । सवितुः । दैव्यस्य । तत् । यथा । विश्वम् । भुवनम् । धारयिष्यति ।
यत् । पृथिव्याः । वरिम् । आ । सुऽअङ्कुरिः । वर्षीन् । दिवः । सुवतिं । सत्यम् । अस्य । तत् ॥४॥

वेङ्कट० न प्रमाते शक्यम् सवितुः दैव्यस्य तद् कर्म, येन कर्मणा सर्वमिदम् भुवनम् धारयिष्यति
धारयति च । यत् पृथिव्याः वरिमुन्ने देशे शोभनाङ्गुलिकः सविता प्रसीति, यच्च दिवः दक्षिणे, सत्यम्
तत् अस्य कर्म ॥ ४ ॥

इन्द्रोऽप्येष्टान् बृहद्भ्यः पर्वितेभ्यः क्षर्यो एभ्यः सुवसि पुस्त्यावतः ।
यथायथा पतयन्तो विषेभिर एवैव तस्थुः सवितः सुवार्य ते ॥ ५ ॥

इन्द्रोऽप्येष्टान् । बृहत्भ्यः । पर्वितेभ्यः । क्षर्यान् । एभ्यः । सुवसि । पुस्त्यावतः ।
पथाऽयथा । पतयन्तः । विषेभिर । एव । एव । तस्थुः । सवितरिति । सुवार्य । ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इत्यसामेतेन्द्रेण पुत्रान् एभ्यः महद्भ्यः शिखोपचयेभ्यः बृहदुक्तान् ऋषिनिवासान् प्र-सुवसि ।
किं च यथायथा पतयन्तः मनुष्याः कर्मणि विविधे यच्छन्ति, तथायथा हे सवितः । तव अनुज्ञामपेक्ष्य
तिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

ये ते त्रिरहन्त्सवितः सुवासो दिवेदिवे सौभंगमामुवन्ति ।
इन्द्रो धावापृथिवी सिन्धुरद्विरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत् ॥ ६ ॥

ये । ते । त्रिः । अहन् । सवितरिति । सुवासः । दिवेऽदिवे । सौभंगम् । आऽमुवन्ति ।
इन्द्रः । धावापृथिवी इति । सिन्धुः । अत्तऽभिः । आदित्यैः । नः । अदितिः । शर्म । यंसत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रातः सपचन्दिने सायम् इति ये ते अपः सवासो अन्वहं सौभाग्यम् आमुवन्ति, तैः
सहेन्द्रादयः सरस्वती च अग्निः आदित्यैः सह अदितिः च अस्मन्व सुखं यच्छतु ॥ ६ ॥
'इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठमो वर्गः ॥

[५५]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, अष्टमायास्तिस्रो गायन्त्रः ।

को वंखाता वंसनुः को वंरुता धावाभूमि अदिते त्रासीथां नः ।
सहीयसो वरुण मित्र मर्तात् को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ १ ॥

कः । वः । त्राता । वंसनः । कः । वंरुता । धावाभूमि इति । अदिते । त्रासीथाम् । नः ।
सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० कः वः रक्षिता हे वसवः, कः वा सम्मत्ता । हे धावाभूमि अदिति रक्षतम् अस्मान् ।
तथा हे वरुण मित्र अभिभवितुः मनुष्याद् अस्मान् रक्षतम् । हे विश्वे देवाः । कः वः बलिं पूर्जा
धारयति ॥ १ ॥

प्र ये धामानि पूर्वाण्यर्चान् वि यदुच्छान् विद्योतारो अमूराः ।
विधातारो वि ते दधुरजस्ता ऋतधीतयो रुरुचन्त दुस्माः ॥ २ ॥

प्र । ये । धामानि । पूर्वाणि । अर्चान् । त्रि । यत् । उच्छान् । विऽपोतारः । अर्चुराः ।
विऽधातारः । वि । ते । दधुः । अर्जन्ताः । ऋतऽर्षीतयः । ठरुचन्त । दस्माः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र अर्चन्ति ये पूर्वाणि धामानि, वि उच्छन्ति यथा शूयष्कतारः पापस्य अमृताः, विधातारः
ते वि दधुः अजलाः इमयः, सत्यदीप्तयः, ते दीप्यन्ते दर्शनीयाः ॥ २ ॥

प्र पुर्याइमर्दिति सिन्धुमर्कैः स्वस्तिमर्कैः सुख्याय देवीम् ।
उभे यथा नो अहनी निपात उपासान्तां करतामदन्धे ॥ ३ ॥

प्र । पुर्याम् । अर्दितिम् । सिन्धुम् । अर्कैः । स्वस्तिम् । ईर्कैः । सुख्याय । देवीम् ।
उभे इति । यथा । नुः । अहनी इति । निऽपातः । उपासान्तां । करताम् । अदन्धे इति ॥३॥

वेङ्कट० प्र स्तौमि गृहहिताम् अर्दितिम् सरस्वतीम् स्तौतिम् च देवीम् स्तोत्रैः सख्यसिद्धयर्थम् ।
उभये यथा अस्मान् अहोरात्रे नियमेन रक्षतः अहोरात्रे एवम् अर्दितिम् कर्म कुरुताम् ॥ ३ ॥

व्ययमा वरुणश्चेति पन्थामिपस्पतिः सुवितं गातुमग्निः ।
इन्द्राविष्णु नृवदु पु स्तवाना शर्म नो यन्तममवद् वरुथम् ॥ ४ ॥

वि । अयमा । वरुणः । चेति । पन्थाम् । इषः । पतिः । सुवितम् । गातुम् । अग्निः ।
इन्द्राविष्णु इति । नृऽवत् । ऊँ इति । सु । स्तवाना । शर्म । नुः । यन्तुम् । अमऽवत् । वरुथम् ॥

वेङ्कट० वि चिनोति पन्थानम् अयमा वरुणः च अस्माकम्, तथा अन्नपतिः शोभनमार्गम् अग्निः ।
हे इन्द्राविष्णु ! स्तूपनामौ बलवत् वरुणीयं गृहम् अस्मभ्यम् मनुष्ययुक्तं सुष्ठु वक्तम् ॥ ४ ॥

आ पथैतस्य मरुतामवांसि देवस्य त्रातुरत्रि भगस्य ।
पान् पतिर्जन्पादंहंसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत् ॥ ५ ॥

आ । पथैतस्य । मरुताम् । अवांसि । देवस्य । त्रातुः । अत्रि । भगस्य ।
पान् । पतिः । जन्पात् । अंहंसः । नुः । मित्रः । मित्रियात् । उत । नुः । उरुष्येत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ वृणे मेघस्य मरुताम् च रक्षणाणि तथा मेघस्य त्रातुः भगस्य । रक्षतु पालयिता इन्द्रः
जनभवान् उपद्रवान् अस्मान्, मित्रः च मित्रभवानुपद्रवान् अस्मान् रक्षेत् ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठो वर्गः ॥

न रोदसी अहिना वृष्येन स्तुवीत देवी अप्येभिरिष्टैः ।

समुद्रं न संचरणे सन्निष्यवौ पुर्मस्वरसो नद्योऽप्यं व्रन् ॥ ६ ॥

वृ । रोदसी इति । अहिना । वृष्येन । स्तुवीत । देवी इति । अप्येभिः । इष्टैः ।

समुद्रम् । न । संचरणे । सन्निष्यवौ । पुर्मस्वरसः । नद्यः । अप्यं । व्रन् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० शिमम् हे चावापृथिवी देवी । अहिना वृष्येन देवेन सह स्तुवीत, तथा अन्तरिक्ष्यैश्च त्रिपैर्देवैः सह । यथा समुद्रम् संचरणे सन्निष्यवौ गच्छन्त्येव क्षरदुदकाः नद्यः अप्यं गच्छन्तुः यथाकारं चरन्तु ॥ ६ ॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्त्राता त्रायतामप्रयुच्छन् ।

नहि मित्रस्य वरुणस्य घासिमहीमसि प्रमियं सान्वग्नेः ॥ ७ ॥

देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । त्राता । त्रायताम । अप्रयुच्छन् ।

नहि । मित्रस्य । वरुणस्य । घासिम । अहीमसि । प्रमियम् । सानु । अग्नेः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० गतः पूर्वार्धे (ऋ १. १०६, ७ इ.) । नहि वर्षे मित्रावरुणयोः अग्नेः प्रदितितुम् अहीमः, तथा अग्नेश्च समुच्छ्रितम् हविः ॥ ७ ॥

अग्निरीशे वसुव्यस्पाऽग्निर्महः सौभगस्य । तान्यस्मभ्यं रासते ॥ ८ ॥

अग्निः । ईशे । वसुव्यस्य । अग्निः । महः । सौभगस्य । तानि । अस्मभ्यम् । रासते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० वसुतां समूहस्य महतः सौभाग्यस्य च ईश्वरः अग्निः तानि उभयानि अस्मभ्यम् प्रयच्छतु ॥ ८ ॥

उषो मघोन्या वह सूर्ये वायी पुरु । अस्मभ्यं वाजिनीवति ॥ ९ ॥

उषः । मघोनि । आ । वह । सूर्ये । वायी । पुरु । अस्मभ्यम् । वाजिनीवति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पुरुणि धनानि हे उषः मघोनि । अस्मभ्यम् आ भर । स्पष्टं तिष्ठम् ॥ ९ ॥

तत् सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्षेमा । इन्द्रो नो राघुसा गमत् ॥ १० ॥

तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्षेमा । इन्द्रः । नः । राघुसा । आ । गमत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० सवित्रादिः तत् धनम् अस्मभ्यम् सुष्टु प्रयच्छतु, इन्द्रः अस्मान् धनेन आ गच्छतु ॥ १० ॥

“इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तमो वर्गः” ॥

[५६]

‘धामदेवो नीलम ऋषिः । धावापृथिवी देवता । त्रिपुत्रं छन्दः, पञ्चम्यादिसप्तम्यन्ता गावध्वजाः ।

मही धावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा संवतां शुचयद्भिरर्कैः ।

यत् स्यां वरिष्ठे बृहती विमिन्वन् रुवद्भोक्षा पप्रधानेभिस्त्रैः ॥ १ ॥

मही इति । धावापृथिवी इति । इह । ज्येष्ठे इति । रुचा । मवताम् । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः ।

यत् । स्यां । वरिष्ठे इति । बृहती इति । विऽमिन्वन् । रुवत् । इह । उक्षा । पप्रधानेभिः । एवैः ॥१॥

वेङ्कट० महीती धावापृथिवी इह मरुत्पतमे दीप्या शुचयद्भिः अथैव सह भवताम् । यदा संवतः
वरिष्ठे महीती परिच्छिन्दन् कन्दं करोति पञ्चम्यः प्रथमानैः मरुद्भिः सह ॥ १ ॥

देवी देवोभिर्यजते यजत्रैरभिमतौ तस्थतुरुक्षमाणे ।

ऋतावरी अद्रुहा देवपुत्रे यज्ञस्य नेत्री शुचयद्भिरर्कैः । २ ॥

देवी इति । देवोभिः । यजते इति । यजत्रैः । अभिमतौ इति । तस्थतुः । उक्षमाणे इति ।

ऋतावरी इत्पुतऽवरी । अद्रुहा । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । यज्ञस्य । नेत्री इति । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः ॥२॥

वेङ्कट० देवतशीले देवैः बहव्ये यजतीथैः अहिस्त्वौ^१ तस्थतुः सिद्धन्त्वौ^२ कामान् यज्ञवत्त्वौ^३ अद्रोग्रयो
देवाः पुत्रा ययोः ते^४ यज्ञस्य नेत्री दीप्यमानैः अर्कैः ॥ २ ॥

स इत् स्वयां सुवनेष्वासु य इमे धावापृथिवी जजान ।

उर्वी गभीरे रजसी सुमेके अवंशे धीरः शय्या समैरत् ॥ ३ ॥

सः । इत् । सुऽअपाः । सुवनेषु । आसु । यः । इमे इति । धावापृथिवी इति । जजान ।

उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके । अवंशे । धीरः । शय्या । सम । ऐरत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः एव सुकर्मा जालेषु अभवत्, यः इमे धावापृथिवी जजान । विस्तीर्णे गभीरे धावापृथिवी
शोभनमाने^५ सः धीरः अवंश अस्तन्नात् कर्मणा ॥ ३ ॥

नू रोदसी बृहद्भिर्नो वरुथैः पर्जावद्भिरिपयन्ती सजोषाः ।

उरुची विश्वे यजते नि पातं धिया स्याम रुथ्यः सदासाः ॥ ४ ॥

नू । रोदसी इति । बृहद्भिः । नूः । वरुथैः । पर्जावत्ऽभिः । इपयन्ती इति । सुऽजोषाः ।

उरुची इति । विश्वे इति । यजते इति । नि । पातम् । धिया । स्याम् । रुथ्यः । सदाऽसाः ॥

१-१. नास्ति मूको. २. 'सती मूको. ३. 'धायी वि'. ४. 'वती मूको. ५. नास्ति मूको.
६. शोभमाने क.

वेङ्कट० क्षिप्रं हे धावापृथिवी! महजिः अस्मद्गुह्यैः पत्नीयुक्तैः अहं कुर्वाणं सज्जते उरुत्वमन्वन्त्यौ
स्यासि यद्यप्ये नितरां रत्नतम् । रथिनो वयं कर्मणा सदा सम्भक्तारः स्थान ॥ ५ ॥

प्र वां महि धवीं अभ्युपस्तुतिं भरामहे । शुची उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र । वाम् । महि । धवीं इति । अभि । उपस्तुतिम् । भरामहे । शुची इति । उप । प्रशस्तये ॥५॥

वेङ्कट० प्र भरामहे वाम् अभि धावापृथिव्यौ महतीम् उपस्तुतिम् वीप्यमाने उः प्रशंसितुम् ॥ ५ ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः । ऊद्धार्ये सुनाहृतम् ॥ ६ ॥

पुनाने इति । तन्वा । मिथः । स्वेन । दक्षेण । राजथः । ऊद्धार्ये इति । सुनात् । हृतम् ॥६॥

वेङ्कट० क्षरन्त्यौ तत्तेन हविषा उदकेन च परस्परम् स्वेन बलेन राजथः, बहथः च' चिरादारभ्य
यज्ञम् ॥ ६ ॥

मही मित्रस्य साधयस्तरन्ती पिप्रती क्रतम् । परि यज्ञं नि वेदधुः ॥ ७ ॥

मही इति । मित्रस्य । साधयः । तरन्ती इति । पिप्रती इति । क्रतम् । परि । यज्ञम् । नि । वेदधुः ।

वेङ्कट० महतीं सस्युः यज्ञं साधयथः, तरन्त्यौ मित्रं पूरयन्त्यौ परि नि वेदधुः च तस्य यज्ञम् ॥ ७ ॥

'इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये अष्टमो वर्गः' ॥

[५७]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । प्रथमादितृतीयान्तानां क्षेत्रपतिर्देवता, चतुर्थ्याः शुनः,
पञ्चम्यष्टम्योः शुनासीरो, षष्ठीसप्तम्योः सीता । अनुष्टुप् छन्दः,
पञ्चमी पुरडण्डिक्, द्वितीयातृतीयाष्टम्यस्तिन्द्रुमः' ।

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्च पोषयित्वा स नो मृळातीदृशे ॥१॥

क्षेत्रस्य । पतिना । वयम् । हितेनेऽइव । जयामसि ।

गाम् । अश्वम् । पोषयित्वा । आ । सः । नः । मृळाति । ईदृशे ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'क्षेत्रस्य पतिना वयम् मुहितेनेव जवामः गाम् अश्वम् पोषयित्वा' नाऽऽइव इति चास्क-
(१०, १५) । सनुच्चारणे वा लाकारः । "स नो मृळातीदृशे" बलेन वा धनेन वा'
इति चास्कः (१०, १५) ॥ १ ॥

क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मि धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्व ।

मधुदचुर्त घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु ॥ २ ॥

१. नास्ति वि' लपे. २. महती ल प्रस्तावा. ३-३. नास्ति मूको. ४. पुष्ट पोषयित् वि'.
५. वा ईदृशेन क्षेत्रस्य बलेन वि' अ'; वा ईदृशेन ल लपे.

क्षेत्रस्य । पते । मधुऽमन्तम् । ऊर्मिम् । धेनुऽईव । पर्यः । अस्मासु । धुक्व ।

मधुऽश्चुतम् । धृतम्ऽईव । सुऽधृतम् । अतस्यै । नः । पर्यः । मूलयन्तु ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे क्षेत्रस्य पते ! मधुमन्तम् ऊर्मिम् गौसहं यथा धेनुः पयः दुग्धे एवम् अस्मासु धुक्व प्रयच्छ पशुम् । मधुऽश्चुतम् ऊर्मिम् धृतमिव सुधृतम् अस्मासु धुक्व । यज्ञस्य पतयः अस्मान् मूलयन्तु देवाः । तिलकं वृष्टयम् (या १०, २६) ॥ २ ॥

मधुमतीरोर्षधीर्घाव् आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।

क्षेत्रस्य पतिर्मेधुमान्नो अस्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ ३ ॥

मधुऽमतीः । ओर्षधीः । घावः । आपो । मधुऽमत् । नः । भवतु । अन्तरिक्षम् ।

क्षेत्रस्य । पतिः । मधुऽमान् । नः । अस्तु । अरिष्यन्तः । अन्तु । एनम् । चरेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एते सर्वे अस्माकं मधुमन्तः भवन्तु । ययम् अतु चराम क्षेत्रस्य पतिम् अरिष्यमानाः ॥ ३ ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृपतु लाङ्गलम् ।

शुनं वरत्रा बन्धन्ताम् शुनमष्टामुर्दिङ्गय ॥ ४ ॥

शुनम् । वाहाः । शुनम् । नरः । शुनम् । कृपतु । लाङ्गलम् ।

शुनम् । वरत्राः । बन्धन्ताम् । शुनम् । अष्टाम् । उर् । इङ्गय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सुलम् अस्वां पृथिव्यां मलीषदाः कृपन्तु । तथा कीनाशाः नरः शुनम् एव कृपन्तु शुनम् उपतं लाङ्गलम् । तथा वरत्राः च शुनम् बन्धन्ताम् तासु च सुलं भवतु । हे कीनाशा ! त्वम् अष्टाम् च सुलमेव उर् इङ्गय इति द्विकर्मकः । शुनो देवता मन्त्रस्य । तच्च सुलम् । भवति हि क्षेत्रकार्येण सुलमिति ॥४॥

शुनासीरात्रिमां वाचं जुषेथां यद् दिवि चक्रयुः पर्यः । तेनेमासुर्षं सिञ्चतम् ॥५॥

शुनासीरो । इमाम् । वाचम् । जुषेथाम् । यत् । दिवि । चक्रयुः । पर्यः । तेन । इमाम् । उर्षं । सिञ्चतम् ॥५॥

वेङ्कट० हन्द्रः सुलरूपेण परिणमति, वायुः सौररूपो भवति । हे शुनासीरो ! स्तुतिम् इमाम् सेवे-
थाम् । यत् जुषाम् अन्तरिक्षे देवताभूतौ उदकम् चक्रयुः, तेन भूमिम् उर्षं सिञ्चतम् ॥ ५ ॥

अर्वाचीं सुभगे मव् सीति वन्दामहे त्वा ।

यथा नः सुभगाऽसंसि यथा नः सुफलाऽसंसि ॥ ६ ॥

अर्वाची । सुऽभगे । भव । सीते । वन्दामहे । त्वा ।

यथा । नः । सुऽभगा । असीसि । यथा । नः । सुऽफला । असीसि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे भुभगे सीते । अभिसुखी भव, वन्दामहे त्वा ययम्, तथा नः सुधता भवसि, यथा च सुफला धान्यहेतुः ॥ ६ ॥

इन्द्रः सीतां नि गृह्णातु तां पूषासु यच्छतु ।

सा नः पर्यस्वती दुहामृचरामुचरां समाम् ॥ ७ ॥

इन्द्रः । सीताम् । नि । गृह्णातु । ताम् । पूषा । अनु । यच्छतु ।

सा । नः । पर्यस्वती । दुहाम् । उत्तराम्ऽउत्तराम् । समाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सीताम् पृथिव्याम् नि गृह्णातु । ताम् सीताम् पूषा अनु निवच्छतु । सा सीता रसवती दुग्धाम् अन्नम् उत्तरस्मिन् संवत्सरे तत् उत्तरस्मिन् इति ॥ ७ ॥

शुनं नः फाला वि कृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यन्तु वाहेः ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पर्योभिः शुनासीरा शुनपस्मासु धत्तम् ॥ ८ ॥

शुनम् । नः । फालाः । वि । कृषन्तु । भूमिम् । शुनम् । कीनाशाः । अभि । यन्तु । वाहेः ।

शुनम् । पर्जन्यः । मधुना । पर्योभिः । शुनासीरा । शुनम् । अस्मासु । धत्तम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० फालाः सीराप्राणिं सुखम् अस्माकम् भूमिम् वि कृषन्तु । शुनम् एव कृषमाणाः कीनाशाः अभिगच्छन्तु वाहेः सह । शुनम् पशवः उदकेन सारैर्बोधिमूत्रैः । हे शुनासीरी! शुनां च शुनम् अस्मासु धत्तम् इति । अन्नं बृहदेवता—

“शुनं वाहाः शुनं नरः” इत्युत्तरा ॥

वायुः शुनः धृष्य एवात्र सीरः शुनासीरी वायुस्यो वदन्ति ।

“शुनासीरं यास्य इन्द्रं तु” मने सूर्येन्द्री तौ मन्यते शाकपुण्ड्रः ॥

शुनासीरी पशव्यां तु स्तुती ‘तौ हे तु’ सीतायै वशी सप्तमी च ।

‘शुनं नः फालाः’ कृषिं स्तीति पादः* ‘शुनं कीनाशाः’ कृषिनीवारः* मनुष्यात् ॥

स्तुताः पदिऽन* पर्जन्यस्तुतये अन्त्ये तृणार्धनकामो जगद् ।

‘कृषिं वा’ स्तीति सर्वं हि सूक्तम् ॥ (इदे ५, ७-१०) इति ॥

“इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये नवमो वरः” ॥

१. ‘वा नि’ अं ७. २. नास्ति सूको. ३. ‘कं सीराप्राणि सूको. ४. ये ल लपे. ५-५. शुन्देवी स्तु’ इदे. ६-६. यजेस्तेव सूको. ७-७. ‘सीरमिन्द्रं यास्यन्तु सूको. ८. तु सूको. ९-९. तौ हे सूको. १०. पादं सूको. ११. ‘नौवा सूको. १२. पदि सूको. १३-१३. कृषिपद सूको. १४-१४. नास्ति सूको.

[५८]

वामदेवो गौतम अग्निः । अग्निदेवता, सूर्यो वा आपो वा मावो वा घृतस्तुतिर्वा ।
त्रिष्टुप् छन्दः, एकादशी उगती ।

समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदृपांशुना सममृतत्वमानत् ।

घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ १ ॥

समुद्रात् । ऊर्मिः । मधुमान् । उत् । आरत् । उप । अंशुना । सम । अमृतत्वम् । आत् ।
घृतस्य । नाम । गुह्यम् । यत् । अस्ति । जिह्वा । देवानाम् । अमृतस्य । नाभिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० कात्यायनः— 'समुद्रादेकादशाधेयं जगज्जन्तं सीर्षं वाऽऽर्षं वा । मध्वं वा घृतस्तुतिर्वा'
(अथ २, ४, ५८) इति । समुद्रात् कश्चन उदकवात् ऊर्मिः अग्निरादित्यो वा उप आरत् उदगात् ।
सोऽयम् ऊर्मिरारमीयेन अंशुना मनुष्यान् अमृतत्वम् प्रापयति । 'तथाऽस्य क्षरणशीलस्य यत् गुह्यम्
नामां भवति तदहं कीर्तयामि । तदाह— देवानाम् जिह्वा भवति । अग्नी हि देवानां होमः
आदित्ये वा अमृतत्वस्य च स्थाने भवतीति ॥ १ ॥

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः ।

उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवर्माद् गौर एतत् ॥ २ ॥

वयम् । नाम । प्र । ब्रवाम । घृतस्य । अस्मिन् । यज्ञे । धारयाम । नमोभिः ।
उप । ब्रह्मा । शृणवत् । शस्यमानम् । चतुःशृङ्गः । अवर्मात् । गौरः । एतत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'जिह्वा देवानामितीदम् नाम वयम् अग्नेः प्र ब्रवाम, अस्मिन् यज्ञे धारयाम च तमभि नमोभिः ।
उप शृणोति महानग्निः उच्यमानं नाम । तदिदं नाम चतुःशृङ्गः कश्चन गौरः वमति
प्रकाशयति ॥ २ ॥

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।

त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यां आ विवेश ॥ ३ ॥

चत्वारि । शृङ्गा । त्रयः । अस्य । पादाः । द्वे इति । शीर्षे इति । सप्त । हस्तासः । अस्य ।
त्रिधा । बद्धः । वृषभः । रोरवीति । महः । देवः । मर्त्यां । आ । विवेश ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तस्य गौरस्य चत्वारि शृङ्गाणि भवन्ति, त्रयः च पादाः, द्वे च शीर्षे, सप्त हस्तासः
अस्य । स चायम् त्रिधा बद्धः वृषभः अप्पदं करोति । सोऽयं 'महान् देवः' मनुष्यान् आ विवेश

१-१. नास्ति सूडो. २-२. नास्ति वि' अ'. † नास्ति वि' लपे. ३. प्रकाशयति वि' लपे.
४-४. नास्ति वि' लपे † नास्ति ल. ५-५. नास्ति वि' लपे. ६. नास्ति वि' अ'. ७-७. महादे'
वि' लपे.

इति । अथाथर्वणिकम्—'तत्वारि श्रुता इति वेदा एवैत जगताः । तयो अस्या सादा इति सवनामेव ।
दे घोषे इति ब्रह्मोदनप्रवस्या एव । सप्त हस्तासो अस्त्विति छन्दोस्त्विव । त्रिधा षड इति मन्त्रः
ऋणो ब्राह्मणम् । वृषभो रोरवीत्वेव इ वै वृषभ एव तद्रोरवीति अथमे शस्त्राणि शंसन्ति
आग्निर्व्यनुभिः नामभिर्वद्वाभेरिति । 'महो देवो' मर्या आ विवेशेत्येव एव वै महान् देवो वधसो
मर्यानामिवेश इति' (नृ. या १३,०) ॥ ३ ॥

त्रिधा हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गर्वि देवासो घृतमन्वविन्दन् ।
इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टक्षुः ॥ ४ ॥

त्रिधा । हितम् । पुणिभिः । गुह्यमानम् । गर्वि । देवासः । घृतम् । अनु । अविन्दन् ।
इन्द्रः । एकम् । सूर्यः । एकम् । जजान् । वेनात् । एकम् । स्वधया । निः । तत्क्षुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्रिधा हितम् पुणिभिः अबगुह्यमानं कस्मिद्विचद् गर्वि स्थितम् घृतम् उदकम् देवाः अनु अविन्दन् ।
तस्य घृतस्य एकम् अंशम् इन्द्रः जनयति, द्वितीयम् सूर्यः । अथ अग्नेः^१ इविधा यजमानाः
निः कृण्वन्ति । तयो देवा आकाशाद् वृष्टिमुत्पादयन्तीति समुदाधार्यः ॥ ४ ॥

एता अर्षन्ति ह्यदात् समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।
घृतस्य धारा अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेत्सो मध्ये आसाम् ॥ ५ ॥

एताः । अर्षन्ति । ह्यदात् । समुद्रात् । शतव्रजाः । रिपुणा । न । अवाचक्षे ।
घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययोः । वेत्सः । मध्ये । आसाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एताः गच्छन्ति ह्यदात् अन्तरिक्षात् शतसङ्घाः केनचित् शत्रुणा न अवलमातभ्याः^२ । ता एताः
घृतस्य धाराः अभि पश्यामि । तासाम् मध्ये हिरण्ययोः कश्चित् वेत्सः तिष्ठति इति
वैद्युतमग्निमादित्ये वा आहेति ॥ ५ ॥

^१इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये दशमो वर्गः ॥

सम्पक् स्रवन्ति सरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ।
एते अर्षन्त्यूर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपुणोरीर्षमाणाः ॥ ६ ॥

सम्पक् । स्रवन्ति । सरितः । न । धेनाः । अन्तः । हृदा । मनसा । पूयमानाः ।
एते । अर्षन्ति । ऊर्मयोः । घृतस्य । मृगाः इव । क्षिपुणोः । ईर्षमाणाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० समीचीनं समुद्रात् क्षवन्ति^३ नद्यः इव वाचः शालादृथिव्योः अन्तः अग्निना मनसा हृदयेन च

१-१. महादे' लयं. ३. अथवा वि' लयं. ३. अग्ने मुको. ४. 'श्याणाः वि' ल लयं.
५-५. नास्ति मुको. ६. इवन्ति वि' अ'.

पुनमानाः क्षायमानाः^१ । प्रकारान्तरैणाह — एते सम्बन्धि ऊर्मेयाः क्षारय^२ शीघ्रम् मृषाः इव
क्षेप्तुर्ध्यांघ्राद् भवान् पलायमानाः^३ ॥ ६ ॥

सिन्धोरिव प्राध्वने शृषुनासो वार्तप्रमियः पतयन्ति युद्धाः ।

घृतस्य धारां अरुषो न वाजी काष्ठा भिन्दन्नुभिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥

सिन्धोःऽइव । प्रऽध्वने । शृषुनासोः । वार्तऽप्रमियः । पतयन्ति । युद्धाः ।

घृतरयं । धारोः । अरुषः । न । वाजी । काष्ठाः । भिन्दन् । ऊर्मिऽभिः । पिन्वमानः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० मृषाः इव अध्वनः प्रारम्भे पतनदेशे शृषुनासः शीघ्रं गन्धः^४ युधिष्यां वातवेगेनेतस्ततः^५
प्रक्षिप्यमाणाः पतन्ति महस्य, घृतस्य धाराः । प्रेरयति^६ क्षारोचमानः इव अइवः दिशो मेघैरभिष्टिवाः
भिन्दन् अपाय् ऊर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥

अभि प्रवन्तु समनेव योषाः कल्याण्यः^७ स्मर्यमानासो अग्निम् ।

घृतस्य धाराः समिधो नसन्तु ता जुषाणो हर्षति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्तु । समनाऽइव । योषाः । कल्याण्यः । स्मर्यमानासः । अग्निम् ।

घृतस्य । धाराः । समऽइधः । नसन्तु । ताः । जुषाणः । हर्षति । जातवेदाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० वाक्कः — 'अभिनमन्तु' समनस इव योषाः । समने^८ समननात्त संमाननाद्वा^९ कल्याण्यः स्मर्यमा-
नासः । अभिमिष्योपमिक्म् । घृतरव धारा उदधस्य धाराः समिधो नसन्तु । 'नसतिराणोतिकर्मा
वा नमोतिकर्मा वा । ता जुषाणो'^{१०} हर्षति जातवेदाः । हर्षतिः 'प्रेम्नाकर्मो विहर्षतीति'^{११} (७, १७) ।
अपमर्षेः — अभि सञ्छलन्ति समनस्का इव स्थिर्यः कल्याण्यः स्मर्यमानाः अग्निम् माण्यमिक्म् घृतस्य^{१२}
धाराः समिधः इव भजन्ते । ताः प्रीयमाणाः कामयते अभिरिति ॥ ८ ॥

कन्या इव बहुतुमेत्वा उं अञ्ज्यञ्जाना अभि चांकशीमि ।

यत्र सोमः स्युते यत्र युजो घृतस्य धारां अभि तत् पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याःऽइव । बहुतुम् । एतवै । ऊं इति । अञ्चि । अञ्जानाः । अभि । चांकशीमि ।

यत्र । सोमः । स्युते । यत्र । युजोः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । पवन्ते ॥ ९ ॥

१. हंपमा वि' अ' ल. २. 'तस्य धारा अभिपदयामि' वि' लप. ३-३. नास्ति वि' लप. ४. हन्व्याः
वि' लप; हन्वः वि' अ'. ५. येतेन वि' लप. ६. जेरयति वि' ल लप. ७. 'नमति मूको. ८. समन
वि' लप; समना वि'. ९. समन' वि' अ'. १०-१०. 'सतिरा...तिकर्मा वा ता जु' वि'; 'पौतिकर्मा वा ता
हु' अ'. ११-११. 'कमाभिध्वे' वि' अ'. १२. नास्ति वि' अ'.

वेङ्कट० वुचतीः इव भर्तारम् एतुं शरीरम् अकङ्कुर्याणाः पतिर्गृहस्य धाराः अभि पश्यामि । यत्र
सोमः सिन्ध्वते, यत्र चान्धवद् हविरसौ, यत्र घृतस्य धाराः अभि गच्छन्ति ॥ ९ ॥

अभ्यर्षत सुष्टुतिं गव्यं प्राजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।

इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत् पवन्ते ॥ १० ॥

अभि । अर्षत । सुऽस्तुतिम् । गव्यम् । प्राजिम् । अस्मासु । भद्रा । द्रविणानि । धत्त ।

इमम् । यज्ञम् । नयत । देवता । नः । घृतस्य । धाराः । मधुमत् । पवन्ते ॥ १० ॥

वेङ्कट० अभि गच्छत सुस्तोत्रं मोहितं गमनशीलमग्निम् । अस्मासु च भजनीयानि धनानि धत्त ।
तथा इमम् यज्ञम् नयत देवतासु अस्माकम् । घृतस्य धाराः इमाः मधुयुक्तं क्षरन्ति । पादश्रतुर्धः
परोक्ष इति ॥ १० ॥

धामन् ते विश्वं भुवनमधि श्रितमन्तः समुद्रे हृद्यन्तरायुषि ।

अपामनीके समिधे य आश्रुतस्तमश्याम् मधुमन्तं त कुर्मिम् ॥ ११ ॥

धामन् । ते । विश्वम् । भुवनम् । अधि । श्रितम् । अन्तरिति । समुद्रे । हृदि । अन्तः । आयुषि ।

अपाम् । अनीके । समिधे । यः । आश्रुतः । तम् । अश्याम् । मधुमन्तम् । ते । कुर्मिम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने सूर्ये वा तव तेजसि विश्वम् भूतनातम् अधि श्रितम् । स त्वम् अन्तरिक्षस्य अन्तः
वर्तसे । तथा मनुष्ये च हृदि अन्तः वर्तसे । अपाम् सद्ये सज्जते यः आश्रुतः, तम् मधुमन्तम् उदकस-
ह्यते स्वतः वयं लभेमहि ॥ ११ ॥

"इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये एकादशो वर्गः" ॥

प्रायश्चित्तमिप्रायश्चित्तमन्व्यं सूक्तमज्ञसा ।

शौनकोऽप्याह बहुधा वामदेवः प्रसीदतु ॥ इति ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाध्ये चतुर्थे मण्डले समाप्तम् ॥



शोधपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
११५३	१०	अधोऽपर...१०)	अधोऽपरिमितम् (तु. कावा २, ८, २, ६)	१२१९	१	प्रभृतिम्	प्रभृतिम्
				"	९	वरम्	वरम्
				"	१४	षद् द्विवो	षद् द्विवो
११५४	६	हविषाम्	हविषा	१२२१	१६	वरन्तः	वरन्तः
११५५	१६	देवः ^१	× ×	१२३१	१०	सुयवन्सा	सुयवन्सा
"	१९	द्विंशतः	द्विंशतः	१२३३	२४	ते न	ते
"	२६	६. नास्ति मूको.	× ×	१२३४	११	अपो	अपो
११६१	१५	दास्वते	दास्वते	१२३५	२०	प्रियस्य	प्रियस्य
११६७	११	घुऽमन्तम्	घुऽमन्तम्	१२४०	१९	अधुन्	अधुन्
११७२	१४	°होमा°	°होमा°	१२४१	२०	हर्षीऽवन्तः	हर्षीऽवन्तः
११७५	६	वर्धयन्ति	वर्धयन्ति	१२४२	१६	पती	पती
११७८	१३	बलवत्तमम् ।	। बलवत्तमम्	१२४५	२१	अङ्गे	अङ्गे
११८२	२१	सुतसो°	सुतसो°	१२४८	१	सुख	सुखं
११९५	१५	धुनिश्च ^१	× ×	१२४८	१	विवासेयम्	विवासेयम्
"	२५	नास्ति वि° ल लर्प	धुनिश्च वि° अ°	१२५२	२	°राधसः	°राधसः
११९७	६	। विद्वत्तरः	विद्वत्तरः ।	१२५६	१	गिरः	गिरः
११९८	७	शत तो	शतकतो	१२५९	१३	समुच्छितं	समुच्छितं
१२०१	२०	उतो	उतो	१२६९	२०	अरयेये	अरयेये
१२०२	६	हरी	हरी	१२७०	१०	रघ्याऽव	रघ्याऽव
"	२०	पुण्या°	पुण्या°	"	१५	प्रधी	। प्रधी
१२०३	१८	प्रहस्ते°	प्रहस्ते°	१२७५	२०	विऽचर्षेणिः	विऽचर्षेणिः
१२०४	२०	अर्षोऽवृत्तम्	अर्षोऽवृत्तम्	१२८१	१८	°मागच्छेति	°मागच्छेति
१२०५	१२	सौवदस्यसत्रोः	सौवदस्यस्य सत्रोः	१२८३	३	नसः । उद°	नसः उद°
१२१०	३	°रसोदाय	°रनभिषोदाय	"	४	°जे अ°	°जे । अ°
१२१६	१८	अस्य	तस्य	"	२२	सुऽपत्नी इति सुपत्नी	सुपत्नी इति सुऽपत्नी
१२१७	१९	अपहर्तुं माम् इव ।	अपहर्तुम् । आ वि	१२८४	२३	(?)	× ×
"	"	तेभ्यः°	तेभ्यः° ।	१२८७	१४	सनु°	सनु°

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१२९६	१८	तन्तपात्	तन्तपात्	१३९०	९	प्रदिवो	प्रदिवो
१२९७	२०	°ते इति	°ते इति	१३९१	१८	अंशुः	अंशुः
१३०२	१९	°यम् अ°	°यम् । अ°	१३९२	३	समी	समी
१३०५	१७	कृतऽवरी	कृतवरी	१३९३	१६	°ऽकतो	°ऽकतो
		इत्पुतवरी	इत्पुतऽवरी	१३९६	८	सभृते इति	सभृते इति
१३११	१७	वेरिति	वेरिति	१३९७	१५	वर्षितः	वर्षितः
१३२२	८	देवा	देवासः	१३९७	२३	°पिन्वी	°पिन्वी
१३२३	१	हकारी	सहकारी	१३९९	२२	°रपहतावु	°रपहतावु
„	१५	साक	साक	१४१२	१३	वज्रसजम्	वज्रसंजम्
१३३४	१५	तपो	तपो	१४१६	७	शत्रम्	शत्रम्
„	१६	अधि°	अधि	१४१८	१२	उदगूणः	उदगूणः
„	२०	दुष्मनांश	दुष्मेनांश	१४१९	४	शत्रणाम्	शत्रुणाम्
१३३७	१५	अध्वरम्	अध्वरम्	१४२२	१५	अभिमातिऽ°	अभिमातिऽ°
१३३८	७	स्वचाऽवः	स्वचाऽवः	१४२६	१४	वृत्रहा	वृत्रहा
१३५५	१३	इध्वसे	इध्वसे	१४२९	८	तन्वंम्	तन्वंम्
१३५६	११	अग्निः	अग्निः	१४४१	७	°रुवेऽन्तारक्षम्	°रुवेऽन्तारक्षम्
१३५१	१९	प्रातः°	प्रातः°	१४४३	१६	हविभिर्घा°	हविभिर्घा°
१३५३	५	°मुष्टमः	°मुष्टमः	१४५२	१६	अवुत्तन्	अवुत्तन्
१३५४	७	नाभाभौ	नाभौ	१४५६	२०	इमम्	इमम्
„	१२	सृतम्	असृतम्	१४६८	६	शत्रन्	शत्रन्
१३५५	२२	गिरः	गिरः	१४७६	२०	घृतऽस्तु	घृतऽस्तु
१३५६	९	तनुऽनपात्	तनुऽनपात्	१४८०	१४	कृतमा°	कृतमा°
१३६०	९	कृषि । इन्द्रोः दे°	कृषिः । इन्द्रो दे°	१४८१	२१	पृहऽवार	पृहऽवार
				१४८२	८	कृणावम्	कृणावम्
१३६४	२३	दंष्ट्रे साधो !	दंष्ट्रे साधो !	१४९१	१	समताया	समताया
१३६५	१६	कीवितः	कीवितः	१४९७	२२	अनज्ञेना	अनज्ञेन
१३६७	१५	°कर्मणे	°कर्मणे	१५०५	११	दर्म	दर्म
१३७०	१३	प्रत्यस्य	प्रत्यस्य	१५०८	१५	स्वर्ण	स्वर्ण
„	११	प्रमुष्य	प्रऽमुष्य	१५०९	२४	न्नुष्यन्	°न्नुष्यन्
„	२२	खदेभिः	खदेभिः	१५१३	२०	वर्णो	वर्णो
१३७९	३	उर्वम्	उर्वम्	१५१९	२२	वपुः	वपुः
„	१४	°ते इति	°ते इति	१५२२	४	वपः	वपः
१३८०	२०	कि मच्छन्	किमिच्छन्	१५२६	९	मदिहाः	मदिहाः
१३८३	१७	शत्रन्	शत्रन्	१५२८	१४	सधवा	सधवा
१३८७	२०	शुऽपुत्रा	प्रऽशुऽपुत्रा	„	१५	सधवा	सधवा
१३८८	२०	समिन्ट	समिन्ट	„	१६	अक्षिपन्तम्	अक्षिपन्तम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१५३८	८	निन्द्रायाम्	निद्रायाम्	१५९६	१८	°च्छ्व°	°च्छ्व°
१५४२	१०	वृजमप°	वृजमप°	१५९८	१८	द्विघमं°	द्विघमं°
१५५२	१५	कतस्य	कृतस्य	१५९९	१६	प्रमृती इति	प्रमृती इति
१५५०	२	इन्द्र	इन्द्रे	१६०३	४	अभ्रंशदेवम्	अभ्रंशदेवम्
१५६०	४	भरत	भरत	१६०३	७	तमिन्द्राधि°	तमिन्द्राधि°
१५६४	४	अदरतम्	अदरतम्	"	१०	इन्द्रा°	इन्द्रा°
१५७१	२०	अवन्तु	अवन्तु	१६१२	१६	इति	इति
१५७५	५	गिरश्च	गिरश्च	"	"	चन्द्रेण	चन्द्रेण
१५८३	१५	कमवो	कमवो	१६२५	१७	सुऽप्रनाम्	सुऽप्रनाम्
१५८८	१०	अभृत°	असृत°	१६३२	८	भ्रवत	भ्रवतु
१५९२	३	दानानिसन्ति	दानानि सन्ति	१६३६	८	महरथ	सहरथः





"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.